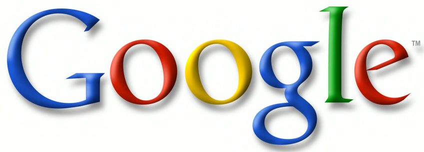
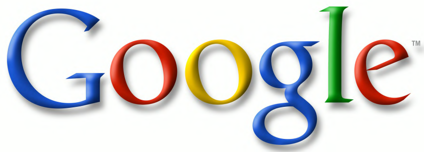
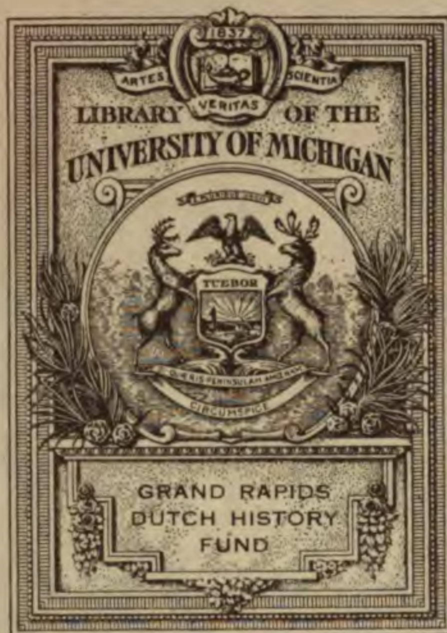

Google

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

DEEL X.

GELRE.

VEREENIGING TOT BEOEFENING VAN
GELDERSCHE GESCHIEDENIS, OUDHEIDKUNDE EN RECHT.

BIJDRAGEN
EN
MEDEDEELINGEN.

DEEL X.

ARNHEM,
P. GOUDA QUINT.
1907.

Boek-, Courant- en Steendrukkerij G. J. Thieme, Arnhem.

NAAMLIJST DER LEDEN

VAN DE

VEREENIGING „GELRE".

Bestuur.

Mr. J. J. S. Baron Sloet, te Arnhem, *Eerste Voorzitter*.
F. A. Hoefer, te Hattem, *Tweede Voorzitter*.
Dr. J. S. van Veen, te Arnhem, *Secretaris*.
J. Gimberg, te Zutphen, *Penningmeester*.
H. D. J. van Schevichaven, te Nijmegen.
J. A. Heuff Az., te Tiel.
F. M. A. J. Baron van Wijnbergen, te Arnhem.

Leden.

Mr. J. Acquoy, te Deventer.
H. J. Allard, te Maastricht.
Jhr. Mr. D. W. van Andringa de Kempenaer, te Zutphen.
Jac. Anspach, te Bergeik.
W. M. J. Arendts, te Opheusden.
Mr. W. E. J. Baron van Balveren, te Arnhem.
Jhr. W. Bas Backer, te Apeldoorn.
Jhr. A. D. Bas Backer, te Rotterdam.
Jhr. G. L. C. H. Baud, te Wiesbaden.
A. A. Beekman, te 's Gravenhage.
Mr. J. L. Berns, te Leeuwarden.
De Bibliotheek der Gemeente Haarlem.
De Bibliotheek der Onderwijzers in het arrondissement Wageningen.
De Bibliotheek der Universiteit te Leipzig.
Dr. P. J. Blok, te Leiden.
P. A. M. Boele van Hensbroek, te 's Gravenhage.

A. van den Bogert, te Barneveld.
Mr. A. C. Bondam, te Arnhem.
V. G. A. Bosch, te Arnhem.
Mr. A. Brants, te Arnhem.
G. J. Brenkman, te Lienden.
Mr. B. F. W. von Brucken Fock, te Middelburg.
Dr. D. Bruins, te Zutphen.
F. C. Colenbrander Jr., te Brummen.
H. J. Cordes, te Arnhem.
J. Craandijk, te Haarlem.
B. Cuperus, te Zutphen.
R. Dinger, te Lunteren.
J. L. H. Dobbelman, te Arnhem.
P. N. van Doorninck, te Haarlem.
Matthias Duys, te Zeist.
Mr. J. W. A. van Embden, te Arnhem.
C. F. H. Engelen, te 's Gravenhage.
Dr. E. Epkema, te Zaltbommel.
H. H. Erdbrink, te Arnhem.
P. Evekink, te Arnhem.
T. J. W. van Everdingen, te Tiel.
Mr. H. H. Everts, te Twello.
L. C. Baron van der Feltz, te Arnhem.
Mr. S. J. Fockema Andreae, te Leiden.
J. W. Frowein, te Arnhem.
Mr. R. Fruin, te Middelburg.
Dr. J. H. Gallée, te Utrecht.
C. M. Gardenier, te Apeldoorn.
Mr. A. van der Goes, te Nijmegen.
P. C. Görlitz, te Nijmegen.
P. Gouda Quint, te Arnhem.
H. J. H. Groneman, te Velp.
W. de Haas, te IJzendoorn.
J. A. W. Harbers, te de Bilt (Utrecht).
J. H. van Hardeveld, te Ochten.
L. J. van Hasselt, te Zutphen.
Mr. W. Baron van Heeckeren van Kell, te Angerlo.
W. C. M. R. Baron van Heeckeren van de Heest, te Zutphen.
H. J. Hegeman, te Zieuwent (gem. Lichtenvoorde).
Mr. H. F. Hesselink van Suchtelen, te Wageningen.
J. S. F. van Hoogstraten, te Arnhem.
R. J. J. ter Horst, te Rijsenburg (Utrecht).
C. A. L. Baron van Hugenpoth tot Aerdt, te 's Heerenberg.
A. R. Jolles, te Arnhem.
Mr. J. G. C. Joosting, te Assen.

Mr. E. H. Karsten, te Arnhem.
J. R. Baron van Keppel, te Breda.
Mr. G. Kolff, te Zaltbommel.
A. J. C. Kremer, te Arnhem.
Mr. A. J. Kronenberg, te Arnhem.
Friedrich Lancelle, te Emmerik.
J. H. van Lexau Frieswijk, te Doesburg.
Mr. D. B. R. Baron van Lynden, te Arnhem.
F. Baron van Lynden van Hemmen, te Hemmen.
Dr. K. Lijndrajer, te Assen.
Mr. N. S. T. A. van Meurs, te Arnhem.
Mr. P. A. N. S. van Meurs, te 's Gravenhage.
G. A. Meijer, te Zwolle.
Mr. K. M. G. de Meijier, te Arnhem.
Jhr. A. H. P. J. Mollerus, te Arnhem.
W. P. J. Muller, te Utrecht.
Mr. S. Muller Fz., te Utrecht.
Mr. D. A. van Munster van Heuven, te Nijmegen.
Mr. G. Murman, te Arnhem.
Jhr. Mr. G. A. Nahuys, te Arnhem.
H. S. Nederburgh, te Nijmegen.
Mr. J. F. Neeb, te Harderwijk.
Mr. J. P. R. M. de Nerée van Babberich, te 's Gravenhage.
W. C. A. H. Nieuwenhuizen, te Nijmegen.
Jhr. L. W. van Nispen, te Arnhem.
Jhr. Mr. F. X. G. M. van Nispen tot Sevenaer, te Nijmegen.
Jhr. G. A. van Nispen, te Winterswijk.
Wouter Nijhoff, te 's Gravenhage.
J. J. van Oordt tot Bunschoten, te Velp.
Jhr. C. C. G. de Pesters, te Nijmegen.
H. Portheine Jr., te Arnhem.
De Vereeniging „Prodesse Conamur", te Arnhem.
Mr. A. Pijnacker Hordijk, te Tiel.
N. S. Rambonnet, te Doornspijk.
Mr. J. G. Ridder van Rappard, te Laren (Gelderland).
Mr. A. G. A. Ridder van Rappard, te Purmerend.
Jhr. Mr. Th. H. F. van Riemsdijk, te 's Gravenhage.
Mr. P. Rink, te 's Gravenhage.
J. B. Roelvink, te Winterswijk.
Ed. Rosenkrantz, te Wiesbaden.
A. A. J. van Rossum, te Benschop.
J. H. Rutgers, te Düsseldorf.
Jhr. Mr. A. F. O. van Sasse van Ysselt, te 's Hertogenbosch.
Aug. Sassen, te Helmond.
J. H. L. van der Schaaff, te 's Gravenhage.

Mr. E. G. C. Scheidius, te Arnhem.
H. F. Schoemaker, te Arnhem.
Dr. R. Scholten, te Kleef.
Jhr. A. L. van Schuylenburch van Bommenede, te de Bilt (Utrecht).
A. H. Servatius, te Deventer.
M. A. Sipman, te Arnhem.
Jhr. J. W. Six, te 's Gravenhage.
E. W. Baron Sloet, te Velp.
L. H. C. van der Sluys Lehr, te Hees (bij Nijmegen).
B. L. Snelting, te Soesterberg.
Mr. C. J. A. Spiering, te Arnhem.
A. Staring, te Lochem.
G. A. Starink, te Harderwijk.
Mr. W. C. Thomas, te Arnhem.
Jhr. Mr. J. B. D. Tulleken, te Nijmegen.
H. P. J. Tutein Nolthenius, te Apeldoorn.
Mr. M. Tydeman Jr., te Breda.
Mr. P. H. A. Tydeman, te Tiel.
Mr. W. J. L. Umbgrove, te Zutphen.
J. P. D. van Veen, te Ede.
Mr. R. Veldwijk, te Arnhem.
B. P. Velthuysen, te Sneek.
J. P. Vemer, te Groenlo.
G. J. Verburgt, te Oosterbeek.
H. A. P. C. van der Waarden, te Geesteren (Overijssel).
J. D. Wagner, te 's Gravenhage.
H. M. Werner, te Brummen.
Mr. A. van Wessem, te Tiel.
H. J. van Wessem, te Tiel.
B. F. W. Baron van Westerholt van Hackfort, te Vorden.
Mr. H. P. de Wilde, te Arnhem.
J. J. Wildschut, te Arnhem.
Mr. G. Wttewaall, te Arnhem.
J. H. Wijers, te Zutphen.

F. H. Ampt, te Arnhem.
A. G. van Anrooy, te Zaltbommel.
Het Oud-archief der Gemeente Rotterdam.
N. Ardesch van Hamel, te Barneveld.
Jhr. Mr. L. H. J. M. van Asch van Wijck, te Utrecht.
F. J. Backer, te 's Gravenhage.
Mr. W. C. Baert, te Utrecht.
C. E. Baud, te Arnhem.
H. Beckering Vinckers, te Zaltbommel.

Jhr. W. A. Beelaerts van Blokland, te 's Gravenhage.
H. E. Beelaerts van Emmichoven, te Zierikzee.
Mr. C. H. Beels, te Renkum.
G. Beernink, te Nijkerk.
Jhr. E. T. T. H. van Benthem van den Bergh, te 's Gravenhage.
Jhr. Th. van Benthem van den Bergh, te 's Gravenhage.
Jhr. J. P. van Benthem van den Bergh, te Malang (Java).
Jhr. Mr. L. van den Berch van Heemstede, te 's Gravenhage.
W. van den Berg, te Hattem.
Mr. W. J. J. Besier, te Tiel.
Jhr. E. W. J. de Beyer, te Heerenveen.
De Bibliotheek der Gemeente Nijmegen.
De Bibliotheek der Gemeente Zutphen.
De Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.
De Bibliotheek der Onderwijzers in het arrondissement Arnhem.
De Bibliotheek der Onderwijzers in het arrondissement Harderwijk.
De Bibliotheek der Universiteit te Amsterdam.
Mr. A. J. Blom, te Tiel.
L. W. Baron van Boetzelaer, te Bussum.
R. W. Baron van Boetzelaer, te Maartensdijk (Utrecht).
Mr. J. H. ten Bokkel Huinink, te Lemmer.
Mr. H. R. A. Boonen, te Arnhem.
W. F. E. Baron van der Borch, te Vorden.
Jhr. Ch. Bosch van Drakestein, te Boxmeer.
W. Boudet van Dam, te Oud-Alblas.
Dr. W. L. Bouwmeester, te Doetinchem.
Mr. A. H. Brandt, te Velp.
C. M. Baron Brantsen van Wielbergen, te Rhedersteeg.
D. A. Brinkerink, te Bovenkarspel.
P. H. van den Broeke van Ouden-Rhijn, te Utrecht.
Jhr. Mr. L. van Bronkhorst Sandberg, te 's Gravenhage.
F. J. van Burgsteeden, te Velp.
Mr. C. S. Buys Ballot, te 's Gravenhage.
Mr. C. G. J. Bijleveld, te Nijmegen.
J. F. Canter Cremers, te Velp.
R. H. O. Baron van der Capellen, te 's Gravenhage.
C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, te Groenlo.
Mr. J. C. Baron Creutz, te Geldermalsen.
Mr. S. Baron Creutz, te Gorinchem.
J. G. Cromhout, te Brummen.
G. C. Crommelin, te Brummen.
J. J. M. Crooswijck, te Lochem.
Mr. A. C. van Daalen, te Bennekom.
L. J. Daendels, te 's Gravenhage.
S. van Dalen, te Brakel.

W. J. J. van Dam, te Brakel.
D. W. van Dam, te Delft.
D. W. van Dam van Brakel, te Brakel.
Mr. A. Baron van Dedem, te Dalfsen.
Mevrouw Wed. Z. F. C. Diemont, geb. van Braam, te Putten.
A. M. J. Diemont, te Zaltbommel.
P. W. van Doorninck, te Colmschate.
Z. T. J. F. Baron van Dorth tot Medler, te Duiven.
Jhr. C. J. H. van der Dussen, te Drumpt.
Mr. U. W. A. Dijckmeester, te Tiel.
J. C. van Eck, te Heteren.
C. P. van Eeghen Jr., te Amsterdam.
J. van Egeren, te Gent (België).
J. P. Elemans, te Zaltbommel.
Dr. L. van Elfrinkhof, te Gorinchem.
Dr. H. J. Elhorst, te Amsterdam.
W. J. van der Elst, te Zaltbommel.
Mejuffrouw L. Engelberts, te Zierikzee.
D. G. van Epen, te 's Gravenhage.
Th. J. G. van Everdingen, te 's Gravenhage.
W. G. M. Eyck van Zuylichem, te Nijmegen.
J. Fabius, te Baarn.
Mr. A. C. Baron van der Feltz, te Twello.
J. A. Frederiks, te Middelburg.
A. P. Gaasbeek, te Oosterhout (Betuwe).
P. E. G. Gerlings, te 's Gravenhage.
N. W. Gerlings van Tollenburg, te Utrecht.
P. M. Geubbels, te Duiven.
E. E. Gewin, te Nijmegen.
Dr. W. F. Gombault, te Amsterdam.
W. Graadt van Roggen, te Nijmegen.
A. Gratama, te Arnhem.
E. G. C. de Groot van Embden, te Doetinchem.
Mejuffrouw J. H. P. Guyot, te Nijmegen.
Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar, te Gorinchem.
Dr. S. P. Haak, te Arnhem.
J. W. G. van Haarst, te Arnhem.
G. A. A. C. de Haas, te Arnhem.
C. W. A. Baron van Haersolte van den Doorn, te Arnhem.
J. C. Baron van Haersolte, te Arnhem.
C. J. Hasselman, te Buitenzorg (Java).
A. K. F. R. van Hasselt, te Amsterdam.
Mr. A. J. A. A. Baron van Heemstra, te Roermond.
W. H. V. Graaf van Heerdt tot Eversberg, te 's Gravenhage.
A. Hendriks, te Didam.

W. Heringa, te Veenendaal.
Mr. W. F. Hiddingh, te Texel.
C. A. Hiebendaal, te Nijmegen.
Mr. J. Hingst, te Hilversum.
Mr. H. A. Hoefhamer, te Elburg.
A. Hoeflake, te Ammerzoden.
Jac. van Hoorn Hz., te Arnhem.
Jhr. Mr. J. H. Hora Siccama, te 's Gravenhage.
P. van Hout, te Duiven.
J. G. ten Houten, te Winterswijk.
O. Baron van Hövell, te Kleef.
A. L. W. Baron van Hugenpoth tot Aerdt, te Zevenaar.
Mr. W. van Hulst, te Velp.
Mr. E. H. Hijmans, te Schiedam.
A. W. Ippius Fockens, te Hemmen.
W. H. A. G. Baron van Ittersum, te Hilversum.
M. J. Janssen, te Meerlo.
R. J. A. Janssen, te Utrecht.
Mejuffrouw J. T. Jelgersma, te Apeldoorn.
Jhr. Mr. B. de Jonge, te Zutphen.
J. J. de Jongh, te 's Gravenhage.
H. C. de Jongh, te Zaltbommel.
Mr. H. W. Jordens, te Velp.
G. M. Kam, te Nijmegen.
J. L. Keetelaar Jz., te Amsterdam.
P. A. M. Kehl, te Bemmel.
Jhr. C. Ph. L. van Kinschot, te Tiel.
J. A. Kloek, te Nijmegen.
B. H. Klönne, te Amsterdam.
Dr. L. Knappert, te Leiden.
Dr. W. C. G. Th. Koch, te Tiel.
Mr. G. Kolff, te Deil.
W. M. Kolff, te Deil.
C. Th. Kolfschoten, te Driel (Bommelerwaard).
Dr. G. J. Landweer Az., te Arnhem.
Dr. L. A. van Langeraad, te Lekkerkerk.
B. Lechner, te Arnhem.
P. Leendertz, te Velp.
H. Leeuw Jr., te Nijmegen.
G. F. Leliman, te Dieren.
C. van Lennep, te Elst (Betuwe).
De Goudsche Librye, te Gouda.
Baron A. von Linden, te Brighton.
A. D. P. V. van Löben Sels, te Arnhem.
G. S. van Lohuizen, te Epe.

N. van Lookeren Campagne, te Zaltbommel.
F. A. Ludewig, te Nijmegen.
C. Baron van Lynden, te Wassenaar.
Mr. Æ. Baron Mackay, te 's Gravenhage.
Mr. D. J. Baron Mackay van Ophemert (Lord Reay), te Londen.
Mejuffrouw M. W. Maclaine Pont, te Zetten.
K. G. van der Mandele, te Arnhem.
R. van Marle, te 's Gravenhage.
J. C. F. van der Meer van Kuffeler, te Nijmegen.
E. D. de Meester, te Heteren.
Dr. C. O. Meinsma, te Zutphen.
Jhr. C. van de Merwede Quarles van Ufford, te Zutphen.
M. A. Meyjes, te Hengelo (Gelderland).
Mr. J. H. M. Baron Mollerus van Westkerke, te Arnhem.
D. G. Montenberg, te Nijmegen.
F. D. J. Moorrees, te Buurmalsen.
Mr. W. R. P. von Motz van Enghuizen, te Zevenaar.
F. J. Mijnlieff, te Herwijnen.
Jhr. W. F. R. van Naerssen, te Gorinchem.
Mr. A. J. Baron van Nagell van Ampsen, te Laren (Gelderland).
J. E. H. Baron van Nagell, te Utrecht.
M. A. A. J. van Neck, te Arnhem.
Het Genealogisch-Heraldiek Genootschap „De Nederlandsche Leeuw", te 's-Gravenhage.
G. J. Neiszen, te Arnhem.
W. H. Baron van Neukirchen genaamd Nyvenheim, te Brummen.
Jhr. J. D. van Nispen, te Arnhem.
Jhr. Mr. O. F. A. M. van Nispen tot Sevenaer, te Nijmegen.
L. A. W. Noorduyn, te Gorinchem.
G. J. van Olst, te Ressen.
Mr. G. L. van Oosten Slingeland, te Arnhem.
H. H. Oosting, te Arnhem.
J. A. Ort, te 's Gravenhage.
W. G. van Oyen, te 's Gravenhage.
Mr. R. W. J. Baron van Pabst van Bingerden, te 's Gravenhage.
F. J. W. Baron van Pallandt van Rosendael, te Rozendaal (Gelderland).
H. W. Baron van Pallandt, te Waardenburg.
Mr. J. Baron van Pallandt, te Waardenburg.
Mr. J. D. Pasteur, te Haarlem.
Mr. Ed. Philips, te Hilversum.
J. L. Pierson, te Hengelo (Gelderland).
B. P. Plantenga, te Haarlem.
W. C. Pleyte, te Zaltbommel.
Mr. H. A. van de Poel, te Nijmegen.
A. J. Prins, te Velp.

Dr. J. Prinsen J. Lz., te Nijmegen.
De Provincie Gelderland.
Jhr. O. Reuchlin, te Utrecht.
H. Revelman, te Zutphen.
Mr. C. Pijnacker Hordijk, te Haarlem.
Jhr. M. E. Radermacher Schorer, te Velp.
Jean Real, te Geldern.
J. de Ridder, te Gameren.
C. van Riemsdijk, te IJzendoorn.
Jhr. H. H. Röell, te Apeldoorn.
T. S. Roes, te Utrecht.
Mr. J. S. Royaards, te Arnhem.
Mr. A. Royaards van Scherpenzeel, te Scherpenzeel.
N. J. Rupp, te Arnhem.
Jhr. R. J. Rutgers van Rozenburg, te Arnhem.
Jhr. D. Rutgers van Rozenburg, te 's Gravenhage.
Het Algemeene Rijksarchief, te 's Gravenhage.
Het Rijksarchief in Gelderland, te Arnhem.
Het Rijksarchief in Noord-Holland, te Haarlem.
F. M. A. van Schaeck Mathon, te Nijmegen.
J. V. Schattenkerk, te Dieren.
Mr. C. G. Schattenkerk, te Lobith.
J. W. F. Scheffer, te Oosterbeek.
E. F. A. M. Scheidius, te Arnhem.
H. E. Scheidius, te Arnhem.
W. J. Schillemans, te Zutphen.
A. J. Baron Schimmelpenninck van der Oye, te Bennekom.
A. Baron Schimmelpenninck van der Oye van de Poll en Nijenbeek, te 's Gravenhage.
J. E. N. Baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, te Hoevelaken.
Dr. W. van Schothorst, te 's Gravenhage.
Dr. G. M. Slothouwer, te Wageningen.
L. J. G. H. M. Smits van Hattert, te Velp.
A. B. Souman, te Arnhem.
Mr. W. F. E. Spiering, te Breukelen.
J. H. A. Spin, te Ede.
M. L. C. Staring, te Dordrecht.
H. A. van Steennis, te Kesteren.
C. Storm Buysing, te Zutphen.
Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, te 's Gravenhage.
Mr. H. A. Sypkens, te Groningen.
Mr. M. P. D. Baron van Sytzama, te Groenlo.
C. Z. Tadema, te Culemborg.
Mr. J. J. Tavenraat, te 's Gravenhage.

Mr. Th. Thooft, te Gorinchem.
B. Tichelman, te Vlissingen.
Dr. J. Timmer, te Haarlem.
J. W. des Tombe, te de Bilt (Utrecht).
Mr. C. J. Baron van Tuyll van Serooskerken, te Arnhem.
H. W. J. Baron van Tuyll van Serooskerken, te Arnhem.
F. C. C. Baron van Tuyll van Serooskerken, te Zuilen (Utrecht).
G. J. A. Umbgrove, te Velp.
Th. R. Valck Lucassen, te Leiden.
A. J. Valewink, te Leeuwarden.
Dr. C. T. van Valkenburg, te Santpoort.
Dr. J. Verdam, te Leiden.
Historischer Verein für Geldern und Umgegend, te Geldern.
J. G. Vermaten Koster, te Arnhem.
W. F. K. Baron van Verschuer, te Arnhem.
B. F. Baron van Verschuer, te Utrecht.
Chr. A. Vieweg, te Nijmegen.
H. Visser J. Wz., te Leiden.
J. L. Völcker, te Zutphen.
W. Baron van Voorst tot Voorst, te Elden.
L. F. J. M. Baron van Voorst tot Voorst, te Twello.
A. A. Vorsterman van Oyen, te Rijswijk, bij 's Gravenhage.
Mr. J. A. G. Baron de Vos van Steenwijk, te Arnhem.
Mr. J. A. G. Baron de Vos van Steenwijk, te Harderwijk.
S. de Vries, te Arnhem.
J. de Vries, te Zaltbommel.
P. M. van Walchren, te Heelsum.
A. Waller, te Amsterdam.
F. G. Waller, te Amsterdam.
Mr. H. Waller, te Amsterdam.
J. W. Walther, te Zutphen.
Mr. O. J. E. Baron van Wassenaer van Catwijck, te 's Gravenhage.
J. C. A. Weerts, te Santpoort.
W. F. Weitjens, te Joure.
F. T. Weitjens, te Oud-Zevenaar.
W. L. Welter W.Lzn., te 's Gravenhage.
G. S. H. Wendelaar, te Berg-en-Dal.
J. J. Weruméus Buning, te Velp.
Mr. H. van Wessem, te Tiel.
C. F. Baron van Westerholt, te Warnsveld.
Mevrouw de Douairière van Westervelt Sandberg, geb. Eyck van Zuylichem, te Nijmegen.
Dr. H. A. Weststrate, te Zetten.
J. J. Weve, te Nijmegen.
C. H. Wilbrenninck, te Voorst.

J. Willinck, te Schiedam.
Edm. van Wintershoven, te Emael (België).
D. W. P. Wisboom, te Arnhem.
G. K. de Witt Wijnen, te Almelo.
Mr. J. G. Wurfbain, te Rheden.
W. Wijnaendts van Resandt, te Weltevreden (Ned. O. Ind.)
Mr. H. M. van der Zandt, te Velp.

HANDELINGEN

DER

NEGENDE ALGEMEENE VERGADERING

VAN DE

VEREENIGING „GELRE",

GEHOUDEN

OP 23 JUNI 1906 TE ARNHEM.

De vergadering werd blijkens de presentielijst bijgewoond door de heeren Dr. W. Kösters (als vertegenwoordiger van den Historischen Verein für Geldern und Umgegend), Mr. J. J. S. Baron Sloet, Dr. J. S. van Veen, J. A. Heuff Az., J. Gimberg, H. D. J. van Schevichaven, H. S. Nederburgh, H. E. Beelaerts van Emmichoven, W. Heringa, Jhr. M. E. Radermacher Schorer, F. J. van Burgsteeden, J. S. F. van Hoogstraten, A. J. C. Kremer, Paul Leendertz, E. W. Baron Sloet, Mr. W. E. J. Baron van Balveren, Mr. G. L. van Oosten Slingeland, Matthias Duys, G. Beernink, Mr. A. C. Bondam, J. R. Baron van Keppel, Mr. H. M. van der Zandt, W. F. K. Baron van Verschuer, P. N. van Doorninck, Mr. J. D. Pasteur, E. F. A. M. Scheidius, Dr. E. Epkema, H. Portheine Jr., J. J. Wildschut, Mr. J. C. Baron Creutz, H. A. van Steennis, J. B. Roelvink, W. de Haas, H. M. Werner, J. Craandijk, J. Real, F. C. Colenbrander Jr., J. D. Wagner, J. V. Schattenkerk, Mr. A. C. van Daalen, leden van Gelre, en door de heeren Dr. C. Werners, A. Holthausen, J. L. Fischer, Dr. J. Rosenboom, H. Liese, G. Müller, Dr. J. Haerten, Th. Haerten, N. Schaffrath, J. Dickschen (allen uit Geldern), Dr. M. Müller (Aachen), G. A. Müller (Düsseldorf), J. Symons (Kaldenkirchen), J. Holzschneider (Pont), W. Bösken (Alpen), H. Janssen, C. Schumacher (Winnekendonk) en M. Schmitz (Goch), leden van den Historischen Verein für Geldern und Umgegend.

Na opening van de vergadering heette de voorzitter van „Gelre" de Duitsche bezoekers hartelijk welkom, zeide, dat de leden van „Gelre"

zich verheugden over het gehoor geven aan hunne uitnoodiging en dat hij van deze samenkomst versterking van de in 1904 aangeknoopt banden hoopte en verwachtte.

De voorzitter van den „Verein", de heer Dr. W. Kösters, dankte voor deze hartelijke woorden en wees voorts op de gemeenschappelijke belangen, voortspruitende uit stamverwantschap en historie.

Hierop begon de vergadering van den „Verein". Na afdoening van eenige huishoudelijke aangelegenheden, o. a. de benoeming van eereleden van den Historischen Verein, eene onderscheiding, die ook aan den voorzitter van „Gelre" ten deel viel — deed de heer H. Liese mededeelingen over Romeinsche vloten op den Nederrijn en de heer J. Real over de begrafenis van Elisabeth van Brunswijk—Lüneburg, weduwe van hertog Karel, in 1572 te Geldern overleden.

Met deze voordrachten, die met belangstelling waren aangehoord, was de vergadering van den „Verein" afgeloopen, waarna die van „Gelre" begon. Met het oog op de dubbele vergadering was besloten, dat „Gelre" ditmaal geene sprekers aan het woord zou laten komen, maar zich zou bepalen tot de zaken van huishoudelijken aard.

De voorzitter heette de aanwezigen welkom en vroeg, of iemand aanmerkingen had op de notulen van de vergadering van 1905. Daar niemand iets dienaangaande had op te merken, werden zij vastgesteld.

Vervolgens werd het woord gegeven aan den secretaris voor zijn verslag over 1905, dat aldus luidde:

„Voor de negende maal word ik geroepen tot het mededeelen van een verslag over den toestand en de handelingen onzer vereeniging, en ik acht het een groot voorrecht, dat ook nu weder de toon, waarin dat verslag gesteld is, een kan zijn van voldoening en van goede hoop, terwijl uit de jaarverslagen van tal van andere vereenigingen een geheel andere toon ons tegenklinkt. De toeneming van het ledental moge het eene jaar ook sterker zijn dan het andere, steeds hebben wij nog op vermeerdering kunnen wijzen, en deze omstandigheid geeft mij de aangename overtuiging, dat Gelre inderdaad in een behoefte voorziet en de wijze van werken de sympathie heeft verworven van hen, die belang stellen in het verleden van Gelderland. Moge dat zoo blijven en de sympathie zich blijven uiten door voortdurende herstelling van de door overlijden en bedanken geleden verliezen!

Tegenover een aanwinst van 35 leden in het jaar 1905 staat een verlies van 18, nl. van 6 door den dood en van 11 door bedanken, terwijl wij genoodzaakt waren 1 lid wegens wanbetaling te schrappen De leden, wier overlijden wij betreuren, zijn: Jonkvrouw H. Singendonck, Mevrouw de weduwe N. Terwindt—van Heukelum en de heeren Mr. J. F. Bijleveld, P. G. Sager, Mr. W. C. Baron van Pallandt van Waardenburg en Neerijnen en J. Vetter.

Met bijzonderen weemoed herdenken wij daarbij den heer Bijleveld

Al heeft deze hoogst bekwame man geen plaats in ons bestuur willen innemen en al heeft hij niet tot onze medewerkers behoord, toch voelde hij veel voor ons „Gelre" en zeer velen Uwer herinneren zich het aandeel, dat hij in het tot stand komen onzer vereeniging heeft gehad, en zijne voortreffelijke leiding der constitueerende vergadering.

In Maart 1905 heeft zich ons ruilverkeer weder uitgebreid door het aannemen van een daartoe strekkend voorstel van de Société des Bollandistes te Brussel. Of Gelre voor zijn boekenverzameling veel heeft aan de door deze vereeniging uitgegeven Grieksche en Latijnsche heiligenlevens, zij in het midden gelaten. Een troost kan liggen in de overweging, dat de heeren Bollandisten evenmin veel baat bij onze uitgaven zullen hebben.

Onze geldmiddelen verkeerden in 1905 in bloeienden staat. Onze penningmeester zal U daarover aanstonds de noodige inlichtingen verstrekken.

Met ingenomenheid mogen wij terugzien op de jaarvergadering van 1905. Zalt-Bommel heeft door de zeer hartelijke ontvangst getoond ingenomen te zijn met ons besluit om binnen zijn smaakvolle omwalling bijeen te komen en heeft daarmede tevens getoond, dat de stad, die in 1572 naar Holland overliep en eerst na veel tegenstribbelen zich weder met Gelderland liet vereenigen, nu niet achteraan komt in liefde voor Geldersche geschiedenis en oudheid. Zeer zeker zal bij allen, die daar tegenwoordig zijn geweest, het op dien dag genotene in aangename herinnering blijven. Aangenaam is het mij te kunnen mededeelen, dat de belangrijke tentoonstelling van oudheden, die ter gelegenheid van onze vergadering te Zalt-Bommel was tot stand gebracht, aanleiding heeft gegeven tot de stichting eener blijvende oudheidkamer. Der ijverige commissie van bestuur zij alle voorspoed toegewenscht. Men kan verschillend oordeelen over het wenschelijke van één groot provinciaal of, sterker nog, van een groot algemeen Rijksmuseum; zoo lang een inwoner b.v. van Ammerzoden liever een antiquiteit zal zenden naar Bommel dan naar Arnhem of Amsterdam, kan ik niet anders dan het oprichten van plaatselijke depôts, waarin zoo menig kostbaar of belangrijk voorwerp voor verwaarloozing of verhuizing naar het buitenland bewaard wordt, toejuichen.

Als gewoonlijk hebben wij in het voorjaar van 1905 ons deel Bijdragen en mededeelingen 1) aan onze leden verzonden, dat in het najaar gevolgd werd door de vijfde aflevering van het door een deel der leden steeds met ongeduld verbeide, door een ander — en wellicht het grootste — met onverschilligheid ter zijde gelegde Register op de leenaktenboeken. Naar aanleiding van dit deel onzer uitgaven zij het mij vergund mij een oogenblik buiten 1905 te begeven ter mededeeling

1) De in dit deel voorkomende afbeelding van het kasteel Rosendaal hebben wij te danken aan de welwillendheid van den heer Paul Leendertz te Velp.

van het aan eerstgenoemde categorie zeker hoogst welkome feit, dat ons medelid Jhr. W. A. Beelaerts van Blokland ons ter uitgave heeft aangeboden een op de wijze van het onze bewerkt, belangrijk register van Stichtsche leenen in Gelderland, dat in 1907 met een stuk van ons register zal worden uitgegeven.

Ten slotte zij hier nog medegedeeld, dat in het najaar verschijnen zal het door ons medelid van Schevichaven bewerkte journaal van den Nymeegschen magistraatspersoon Mr. Justinus de Beyer uit het midden der 18de eeuw."

Nadat op verzoek van den voorzitter de heeren Colenbrander en van der Zandt zich bereid hadden verklaard het stembureau te vormen en de heeren Nederburgh en Leendertz om de rekening van den penningmeester na te zien, werd overgegaan tot de stemmingen. Het resultaat van die ter vervulling van een plaats in het bestuur was, dat de heer Gimberg met nagenoeg algemeene stemmen werd herkozen en op de daartoe strekkende vraag van den voorzitter ten antwoord gaf die benoeming met genoegen aan te nemen.

De ballotage van nieuwe leden had ten gevolge, dat met nagenoeg algemeene stemmen als zoodanig werden aangenomen de heeren:

1°. N. van Lookeren Campagne, te Zalt-Bommel, voorgesteld door den heer H. Beckering Vinckers.

2°. A. Waller, te Amsterdam, voorgesteld door den heer C. van Lennep.

3°. R. W. Baron van Boetzelaer, te Maartensdijk (Utr.), voorgesteld door den heer J. W. des Tombe.

4°. Dr. H. Blink, te 's-Gravenhage.

5°. J. A. Ort, gep. kolonel der cavalerie, te 's-Gravenhage, beiden voorgesteld door het bestuur.

6°. J. W. G. van Haarst, oud-bibliothecaris, te Arnhem, voorgesteld door Dr. J. S. van Veen.

7°. C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, te Groenlo, voorgesteld door Dr. J. S. van Veen.

8°. P. E. G. Gerlings, te 's-Gravenhage, voorgesteld door den heer N. W. Gerlings van Tollenburg.

9°. Dr. L. A. van Langeraad, predikant te Lekkerkerk, voorgesteld door den heer J. A. Heuff Az.

10°. G. F. Leliman, te Dieren, voorgesteld door den heer J. V. Schattenkerk.

11°. Jhr. C. van de Merwede Quarles van Ufford, te Zutphen, voorgesteld door den heer F. C. Colenbrander Jr.

12°. Dr. L. Knappert, hoogleeraar te Leiden, voorgesteld door Mr. A. C. Bondam.

13°. J. G. ten Houten, wethouder en lid der provinciale staten, te Winterswijk, voorgesteld door Jhr. G. A. van Nispen.

14°. H. Revelman, te Zutphen, voorgesteld door den heer J. Gimberg.

15°. C. Baron van Lynden, te Wassenaar, voorgesteld door den heer E. F. A. M. Scheidius.

Nadat door den penningmeester eenige mededeelingen over den geldelijken toestand van „Gelre" waren gedaan en als plaats voor de vergadering in 1907 Doetinchem was aangewezen, werd door de commissie voor het nazien der rekening medegedeeld, dat zij deze in orde had bevonden en op haar voorstel den penningmeester met dankbetuiging décharge verleend.

Ten slotte deelde de secretaris mede, dat de heer P. Gouda Quint zich bezig houdt met het samenstellen eener bibliographie van Gelderland, hetgeen door de aanwezige leden met ingenomenheid werd vernomen.

Daar niets meer aan de orde was en niemand het woord verlangde, sloot de voorzitter de vergadering.

Aan de orde was nu de rijtoer. Bij de vaststelling van de richting was men uitgegaan van het plan om den bezoekers zooveel mogelijk van de omstreken te toonen. De rit ging langs den Zijpschen en den Schelmschen weg naar Klarenbeek; vandaar naar Rosendaal en over den Kluizenaarsberg naar Beekhuizen. Hier wachtte ons een aangename verrassing. De burgemeester der gemeente Rheden was aanwezig ter ontvangst en dank zij den Velpschen leden bracht het Velpsche fanfarecorps eenige nummers ten gehoore, welke attentie blijkbaar een hoogst aangenamen indruk maakte. Na een oponthoud van ruim een half uur werd de tocht voortgezet over den Zypenberg en Heuven naar de Steeg, waar de deelnemers door de welwillendheid van den heer W. K. Ph. O. Graaf Bentinck in de gelegenheid werden gesteld de kunstschatten van het kasteel Middachten te bewonderen, hetgeen op hoogen prijs werd gesteld.

De dag werd besloten met een gemeenschappelijken maaltijd in het Hôtel des Pays-Bas, die zich door een hartelijken en ongedwongen toon kenmerkte.

BIJLAGE I.

LIJST DER IN HET JAAR 1906 DOOR SCHENKING EN RUILING ONTVANGEN BOEKWERKEN ENZ.

A. **Ten geschenke werden ontvangen:**

J. Acquoy, Rapport over de weiderechten te Deventer.

—— Uit de geschiedenis der stad Deventer.

II. De in bewaargeving van de rechterlijke archieven der stad Deventer door het Rijk aan de gemeente Deventer.

III. Het ontstaan der hoven over den IJssel.

IV. Een merkwaardig contract van 14 Juli 1486.

V. Het ontstaan van het klooster.

—— Een koninklijk bezoek aan Deventer (alle van den schrijver).

H. T. Colenbrander, Vestiging van den eenheidsstaat (1795—1798), deel II van Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840 (van de commissie van advies voor 's Rijks geschiedkundige publicatiën te 's Gravenhage).

Driemaandelijksche bladen, uitgegeven door de vereeniging tot onderzoek van taal en volksleven in het Oosten van Nederland, jaargang VI (van Mr. J. J. S. Baron Sloet en Dr. J. S. van Veen).

G. A. Hulsebos, Verslag in zake de kerkelijke archieven over 1905 (van den schrijver).

Nasporingen en studiën op het gebied der Nederlandsche krijgsgeschiedenis, 11de jaarverslag (van den heer F. de Bas).

J. Real, Acht Volkssagen. Ein Beitrag zur Sagenkunde des Niederrheins.

—— Der Einzug des Herzogs Carl von Geldern in Arnheim im Jahre 1492.

—— Hundertvierzig alte Familiennamen der Stadt Geldern.

H. Liese, Römische Flotten auf dem Niederrhein (alle van het bestuur van den Historischen Verein für Geldern und Umgegend).

Aug. Sassen, Doopboeken der gereformeerde gemeente Helmond en Rixtel (van den schrijver).

H. D. J. van Schevichaven, De Nymeegsche roededragers (van den schrijver).

J. S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis der hervorming in het Overkwartier van Gelderland (Roermond, Venlo en omstreken), 1543—1568 (van den schrijver).

—— Drie Geldersche rechten ('s Heerenberg, Nederhemert en Dalem) (van den schrijver).

Verslag der commissie tot verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Arnhem over 1905 (van genoemde commissie).

Verslag van de commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst te Nymegen over het jaar 1905 (van genoemde commissie).

Verslag van de werkzaamheden der vereeniging Flehite te Amersfoort over het jaar 1905 (van het bestuur dier vereeniging).

Verslag aangaande 's Rijks Museum van oudheden te Leiden over 1904/05 (van den heer directeur).

Platen.

Photographische afbeelding van het schilderwerk aan het gewelf der kerk te Lienden (van den heer G. J. Brenkman).

B. Door ruiling werden verkregen:

Verslagen en mededeelingen, uitgegeven door de vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, stuk 23, blz. 1—80.

Verslagen van de 96ste, 97ste en 98ste vergadering van genoemde vereeniging.

K. O. Meinsma, Het copieboek van Wolter van Heyden, richter te Oldenzaal (1547—1570).

77ste Verslag van de handelingen en den toestand van het Friesch genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde.

De vrije Fries, XX, afl. 3 en 4.

Limburg's Jaarboek, deel XII.

De Maasgouw, jaargang 1906.

Bulletin uitgegeven door den Nederlandschen oudheidkundigen bond, jaargang 7.

Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde over het jaar 1905—1906.

Levensberichten der afgestorven medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1905—1906.

Mitteilungen des oberhessischen Geschichtsvereins, XIV.

Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, XXVII.

Registers op de journalen van Constantijn Huygens Jr.

Jaarverslag van de vereeniging „Die Haghe" over 1905.

Bijdragen en mededeelingen der vereeniging „Die Haghe".

Derde jaarverslag der Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van een inventaris en een beschrijving van de Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst, te 's Gravenhage.

Analecta Bollandiana, XXV.

OVERZICHT VAN DEN STAND DER KAS VAN DE VEREENIGING OP 1 JANUARI 1906.

ONTVANGSTEN.

Saldo 1904	*f* 1180,07
Contributie van 429 leden	„ 2145,00
33 Verkochte exemplaren der statuten	„ 8,25
Verkochte werken	„ 90,80
Rente 1905	„ 90.35
Totaal	*f* 3514.47

UITGAVEN.

Druk- en verzendingskosten	*f* 1743,64
Administratiekosten	„ 48,59
Inning der postquitanties	„ 25,95
Contributie Nederl. Oudheidk. Bond 1)	pro memorie
Onkosten der algem. vergadering te Zalt-Bommel op 27 Juni 1905	„ 73,50
Totaal	*f* 1891,68

De activa der Vereeniging bestonden op 1 Januari 1906 in:

De bibliotheek	pro memorie.
Uitgaven der Vereeniging, in depôt bij den heer P. Gouda Quint	pro memorie.
Kassaldo	*f* 1622,79
1 3 °/₀-obligatie S.S. (waarde op 1 Januari 1906)	„ 985,00
1 „ „ H. IJ. S. M. (idem)	„ 985,00
Totaal	*f* 3592,79

(Tegen *f* 3166,32 op 1 Januari 1905.)

Ontvangsten	*f* 3514,47
Uitgaven	„ 1891,68
Saldo 1 Januari 1906	*f* 1622,79

1) N.B. De kwitantie dezer contributie werd in Januari 1906 aangeboden. Zij wordt dus op de rekening van dat jaar verantwoord.

BIJLAGE III.

JAARVERSLAG DER PROVINCIALE GELDERSCHE ARCHEOLOGISCHE COMMISSIE

OVER 1906,

UITGEBRACHT AAN GEDEPUTEERDE STATEN DER PROVINCIE GELDERLAND.

Ter voldoening aan artikel 7 van onze instructie hebben wij de eer U ons jaarverslag over 1906 aan te bieden.

Na verkregen toestemming van Uw College werd het jaarverslag over 1905 opgenomen in de werken der vereeniging „Gelre", en wel in de Bijdragen en Mededeelingen IX, blz. XXVI vlg.

De werkzaamheid der Commissie zal U blijken uit onderstaand alphabetisch naar de gemeenten gerangschikt overzicht.

Apeldoorn. Het kasteel ter Horst bij Loenen werd in 1557 gebouwd door Wynand Hackfort. Het is uitsluitend van baksteen opgetrokken en vooral in 1791 en 1792 door Olivier Gerrit Willem Joseph Baron Hackfort verbouwd. In 1906 kreeg het kasteel een anderen bezitter, dien de secretaris herhaalde malen bezocht, eens ook met Dr. P. J. H. Cuypers. Helaas is het front van dit kasteel indertijd gewijzigd en gepleisterd, waaronder ook de zijgevels leden. Voor het overige is echter het metselwerk van dit gebouw merkwaardig en niet minder de fraai gebeeldhouwde zandsteenen schoorsteenmantel in het kasteel met het jaartal 1557, de wapens van Hackfort en Boshof — den stichter en de stichteres van het gebouw — en een relief met de voorstelling van Christus en de overspelige vrouw.

De eigenaar liet blijken het kasteel voor verdere schending te zullen vrijwaren.

Beesd. De zware toren van de Nederlandsch Hervormde kerk, eigendom der burgerlijke gemeente, dagteekent uit ± 1460. Met zijne rijke ornamenten vertegenwoordigt hij een type.

Den secretaris trof het bij zijn bezoek aan de gemeente, hoe sterk de versieringen aan den toren geleden hadden en hoe dringend noodig het was zoo spoedig mogelijk dezen toren te laten opnemen, om zoodoende alle vormen voor een latere restauratie vast te leggen. De heer Referendaris van K. en W., hierop door hem opmerkzaam gemaakt, zorgde hiervoor.

Voor eene eventueele herstelling met rijkssubsidie van dit zeer merkwaardige monument zal de gemeente wel bereid gevonden worden.

Berg. Voor het stadhuis te 's Heerenberg, dagteekenend uit de eerste helft der XVIde eeuw, werd reeds eenige jaren geleden door het gemeentebestuur tot herstel rijkssubsidie aangevraagd. De secretaris trof dit gebouw bij zijn bezoek aan die gemeente in een treurigen toestand aan. De Commissie vereenigde zich daarom met het voorstel van den secretaris om bij de regeering aan te dringen op het verleenen van spoedige hulp.

Bergharen. Aan de Nederlandsch Hervormde kerk te Leur, met haar schip uit de XIVde, koor uit de XVde en toren oorspronkelijk uit het begin der XIIIde eeuw, met een helm uit het einde der XVIde of begin der XVIIde eeuw, was men van plan ingrijpende veranderingen aan te brengen. Op verzoek bezorgde de secretaris aan de kerkvoogdij rijksadvies.

Bemmel. Aan het verzoek om de noodige herstellingen aan den Romaanschen toren der Nederlandsch Hervormde kerk uit te voeren — zie het vorige verslag — was het gemeentebestuur in gebreke gebleven te voldoen, reden waarom onze Commissie zich tot Uw College wendde, waarop ten antwoord ontvangen werd, dat thans de herstellingen geschied waren.

Buren. Het in 1899 op aanstichting van den heer J. A. Heuff Az. uit overblijfselen van het in 1807 gesloopte kasteel opgerichte gedenkteeken 1) moet noodig overhuifd worden, wanneer de verschillende deelen, oorspronkelijk niet bestemd om in de open lucht te staan, niet zeer spoedig vernietigd zullen zijn. De secretaris vestigde hierop de aandacht van den heer burgemeester, terwijl bovendien de Commissie op zijn voorstel den gemeenteraad van Buren verzocht tot een passende overdekking over te gaan.

Buurmalsen. De toren der Nederlandsch Hervormde kerk te Buurmalsen, met Romaansche vormen, heeft drie afdeelingen, waarvan de twee onderste uit tuf-, de bovenste uit baksteen. Naar de meening van den secretaris hadden aan dien toren minder oordeelkundige herstellingen plaats, waarom hij den heer burgemeester beloofde hem rijksadvies te verschaffen, hetgeen plaats had door

1) Zie hierover o.a. Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre" III, blz. 237 vlg.

overlegging van een korte beschrijving der uit te voeren werken en een begrooting, waaruit bleek, dat de kosten op f 400.— geraamd waren.

De baksteenen toren der Nederlandsch Hervormde kerk te Tricht, eigendom der burgerlijke gemeente Buurmalsen, vermoedelijk uit de XIVde eeuw, is hoogst merkwaardig door den half in- en uitgebouwden baksteenen traptoren aan de zuidzijde met treden, elk een afzonderlijk gewelfje vormende. Het bleek den secretaris, dat deze toren sterk werkte. Om te weten, of de werking tot staan gekomen was, bezorgde hij den burgemeester rijksadvies, waaruit bleek, dat thans het werken opgehouden had.

Het is te hopen, dat de gemeente, nu gebleken is, dat de toren te Tricht niet werkt, de herstellingen van den toren te Buurmalsen — thans nog geen hoog bedrag eischende — zal ter hand nemen.

Doorwerth. Veel moeiten en kosten heeft de secretaris zich getroost om het kasteel Doorwerth 1) voor ondergang te bewaren. Ofschoon zijn pogingen tot heden vruchteloos waren, zet hij ze toch voort.

Druten. Den secretaris kwam ter oore, dat de geheel uit tufsteen gebouwde toren te Puflik, die eens behoorde tot de tusschen 1830 en 1840 afgebroken Nederlandsch Hervormde kerk, in treurigen toestand verkeerde. Onmiddellijk gaf hij hiervan kennis aan den heer Referendaris van K. en W., waarop aan de burgerlijke gemeente Druten rijksadvies verstrekt werd.

Epe. Het kasteel Cannenburg 2), bij Vaassen gelegen, verwisselde van eigenaar. De secretaris kwam herhaaldelijk met den nieuwen bezitter in aanraking, bezocht hem ook met Dr. P. J. H. Cuypers en mocht de overtuiging erlangen, dat dit merkwaardige kasteel in goede handen is. Op verzoek van den secretaris werd het kasteel van rijkswege in zijn tegenwoordigen toestand opgenomen.

In de kerk der Nederlandsch Hervormde gemeente te Vaassen ligt bij den ingang aan de oostzijde en in de kerk een hardsteenen grafzerk van Sophia van Stommel, huisvrouw van Gert van Isendoorn, en van Hendrik van Isendoorn. Deze zerk, de eenige van bewoners van den Cannenburg, vormt voor deze plaats een stuk geschiedenis en als zoodanig is zij dan ook een korte beschrijving waard.

Voor zoo ver leesbaar staat op de grafzerk:

„Ao 1576 dē 29 Augusti is ī Got gestorvē Sophia vān Stom̄el Gert vā Isedor sele huisfroue. bit vor de s.

1) Spoedig hoopt de heer Hoefer een uitvoerige studie in de werken der vereeniging „Gelre" over dit kasteel uit te geven.

2) Een studie over dit kasteel, ook in verband met het oude Loo, hoopt de heer Hoefer in de werken van „Gelre" spoedig uit te geven.

A° 15.. ist in Got . . . der gestre edlr. und erēvest Hērick vān Isēdōr gnt. vā Blois. bit voer die siel."

„Elbo
rch."

In het midden van den steen zijn de wapens der Isendoorn's en der Stommel's uitgehouwen, omgeven ter weerszijden van acht wapenschilden en onderstaande onderschriften:

Rechts achtereenvolgens: Isedor gnt. van Blois, Rossem, Sterckenborch, Hemert, Brakel, Groesbeeck, Ackersloet en Herler.

Links: Stommel, Ruischeberch, Broeck, Rurich, Milendonck, Rinssem, Eller en Wachtendonck.

Hieronder staat een omlijst opschrift, waarvan alleen enkele letters te lezen zijn.

De secretaris verkreeg van heeren kerkvoogden vergunning hem op kosten der Commissie te laten opnemen en in een der zijwanden van de kerk te plaatsen.

Harderwijk. Voor het behoud van het zgn. Linnaeustorentje 1) in de Akademiestraat, dagteekenende uit het einde der XVIde eeuw en merkwaardig als artistiek en historisch monument, sprong de secretaris herhaaldelijk in de bres.

Hetzelfde geschiedde door hem voor de voormalige kerk van het St. Catharinaklooster 2) — uit het einde der XVde of begin XVIde eeuw — in diezelfde straat gelegen en thans hoofdzakelijk als militaire bakkerij gebezigd.

Hattem. De Dijkpoort 3), gebouwd op het einde der XIVde eeuw, heeft in den loop der tijden zeer geleden. Nadat zij van rijkswege voor eenige jaren opgenomen was, diende het gemeentebestuur bij de regeering de plannen tot restauratie en aanvrage voor rijkssubsidie in.

Intusschen nam het afbrokkelen en losgaan van steenen zóó toe, dat zelfs stemmen in den gemeenteraad opgingen om de poort af te breken. De secretaris achtte zich verplicht hiervan kennis te geven aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken. Op rijksadvies werd het vooruitstekende metselwerk der poort met planken afgedekt, doch deze toestand kan niet lang duren, reden waarom de Commissie een verzoek aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken gericht heeft om Hattem bij de eerstvolgende begrooting voor een rijkssubsidie ten behoeve dier poort in aanmerking te brengen.

---

1) Zie hierover het artikel van den heer Hoefer in het Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond VII, blz. 17 vlg.

2) Ibidem VII, blz. 62 vlg.

3) Zie over haar Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre" VII, blz. 99.

Nymegen. In verband met de plannen tot het bouwen van een museumgebouw bezocht de secretaris invloedrijke personen in die gemeente, om hen te winnen voor het denkbeeld om de dubbelkerk van het klooster Mariënburg tot museum in te richten, een plan, waardoor het niet alleen mogelijk zou worden de voorwerpen onder te brengen in een gebouw, dat op zich zelf een monument is, maar waardoor ook ruimschoots gelegenheid verkregen zou worden voor latere uitbreiding op de omringende terreinen.

Ubbergen. Voor de herstellingswerken aan de kerk en den toren der Nederlândsch Hervormde kerk te Beek verschafte de secretaris advies van het Rijk, waardoor dit eertijds geheel bepleisterde gebouw van die laag ontdaan werd en een ander aanzien kreeg.

Van de commissie, die zich ten doel stelde de kerk van Persingen aan te koopen en aan wie op haar verzoek een bijdrage van f 50.— verleend was — zie ons vorig jaarverslag — werd in den loop van 1906 het bericht ontvangen met terugzending der haar reeds uitgekeerde gelden, dat zij tot haar leedwezen van haar voornemen had moeten afzien.

Westervoort. Op een grafzerk, liggende op het kerkhof der Nederlandsch Hervormde kerk, vestigde de voorzitter de aandacht. De Commissie besloot haar voor verderen ondergang te bewaren door haar te laten inmetselen in een der wanden van de kerk. In ons volgend jaarverslag zullen wij over deze zerk eenige bijzonderheden mededeelen.

Zeddam. Voor den aankoop van een relief in zandsteen, vermoedelijk een votiefsteen, hoog 0.43 M., breed 0.37 M. en afkomstig volgens de overlevering uit Zeddam, verleende de Commissie aan het museum te Arnhem een bijdrage van f 25.—. De voorstelling is grof, echt provinciaal werk, en te oordeelen naar de kleeding van de staande vrouwenfiguur, de H. Margaretha (?), uit het begin der XVIde eeuw. Het rechter wapen, daarop voorkomende, vertoont een schild beladen met een blad; van het linker wapen met geschuind veld zijn de beide kwartieren beladen met een lelie. Wij geven hierbij eene afbeelding van dezen steen.

Onze rekening leggen wij hierbij over.

Namens de Provinciale Geldersche Archeologische Commissie:

J. S. VAN VEEN, Voorzitter.

F. A. HOEFER, Secretaris.

REKENING EN VERANTWOORDING DER PROVINCIALE GELDERSCHE ARCHEOLOGISCHE COMMISSIE OVER 1906.

ONTVANGSTEN.

Te ontvangen van de Provincie	f	200,—
Terug van de commissie Persingen	„	50,—
	f	250,—

UITGAVEN.

Bijdrage aankoop museum Arnhem . .	f	25,—
Bijdrage herstel muurschilderingen Hall .	„	125,—
Verleggen grafzerk Westervoort . . .	„	45,45½
Verleggen grafzerk Vaassen	„	50,—
Nadeelig slot vorige rekening	„	4,54½
	f	250,—

BIJLAGE IV.

Y en IJ.

EEN WOORD AAN ONZE LEDEN OVER HET GEBRUIK DEZER LETTERS.

Niemand, die ook maar oppervlakkige ondervinding heeft op het gebied van het uitgeven van oude (b.v. vóór 1700) stukken, is ontsnapt aan sommige bezwaren ten aanzien van de spelling. Die bezwaren doen zich in hoofdzaak voor met betrekking tot de letters y en ij. De daarover door het Historisch Genootschap gegeven regels kunnen den toets der praktijk niet doorstaan, en het hoofdbreken, dat deze letters den uitgevers veroorzaken, is niet gering.

Er zijn natuurlijk gevallen, waarin alle twijfel is buitengesloten. Wanneer men aanneemt, dat y = i is, dan spreekt het van zelf, dat wij schrijven h y e r, b y n n e n, h y, m o g e l y c k, h u y s, z y n e enz. Maar anders wordt het, waar wij spellingen aantreffen, als h y r, d y n s t, r y c k, g e l y c k enz. Moeten wij hier schrijven h y r of h ij r, d y n s t of d ij n s t, enz.? Het bezwaar springt terstond in het oog; geen van beide schrijfwijzen beantwoordt aan de uitspraak.

Nu staat het vast, dat ij eigenlijk niets is dan de dubbele i, waarvan volgens bekend gebruik de tweede is doorgehaald 1), en dat de uitspraak die van de l a n g e i (i e) is, welke uitspraak zich in sommige (meer bepaald de westelijke) Nederlandsche dialecten omgezet heeft in eene, die veel overeenkomst heeft met die van e i, terwijl de meeste oostelijke dialecten de uitspraak ii = ie behouden hebben. Ik herinner hier aan de oude spelling k o f f ij, m u z ij k en f a b r ij k. Deze woorden heeft men zelfs in Holland nooit als k o f f e i, m u z e i k en f a b r e i k uitgesproken 2).

---

1) Men denke slechts aan de oude spelling van de namen onzer maanden Januarij, Februarij, Junij en Julij, die niets anders wedergeeft dan de genetivi van Januarius enz.

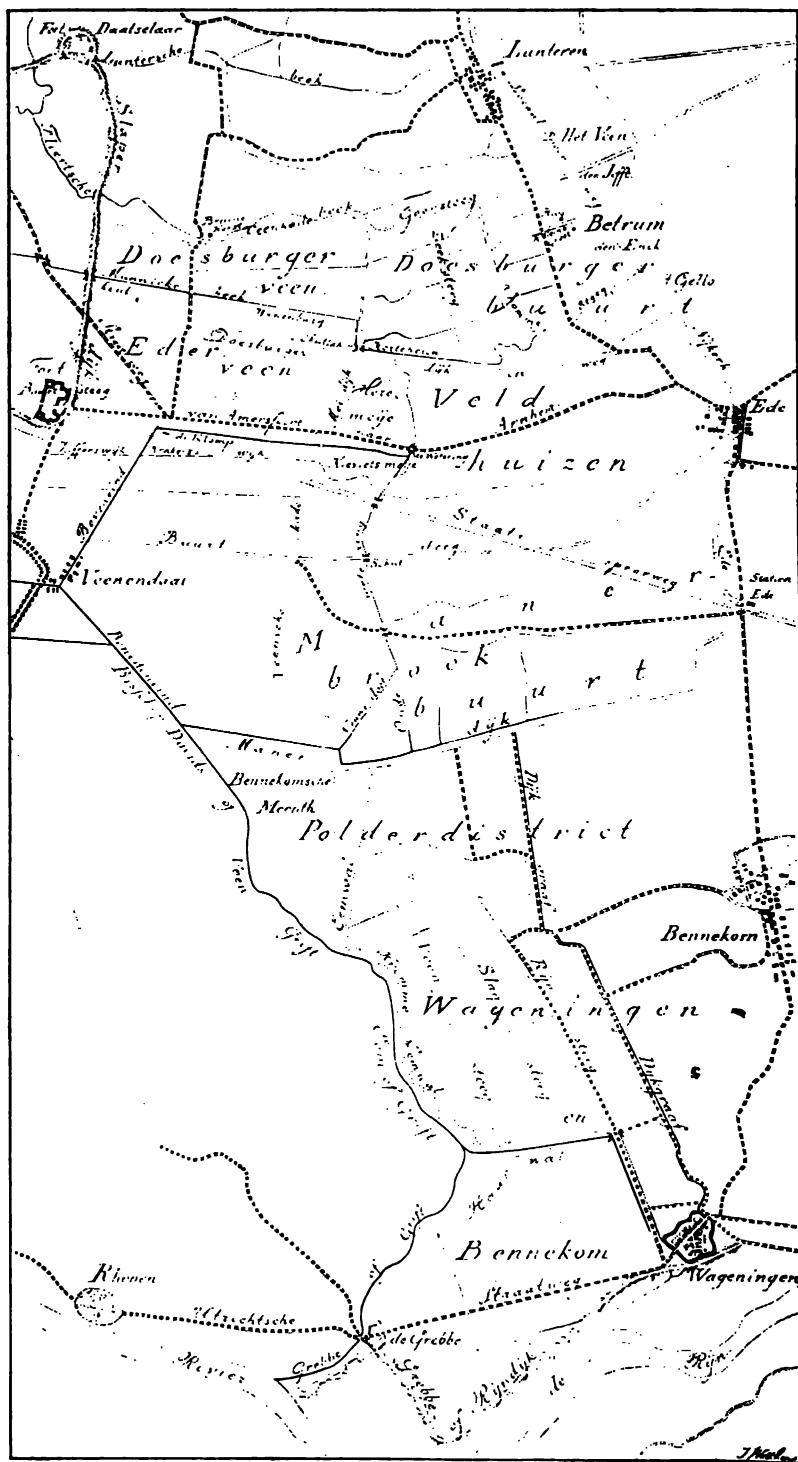
2) Ook de spelling Nijmegen is af te keuren. Ook hier heeft de ij door misverstand en verwarring de y = i verdrongen.

Deze beschouwing schijnt een weg aan te wijzen om het bedoelde bezwaar uit den weg te ruimen, door nl. y te behouden in opene lettergrepen en daar, waar nu een i wordt geschreven (dus y n en m y n e), maar den tweeklank ij te vervangen door zijn oorspronkelijken vorm ii (dus h i i r en niet hyr of hijr; d i i n s t, r i i c k, g e l i i c k enz.). Misverstand en verkeerde uitspraak worden hierdoor buitengesloten. Ten bewijze dat het stellen van ii in de plaats van ij geen al te willekeurige fantasie is, diene dat op een g e d r u k t e n plattegrond van de stad Harderwijk, verschenen in de eerste helft der achttiende eeuw, te lezen staat:

HARDERWIICK.

t' Amsterdam by I. Covens & C. Mortier.

Het moge in het begin door het ongewone den lezer eenigszins vreemd aandoen, het practische nut zal er hem weldra mede verzoenen.

Daalselaar
Lunteren
Het Veen
Betrum
Doesburger veen
Doesburger buurt
Ederveen
Veld
Ede
huizen
Veenendaal
Station Ede
Bennekomsche Meenth
Polderdistrict
Bennekom
Wageningen
Rhenen
Utrechtsche
de Grebbe
Bennekom
Wageningen

EEN DIJKBRIEF VAN ARNOLD VAN GELRE,

VAN 1460.

WAAR LIGT BETELEN, BETHELEM, BETTERUM, BETRUM, PETROM?

DOOR

Mr. A. C. VAN DAALEN.

De secretaris onzer vereeniging zond mij de copie van een dijkbrief van hertog Arnold van Gelre van 1460, regelende de verhouding tusschen Wageningen, Manen, Ede, Veldhuizen, Betelem en Doesborgh, met het verzoek hierbij eenige toelichting te willen geven, daar die landen thans grootendeels behooren tot het gebied der Exonereerende landen, waarvan ik de eer heb voorzitter te zijn. In 't bizonder werd mij opheldering verzocht omtrent den naam B e t e l e m, waarvan men nooit gehoord had.

Hoewel ook mij die naam geheel onbekend was, beloofde ik gaarne te trachten eenig licht te ontsteken.

Dezelfde dijkbrief komt voor in het archief van het polderdistrict Wageningen en Bennekom onder No. 67 in eene copia copiae en vier afschriften, waarvan twee door Corn. van Amerongen, med. Doctor en Dijkschrijver van Wageningen en Bennekom, 1681. Ook in het archief van het Veenraadschap der Geldersche en Stichtsche Veenen wordt hij gevonden onder No. 185 in twee copieën en een copia copiae copiae, naar genoemden Corn. van Amerongen.

De brief uit het archief van Wageningen en Bennekom luidt aldus:

Wy Arnolt van der gnaden Gaitz hartoge van Gelre ende van Gulyck ende greve van Zutphen doen kondt allen luden

ende bekennen mit desen onsen apenen brieve voir ons, onsen erven ende nacomelyngen, soe vast lange tiit scelynge ende gebreck geweest is tusschen onsen borgeren ende erffgenooten onser stat Wagenyngen, den van Manhen, Eede, Velthusen, Betelem ende Doesborch om hoir watergenge ende dyken wille in hoiren broecken, daer sy ons tot vele tyden om aengeroepen ende vervolgt hebben, soedat wy tot hoiren begeerten onse raitsvrenden daer gescickt hebben, die watergange ende die dyken te besien, om te helpen vynden, te ordinieren ende in te setten, wo dieselve onse borgeren ende ondersaeten hem nu voirtaen ten euwygen daigen toe mit malcanderen hebben ende holden sullen mit hoiren watergenge ende dyken, die to schieren 1), to graven, to rumen, to maecken, to halden ende to schouwen, geliick hiernae beschreven volcht: Te weten in den yersten dat onse diickgreve van Wagenyngen mit synen heemraeden schieren ende schouwen sall, nae den alden gewoenten, als dat altoes gewoenlick ende recht geweest is; ende soe wat verdinge off gelaifften 2) vallen bynnen der schouwen van Wagenyngen, dat die gaen ende koemen sullen nae diickrecht ende weteryngerecht van Overbetuwen. Ende dairtoe sullen wy onsen diickgreve van Wagenyngen eenen reedelicken man te baeten setten, die bynnen den kerspell van Wagenyngen woenachtig ende dair gearfft ende gegoidt is, sess jaer lanck ende niet langer, die hem den Eemdiick mitter Eem ende Maenrediick helpt schouwen ende den waterganck. Ende wanneer onse diickgreve van Wagenyngen opten uytersten paelen van siinre schouwen coemt ende geschout heefft, soe sall onse diickgreve, die wy gesat hebben, alsdan van stonden ain voirtryden mitten peynder 3) tot Eede in der tiit ende schouwen den diick tot Eede ende van Velthusen ende voirt den diick tot Betelem ende tot Doesborch. Voirt sullen die van Manhen twee heemrade setten, die den diick tot Eede ende tot Velthusen schieren ende schouwen sullen. Voirt sullen die van

1) Schieren, scieren, chieren = cieren. Een werkplan en raming vaststellen, bestek maken.

2) Verdinge off gelaifften. Gelaifften = Geloften. Bij nalatigheid van beloofde uitvoering van een gelast werk had „verding" plaats, d. i. aanbesteding ten laste en koste van de nalatigen.

3) Peynder, paynder = pander. Rechterlijk ambtenaar overeenkomende met onzen deurwaarder, die panden nam ter verzekering van de uitvoering of voldoening eener verplichting en deze executeerde.

Eede ende Velthusen setten twee heemraden, die den diick schieren ende schouwen sullen to Doesborch by hoiren eede, so hoge ende breet als wy uuytgesproeken hebben. Voirt soe sall die sluse to Manhen to blyven staen, theynt die sluse in die Grebbe eenen dach ende eenen nacht uuytgegaen heeft. Ende tot wat tyden die sluse in die Grebbe toegegaan is, soe sal men die sluse to Manhen van stonden an toesluten ende daer sullen die van Wagenyngen eenen goeden man toe setten ende die van Manhen eenen goeden man toe setten, die de sloetelen verwaeren sullen op hoiren eedt. Voirt sall die sluse to Velthusen toe blyven staen, theynt die sluse to Manhen eenen dach ende eenen nacht uuytgegaen heeff; ende soe sall die sluse to Doesborch oick toestaen theynt dle sluse to Velthusen eenen dach ende eenen nacht uuytgegaen heeft. Ende dit sullen sy bewaren by hoiren lyve ende goidt, beheltelick den van Wagenyngen hoiren alden brieff in al siinre volre macht, alsoe als die uuytwiist dat sy hoer water leyden sullen bedeecks hoiffs 1), dat sy den van Wagenyngen hoiren broeck ghenen schaeden en doin. Voirt wanneer onse diickgreve van Wagenyngen schouwen will, dat sall hy onsen diickgreve, die wy gesat hebben, toe voeren laeten weten. Waert dan saeck dat onse diickgreve alsdan dair niet by en queme, soe sall die diickgreve van Wagenyngen mit synen heemraden schouwen nae der alder gewoenten, ende die schouwe sall stantafftich ende van weerden wesen. Voirt sullen die van Manhe hoiren diick soe hoige, breet ende lanck maecken als onse diickgreve ende die heemrade schieren, dat sy den van Wagenyngen (hoiren) broick ghenen schaede en doin. Ende die van Eede ende die van Velthusen sullen desgeliicks hoiren diick soe hoige, breet ende lanck maecken als onse diickgreve ende die heemrade schieren, dat sy den van Manhen mit hoiren water ghenen schade en doin. Ende soe sullen die van Doesborch oick hoiren diick (soe) hoige, breet ende lanck maken, als onse diickgreve ende die heemrade schieren, dat sy den erffgenooten van Eede ende van Velthusen mit hoiren water

1) Bedecks hoiffs, bedeckts hoofts. Volgens A. A. Beekman waarschijnlijk: met kaden voorzien, zoodat de waterleiding zelve bedekt was en zij niet kon overloopen en de landerijen beschadigd worden.

Zie ter verklaring dezer uitdrukkingen ook „Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland voor 1795" door A. A. Beekman, schrijver van „Nederland als Polderland."

ghenen scade en doin, ende dit elck to maken als vurschreven steet, by hoiren lyve ende goide. Ende dit alles sonder argelist. Daer dese overdracht ende ordinancie geschiet is, hebben over ende ain geweest onse Raide ende vriende, als mit namen Arnoldus van Goir, onse overste Rentmeister, Johan van Gelre, bastart, Peter van Egmont, onse Richter van Veluwen, Wychart then Have, Corcelys van den Gruythus, onse Richter tot Arnhem ende op Veluwenzoem, ende Cosiin van Aldenbarnevelt. Des wy hartoige vurs. te oirconde der waerheit ende ganser vaster stedicheit onse segell van onsen rechten weten ende goeden wille aen desen brieff hebben doin hangen. Gegeven int jaer onss Heeren dusent vierhondert tsestich op Ste Johans avont Baptist to midsomer (23 Juni).

Per dominum ducem presentibus de consilio Theodrico de Oist, magistro coquine, Johanne de Rossem nec non Alphardo Scymmelpennynck, reddituario generali Terrarum Gelrensium.

Reeds aanstonds trekt het de aandacht, dat Bennekom in dezen dijkbrief niet genoemd wordt, hoewel het in alle stukken, van de vroegste tijden af, steeds met Wageningen is verbonden. Dit heeft er zeker ook Corn. van Amerongen toe gebracht om in zijne copieën voor Betelem te zetten „Bennecum", hoewel uit de volgorde reeds blijkt, dat dit onjuist moet zijn; doch hierover later.

De reden dezer weglating schijnt mij onverklaarbaar.

Tot beter begrip van den inhoud en den samenhang der voorschriften is hier een schetskaartje bijgevoegd volgens den tegenwoordigen toestand, waarbij echter in het oog moet worden gehouden, dat de afwatering destijds nog plaats had langs de Kromme Eem en de Grebbe naar den Rijn, wat nu voor de lager gelegen Broeklanden onmogelijk zou zijn wegens de verhooging van den Rijnbodem. Daarom werd in 1686 de Veltgensgraaf en Jufferswijk gegraven om het water naar Renswoude en door de Luntersche beek naar de Eem en Zuiderzee af te voeren. Waarschijnlijk dagteekent ook uit dien tijd de Munnicke-beek en heul. In 1650 toch kwam de Slaperdijk gereed, die werd opgeworpen om de Stichtsche landen te beveiligen tegen overstrooming door Rijnwater bij een gevreesde doorbraak van den Grebbedijk. Een kade tegen het water uit de Geldersche Vallei zal ter plaatse van den Slaperdijk zeker

reeds veel vroeger gelegen hebben, evenals de Veensche kade boven Veenendaal.

Om nu de Geldersche landen tegen overstrooming door elkanders water te beveiligen waren ook dijken aangelegd, en wel de Manerdijk om de broeklanden van Wageningen en Bennekom te beschermen tegen het water van Manen en bovengelegen landen, de dijk tusschen Manen en Ede-Veldhuizen, waarschijnlijk de Buurtsteeg, en de Doesburger dijk tusschen Ede-Veldhuizen en Betelem en Doesborgh. In deze dijken bevonden zich schutten of stuwsluizen om het water door weteringen af te voeren naar de Kromme Eem en zoo door de Grebbesluis naar den Rijn. De „oude Wetering" in Manen zal daaraan haren naam wel ontleenen.

Hierover schijnen langdurige twisten te zijn gevoerd, zoodat hertog Arnold eindelijk besloot daarvoor de regeling te maken in dezen dijkbrief omschreven.

Naast den dijkgraaf van Wageningen stelde hij een anderen dijkgraaf aan om toe te zien, dat buiten diens ressort de bepalingen werden nagekomen; het moest echter een ingezetene zijn van Wageningen. Te zamen schouwden zij dus de Eem, den Eemwal en Manerdijk volgens de regelen van het dijkrecht van Over-Betuwe; de verdere dijken van Veldhuizen, Betelen en Doesborgh werden door den tweeden dijkgraaf geschouwd, bijgestaan door den pander van Ede en in gezelschap van twee heemraden van Manen voor den dijk van Veldhuizen en twee van Veldhuizen en Ede voor den Doesburger dijk.

Ook werd voorgeschreven, dat Manen eerst mocht beginnen te spuien, als de Grebbesluis een dag en nacht had opengestaan, evenzoo beurtelings Veldhuizen en Manen en Doesburg en Veldhuizen, en dat alle sluizen gesloten moesten worden tegelijk met de Grebbesluis.

Indien de toegevoegde dijkgraaf in gebreke blijft te schouwen of in eenig opzicht verzuim wordt gepleegd, is de dijkgraaf van Wageningen bevoegd zelf op te treden met zijn heemraden.

Wat is nu echter Betelem en waar heeft dit gelegen? Hoewel de ligging eenigszins is op te maken uit de volgorde, waarin het genoemd wordt, en het dus in of nabij Doesborgh moet gezocht worden, kon niemand mij eenige inlichting verschaffen en schijnt de naam te eenen male verloren en vergeten te zijn. Zelfs in het archief van het huis Twikkel, dat

zoovele eigendommen in de Doesburger buurt bezit, schijnt daarover niets te vinden te zijn.

Ons medelid A. A. Beekman opperde het denkbeeld, dat er een klooster Bethlehem bij betrokken zoude zijn; van het bestaan van een klooster aldaar was echter bij niemand iets bekend, hoewel de benaming „Munnicke-beek" en „heul", waardoor het Doesburger water thans nog door den Slaperdijk wordt afgevoerd, ook een sterke aanwijzing hiervoor is. En werkelijk vond hij in Nijhoff's Bijdragen voor vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Deel IX, 1ste Reeks, blz. 7, vermeld een perkamenten brief, waaruit de schenking blijkt van een huis in Doesborgh, parochie Ede, aan het klooster Bethlehem, bij Doetinchem, door Frederik van Rheden 1). Deze brief komt in uittreksel voor in het Oorkondenboek van Sloet, blz. 527, en wordt daar gesteld omstreeks het jaar 1230, en in zijn geheel in den Codex Diplomaticus ordinis ste Mariae Theutonicorum, No. 464, blz. 557.

De brief zelf berust in het Rijksarchief te Arnhem, is op perkament geschreven, groot 13 $\times$ $7^1/_2$ c.M., met zegel van witte was aan een losgesneden strook en rugschrift: „de bonis in Eden". Den inhoud laten wij hier volgen:

„Honesto viro, sacerdoti in Edhe, et universis, ad quos presens littera pervenerit, frater Fridericus de Redhen domus Teutonice in Didern salutem in Domino.

Universitati vestre significamus, quod domum nostram Doseburg in parrochia Edhe sitam nos et heredes nostri ecclesie sancte Marie in Bethlehem contulimus libere perpetuo possidendam in omni eodem iure, quo nos eam et predecessores nostri possederunt. Et ne quisquam eidem ecclesie ius tale maliciose inmutare attemptet, illud necessarium presenti littera duximus diligencius exprimendum. Si quis domum iam dictam in pensione possederit, in festo sancti Willebrordi pensionem suam, videlicet duo maldra siliginis et dimidium XXXta nummos Daventrienses, nunciis ecclesie apud Didern, nisi forte de alio loco convenerint, representabit. Quod si non fecerit, penam huiusmodi negligenciis civili iure annotatam subibit, videlicet VII solidos solvet et VI denarios. Quodsi tres tales meruit negligencias, bona libera ecclesie adiudicabuntur, nisi forte de

1) Commandeur van het Duitsche huis te Dieren.

gracia sepe dicte ecclesie eidem restituantur. Proprio autem sigillo carentes domus nostre fecimus communiri sigillo.

Datum apud Didern in domo nostra" 1).

Al is hierdoor nu verklaard, wat Betelem beteekent (de plaats werd naar het klooster genoemd en de naam wat verbasterd) en tevens dat het lag in de buurt Doesburg, toch is nog niet opgehelderd, waar de juiste ligging was en waarom het zoo afzonderlijk genoemd wordt, terwijl in 1681 de naam zelfs bij den dijkschrijver van Wageningen en Bennekom al niet meer bekend scheen te zijn.

Het archief van het polderdistrict Wageningen en Bennekom gaf nog wat meer licht. Onder No. 237 komt daarin voor eene copia copiae met nog een afschrift van een open brief, waarin ook de naam Bethenem met nadere aanduiding voorkomt, welke brief mij merkwaardig genoeg voorkomt om hem in zijn geheel op te nemen.

Ick Casiin van Oldenbarnevelt, richter van Veluwen, doe kond allen luyden ind tuyge openbaerlicke myt desen apenen brieve, dat ick myt gerichtsluyde hiernae bescreven gesien ind gelesen hebbe eenen brieff myt eenen uuythangenden zegell

1) De vertaling van dit stuk luidt:

„Aan den eerwaarden man, den priester van Ede, en in 't algemeen aan allen, wien deze brief in handen zal komen, (wenscht) Broeder Frederik van Reden, van het Duitsche huis te Dieren, heil in den Heer.

Wij geven aan U allen te kennen, dat wij en onze erven ons huis Doseburg, in het kerspel Ede gelegen, hebben overgedragen aan de kerk van St. Maria in Bethlehem om dat te bezitten vrij en eeuwigdurend in al die rechten, waarin wij en onze voorgangers het bezeten hebben. En opdat niet iemand trachte kwaadwillig zoodanig recht aan die kerk te betwisten, hebben wij het noodig geacht dit nader door dezen brief uit te drukken.

Indien iemand genoemd huis in pacht mocht hebben, zal hij op het feest van den Heiligen Willebrordus zijne pacht, te weten twee en een half malder rogge, 30 Deventersche penningen, aan de boden der kerk te Dieren, tenzij zij over een andere plaats mochten zijn overeengekomen, ter hand stellen.

En indien hij dit niet doet, zal hij de straf ondergaan, die voor dergelijke verzuimen door het burgerlijk recht is aangegeven; hij zal namelijk betalen 7 stuivers en 6 duiten. Indien hij zoo driemaal in gebreke is gebleven, zullen de goederen vrij aan de kerk worden toegewezen, tenzij zij soms door de goedertierenheid der meergenoemde kerk aan hem mochten worden teruggegeven.

Ons eigen zegel missende, hebben wij (dezen) met het zegel van ons huis laten voorzien.

Gegeven te Dieren, in ons huis.

bezegelt, die gans, geheell ind ongecanselliert was, inhaldende van woerde te woerde, als hiernae beschreven volget: Ick Ott van Dolre, richter tot Eede, doe kond ind kenlick alle denghenen, die desen brieff sullen sien off hoeren lesen, dat voer my ziin koemen ind voer gerichtzluyde, die hiernae bescreven staen, die gemeyn maelen ind erffgenoeten van Eede aen die een syde ind die gemeyn maelen ind erffgenoeten van Doesborch ind van Bethenem aen die ander syde, end siin eendrechtelicken overdragen myt my ind myt hoeren geswoeren heemraedt aen beyden syden, dat een stege, die gelegen ist in Eeder maelscap tusschen die van Eede aen die een syde ind die van Doesborch ind die van Bethenem aen die ander syde, dat die van Doesborch ind die van Bethenem die stege holden ind waeren sullen op hoeren kost ind anxst tweindertich voet breet van baven neder totten schutlaecken 1) toe ind dat schutlaeken holden ind waeren sullen ind dien diick voert neder totten veen tweindartich voet breet.

Voert siint vorwerden, dat die van Doesborch ind van Bethenem dese vurs. stege ind diick boven den schutlaeken ind beneden alsoe hoigen ind alsoe lanck maecken sullen, dat sy den erffgenoeten ind den maelen van Eede engheen scaede en doen myt hoeren waeter. Voert siint vorwerden, dat dese vurs. stege liggen sall tot behoeff meynre erffgenoeten ind malen van Eede ind van Doesborch ind van Bethenem aen beiden syden, te vaeren ind te koemen, wanneer sy dess to doen hebben. Ind geviel dat die van Doesborch ind van Bethenem eerde te doen hadden, hoer waeter mede to keren, soe moegen sy die neemen uuytten olden boedem van dien graeff, die gelegen is tot Eeder maelscap wert. Ind weert dat ennych man dese vurs. stege te vuere (?) off ennych gebreck geviell van desen vurs. puncten, dat solden sy alle wege verrichten by den geswoeren heemraet aen beyden syden, ind alle argelist uuytgeseyt. Daer dit geschieden, daer waren over als gerichtzluyden ind geswoeren heemraet aen beyden syden Tydeman van Engelhoeve, Heyn van Scaephuuyssen, Reyer van den Veen, Aelbert van Bethenem ind anders die erffgenoeten ind maelen van beyden syden, diet hoerden ind saegen, aver ind aen waeren ind hulpen maeken. Deser brieven siin twee: den eenen hebben die erffgenoeten ind maelen van Eede ind den anderen hebben die erffgenoeten

1) Schutlaken = schutsluis. Laken = loken, luiken = sluiten (geloken oog).

ind maelen van Doesborch ind Bethenem. Umdat dese vurs. vorwerden stede ind vast siin ind bliven sall, soe heb ick Ott van Dolre om bede ind willikoers wille der meynre, erffgenoeten ind maelen aen beyden syden, desen brieff bezegelt. Gegeven int jaer onss Heeren dusent driehondert achtindviifftich, des Dynxdaeges nae suncte Philips ind Jacops daege der Apostelen 1). Ind want ick Casiin van Oldenbarnevelt, richter vurs., desen vurs. brieve van woerde to woerde als vurs. steet, waell oversien ind overleesen hebbe ind oick hierover ind aen geweest hebben als gerichtzluyden myt naemen Johan van Hoeculum, Wilhem van Schoenouwen ind Arnt van Aken, die dat mede gesien ind gehoert hebben, soe heb ick dess tot eenen getuyge der waerheyt mynen zegell aen desen apenen brieff gehangen. Gegeven int jaer ons Heeren dusent vierhondert sess ind veertich, dess Manendaiges nae onser liever Vrouwen daige Purificationis 2).

Concordat cum sua copia, teste Theodori à
Lauwyck manus proprie scriptura.

De hier bedoelde steeg kan geen andere zijn dan de Doesburger steeg, nog als zoodanig bekend, doch benedenwaarts veel minder breed op de meeste plaatsen dan 32 voet. Bethenem moet dus aan de Doesburgsche of noordelijke zijde dier steeg gelegen hebben; maar waar?

In een noot, bij de vermelding van dezen openen brief in den inventaris van het archief van het polderdistrict Wageningen en Bennekom, zegt G. L. van den Helm, dat in een copie van het tynsboek van Ede van 1436, geschreven in 1667 en berustende in het Rijksarchief te Arnhem, in het hoofdstuk: „Census in Doesbofger maelschap", genoemd wordt „Groot Beterum" en „Hooch Betrum".

Dr. J. S. van Veen, die de tinsboeken voor mij heeft nagezien, meldde mij hieromtrent het volgende:

„Deze opmerking van van den Helm vereischt eenige toelichting. In de doorloopende reeks van tinsboeken is steeds als grondslag aangenomen het oude, in 1436 aangelegde boek, waarbij dan de opvolgende bezitters werden bijgeschreven, aanteekening werd gehouden van splitsingen enz. en aan den rand aangeteekend werd over welke jaren de tins betaald is. Zoo werd het door van den Helm bedoelde boek in 1624 begonnen,

1) = 8 Mei. 2) = 7 Februari.

terwijl de laatste aanteekening van 1667 is". In dat register werd door mij het volgende gevonden:

In 1555 was in het bezit van Wilhem Korthen c.s. een goed in Doesburger maelschap, bestaande uit: a. 20 bunder, 2 hont land, b. 8 bunder genaamd „die Kortenhouwe" aan het Doesburgsche schutlaeken, waarvan een tins ging van 14 sch. 2 pond, en dat in 4 deelen gesplitst werd. Een vierde kwam aan Willem Kerstkens en diens vrouw Geertruid, die daarvan een tins betaalden van 18½ stuiver. Een gedeelte hiervan kwam in 1586 aan Geurt Geurtsen, waarvan 5 st. tins betaald werd en dat „Groot Beterum" genoemd werd.

Een ander deel hiervan komt voor na 1625 als Hooch Beterum, omschreven als „een stuck lants met een hooffjen".

Dit laatste stuk komt weder voor in het protocol van het ambt Ede, waarin vermeld wordt, dat op 26 Mei 1675 getransporteerd is „een stuck bouwlant gen. Hoogh Petrom (sic), oost het padt na de veen, zuyt en west de gemeene wegh, noorden Jan Rycksen".

In 1729 staat vermeld als behoorende aan Henrick Otters, schout van Ede, „Het erve en goed Hoog Bettrum. gelegen in den ampte Ede, buirschap Doesburg, bestaende in huys, hoven, boomgaert, twe bergen, schuir, twee schaepschotten, daeronder gehorende, achtien malder bouwlant, vier mergen broek off haverlant, twe weyden, veertien mergen veen off weyde in 't Doesburger veen, met zijn houtgewassen, out ende nieuw gepoot, een hoeve holts in 't Gello, sijnde heerengoed".

Op 10 Mei 1765 werd het goed: „Klein Bettrum" of „Brinker erf" door curatoren van den desolaten boedel van Derk van der Hart opgedragen aan Mr. A. Ardesch en door dezen c.s. op 9 Januari 1786 aan Jochem Cornelissen en diens vrouw. Volgens laatstgenoemde akte bestond het goed uit: „het erve en goed Betterum of Brinkerf, voor een gedeelte herengoed en gedeeltelijk allodiaal zijnde .... bestaande de zaalwehr 1) en heerengoed in huys, hoven, berg, schuur en schaapsschoten, 3 molder bouwland op den Binnenengh, 5 schepel de Regenboog, 6 schepel de Schaapacker, 3 schepel het Bovenste land, 5 campen in het Doesburger broek, 1 weyde bij Wouter Jacobsen, ½ mergen in het Doesburger veen, 1 hoeve lants op

1) Doorgaans duidt dit woord aan: huis, hof en al het daartoe behoorende getimmer.

Gello en een camp bij Hendrik Teunissen; en het allodiale in 2 schepel bouwland op den Binnenengh, ½ molder mede aldaar, een d°. den Niefacker, een d°. den Sparacker, 1 schepel land, een weyde, 3 schepel land in de Veender engh, 1 morgen hooyland in 't Maander broek, 1 camp driest of plaggeveld en ½ molder land onder Doesburg, alles met zijn houtgewassen."

In het midden der 16de eeuw komen in het tinsboek verschillende personen voor, die den naam „van Bethenem" dragen, en het cohier der verponding van het ambt Ede, buurt Doesborgh, noemt ook een „Bettemer Enck".

Gewapend met deze nadere gegevens gelukte het mij de ligging te bepalen door onderzoek ter plaatse, maar niet dan na vele vergeefsche pogingen. Van enkele stukken toch waren de namen niet geheel onbekend, maar den naam van het goed zelf kende niemand.

Zoo kon ik vaststellen, dat het „schutlaken" was het nog bestaande Doesburger schut, thans een duiker door de noordelijke voortzetting van den Meydijk bij den Doesburgerdijk, dat destijds dan in dezen laatsten dijk gelegen zal hebben om het water door Veldhuizen en de Wetering naar de Kromme Eem te voeren. Dit werd bevestigd door de ligging van het bouwland, nog bekend onder den naam „de Kortenhouw," daar vlak naast.

De 14 morgen in het Doesburger veen, onder „Hoogh Betrum" vermeld, maakten hoogstwaarschijnlijk het tegenwoordige goed „Wanenburg" uit, waarbij nog veel houtgewas behoort en waarvan de grootte ongeveer hiermede overeenkomt; de waterleiding, die het Doesburgsche water in later tijd naar Renswoude voerde door den Slaperdijk, de Munnicke-beek, loopt hierlangs.

Omtrent de ligging der hofsteden zelf en de andere genoemde perceelen kon ik maar geen zekerheid bekomen, tot ik eindelijk den 84jarigen Dirk van Donselaar ontmoette, die mij alles wist aan te wijzen, zooals door mij ook zooveel mogelijk op het kaartje is aangeduid. Zijne inlichtingen klopten volkomen met de beschrijving en aanduiding in tinsboek en protocol en hij vulde die geschiedenis nog aan door mede te deelen, dat Jochem Cornelissen in 't laatst der 18de eeuw het goed verkocht aan den heer Prins, Maire van Ede, voor f 1500.—, die de gebouwen voor afbraak en het land aan perceelen ver-

kocht en er nog f 1500.— winst van maakte, zoodat er nu niets meer van over is dan de naam van enkele perceelen.

De drie hofsteden lagen bij elkander oostelijk van den weg van Ede naar Lunteren, „de Buurtweg", zuidelijk van en nabij de Goorsteeg, Klein en Groot Betrum ten zuiden en Hoog Betrum ten noorden van een zandweg aldaar. Het „veen" ligt ten noorden van de Goorsteeg en is nog aldaar bekend evenals de Veenakker. De Niefft ligt zuidelijk van die steeg, zuidwaarts daarvan de Enck en weder meer zuid- en oostwaarts het „Gello," nu nog hei met struiken. Al deze landen worden nu ongeveer doorsneden door den locaalspoorweg Ede—Nijkerk. Oostelijk hiervan liggen de Regenboog en de Sparacker.

Hoe ook gesplitst en later ten deele weêr vereenigd, zoodat het bestaan al spoedig vrijwel onbekend werd, uit alles blijkt, dat het oorspronkelijk een vrij belangrijke bezitting moet zijn geweest, een groot deel der Doesburger buurt uitmakende: anders toch zou het niet zoo afzonderlijk zijn genoemd en belast geweest met een aandeel der rechten en plichten van dijk- en waterschouw.

EEN GETROUWDE ROSIÈRE TE NYMEGEN.

En vertu du Budget de la Ville de Nimègue, approuvé par Sa Majesté l'Empereur et Roi, et du Décret Impérial du 2 8bre 1813, portant fixation des dépenses de l'exercice 1813, Monsieur Reynen, Receveur Municipal de cette ville, payera a Everdina Wilhelmina Klomp, épouse de Arnoldus Jacobs, sur les fonds alloués pour Rosière, la somme de six cents francs, pour pot de Rosière. Le présent mandat, duement quittancé, sera alloué dans les comptes du dit Receveur.

Fait à l'Hôtel de la Mairie à Nimègue,
le 5 xbre 1813.

Le Maire de la Ville de Nimègue,
OTTO DE RANDWIJCK.

Door de beide echtgenooten met kruisjes voor voldaan geteekend. Gemeente-Rekenboek over 1813.

H. D. J. v. S.

LATHUM.

DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

Het is van algemeene bekendheid, dat de rivieren in vroegere eeuwen, toen het dijkwezen nog zeer gebrekkig was en aan normaliseering niet werd gedacht, bij herhaling haar loop veranderd hebben. Zoo — om maar een paar voorbeelden te noemen — heeft de Rijn in de 15de eeuw langs Elden gestroomd; zoo verkreeg Doesburg in 1552 van de Regentes octrooi om den IJssel, die van die stad af was geweken, wederom „nae hoere stadt aen te mogen graven" 1). En wat de Rijn al heeft veranderd in het land tusschen Emmerik en Arnhem, één blik op het kaartje in den „Tegenwoordigen staat" is voldoende om ons daarvan te overtuigen. De tallooze „strangen" in die streek leggen getuigenis af van de willekeur, waarmede de machtige stroom, door geene beletselen van belang gebreideld, vooral in het voorjaar zijn loop wijzigde, nu eens een nieuwe bedding vormend, dan weder in een oude terugkeerend. Op een gevolg van deze eigenaardige werkzaamheid van een onzer rivieren wensch ik in verband met nog een paar bijzonderheden betreffende het dorp Lathum de aandacht te vestigen.

Het behoeft wel geen betoog, dat de zoogenaamde Drususgracht, althans in haar tegenwoordigen vorm, geen schepping van het genie van Drusus of van eenigen anderen Romein is. Dit practische volk heeft zonder eenigen twijfel bij het aanleggen van een waterweg van het lineaal van den landmeter

---

1) Huygen, Beschr. der stadt Doesborch, blz. 7.

gebruik gemaakt en zich zeer zeker onthouden van de trouwens meer schilderachtige kromme lijnen, die de IJssel ons nu tusschen Westervoort en Doesburg te zien geeft. Ware het werk van Drusus nog in wezen — en er is geen grond om het bestaan daarvan te verwerpen — het zou zich vermoedelijk aan ons oog voordoen als een door de ingenieurs van den tegenwoordigen tijd gegraven kanaal, zeer doelmatig, maar minder aantrekkelijk voor het oog. De IJssel, zooals wij hem kennen, vertoont geheel het karakter van een rivier, die op de boven door mij omschreven wijze zoo lang haar loop gewijzigd heeft, totdat zij niet verder kon, althans naar ééne zijde, waar het Veluwsche hoogland aan zijn buitensporigheden een einde maakte.

Aan den voet dier heuvelen lag een buurschap van bescheiden omvang, met name Lathum 1), die in het kerkelijke en hoogstwaarschijnlijk ook in het burgerlijke deel uitmaakte van Rheden, waarvan het hemelsbreed niet meer dan 15 minuten gaans verwijderd is. Wij hebben geen enkele reden om te betwijfelen, dat Lathum van de vroegste tijden af daarmede vereenigd is geweest 2). Maar aan dien samenhang heeft de IJssel een einde gemaakt. Op een niet bekenden tijd heeft hij zijn loop in noordelijke richting verlegd. Liep hij vroeger tusschen Lathum en Duiven, nu groef hij zich een bedding tusschen eerstgenoemde plaats en Rheden, dus in hoofdzaak daar, waar wij hem nog aantreffen 3). Zoo waren de Lathum-

---

1) De oudste, mij bekende, vermelding van Lathum is die in het register van de goederen en inkomsten van de abdij Corvey, tusschen 1053 en 1071 opgesteld (Sloet, Oorkondenboek, No. 167). Dit register wordt echter voor onecht gehouden. Zie Blok, Gesch. v. h. Ned. volk I, blz. 379.

2) Rheden komt het eerst in 1188 als kerspel voor (Sloet, Oorkondenboek, No. 373).

3) Een gevolg van deze verandering van den rivierloop is geweest, dat Giesbeek, Baer en Lathum sedert deel hebben uitgemaakt van den polder Lymers. Een oproeping van den dijkgraaf (Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen No. 696a) uit het jaar 1593 legt dienaangaande o. a. getuigenis af:

„Die dickgreff in Limers duit seggen, dat alle geërffden im ambt Limers, Westerfoert, Laitum, Bair und Gisbeck sollen komen nae alder gewonheit up sint Gertruden dach tho Sevenhar an die alde kercke up den dick um metten anderen toe beraitslagen wes dit ainstande jaer den vurs. ambt und kerspelen soe van dicken und waiter tagen nodich etc.

Und wie up tiit und plaitz vurs. niet en kombt, sal gein stym hebben idwes toe wederroipen wes by den heren haifmeister, dickgreff, hemraden und den anwesenden erven ingerumet sal werden."

sche huislieden door een breed water van hunne kerk gescheiden en zeker hebben zij dit zeer dikwijls smartelijk gevoeld en wel niet het minst bij storm en ijsgang, wanneer het den pastoor van Rheden niet mogelijk was den stervenden de laatste sacramenten te komen toedienen. Is het wonder, dat zij er op uit waren aan dien toestand een einde te maken en Lathum tot een parochie te doen verheffen? Deze pogingen hebben tot een goed einde geleid: tusschen 1541 en 1544 heeft Lathum zijn kapel kerspelskerk zien worden 1). De politieke samenhang schijnt reeds veel vroeger verbroken te zijn en Lathum, totdat het in 1471 door hertog Arnold bij de bannerij van Baer werd gevoegd, een deel van het richterambt van Doesburg te hebben uitgemaakt.

Misschien heeft menig lezer bij het lezen van het bovenstaande gedacht, dat dit alles mogelijk, misschien niet onwaarschijnlijk, maar toch in elk geval problematiek is. Ik hoop door bewijzen aan te toonen, dat hier aan fantasie ook niet de bescheidenste plaats is ingeruimd en dat alles zich op de beschrevene wijze heeft toegedragen. In de eerste plaats zal ik daartoe eenige posten uit de leenaktenboeken aanhalen.

Het goed ter Welle (Veluwe, fol. 125), gelegen tot Lathem by Bare.

Op 21 Maart 1391 wordt Derich Putseler beleend met genoemd goed, gelegen tot Lathem in den kerspel van Rede 2).

Op 1 Januari 1433 tuchtigt Henrick Putseler zijn vrouw Elisabeth aan 10 oude Fransche schilden uit het goed ter Welle in den lande van Veluwen, in den kerspel van Reden, in der buerschap van Lathem.

Op 19 September 1473 vernieuwt Derck Putseler eed van het goed ter Welle, in den kerspel van Reden, in der buerschap van Lathem, voor dat slot tot Baer gelegen, haldende 4 Hollansche mergen lants tusschen der gemeiner straten ende der herschap van Lathem gelegen. End hierin behoert die Horst; een mate lants, haldende 3 mergen neven der Isulen gelegen; noch 1½ mergen lants, gelegen tusschen erve miins gen. heren van Cleve ende die Baersche hofstede; item 1½

1) Op het oude verband wijst nog steeds de omstandigheid, dat de pastorie van Rheden van 3 pachters te Lathum jaarlijks f 335 trekt (mededeeling van den heer J. K. van der Hoeven, predikant te Rheden).

2) van Doorninck, Leenacten van Gelre en Zutphen, 1376—1402, blz. 49.

mergen lants in den velde gelegen, geheiten dat Roedworter ende Eckacker; noch een hoeff holts in Redenerbosch gelegen.

Op 9 Mei 1541 wordt nog gesproken van de buurschap Lathum in het kerspel Rheden, maar in de akte van 30 Juni 1544 wordt ter Welle aangeduid als liggende in der graeffschap Zutphen, in den kerspel van Lathem.

Een ander, zoo mogelijk nog duidelijker sprekend voorbeeld volgt hier:

Op fol. 127 van het Veluwsche register treffen wij dat goet tot Lathem ende Wortrede aan, waarmede in 1379 beleend wordt Jacob Vogel.

Op 1 Maart 1405 ontvangt Wilhem Houlscamp hetzelfde goed, aldus omschreven: „eyn erve, gelegen in den kerspel van Reeden in Veluwen und in den lande van Zutphen, alsoe als Henrick Vogel datselve vur ontfangen had", en op 30 Augustus 1442 als „Jacop Vogels guet tot Wort Reden, gelegen in der buerschap van Latom."

Zoo vinden wij ook, dat stukken van het leengoed te Beemde in de buurschap Wort Rheden aan den anderen kant der rivier onder Lathum gelegen waren (Leenboek C, fol. 177 verso).

Vatten wij een en ander samen, dan bevinden wij, dat

1°. Lathum tot na 1541 en vóór 1544 wordt aangeduid als buurt en behoorende tot het kerspel Rheden, maar daarna als kerspel voorkomt;

2°. in 1433 de buurschap Lathum gezegd wordt te liggen in den lande van Veluwen, in 1544 in de graafschap Zutphen en dat Jacop Vogels goet te Lathum lag op de Veluwe en in de Graafschap;

3°. een deel van het goed ter Welle in het Rhedensche bosch lag en dat dat goed zelf, dus waarschijnlijk het daartoe behoorende huis, lag vóór het slot Baer.

Voorts vinden wij, dat op 13 Maart 1562 door Lamoraal van Egmond als bannerheer van Baer aan Henrick van Isendoorn gen. van Blois, heer van Lathum, verkocht zijn „uut de alinge hofstat ende heerlicheit van Baer ende Latem" 14 hofsteden en 14 perceelen bouw- en weiland onder Rheden, 8 hofsteden en 5 tynsen onder Ellecom en 1 hofstede benevens houtgewas onder Dieren.

Onderstellen wij nu eens, dat de IJssel altijd heeft geloopen

door zijn tegenwoordige bedding, dan moeten wij in de eerste plaats aannemen, dat de zielzorg over de bewoners van Lathum zou zijn opgedragen aan den pastoor van een dorp aan de overzijde der rivier. Dit zou, hoewel niet gewenscht, te verdedigen zijn geweest, wanneer destijds aan den rechteroever geene parochiekerken waren geweest. Dit is echter geenszins het geval, daar Duiven reeds in 838 voorkomt 1).

Uitgaande van dezelfde onderstelling zouden wij tot het besluit moeten komen, dat bij de vorming van het leengoed ter Welle stukken lands aan beide zijden van de rivier samengevoegd zijn, hetgeen echter niet waarschijnlijk is, daar rivieren meer een scheiding dan een verbinding plegen te vormen.

Op historische gronden meen ik derhalve te mogen vaststellen, dat Baer en Lathum vroeger aan de linkerzijde van den IJssel hebben gelegen, maar dat de veranderde loop dier rivier beide plaatsen met de Graafschap heeft vereenigd en dat dit in elk geval vóór 1405 heeft plaats gehad 2).

Bij de historische voegen zich geologische gronden 3), die op den waterstaat gebaseerd zijn.

Vóór 1775 begon de IJssel ongeveer 500 meters ten noorden van Malburgen en stroomde vervolgens in vrijwel oostelijke richting naar de plaats, waar tot vóór eenige jaren de Westervoortsche schipbrug lag 4). Bij beschouwing van den verderen IJsselloop treft ons het volgende:

Raadpleegt men de waterstaatskaart, dan blijkt, dat het terrein ten zuiden van den rechter bandijk van den IJssel tusschen Westervoort en Doesburg niet overal even hoog is. Zoo is de strook Westervoort—Duiven van 10,20 tot 11,20 M. boven A. P. De noordelijk van die strook gelegen terreinen zijn lager, het laagst het terrein langs de Leigraaf en langs de Meerstraat, Kosterstraat en Wijde wetering. Deze gronden

1) Ik houd het er voor, dat de IJssel in zijn vroegeren loop de grens heeft gevormd tusschen de Lymers (Leomerike) en de IJsselgouw, waartoe Lathum en Baer behoorden. (Zie Tibus, Der Gau Leomerike, S. 42, 56.)

2) Dat in de akte van 1433 het goed ter Welle als in Veluwe gelegen voorkomt, houd ik voor een verschrijving, veroorzaakt door herinnering aan den vroegeren toestand of het gedachteloos overnemen van de bewoordingen der vorige akte.

3) Deze mededeeling heb ik te danken aan de welwillendheid van den heer H. P. J. Schinkel, 1ste Luit. Infanterie.

4) Zie Plantenga, Militaire aardrijkskunde en statistiek I, en Blink, Nederland.

liggen op 9,05 à 9,50 M. boven A. P., terwijl het terrein vlak ten zuiden van Giesbeek—Bingerden zelfs daalt tot 8,80 M. boven A. P.

Wat de uiterwaarden betreft, die liggen hier, als overal elders, hooger dan de achter de bandijken gelegen polders. Bij Westervoort ligt de uiterwaard op 10,75 M., bij Seingraaf en Emptepol echter slechts op 9,40 M. boven A. P., dus slechts weinig hooger dan de gemiddelde hoogte van de naaste polderterreinen.

De zoogenaamde Drususgracht verliet vóór 1775 dus iets ten noorden van Malburgen den Rijn en stroomde verder in oostelijke richting. Het is zeker niet gewaagd te onderstellen dat, indien onder Drusus' bestuur werkelijk een verbindingskanaal is gegraven tusschen Rijn en Ouden IJssel bij Doesburg, dit kanaal van Malburgen recht op die stad aan is geleid, hetgeen volkomen overeenstemt met de aanvankelijke richting Malburgen—Westervoort 1).

DE BUURSCHAP, LATER KERSPEL LATHUM.

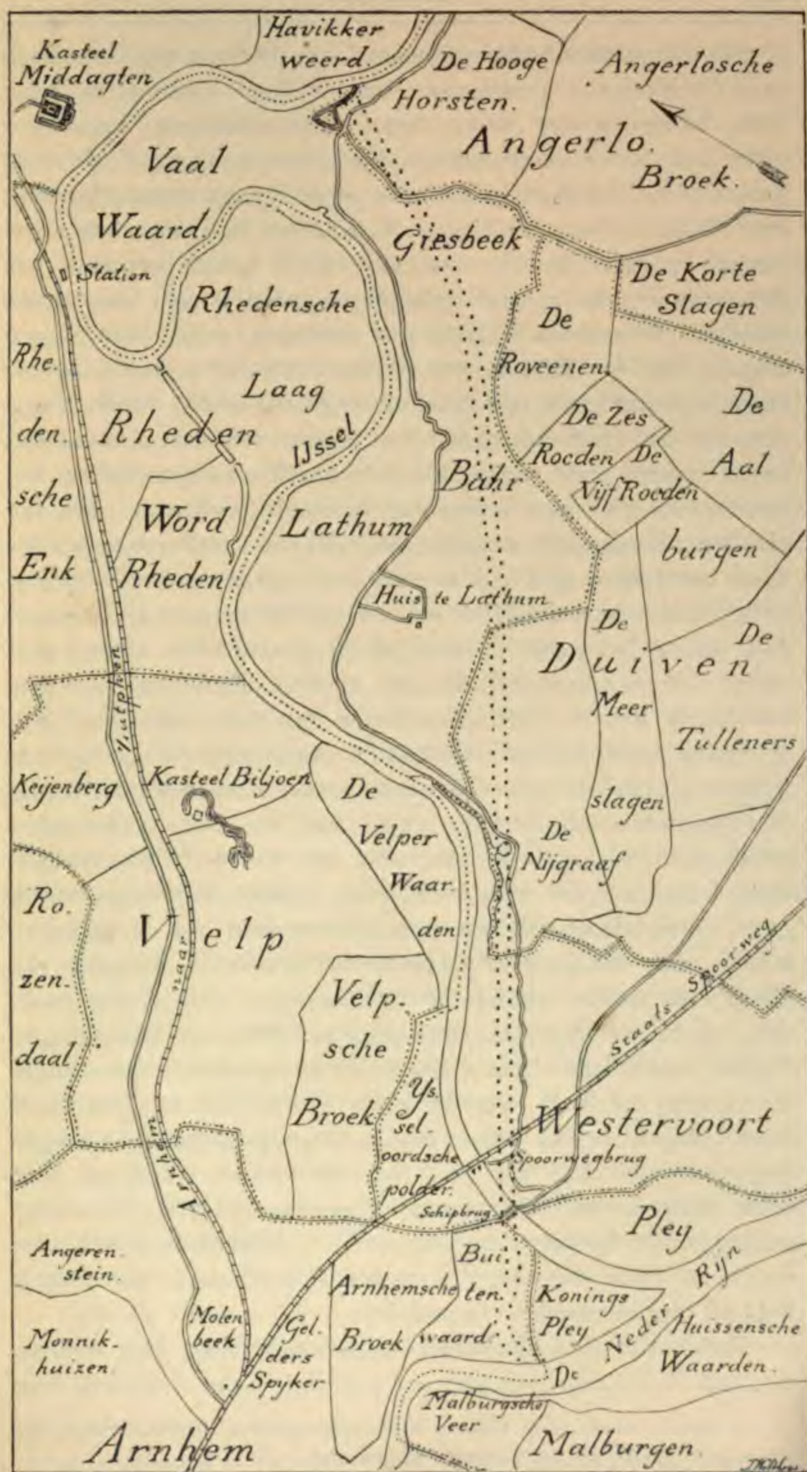
De buurschap Lathum, die — gelijk wij boven gezien hebben — omstreeks het midden der 16de eeuw tot een kerspel verheven is en niet verward moet worden met de heerlijkheid van denzelfden naam, waarover lager gehandeld zal worden, behoorde van ouds met de dorpen Drempt, Hoog-Keppel en Angerlo tot het richterambt van Doesburg, zooals blijkt uit den volgenden post uit de rekening van den landdrost Derck heer van Wisch over het jaar 1407/08:

„Item des Wonsdages na sinte Simon ende Juden dage van enen manne thot L a t u m, heit Wolter die Visscher, went hie pande gekiert hadde, dairvan thu beteren IIII £, maket III gl. XX gr."

Aan dezen toestand kwam een einde door een gift van hertog Arnold aan zijn broeder Willem, die door zijn huwelijk met Walburg van Meurs 2) bannerheer van Baer was geworden. Deze gift en al wat daarmede samenhangt, wordt omschreven in den volgenden brief:

1) Men vergelijke het hierbij gevoegde kaartje.

2) Zij was de dochter van Frederik van Meurs en heeft de bannerij van Baer vermoedelijk door schenking of making erlangd van haar oom Walraven, in 1456 als bisschop van Munster overleden. (Zie van Spaen, Inleid. I, blz. 388.)

Kasteel Middagten
Havikker weerd
De Hooge Horsten
Angerlosche
Angerlo
Broek
Vaal
Waard
Giesbeek
Station
Rhedensche
De Korte Slagen
De Roveenen
Rhe-den-sche Enk
Laag
Rheden
IJssel
De Zes Roeden
De Vijf Roeden
De Aal burgen
Word Rheden
Lathum
Bahr
Huis te Lathum
De Duiven
De Meer slagen
De Tulleners
Zutphen naar Arnhem
Keijenberg
Kasteel Biljoen
De Velper Waarden
De Nijgraaf
Ro-zen-daal
Velp
Velp-sche Broek
Ys-sel-oordsche polder
Staats Spoorweg
Westervoort
Spoorwegbrug
Schipbrug
Pley
Angerenstein
Buiten
Arnhemsche Broek waard
Konings Pley
Neder Ryn
Huissensche Waarden
Molen beek
Gelders Spyker
Monnikhuizen
De
Malburgsche Veer
Malburgen
Arnhem

Wy Arnoldt van der genaden Gaits hertoge van Gelre ende van Gulick ende greve van Zutphen doen kundt allen luden ende bekennen mit desen onsen tegenwoirdigen brieve voir onss, onse erven ende nakomelingen, hertogen van Gelre ende greven van Zutphen, alsoe als onse lieve, gemynde brueder, heer Wilhem, heer tot Egmondt ende tot Bair etc., ons nu te kennen gegeven heefft, woe van alden tyden herwaerts, soe dat nyements die contrarie dairaff en gedenckt, den Ysselstroem tusschen Weestervoirt, dair des hertogen water van Cleve affgaet, tot by Dieren toe, dair dat heiligen huis plach te staen, der herlicheit van Bair allewege toebehoirt heefft, aingesien dat die vurg. heerlicheit tot Weestervoirt uyt den veerstat jairlix renten ende thyns geldende heefft omme te helpen bewaeren, dat dair gheen onrechte veerstede en komen, dan van alds gewoinlich sijn; desgeliicken hoirt die vyscherye tussen der vurs. bepalingen oick dat meeste deell derselver heerlicheit toe mitten salmworpen 1) ende anders, soe dat gelegen is. Ende soe dan guede besegelde brieve dairaff geweest siin, als wy verstaen, die onse lieve brueder niet vynden off ankomen en kan, soe heefft hy ons vlitelick gebeden dat recht ende die brieve te willen vernyen om twist ende ongenuchte off gescheel te hynderen ende te verhueden, dat namails dairvan komen mucht. Soe bekennen wy hertoge vurs., dat wy dairvan soe verre onderwesen siin, geliick vurs. steit, dat wy mercklick mercken ende bevynden, dat id wair is, ende hebben dairomme belieft ende consentiert, believen ende consentieren mit desen selven brieve voir ons, onse erven ende nakomelingen, hertogen van Gelre ende greven van Zutphen, den vurg. onsen lieven brueder, synen erven ende nakomelingen, heren van Bair, ghenen hynder noch letsell van onss, onsen erven ende nakomelingen vurs. aen den vurs. stroem ende vysscherien te doen off te laten geschien, dan hoen die te laten gebruicken to ewigen dagen toe voir hoir vry guet ende heerlicheit, beheltlich doch onss, onsen erven ende nakomelingen onss geleyts opten vurg. stroem ende liinpat te hebben ende te behalden, geliick onse voirheren ende wy van alds gewoenlick siin ende dat dair te hebben plegen, sonder alle argelist.

Ende want dan die vurg. onse lieve brueder, heer Wilhem,

1) Worp wordt door Lübben, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch, verklaard met „Stelle, wo das Fischnetz ausgeworfen ist."

heer tot Egmont, Johan, Frederick ende Wilhem, siin soene, seir vele groeter cost, arbeit, last, swairheiden ende schaden van veden ende anderen vervolge gehadt, geleden, gedaen ende hoer liiff ende guet gewaight hebben omme ons uit der jemerliker gevenckenissen te moigen helpen ende verloissen, daerynne wy wael sess jair lanck seir ellendelick van heren Adolph, onsen ondueghliken ende ongetrouwen soen, tegen Got, ere, recht ende guede natuer gehalden siin geweest, hebben wy Arnoldt, hertoge van Gelre vurs., dairomme ende oich om voirder gonsten, trouwen ende geloeven wille, wy ons tot den vurs. onsen lieven brueder ende synen vurg, soenen, onsen lieven neven, versien hebben ende dragen, soedat wy willen sy ons verbetert siin sullen, tot verbeteringen ende vermeerringen desselven onss leenguetz ende heerlicheit van Bair vurs. gegont ende gegeven, gonnen ende geven mit desen selven onsen apenen brieve voir onss, onse erven ende nakomelingen den vurg. onsen lieven ende gemynden brueder, heren Wilhem, heer tot Egmont vurs., ende synen erven ende nakomelingen, heren van Bair, die buerschap van Lathem, gelick die gelegen is, baven van den Berghschen runboem 1) aengaende, de Ysselstroem neder tot op die Gyrsbrecksche (l. Gyesbeecksche) sluyse off groite sluyse toe, gelegen tusschen Baer ende Doesborch, die Zwalge langs hent an die Cleeffsche lantweer toe ende die bylancks weder opwart tot an den Berghschen lantweer ende runboem vurs. ende dairbynnen, mit heiden ende weyden, mit hoghen ende legen, mit luden ende allen profyten, nutschap, mit diepen, mit droigen ende mit allet dat dairbynnen woent ende gelegen is off dairbynnen begrepen siin off werden mach, niet dairvan uitgescheiden, gelick onse voirvaders, hertogen van Gelre ende greven van Zutphen, ende wy die gebruickt ende beseten hebben, hemluden die te hebben, te behalden, te besitten, te genyeten ende te gebruicken van nu voirtaen ten ewigen dagen toe als hoer vry guet ende heerlicheit, alsoe dat wy, onse erven ende nakomelingen noch nymantz van onser wegen enich gebott noch verbott, bewynde off toeseggen enichsyns meer dairan hebben noch behalden en sullen in eniger wis.

Oich en sal men die ondersaeten ende inwoenre van Lathem, bynnen der vurg. bepalingen woenachtich, nu voirtan niet meir beroepen noch eysschen van enygen vonnyssen, die byn-

1) = grenspaal.

nen der vurs. bepalingen ende buerscap vallen off gewesen werden muchten, tot Zutphen in die claringe off anderswair. Ende off enige vonnyssen voir in dieselve claringe gewesen weren, die sal men dair uiten, vervolghen ende dairaff doen, als dat behoirt ende van aldts gewoenlick is; dan off dieselve ondersaten ende inwoenre van Lathem, bynnen der vurs. bepalingen woenachtich, anders enige doitslaige off geweltlicke saken bynnen onsen lande hantierden, bedreven off deden ende daerover in onsen lande betreden off bevonden woirden, dairaff sullen sy staen tot correxien ende boeten gelick anderen ingesetenen off uytheymschen luden, beheltlick doch dat men die vurs. buerschap van Lathem mit allen oeren toebehoir ganss ende geheel mitten stroem ende vysscherien opter Ysselen, als dat allet vurg. steet, van onss, onse erven ende nakomelingen, hertogen van Gelre ende greven van Zutphen, geliick ende mit den slaet ende heerlicheit van Bair voirtan ten ewigen daigen toe van onss, onsen erven ende nakomelingen, hertogen van Gelre ende greven van Zutphen, te leen halden, ontfangen ende onss oich altiit dairvan doin sall, des sich van des leens wegen geboirt ende men onss voir van denselven slott ende heerlicheit van Bair gewoenlich is ende to doin plege, ind dit allet oick sonder argelist ende ongeveerlich 1).

Ende want dan dit vurscreven alsus onse uterste meyninge ende gansse wille is, so hebben wy hertoge vurs. des te oirkonde der wairheit ende gansser vaster stedicheit alre saken vurs. onsen segell voir onss, onse erven ende nakomelingen ain desen apenen brieff doin ende heiten hangen ende om te meerre konden desen selven brieff beneden mit onser hant onderscreven.

Gegeven in den jaer onss Heren dusent vierhondert eyn ende seventich, op sinte Marcus daghe evangelist (25 April).

ARNOLT 2).

Als heftig tegenstander van zijn neef Adolf werd heer Willem door Karel van Bourgondie op 7 Maart 1472 als leenman, o.a. ten opzichte van Baer en Lathum, aangenomen.

Eenige jaren daarna ontstond over deze buurt een geschil

1) = eerlijk, oprecht.

2) Deze brief is in zijn geheel, voor zoo ver mij bekend is, nooit uitgegeven. Een gedeelte van den inhoud is te vinden bij Slichtenhorst, blz. 266. Ik deel hem mede naar een authentiek afschrift, dat zich bevindt in een boek, getiteld: Crimineele justitie (Rijksarchief in Gelderland).

tusschen Willem van Egmond en den hertog van Kleef, die Karel in zijn geschil met Adolf hulp had verleend en als belooning daarvoor op 7 Augustus 1473 o.a. had ontvangen „onse alinge kerspel van Angerloe und die buerschappen, manscap, lude und guede, mit gerichten und herlicheit, renten, opkomingen und vervallen" 1).

De hertog beweerde nu, dat Lathum daaronder mede begrepen was; de heer van Baer beriep zich op de schenking van 25 April 1471. Aan dit geschil werd een einde gemaakt door een op 24 Augustus 1476 gesloten overeenkomst.

Aan den daarvan opgemaakten brief 2) ontleen ik het volgende:

„Wilhem here tot Egmont ind tot Bair etc. doin kont, alsoe tusschen den hoigeboiren furst, onsen lieven, geminden hern ind swager, hern Johan hertoge van Cleve ind greve van der Marcke, ind ons eyne wyle her wat twistes off twyvels geweest is van der buerscap van Lathem ind der palingen, die ons dairmede tot vermerringhe onss slaits ind herlicheit to Bair van wilnere onsen lieven heren ind bruder, hern Arnolt, hertoge van Gelre ind van Gulich ind greve van Zutphen, avergegeven, verscreven ind versegelt is, dieselve buerscap wy oick soevoirt mit Bair van den hoegebaeren, durluchtigen fursten, mynen lieven, gnedigen hern hertogen van Bourgondien, to leene ontfangen hebben voir der tiid ind eir Syne Gnaden die lande van Gelre ind van Zutphen ingenomen hebben, ind onse lieve here ind swager doch meynden, dat he myt vermoigen der avergiffte ind verscryvinge, die syne lieffden van mynem lieven, gnedigen hern van Bourgondien op Angerloe ind andere stucken tusschen Yssel ind Ryne verkregen, rede dairtoe hebben solde; ind soe dan die twist ind twyvel tusschen denselven onsen lieven hern ind swager ind ons in guetlicheit verenicht is, alsoe dat syne lieffden by onderwysinge ind oick mede van gonsten, die syne lieffden tot ons ind onsen soenen dragen, ons by der buerscap van Lathem ind der palingen ind anders, des ons vorders dairmede verscreven ind versegelt is, guetlichen gelaten hebben."

Daarentegen erkende heer Willem, „dat onse lieve here ind swager, syne erven ind nakomelingen blyven sullen by sulcken

1) Zie Nijhoff, Gedenkw. V, No. 17.

2) Zie Lacomblet, Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins IV, No. 385.

schouwe, dwanck ind gerechticheit, als syne lieffden ind syne vurvaderen gehadt ind noch hebben an diicken, sluyse, weteringe ind swalge bynnen der palingen van Lathem ind Giisbeke gelegen 1), dair wy, onse erven ind nakomen noch onse amptlude ind die onse to Bair sy oick nyet an behynderen noch verkurten en sullen, ind desselven onss lieven hern ind swagers rentmeister in Lymersch sall oick by sich off synen bade moigen peynden pacht ind renthen, die die ondersaten der palingen denselven rentmeister in behoiff ons lieven hern ind swagers schuldich weren ind wurden tot eniger tiit."

Zoo bleef de toestand tot den terugkeer van hertog Karel in 1492. Deze stelde zich zonder verwijl weder in het bezit van Lathum. Wij bezitten hierover een zeer duidelijke verklaring, in 1546 in verband met de aanspraken van Lamoraal van Egmond, waarover later, vóór en ten verzoeke van den magistraat van Doesburg afgelegd door den tachtigjarigen Henrick van Kueck, een gewezen dienaar van Werner Lerynck, richter van Doesburg. Aan die verklaring ontleen ik het volgende, dat m.i. in meer dan dit ééne opzicht aandacht verdient:

„Tuechden und sacht voirt, dat hem wetich ind kundich is, dat, alss hertogh Kaerl van Gelre syner gefenckescap erledicht ind wederom yn den lande van Gelre gekomen, hebben Siin F. G. Werner Lerynck mytten richterampte van Doesborch begifftight ind hie is Warner Leryncks vurs. dienre op die tiit ind lange jaren daernae gewest; ind ter selver tiit hefft hoeghgedachte hertogh Kaerl Werner Lerynck muntlick beveel gedaen, dat hie dat kerspel van Lathem 2) mit die boerschap van Gyesbeck wederom anfangen solde, totten ampte van Doesborch to gebrucken, als van aelts gewontlick gewest.

Ind soe dan die kerspelsluede van Lathem sich ongehoersaem bewesen ind den richter niet heben pariren willen, hefft gemelte Warner Lerynck ut beveel hoeghgemeltes onses gen. heren twe huessluede van Lathem, myt naemen Evert Daemen die alde ind Henrick Daemen, gefencklick annemen ind bynnen Doesborch brengen laten. Daernae hefft hie, die richter, die sementlicke kerspelsluede van Lathem ind Gyesbeck binnen

1) Deze bepaling pleit m. i. almede voor de juistheid mijner hypothese betreffende den vroegeren loop van den IJssel.

2) Men houde in het oog, dat Lathum in 1492 nóg geen kerspel was, maar wel toen deze verklaring werd afgelegd.

Doesborch yn eyner herbergen, genant Morss husinge, bescheiden ind komen laten, daer hie, die richter, denselven kerspelsluede vier tonnen biers geschenckt, ind hefft hem mede vuergehalden ind angesacht, dat sie sich voertan halden solden als guede, getrowe onderdanen siins ampts: in gefal sie oeck des niet en deden, solden sie dat bier duer genoech motten betalen. Ind dit allet is geschiet binnen den iirsten jare als hertogh Kaerl van Gelre yn den lande van Gelre gekomen, nementlick yn den jaer twe ind negentich.

Ind als dan die Egmontschen hierenbaven onderstunden den richter Warner Lerynck yn den kerspel van Lathem to turbiren ind yn to draegen 1), hefft hie, Henrick, deposant, van Warner Lerinck, richter, ducke ind vaeke hoeren segen, dat hertogh Kaerl van Gelre derhalven an die van Eghmondt hefft doen schriven, dat sie sich der heerlickheit van Lathem vurder niet onderwinden solden, by verluess alle hoer renten ind gueder, sie yn den lande van Gelre ind greffscap Zutphen hedden. Ind nae den daeghe heben sie, die van Eghmont, die richter van Doesborch egein bespieronge yn die heerlickheit van Lathem ind Gyesbeck gedaen, dan is voertan altiit van den richter van Doesborch bedient ind gebrueckt worden."

Na het overlijden van heer Willem in 1483 hadden zijne zonen, van wie Jan hem als bannerheer van Baer was opgevolgd, de politiek huns vaders voortgezet en zich ook krachtdadig verzet tegen hun neef Karel, wien het na een langdurig beleg in 1495 gelukte het slot Baer te veroveren 2).

Het slot werd met al hetgeen daartoe behoorde, geslecht. Ook de slotkapel onderging dit lot. Eene zichtbare herinnering aan deze gebeurtenis is over in den vorm van een steen met inschrift, die in den toren van de Lathumsche kerk boven den ingang is gemetseld. Het inschrift luidt aldus:

MEMORIAE SACRUM.
CELSISSIMUS PRINCEPS CAROLUS
DEI GRATIA EX FAMILIA EGMONDANA
ULTIMUS DUX GELRIAE ET COMES
ZUTPHANIAE NON IMMEMOR QUOD
MAGNUS PATRUUS EIUS WILHELMUS

1) = indracht, d. i. schade, hinder, aan te doen.

2) Zie hierover Slichtenhorst, blz. 307; van Spaen, Inleid. I, blz. 388; Nijhoff, Gedenkw. VI 1, blz. XXIII.

EIUSQUE FILII JOHANNES FRIDERICUS
ET WILHELMUS EGMONDAE COMITES
EX CARCERE LIBERARUNT ARNOLDUM
GELRIAE DUCEM QUEM PATER EIUS
ADOLPHUS CONTRA IUS ET IUSTITIAM
PER TRIENNIUM DETINUERAT CAPTIVUM.
MANDATA A CAROLO DUCE OBSIDIONE
SEX HEBDOMADUM DIE ASCENSIONIS
CHRISTI 1495 CASTRUM DE BAHR ET
LATHUM CUM MUNIMENTIS ET TEMPLO
CAPTUM DIRUTUM ET SOLO AEQUATUM.
IUSSU JOHANNIS EGMONDAE COMITIS
LIBERI BARONIS DE BAHR ET LATHUM
EQUITIS AUREI VELLERIS HOLLANDIAE
ZELANDIAE ET WESTFRISIAE
GUBERNATORIS ET MAGDALENAE
COMITISSAE WERDENBERGICAE
CONIUGUM CULTUS DIVINUS IN HANC
SACELLAM TRANSLATUS BEATISSIMAE
VIRGINI ET MATRI DEI SACRAM 1).

Wij vernemen hieruit, dat in de buurt Lathum, die — gelijk wij weten — tot het kerspel Rheden behoorde, een kapel bestond en dat deze aan O. L. V. gewijd was. Het overbrengen van den eeredienst daarin heeft natuurlijk eerst plaats gehad na de verzoening tusschen den hertog en zijne bloedverwanten, waarover later.

In 1519 heeft er een verzoening plaats gehad tusschen den hertog en de weduwe van den in 1516 overleden heer Jan III, Magdalena van Werdenberg, met hare zonen Philips, George

1) De vertaling van dit inschrift is:

Ter herinnering.

De doorluchtige vorst Karel, bij Gods genade laatste hertog van Gelre en graaf van Zutphen uit het geslacht van Egmond, (had) niet vergeten, dat zijn oudoom Willem en diens zonen Jan, Frederik en Willem, graven van Egmond, uit de gevangenis hebben bevrijd Arnold hertog van Gelre, dien zijn (nl. Karel's) vader Adolf tegen recht en gerechtigheid gedurende drie jaren had gevangen gehouden.

Na een door hertog Karel gelaste belegering van zes weken is op Hemelvaartsdag 1495 het slot van Bahr en Lathum met zijn verdedigingswerken en kapel ingenomen, verwoest en met den grond gelijk gemaakt.

Op bevel van Jan van Egmond, bannerheer van Bahr en Lathum, ridder van het Gulden Vlies, stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland, en van Magdalena gravin van Werdenberg, echtgenooten, is de eeredienst overgebracht naar deze aan de Heilige Maagd en Moeder Gods gewijde kapel.

en Jan IV van Egmond. Bij die gelegenheid werd de oudste zoon, Philips, op Donderdag na Paschen (28 April) met de in 1495 verbeurd verklaarde heerlijkheid Baer beleend; Lathum werd niet teruggegeven 1).

Na Philips' dood in 1529 werd op 9 November van dat jaar zijn broeder George beleend met „die hoffstat und heerlicheit van Baer und Lathum mitten leenmannen, renten, guederen, vysscheryen, bosch, broeck und myt allen anderen oeren rechten und toebehoer". Daaronder staat het volgende aangeteekend:

„Notandum. Item in des ertzhertogen boeck bevyndt men, dat her Wilhem van Egmont die buerscap van Lathem mitten huys ind heerlicheyt van Baer to leen ontfangen heefft. Sus so is Lathem oick eyne leen miins gen. heren".

De heerlijkheid Baer ging in 1530 bij transport over aan Karel van Egmond, zoon van Jan IV, en door erfenis van dezen op zijn broeder Lamoraal, die haar in 1555 opdroeg aan Marten van Rossem, haar op 13 Maart weder kocht en dienzelfden dag opnieuw verkocht aan Diederick van Bronckhorst, heer van Anholt.

In al deze beleeningen sedert 1529 is sprake van de „heerlicheyt van Baer ende Lathum" en toch staat het vast, dat het nog geruimen tijd heeft geduurd, voordat Lathum weder van het richterambt van Doesburg afgescheiden en bij Baer gevoegd is.

Dit blijkt allereerst uit de rekening van den richter van Doesburg over het jaar 1545, aan welker begin deze woorden voorkomen: „Nota. Onder dyt richterampt van Doesburch sortieren vier kerspelen, als Drempt, Keppell, Lathem ind Angerloe".

Nog duidelijker blijkt het uit de langdurige onderhandelingen van Lamoraal van Egmond met de regeering te Brussel 2),

1) Een zeer eigenaardig bewijs hiervoor levert een uiting van hertog Karel zelf, die, naar aanleiding van een klacht van den richter van Doesburg over het optrekken van eenige door huislieden uit het richterambt gelegde fuiken door dienaars van den bewaarder der Egmondsche goederen, onder het verhoor der partijen laatstgenoemde toevoegde, hij „hedde die van Egmont mit hoere guederen und rentten wederom benedicht, dan die heerlicheit (nl. Lathum) hedden Sien F. G. mitten swerde gewonnen ind an sich behalden."

2) Het schijnt, dat reeds vroeger pogingen zijn aangewend om Lathum terug te krijgen. In het in de Archives Nationales te Parijs berustende Egmondsche familiearchief bevinden zich nl. een antwoord van den gemachtigde der stad Does-

waarvan wij het een en ander — helaas minder dan wij wel zouden wenschen — uit de correspondentie van het Hof van Gelderland vernemen, en wel het eerst in 1546, toen hij in Januari bij request aan Karel V verzocht om op grond van de bepalingen van het tractaat van Venlo in het bezit van Lathum, dat door zijne voorzaten bezeten was, te worden hersteld 1).

De regeering te Brussel stelde dit verzoekschrift in handen van het Geldersche Hof om advies, en dit zond op 20 Februari d. a. v. Mr. Johan Bell naar Doesburg, ten einde aldaar zekerheid te erlangen, dat hertog Karel, „restituerende den Egmontschen heren nae der vhede haer guederen in den lande van Gelre gelegen, aen sich behalden heefft die hooge heerlicheyt 2) van Lathum ende daermede die Egmondtschen heren nit benedicht en heefft, welcke heren van Egmondt sulcx aengenomen ende daermede tovreden siin geweest;" voorts „to vernemen by guede specificatie, wat schade off interest die stadt Doesburch off idt ampt hebben solde, indien Keys. Maj. die heerlicheyt Lathum den heren van Egmondt liet volgen", en ten slotte „to vernemen, wat die heerlicheyt Laetum, soe die by den heren van Egmondt begheert wordt, jaerlicx mach werdich siin in domeynen, broecken schattingen ende anders" 3).

Richter en magistraat van Doesburg hebben naar aanleiding van deze zending een uitvoerig bericht opgesteld, waarin zij

---

burg op een eisch van graaf Jan en de repliek daarop van den graaf, terwijl het proces gevoerd werd over het gericht van Lathum. (Zie mijn Verslag, blz. 105.) Nu is het opvallend, dat daar sprake is van graaf Jan. Jan III toch stierf in 1516, Jan IV in 1528. Geen van beiden is heer van Baer geweest en bovendien maken die van Doesburg in hun antwoord gewag van het Hof, dat eerst na het tractaat van Venlo (7 September 1543) is ingesteld. Kan soms in plaats van Jan Lamoraal bedoeld zijn? Het spijt mij, dat ik bij mijn onderzoek te Parijs in 1898, waarvan genoemd verslag de vrucht is geweest, die zaak niet grondiger heb onderzocht; maar destijds was mijn aandacht nog niet in bijzondere mate op de Lathumsche aangelegenheden gevestigd en daarbij dragen de bedoelde stukken geen aanduiding van jaar en dag.

1) Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen, No. 250.

2) Ten onrechte wordt hier van de heerlijkheid Lathum gesproken. Daarover liep het geschil niet, maar over het kerspel van dien naam. Wij zullen die verwarring nog meer aantreffen. Van het Hof mogen wij aannemen, dat het zich in 1546 uit onwetendheid zoo uitdrukte, maar dat ook die van Doesburg nu eens van kerspel, dan weder van heerlijkheid spreken, is opmerkelijk.

3) Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen No. 251.

Duidelijker kan het niet gezegd worden, dat Lathum niet was teruggegeven. Wat wij moeten denken van de bewoordingen der beleeningen van 1519, 1529, 1530 en 1543, kan ik niet zeggen, maar hoe de tegenpartij van den graaf van

trachtten te bewijzen, dat de aanspraken van den graaf van Egmond op Lathum als van onwaarde behoorden te worden beschouwd, en dat, volgens een daaronder geplaatste verklaring, op 29 December 1546 aan Bell ter hand werd gesteld.

Met betrekking tot de bewering van Egmond, als zou hertog Karel hem Lathum hebben afgenomen, dat zijne voorgangers steeds van de hertogen van Gelre te leen hadden gehouden, geven zij te kennen, dat Lathum met Giesbeek vóór Karel van Bourgondie te allen tijde tot het richterambt van Doesburg heeft behoord, gelijk ten duidelijkste kan blijken uit zegels en brieven van daar gelegen goederen, die nooit vóór de bevelhebbers der bannerheeren van Baer, maar steeds vóór de richters van Doesburg zijn overgedragen; dat het bezit der heeren van Egmond dateert van 1473, toen Karel van Bourgondie „in administration deser lantschappen" kwam, en dat sedert den terugkeer van hertog Karel van Gelre in 1492 tot op dien dag Lathum deel heeft uitgemaakt van het richterambt als van ouds.

Grondt Egmond zijne aanspraken op de schenking van 1471, dan zijn zij waardeloos, daar die gift zelve ongeldig is, aangezien 1°. hertog Arnold zich bij zijn brief van 1423 1) verbonden had geene landen, steden, goederen, sloten, renten enz. te verpanden, verkoopen of verschenken; 2°. die schenking ge-

---

Egmond daarover dacht, blijkt uit deze woorden van de memorie van Doesburg van 1546 naar aanleiding van de zending van Bell:

„. . . . woe die belenonge van den hoichgemelten hertoghen und folgents van hertogh Kaerlen van Gelre impetriert ind verkregen, let men all op ziin werde ind onwerde berusten.

„. . . . Ind aengaende die belenongh den Egmonsschen van hertogh Kaerl van Gelre geschiet, soe ist genoichsam to bewysen mitten tractaet tusschen vurg. hertogh Kaerle van Gelre und Siin F. G. Lantschap bynnen der stat Nymegen in den jaire van XCV opgericht, dat Siin F. G. der tiit sich nochmails verbonden und der Lantschap gelaefft niet alleyn van den ampten, domeynen off renthen des furstendombs Gelre ind greffschap Zutphen enwech to geven off to verpanden buyten wille ind weten Bannerheren und Deputierden und vier hoefftsteden nae vermoegen der privilegiën dairvan wesende. . . . . Ind want dan die belenongh lange dairnae gefolgt, nemlich in den jaire van XXIX, siinde Ziin F. G. alsulcke belenonge te doen tot verbrengungh Siinre F. G. hoge heirlicheit niet bevought gewest; ind dat Ziin F. G. die saicken, als de belenongh geschiet, niet gruntlichen ind recht bericht, oick niet gemeynt en is gewest die hoge heirlicheit aver to geven ind to verlaten, erschient daeruuyt, dat de greve van Egmondt durch alsulcke impetrierde belenungh niet in possession der vurg. heirlicheit gestalt off gekhomen, sonder Siin F. G. siin nae als voer int gebrueck derselffter verbleven ind verstorven".

1) Nijhoff, Gedenkw. IV, No. 2.

schied is buiten weten en goedvinden van de Landschap en van den Keizer als leenheer; 3°. niet bewezen kan worden, dat heer Willem door zijn broeder met Lathum beleend is geworden, ofschoon de giftbrief medebrengt, dat dit moest plaats hebben; 4°. de heeren van Egmond, zoo zij inderdaad recht hadden op Lathum, wel niet verzuimd zouden hebben tijdens keizer Maximiliaan en koning Philips (den Schoone) hunne aanspraken te doen gelden, toen verschillende steden, waaronder Doesburg, zich aan hen onderworpen hadden 1).

Zij wijzen er verder op, dat de heeren van Egmond door het aannemen van de voorwaarden der verzoening in 1519, toen Lathum niet werd teruggegeven, daarvan stilzwijgend afstand hebben gedaan, en gaan dan uiteenzetten, dat Z. M. door Lathum van het richterambt van Doesburg te scheiden aan de Graafschap in het algemeen en aan genoemd richterambt en hun stad in het bijzonder groot nadeel zou toebrengen, en wel om de volgende redenen:

1°. Zouden de in Lathum geërfde Geldersche onderdanen voortaan wegens daar voorvallende zaken te Baer hun recht moeten zoeken, hetgeen vooral voor de te Doesburg wonende geërfden zeer bezwaarlijk zou zijn.

2°. Zouden de burgers van Doesburg in hunne nering en de stad in hare inkomsten (accijnzen) daardoor gevoelig getroffen worden, doordat die van Lathum van den graaf van Egmond zonder bezwaar gedaan zouden krijgen, „dat zy aldaer in der heirlicheit backen, bier brouwen, by vaten verkopen, voirt allerley ampten ind hantwercksluede aldaer onderhalden muchten."

3°. Zouden allen, die om eenig misdrijf de stad Doesburg moesten verlàten, zich met geleide in Lathum kunnen ophouden, hetgeen den burgers, die daar dagelijks doortrekken moesten, veel last zou veroorzaken.

4°. Vreezen zij, dat bij geschil of misverstand tusschen den Baerschen bevelhebber te Lathum en hun stad hunne burgers daar steeds gearresteerd of opgehouden zullen worden.

5°. Verwachten zij stellig, dat de graaf van Egmond te Lathum een versterkt huis zal stichten, waarvan de Graafschap veel overlast zal ondervinden.

6°. Wijzen zij er op, dat hun stad meer dan 150 jaren in het rustig bezit is geweest van de helft van de rivier den IJssel,

1) Van 1505 tot 1507.

terwijl in den giftbrief van 1471 gezegd wordt, dat die in haar geheel van Westervoort tot Dieren aan het huis Baer behoort.

Zij vestigen voorts de aandacht op de geldelijke schade, die Z. M. lijden zou door afstand van Lathum, dat blijkens de schatregisters jaarlijks ongeveer 300 daalders betaalt.

Ten slotte zetten zij zeer uitvoerig uiteen, dat de beleening, waarop Egmond zich beroept tot staving zijner aanspraken, niet het minste gewicht in de schaal legt 1).

Wat hierop gevolgd is, ligt in het duister: eerst bijna drie jaren later, in het laatst van 1549, vernemen wij van nieuwe pogingen van Egmond. Hij zond andermaal een verzoekschrift aan den Keizer, die daarop bij schrijven van 10 Januari 1550 aan het Hof gelastte de zaak te onderzoeken en van advies te dienen. Het Hof schijnt de zaak zeer ernstig te hebben opgenomen, wanneer wij dat althans mogen afleiden uit den langen tijd, dien het onderzoek vorderde. In Juni werd Bell weder naar Doesburg gezonden tot een onderzoek van 's Keizers recht op Lathum 2).

Wederom werd door Doesburg bij het Hof een zeer uitvoerig bericht, vergezeld van tal van bijlagen, ingediend, dat ik het best een vermeerderde uitgaaf van het vertoog van 1546 zou kunnen noemen en dat eveneens berust in den hierboven door mij aangehaalden bundel. Ik onthoud mij van het geven van een overzicht van den inhoud, daar deze bij de bespreking van 's Hoves advies ter sprake komt.

Het advies kwam eerst in December 1551 gereed en hierop neder:

dat het Hof de door Lamoraal van Egmond overgegeven stukken vergeleken had met een door die van Doesburg vroeger — waarschijnlijk naar aanleiding van de zending van Bell in den zomer van 1550 — ingediend „motiff van rechten," waarin betoogd werd, dat Z. M. niet gehouden was Lathum terug te geven;

dat het Hof het met die opvatting niet eens kon zijn en geloofde, dat Egmond, zoo het tot een proces tegen den momboir vóór het leenhof kwam, dit zou winnen;

---

1) Dit en de andere stukken uit dezen tijd, voor zoover geen brieven, maken deel uit van een bundel stukken in het archief van het Hof van Gelderland (Inventaris van Spaen, No. 490).

2) Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen, No. 1037. In dit schrijven wordt weder ten onrechte gesproken van de heerlijkheid Lathum.

dat vooral gelet moest worden op het bezit en gebruik, dat Egmonds voorzaten van de heerlijkheid Lathum gehad hadden, en bovenal op de beleening door hertog Karel;

dat daarentegen niet in aanmerking behoorde te komen de confiscatie door genoemden hertog, aangezien daarop geen declaratoire sententie was gegaan en omdat niet alleen Lathum, maar alle bezittingen van Egmonds voorzaten, die tegen den hertog partij hadden gekozen, verbeurd waren verklaard.

Volgens het Hof stond tegenover dit alles, dat Doesburg er sterk op aandrong, dat Lathum niet van het richterambt van Doesburg gescheiden zou worden. Geschiedde dit wel, dan zouden voortdurend geschillen tusschen die stad en den heer van Lathum te wachten zijn, zooals het Hof „by experientie van gebreken in desen lande bevonden had."

Het advies sloot met den raad om te trachten den graaf van Egmond langs minnelijken weg te bewegen van zijne aanspraken op Lathum afstand te doen.

Daarbij bleef het weder tot het einde van 1553 of het begin van 1554. Op 12 Januari van laatstgenoemd jaar deed de Keizer weder een verzoekschrift van Egmond aan het Hof toekomen, waarin deze bij herhaling verzocht in het bezit van Lathum te worden gesteld. In verband met het voor Egmond gunstige advies van het Hof en het ongunstige van den Secreten Raad werd aan het Geldersche Hof gelast de stukken nog eens rijpelijk door te zien. Bij schrijven van 30 Januari gaf het Hof te kennen tot geen ander inzicht in de zaak te kunnen komen en zond tevens eenige „solutien" op de in het Doesburgsche „motiff van rechten" aangevoerde gronden. Deze „solutien" zijn gelukkig bewaard gebleven en deze wederlegging doet ons tevens de argumenten van den Doesburgschen magistraat kennen.

Doesburg had beweerd, dat de schenking van 1471 ongeldig was op grond van de door hertog Arnold in 1423 gedane belofte van niets zonder consent enz. te zullen vervreemden of verpanden. Hiertegen voerde het Hof aan, dat zoowel onder hertog Arnold als onder diens opvolgers bij herhaling vervreemdingen en verpandingen hadden plaats gehad, zonder dat daarop ooit aanmerking was gemaakt, ja, wat meer is, dat de Keizer dagelijks bezig was met het inlossen van die verpande goederen.

Doesburg had beweerd, dat bedoelde gift bovendien nietig

was, daar geen vorst het recht had „loca iurisdictionis sue, castra vel subditos in alium alienare vel infeudare". Het Hof stelde daartegenover, dat geene onderdanen zich daarover op eenigen landdag beklaagd hadden en dat hier bovendien van geen eigenlijke vervreemding sprake was, daar de hertog niet alleen leenheer, maar ook overheer bleef.

Doesburg had beweerd, dat de heeren van Egmond nooit in het bezit van Lathum waren geweest. Het Hof merkte daartegen op, dat, al bewees Lamoraal van Egmond het tegendeel ook niet ten volle, er toch niet aan viel te twijfelen, en grondde deze bewering op den verdragsbrief tusschen hertog Johan van Cleve en heer Willem van Egmond van 29 Maart 1476, waarin sprake was van een geschil tusschen hen beiden over de buurschap Lathum, uit welk verdrag en het daarop gevolgde bezit viel af te leiden, dat het bezit terstond op de schenking van 1471 was gevolgd. Voorts verklaarde het Hof, dat van een „simulatus contractus" (onderstelling van die van Doesburg) geen sprake kon zijn, aangezien daarvoor geen enkele reden bestond.

Doesburg had beweerd, dat wel de overige Egmondsche goederen door hertog Karel waren teruggegeven, maar Lathum niet en dat ten aanzien daarvan verjaring gold. Het Hof daarentegen was van oordeel, dat het in deze landen geen gebruik was, dat de hertog zich binnen de grenzen gelegen goederen, en wel allerminst leengoederen, mocht toeëigenen (tot siinder taeffele legghen) zonder rechterlijk vonnis en dat de vorst meer dan eens op last van den landdag goederen weder had moeten afstaan. Wat verder de verjaring betreft, die zou dan loopen sedert hertog Karel Magdalena van Werdenberg met hare kinderen in genade had aangenomen en weder in het bezit van hare goederen (behalve Lathum) had gesteld, dus sedert 1519, hetgeen te kort was voor verjaring, waartoe een tijd van 33 jaren en 4 maanden noodig is, te rekenen van het einde van den oorlog tusschen den Keizer en hertog Karel. Tegen de verjaring streed volgens het Hof verder de omstandigheid, dat in 1529 de Egmondsche heeren bij de beleening verkregen hadden Baer en Lathum. Bovendien achtte het Hof het niet gepast, dat Z. M. zou genieten van die confiscatie, die geschied was, omdat de Egmondsche heeren op de hand des Keizers waren.

Doesburg had beweerd, dat sedert 1492 (terugkeer van

hertog Karel) de hertog Lathum in bezit had gehad. Het Hof gaf hierop te kennen, dat, zoo dit waar was, Lathum niet iure belli aan den hertog was gekomen; dat bovendien bleek, dat die van Lathum gaarne onder Baer zouden zijn gebleven, zoodat de schenking van 1471 wel niet tegen hun zin geschied was, en dat zij „buyten manieren van rechten" onder het richterambt van Doesburg gebracht waren; voorts dat de Egmondsche heeren gaarne in het bezit zouden zijn gebleven, maar het „doer dreygementen van oere andere goeden te verliesen ...... hadden moeten verlaeten."

Doesburg had beweerd, dat de beleeningen, waarin Lathum wordt genoemd, op dwaling berustten, aangezien het bezit aan den heer was gebleven; waartegen het Hof het vermoeden uitsprak, dat, zoo het tot een leenproces kwam, de leenmannen „naer inhout der leenregisteren souden willen wysen."

Verdere gegevens ontbreken te dezen aanzien, maar het staat vast, dat men te Brussel zich door de argumenten van het Hof heeft laten bewegen en dat Lathum aan den heer van Baer is teruggegeven. Aan het begin van de rekening van den richter van Doesburg over het jaar 1564/65 staat: „Onder dit richterampt van Doesborch sortieren drie kerspelen: Drempt, Keppell ende Angerloe."

Sedert heeft het dorp Lathum onafgebroken deel uitgemaakt van de bannerij van Baer en Lathum 1).

---

1) Van Lathum's kerkelijke geschiedenis is weinig bekend. De eerste predikant, waarvan de heer M. W. L. van Alphen in zijn „Nieuw kerkelijk handboek" (jaarg. 1903) melding maakt, is W. Molnerus of Mollerus, die in 1614 beroepen werd. Dat er evenwel reeds vroeger aldaar een predikant werkzaam is geweest, vernemen wij uit den volgenden brief van het Hof aan richter, schout en zetters te Lathum (Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen, No. 6075):

„Erbare unnd frome, lieve besondere, Wy sindt geloffwerdig bericht, datt dese neestverledene dagenn eenige van des viants soldatenn in uwen dorp Lathum gewest und by lichtenn dage den predicanten mit sich gefenglich genohmen hebben; und weeten sulkes anders nit uyt to leggen noch to verstaen, dan datt idt mitt heimelicken verstandt und oegluykinge van uwen naberen geschiedt sy. Is darom ons ernstlich bevell, datt gi die weg und middelen soekett, damit gedachter predicant wederom erlediget worde, dan wi anderssins u und die naberen, waer dat oeck dieselve wonen, sambt und sonderlich darfur gedencken an to sien und nit alleen des predicanten schaden up u und dieselve to verhalen, sonder oeck geliker gestalt to tractieren als mehrbemellter predicant van den fiandt getractiert wordt, darna gi u sullt hebben to richten. Datum Arnhem den 24 Junii 1583."

DE HEERLIJKHEID LATHUM.

Niet te verwarren — gelijk echter dikwijls geschiedt, zooals wij reeds bespeurd hebben — met de buurt (later dorp) Lathum is de heerlijkheid van dien naam, bestaande uit het huis te Lathum met eenige daartoe behoorende landerijen. Wij vinden haar omschreven als volgt:

„Het huys ende de heerlyckheyt Lathum met alle haer eygen vryheiden, aenhang ende toebehoren, lenen, thinsen ende tienden, met het recht van de collatie van de pastorye in de kerck aldaer ende aenklevende regt van patronaetschap, oock met de geregtigheit van de wind ende recognitie van twintig guldens jaerlyx uit de windmeulen aldaer, geliick mede een jaerlyxe recognitie uit het veer ofte veerstad tusschen Rheden ende Bahr ende Lathum tot een old schild jaerlyx, met den vryen over- ende wedervaert over den Yssul, ende bestaende vorders in naervolgende landeryen ende goederen:

Eerstelyck het huis te Lathum, leggende in ziin graften, voorplaetsen, hooven, boomgaerden ende wallen, ende twee kampen lands, liggende aen de graften, genaemt de Haevermaet; nog twee kampen lands, daer agteraen leggende, genaemt de Willigackeren, alsmede een grooten kamp lands, daeragter leggende, genaemt de Horst; nog een kamp lands, daernaest leggende in Middagter goed; item twee kampen lands naest de Horst ende beneffens de weg langs de kercktoorn, hebbende op het eene einde een huis met een hof, genaemt Mullerssteede; nog drie kampen lands, leggende langs den diick ende tusschen den hoogen Bahrschen weerd, alsmede een huis met een kampken lands, binnendiix ende langs deselve naest des mullers huis; geliick nog een kamp weilands, buitendiix, schietende op den Yssul boven Munsters huis; nog een kamp lands, genaemt den Weytkamp, leggende langs de Koestraet ende met de eene zyde op de graften van 't huis te Lathum; item een kamp lands, genaemt de Verckensweide, leggende over de Weytkamp ende langs de Koestraet ende met eene zyde schietende op de weg langs de graften van 't huis te Lathum ende de Galstraet, alsmede nog drie kampen lands aen den anderen agter de Verckensweide ende langs de Galstraet gelegen, genaemt het Raelant; item twee kampen lands, geheeten de Steenkampen, leggende op de andere zyde van de Galstraet; item een kamp lands, daernaest gelegen, genaemt de Lange

weide, geliick mede twee kampen lands, leggende agter de Steenkampen ende langs de Galstraet, genaemt den Molenberg, alsmede een kamp lands, daeragter gelegen, genaemt de Smalle weide 1), ende ten laesten nog twee kampen lands, gelegen agter de Smalle weide ende Molenberg, schietende mede langs de Galstraet, genaemt de Sersuren, siinde eermaels geweest aen de hooggemelte bannerheerlyckheit van Bahr ende Lathum immediatelyck ten Zutphenschen regten leenroerig ende door erffelycke aenkoop ende transport aen den heere comparant als gewesene leenheer van dien ende alsnog ziinde eigenaer ende banderheer van de hooggemelte bannerheerlikheit, daeraen van olts hetselve huis ende heerlikheit van Lathum te leen was gehoorende, alnu weder geredintegreert, geconfundeert ende geconsolideert."

Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat de heerlijkheid Lathum in de oudste tijden een Baersche bezitting is geweest en aan een der leden van het geslacht van Baer, b.v. een jongeren zoon, in leen is uitgegeven. Ik grond dit vermoeden op de omstandigheid, dat de eerste heer van Lathum, met wien wij door het leenregister bij name kennis maken in 1402, Frederick van Baer was.

Deze onderstelling ontvangt versterking door een brief van 3 Februari 1355 2), waarin Eduard van Gelre verklaart: „Wert sake, dat her Vrederic here van Baer of siin hulpere dat huys tot Laetem breynden ende die here van Baer sinen oem dat huys gelden muest, soe hebben wi oen gelaefft ende gelaven oen in gueden trouwen daeraf te ontheffen ende te quyten ende schadelos te hauden van allen schade, die oen daeraf coempt of comen mach."

Ik lees daaruit, dat heer Frederick van Baer tot de partij der Bronkhorsten behoorde en zijn oom, de heer van Lathum, een aanhanger van hertog Reinald III was. De afscheiding van de heerlijkheid Lathum moet dus reeds vóór 1355 hebben plaats gehad.

Voorts lezen wij in een niet gedateerde acte uit de jaren 1376—1392 3), dat heer Walraven van Baer zijn vrouw Aleid tuch-

1) De landerijen, wier namen gespatieerd zijn gedrukt, zijn nog onder die namen bekend en alle rondom het huis te Lathum gelegen. Deze bijzonderheid is mij welwillend medegedeeld door den heer A. van Mameren, hoofd der school te Lathum.

2) Nijhoff, Gedenkw. I, No. 64.

3) van Doorninck, Acten betr. Gelre en Zutphen (1376—1392), blz. 46.

tigde aan „die husinge ende heerschap tot Lathum mit allen synen toebehoeren, also dat gelegen is tussgen Westerwert (l. Westervoort) ende Baer". De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat deze Walraven òf identiek met òf de zoon was van den in den brief van 1355 genoemden oom, en zoo goed als zeker is het, dat hij de vader was van den in 1402 voorkomenden Frederick van Baer, heer van Lathum.

De heerlijkheid Lathum was dus een leen van Baer, maar had op hare beurt achterleenen. Uit het Lathumsche leenregister leeren wij de volgende kennen:

1°. De tiende te Wissel, grof en smal, in het kerspel Apeldoorn.

2°. Een erf te Lathum en Rheden.

3°. Hamerden, in het kerspel Westervoort [1]).

Daartoe behoorden:

De Essenpas (afgespleten in 1662).
De Blaesbalck.
De Hanck (afgespleten in 1673).
De groote Ortacker
De kleine Ortacker
De Santheuvel
De Santmaten
7 morgen bouwland
(afgespleten in 1675).
2 morgen bouwland (afgespleten in 1676).

4°. Het goed de Rynegge of Ryneeck, in het kerspel Groessen.

5°. Caelkens bouwing alias Claeskens goet, in het kerspel Westervoort.

6°. Een tiende te Veessen, grof en smal, in het kerspel Heerde.

Een tiende op de Meeden.

Een erf op de Nye Meeden, gen. Hegemans goet, en een dijk in Veessener mark, alles in het ambt Heerde. Vgl. hieronder 10°.

7°. Nyenhuys te Loenen in het kerspel Beekbergen.

8°. Het Emmericksche goet, bestaande in ± 10 (later 12) morgen lands in het kerspel Westervoort.

9°. Het Emmericksche goet, bestaande in 2 morgen lands in het kerspel Westervoort.

---

1) Zie over dit goed meer uitvoerig blz. 43.

10°. 6 Morgen lands met dijk te Veessen (vroeger een deel van 6°).

11°. De Nyengraeff of Seingraeff met rijsweerden en „schaepswaer” en een stuk land buiten dijks, in het kerspel Westervoort.

12°. 3 Morgen lands in het kerspel Westervoort, waarbij 1 afgespleten van 11°.

13°. De Poelse maet, later Steenhouwers hofstede, in het kerspel Westervoort.

14°. Het goed ter Moelen, in de buurschap Wenum, kerspel Apeldoorn.

De volgende heeren van Lathum worden ons uit het leenregister bekend. De jaartallen geven de eerste en laatste jaren aan, waarin ik hunne namen heb aangetroffen.

Frederick van Baer, 1402.

Diederick van Petershem, heer van Haren en Byecht, nomine uxoris Oede van Montfoirt, vrouw van Lathum, 1434, 1454.

Willem Dobbelstein van Doenraede, heer van Haren en Lathum, 1461, 1486,

Henrick Moir van Waldt, heer van Lathum, 1521.

Henrick die Groeff, erfvoogd van Erkelenz en heer van Lathum, 1534, 1545.

Marten van Rossem, 1549.

Margaretha van Rossem, weduwe van Johan van Isendorn, 1558, 1577.

Henrick van Isendorn gen. van Bloys, 1559, ± 1595 1).

Marten van Isendorn gen. van Bloys, 1595.

Wolter van Isendorn gen. van Bloys, 1609, 1616. Hij was gehuwd met Margaretha van Voorst, bij wie hij een dochter Sophie had, die vóór 1641 overleed en gehuwd was met

---

1) Deze Henrick noemt zich in een akte van 30 Mei 1567 behalve heer van Lathum en Stockum en erfmaarschalk des vorstendoms Limburg ook „besitter der baenerhoffstaeth tot Lathum.” Dit laatste is niets dan ijdele grootspraak. Vermoedelijk heeft h ij het huis te Lathum verbouwd; althans in den gevel van het thans voor boerderij dienende kasteel bevindt zich een steen met zijn wapen en het jaartal 1562. Ik vermoed, dat over de verdeeling zijner nalatenschap tusschen zijne zonen Marten en Wolter geschil heeft geheerscht: althans eerst in 1600 is laatstgenoemde beleend met het goed ter Welle of Putselersgoed.

Diederick van Stepraedt.

Johan van Stepraedt, heer van Lathum, 1658.

Reinier Johan van Stepraedt, 1659.

Anna Catharina van Stepraedt, gehuwd met Willem van Ulft gen. Doornick, beleend 7 Februari 1668.

Franciscus Wilhelmus van Doornick, heer van Lathum, beleend door zijn vader Willem van Ulft, 21 Oct. 1676.

Jan Carselis (beleend 15 April 1690 als erfgenaam van zijn broeder Frans) en Diederick Johan van Doornick 1) droegen op 29 December 1691 huis en heerlijkheid Lathum op aan Hendrik Willem van Westerholt.

Bijzonderheden aangaande de heerlijkheid Lathum zijn niet talrijk, maar ontbreken toch niet geheel. In 1547 vernemen wij van een geschil tusschen den toenmaligen heer van Lathum, Henrick de Groeff, en Francisca van Kerckum, dochter van ..... van Kerckum en Catharina van Walt (waarschijnlijk een dochter van Henrick Moir van Walt, dien wij het laatst in 1534 als heer van Lathum aantreffen). Bij schrijven van 25 Mei 1547 2) beklaagde zij zich bij de Regentes, dat de haar door hare moeder opgedragen heerlijkheid haar door het Hof bij eindoordeel vóór stadhouder en leenmannen van Baer tegen Henrick de Groeff was toegewezen; dat dit vonnis door het Hof bij submissie was verklaard, maar nog zwarigheid opleverde. Zij verklaarde te vreezen, dat haar tegenpartij tot geene andere submissie te bewegen zou zijn, ten einde de zaak op de lange baan te schuiven, en eindigde met het verzoek, dat door het Hof aan de Groeff bevolen mocht worden aan het vonnis te voldoen.

De zaak moet ten slotte toch in haar nadeel zijn uitgevallen, daar wij haar niet als vrouw van Lathum aantreffen. De Groeff moet niet lang daarna gestorven zijn of de heerlijkheid opgedragen hebben aan Marten van Rossem, dien wij in 1549 als heer van Lathum aantreffen.

In 1560 vernemen wij het een en ander aangaande een leenquaestie. Gelijk ik reeds hierboven heb aangestipt, was de heerlijkheid Lathum een leen van de bannerij van Baer. Nu

1) Zij hadden twee zusters, Elisabeth Catharina en Theodora Johanna Woltera Stephania; misschien ook drie, ingeval de tweede niet 4 voornamen heeft gehad. Dit blijkt uit de akte niet duidelijk.

2) Brieven uit en aan het Hof, No. 275/276.

was in 1558 na het overlijden van Margaretha van Rossem, weduwe van Isendorn, haar zoon Henrick haar in de heerlijkheid Lathum opgevolgd. Tusschen dezen en zijn leenheer kwam het tot moeielijkheden over den vorm der beleening, waarom van Isendorn zich met zijne klachten tot het Hof wendde. Dit gaf op 8 Juli 1560 kennis aan Willem Hinckart als stadhouder der Baersche leenen van wege graaf Lamoraal, dat Henrick van Isendorn gen. van Bloys aandrong op het uitvaardigen van zijne brieven van beleening met het huis en de heerlijkheid Lathum in dien vorm en van dien inhoud als bij de vroegere beleeningen 1).

Op 17 Juli d. a. v. gaf Hinckart hierop te kennen, dat de graaf „in Siin Gen. bannerien van Baer ende heerlicheyt van Lathem 2), die S. G. onlancx van Con. Maj., onse alregenedichsten heeren, reintegreert ende ghegeven, enige heerlicheyt te hebben en kent ende oeck niemant enige heerlicheyt daer te hebben bewysen konnen" 3).

Den afloop hiervan vernemen wij niet: alleen vinden wij, dat er tusschen de partijen stukken zijn gewisseld. In October deed het Hof aan den stadhouder Hinckart de repliek van van Isendorn toekomen, met last om daarop te dienen van dupliek. Dat hij daarmede in gebreke bleef, bespeuren wij uit een schrijven van 7 Januari 1561, waarin het bevel herhaald werd, maar daarop zakt het gordijn. Daar wij echter bij voortduring de van Isendorns als heeren van Lathum aantreffen, mogen wij aannemen, dat de bannerheer van Baer goed- of kwaadschiks in het onvermijdelijke heeft berust. Het staat m. i. dan ook vast, dat het recht in allen deele aan de zijde van den heer van Lathum was.

Aan de scheiding tusschen de bannerij Baer en de heerlijkheid Lathum, die in elk geval sedert de tweede helft der 14de eeuw bestaan had, kwam een einde in het jaar 1691. Op 29

1) Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen, No. 4172.

2) Wij hebben vroeger reeds gezien, dat graaf Lamoraal ten aanzien van Lathum min of meer aan begripsverwarring leed. Deze openbaart zich ook hierin en was in 1562 nog niet geweken. Op Nieuwjaarsdag toch van dat jaar verklaarde hij aan Diederik van Bronckhorst, heer van Anholt, op te dragen de „bannerye, tslot, die heerlicheden van Baer ende Lathum etc. (copie van den overdrachtsbrief in een bundel civile processtukken van het Hof van Gelderland uit het jaar 1563).

3) Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen, No. 4180.

December van dat jaar droegen Jan Carselis van Doornick gen. Ulft, heer van Laeckhuisen, en Diederick Johan van Doornick de heerlijkheid Lathum op aan H. W. van Westerholt, heer van Baer 1), die haar op 18 Januari 1693 aan het Vorstendom en Graafschap leenroerig maakte. Aan deze akte van beleening hebben wij de kennis van den juisten omvang der heerlijkheid te danken.

1) Protocol C der bannerheerlijkheid Baer en Lathum, fol. 90.

VERDEELING VAN HET RIJNWATER.

Marie par la grâce de Dieu Royne douaigière de Hongrie, de Bohème etc., Régente.

Monsieur de Hoochstrate et très chiers et bien amez, Nous sommes advertie que lez la maison de Lobede, que tient nostre cousin le duc de Clèves et en fait le grant tonlieu du Rin, a esté perché ung trou ou passaige nommé le Vossegat, par lequel l'eaue du Rin prend son cours par la rivière dite le Wael vers Nymegen, Gorchem et Dordrecht en telle habondance et véhémence, que de ce costé les dickaiges sur le Wael en sont tant chargez, qu'il fait à craindre que à succession de temps ilz seront bien mal tenables; que d'autre costé les rivières du Rin, tirans vers Arnhem, Utrecht et Schoonhoven, à faulte d'eaue sont la pluspart du temps innavigables, et faict à craindre seront encoires de plus en plus, s'il n'y est remédié par l'estouppement dudict Vossegat, qui se pourroit faire pour certaine gracieuse somme de deniers, si comme de neuf, dix ou unze mil florins une foiz, à quoy les villes de Gheldres, Overyssel et autres de la subgection de l'Empereur, mon seigneur et frère, ensemble nostre dict cousin de Clèves et partie de ses subgectz debvroient raisonnablement contribuer, tant pour l'asseurance de leur propre bien que pour éviter le dommaige qu'ilz receveroient, si ledict trou ne fût estouppé. Parquoy vous requérons et ordonnons que en premier lieu faites communicquer avec ceulx de Gheldres interressez en cecy, pour entendre d'eulx comme et par quel moyen l'on y pourroit plus convenablement et promptement remédier; combien il cousteroit et ce qu'ilz y vouldroient contribuer, et aprez en advertir ceulx de Clèves, de Hollande, d'Overyssel et d'Utrecht, pour les induire de aussy y contribuer, afin que selon ce l'on y puisse pourveoir,

comme il conviendra au bien et prouffit d'ung chascun. A tant, Monsieur de Hoochstrate et très chiers et bien amez, nostre Seigneur vous ait en garde.

De Bruxelles le IIIIme jour de Juillet 1544.

MARIE.

Monsieur de Hoochstrate, gouverneur, et noz très chiers et bien amez, les chancellier et gens du conseil de l'Empereur en Gheldres 1).

Uit bovenstaanden brief blijkt, dat het groote belang van de juiste verdeeling van het water van den Bovenrijn, dat na eindelooze onderhandelingen ongeveer anderhalve eeuw later aanleiding heeft gegeven tot het graven van het Pannerdensche kanaal 2), reeds omstreeks het midden der 16de eeuw werd gevoeld. En dat er inderdaad van Kleefsche zijde — de drost van Ravestein was een Kleefsch ambtenaar — een begin van uitvoering aan het werk gegeven is, leert ons de volgende brief:

„Eersaeme, voirsichtige, besundere, guede vrunde, Wy verstaen, woe die drost tho Ravesteyn mit etzlicke andere zeker werck boven id Vossegat mit kribben und sonst angeheven hebben, daermit — soe verre id synen voirtganck hedde und volbracht wurde — dat water wat meer nae den Riin gekeert und die landen op der Waell liggende van id oploopen und opvloyen des waters en weinich verlicht und ontlast solden werden. Soe were ons guetlick gesynnen, dat U. Eers. etzlicke derselver mederaedtzfrunden op Saterdach nestkommende des morgens to negen urhen op een huys des vurs. drostz tho Ravesteyn, liggende op den wech na id Vossegat, verfuegen wolden om van daer voirtz mit denselven drost und den geschickten van Arnhem, die dan daer oick siin sullen, sementlick to trecken nae id Vossegat, id aengeheven werck to besichtigen und to aenhoeren wess daer deshalven geseyt sal worden, opdat folgens U. Eers. derselver guetbeduncken des wercks und voirnemens halven ons to beter verstendigen moegen. Hiermede dieselve U. Eers. den Almechtigen bevelende.

Geschreven prima Octobris XV^cXLV.

Cantzler etc.

Die stadt Nymmegen" 3). J. S. v. V.

---

1) Brieven uit en aan het Hof, No. 54/53. 2) Zie hierover o.a. de verhandeling van I. A. Nijhoff in Bijdragen VIII, blz. 217 vgg.

3) Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen, No. 2.

HET HUIS HAMERDEN BIJ WESTERVOORT EN ZIJNE BEZITTERS.

DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

Het is reeds tal van jaren geleden, dat ik een bezoek ontving van een inwoner van Westervoort, die mij kwam vragen, of mij bijzonderheden bekend waren aangaande het hierboven genoemde huis. Ik moest tot mijn leedwezen daarop een ontkennend antwoord geven. Kwam deze bezoeker nu weder, hij zou zooveel kunnen vernemen, dat vermoedelijk een groot gedeelte van zijn weetlust bevredigd zou zijn. Daar ik de mogelijkheid aanneem, dat ook anderen iets van de bezitters en lotgevallen van dit huis willen weten, zal ik hier mededeelen, wat ik in het leenregister der heerlijkheid Lathum, dat van de bannerij van Baer en Lathum (waarmede Lathum in 1691 werd geconsolideerd) en in het Commissie- en Politieboek der stad Arnhem dienaangaande heb gevonden.

Het huis Hamerden, staande links van den weg van Westervoort naar Duiven, is nu een gewone boerenwoning, maar vertoont in omvang, bouworde enz. nog sporen, die er op wijzen, dat het voormaals aanspraak mocht maken op den rang eener havezate. De windwijzer vertoont het jaartal 1612 en wijst misschien op den bouw van het tegenwoordige huis; de muurankers, het jaartal 1681 vormend, spreken wellicht van eene verbouwing.

De tegenwoordige eigenaar, de heer H. Roelofs, gaat om met sloopingsplannen; hij wil op de plaats van het oude, eerwaardige huis een naar de eischen des tijds (helaas, dat die

bijna altijd de vijand van het schoone zijn l) ingerichte boerderij doen verrijzen. Met het oog daarop en op de omstandigheid, dat van dit huis geene afbeeldingen bestaan, geloof ik een goed werk te doen door bij deze mededeelingen over Hamerden eene afbeelding van het huis te voegen, vervaardigd naar een op mijn verzoek door een lid van Gelre met de meeste welwillendheid vervaardigde photo.

Hamerden was een leen van de heerlijkheid Lathum Uit de leenregisters dier heerlijkheid blijkt, dat het achtereenvolgens bezeten is door:

Henrick van Brienen, beleend in 1434 ten behoeve zijner dochter Griete.

Franck van Wyttenhorst, beleend 27 Juni 1454.

Jacob van Wyttenhorst, beleend......

Jacob van Wyttenhorst, erfgenaam zijns vaders Jacob, beleend 17 Mei 1525.

Johan van Wyttenhorst 1), erfgenaam zijns vaders Jacob, beleend 19 April 1545.

Roeloff van Wyttenhorst, beleend......

Jacob van Wyttenhorst, beleend krachtens magescheid tusschen de kinderen van Roeloff, 14 Januari 1612 2).

Steven van Wyttenhorst, erfgenaam zijns vaders Jacob, minderjarig, beleend...... 1618.

Sibilla van Egeren, weduwe van Jacob van Wyttenhorst, beleend als erfgenaam van haar zoon Steven, 22 Juli 1622. Zij tuchtigt haar tweeden man Nicolaes Schrassert.

Adriana van Wyttenhorst (gehuwd met Peter Petit) en Rudolpha van Wyttenhorst beleend, ieder met 8 morgen van het goed Hamerden, krachtens magescheid met hare moeder Sibilla van Egeren, 9 Juni 1635.

Elbert van Wyttenhorst, erfgenaam zijner moeder Sibilla van Egeren, beleend met het goed Hamerden, uitgenomen 16 morgen, die daarvan afgespleten zullen blijven, 1636.

De onmondige kinderen van Albert van Wyttenhorst 3) en Christina Bertrum beleend, 18 Maart 1682.

---

1) Gehuwd met Belia van der Wilten.

2) Hij had een ouderen broeder, met name Johan.

3) Hoezeer het min of meer bevreemdend is, schijnt toch deze Albert identiek te zijn met den in 1636 beleenden Elbert. Hij had bij zijn dood een groot aantal der tot het goed behoorende grondstukken vervreemd.

Dezelfden dragen Hamerden op aan Samuel Tennulius 1), 18 Maart 1682.

Geertruyt ten Uyl (Tennulius), weduwe van Andries Nylant, erfgenaam van haar broeder Samuel, beleend, 7 December 1688.

Willem Holtius beleend bij transport van Geertruyt ten Uyl, weduwe Nylant, 18 December 1697.

Ds. Gualterus Holtius beleend als erfgenaam zijns vaders Willem namens zijne medeërfgenamen, 27 Mei 1705.

Lucretia Holtius (gehuwd met Dr. Peter van Hamel) en Elisabeth Holtius als erfgenamen van Willem Holtius krachtens magescheid beleend, 5 December 1705.

Petrus la Rocque nom. ux. Anna Maria Holtius en de kinderen van Gualterus Holtius, met name Maria, Nicolaes, Elisabeth en Hendrietta Wynanda, beleend als erfgenamen van Lucretia en Elisabeth Holtius, 1 November 1724.

De leenheer approbeert het transport van Hamerden door Ds. Nicolaes Holtius c. s. aan den Magistraat van Arnhem, 17 Maart 1736.

De stad Arnhem was sedert Juni 1735 eigenares van de heerlijkheid Westervoort. Wat den magistraat bewoog tot het aankoopen van het goed Hamerden, leert ons het volgende, ontleend aan het Commissie- en Politieboek:

Op 21 November 1735 waren de heeren Gecommitteerden tot de zaken van Westervoort gemachtigd om met de erven Holtius in onderhandeling te treden over den verkoop van Hamerden, waarbij de stad belang had, aangezien „volgens genomen informatiën in dat erf sigh bevond een goede quantiteit sand 2), hetwelk in Westervoort anders weynig ofte niet te

1) Samuel Tennulius of Tennuil (ten Uyl), geboren te Deventer in 1635, werd 2 December 1658 te Leiden als student in de philosophie ingeschreven. Hij was eerst hoogleeraar te Steinfurt, later te Nymegen, waar hij 19 Februari 1667 zijn intrede deed. De overgave der stad aan de Franschen in 1672 noopte hem naar zijn vaderstad terug te keeren (Bouman, Geldersche Hoogeschool I, blz. 264). Van zijn later leven is niets bekend. Hij moet in 1688 overleden zijn. Van der Aa, Biogr. Woordenb. i. v. Tennulius, geeft een lijst van zijne werken, waaraan ik nog kan toevoegen:

Belga auspiciis et ductu imperatorum maximi Principis Arausiaci assertor Christiani nominis dictus a Samuele Tennulio ad fortissimos Neomagenses. Lugd. Bat. et Amstel. apud Gaesbeequios, 1675 (Knuttel, Catal. v. d. Pamfletten-verzameling der Kon. Bibl. No. 1134*a*).

2) Het huis met zijn naaste omgeving ligt inderdaad hooger dan het omliggende land, terwijl de grond „saverig" d. i. zavelachtig is. Deze bijzonderheid en eenige mededeelingen over het huis heb ik te danken aan de welwillendheid aan den heer J. J. van den Burg, kapelaan te Westervoort.

krijgen was; dat, nae 't aen Haer Heeren Gecommitteerden voorquam, dit sand niet alleen seer bequaem was tot het maeken van de wegh, maer ook, in cas men daertoe mogt koomen, van veel nootsaekelykheyd en groote utiliteit soude wesen, dat gemelt erf voor reekeninge van de stad wierd aengekogt."

Op 22 Februari 1736 werd door den Magistraat het besluit genomen om Hamerden voor f 8000 aan te koopen.

EPE IN 1582.

Hoe ten gevolge van voortdurende inkwartiering de toestand van dit dorp in December 1582 was, blijkt uit de volgende woorden uit een brief van A. van Isendorn a Blois aan het Hof (Br. m. h. kwartier van Veluwe):

„Het ampt van Eep wort heel desolaet, alsoe dat hondert ende viiffendetwintich soe erven als hoffsteden ledich liggen, eendeels verstorven, eendeels van den principalen in den steden vertrocken, alsoe datter nicht oder gans weinich in denselven heelen ampt van Eepe geseit (d. i. gezaaid) en wordt."

J. S. v. V.

DRONKENSCHAP EEN VERZWARENDE OMSTANDIGHEID.

Dat in het strafrecht dronkenschap niet altijd als een verzachtende omstandigheid beschouwd is, moge blijken uit de volgende woorden van een schrijven van het Hof aan den landdrost der graafschap Zutphen d.d. 6 April 1560 (Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen, No. 2448):

„Wy vernhemen uuyt idghoene, dat ghy] ons nu schriift, eenige der angetogen stucken by hem bekant to worden und dat hy segghe eenige durch zware dronckenschap — die doch nyemandt en kan excuseren, maer meher beladen oder bezwaeren — vergeten to hebben."

J. S. v. V.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER JODEN IN GELDERLAND.

DOOR

Dr. J. S. VAN VEEN.

De middeleeuwen zijn voor de Joden in de Nederlanden niet de slechtste tijden geweest. Talrijke bewijzen kunnen hiervoor aangevoerd worden. In Gelderland, alwaar Nymegen hun hoofdzetel was, was het niet anders dan in de overige Nederlandsche gewesten. De Joden, die als geldschieters en artsen aan vorsten, edelen en steden diensten bewezen, genoten er tot zekere hoogte bescherming 1).

Anders werd het onder Karel V. In Duitschland, waar de Joden onder de bescherming van het Rijk leefden, kon hij niet veel tegen hen doen, maar in zijne erflanden en in Gelre en Zutphen bestond dit bezwaar niet 2).

Reeds in 1544 vernemen wij van maatregelen tegen de Joden. In den zomer van dat jaar had het Hof kennis gekregen, dat die van Nymegen met 3 of 4 Joodsche huisgezinnen „op believen Keys. Majesteyt" een overeenkomst hadden aangegaan betreffende hun verblijf in die stad. De magistraat verzocht het Hof daartoe den Joden op grond van de hun door den Keizer verleende privilegiën geleide te geven. Kanselier en Raden antwoordden hierop, dat in geene Nederlandsche steden Joden werden toegelaten of geduld; dat in Nymegen en andere

1) Zie hierover o.a. van Hasselt, Geldersche oudheden I, blz. 515—554; Stukken II, blz. 81; Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland, blz. 77—83; van Schevichaven, Penschetsen uit Nymegens verleden II, blz. 24—42.

2) Zie Koenen a. w., blz. 127 vgg.

Geldersche steden nooit Joden waren geweest dan vóór zeer langen tijd en dat die wegens hun wangedrag waren verwijderd; dat het Hof niet geraden vond Joden toe te laten en hun daarom in overweging gaf op hun besluit terug te komen.

Omstreeks dezen zelfden tijd (25 Juli) stelde het Hof de Regentes Maria van een en ander in kennis en gaf haar te kennen, dat men niet twijfelde, of Nymegen zou zich tot haar wenden, aangezien de Joden aldaar „eenige particuliere ghyfften geschoncken hebben om tot hoere meynong to geraken", m.a.w. den magistraat omgekocht hadden. Het Hof voegde er bij, dat eenige andere Joden op den afloop van deze poging hunner landgenooten wachtten om een gelijk verzoek aan den magistraat van Venlo te doen 1).

Op 4 Augustus d.o.v. antwoordde de Regentes 2). Dit antwoord is zoo merkwaardig, dat ik het in zijn geheel hier laat volgen, vooral in zoo verre, dat den Joden de schuld wordt gegeven van de Hervorming.

„Op 't advertissement van de overcompste van dye van Nieumeghen mit eenighen Jeuden op 't believen des Keysers etc., ghy hebt wel gedaen denzelven te verthoonen 't quaet, dat hen daervan succederen mochte, ende zullen wel doen dezelve te doen vertrecken om alle voorder quaet ende dangier te schuwen, gemerckt dat binnen corte jaeren herwerts in den coninckriicken van Behemen, daer men hen oick zulcke consenten verleent hadde, zy hebben meynen occuperen ende usurperen een groot quartier van denzelven riicke, daer men exempel aen behoirt te nemen.

Ende aengaende die previlegiën, die de Jeuden seggen verworven te hebben, en commen niet te propoeste, gemerckt zy alleenlyck spreecken te moegen woonen in de plaetsen, daer zy van ouden hercommen gewoon ziin ontfanghen te wesen sonder molestatie, maer en wordt hun niet geoirloft oft toegelaeten te mogen kiesen oft nemen andere plecken om te woonen oft nieuwe sinagogen te houden. Ende moeten die van Nieumeghen ende andere verdacht wesen ende weten, dat diezelve Jeuden niet en soecken dan nieuwe secten in den landen te susciteren tot verminderinghe ende verduysteringhe van ons heylich Kerstengheloove, op hope met dien mid-

1) Brieven uit en aan het Hof, No. 70/59. 2) Ibidem, No. 73/63.

dele huere wet te exalteren ende verheffen. Ende zonder twiiffel diezelve hebben cause ende oirsaicke int beghinsel geweest van den nieuwen secten, opgestaen in de Duytsche landen, waeromme desen overgemerckt dunckt geraden, hoe eer daerinne verzien hoe beter ende dat ghy die van Nieumeghen ende andere daerinne behoirt te halden, dat zy dezelve terstont doen vertrecken, ende even verre 1) diezelve Jeuden gheen versekerheyt en hebben van den voirs. van Nieumegen, hunne goeden behoiren naer recht geconfisqueert te wesen; waeromme, indyen zy aen der stont niet en vertrecken, behoirt dezelve ende haer goeden terstont te doen apprehenderen."

Hierbij bleef het, naar het schijnt, voorloopig. Het wil mij voorkomen, dat de Geldersche steden zich aan het verbod weinig gestoord hebben. Wat hiervan zij, in de eerste maand van het volgende jaar, 1545, vond het Hof zich genoodzaakt in verband met het bovenstaande verbod aan de magistraten van Roermond en Venlo te gelasten geene overeenkomsten aan te gaan en de zich daar bevindende Joden te doen vertrekken. Hierop antwoordde Roermond 28 Januari, dat het de Joden had toegelaten op vertoon van Keizerlijke brieven, en verzocht hen te mogen houden met het oog op de armoede hunner stad, die voordeel trok door het geld, dat de Joden voor de vergunning om zich te mogen vestigen moesten betalen.

De Regentes keurde bij schrijven van 7 Maart 2) het aan genoemde steden geschrevene goed, „alsoe deselve Joden alle quaet doen ende uuyt ziin om steden te bedorven. Ende nopende d'excusatie van den voorn. van Rueremunde, men en heeft den Joden gheen previlegie verleent, maer wel den nieuwe Kerstenen, behoudelick dat dieselve leven als Kerstenen ende anders nyet" 3).

1) = voor zoo verre.

2) Brieven uit en aan het Hof, No. 16/129. De overige bevinden zich in de nog niet geinventariseerde brieven van het Hof met het kwartier van Roermond.

3) Hieronder hebben wij vermoedelijk tot het Christendom bekeerde Joden te verstaan. Dat deze „nieuwe Christenen" echter niet zelden vermomde Joden waren, valt op te maken uit den inhoud van een plakkaat van 30 Mei 1550 (van Loon, Groot Geld. Placaetboeck I, 59). Wij vernemen daaruit, dat de Keizer vroeger zekere voorrechten had verleend aan de „oprechte nyeuwe Kerstenen" en dat Joden uit Portugal, „hen seggende nyeuwe kerstenen te siin ende hen geneerende mitter coopmanschap ende andersins, overmits der inquisitie ...... mits dat sy, secretelicken observerende die Joedsche ceremoniën nyet kerstelyx

Voorts werd gelast een onderzoek in te stellen naar de namen, toenamen, handel en wandel der aldaar gekomen Joden, waaraan voldaan werd bij schrijven van 24 Maart.

Het antwoord van Roermond d.d. 28 Maart luidde als volgt:

„Wy hebben nyet underlaiten ain denselven Joeden, soe hiirbynnen woenafftich, thoe erfaeren yre gestalt ind alle gelegenheyt ind befonden, dat beyde Joeden seer alde luyde siin, soe mans ind weyver, ind woenen in tween huyseren. Eyner is genant Abraham Cloberch ind heefft gewoent thoe Attelyngen by Frankenlant ain der Tueber, heefft under anderen eynen shoen genant Mosscher (?). Der ander is eyn zeer alder bevende man geheyten Moyses van den Bruell, in den styefft Coelne gebaeren ind getaegen, der sich eyn tiitlanck thoe Zyssen under Oldebrugge enthalden gehadt, ind siin vader soelde in vurjaeren alhiir thoe Rueremunde gewoendt ind gestoyrven siin.

Dese vurs. Joeden sprechen, dat sy sich in ainkoemen Ro. Keys. Maj., unsers alregnedichsten herren, by die Joeden thoe Franckfoirt ergeven gehadt hebben, ind soelde oever eyn jair Ro. Keys. Maj. die Juedtscapp bestedicht ind in alle Keys. Maj. lander up yre tribuyt toe woenen bewyllicht hebben, vermoege segell ind brieve by den Jueden zoe Franckfoirt in bewaer siinde. Demnae hebben sy sich alhyer ergeven ind wyr, nyet anders wetende dan yn sulx tuegelaiten, hebben dieselvigen up yre jairliche tribuyt, nementlich 50 ryder ind vuer ynkompst 250

---

over hen hebbende ende tselve alleenlicken dissimulerende by uytwendigen teykenen," in steeds grooteren getale naar deze landen gekomen waren, „levende aldaer onder decksele van den privilegiën by ons voirtiits verleent den oprechten nyeuwen kerstenen, dissimulerende sulx te siin ende nochtans wesende den meesten deel Joeden ende Maraenen ende d' andere mettertiit vervallende in hun Joederye, houdende ende observerende in hun huysen ende woensteden den Sabaot ende andere Joedsche ceremonyen soe secretelycken, dat men tselve nyet wel en conste verificeren, wat suspicie off indiciën dat men daeraff hadde, te min dat sy andersins deden by uytwendige teykenen de wercken van Kerstenluyden, soe men by experientie bevonden hadde, dat veele van hunluyden, die men achte voir goede Kerstenen (nadien dat sy langen tiit herwartsover gereldeert hadden ende gout, silver, baguen ende ander goedt vergadert hebbende) mitte selve uyt onsen landen vertrocken waeren, houdende hun woensteden in Salonineque (sic) ende andere plaetsen buyten Kerstenriicke, aldaer sy openbaerlycken leefden als Joeden." De Keizer bepaalde voorts, dat de „nieuwe Christenen", voor zoover zij in de laatste zes jaren in deze landen waren gekomen, „al waert soe, dat sy allegeerden uyt Portugael nyet vertrocken te syne om de inquisitie te schouwene, off dat sy souden willen bethoenen ende bewysen goede Kerstenen te syne," op verbeurte van lijf en goed binnen 30 dagen het land moesten verlaten.

daler, aingenoemen tot geynen anderen nuetz aider behueff dan deser Keys. Maj. armer stadt."

Daar de Joden zich steeds stil en „heymelich" hadden gedragen, verzocht de magistraat hen althans nog een tijdlang te mogen houden.

Het antwoord, van 28 April, was niet troostvol: het kwam hierop neder, dat men de bedoeling der Regentes zeer goed kende en dat het niet in de macht van het Hof lag daarin verandering te brengen.

En toch kregen de steden, zij het dan ook voor korten tijd, hun zin. Ofschoon bepaalde bijzonderheden dienaangaande niet tot ons zijn gekomen, kunnen wij uit zinsneden in latere brieven opmaken, dat Koningin Maria bij gelegenheid eener reis door de noordelijke Nederlanden in den zomer van 1545, waarschijnlijk bewogen door de smeekingen der stedelijke regeeringen, tot zekere hoogte en voor een beperkten tijd vergunning tot het toelaten van Joden heeft gegeven. Maar zij schijnen het onderste uit de kan te hebben willen hebben, en zoo heeft hunne onbescheidenheid misschien de afkondiging van het scherpe plakkaat wel verhaast.

Wat de onmiddellijke aanleiding tot het schrijven van den brief is geweest, heb ik niet kunnen ontdekken, maar zeker is, dat op 6 October door het Hof weder aan Roermond en Venlo werd geschreven om opgaven betreffende de zich daar ophoudende Joden en om toezending van afschriften van het met hen gesloten verdrag en van het consent van de Regentes, „soe verre sulck consent in schryffte vervatt is."

Het antwoord van Roermond is niet aanwezig. De magistraat van Venlo antwoordde op 9 October en zette daarin uiteen, dat hij met het oog op den nood der stad eenige Joden had toegelaten, waarop deze woorden volgen, die wijzen op een door de Regentes verleend consent:

„Nachdem dan burgermeister und gesch(ickte raedtz)vrunde der stat Rueremunde Sacramenti vurleeden (4 Juni) uns durch 1) des cancelers werden aingesacht, die Con. Majesteyt verwillicht hedde die Juden den aingenaemen tiit in beyden steden to mogen verblieven, als sy uns repetiert, is unse dienstliche bede und begeren, die gemelte Juden den vurs. tiit noch gelieden werden mogen, doch nae umbganck der jaeren, wes dan Keys.

1) d. i. op last van.

ader Con. Majesteyt dairynne to doin gelieven, willen wy als die gehoirsame nachkommen."

Naar aanleiding van dit en de uit Roermond en Nymegen ontvangen antwoorden schreef het Hof op 14 October 1) aan de Regentes vernomen te hebben, dat H.M. dien van Nymegen schriftelijk had vergund een zeker aantal Joden eenigen tijd in hunne stad te houden; dat men een copie van dat consent had gevraagd en ook een van het met die Joden gemaakte verdrag en dat door Nymegen hieraan was voldaan; dat hetzelfde verzoek aan Roermond en Venlo was gedaan en dat eerstgenoemde stad daarop had geantwoord geen ander consent van H.M. te hebben dan het mondelinge, aan hen en die van Venlo verleend, daarbij voegende een afschrift van het door hen met de Joden aangegane accoord; dat Venlo daarentegen niets had gezonden dan copie van zekeren door Z.M. als Keizer aan de Joden verleenden brief en dat de daar gesloten overeenkomst wel gelijk zou zijn aan die van de andere steden; dat na visitatie van het Nymeegsche accoord gebleken was, dat de magistraat dier stad hun één huis meer had toegestaan dan het consent van H.M. medebracht, en bepaald had, hoeveel rente de Joden per week van een Carolusgulden mochten nemen van Nymeegsche burgers, hun vrij latende „van den buytenman te moegen nemen soeveel sy mitten selven overkommen." Schrijvers zeiden te gelooven, dat die van Nymegen hierin buiten hun boekje waren gegaan evenals Roermond, dat consent had voor 3 jaren en den Joden beloofd had hen na expiratie daarvan nog 12 jaren te zullen houden.

Ten slotte vroeg het Hof instructie, te meer daar nog andere steden, nl. Zalt-Bommel en Zutphen, voornemens waren om consent in dezen te vragen 2).

Tot mijn spijt ben ik niet in staat mede te deelen, in welken geest het antwoord der Regentes op dit verzoek is uitgevallen; maar de omstandigheid, dat nog geen drie maanden later een zeer streng plakkaat tegen de Joden werd afgekondigd, geeft ons voldoende zekerheid, dat het voor hen en de magistraten

1) Brieven uit en aan het Hof, No. 188/179.

2) Van Zalt-Bommel weten wij, dat men dit gedaan heeft. De afgevaardigden dier stad werden op 23 October 1545 door het Hof naar den Keizer verwezen. (Zie Bijdr. en Meded. VII, blz. 372.)

der steden, die hun minder uit liefde dan uit eigenbelang de hand boven het hoofd hielden, niet gunstig is geweest.

Het bedoelde plakkaat is van 20 Januari 1546 1) en bevatte den last, dat alle zich binnen het Vorstendom en Graafschap ophoudende Joden binnen een maand na de afkondiging in weerwil van alle door hen verkregen consenten moesten vertrekken op verbeurte van lijf en goed 2).

Aan dit plakkaat, hoe kras ook in zijne bewoordingen, schijnt niet al te ernstig de hand te zijn gehouden. De Joden doken met de aan hun volksaard eigen taaiheid weder op en werden geduld, hetgeen zich hieruit laat verklaren, dat men de door hen als geneesheeren bewezen diensten moeilijk kon ontberen 3). En dat dit dulden zich tamelijk ver uitstrekte, zien wij uit hetgeen door den Zutphenschen magistraat, toen hij in 1570 door den stadhouder op last van Alva ter verantwoording werd geroepen wegens het verblijf van een Joodschen geneesheer en lombardhouder aldaar, te zijner verdediging werd aangevoerd, namelijk dat deze zelfde Jood geleide had gekregen van den landdrost der Graafschap Johan van Mekeren en dat niemand minder dan 's Konings stadhouder van Overijssel, de graaf van Aremberg, indertijd aan drie Joden vergunning had verleend om zich binnen Hasselt ter uitoefening van de geneeskunst te vestigen. Maar aan de betrekkelijke rust, die de kinderen Israels na den storm van 1546 genoten, zou een einde komen.

In December van het jaar 1569 kwam Alva van zekeren Jood, die hem te Brussel geleide verzocht voor eenige zijner geloofsgenooten, die zich tot dusver in het land van Luxemburg hadden opgehouden, te weten, dat zich te Zutphen een Jood bevond. Deze mededeeling, waarvan de verzoeker zich vermoedelijk een ander resultaat had voorgesteld, gaf aanleiding tot een kruistocht tegen de in Gelderland verblijvende Joden, die uitliep op de afkondiging van een nieuw plakkaat, een eenigszins vermeerderde en verbeterde editie van dat van 1546.

Over het in verband daarmede voorgevallene bestaat een groot aantal brieven en andere stukken, deels onuitgegeven, deels door mr. G. van Hasselt in zijn Geldersch Maandwerk II, blz. 228—256, op de hem eigene onsamenhangende wijze en —

---

1) Volgens den hofstijl (begin van het jaar met Paschen) 1545.

2) Groot Geld. Placaet-boeck I, kol. 16.

3) Zie de noot over de „nieuwe christenen" op blz. 49.

gelijk wij dat helaas ook van hem gewoon zijn — niet altijd even nauwkeurig afgedrukt.

Van Hasselt heeft het door zijn — laat mij zeggen — onbesuisd uitgeven van al wat hem in de handen kwam, zijn opvolgers moeilijk gemaakt: aan den éénen kant ziet men er tegen op reeds afgedrukte stukken nog eens uit te geven, al pleegt men daarmede ook geen plagiaat; maar andererzijds is er in hetgeen door van Hasselt is gepubliceerd, zoo weinig logisch verband, rijgt hij de brieven en andere stukken uit de meest verschillende tijden zoo los aaneen en — wat erger is — zijn zijne afschriften zoo weinig betrouwbaar 1), dat het bijna aanbeveling verdient ze nog eens uit te geven, waarbij ten slotte nog komt, dat zijne werken tamelijk zeldzaam zijn. Mij komt het voor, dat een overzicht van den inhoud dezer stukken, in een logisch verband gebracht, een niet onbelangrijke bladzijde zal vormen van de geschiedenis der Joden in Nederland.

Na deze min of meer lange uitweiding, die wel iets van een oratio pro domo heeft, maar mij niettemin nuttig en noodig voorkwam ter voorkoming van scheeve beoordeeling, keer ik terug tot mijn punt van uitgang. Alva dan had vernomen, dat zich te Zutphen een Jood ophield. Met de kennis, die wij van den aard en de gezindheid van dezen landvoogd bezitten, behoeven wij er ons niet over te verwonderen, dat hij aanstonds maatregelen nam om aan dezen misstand een einde te maken. Dit geschiedde in den vorm van een schrijven aan Charles de Brimeu, graaf van Megen en stadhouder van Gelderland, d.d. 20 December 1569, waarin hij dezen gelastte hem den geleidebrief van den Jood, zoo hij er een had, op te zenden; zoo niet, hem gevangen te nemen en beslag op zijne goederen te leggen, aangezien Z.M. op geen enkele voorwaarde eenige Joden in deze landen wilde dulden 2).

De stadhouder voldeed na ontvangst van dezen brief aanstonds aan het bevel 3). Het bleek, dat de Jood inderdaad in

1) Dit is niet in alle gevallen na te gaan, daar tallooze stukken, waarvan hij afschriften heeft laten drukken, sedert verdwenen zijn, hetgeen bijna doet vermoeden, dat hij er mede gehandeld heeft als de Italiaansche humanisten der 15de eeuw met vele handschriften van Grieksche en Latijnsche schrijvers.

2) Correspondance de Gueldre et Zutphen (Archives du Royaume de Belgique X, f. 90).

3) Bij brief van 24 December, uitgegeven door van Hasselt in Geldersch Maandwerk II, blz. 229.

1567 van den magistraat een geleidebrief had ontvangen met vergunning om de geneeskundige praktijk uit te oefenen, „voorts sus anders synen handel te dryven nae verneren vermelde eener overcompst ende consentsbrief;" dat hij zich reeds vóór dien tijd binnen Zutphen had opgehouden en dat hij zich steeds „temelyck ende vredelyck" gedragen had 1). Men zond tevens den geleidebrief. Deze is door van Hasselt op blz. 235 e.v. van het genoemde werk afgedrukt, maar op grond van het boven gezegde acht ik dit geen bezwaar voor mij om hem in getrouw afschrift van den oorspronkelijken brief den lezers hieronder aan te bieden, te minder daar ons zoodoende de gelegenheid wordt geboden om een vergelijking te maken tusschen dezen en den later te vermelden van Wageningen, die aan van Hasselt niet bekend was. De bedoelde brief luidt aldus 2):

Wy burghemeister, schepenen unnd raedt der stadt Zutphen doenn kondt unnd certificeren mitter wairheitt inn unnd vermitz dissenn unzenn apenenn briff, alsoe meister Joesth, Judde, genandt Sweitzer, onss supplicerendt erzoicht unnd ghebedenn hefft datt wy oin, siinn huisfrouwe unnd kynderen alhir bynnen Sutphen gheleide gheven unnd vergunnen wolden, datt zie oir woninghe alhir hebben unnd zich mitt oire huisshaldunghe alhir nedderslaenn mochten; datt wy denselvenn mr. Joesth dairup vergundt hebbenn, datt hie alhir krencke unnd ghebrecklicke persoenenn mitt hulp des Almechtigen sall moegen curerenn unnd alzoe hem der medicinen sall moegenn practizerenn, unnd sall denn buirgerenn unnd inwonneren disser stadt dairmitt gherefflich wezenn, denn ricken umb temelicke belohenungh unnd denn armenn umb Gaedes willenn.

Unnd sall oick ghemelter mr. Joesth mitt synenn kynderen oere handelung unnd hantterunghe mitt edellghesteens unnd anders moegen driven, alse ith oem am bestenn dienen sall.

Ferner iss ghemelten mr. Joesth unnd synen kynderen vergundt, datt zie alhir geldt up lehenungh sullenn moegenn uithdoenn, unnd sullen ghehaldenn wezenn die pande, soe oenn dairvoir ghesteldt werdenn, eynn jair unnd sess weckenn

1) van Hasselt, a. w. blz. 233.

2) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 103, zijnde een door den secretaris Chr. Dubbelden geauthentiseerd afschrift.

thoe behaldenn, unnd sullenn nieth eher verstaenn wezenn; unnd nae umbganck dess jairs unnd sess weckenn unnd nieth eher sollenn zie die pande moegenn verkoepenn. Unnd soe fernn die parthien, denn die pande thoekommen, inwendich des eynenn jairs und sess wecken koemen unnd soedaene pande eynenn anderenn verkoepenn willenn, sollen zie moegenn doenn, wairthoe oenn mr. Joesth unnd syne kynderen behulplich wezenn sullenn. Unnd wess die pande alsdann mheer uithbrengenn dann die principaill pennonghen, soe mr. Joesth off zyne kynderen dairup ghedaenn unnd wess oenn vann wegenn des lehenens thoekumpt, soll tott der parthien, denn die pande thoekoemen, profitt unnd bestenn wezen, unnd sollen ghemelte mr. Joesth unnd syne kynderen ghehaldenn wezenn soedaene pande (soe oenn voir ennighe pennonghen ghedaenn werdenn) ghetroulick thoe bewaerenn of thoe laetenn bewaerenn tot der partien bestenn unnd soe guedt widder averleveren alss zie die ontffangenn hebbenn.

Widerss is verdraegenn, datt mr. Joesth off syne kynderenn vann alle pennongen, zoe zie uithlehenenn off uithdoenn, ther maendt vann iderenn daler, denn daler ad XXX st. brab. val. ghereckendt, III ordt stuver brabans sollenn moegenn nhemenn 1) unnd vann VIII off XIIII daeghen nae advenandt, unnd sullenn ghehaldenn wezenn up alle goldenn unnd sylverenn pande twee delenn thoe doenn, als nemptlich wanneher die pande dree gulden werdt siinn, sullenn zie denn parthienn twee guldenn dairup doenn unnd soe nhae advenandt.

Oick hefft zich ghemelter mr. Joesth erbaedenn, soe fernn mann oem vann wegenn desser stadt inn ennighen gheschefften hed thoe gebruickenn, will hie dieselve synes vermoegens alletidt ghetruwelick verrichtenn unnd synen bestenn vlith dairinne voirweindenn.

Unnd hebbenn wy buirghermeister, schepenn unnd raidt der stadt Zutphenn voirbenoempt gemelten mr. Joesth, syner huisfrouwe unnd kynderen, ghehilickt off onghehilickt, mitt oerenn huissghesynde unnd aenkoemende gastenn, soe eynn dach oft achte by oem aenkoemen mochten und alstann widder verreizenn, dairup gheleidet unnd gevenn vermitz dessenn fry, zecker gheleidt, ghelick als Keys. unnd Kon. Majesteyt, voirth andere furstenn unnd herenn dess Rickz unnd andere Rickstede andere

1) d. i. per jaar 30 %.

Joedenn doenn unnd gheven, unnd dat gheleidt gheduirende denn tidt vann thiinn jaeren.

Edoch off zich begheve, datt Kon. Majesteyt vann Hispanienn etc., unze allergnedichste heer, dennselvenn mr. Joesth, siin huisfrou unnd kynderenn mitt oerenn ghesynde hir nieth ghedulldenn wolde, sollenn wy oenn verdedinghenn soe langhe als ommer moeglich is, unnd als wy oen nyeth langer verdedinghen konnenn, sollenn wy oenn tidtlich verwittigenn, wairfoir ghemelter mr. Joesth nhu gherede ghevenn sall hunderth daler, denn daler ad XXX st. brab. val. ghereckendt, unnd sall dann vorth jairlix unnd alle jair gheduirende die tidt synes gheleides ghevenn acht unnd twintich derghelicke daler, welcke pennongen tott behoiff desser stadt sullenn angelacht werdenn.

Unnd off zich begheve, datt ghemelten mr. Joesth, siinn huisfrou unnd kynderen oir gheleidt bynnenn denn thiinn jaerenn upghesaecht wurde, sall mann oenn vann denn hunderth daler, soe hie nu ghereide gifft, nae advenandt der tidt widder thoeruggeghevenn 1).

Unnd soefernn ghemelter mr. Joesth off syne kynderen iethwes tegen desse voirs. averdracht voirnhemenn wurden off derselver inn allenn nieth vuillentreckenn, sollenn wy oenn oir gheleidt inn denn thiinn jaerenn moegenn upseggenn unnd sollenn derhalvenn oick ther gheboirlicker straff staen, unnd sall inn dem fall die hunderth daler verbordt hebbenn, unnd sullenn meister Joesth, siin huisfrouwe unnd kyndere inn allenn unzenn ghebott unnd verbott ghehoirzam wezenn unnd achterfolgenn, unnd sollenn nieth doenn tegenn Kon. Majesteyt, unzenn allergnedichsten heerenn, desser stadt, ennigenn burgherenn offte inwonnerenn, heymlick offte apenbair, sunder sullenn denn inn allenn ghetrou unnd holdt wezenn.

Unnd ghemelter mr. Joesth hefft mitt handttastongh aenn denn gherichtt by zyner zielenn zalichheith ghezeckerdt unnd ghelaifft, datt hie dessenn contract inn allenn synenn clausulenn unnd articulenn achterfolgenn unnd naekoemenn will, allenth sunder argelist. Inn oirkonde des hebben wy unzer stadt secreth zegell ann dessen brieff doenn hangenn.

Gheghevenn inn denn jair ons Herenn vifffthienhundert sevenn

---

1) Dat hieraan inderdaad de hand werd gehouden, leert ons de heer G. Guyot betreffende Nymegen in Nijhoff's Bijdragen IV, blz. 270—274.

unnd tsestich, uptenn Dinxdach nhae der hilliger dree Koeninghen dach (7 Januari)."

Wij mogen gerust aannemen, dat de Zutphensche magistraat zich onder dit alles niet geheel op zijn gemak bevond, en daartoe heeft zeker ook bijgedragen een brief 1), dien hij ontving van den landdrost der graafschappen Zutphen en Berg Andries van Anderlecht, een man, die door zijne betrekkingen met de regeering te Brussel, van waar hij juist teruggekeerd was, zeer goed op de hoogte was van hetgeen daar omging 2). Deze schreef hun op 25 December, dat Alva het verblijf van den Jood in hunne stad „uytermaten seer qualick" genomen had, waarom hij hun den raad gaf hem het geleide aanstonds op te zeggen en — zoo hij eenig schriftelijk bewijs van hen had — te trachten dit „met alle listicheyt" in hun bezit te krijgen, hetgeen hij zoo gewichtig vond, dat hij er aan het slot van den brief nog eens op terugkwam in dezen vorm: „Siet doch bovenal, dat meyster Joost geen schriftelyck bescheit en houde, hetzy by copie off andersins". Voorts gaf hij te kennen overtuigd te zijn, dat de magistraat „daeraen nyet en meynt misdaen te hebben," te meer daar hij te 's Heerenberg in hetzelfde geval verkeerde met een broeder van mr. Joost, dien hij natuurlijk aanstonds het land zou doen ruimen.

In verband met het op blz. 53 gezegde meen ik op dit laatste bijzonder de aandacht te moeten vestigen, daar het een zeer sterk bewijs is voor het niet krachtig handhaven van het plakkaat van 1546, dat een persoon als Anderlecht, een gewillig werktuig van de regeering, aan een Jood geleide in zijn ambt had verleend.

De stadhouder zond bij brief van 29 December 3) den geleidebrief van mr. Joost aan Alva en gaf daarbij als zijn gevoelen te kennen, dat er nog wel meer Joden in het land zouden zijn, aangezien vele stedelijke regeeringen meenden wel bevoegd te zijn hen toe te laten, daar het in 1546 afgekondigde plakkaat volgens hen „non habebat vim perpetui edicti", waarom hij in overweging gaf het opnieuw te doen afkondigen.

De magistraat van Zutphen gaf inmiddels aan den van den

1) van Hasselt, a. w. II, blz. 231.

2) Zie over zijn persoon en karakter Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre" II, blz. 331.

3) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 101.

landdrost ontvangen raad gehoor en zeide mr. Joost het geleide op. Deze wendde zich hierop met een request tot den magistraat en verzocht met het oog op de patienten, die hij onder handen had, „van adell ende sunst", en op de loopende handelszaken, waaronder wij de beleeningen te verstaan hebben, uitstel tot Paschen 1570, terwijl hij ten slotte goedaardig de hoop uitsprak dat de Zutphensche heeren om zijnentwille niet in ongelegenheid zouden komen, aangezien hij sedert 20 jaren 1) van alle landdrosten geleide had gehad en niemand minder dan 's Konings stadhouder in Overijssel in zijn gebied aan Joden geleide had verleend.

Hoewel het dus den schijn had, dat die van Zutphen zich niets te verwijten hadden en alleen gedaan hadden wat anderen ook deden, dacht Alva er anders over en schreef op 4 Januari 1570 2) aan Megen, dat hij verbaasd was over de onbeschaamdheid van den Zutphenschen magistraat en dat het zijn wensch en bedoeling was, dat aan het plakkaat van 1546 ten strengste de hand werd gehouden. Dit schrijven gaf aanleiding tot het zenden van een circulaire aan alle steden en ambtlieden d.d. 10 Januari, waarbij hun gelast werd zich te verzekeren van de personen en bezittingen van alle zich in hun ressort bevindende Joden 3).

Van verschillende zijden kwam hierop bericht, dat er geene Joden waren. Alleen vinden wij in de Brusselsche correspondentie 4) den inventaris van de goederen van een Jood te Tiel, zoodat wij mogen aannemen, dat de in Gelderland destijds zeker niet talrijke Joden al zeer spoedig na het met hun Zutphenschen land- en geloofsgenoot voorgevallene den ongastvrijen bodem hebben verlaten.

Tegelijk met den brief aan den stadhouder had Alva er een aan de Zutphensche vroedschap geschreven, waarin hij zijn groote verbazing uitsprak over het dulden van een Jood, voorts gelastte hem aanstonds te doen vertrekken en eindelijk opgave vroeg van de namen van hen, die in het jaar, waarin het geleide was gegeven, burgemeesters en schepenen geweest waren 5).

1) Dus sedert 1550, wel een bewijs, dat niet slechts de magistraten, maar ook de beambten der regeering het plakkaat van 1546 al zeer spoedig als een doode letter hadden beschouwd.

2) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 110.

3) Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen, No. 6152.

4) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 148.

5) van Hasselt, a. w. II, blz. 246.

De landdrost van Anderlecht, die zich in deze voor de stad minder aangename omstandigheden een welmeenenden vriend betoonde en achter de schermen kon zien, gaf hun te kennen van den stadhouder te hebben verstaan, „dat der saeken wel raet sal siin, sovern U. L. sulcx versuecken, derwegen my geraden dunct, dat U. L. twee van uwe raetspersonen aen Siin Gen. affveerdigen om der saken halven mit S. G. te spreecken 1).

De magistraat antwoordde hierop, dat hij reeds vóór de ontvangst van den brief van den landdrost had gedaan, wat deze aanraadde 2).

Op 10 Januari had de magistraat twee uit zijn midden, Steven Bentinck en Derck Doys, tot den stadhouder gezonden, die te kennen moesten geven, dat men meende in geen enkel opzicht misdaan te hebben, „naedem men verstont denselven Jode (dewelcke hier omher veel verkeren) hadt met cureren 3) ende in vorigen tyden van den lantdrost Johan van Mekeren vergeleidet ware geweest; mede erwogen, dat doch oick andere Joden in anderen sekeren steden ende plaetsen geduldet ende geleidet warden, woe insgeliicken men verstaet, dat andere Joden van wilandt den welgeboren ende edelen heere van Arenborch, stadtholder van Overyssel, geleidet siin geweest, alsoe dat oick niemant van den schepen sonderling voir en stondt, eenige mandamenten aengaende den Joden daertegens uytgegaen wesen solden"; dat men evenwel terstond op het ontvangen van Alva's bevel aan mr. Joost zijn geleide had opgezegd 4).

Of en waar deze afgevaardigden den stadhouder hebben aangetroffen, blijkt niet. Uit den brief van van Anderlecht zou men opmaken, dat zij hem te 's Heerenberg moesten opzoeken, maar uit een schrijven van Megen zelf aan Alva van 14 Januari 5) meen ik te lezen, dat de stadhouder zelf op zijn reis Zutphen heeft aangedaan, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat de heeren Bentinck en Doys hem gemist hebben. De stadhouder toch schrijft, dat bij hem te Zutphen zijn gekomen die van den magistraat, „estans en grande paine et perplexité" over Alva's brief van 4 Januari; dat hij hun ge-

1) van Hasselt, a. w. II, blz. 248, brief van 9 Januari 1570.

2) Ibid., blz. 249, brief van 11 Januari 1570.

3) Hier schijnt van Hasselt eenige woorden overgeslagen te hebben.

4) Ontleend aan de instructie (van Hasselt, a. w. II, blz. 250).

5) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 119.

raden heeft alles wat zij maar te hunner verontschuldiging kunnen aanvoeren, aan Alva te schrijven. Hij voegt er bij, dat men hem gebeden heeft voor de stad een goed woord te doen en dat hij dit te liever doet, daar gedurende de laatste troebelen geen stad zich beter gehouden heeft dan Zutphen.

De magistraat haastte zich den hem gegeven raad op te volgen. Eveneens op 14 Januari werd uit Zutphen een brief aan Alva verzonden 1), waarin de heeren verklaarden bewogen te zijn door de reputatie van mr. Joost als bekwaam geneesheer, in welke hoedanigheid hij en andere Joden in naburige landen en steden van Z. M. geduld waren en zich langen tijd rustig en ongestoord opgehouden hadden, en dat zij geenszins uit weerspannigheid zoo gehandeld hadden, maar om hun stad een arts te bezorgen, daar het hun ontbrak aan de middelen om een anderen te betalen. Als bewijs hunner gehoorzaamheid wezen zij op de bepaling in de overeenkomst betreffende zijn eventueel vertrek. Ook hadden zij niet gehandeld uit minachting voor de afgekondigde plakkaten, maar omdat zij daarvan geen „wettenheit gedraegen" hadden. Zij hadden den Jood onverwijld het geleide opgezegd na ontvangst van het schrijven van stadhouder en Hof en ten gevolge daarvan had hij met vrouw en kinderen de stad reeds verlaten.

Naar het schijnt heeft Alva zich met deze verontschuldiging vergenoegd: van Zutphen vernemen wij verder niet.

In antwoord op Alva's boven vermeld schrijven gaf de stadhouder hem te kennen 2), dat hij last had gegeven de hand te leggen op alle Joden en daarop vernomen had, dat velen, hoorende van het opzeggen van het geleide van dien te Zutphen, vertrokken waren; voorts dat er te Wageningen een in hechtenis was genomen, wiens geleidebrief bij den brief werd gevoegd 3); dat schepenen en raad beweerden, dat hem die zonder hun voorkennis gegeven was en dat de burgemeesters dit op eigen gezag hadden gedaan. Deze laatste verzekering maakt op mij den indruk van een mislukte poging van schepenen en raad om de schuld van zich af te schuiven, te meer daar de be-

---

1) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 122; van Hasselt, a. w. II, blz. 252.

2) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 123, brief van 19 Januari 1570.

3) Ter vergelijking met den Zutphenschen brief laat ik dien van Wageningen hierachter als bijlage volgen, waarbij ik voor de curiositeit den inventaris van meester Heyman's inboedel voeg, mede om te doen zien wat destijds al niet werd beleend.

woordingen van den brief daarmede in stelligen strijd zijn.

Zoo was dus Gelderland weder van Joden gezuiverd, maar nu kwam het er op aan zoodanige maatregelen te nemen, dat hun de terugkeer voor goed onmogelijk werd gemaakt. Alva vroeg daartoe aan het Hof, of het meende, dat het voldoende was het plakkaat van 1546 opnieuw te doen afkondigen, dan wel of het de voorkeur verdiende daarvoor een nieuw in de plaats te stellen 1). Het Hof antwoordde hierop — blijkbaar na zeer rijp beraad — op 23 Februari 2), dat men het verkieslijker vond een nieuw plakkaat op te stellen, wel in hoofdzaak van gelijken inhoud, maar daarenboven bevattende clausulam perpetui edicti.

Alva was het met deze opvatting eens en verzocht het Hof een ontwerp-plakkaat over te zenden. Dit geschiedde en 's Hofs werk droeg zoozeer de goedkeuring van de Brusselsche heeren weg, dat het plakkaat van 17 Mei 1570 met het ontwerp nagenoeg woordelijk overeenkomt 3). De aan dit plakkaat gegeven kracht van edictum perpetuum schuilt in deze woorden: „op pene van by denselven joeden, contrarie van desen onsen jegenwoordigen eeuwigen gebode ende ordonnancie doende of sigh bevinden latende, te verbeuren lijf ende goedt."

Ik zou hiermede kunnen eindigen, ware het niet, dat ik naar aanleiding van de beide geleidebrieven nog iets in het midden wenschte te brengen. Het verdient nl. opmerking, dat wij hier te Zutphen en te Wageningen banken van leening aantreffen, die door den magistraat geoctrooieerd waren. En waren zij niet door Joden gehouden, dan zou, naar het schijnt, niemand er aan gedacht hebben daarop aanmerking te maken. In elk geval was aan Z.M. geen vergunning daartoe gevraagd: deze toch zou zeker niet verleend zijn. Toch kon, naar het schijnt, 15 jaren vóór de hier verhaalde gebeurtenissen geen bank van leening in een Geldersche stad geopend worden zonder vergunning van den landvorst. Wij vinden o.a., dat in 1553 en 1555 door Lombarden aan Karel V werd verzocht een bank van leening te mogen houden te Zalt-Bommel en dat dit verzoek werd afgewezen tegen den wil van den magistraat, maar op advies van het Hof, dat zulk eene instelling „ongod-

1) Corr. de Gueldre et Zutphen X, f. 144, brief van 27 Januari (1569) 1570.

2) Brieven uit en aan het Hof, No. 2330.

3) Groot Gelders Placaet-boeck I, kol. 442.

lick" en strijdig met het belang dezer landen achtte 1). Zoo ook werd in 1554 ongunstig door het Hof geadviseerd op een verzoek van zekeren Marchio de Bechys, die te Nymegen een bank van leening wenschte te houden 2).

De vraag rijst: was men sedert 1554 in dezen van gedachten veranderd of hadden de magistraten van Zutphen en Wageningen hierin eigenmachtig gehandeld?

1) Brieven uit en aan het Hof, No. 693/94, 743/45, 983. 2) Ibid. No. 878, 884.

BIJLAGE I.

Wy Cornelis van Ryemsdiick ind Cornelis van Oemeren, buergermeister in der tiit der stadt Waegenyghen, doen konde ind bekennen vermits dese unse tegenwoirdigen letteren, dat wy myt voerweeten Schepen ind Raedt unser stadt vurs. meister Heyman die Juede toegelaten hebben off een ander van siin bewantschap tot synen gelyeffve myt siin family off huysgesynnen ind kynderen alhier byenen Waegenigen die tiit van acht jairen siin residentie ind woenplaets hebben sall moegen op vry, vast geley, myts desser condicien dat meister Heyman ons buergermeisters in der tiit alle jair op sincte Peters dach ad Vincula betaelen sall tot reparatien der stadt twelff Carolusgulden, den Carolusgulden ad 20 st. brabans, voer eeretribuet. Des hebben wy den vurs. meister Heyman off soe wye hy in siin plats settet, thogelaeten the mogen ontfangen van den Jojachimdaeler, die 30 gueder gevalewierde brabans stuver werdt ys, een oertgen brabans te wecke, beheltelicke dat die parsoenen, die pennongen begeren, sufficiente panden stellen sullen.

Ende off die paenden een jair stoenden, moegen sy alsdan weder coemen loessen myt opleggynge der hooeff (?) verloeppen pennongen ind renthen. Ind off dieselve nae der verstrecke jair niet en quemen (als vurs.) om dieselve paenden te quitten, soe sall meister Heyman die paenden aen sich moegen halden ende verkoepen se ind doen nae hoeren gewoenheit ind gebrueck.

Ende off daer eenyge verfremde off gestoellen panden tot hem gebracht worden ind die byenen een maent gefordert worden, soe sall den vurs. meister Heyman, Joid, mits unsen voirweten ind consent des richters die verfremde ind gestoellen guede laeten folligen, beheltelicke dat men meister Heyman wederom restitueren sall siin verstreckte ind bewyesselicke pen-

nongen myt verloep van dyeen, doch altiit onbenoemen den Con. Majesteyts siin gerechticheit des gestoellen guedts.

Ind off sich geboerden, dat meister Heyman by sijnre frauw kynder generierden ind daer besnyding hyelde nae hoere vet ind daer meer ander van hoeren vrunden, gesellen ind bewantschap gastgewyes by hoer coemen sullen, dieselve (sullen) in sullicker vuege oick vry, strack geley hebben off ind aen te reysen.

Ind off oick geboerden, dat byenen die tiit van der vurs. acht jairen desse meister Heyman off siin huysfrouw ader kynderen storffven off afflyeffwich worden, soe sullen wy hoer plaets wyesen ind verlenen, daer die doetde lichgamen ter eerde gestalt warden.

Oeck soe hebben wy meister Heyman thoegesaecht, dat wy byenen dese voirseide acht jairen geen ander Juedde of Lombert in onser stadt aenneemen off eenych geley toestaen sullen dan alleen desse meister Heyman off die hy in siin plaets myt synen belyeffven daer settet.

Voert soe sall meister Heyman myt syner familie ind huysgesynnen alhier schattvry residieren ind wonnen ind oick dyenstvry van der stadt siin, allet doch myt dessen guede underscheit, dat dieselve sych ongeboirlick ind nyet naebuerlick en hyelde, soedat daer eenyge verheffelicke klachten aver haer quemen, soe sullen sy ter justicien gestelt ind gestrafft warden gelick onsen anderen ondersaten.

Ende gelickfalls, off oir ongelick off averfall gedaen wordt, soe sall hoer recht ind guede justicie daertegens laeten wederfaeren, wye sulcx behoert.

Voert willen wy voeruuyt bescheiden hebben, off hier eenyge noettelicke puntten uuyt vergeeten weeren, dat wy die altiit tot onser corrextie aen ons behalden, sunder all argelist.

Ind soe wy buergemeister vurs. wyllen hebben, dat dessen brieff myt synen inhaldt van gueder werden ind cracht gehalden sall worden, soe hebben wy des toirkonde der wairheit van wegen der gemeyn schepen ind raedt der stadt vurs. elck onsen segell onder aen desse brieff doen hanggen.

Gegeven int jair ons Heeren duysent viiffhondert zoeven und sestich, den vierden dach Augusti.

Naar de authentieke copie van den secretaris Peter van der Molen (Correspondance de Gueldre et Zutphen X, f. 127).

BIJLAGE II.

Inventaris gescreven opten 16 Januarii anno 15(70) then huysse van meister Heyman die Joude.

In den iersten vierthien groette tynnen schoettelen, acht groette tynnen kannen; noch een schenckkan, achthien tynnen poett, twee tynnen beeckers, anderhaelff doziin telluren, een zoltfatt, een grot beecken, twee koeperen lavoren, een koepperen poett, twee kueppere lampen, ses koeppere luchters, viif zoltfaet; een tafele van Olefermus 1); noch een tafereell; een rustyng, een stormhoet, een rynckkoller, twee meessen, een royr, een tryzoer myt een kyst, acht stoellen, een schabell myt een gruen taeffell. Dyt stont voir int huys.

Noch zoeventhien tynnen schoettelen, sess deel keettelen, twee beeckens; noch voir int huys vierthien kumkens ind sasszierkers; noch acht tynnen tellueren; noch acht kumkens, een zoltfaett, een grotte koepperen pott, een kuepperen doerslach, twee yseren pannen, een yseren braetspytt; noch seess deell keettelen, een ysere pan; noch een koepken ind een tynnen schoettelgen, vier tynnen telluren.

Voir in der kuecken twee beedden myt twee roede gerdynen, twee beedstede, een cleyn spyntgen, drie koeppere luechters, een zyttekysgen, een taeffelgen, een schabell, een deziin holte tellueren.

In die kamer drie koepperen beecken, zessthien tynnen schottelen; noch twee lampetten, twee kofferen, vier tynnen kommen, een tynnen beecken myt een lampet, een kyst; alderhande aptekery, een visell, een yseren brandtroir, een ysere vuerwaegen (?).

Een damaste schoeff 2) myt een frouwynen 3) vueder voir ind den rueg vosse.

Noch een kamp (?), ongemartert, myt een vossevueder.

Een haelff verzette kaesiack, behoerende tot synen selffs

1) Waarschijnlijk een schilderij in olieverf, voorstellende den moord van Holophernes door Judith.

2) Mantel, tabbaard.

3) Van martervel. Een andere middelnederduitsche naam van dit dier was fluwin of flowin. De letters l en r wisselen niet zelden. Zoo vindt men frouwêlen voor fluwêlen, marter en martel.

lyeff; een oistersche ind een anderen manttel van zwaert laecken, een veenich gevuedert.

Een wambis myt zyegen zertiinse 1) mauwen.

Een zeems wambis, een roet wambis myt semsse mauwen.

Een grauw vrauwenrock.

Een haelffs verzeetten bauwer (?) tot hoers schelffs lyeffs.

Een taeffell in de kaemer.

Baeven op die kamer een beedstee myt een beed; een taeffell myt een schabeel.

Een gordell myt een krallen Paternoster ende noch een kralle Paternoster; een silveren ruecher; een doepkens rynck; soeven gaelen. Noch een kraellen Paternoster; noch een krallen Paternoster myt een ruett.

Een swart geette viifftich myt sylveren steen.

Een sylveren sincte Jorien myt drie off vier silveren steengens.

Noch een krallen Paternoster myt silveren steen ind vier silveren knoppen.

Item baven opten solder ys een kamer, dair die versetten soe vullen 2) als lynnen peenden op weren, ten pryse geëstimiert van hondert Carolusgulden 3).

(Correspondance de Gueldre et Zutphen X, f. 125.)

---

1) Waarschijnlijk = zijdeachtige satijnen.

2) = wollen. 3) Een aantal uitdrukkingen in dezen inventaris is niet zeer verstaanbaar. Misschien is dit toe te schrijven aan het onduidelijke schrift van het oorspronkelijke stuk.

EEN MERKWAARDIG PROEFSTUK.

In de lijst der gildebroeders van st. Eloy te Arnhem komt het volgende voor:

„Gerrit Aarents heeft gedaen siin proeff ende in plaets van viiffhondert elffhondert viifftigh nagelen in een dop van een hoenderey gelevert" . . . . . 1663.

Het jaartal is dat van zijn aanneming tot meester. Het is de eenige aanteekening van dien aard in de lijst.

J. S. v. V.

DE NYMEEGSCHE BURCHTKAPELLEN, MEER IN HET BIJZONDER DE HERTOGELIJKE KAPEL.

DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

De voormalige Furstendoms-Burcht bezat drie kapellen: de Karolingische, de Romaansche en de Hertogelijke kapel. Van deze drie is alleen omtrent de eerste het een en ander met zekerheid bekend. Omtrent haar weet men o.a., dat zij gewijd was aan st. Nicolaas en in de 15de eeuw drie altaren bezat. Inderdaad was zij de eenige burchtkapel, die bezittingen had. In het Liber procurationum et petitionum archidiaconi Xanctensis, van circa 1258, met aanteekeningen van latere eeuwen, wordt zij alléén genoemd. Daar leest men: „Capella Imperatoris valet XXII solidi", en in een aanteekening daarop van de 16de eeuw: „Est ibi [Noviomagi] capella S. Nicolai in castro, ad quam praenutat Dux Gelriae" 1). Den 19 Maart 1470 stichtte hertogin Katharina van Kleef vier missen, die wekelijks opgedragen moesten worden op een der drie altaren in deze kapel, t. w. op dat van st. Alexis, staande beneden in den omgang. Dit moest geschieden op die dagen, waarop geen missen opgedragen werden op de beide andere altaren, zoodat er op die wijze dagelijks minstens één mis in deze kapel geofferd werd 2). Te dien einde werd de kapel door de Vorstin met verschillende goederen begiftigd, terwijl ook in de schepenprotocollen meer-

---

1) Binterim und Mooren, Erzdiöcese Köln II, S. 34. 1ste Ed.

2) Een afschrift van deze stichting berust in het archief van Hattem. De bekrachtiging dd. 15 Maart 1471 geeft Nijhoff, Gedenkw. IV, No. 504, in regest.

malen schenkingen voorkomen door vrome Nymegenaars, vóór en na dien tijd, aan de kapel van st. Nicolaas op den Burcht gedaan, nimmer echter aan eenig ander bedehuis aldaar.

De Geldersche oudheidkundige van Hasselt geeft ons in een zijner talrijke hutspotten 1) een afschrift van een koninklijk bevel, uitgevaardigd 15 December 1564, om eenige noodzakelijke kerkornamenten te laten maken. Met die onnauwkeurigheid, die meer bij hem voorkomt, schrijft hij aldaar, op regel 10, de woorden „in de capellen opten Valckhoff," waar vermoedelijk in het H.S. moet gestaan hebben „in der capellen" of wel „in die capelle". Zoo spreekt hij eenige regels lager, even foutief, van „die pastoiren van den vurschreven capelle" (kapelle dus hier in het enkelvoud). „Pastoiren" is natuurlijk de verkeerde lezing van een of anderen afgekorten vorm van het woord priester. Immers een pastoor staat aan het hoofd van een parochie, en de Burcht was geen parochie, laat staan in het meervoud. Dat er in het koninklijk bevel slechts van ééne kapel sprake was, wordt voldingend bewezen door de rekeningen, ingediend voor de geleverde ornamenten (een kazuifel, een beschilderd crucifix en een zilveren kelk). Van elk der drie voorwerpen, door verschillende handwerkers vervaardigd, staat uitdrukkelijk geschreven, dat het bestemd was „ten behoef van Conincklyke Majesteits capelle, op den Valckhoff."

Een verder bewijs dat er slechts ééne kapel op den Burcht was, die vicarieën bezat en waar dus missen opgedragen werden, levert een schrijven van Willem Snabb, koninklijk rentmeester, d.d. 12 December 1582, in antwoord op een vraag van het Hof van Gelderland omtrent „die vicariën opten Valckhoff gefundeert." Snabb weet daarop geen juist antwoord te geven, doch raadt, dat men inlichtingen inwinne bij „dengenigen, die eertits vicarius van deselve vicariën geweest is und alle die guederen in gebruyck gehadt hefft", namelijk bij den voormaligen deken Willem van Riiswiick 2).

Mijns inziens moet de door Barbarossa gebouwde kerk, waarvan de halfronde ruïne de apsis was, in vroege tijden bij een der belegeringen, die de Burcht onderging, verwoest zijn.

1) Van Hasselt, Geld. Oudh., blz. 485.

2) Brieven van het Hof met het kwartier van Nymegen, No. 9278, Rijksarchief in Gelderland.

Vermoedelijk had zij reeds lang als ruïne gestaan, toen de hertogin-regentes Katharina van Kleef haar bij de verbouwingen, die zij tusschen 1450—1453 aan den Burcht liet uitvoeren, deed afbreken 1). Immers de vorstin zou er niet licht toe gekomen zijn een nog in gebruik zijnde kerk te laten sloopen. Zoo laat het zich dan ook verklaren, dat er niets omtrent deze kerk bekend is, noch de patroon, aan wien zij gewijd was, noch iets omtrent haar altaren en vicarieën. Dat er een steenen kruis op dit gebouw gezien wordt op een prent in Arkstée's Oude Hoofdstad, zegt niets 2). Deze plaat is een copie van de gravure No. 188 van het Verheerlijkt Nederland (Amsterdam, bij Tirion 1746), vervaardigd naar een teekening van den zeer nauwkeurigen Cornelis Pronk, uit het jaar 1732. Op die prent is het voorwerp, dat op het dak bij de kapel staat, bepaald geen kruis, maar veeleer een schoorsteen. Men vergelijke het met een dergelijken vorm in Smids' Schatkamer, blz. 345, (en de copie daarvan in Arkstée 1788, blz. 304) „Het Valkenhof van vooren," waar, aan de rechterzijde, een dergelijke schoorsteen voorkomt.

Genoegzaam is het bekend dat, toen de Burcht in 1796 werd afgebroken, „het territoir en de oppervlakte of grond" daarvan „benevens de twee daarop staande zoo genoemde Heidensche Kapellen" door de stad Nymegen voor f 10,000 van de Provincie werden gekocht. Er werd nog een derde kapel overgenomen, welker bestaan ons eenig en alleen bekend is uit een raadsresolutie van 7 September 1796. Op dien dag besloot de Raad, „in aanmerking neemende de inconvenienten, welke zouden resideeren uit het houden der Hertogelijke Capel, zoowel uyt hoofde van het gebrekkelijke dat daerinne resideerd, als de reparatiën welke daarom zoude behoore

1) Waarschijnlijk was de apsis het eenige gedeelte van het kerkgebouw, dat toen nog in dragelijken toestand verkeerde en dat daarom door de Hertogin, met een gedeelte onmiddellijk er voor, uit piëteit gespaard werd. Bij de slooping in 1796 had men dit eveneens willen behouden, doch het bleek te bouwvallig te zijn. Op 21 Juli 1797 adviseerden Hoogers en zijn medegecommitteerden, „om ongelukken door instortingen voor te komen, dat het Gothingste (sic) en bouwvalligste gedeelte van de capel, in het oostelijk gedeelte van den Burcht gelegen, bij publique veiling worde afgebrooken, verblijvende alsdan staande de benedenste verdieping (Raadsbesluit van dien datum).

2) Arkstée, Oude Hoofdst. der Batav. 1788, blz. 306. In de eerste uitgave van dit werk, van 1733, komt deze plaat niet voor.

gedaan te worden", deze aan van der Aa, aannemer der slooping van den Burcht, voor f 2000 te verkoopen, „zooals zij zig op de platte grond 1) aldaar bevindt." Op die wijze ging de Hertogelijke Kapel den weg der overige gebouwen van den Burcht.

Bovenstaande is de eenige vermelding van deze kapel, die tot ons gekomen is; omtrent haar aankoop door de stad is niets geboekt. Geen enkele beschrijving van den Burcht maakt van haar gewag en op den eenigen plattegrond, dien wij daarvan bezitten en die dagteekent van 1726 2), is zij niet te vinden. Waar stond dan deze kapel? Dat is een vraag, waarop moeilijk een positief en afdoend antwoord te geven is; onomstootbare bewijzen zijn hier niet te leveren. Dr. Plath is haar, in zijn grondige studie over den Burcht, dan ook zorgvuldig uit den weg gegaan. Door middel van voorzichtige gevolgtrekkingen zal ik trachten het antwoord te geven en hoop te kunnen aantoonen, dat de Hertogelijke Kapel een huiskapel moet geweest zijn, gelegen aan het oostelijk uiteinde van dat gebouw, dat op den bovenbedoelden plattegrond van 1726 met het getal 4 gemerkt is en den naam van „Prince Keuke" draagt.

Tot recht begrip mijner stelling ga de volgende toelichting vooraf. Leest men de tamelijk uitvoerige beschrijving van den Burcht in Ludolf Smids' Schatkamer 3), dan zal men opmerken,

---

1) Bij raadsbesluit van 14 Mei 1798 werd Joh. in de Betouw gesommeerd „'t plan of teekening en verdere papieren, daartoe relatief, alnog onder denzelven, betrekkelijk de platte grond van 't voormalig Furstendoms Burgt, berustende", terug te geven. Wat er van geworden is, is onbekend. Een navraag indertijd door mij daaromtrent gericht aan „De Navorscher" bleef onbeantwoord.

2) Opgenomen in Plath's Valkhof te Nymegen, blz. 80 en 81. Door de welwillendheid van de firma C. L. van Langenhuysen ben ik in staat hem ter opheldering van mijn betoog hierbij te geven. Het is geen eigenlijke plattegrond, maar een plan vervaardigd met betrekking tot de daken, ten behoeve van de leidekkers.

De cijfers verwijzen naar de volgende vertrekken en afdeelingen:

1. Groote Toorn. 2. Kleersolder. 3. Boven den Ingang van den Heer van Randewijk zijn Wooning. 4. Prince Keuke. 5. Groote Saal. 6. Blaeuwe Kamer. 7. Roode Kamer. 8. Conings Camer. 9. De Vrou van Randewijks Kamer. 10. Lanteerntje. 11. Lust-huysje in de valjeere. 12. Put huysjes. 13. Coets huys van de Heer van Randewijk. 14. Capel. 15. Trap Toorntje. 16. Portal voor de peerd Stal. 17. Jonker Jans toorntje. 18. Twee secreete. 19. Hoff Huysje. 20. Vrouw van Blitterwijks Wooning. 21. Hijdensche Capel. 22. Coets huys van de Vrouw van Blitterwijk. 23. Toorntje van een Lusthuysje. 24. Wooning van Freule Till. 25. Voor poort. 26. Portiers huys.

3) L. Smids, Schatkamer der Nederlandsche Oudheden. 1737, blz. 345.

geel, rood, grijs
(kleuren van het
oorspronkelijke).

dat hij alleen beschrijft: I. De Voorpoort; II. De Karolingische Kapel; III. „Het Huis Valckhoff" (wat hij daaronder verstaat, zal lager blijken); IV. De Reuzentoren. Meer niet. Het lange gebouw, dat het voorplein van het noorden naar het zuiden afsloot, op den plattegrond genummerd 2 en dat grooter was dan een der andere gebouwen, laat hij geheel buiten bespreking. Waarom? Vermoedelijk omdat dit niet anders bevatte dan offices en doorgangen naar de binnenplaats. Vandaar ook dat, terwijl op den bedoelden plattegrond bij de andere lokalen steeds zalen en kamers worden genoemd (roode, blauwe, koningskamer enz.), bij dezen vleugel alleen de bestemming van den zolder, „Kleer-Solder", wordt aangeteekend. Misschien was daar ook die manege van Willem V te vinden, waarvan het Gemeente-Museum een gravure bezit naar de oorspronkelijke schilderij van Laguy, die op 28 November 1897 voor f 530 te Amsterdam bij Frederik Muller verkocht werd. In dit gebouw was dus de Hertogelijke kapel niet.

Na de Karolingische kapel beschreven te hebben komt Ludolf Smids aan „het ruime Valkenhof, met breede trappen opgaande, hebbende van binnen een ruime voorzaal, wijde kamers," enz. Hiermede is No. 3 en het zuidelijke gedeelte van No. 5 blijkbaar bedoeld. Men ziet daar de monumentale trap met de voorzaal of vestibule. Nu leest men in het verslag der receptie, die koningin Anna van Oostenrijk, bij haar doorreis van Weenen naar Spanje, op den Burcht hield, 15 Augustus 1570, dat de heeren ontvangen werden „in d'ierste zale, aldaer men gereed was om misse voor die Coningynnen te doene" 1). Niet in die zaal zelve echter werd de mis opgedragen, zooals onmiddellijk zal blijken. Daar het in dit vertrek te vol werd, voerde Alva de heeren naar een aangrenzende zaal, ten einde een en ander met hen te bespreken, waarna men weder terugkeerde naar de eerste zaal, „aldaer Haere Majesteyt corte daernae innequam."

Deze laatste woorden, in verband met de vroeger gebezigde („de zale, aldaer men gereed was om misse ... te doene"), wettigen het vermoeden dat H.M. uit een aangrenzend vertrek naar binnen kwam en dat derhalve de kapel, waar de mis was opgedragen, achter die zaal moet gelegen hebben. Nemen wij nu aan, dat de „ierste zale" die was,

1) Dietsche Warande II, blz. 385, beschreven door een ooggetuige, Mr. Jan Lievens van Caudekercke, pensionaris van Leuven.

welke op den plattegrond van 1726 „Prince Keuke" genoemd wordt, dan zou de „2ste zale", werwaarts Alva de heeren voerde, die zijn, welke op het grondplan „de groote Saal" (No. 5) heet.

Nadat de heeren vernomen hadden wat Alva van hen wenschte, keerden zij terug naar de eerste zaal, waar de receptie zou plaats hebben. Men mag aannemen, dat het gezelschap zich hier opstelde aan het west-einde, bij den ingang: dientengevolge kon H.M. „int incoemen der voerscreven zalen fraye reverentiën den [aan het tegenovergestelde eind der zaal staanden] Staten ende anderen" maken. Vervolgens zette zij zich neder op een daar geplaatsten, met goudlaken bekleeden stoel, terwijl de voornaamste heeren van haar gevolg post vatten aan haar rechterhand, de hofdames, pages, enz. „aen die doere, lancx den muer". Die deur moet toegang tot de kapel gegeven hebben, die zij zooeven verlaten had.

Gaan wij nu de grootte der beide zalen na. No. 5, op den plattegrond de Groote Saal genoemd, moet, blijkens de schaal, na aftrek van de galerij, die aan de westzijde er voor langs liep, een oppervlakte gehad hebben van $15 \times 7 = 105$ M²; de eerste zaal, de Prince Keuke van het plan, $18 \times 9 = 162$ M², dus voldoende grootte om, na aftrek der ruimte voor een huiskapel, nog het gansche gezelschap te kunnen bergen, te meer daar, naar de woorden van het relaas, de bezoekers zoo op elkander gepakt stonden, „dat men nae plaetse en hadde om te staene". Dit was dan destijds ook de grootste zaal van het paleis, en derhalve voor de audiëntie gekozen. De andere, No. 5, kreeg haar epitheton groote eerst later, nadat No. 4, met de daaraan verbonden kapel, in Prinsen-Keuken was veranderd.

Lag de kapel aan het uiteinde van dien vleugel, No. 4, dan was zij georiënteerd, wel niet zuiver op de heilige linie, maar de afwijking (Oost 110°) was niet grooter dan bij vele kerken, en de oriëntatie voldoende voor een huiskapel.

Men mag aannemen, dat deze kapel gebouwd werd kort nadat de Burcht in handen was gekomen van het Geldersche huis, dat in 1339 hertogelijk werd, reden waarom zij de Hertogelijke of Hertogskapel genoemd was. Beide namen komen voor in het boven aangehaalde raadsbesluit van 7 September 1796. Dat zij dagteekende uit dien tijd, is te waarschijnlijker, omdat zij, zooals lager blijken zal, uit tufsteen gebouwd was. Zij kan dus geen deel uitgemaakt hebben van de restauraties,

die de hertogin-regentes, Katharina van Kleef, in 1451 aanbracht, daar tufsteen toen niet meer als bouwmateriaal gebruikt werd. Haar hooge ouderdom blijkt overigens ook uit den toestand, waarin zij verkeerde in 1797: zij was toen „gebrekkelijk", en had men haar behouden, dan zou zij groote reparatiën vereischt hebben. Uit het feit, dat men aanvankelijk gewenscht had haar te sparen, evenals de beide andere antieke kapellen, mag gereedelijk afgeleid worden, dat zij eenige architectonische schoonheid moet bezeten hebben.

Groot zal de Hertogelijke Kapel niet geweest zijn. Bij benadering kan men een ruwe gis omtrent haar oppervlakte maken. De Romaansche kapel werd door de stad gekocht voor f 3000. Dat was haar waarde aan tufsteen; andere beschouwingen kwamen daarbij niet in aanmerking. Bedenkt men, dat de Hertogelijke Kapel van de hand gedaan werd voor f 2000, dan mag men aannemen, dat deze $^1/_3$ kleiner geweest moet zijn. Nu was de grootste diepte van de Romaansche kapel 7 M., de grootste breedte 8 M. Ware zij rechthoekig geweest, dan zou zij dus een oppervlakte van 56 M^2. gehad hebben; $^2/_3$ daarvan geeft een lokaal met een oppervlakte van $\pm$ 36 M^2. Ongetwijfeld zou dat meer dan voldoende ruimte geweest zijn voor de huiskapel van een Gelderschen hertog in de 14de eeuw.

Hoewel een „breede trap" van tien treden van de binnenplaats toegang gaf tot de vertrekken en de vloer der kapel dus omtrent een paar meter boven den beganen grond moet gelegen hebben, bezat zij toch hoogstwaarschijnlijk geen eigenlijke krypt. Dergelijke onderaardsche ruimten werden na de 12de eeuw weinig meer gebouwd. Bij Gothische kerken van de 15de eeuw wordt het koor vaak gedragen door technisch gemotiveerde gewelven. Dat kan hier ook het geval geweest zijn, en het was misschien die geheimzinnige ruimte onder de kapel, die den Raad de mogelijkheid deed vermoeden, dat daar iets kostbaars verborgen kon liggen, „antiquiteiten, penningen, pretiosa ofte zaaken van waarden, welke mogte in de fundamenten ofte anderzins daarinne gevonden worden."

Op deze wijze hoop ik het vraagstuk van de ligging der Hertogelijke Kapel iets nader tot zijn oplossing gebracht te hebben. Niettemin voel ik de zwakte van mijn bewijsvoering, daar mijn uitkomsten grootendeels op vermoedens gegrond zijn. Ik stel mij derhalve tevreden de mogelijkheid aange-

toond te hebben. Met Livius zeg ik: „in rebus tam antiquis, si, quae similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam." Gaarne ben ik overigens bereid mijn hypothese voor een betere op te geven.

DE RECHTSMACHT OVER STRALEN VAN DE ABDIJ SIEGBURG EN DEN HERTOG VAN GELRE.

In 1064 werd door graaf Bruno en zijn vrouw met het oog op de stichting der abdij Siegburg het territorium (later de stad en het ambt) Stralen aan den aartsbisschop van Keulen geschonken. De abdij als eigenares stelde voor de crimineele rechtspraak, die zij zelve niet mocht uitoefenen, een voogd (advocatus) aan. Als zoodanig vinden wij in 1118 en later de graven en hertogen van Gelre. Uit deze verhouding sproten bij herhaling botsingen voort tusschen den „grondheer," die zijn bezit trachtte te handhaven, en den voogd, die er steeds op uit was zijne bevoegdheden ten koste van den eigenaar uit te breiden.

Dit onderwerp is uitvoerig behandeld door den heer L. Henrichs in zijn „Der Grund- und Schirmherr von Straelen," Deze maakt op blz. 8 van dit geschrift melding van een uitspraak der schepenen van Stralen op verzoek van hertog Reinald, waarschijnlijk in verband met nieuwe geschillen. Dit stuk, waarin de bevoegdheden van beide partijen nauwkeurig worden omschreven, is nog nergens uitgegeven, waarom ik het hier laat volgen naar een in het Rijksarchief in Gelderland (Brieven van het Hof met het kwartier van Roermond) berustend afschrift.

1422 — Juli 17.

Deme durchluchtigenn, hoeghebornn fursthen, herenn Reynalt, hertoge vann Guilich ende vann Gelre ende greve vann Zutphen, unsenn gnedigen, lieven herenn, untbiedenn wey schepenn vann Stralem unsen underthanigen, wylligenn, schuldigenn dienst ende wat wey lieffs ende guets vermoegen altiit vurs., alss dat byllicke ende mogelick ist.

Genedige, lieve here, Alss Uwer Genaiden amptluide Johann vann Wyckrade ende Johann van Bruckhuisenn toe Venle tot unsenn medegesellenn ende schepen van Stralenn gesacht hebbenn, myt namen Goessen ten Have, Heynen opter Stratenn ende Peter Cloet, die dat voirt aenn unnss bracht hebbenn, datt wy onss dairup besunnen, so watt rechts Uwe Genaidenn in denn lande vann Stralen van alders hettenn, so hebbenn wy unnss semelick dairup besprackenn ennde seggenn alsoe, dat eyn schultz, de vann eynss hertogen wegenn vann Gelre gesatt wordt, dye sall swerenn getreuw ennde hult te seynn unsenn gnedigenn herenn, eynem hertoge vann Gelre, alss einen vaigtt desselvenn, deme gaisthuese vann Syberch alss grundtherenn ennde

oerenn landen ende luidenn van Stralenn mytt mehr worden in seynenn eyde begriepenn, alss sich dat eyschtt unnd gebuirtt na denn landtrechtt, geliick ende also oich schwerenn sall dess gotzhauses scholtett van Sigberg in der maten alss vurs. steidtt, ende voirtt ein icklich geschwaren dairna myt meher wordenn ihn ehrenn eydenn begrepenn, alss sich dat ever eyshtt ende gebuirtt nae denn landrecht und nae oerenn bevele, ende alss datt vann alders herkhoimen ist.

Oich so gebuirt Uwer Genadenn schultz die vaigtgedinge 1), de inn denn jaire fallenn mit oerenn naevaigtgedingenn toe spreckenn ende toe dingenn, ende dess goitzhauss scholtett vurs. to swygenn. Ende die ander gedinge boertt dess gaitzhauss scholtett to dingen ende toe spreckenn, die anders in denn jaire vallenn ende geboerenn, ende Uwer Genadenn scholtet te schwigenn.

Ende vorth die clockenschlag ende datt der heirlicheit toebehoirtt, Uwer Genaidenn alss eynen vaigdt ende deme gotzhause vann Syberch als grundtherenn.

Voirt were hire ymant, die dat leyff verbuirtt hette, of oich ennich guett by on off over on vondenn woirde, idtt were weyff off mann, ende Uwe Genaidenn dairover richtenn dede, so wess die dann von guide verboertt hedde na denn lantrecht, dair en hedde dat gatzhauss vann Sigberch vurs. geinerley recht aen, behelteniss dem gatzhauss ende eyn icklichenn man na dem lantrecht siins guets recht; dann idt en were sacke dat dairaver overmitzs Uwe Genaidenn nyett gerichtt enn wurde ende avermitzs Uwe Genaidenn ende datt gotzhauses vonn Sigberch vurs. gededingtt woirde, so wess dann dairvonn qweme of genomenn woirde, dat were Uwer Genadenn ende dess gotzhauss vonn Sygberch mallich halff.

Voirtt so wann of vann wat sacken vonn dess vaichts wegenn geltt genomenn wurde, dair seynn die meyste broeckenn Uwer Genadenn ende dess gaidshuiss vann Sigberch mallich half, ende vann denn mynsten broecken Uwer Genaidenn ein deill ende denn gotzhuess van Sigbergh twee deill. Ende wat anderss datt gotzhauss vann Sigbergh in oeren privilegien hebbenn, dair en seggen wy aff noch toe.

Ende want Uwer Genaidenn bevalen hebben dese vurs. sakenn ende puncten Uwer Genaidenn beschrevenn ende besiegeltt aver te gheven, so hebbenn wy gemeyne schepenn van Stralen unsen gemeynen schependoms siygell op spacium dieser zedulen gedruckt; wannt diese vurs. puncten ende sacken alsoe siinn ende myt recht vann unsen vurfarenn ain sey unnd ayn unnss khomen siin ende unse vurvarenn unnd wy die vur recht gewesenn ende gehaldenn hebbenn. Godtt gespar Uwe Genaidenn gesont, mechtich ende lancklivich. Want unnss genedygenn herenn Genaidenn vann Guilich ende vann Gelre vurs. vonn unnss wolde weytenn, so wat recht he hedde inn denn lande vann Stralenn, dess her Engelberth van Oirsbeck, doe der tiitt amptman te Stralen vann unss genedigenn herenn vurs. genaden, dieser zedulenn, geliick vurs. steett, op pappier eyne avergegevenn hebben myt unsen segel dairunder up spatium der zedulenn gedrucktt ihnn urkhunde ende getugenisse dieser vurs. kunden, unsen nakuemlingenn sych dairnae te richtenn end hebben, so hebbenn wy gemeine schepenn unsen zegell undenn an diesenn briiff gehangenn ihnn denn jaire unss Herenn duisent vhierhondert ende zweendtwentich, up sinte Alexius dach, dess hilligenn confessoirs.

J. S. v. V.

---

1) Dit geding hield zich bezig met de regeling van gemeenteaangelegenheden, als onderhoud van wegen, waterleidingen enz.

OUDERWETSCHE INBOEDELS.

DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

„Een nieuwe tak van wetenschap werd (in onze dagen) geboren, die ten onzent nog geen naam heeft, doch die onze Duitsche broeders Wirthschaftsgeschichte noemen: eene wetenschap die zich uitsluitend bezig houdt met de geschiedenis van het materieele bestaan der menschen, den arbeid, de volkswelvaart", enz. Zoo sprak in de algemeene vergadering van het Provinciale Utrechtsche Genootschap in 1899 de voorzitter Mr. S. Muller Fz., rijksarchivaris in die provincie. Hoe onze voorouders in de 16de eeuw leefden, weten wij vrij nauwkeurig uit allerlei bronnen. Wat zij deden, welke kleederen zij droegen, wat zij lazen, wat zij aten en dronken, waarin hun genoegens bestonden, hoe hun gilden, broederschappen en schutterijen waren ingericht, dat alles is over en over beschreven. Hoe hun huizen van buiten er uitzagen, weten wij uit enkele overblijfselen, uit oude schilderijen en prenten, en is daarenboven menigwerf te boek gesteld. Minder algemeen is het bekend, hoe die huizen gemeubeld en ingericht waren. De bovengenoemde Rijksarchivaris heeft in een zijner leerrijke Schetsen uit de Middeleeuwen, onder den titel „Een bezoek aan de Immuniteiten der Utrechtsche Kapittelen", een uitvoerige schildering gegeven van de inrichtingen der huizen, bewoond door de kapittelheeren aldaar. In de volgende bladzijden zal ik trachten het voorbeeld van Asmodée, den Diable Boiteux, te volgen en de daken op te lichten van enkele Nymeegsche huizen in de 16de eeuw, ten einde den lezer een blik in hun interieur te geven. Dat

kijkje zal hem overtuigen, dat daar van weelde geen sprake was. Geen keuren waren vereischt om de Nymegenaars dier tijden te beteugelen in het dragen van sieraden uit edele metalen, bont, zijden en fluweelen stoffen. Slechts tegen het lekker en vooral veel eten en drinken, het maken van goede sier bij allerlei gelegenheden waren wel eens keuren noodig, en lezen wij die verordeningen, dan zien wij, dat de overdaad waarlijk niet schreeuwend was. Zij bepaalden zich tot het beperken van het aantal gasten, van de hoeveelheid honig, die in de koeken gedaan mocht worden, en meer dergelijke onschuldige kleinigheden. Trouwens in de tafelweelde schijnt destijds het prestige gezocht te zijn. Nog op 8 Augustus 1593 belooft de Raad van Nymegen, op aanraden der gemeenslieden, „die affstellunghe der grooten maeltyden, soevoel die eer ende reputatie deeser stadt ende gelegenheit van sulke eenichsins sal lieden moegen."

Dat ik in staat ben aangaande het Nymeegsche binnenhuis van de 16de eeuw het een en ander mede te deelen, heb ik te danken aan een handschrift in het Oud-archief dezer stad aanwezig. Vroeg in de 16de eeuw werden hier nieuwe bepalingen gemaakt omtrent erfhuisrecht, waaronder de volgende:

„Item is overdragen, tot welker tiit dat het geboert, dat hier binnen der stat off schependom een echt getrout bedde durch den wille Gods geschoert wurt, soe sall alsdan die levendige handt van denzelven bedde blyvende, hy sie getuchticht off niet, schuldig siin ende gehalden wesen, nae gesynnen ende versuycke der erffgenhamen, mit recht off in der vrientschappen dennselvigen erffgenhamen van der dooder handt van allenn erffnissen ende guederen, reede ende onrede, ruerende ende onruerende, binnen jairs nae unser stat rechten bewiesonge te doin" enz. enz.

„Ende dan sall hy bynnen den XIIII dagen twe bewiisbuecke maicken, die halden sullen van allen gueden, die diegeen achtergelaten heefft, dair hy een uutreicker van is, het siin renthen off het siin leengueden off riicxguet 1), ende elck guet sall hy op siin recht bewysen, ende hy sall elck guet besonder in synen bewiisbuecken schryven, soe waer dat die gueden gelegen siin. Ende desgeliicks soe sall hy oick alle reet guet in synen tweeen be-

1) Goederen in het Rijk van Nymegen, waar andere costumen golden dan in het overige Gelderland.

wiisbuecken setten, als gelt, cleynoten, potten, ketelen, bedden, schult ende wederschult, testament ende die uutfaert, ende des ende dessgeliicks" etc. 1).

Het bovenbedoelde handschrift, een lijvig, langwerpig folio, bevat 33 zulke „bewiisbuecken," loopende over de jaren 1533 tot 1559. Daarin worden opgegeven, stuk voor stuk, de inboedels van personen uit verschillende rangen en standen der maatschappij, bemiddelden en mingegoeden. Men ziet daaruit, hoe armoedig en te eenen male onsierlijk het huiselijk leven toen bij het grootste gedeelte van ons volk moet geweest zijn. Veel van wat men tegenwoordig zelfs bij de minder door de fortuin begunstigden aantreft, ontbrak toen bij de vermogenden in den lande. In geen der 33 huizen en huishoudens, die wij door middel van dit handschrift kunnen doorsnuffelen, vindt men eenig glas of porcelein; deze werden vervangen door voorwerpen van tin, hout en grof aardewerk. Spiegels zijn bij enkelen voorhanden. Lampen, tapijten, matten, gepolsterde meubels ontbreken te eenen male; een klokje komt slechts eenmaal voor, en dan nog wel een ijzeren, „een klein urwercksken, myt een kleyn clocksken," dus zeker geen pendule naar onze begrippen. Zilverwerk is hoogst zeldzaam, boeken en schilderijen ontbreken geheel; hoogstens treft men een enkel omlijst Heiligenplaatje of een Heiligenbeeldje aan. In den kelder zou een geheelonthouder zich gelukkig gevoeld hebben. Wijn en sterke dranken schitteren door hun afwezigheid; de voorraad bier is uiterst beperkt.

Rutger van Heell, in 1533 zijn huisvrouw verloren hebbende, voldeed aan het voorschrift van onze heeren en diende ten voorgeschreven tijd het bewijsboek van zijn boedel in. Treden wij, met behulp van dat document, in gedachte de woning binnen, waarin wij willen hopen dat genoemde Rutger en zijn vrouw gelukkig en tevreden geleefd hebben, dan staan wij verbaasd, wanneer wij zien hoe weinig daartoe noodig was, als het volgende huisraad zich aan ons voordoet. Vooraf zij nog opgemerkt, dat alle boedels, volgens het voorschrift, onder dezelfde hoofden zijn gerangschikt: vaste goederen, renten en zilver (als die er zijn), koper-, tinne-, ijzergoed, houten voorwerpen, linnengoed, de uitvaart, enz.

Aanschouwen wij nu Rutger van Heell's hebben en houden:

---

1) Stadrecht van Nym., blz. 179, § 38; 419. Uitg. Krom en Pols.

Koperwerk: 16 potten, groot en klein; 12 ketels, 4 bekkens, 2 watervaten, 1 kinkelet 1), 1 staeffken (stoofje, komfoortje), 1 kan, 1 bedpan en 24 pond ander kopergoed. Bij deze hoeveelheid koperen voorwerpen rijst het vermoeden, dat van Heell koperslager van beroep kan geweest zijn. Tinnewerk: 5 wijnkannen, 1 paar kannen, 2 kwartkannen, 9 mengelkannen (de mengel hield 2 pinten), 1 „schipperskan", 14 kommetjes, 4 dobbeliirkens 2), 1 zoutvat, 2 kopjes, 2 kroezen, 14 schotels, groot en klein. IJzerwerk: 1 hael (ketelhaak), 1 vuurschop, 1 tang, 1 vathengsel, 1 hangijzer 3), 1 spit, 2 pannen, 1 lepel, 1 schuimspaan, 1 scherffmess 4), 1 gordijnroede. Houtwerk: 1 koets (legerstede) „in die kamer", die sitten myt kisten 5) in die kamer, 1 kantoir (schrijftafel, bureau) in de kamer, 2 koetsen boven op zolder, 4 kisten, 1 slecht (eenvoudig) oud kantoir, 1 tritsoir (soort kabinet), 1 hoenrekouw (kippenhok), 1 pretter 6), 1 hoighstoell, 3 setelen, een hantkuip, 1 schotelkorf, 3 biervaatjes, 1 stelling (om een vat op te plaatsen), 1 scherfbrett 7), 2 waschmanden, 1 broodkorf, 1 kaarsenkorf, 2 emmers, 1 watertuit 8), 1 vleeschgavel 9), 1 boterstoop (pot), 1 ladder, 8 heiligenbretgens 10), 2 spiegels, 2 houten schalen. Linnen: 3 bedden, groot en klein, 2 kleine schypbedden, „soe goed ende quaet", 2 hoofdpeluwen, 5 oorkussens 11), 3 bed-dekens, 2 gordijnen, 2 dozijn plassen 12),

---

1) Misschien een lampje? Fransch quinquet, een lamp met verschillende pitten.

2) Kiliaen verklaart dit door schoteltje, bakje om azijn in te doen (scutellum, acetabulum). Hij leidt het woord af van indoopen, soppen: dobbelierken à doppen, intingere. Dit leert ons het gebruik van het bakje kennen.

3) IJzeren ketting met haak, waaraan een ketel hangen kan.

4) Hakmes. Het middelnederlandsch had een werkwoord scharven of scherven met de beteekenis van kleinsnijden, hakken. Vandaar het zelfstandig naamwoord scherf. Het scherfbret was de bij het mes behoorende hakplank. Zie Oudemans en Lübben i. v.

5) Openslaande bank.

6) In Vlaanderen wordt een tabouret pratter genoemd.

7) Zie boven noot 4.

8) Een groote kan. De koperen kan, waarmede de melkvrouwen rondgaan, heette vroeger de melktuit. Vgl. tranen met tuiten huilen.

9) Gekromde vork om het vleesch uit den pot te halen; Duitsch Gabel.

10) Plankjes met figuren van Heiligen er op geplakt of geschilderd.

11) Hoofdkussen. Vgl. het Fransche oreiller.

12) Dit woord is in geen woordenboek te vinden, doch moet beteekenen een rond zitkussen, dat los op de bank lag; in Nederduitschland heeft platz nog de beteekenis van een plat rond brood of koek, vgl. oud-Nymeegsch pleske. Plassen plachten voor den Nymeegschen Raad in Keulen gekocht te worden en kostten in 1531 het dozijn 1 gl. 10 st.; in 1538 reeds 3 gl. 3 st. Ook de Zutphensche raadsheeren plachten op Keulsche kussens te zitten.

6 zitkussens, 11 paar slaaplakens, groot en klein, goed en slecht, 12 tafellakens, 7 oorkussentyken, 12 werdwelen (vaatdoeken?). Bij het vele linnen verlieze men niet uit het oog, dat de huisvrouw destijds zelve spon en weefde.

De uitvaart van juffrouw van Heell kwam den weduwnaar op 13 gl. te staan, benevens 3 goudgulden (= 4 gl. 4 ct.) voor een bedevaart naar Trier (denkelijk naar den H. Rok aldaar), waarmede aan een of andere gelofte te haren opzichte werd voldaan, daar de reis uit den boedel werd bekostigd.

Van meer welvaart getuigt de inboedel van Lucas Neel, een welgestelden bakker, die in 1540 zijn vrouw verloor. Het bezit bestond bij haar dood in een huis en een vierde gedeelte van een windmolen op het Hooge Veld, benevens het volgende huisraad. Tinnegoed: 17 kannen, groot en klein, 12 schotels, groot en klein, 7 kommetjes, 12 „telliuren" (borden, vgl. Duitsch Teller), 3 zoutvaatjes, 3 „dobbeliirkens", groot en klein, 12 schotels, groot en klein, 3 kroesjes, 6 lepels, 1 luchter. Kopergoed: 12 potten, groot en klein, 1 watervat, 1 bekken, 6 ketels. IJzergoed: 2 pannen, 1 lepel, 1 schuimspaan, 1 vleeschgavelken, 2 brandijzers 1), 1 haal, 1 rooster, 2 tangen, 1 vathengsel, 1 hangyser, 1 scherffmess. Houtwerk: 1 trysoer mit een kouwe (geheim kastje?), 2 kisten, 1 bedstee, 3 kisten, groot en klein, 4 biertonnen, 1 half vat en een vaatje van twee vaten, 1 tafel, 1 broodkorf, 1 messenkorf, 1 pepermolen, 3 stoelen, groot en klein, 2 zoutvaten, een schotelkorf met eenige telliuren en koppen, 1 scherfbret, 1 houwblok. Linnengoed: 3 bedden, groot en klein, 2 peluwen, 5 oorkussens, 6 oorkussenslopen, 2 lange pellen dwelen 2), 1 lang pellen tafellaken, 2 kleine pellen tafellakens, 3 hantdwelen (handdoeken). Dan volgt een opsomming van de schulden en het aan den boedel verschuldigde. Wat de buren en klanten op den kerfstok hadden staan, dat hadden zij afbetaald na het overlijden der vrouw en daarmede had de weduwnaar het „wyntervleyss" 3) betaald, dat het huishouden schuldig was.

Leerrijk vooral is de inventaris van Herman Boetzell, blijkbaar een bemiddeld man, wiens vrouw in 1544 het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. Met behulp van dat document wordt het ons gegeven het gansche huis door te wandelen en op te nemen

1) IJzers, waarop het brandhout in den haard rustte.
2) Pellen = met figuren doorwerkt linnengoed.
3) De voorraad vleesch, gerookt en gezouten, voor den winter.

wat er in de verschillende vertrekken stond. Evenals nog bij onze boeren vond men allerlei huisraad in het voorhuis. Daar stonden „op de bovenste plank": 18 koperen potten, 2 schoederketels 1), 2 kopvaten 2), 2 vuurstoofjes, 1 koperen lavoor (waschbekken), 2 koperen ekeren (emmers), 1 koperen vuurpan, 1 klein koperen potje, 11 tinnen mengelkannetjes van eenzelfden vorm. Onnoodig op te noemen alle voorwerpen, die te vinden waren „op dat andere schape in het voorhuys" en „op dat derde schape, metten porttale des huyses", alsmede „op die tritsoer voer in den huyse". Wij kunnen dat nagaan uit hetgeen wij in andere huizen zagen. Stilzwijgend kunnen wij ook voorbijgaan wat er stond „opt hoegste schape in der keuken", en „op dat onderste schape aldaer". Het was hetzelfde wat wij reeds vroeger leerden kennen; alleen valt onze aandacht op „een verheven watervat met vier kranen," 6 koperen kandelaars, een dito met twee pijpen (om twee kaarsen in te zetten), 1 lange ijzeren braadpan, 18 vierkante tinnen borden, „een mingelskanne van den alden fatzoenen" (dus ook toen nieuwe modes), 1 metalen „randekan" 3), 3 mosterdschotels, 1 ketel houdende 5 emmers, 1 stuyfpan" (stoofpan), „een yseren bant, daer men een schottell opset," en een appelrooster. In de kamer: een bedstede met toebehooren en roode „zaysche" gordijnen, 1 koperen kroon, 1 tresoir, 1 kantoor, 1 watervat met bekken. Op de schrijfkamer voor aan de straat: een groot en een klein kantoor. In den kelder: een groote koperen ketel, houdende een aam (4 ankers) water, met een drievoet. Op de bovenste kamer: een gesneden veldbed met toebehooren en roode saaien gordijnen, in de kist gesloten liggende, 2 koperen platte bekkens, 1 overhemelde koets met roode gordijnen, 1 koetsje zonder bed, 1 driekantig tressor, 1 klein kroontje, 1 tinnen watervat met bekken, 2 tinnen stroelpotten 4). Op de meidenkamer: een koets, meer niet; wasschen moest de gedienstige zich maar in de keuken; haar kleederen lagen in een kist, die tevens als bank kon dienen. Op mijn (des mans) kleederkamer: een gesloten sydelkist, 6 nieuwe blauwe kussens met mijn en mijn vrouws wapen, 3 wollen kussens

1) Misschien groote ketels, zooals de slagers gebruiken bij het varkensslachten; scholdere toch verklaart Kiliaen door carnifex.

2) Vaten, die den inhoud van een kop hielden.

3) Een kan met een tuit? Rand van den pot vertaalt Kiliaen door labrum.

4) Strullen beteekent in het MND. mingere.

met groene papegaaien, 3 wollen kussens met roode rozen; nog een kussen met mijn 1) en mijn vrouws wapen. „Alle houtwerck van sytten, taeffelen, stoelen ende bencken en is nyet geschreven, dat mynen kinderen evenwale nyet ontfrembt werden en sall, tot oere helffte." Zolders worden niet genoemd. In dit huis schijnt men in het voorhuis gewoond te hebben en was mijnheer's kamer het deftigst gemeubelde vertrek.

Wij komen nu aan de huizen van een vertegenwoordiger der hoogste standen, die van jonker Claes van Gent, die tot een oud adellijk geslacht behoorde, van vroege tijden af ingeschreven op de riddercedels van het Kwartier van Nymegen. Hij was gehuwd met Anna van Stepray, dochter van Dirk, ridder, heer van Doddendaal en Ewijk, en van Agnes van Doornick, gravin van Indoornick. Van Gent woonde beurtelings te Nymegen en te Winsen. In de stad bezat hij een flink huis in de Houtstraat. Het huis te Winsen, dat eeuwen lang in het bezit dezer familie bleef, heet in den Tegenwoordigen Staat van Gelderland, 1741, „een oud slot, een stuk weg van den dijk landwaarts in gelegen, dat met eene diepe graft en hoog geboomte omringd is." Het werd gesloopt in 1813; de gronden die er destijds toe behoorden, hadden een oppervlakte van 196 bunder. Van Gent verloor zijn vrouw in 1543 en diende toen zijn bewijsboek in. Daar dit het voornaamste uit deze gansche verzameling is, ruim ik het hier in zijn geheel een plaats in. Ook hier worden weder de kamers in de beide huizen opgegeven, waardoor wij ons een duidelijk denkbeeld kunnen vormen van de inrichting en het ameublement.

Nicolaus de Genth exhibuit Bernardo de Welderen, iudici Novimagensi, praesentem demonstrationem ad usus .... praenominatorum, offerens, etc. in foro, Sabato post Francisci (6 October) 1543.

Dit nabeschreven is alsulck bewysonge als ick Claes van Genth doe Johan, Cornelis, Griet, Triin, Bartolt, Frerick, Wilhem, Derixken ende Liisbeth, mynen kinderen, die ick gewoenen heb by zelige joffer Anna van Stepray, miin echte huysfrou (der zielen Got almechtig barmhartich sye), van allen erfenissen ende guederen, reet ende onreet, rurende ende onrurende, scholt ende wederscholt, die miin zelige huysfrou vurscreven ende ick

1) Het wapen der Butzeel's, een deftige familie, die reeds vroeg in de 15de eeuw voorkomt, was drie droogscheerderscharen, 2 en 1, de punten omlaag, de kleuren mij onbekend.

tsamen hadden opter uren doe sy levendich ende doit was, woe ende wair die oick gelegen ende van wat recht ende naturen die oick wesen moegen, niit dairvan uytgescheiden in ennigerley wiiss, beheltelick my alles miins gueden rechten dairaen onversuympt tstaen.

In den iirsten van den gereeden gelde.

Item omtrynt driehundert ende twelff rydergulden, aen allerhande gelde, dairvan ick hondert rydergulden voir miins genedigen heren penningen verstreckt ende uytgegeven heb, dairvan die nabueren van Wynssen my gelaefft hebben toe sullen redden, nae vermogen eens Borchgreven brieff, den ick dairvan heb.

Item wes dair meer an gereden gelde gewest dan vurscreven steet, off nae ankommen is, datselvige heb ick in den gemeynen boydel genut, uytgegeven ende dairvan betailt als men hiirnae in der uytfairt ende anders in desen bewiisboeck thom deel bevynden mach.

Van den sy[l]veren werck.

In den iirsten II hoigh apene kruysen 1).

Item III gedoepte 2) kleyn kruysen, boven myt vergulde ventgens 3).

Item IV slechte leegh krusen.

Item II schalen.

Item XVI lepelen 4.

Item dyt vurscreven sylverwerck wecht tsamen sess pont myn twee loedt ongeverlick.

Van den erffguederen.

Als in den iirsten in der stadt van Nymegen: Item een huyss ende hostat myt allen synen rechten ende toebehoeren, in die Holtstrait gelegen, dair ick nu ther tiit in woen, ende is een vry eigen erf ende guet, uytgenomen soeven schilt jairlix, dairaff sent Jacops gasthuys IV ende sent Agneten 5) op die Tiirsch drie geldende hebben.

In den Riick van Nymegen.

Item die kamer, bouwhuys, berch, schuyr ende hostat, soe wy die alde kamer gekofft ende nyhe angetimmert hebben,

1) Kroezen. 2) Met deksel. 3) Vaantjes. 4) N.B. Geen vorken. Tafelmessen worden nergens genoemd. Men bediende zich van zijn zakmes.

5) Vrouwenklooster te Neerbosch, bij Nymegen.

myt VIII mergen boulants dairomme gelegen, in den kerspell van Wynssen, ende is een vry eigen erff, uytgenomen III gl., die die vicarius van Wynssen, ende twee honre erffpachs, die id Nyhe Cloister 1) jairlix dairuyt hebben.

Item viiff mergen boulantz, gelegen in die haer 2).

Item IV mergen boulantz, geheiten die Welings hostat.

Item IV mergen boulantz, geheiten die Kuyp; ende dese drie vursegde stuck landz siin toe Wynsen gelegen, ende wy hebben die tsamen gecofft.

Item een huyss ende III mergen boulantz, gelegen tot Ewick in den Riick, dat wy oick angekofft hebben, dair jairlix uyt gaen XII honre ende XXII cleynre pennongen tyns, die Ott van Mekeren dairuyt hefft.

Item in Ewickre broick, in den Riick gelegen, XXXVI mergen landtz, die ick myt miin zelighe huysfrou gekregen heb.

Item noch ln Wynssenre broick XVIII mergen landtz, die ick oick myt miin zelige huysfrou gekregen heb.

Item noch twee kempken landtz tho Ewick, by die moelen gelegen, myt een wayghen 3) theyndens dairan gelegen, haldende tsamen III off IV mergen landtz ongeverlick, soe alst dair gelegen is.

Item een wertghen, geheeten Ewickre wertgen, gelegen in den kerspel van Ewick, tusschen den dick ende stranck.

Item noch een streepken landtz, gekofft van den heren van sent Stevenskerck bynnen Nymegen, gelegen tuschen des pastoirs ende onser liever Vrouwen lant tot Ewick, binnen diicks, schittende doir id wertgen vursegd wes in den stranck vurgenant, dairvan ick den heren noch schuldich byn XVIII Brab. guld.

Item een eyndt van den middelwerdt, soe die dair myt paitters 4) affgepaidt is, mitten stranck totter halver kribben toe.

Item wat tynschen ende pachten nae uytwysonghe miins tynsboick toe Wynssen uytter sekeren erven ende guederen gainde.

Item noch wat thinschen ende pachten, gainde uytter sekere erven ende guederen toe Ewick in den Riick gelegen, nae uytwysonge des tynsboicks ende maichgescheitz tuschen mynen swaigeren, susteren ende my gemaickt siinde.

In den Ampt van Overbetouw.

Item eenen bouhoff, gelegen tot Randtwick, dair Gerit Ver-

1) 's Gravendaal bij Asperden. 2) Haar = moerassige streek. Lübben geeft verkeerdelijk: hare: Anhöhe, met een vraagteeken erachter.

3) waai = kolk. 4) Jonge boompjes.

woert nu ther tiit op woent, haldende XLII mergen bouwlantz, dairuyt geet eenen gulden current off eenen Hoernsche guld.

Item noch een wertgen, dair men sess off soeven scharen op weyen mach, dair eenen stranck doir geet, totten selven hoff vursegd gehoerende.

Item noch negenhundert goede gulden van gewicht uytter dat pandguet, gelegen toe Randwick ende thoe Heteren, die oer van zelige Wilhem, oeren oehemen, angekomen siin.

Dese vursegde partes siin van Anna, miin zelige huysfrou vurscreven, herkommen.

Item dese nabeschreven partes siin van my herkommen:

Item een guet myt huys ende hostat, gelegen in der heerlickheit van Hoemoidt, geheiten den Hamme, haldende omtrynt viiff off sess ende viifftich mergen weylandtz, ende is een leen miins jonckeren van den Bergh, dair theynden an gelegen is eenen wall, geheiten Kostverloren, dair ick der kerck van Valburch jairlix eenen current schilt uyt geve.

Item noch eenen bouhoff, gelegen by der herlicheit van Hoemoet, in den kerspel van Elst, haldende omtrynt acht off negen ende viifftich mergen boulandtz ende weylantz tsamen ongeverlick. Ende hiirvan siin acht mergen weylandtz verpacht, die die bouwman in siin bouwinge niit en hefft. Ende uytter desen houff gain etlicke currente stuvers pachts off thyns, dan woevoel is my onbeweust.

Item noch eenen hoff, gelegen in den kerspell van Elst, op die weteringe, haldende omtrynt vyertich mergen bouwlantz ende weylantz tsamen, dair jairlix soeven enckel gulden uyt gaen, twee Hornsche gl. voir elck gl. vurs. gerekent, die id Capittel bynnen Nymegen jairlix dairuyt hefft. Ende noch Goltsteyn omtrynt, van ponden, pachten off thynssen, eenen gulden current. Ende desen hoff is verpacht.

Item noch twee kempken landtz, gelegen toe Elst, haldende elck III mergen weylandtz; dat een kempken gelegen an die Arnhemsche strait, ende dat ander aen die Riickwortsche straitgen.

Van die have ende beesten op die kamer ende hostat tot Wynssen wesende.

Item in den iirsten acht alde treckender perd ende III soeckvoellen 1).

1) Zuigende veulens.

Item VIII melckkoeyen ende viiff eewynter 1) runder ende vier driejairige styren ende een koey, die ick nu vett lait warden, ende noch acht sockkalvere.

Item noch eenen beer ende viiff meystvercken ende dese partes vurscreven komen ons alleen thoe.

Van die have ende beesten opten hoeven in den Ampt van Overbetouw gelegen.

Item in den iirsten opten hoff toe Randwick sess meyryen myt sess voellen, ende een ewynter voellick.

Item noch soeven koeyen ende twee tweejairrige styren ende drie ewynter runder ende VI groeter vercken ende VI of VII sockalver.

Opten hoff by der herlicheit van Hoemoit in den kerspel van Elst.

Item negen treckender perdt myt IV soeckvoellen ende een ewinter voell ende II ewynter voellicken.

Item negen koyen ende sess ewynter runder, twee tweejairrige stieren ende acht sockalvere.

Item I soych mit acht koeyen 2).

Item noch thien junge schottelingh vercken 3).

Item dese vurscreven beesten hoeren den bouwman halff toe.

Van den koeperenwerck, dat thoe Nymegen int huys hoert.

Item in den iirsten viiff luchteren op dat schap 4)

Item VI luchters beneden.

Item viiff ketelen, groit ende kleyn.

Item I groit becken myt I lavoir.

Item I waterbecken.

Item VI potten, groit ende kleyn.

Item I doirslach.

Item I taeffelstaeffken.

Item I vuyrpan, dair men die bedden myt wermdt.

Item II watervaet.

Item I kroen op die groete kamer.

Item een kleyn kroentgen op die kleyn kamer.

---

1) Rund, een winter oud. Samengetrokken vorm: enter.

2) Zeug met 8 koeyen (keuën, Geldersch = biggen).

3) Varkens, die niet in den boomgaard grazen, doch in het schot gemest worden. Vgl. verkenschaete = schotten, Krom en Pols, Stadrechten van Nymegen, blz. 28, § 119 en 122. 4) Kandelaars op de plank.

Van den koeperenwerck, dat thoe Wynssen hoert.

Item III hoichluchters.
Item I watervat.
Item I croentgen.
Item I grote pott.
Item noch IV off viiff ander pott, groet ende cleyn.
Item einen ronden groten ketell.
Item I viirkanten ketell.
Item II off drie kleyn keteldiens.
Item I ketell omtrynt van eenen eymer.
Item noch I ketelpot.

Van den tynnenwerck, dat toe Nymegen hoert.

In den iirsten XXII schottelen, groet ende kleyn.
Item III doesiin telliuren.
Item I doesiin moesmuxkens (groenteschoteltjes?).
Item I dosiin mostertschottelkens.
Item II wiinkannen.
Item II quartkannen.
Item II kleyn hoichkennekens; het een van ein mengellen ende het ander van een helffken.
Item I fless van twee quarten.
Item I piepkenneken.
Item noch een kleyn tynne kenneken.
Item III stroeylpott.

Van den tynnewerck, dat toe Wynssen hoert.

In den iirsten viiff wiinkannen.
Item IV mengelskannen.
Item I quartkan.
Item I becken.
Item III hoich saltvaet.
Item III cleyn saltvet.
Item XXX schottelen, groet ende kleyn.
Item VI mostertschottelkens.
Item I waterbecken.
Item I lavoir.
Item III doesiin tellyuren.

Van den yserwerck, dat to Nymegen behoert.

In den iirsten een haell.
Item III paer brandtroyen, groet ende cleyn.

Item II wentyseren (ijzers, waarop het spit draait).
Item III rosters, groet ende cleyn.
Item II braitpannen.
Item II braitspeet.
Item I kroen *in den saell*.

Van den yserenwerck toe Wynssen.

In den iirsten II haelen.
Item III paer brantroyen, groit ende cleyn.
Item II braetspeeten.
Item III roesters, cleyn ende groit.
Item II wendtyseren.
Item III braitpannen.
Item I ronde pan.
Item noch een kleyn urwercksken myt een kleyn klocksken.

Van den holtewerck toe Nymegen.

In den iirsten op die *groite kamer* een groete bedtstatt.
Item I overhemelde koytz, myt voytschemmelen.
Item I trysoir.
Item *die kamer* rondomme myt gesneden sitten ende kisten.
Item I stricksitten 1) voir den schairsteen.
Item I groeten stoyll voir dat bedde.
Item in *den saell* II trysoeren.
Item I kleyrkast.
Item I stricksitten voir den schairsteen ende rontomb myt gesneden sitten.
Item III viirkante taffelen, myt II par schragen.
Item opt *kleyn kemerken* I bedtstadt myt een voitschemmel.
Item I trysoir.
Item in *die koeken* 1 koytz.
Item 1 honerkauw.
Item II taffelen.
Item boven *opten solre* twee slechte bedstede.
Item II kisten.
Item in *die kamer an die strait* een overhemelde koytz.

---

1) Stricksitten, misschien een dier uit latten vervaardigde Xvormige vouwstoelen. Stricken toch was de naam der richels tusschen de voren gevormd door den ploeg. Tot 1598 was een stricksitten het proefstuk van het Nymeegsche kistenmakersambacht.

Item I kleyn bedstetgien.

Item IX off X mans- ende vrouwenstoell.

Item XVIII off XIX biirtonnen, soe toe Nymegen ende toe Wynssen.

Item VII off VIII vleystonnen, hiir toe Nymegen ende toe Wynssen, kleyn ende groit.

Item IV off viiff waschkupen ende ander kupen, groit ende kleyn.

Item toe Nymegen is noch allerhand cleyn holtewerck, als saltvaeten, vleysbeck, holte schottelen, een vligekast, beelden, gemailde taeffelbryeve ende ander loeren (lorren), die niit werd en siin dat men se beschryven sal.

Van den holtewerck toe Wynssen behoerende.

Item I groete bedstadt, overhemelt, myt een voetschemmell.

Item I koytz.

Item I tresoer myt een overhemels ende ronsomme mitt platten sitten, in die *kamer*.

Item boven die *groete kamer* een overhemelde koytz, myt een voytschemmel.

Item int *torntgen* een bedstat myt een voitschymmel.

Item boeven *die koeken* III slechte bedstede.

Item int brouwhuyss III slechte bedstede.

Item I kleyn kuytzken in die koeken.

Item noch I sitten, dat men neersleet, dair men een bedt in leggen mach.

Item in *dat sadelken* 1) een gesneden trysoir ende rondtomme met platte sitten.

Item II sitten in die koeken.

Item II kisten.

Item noch I kleerkist, die toe Nymegen is.

Item I gesneden gelaeskestgen.

Item I kanthoer myt een dobbelde taffel.

Item noch I cleyn kanthoyrken.

Item III taffelen, dair men dagelix over idt.

Item noch III groete viirkante taffelen myt schragen.

Item noch II langh taffelen.

Item II off III benck.

Item XII off XIII stoel, hoich ende lech.

Item I kern.

Item etlicke melckstoep.

---

1) Zaaltje.

Item een melckvat.
Item II waegen.
Item I langh kar.
Item I ploich myt oeren toebehoere.
Item vort ander kleyn loeren, niit werdt toe beschryven.

Van den bedden ende lyndegewaet bynnen Nymegen.

In den iirsten viiff bedden, groet ende kleyn.
Item III blau deeken.
Item III roy deken.
Item VII grau deken.
Item II witte deeken op die tieck.
Item noch drie wullen witte doecken op die bedden behoerende.
Item noch een witte deeken tusschen die deken ende laken.
Item VII paer slaeplaken, die men dagelix niit en besicht.
Item noch VII paer slaeplaken, die men dagelix besicht.
Item X oirkussen.
Item thien oirkussen tieck, die men dagelix niit en besicht, ende VI, die men dagelix besicht.
Item VI viirkante pellen taeffellaken.
Item II langh pellen taeffellaken.
Item noch III small pellen laken.
Item II pellen waterdwelen.
Item noch twee langh pellen dwelen, die men langhs die taffelen henght.
Item twee viirkante pellen taeffellaken, die men dagelix besicht.
Item noch XII cleyn pellen taeffeldwelkens, die men dagelix niit en besicht.
Item sess roey seyessche gardynen.
Item sess blauw lynden gardyne.
Item XIV kussen myt wappenen.
Item thien slechte sytkussen, die men dagelix besicht.

Van den bedden ende lyndengewaet toe Wynssen.

In den iirsten thien bedden, soe groet ende kleyn.
Item noch .... paer slaiplaken, die men dagelix niit en besicht.
Item XVII paer slaiplaken, die men dagelix besicht.
Item thien oerkussen.
Item II langh pellen taeffellaken.
Item twee langh pellen taiffeldwelen, die men voir langhs die taeffel leidt.

Item noch twee langh pellen dwelen, die men over die taeffel schiet.

Item VI viirkante pellen taiffellaken.

Item XXII cleyn pellen taiffeldwelkens.

Item II pellen kruytdwelen.

Item II paer pellen waterdwelen.

Item I spreylaken op dat bedt.

Item IV groete kuysstieck 1).

Item VIII blau lynde gardynen.

Item viiff kussen myt wapenen ende helmteyckenen.

Item noch XII myt wapenen sonder helmteyckenen, gevult ende ongevult.

Van den kairn, dat op den solre lach.

In den iirsten vyer off vyeff ende twyntich malder weitz, ongevierlick.

Item omtrynt XXXII off XXXIII malder garst.

Item omtrynt viiff off sess ende twyntich malder haveren.

Item omtrynt sess off soeventhien malder roybsaitz.

Item noch omtrynt XII malder gevulter gerst ende omtrynt sess malder gevulter haveren tot maldt.

Item viiff off sess malder bonen.

Item omtrynt drie malder boeckweitz.

Item noch is etlick kairn meer gewest dan hier vurscreven steet, dan woevoell en weet ick niit, doch wes vorder off meer van kairn gewest off oick middeler tiit ankomen is, datselvige heb ick verspynt onder den armen, voirt om Gaitz wyl gegeven ende in den gemeynen boiddel genut, gebruyckt ende het huyss dairmyt opgehalden, als men thom deell in desen bewiisboick spoeren ende bevynden mach.

Van den vleyss, botter ende eetwair.

Item wes van vleysch, speck, botter ende etwair gewest is, datselve ende des voell meer hebben wy in den gemeynen boyddel gegeten mytten kinderen ende gesynne, hiir ende to Wynssen.

Scholt, die men ons schuldig is.

In den iirsten Henrick van den Kerckhoff is noch schuldich LXXXV Philippus-gulden.

---

1) Koetstijken.

Item Geert Verwoirt XLV Ryder-gulden ende II malder weytz.

Item Lucas Ridder XI Ryder-gulden.

Item Derick Duym XXXVIII Philippus-gulden, XXVI stuver brabantz lopentz gelts voir den gulden vurs.

Item Johan van den Kerckhoff X Philippus-gulden, als vurscreven.

Item Hubert, die kerckmeister tot Elst, IV Philippus-gulden.

Item Dirck van Deynssen II Ryder-gulden.

Item Delyss Henrixss XVI Ryder-gulden.

Item Johan Otten XII Ryder-gulden.

Item Joest Peterss VIII Philippus-gulden.

Item Johan Meuss VI Philippus-gulden.

Item Jacob Roeloffs XX Philippus-gulden.

Item Arnt van Hayff V Philippus-gulden.

Item noch Johan die Kimp XXVIII Philippus-gulden myn II stuv. brab.

Wederschult.

In den iirsten die heeren in die Groit kerck bynnen Nymegen soeven enckel gulden, twee Hornsche gulden vur den gulden vurscreven.

Item sent Jacops gasthuyss IV schilt.

Item sent Agneten op die Tiirsch III schilt.

Item den pastoir van Wynssen zeliger viiff Ryder-gulden.

Item Gerit, mynen bouwknecht toe Wynssen, van den jair verleden, dat hy mynen arbeit ende selver den kost gedain hefft, IX brabantz gulden myn III stuver brab.

Item noch Gerit, miin bouwknecht, nu van den Mey aen wes tot sent Victoir toe schuldich XII gulden current van siin loen ende toebaet.

Item Truydt, miin maedt, VII gulden current van loen ende toebaet.

Item die melckmaget toe Wynssen VI gulden current, van loen ende toebaet.

Item ick byn mynen alden bouwknecht Johan van den jair van XLI ende XLII 1) van loen ende hemden noch schuldich XXXI gulden current.

Item myner zeliger huysfrou diinstjoffer XIII Hornsche gulden van loen ende toebaet.

Item Fye, miin koekemaidt, VIII gulden current.

1) 1541 en 1542.

Item mynen ploichdryver toe Wynssen viiff gulden ende 1 oirt gulden curr.

Item an miin alde koekenmaeght negen gulden curr.

Item Derick, mynen knecht, van loen, kleyder ende toebaet XIX Ryder-gulden.

Item joffer Aleydt, miinre zeliger moder diinstjoffer gewest is ende nu by my woent, aen loen ende aen verlachten gelde, dat sy miin huysfrou zeliger ende my verlacht hefft, myt oer affgerekent, dat ick oer schuldich byn XXIII Ryder-gulden myn 1 stuv. brab.

Item totten becker gebacken XLV malder weytz ende roggen, dairvan siin wy noch schuldich acht Ryder-gulden ende II gulden brabantz.

Item noch XXVI stuver brab. aen schoenbroet.

Item tot Evert van Oy van die kinder toe halden affgerekent viiff viirdeljairs, alsoe dat ick oen schuldich byn XLVII Philippus-gulden, XXVI st. vur den gulden vurscreven.

Item noch tot Evert van Oy gehaldt an kruyt ende allerley wair, die bynnen den huyse gebesicht is, voir XIII brab. gulden ende VII stuv. brab.

Item totten schoymeker VII gulden curr. ende VI stuv. curr.

Item tot Johan die Heerdt an wiin XIII Joachimdaler.

Item noch aen Jacop Wyntgen XIV brab. gulden ende III stuv. brab.

Item an Wanner die snyer XX gulden brab. ende IV stuv. brab. van swairt Engels doick voir my, mynen soen ende dochter, dat ick van den gereden gelde vurscreven betaelt heb tot droffclederen (rouwkleederen).

Item noch an Wanner vurscreven an doeck, cleider ende maickgelt voir my ende miin kinder XVI brab. gulden ende III stuv. brab., dat noch niit betailt en is.

Item Peter van Poelwick, glaesmeker, XX brab. gulden ende I ort.

Item Hubert, een arbeyer, die my desen verleden somer gearbeyt hefft, XIII curr. gulden.

Item Henrick Hubertss IV gulden current.

Uytfairdt.

Item den armen buyten die doiren om Gaitz will gegeven omtrynt voir viiff off sess gulden curr. aen broet.

Item op die groiff (begrafenis) voir vysch gegeven, die die

jofferen ende vrouwen in mynen huyss geten hebben, IV gulden brab. ende I stuver ende dengheenen, die die vysch brachten, gegeven IV stuver brab.

Item op een maltiit then Observanten gegeven voir vysch, die dair geschickt werdt, III gulden brab. myn II stuver brab.

Item noch twee mailtyden ten Bruderen gehalden, die tsamen gekost hebben VIII gulden brab.

Item then Nonnen een mailtiit gedain, voir vysch gegeven XLIV stuver brab., ende voir appell ende schoenbroet gegeven X stuver brab.

Item tot Johan die Hardt op die groyff een mailtiit gedaen voir LI manspersoenen, hefft gekost myt allen den wiin, die doe op die mailtiit ende voirt gehaelt is op alle dye andere vurscreven maeltyden, soe in mynen huyse, ten Observanten, ten Bruderen ende ten Nonnen, tsamen XL gulden brab. myn 1 stuv. brab.

Item den cloester ten Bruderen gegeven acht Joachimdaelers, dat sy den diinst op die groiff, soevent 1) ende maenstont 2) gedain hebben, ende ommedat miin huysfrou zeliger dair begraven licht, ende dat sy voir oir ziell bidden willen.

Item den prior gegeven eenen Joachimdaler.

Item den superior eenen Ryder-gulden.

Item brueder Bartolt gegeven, myne soene, 1 Ryder-gnlden.

Item bruder Henrick Vaick gegeven eenen Hornschen gulden.

Item den procurator 1 Hornsche gulden ende 1 snaphaen.

Item bruder Dominicus 1 Hornsche gulden ende eenen snaphaen.

Item den twee jofferen van Oy, die toe Nonnen siin, elck gegeven eenen Joachimsdaler.

Item noch ten Observanten geschickt twee golde gulden, eenen gold gulden voir een dairtichst 3) ende den anderen omme voir oer ziel in oer myssen toe bidden.

Item desgeliken oick noch twee golde gulden ten Bruderen gegeven.

Item noch then Nonnen eenen Ryder gesant, dat sy Got oick voir oer ziel bidden wolden.

Item her Johan, den cappellaen van Wynssen, van een dairtichst viiff snaphanen.

---

1) Zielmis, 7 dagen na iemands dood opgedragen. 2) Dito een maand na het overlijden. 3) De laatste zielmis, dertig dagen na het overlijden.

Item noch then Bruderen gesant XXV stuver brab., dairvoir sy zielmissen doen solden.

Item noch ten Observanten gesant twee snaphanen, omme zielmissen dairvoir tdoen.

Item noch ten Bruderen ende then Observanten elck eenen daler, dair sy elck een dairtichst van doen solden.

Item gegeven den heren in der Groit kerk ende den rectoir mitten klercken, omme oir mitter processien toe hailen, vort toe overluyden, tsamen VII gulden brab. ende VIII stuver brab.

Item noch van dat gelucht 1) gegeven XII stuver brab.

Item den dregers gegeven XXIV stuver brab.

Item den doyenroyper 2) viif stuver brab.

Item tot Wanner, die snyer, gehailt XII ellen kort swairt, die ell XIII stuver brab., ende dairvan IV ellen opt graff geleidt 3), ende die ander acht ellen hebben die arm clercken gehadt omme Gaitz wyl, die die kortyssen 4) ende tortsen droigen.

Item noch siin gekofft XVIII ellen grouw, die ell VIII stuver brab., ende XVII ell kort wytz, die ell IX stuver brab., dat tsamen omme Gaitz wil gegeven is.

Item noch tot Goessen Beyers gehaelt XI pont suckererryten 5), id pondt X stuver brab.

Item noch tot Goessen vurscreven III kannen bastartz, die kan VI stuver brab.

Item noch tot Goessen vurscreven gehaelt VII kannen Romanyen, die kan voir IV stuver brab.

---

1) Kaarsen. 2) Een kerkelijke beambte, die de namen uitriep dergenen, voor wier zielen de lijkmissen gehouden werden. 3) Het lijkkleed bleef omtrent 6 weken op het graf liggen en was daarna eigendom van de kerk.

4) Kartisien, waslichten. De verklaring bij Verwijs en Verdam is onjuist. Bij de „beganckenis" van Karel van Egmond werden „64 miins g. h. wapenen gecleefft in sent Stevens kerck aen die pielrers ende aen die kartiesien gehangen." Rekenboek 1539. Willem „die maeler" ontving bij de inkomst van hertogin Elisabeth in 1519 betaling voor 36 wapens, die „an den carthysien, an den wiinvaten", enz. gehangen waren. Bij de begrafenis van genoemde Vorstin gingen acht arme mannen in rouwgewaad, „ein jeder in die hand eine barnende karticie"; daarop volgden 16 mannen met brandende toortsen, „und an jeder tortze ende karticie eyn wapen". Van Hasselt, Stukken voor de Vad. Gesch. II, blz. 128. Zie lager blz. 97: „tot den kerszenmeker laten maken vyer par kortyssen."

5) Suikererwten, vermoedelijk wel iets fijners dan wat wij zoo noemen, vielen destijds zeer in den smaak. Toen Parma den 27 Juni 1586 Nymegen passeerde, werd hij van stadswege onthaald op „3 ℔ suickeramandelen ende 3 ℔ suickererreten, omb dieselve nae het ontbietenn toe gebruickenn tott banckett" (dessert). Nymeegsch Rekenboek 1586.

Item tot Evert van Oy gehailt voir XI stuver brab. ende I oirt myn dan III stuver brab. an allerley kruyt, die op die groiff, soevent ende maenstondt gebesicht is.

Item tot Jacop Wyntgens gehailt IV pondt suckererryten, id pondt VII stuver brab.

Item noch in die cleyn apteeck gehaelt II pondt suckererryten, id pondt VIII stuver brab.

Item noch III pont suckers, id pont VIII stuver brab.

Item noch XXII koecken, id stuck I blanck.

Item dese vurscreven suyckererryten, bastert, romany ende koecken siin op die groyff, opt soevent ende maenstont gehaelt.

Item tot die bestyenbeckersche 1) laiten backen XV schottelen gebacks, elcke schottel voir III stuver brab.

Item noch II gulden brab. aen allerley kruyt ende III stuver brab., dat die besteyenbeckersche gebruyckt hefft, ende oir maget gegeven II stuver brab.

Item voir XXIX stuver brab. gehailt aen vleyss ende ongel totten bestyen.

Item totten kerszenmeker laten maken vyer par kortyssen, het par I Ryder-gulden; der kortyssen is twee paer then Bruderen ende twee paer tot Wynssen gewest.

Item noch twee paer tortsen, elck paer eenen Ryder-gulden.

Item noch IV gedreyder kerssen, elck wegende II pondt, ende het pont viiff stuver brab., ende elck kerss gekost I stuver brab. tmaken.

Item noch III slechte kerssen, elck II pondt, het pont viiff stuver brab.

Item noch III kerssen toe Wynssen, elck van IX pondt, het pont viiff stuver brab.

Item noch opt maenstondt die kerssen vermaickt ende daerby gedaen noch IV pondt myn IV loet, het pont viiff stuver brab.

Item noch die IV gedreyde kerssen toe vermaken, elck pont eenen stuver brab.

Item noch van die slechte kerssen toe vermaken II stuver brab.

Item noch ten Bruderen geschickt, doe miin huysfrou zeliger gestorven was, II malder weytz.

Item then Observanten II malder weytz, dair sy dairtichst voir doen solden.

Item op die Eenicheit 2) I malder weytz.

1) Pasteibakster. 2) Een begijnhof. Zie mijn Penschetsen II, blz. 42.

Item hiir toe Nymegen op dat soevent gespynt V malder weytz.

Item op die groiff, soevent ende maenstondt I malder weytz laiten backen tot schoenbroet.

Item toe Wynssen gehalden VI mainstonden, op elcke maenstondt den armen gespynt viiff schepel weytz.

Item her Seger toe Wynssen tot vollest tot syner iirster myssen gegeven een malder weytz, dat hy Got voir oer ziel bidden woldt.

Item dese vurscreven uytfairt heb ick van den gereden gelde, als vurscreven steet, tsamen betailt.

Item miin zeliger huysfrou had in oeren lesten begert, dat men dat stuck golde ketten, dat oer van oer zeliger oehm toegedeilt was, toe vollest tot eenre monstrancy omme Gaitz wyll geven soldt, hetwelck ick meister Thomas van den Wald heb laiten verdeynen (waardeeren), ende was wert hundert ende XII brab. gulden, dairvoir ick een monstrancy gekofft heb voir hundert ende XII gulden brab. myn III stuver brab.

Dyt vurscreven is alsulke bewysonge, als ick, Claes van Gent vurscreven, doe Johan, Cornelis, Griet, Tryen, Bartolt, Frerick, Wilhelm, Deryck, Liisbet, mynen kinderen vurgenant, die ick gewoenen heb by zelige joffer Anna van Stepray, miin echte huysfrou vurscreven (die God benaden wil), na mynen viif synnen ende bester witschap van allen erffenisse ende guederen, rede ende onrede, ruerende ende onruerende, scholt ende wederscholt, die miin zeliger huysfrou ende ick tsamen hadden, doe sy levendich ende doet was, woe ende wair die oick gelegen ende van wat rechten ende naturen die oick wesen moegen, niit dairvan uytgescheyden in enniger wiiss, soedat ick tese tiit niit anders off meer en weet. Ende weert saick dat ick nu off tot enniger tiit hiirnamails yet meer off anders befynden kunde dan hiirboven geschreven steet, id gae my mede off tegen, dat wyl ick altiit gern toe vortschiin brengen ende dairaff doen wes my nae der stat- ende erffhuysrechten van Nymegen dairvan geboirt tdoen, beheltelick my alles miins gueden rechten daeraen onversuympt tstaen.

Wie nu het geduld gehad heeft deze inventarissen door te lezen en zich dan daarbij voorstelt de op balken rustende donker geverfde zoldering der vertrekken, de gewitte muren,

de tapijtlooze vloeren, de kleine kruisvensters met miniatuurruitjes van slecht groenachtig glas, in lood gevat, zal wel moeten toegeven dat, al waren hun kleederen sierlijker dan de onze, men toch niet zonder reden spreekt van den eenvoud onzer voorvaderen.

NYMEGEN IN DECEMBER 1747.

Monsieur et très honoré cousin!

Votre dernière lettre m'est bien parvenue, aussi bien que la précédente, dont vous vous inquiétez. Pardonnez, cher cousin, mon trop long silence et ne l'imputez point, je vous prie, à quelque nonchalance ou oubli à votre égard: bien loin de là j'ose vous assurer que mes sentimens d'amitié et d'estime pour votre personne vont toujours en augmentants. Si je vouloit suivre mon penchant, chaque jour de poste vous seriez fatiguez par de nouvelles assurances de ma part. Oui, monsieur, je ne laisserai jamais échapper les moiens propres à faire non seulement subsister la liaison, que j'ai eu l'honneur de contracter avec vous, mais surtout à la rendre des plus étroites.

J'ai été extrêmement faché de me voir par la résolution de votre quartier privé du plaisir de vous voir à présent; je m'en flatte après Nouvel an à Arnhem: selon toutes les apparences l'assemblée ne sera deréchef pas des plus agréables: les affaires vont mal à Arnhem 1) et presque dans tout le quartier de Veluwe, mais pour celui de Nimègue tout y est réglez à présent à la satisfaction de S. A. le Stadhouder. Il ne sera point nécessaire, à ce que je croi, mon cher ami, de vous donner un long détail de ce qui s'est passé à ce sujet ici en ville, puisque ma soeur m'apprend qu'elle en a informée au long et au large „de sorgelyke Martha." Je vous dirai donc seulement en peu de mots, que nos bourgeois se sont comportés à merveille; il ne se peut rien de mieux que l'ordre excellent, avec lequel tout avoit été résolu près d'eux, et l'exécution n'en a pas été moin belle: ils avoient des gens tentés à leur tête, qui n'étoient point du tout d' humeur à s'en faire conter par le magistrat. Après avoir dirigez les choses à leur gré ils ont aussi étés des premiers à prévenir le désordre et à préserver le magistrat de toute insulte. Il est certain que sans le soin

1) Zie hierover Nederl. Jaarb. I, blz. 819, 914—917.

des bourgeois et surtout la protection divine nous aurions eus des exemples d'un tumelte le plus enragé.

A Thiel les désordres ont étés au plus haut point. Mons. le collonnel Oyen les a surtout favorisé et, entre nous soit dit, il s' est comporté d'une manière fort honteuse. A Bommel au contraire tout s'est terminé à l'amiable et à la satisfaction réciproque tant des magistrats que de leurs habitans.

(Het overige gedeelte van den brief handelt over familie-aangelegenheden.)

Monsieur et très honoré cousin!

Votre très humble et obéissant serviteur
J. W. de Cock de Haeften.

Nimègue ce 17 Décembre 1747.

Bovenstaande brief, gericht aan Jacob Adolf van Heeckeren van Enghuizen, berust in het archief van Enghuizen (Rijks-archief te Arnhem) en bevat des schrijvers gevoelen over het te Nymegen op 11 December voorgevallene. Ter verduidelijking van de zaak laat ik hier volgen wat de Nederlandsche Jaarboeken II, blz. 7, daarover mededeelen. Nadat de verslaggever eenigszins uitvoerig geschreven had over de wanordelijkheden, die in October en November te Nymegen waren voorgevallen, gaat hij aldus voort:

„Niet lang hierna ontwierpen de burgers dezer stad onder zich een request, ten einde den magistraet te verzoeken van het stadhouderschap, op het voorbeeld van andere provintien, erfelyk te verklaren. Ten einde dit request te meer kracht by te zetten, committeerde men eenige voorname heeren, om van huis tot huis te gaen en het dus de gezamenlyke burgery te doen onderteekenen, met oogmerk om het den 13 December in te leveren. De heeren van de regering, omtrent deze zaek liever een weinig in de voorbaet willende zyn dan te laet komen, beleiden den 11 der laetstgenoemde maend eene buitengewoone vergadering, en ontboden de voornoemde heeren gecommitteerden met hun request. Dezen daer verschenen zynde sloeg de klok des morgens naeuwlyks elf uren, of het geroep van Vivat de Prins van Oranje, korts nog verboden, klonk van het stadhuis af en alle de straten der stad door, en het stadhouderschap werd vastgesteld, gelyk wy te voren reeds verhaeld hebben" (nl. I, blz. 817—819).

De kroniek van Smetius-in de Betouw is over deze gebeurtenissen wonderbaarlijk kort. J. S. v. V.

HET ONDERWIJS TE NIJKERK NA DE HERVORMING (1593—1630).

DOOR

G. BEERNINK.

„Droncken drincken, dobbelen, lasterlicke propoosten, factiën ende diergeliicke neffens andere fouten" — voorwaar geen kleine beschuldiging in 1610 tegen rector Johannes Phasius te Nijkerk ingebracht. In eene extra-ordinaire vergadering van de classis van Neder-Veluwe werd hem opgelegd:

Eerstelijk, dat hij, Phasius, schuld bekenne en leedwezen betoone in hetgene, waarmede hij God met woorden en werken mocht vertoornd hebben, de kerk van Christus ontsticht en zijne medebroederen bedroefd, en dat hij moet verzoeken, dat hem zulks nogmaals ten beste worde gehouden;

Ten tweede, dat hij belove God van harte te willen vreezen, zijn leven beteren, nalatende nevens andere fouten: dronken drinken, dobbelen, het uiten van lasterlijke propoosten, het stichten van factiën;

Ten derde, dat hij zich aan de kerkenordening conform den Woorde Gods en bij de hooge overheid geapprobeerd zal onderwerpen, broederlijke vermaning des kerkeraads aannemen en vrede en eenigheid der kerk najagen;

Ten vierde, dat hij zijne school wel waarneme, de jeugd met goede exempelen en onderwijzing stichte en ook met zijn collega, dien hij hebben of krijgen mocht, vreedzamelijk leve.

Dit alles beloofde Phasius met handtasting aan de classis te willen nakomen en verklaarde daarmede zich met zijne broederen van den kerkeraad vereenigd en verzoend te hebben.

Eene oorkonde werd hiervan opgemaakt en door Ellardus van Mehen, praeses en gedeputeerde van de classis, en door den scriba Anthonius Wedaeus onderteekend.

Het was eene dringende noodzakelijkheid voor den rector der Latijnsche school te Nijkerk, wilde hij zijne ambtelijke betrekking behouden, om aldus vergiffenis te vragen en beterschap te beloven. Er waren n.l. klachten omtrent hem bij het Hof van Gelre ingekomen, nadat al vroeger de tusschenkomst van de classis, doch te vergeefs, door den kerkeraad was ingeroepen. En volgens het Resolutieboek van het Hof in dato 13 Maart 1610 had Phasius zich wel persoonlijk bij dit hoogste rechtscollege van Gelderland verdedigd, maar werd niettemin bepaald, dat hij zich vóór de eerstvolgende Paschen moest zien te verzoenen met de classis of hare gedeputeerden, den predikant en den kerkeraad van Nijkerk en van hen alsmede van de gemeente omtrent zijn gedrag attestatie binnen den genoemden tijd aan het Hof moest toezenden. Voorts werd hem gelast zich te beteren in leven en wandel, de school op de bepaalde uren waar te nemen en de belangen der jeugd door goed voorbeeld en goed onderwijs te behartigen. Kwamen de verlangde bewijzen niet in, dan zou hij gedeporteerd — ontslagen — worden.

Waar zulke toestanden heerschten, zal het zeker de moeite loonen een onderzoek in te stellen naar het onderwijs in den tijd, dat de leer van Calvijn aan de plattelandsbevolking van Veluwe eenigszins door den machtigen arm der overheid werd opgedrongen en deze overal Hervormde predikers en schoolmeesters deed aanstellen. Daarvoor is het noodig terug te gaan tot den tijd van eene der eerste vergaderingen van de classis van Neder-Veluwe, die gelijk stond met de tegenwoordige classis van Harderwijk 1).

In de vergadering van 13 April 1594 te Harderwijk werd bij art. 13 bepaald, dat men „den heeren", d. i. het Hof van Gelre, zou te kennen geven, dat er scholen noodig waren in ettelijke groote dorpen, en twee artikelen verder, dat „die profanatie van den Sabbath afgestelt worde." Ds. Fontanus van

1) Deze bestaat uit de kerkelijke gemeenten Barneveld, Elspeet, Ermelo, Garderen, Harderwijk, Hierden, Kootwijk, Nijkerk, Putten, Voorthuizen, Doornspijk, Elburg, Emst, Epe, Hattem, Heerde, Nunspeet, Oene, Oldebroek, Oosterwolde, Vaassen, Veessen, Vorgten, Wapenvelde en Wezep, die evenwel in het laatst der 16de eeuw nog niet alle zelfstandig waren.

Arnhem, die de eerste vergadering had bijgewoond en op last des Hoves ook te Nijkerk eene Gereformeerde gemeente had helpen vormen, was de pleitbezorger van de classis bij het Hof: aan hem werd na de vergadering van 3 September 1594 te Elburg medegedeeld, dat de president namens de classis aan het Hof zou requestreeren, dat die „papistische papen up den platten landen ende sonderlick tho Putten, den Elspeet ende Epe removiret 1) ende in hare platzen reformierde dienars weder ingeplantet werden ende oock also mede den schulmeesters." In dezelfde vergadering werd den predikanten van de plaatsen, waar schoolmeesters waren, opgedragen te zorgen, „dat die scholen in gude ordinancie kommen; dat ock gude boecken gelert worden". Als men leest in de acta der classis gehouden binnen „der vest Nykerck", anno 1595 den 13 September, dat de kerk te Doornspijk nog een dak moest hebben, dan kan men daaruit besluiten, dat aan de schoolgebouwen ook vrij wat zal ontbroken hebben. Een jaar later werd bepaald, dat men op het platteland het diakenschap zou instellen. Op Zondagmiddag zouden de dienaars, dat zijn de predikanten, aan de kinderen den catechismus leeren, want de meeste custers waren tegen de leer, vooral die te Nunspeet. In 1598 op Paaschdag deed de schoolmeester te Putten, Engelbertus, den eersten ommegang in de kerk voor de armen, toen daar nog geen diakenen gekozen waren, vindt men in een merkwaardig doop-, trouw- en lidmatenboek te Putten opgeteekend, dat, wat huwelijkszaken betreft, een diepen blik doet slaan in het leven der Veluwnaars.

Was een rector van kleine Latijnsche scholen bevoegd die betrekking te verwisselen met die van predikant, en ziet men rectoren vaak vermeld met het praedicaat D. (dominus), in den eersten tijd der Hervorming op de Veluwe gebeurde het wel, dat een gewone of, zooals men zeide, een Duitsche schoolmeester minister of predikant eener plaats werd. Zoo verzocht Johannes Hesselius, schoolmeester te Barneveld, in 1597 aan de classis om den kerkdienst te Elspeet. Later trad hij er dan ook als kerkdienaar op en was de opvolger van den pastoor, die reeds aan de classis, den 14 en 15 November 1592 te Oldebroek vergaderd, een schriftelijk protest had gezonden, waarin hij verklaarde, dat hij bij zijne leer blijven wilde, die hij toen ruim 37 jaren verkondigd had, en liever zijne pastorie wilde

1) In het door mij geraadpleegde afschrift staat remostiret.

verlaten dan van zijne leer afstand doen, onder voorwaarde nochtans, dat hem de honderd daalders gerestitueerd zouden worden, waarvoor hij de pastorie gekocht had.

Nog één blik in het classicale register, dat evenals de Synodale Acta eenmaal in druk moge verschijnen. De Zondagsheiliging liet in die dagen, ook twee eeuwen later nog, al zeer veel te wenschen over. De broederen der classis baden den dienaren te Harderwijk hun magistraat te verzoeken, dat deze op Zondagvoormiddag geene wagens in de stad wilde binnenlaten, de poorten gesloten houden en de huislieden noodzaken op Zondag niet zooveel te arbeiden. Later, in 1598, wilde men aan de overheid verzoeken te Nijkerk op Zondag geen markt te doen houden. Daar werd ook onder de predikatie gewerkt. Toen werden tevens de dienaars vermaand niet te zitten drinken in de herbergen, ja „heel sich der wirtzhaussen onshlan, tensie dat die noot sulcks eyschet ende sonder ergernis geschieden can."

Na deze inleiding tot beter begrip van den godsdienstigen en moreelen toestand van de bewoners der Neder-Veluwe (classis Harderwijk) in het algemeen en tot verkrijging van eenig denkbeeld omtrent volksontwikkeling en onderwijs in het bijzonder, kan overgegaan worden tot eene schets van het onderwijs te Nijkerk, bijna uitsluitend ontworpen naar gegevens in boeken en losse stukken, behoorende tot het archief der Hervormde kerk aldaar.

Eene der eerste werkzaamheden van den in 1593 beroepen predikant Johannes Zwitterius was een Duitschen schoolmeester, „ludi moderator", te doen aankomen. Hij schreef in het actenboek, dat Jacobus Fredericus den 25 Juli 1594 als zoodanig was aangenomen tot den 1 Mei 1596, „nedt 7 verdhel jaers", zegt hij, tegen honderd daalder 's jaars, den daalder op dertig stuivers gerekend, en het schoolgeld. Bij het aangaan van een huwelijk „is hem oick belovet frieye behuisinge". Op Paschen 1595 ging de nieuwe meester ten avondmaal, doch vertrok spoedig daarop. Lambertus Elberti, de gewezen vicarius, nam tijdelijk den dienst waar voor één gulden 's weeks. Theodorus Seilerus verbond zich in Mei 1596 voor een jaar en zag zijn traktement op 180 keizersgulden vastgesteld boven het schoolgeld. Partijen behielden zich voor elkander op Michaelis a. s. het contract op te zeggen, „omb alsdan ein ider sien verbeteringe te doen." Het spreekt van zelf, dat bij zulk eene regeling

het onderwijs moest lijden, en reeds vrij spoedig wordt dan ook geene melding meer van hem gemaakt.

In 1599 treden andere onderwijzers ten tooneele. Godefridy, schoolmeester te Bunschoten, wordt tot rector aangesteld op conditiën ongeveer als vroeger. Behalve vrije woning zou hij de eerste twee jaren telkens 150 gulden genieten, maar hij moest eene quitantie van 180 gulden geven, want men zou met de resteerende penningen zijne woning repareeren. Tweemaal 's jaars kon hij zijn traktement ontvangen, de ééne helft op Martini, de andere op Petri. Het schoolgeld van de leerlingen, die in het Latijn werden onderwezen, zou hij alleen genieten, doch dat van hen, die het gewone onderwijs ontvingen, zou hij met zijn collega deelen. Deze, Lambertus Elberti, zou voorzanger in de kerk zijn en daarvoor zouden hem 25 keizersgulden toegekend worden. Godefridy beloofde, dat hij privaatlessen zou geven voor een leeuwendaalder 's jaars voor elk kind. Partijen hadden het recht elkander een half jaar te voren den dienst op te zeggen. In 1600 en twee jaren later namen meester Godefridy en zijne huisvrouw deel aan het avondmaal. Dit was een criterium van oprechte Gereformeerde gezindheid.

In Mei 1603 werd Joh. Phasius zijn opvolger en deze ontving voor reisgeld van 's Hertogenbosch vier gulden veertien stuivers. Men scheen niet het recht te hebben hem te ontslaan; anders had men het niet zestien jaren met den twistgierigen man uitgehouden. Hij zelf had zich eerst slechts voor één jaar verbonden tegen een salaris van 180 gulden, vrije woning, het genot van het halve schoolgeld en vijf of zes voer turf van het gasthuisveen. Een jaar later begaf hij zich in het huwelijk met Reiertje Winkopii, dochter van den Barneveldschen godsdienstleeraar, vroeger pastoor, doch later nimmer als een goed predikant gerekend, waarom er eerst in 1609 een gereformeerde kerkeraad kon worden benoemd. Nimmer ging Phasius tot den avondmaalsdisch, wel zijne vrouw. In het malenboek van Appelreveld, van welke maalschap hij secretaris was, wordt hij ook notaris genoemd.

De collega van Phasius, Joh. Adriani, van Dordrecht afkomstig en nu eens schoolmeester, dan ondermeester genoemd, stond spoedig op gespannen voet met zijn ambtsbroeder. Uit de huwelijksinschrijving blijkt, dat hij tevens organist was.

Te Nijkerk waren de onderwijzers geen koster, doodgraver

of klokluider. Wel waren er tijden, dat een hunner organist of voorzanger was. Ook door schrijfwerk, dat zeer goed betaald werd, had menig onderwijzer goede bijverdienste.

De woningen der schoolmeesters, die nog al eens van nieuwe bedsteden moesten voorzien worden, ook wel eens van een „heymelyck gemack", waren met stroo gedekt; voor het dak van de opkamer van Phasius' huis had men drie vim stroo noodig. Omslingerd van wijngaardranken moeten de huizen een landelijk aanzien gehad hebben. Eens werd voor het snoeien van wijngaarden „tot de huisinge van de schoelmeisters" f 1 — 2 — 8 betaald.

In het algemeen ontbrak er veel aan de onderwijzers, die Nijkerk vóór 1620 bezat, zoodat zij in het geheel niet beantwoordden aan het ideaal van een schoolmeester in die dagen, hoewel zij, o. a. Phasius, ingevolge een op 30 October 1609 door den kerkeraad genomen besluit de kerkenordening hadden onderteekend, die door de Nationale Synode, den 20 Juni 1586 te 'sGravenhage gehouden, was vastgesteld en waarvan artikel 19 luidde:

„De kerckenraeden sullen alomme toesien, dat daer goede schoelmeysters siin, die niet allene die kynderen leeren lesen, schryven, spraken ende vrye konsten, maer oeck deselve in de godtsalicheyt ende in den cathechismo onderwysen."

De twist tusschen de onderwijzers liep allengs niettegenstaande alle vermaning zoo hoog, dat de school verliep en de jeugd verwilderde. Daarom werden zij den 14 September 1609 tegen Paschen e. k. ontslagen, „also dat sie sick tegens die tiit om andere diensten mogen ombsihen ende wy na andere meesters." Dit besluit was na rijp overleg in de garfkamer genomen door predikant, ouderlingen en diaconen met de jonkeren des kerspels. Evenwel zou uit den eenen twist een andere voortkomen. Omdat, naar de jonkeren Adriaen van Vorstenborch, Claes van Delen, Carel Bentinck en Casijn van Oldenbarneveld beweerden, de predikant in de zaak der schoolmeesters tegen hen gerebelleerd had, kwam er door hen op een Zondag een groote oploop van volk vóór en in de kerk. Alleen gedeputeerden van het Hof konden het nieuwe twistvuur uitdooven.

In het begin dezer verhandeling is medegedeeld, wat na het besluit de twistgierige Phasius moest doen om zijne betrekking te behouden. Zijn collega had reeds het veld geruimd en werd na een half jaar vervangen door Joh. Schultetus,

geboortig van Delden en te Ede werkzaam. Hij had van de laatste plaats en van Deventer een goed testimonium getoond; op zijne benoeming werd de approbatie van het Hof verkregen.

Maar de beide kerkmeesters hadden niet meer de volle beschikking over eene woning voor den nu aangestelden onderwijzer. Hiertoe was het huis bestemd, behoorende tot de st. Anthonie-vicarie in de kerk en dat door wijlen Lambertus Elberti, eerst als mispriester, daarna als gereformeerd schoolmeester langen tijd bewoond was geweest. Niet duidelijk blijkt, wie zich de bevoegdheid had aangematigd om dit huis aan Fiitje, de weduwe van Willem Bentinck, te verhuren. De kerkmeesters beloofden aan de gemeenslieden en anderen, dat zij op kosten van kerk en gasthuis de zaak door het Hof zouden doen behandelen, opdat het huis met den tuin niet zou vervreemd worden van de kerk tot nadeel van het kerspel.

Hoewel later de woning weer voor een onderwijzer diende, Schultetus zou haar niet betrekken. Reeds den 11 Mei 1611 is hij, zooals de predikant Zwitterius schrijft, „seer ontwetlich uit synen dienst alhiir gescheiden ende ghan wonen bie die tot Ede, also dat men wel alle frommen vor een soodanigen lichten vogel warnen mochte.''

Het was dan ook voor den in het onderwijs belangstellenden predikant om wanhopig te worden. Waar bleef de goede trouw? Een lang contract was door hem in naam van het presbiterium en anderen opgemaakt en onderteekend en tevens door den „lichten vogel."

Een schoonschrijver, mr. Anthonius Kalsbeeck, werd eerst in het najaar tot Franschen en Duitschen schoolmeester aangenomen met verplichting om twee jaren te blijven. Weer werden de voorwaarden vastgesteld en geteekend. Hij scheen eenigszins tegen den rector opgewassen; acht jaren lang zouden deze confraters het naast elkander uithouden. Uit eene door dezen schooldienaar in sierlijk gekrulde letters geschreven kwitantie valt af te leiden, dat hij voor het invorderen van zijn salaris eens naar Arnhem moest reizen. Er was toen weer strijd tusschen gemeente en jonkers, wien het hier niet zoo spoedig als in andere schoutambten gelukte om de macht in handen te krijgen. Ook had hij een groot bord geleverd, waarop hij in kleuren de tafel — de wet des Heeren zeker — had geschilderd, waarvoor hij 54 gulden in rekening bracht, welke som hem trouwens

door de kerkmeesters toegezegd was. De tafel werd in de kerk vóór den toren opgehangen.

Vele jaren zou de predikant in zijn notulenboek zwijgen over scholen en schooldienaren, maar in 1619 kwam de catastrophe. Geen medelijden meer met hen, die de belangen der kerspellieden, n.l. goed onderwijs en goede opvoeding voor hunne kinderen, zoo lang met voeten hadden getreden; geen genade meer voor hen, hoewel zij vaders van talrijke gezinnen waren. Het vorige jaar nog had Phasius opnieuw de vadervreugde gesmaakt; drie maanden na het ontslag schonk Sibilla Lose, Kalsbeeck's echtgenoote, dezen twee dochters.

Sedert de kerkeraad in 1610 met Phasius in grooten onmin was geweest, was gansch geringe beterschap bij hem bespeurd; hij was de twistzoeker met iederen collega, verzuimde dikwijls de school en leidde nog immer een ergerlijk leven.

Groote klachten van sommige inwoners kwamen den 2 Februari 1619 in bij jonkers, schout, kerk- en gasthuismeesters, toen zij naar oude gewoonte in de garfkamer vergaderd waren. Daarom werd besloten beide meesters te ontslaan, wat hun door den schout werd aangezegd.

Phasius zou echter allen trotseeren. Ofschoon hij met Pinksteren 1619 vertrekken moest, bleef hij in zijn huis en in de school. Hij wist van geen „wicken". Na drie maanden wendde zich de kerkeraad tot de classis met verzoek, dat deze bij Synode of Hof zou bewerken, dat „de quaden eenmal gestuit ende geweert mogen werden."

Eerst den zesden December 1619 kon het gewichtige besluit door de aanzienlijkste ingezetenen genomen worden, om twee personen als afgevaardigden te benoemen tot het beroepen van twee goede schoolmeesters, die beiden ervaren in de Latijnsche taal moesten zijn, opdat bij ziekte of afwezigheid van den eenen „die Latiinsche klarcken (leerlingen) soowel als die Duitsche souden mogen worden geïnstitueert, onderwesen ende afgehoort." Tevens moesten de te benoemen onderwijzers redelijk kunnen schrijven.

Met bekwamen spoed vervulden de gecommitteerden, Nicolaes van Delen en Jan van Vanevelt, beiden belanghebbende ouders, de hun opgedragen taak. Op Paaschdag, 16 April 1620, werd het nachtmaal des Heeren uitgedeeld, waaraan de nieuwe rector met zijne echtgenoote en zijn ambtgenoot deelnamen. De eerste was François Boon, van Naarden, zijn collega Herman

Henrici, van Harderwijk afkomstig. Zij beiden zouden de gemeente langen tijd dienen: de rector is er ruim dertig jaren werkzaam geweest en overleed in 1651. Zij zouden later in hunne taak nog door den organist Peter Jacobs of Petrus à Lenninck worden bijgestaan, aan wien het onderwijs der meisjes werd opgedragen.

Eenmaal hadden de schoolmeesters een aanval te doorstaan, toen zij beschuldigd werden, dat zij in de kerk en op de straat slechte discipline onder hunne leerlingen hielden. Deze beschuldiging van een door een langdurig proces prikkelbaren kerkmeester bleef blijkbaar niet onweersproken. (Zie bijlage III.)

Naar hetgeen uit het tweede kerkvoogdijboek, dat in 1643 aanvangt, valt af te leiden, moet meester Frans Boon een geacht ingezetene zijn geweest.

Hij en Henrici zijn de eerste leermeesters geweest van den beroemden Gelderschen geschiedschrijver Dr. Arend van Slichtenhorst, omtrent wiens geboorteplaats en familie tot heden niets bekend was, maar waarover een onderzoek in het gemeentearchief te Nijkerk en de thynsboeken te Arnhem het gewenschte licht heeft verspreid. Zijn ontvankelijke, voor indrukken zoo vatbare geest zal een vruchtbare bodem geweest zijn voor de zaden van ontwikkeling, door zijne onderwijzers uitgestrooid.

De tijd was toen voorbij, dat er in de ambten van Veluwe zulk een gebrek aan intellect was, dat bij de begeving der opbrengsten van vicariegoederen aan studeerenden uitdrukkelijk bedongen moest worden, dat zij, waar zij later ook mochten wonen, steeds het ambt met raad en daad zouden dienen. Dit geschiedde b.v. nog in 1591, 1599 en 1609, toen telkens een der zonen van den schout van Nijkerk, Goossen van Corler, met de inkomsten van de L. Vrouwe-vicarie werd begiftigd. De giftbrief van 1591 is hier in bijlage II opgenomen naar een afschrift van den beneficiant in het kerkmeestersboek.

Deze beschouwing van het onderwijs te Nijkerk zou noodwendig onvolledig moeten blijven en onbevredigd laten, indien niet onder eene menigte losse stukken in het archief, gediend hebbende voor het groote proces over de regeering in 1629 en later tusschen ambtsjonkers en gemeenslieden, eene ordonnantie voor de scholen te Nijkerk was gevonden, die hare organisatie doet kennen: de regeling der schooltijden, het onderwijs, de eischen van tucht, de schoolgeldheffing, de verhouding der onderwijzers. Vóór dag en dauw waren onze voorouders uit de veeren: hoe-

wel er buitenkinderen waren, die een half uur of verder van de school woonden, begon men des zomers te zes uren 's morgens met het onderwijs, des winters een uur later. Om een juist inzicht te geven omtrent de gestelde eischen voor school en onderwijs, wordt de bedoelde ordonnantie in haar geheel als bijlage I opgenomen en tevens de wijziging van 1627.

Wat leert zij omtrent het onderwijs van dien tijd? Eene globale beschouwing moge nog ten slotte eene plaats vinden.

De rector was, althans tot 1627, het hoofd der school; zijn collega kon later meer zelfstandig het gewone lager onderwijs geven. Evenwel was er wederzijdsche verplichting om bij afwezigheid van een hunner mede diens leerlingen te onderwijzen. De schade, die de rector door de regeling in laatstgenoemd jaar leed, werd hem eenigszins vergoed. Vóór dien tijd toch konden de leerlingen het schrijfonderwijs ontvangen van den meester, dien de ouders daarvoor wenschten, wat nog na 1619 bestendigd was, hoewel blijkbaar vroeger de onderwijzer Anthonius Kalsbeeck, een calligraaf, zooveel leerlingen hiervoor had getrokken, dat dit mede oorzaak van krakeel tusschen de leermeesters der jeugd geweest was. De goede gang van het onderwijs zal door de vrijheid in het kiezen van een schrijfonderwijzer ook geleden hebben.

Lezen, schrijven, lessen over taal en godsdienst, zingen en rekenen waren de onderwijsvakken. Nevens het Nederduitsch werd het Latijn onderwezen in aansluiting aan de hoogere klassen van het Nassau-Veluwsch gymnasium te Harderwijk, dat als hoogere onderwijsinrichting sedert 1375 bestond en in 1604 hervormd en in een nieuw gebouw gevestigd was. Was hier het onderwijs vrij zeker klassikaal — bij huwelijksinschrijvingen van praeceptoren werd wel eens de klasse genoemd, waarin zij werkzaam waren — het lager onderwijs zal als overal elders tot 1806 wel bijna uitsluitend hoofdelijk onderricht geweest zijn. Opmerkelijk is het, dat men ter aanmoediging zeker minstens eenmaal 's weeks de schoonschriften, de „ophangselen" hier genaamd, aan den wand bevestigde. Het hiervoor onwaardig gekeurde, het „vuile" papier, moest onder de beide onderwijzers(?) — het artikel is hier onduidelijk — gelijkelijk verdeeld worden. Uitmuntende schrijvers werden gevormd; daarvan getuigen nog de kerkvoogdijboeken en hier en daar die van de diakonie. Het geven van onderwijs in andere talen in de school

werd uitdrukkelijk verboden, doch privaatlessen tegen eene overeengekomen belooning werden toegestaan.

Met de bevatting en ontwikkeling der kinderen werd bij het godsdienstonderwijs weinig rekening gehouden: zoodra zij de school betraden, werden de formulieren voor de gebeden geleerd, verder eene soort van catechismus, 't geloove (dat zal zijn: de algemeene artikelen van het christelijk geloof) en de tien geboden. Bij het begin en het einde van den schooldag moest een der leerlingen met luide stem een gebed uitspreken. Ieder had zijne beurt. Tot diep in de negentiende eeuw heeft dit gebruik stand gehouden.

Vooral in plaatsen, waar geen orgel het kerkgezang begeleidde — en dit was in verreweg de meeste het geval — was het een dringende eisch, dat de kinderen in de school leerden zingen. Hoewel in Nijkerk wel een orgel was — na 1672 heeft men het echter eene eeuw zonder begeleiding moeten doen, daar de Franschen ook het orgel niet gespaard hadden — werd toch voorgeschreven, dat des Zaterdags van twaalf tot één uur de leerlingen de psalmen moesten leeren zingen. Ook moesten dan de gebeden en de catechismus gerepeteerd worden. Dit laatste geschiedde, omdat, zooals nog eene kwarteeuw geleden in Bunschoten gebruikelijk was, één der kinderen in de middaggodsdienstoefening met luide stem de vragen, door den predikant tot den leerling vóór den preekstoel gericht, had te beantwoorden. Dat prikkelde zeker tot inspanning; evenwel bleek het voor sommigen nog noodig, dat de onderwijzer vooraf den leerlingen de vragen stelde.

De jeugd gedroeg zich onder de godsdienstoefening niet altijd betamelijk en durfde bij het in- en uitgaan der kerk „misbaer" te maken. Hiertegen hadden de onderwijzers te waken. De tucht, welke zij moesten uitoefenen, reikte ver buiten de schoolwanden: in de kerk, op de straat, in velden en wegen, bij beek en gracht waren zij de politiemannen voor de jeugd, wel eens de schrik voor de baldadige of dobbelzuchtige knapen. Dat was goed in een tijd, toen van behoorlijk politietoezicht geen sprake was. Toch schijnt de kwaadwilligheid van het jeugdige geslacht toen wel eens alle paal en perk te buiten gegaan te zijn.

In de school moest, als een meester bij den aanvang van den leertijd niet aanwezig was, wat men toen, schoon in strijd met een behoorlijk plichtsgevoel, als eene natuurlijke of althans

verschoonbare zaak beschóuwde, de andere onderwijzer de kinderen, die te laat kwamen, corrigeeren. Het goede voorbeeld als beste tuchtmiddel scheen in dien tijd minder bekend te zijn. Wilden kinderen afwezig blijven, dan moesten zij verlof vragen, of de ouders hadden te berichten, waarom zij absent waren.

De schooltijden waren van 's morgens zes tot acht, van negen tot tien, van twaalf tot twee en van drie tot vier uren, in den winter begon men des morgens een uur later. Er werd dus behoorlijk voor speeltijden gezorgd. 's Woensdags en 's Zaterdags was men na één uur vrij. Van vacanties wordt niet gerept; in de achttiende eeuw werden zij bij besluit van de ambtsjonkers op vaste tijden in het jaar verleend.

Het onderwijs werd alleen tegen betaling van schoolgeld verstrekt. Als entrée-geld werden twee blanken betaald, terwijl met Kerstmis twee stuivers en met st. Jan één stuiver aan den onderwijzer moest geschonken worden. Behalve 200 carolusgulden, vrije woning en turf uit het kerkeveen genoot de onderwijzer elk kwartaal aan schoolgeld drie stuivers van hen, die alleen lezen leerden, vijf van hen, die tevens schrijfonderwijs ontvingen en van hen, die het Latijn beoefenden, zes stuivers, zelfs al kregen de laatsten geen onderricht in het schrijven. Waarschijnlijk waren zij dan hierin al ervaren. Bij wanbetaling werd de toegang tot de school ontzegd.

Eene aansporing tot eensgezindheid en trouwen dienst was door de ervaring in vorige jaren niet onnoodig gebleken.

De toongevende ingezetenen en de onderwijzers sloten het contract niet meer voor een bepaalden tijd, maar maakten de conditie, dat zij wederzijds het recht hadden drie maanden te voren de verbintenis op te zeggen.

Ieder reglement, iedere wet heeft eene voorgeschiedenis. Zij worden uit de behoeften der tijden geboren. Zoo werd ook geboren de ongetwijfeld belangrijke ordonnantie voor de scholen te Nijkerk, waaruit de inrichting van het onderwijs in dezen merkwaardigen overgangstijd blijkt. Zij wordt niet alleen, vergezeld van eene korte toelichting, uit het duister der archieven aan het licht gebracht, maar het was ook een vereischte haar te plaatsen in het licht van den tijd, waarin de hervormers voor goed onderwijs aan leeken trachtten te zorgen, doch door gemis aan goede onderwijskrachten en dikwijls door gebrek aan fondsen ter behoorlijke bezoldiging met groote bezwaren

hadden te worstelen. Mogelijk is om de laatste reden het onderwijs langzamerhand na het hier behandelde tijdvak eene ambtszaak geworden, waardoor de ambtsjonkers het recht van benoeming en ontslag enz. verkregen. Deze toonden daarbij wel hunne macht en heerschzucht, maar zelden liefde voor de geestelijke ontwikkeling der burgerij.

BIJLAGE 1*a*.

Ordinantiën der schoolen te Nykerck, streckende tot vrede ende enicheyt der meysteren, als oyck tot stichtinge der junge jeuchendt.

1.

Ten ierste sal die rector hebben die opsicht over die gehele schoole, alsoo, dat die kinderen, die eerstmael in die schoole comen, by hem sullen coemen om haer naem op te laeten schryven, und dat inslaechtsgelt geliickelicken met malcanderen deilen, welck siin sal twe blancken.

2.

Ten tweden: alle insolentie, soo buiten der schoele, in die karcke und op straeten van schoolkinderen, soo Duitsche als Latiinsche, bedreven wort, sal van den presenten meyster gestraft worden nae vereis des delickts, maer die delicten, soo in der schoolen bedreven worden, soo in qualick leren als leven, sullen van den tweden meister nae behoeren gestraft worden.

3.

Ten derden: beyde de meisters sollen malcanderen lyeven und eren in oprechticheit, die ene niet regieren over d'andere, oock met getrouwheit arbeiden tot opbouwinge der junge jugent, und die samentlick malcandren helpen onderwysen und leeren. Doch die voorschriften voor die kinderen, soowel die Latiinschen als Duitsche, staet vry by den olderen, van wat meyster sie deselve willen laeten schryven. Die ophangselen der kinderen sullen ten minsten 's weecks eenmael opgehangen worden, daernae het vuile pampier sullen sy geliickelicks deilen.

4.

Ten vyerden sullen (sy) haer beneerstigen, dat die kinderen, soo balde sy in die schoole coemen, leeren die viif hoofstucken

der crystelicke lere, het avondt- ende morgengebedt, (dat) voor und nae den eten, mitsgaders 't Vader ons, 't geloove und thyen geboden.

5.

Ten viiften, dat die kinderen per vices bidden des morgens und des avonts, wan sy in die schoole daerin ende oock daeruyt gaen.

6.

Ten sesten, dat die kinderen, wanneer gepredict wort, siin ordentelick sonder enich misbaer in de karcke ende weder daeruyt samentelick gaen.

7.

Ten suevensten: des Woensdachs ende Saterdachs ter een uyre nae den middach sal het oorlof siin, doch dat van twalif uhre tot een uyre in die schoole die psalmen, die men des naevolgenden daeghs in die karcke singen sal, worden overgesongen, opdat die kinderen die in tiits leeren. Daerna oock die gebeden und catechesmis repetieren.

8.

Ten achtsten sullen de meisteren hen beneerstigen die kinderen te onderwysen in die eerste beginselen der latiinsche spraecke, welcke in Gymnasio Herderwiceno gebruickelick siin, mits onderteikenende Canones Synodi Nationalis, des versocht siinde.

9.

Ten negenden: die tiidt und uhren om in ende uit der schoole te gaen siin 's winters des morgens van sueven tot acht uhren und van negen tot tyen uhren. Des naemiddachs van twalif tot twe uhren und van dre tot vyer uhren. Maer des somers van sesse tot acht und van negen tot thyen uhren.

10.

Ten tyenden sullen de meysters ofte ten minste een van hen beiden passen op die uyrslach binnen die schoele te siin om die kindren naer behoren te corrigeren, die te laet koemen.

11.

Ten elfden sullen beide de meysteren wel neerstelick opletten, dat nymandt van de schoolkindren hem absentere noch

uut der schoole noch uit der karcke; und so ymant uutblieft, dat de olders daervoor oorlof bidden ofte ten minsten lofweerdich teiken senden.

12.

Ten twalifden sullen beide meisteren dickwils omheergaen und toesien, dat die schoolkinderen op de straeten ende wegen geen insolentie bedryven, alsoo oock te letten op de baden des somers.

13.

Ten dertyenden, wat aengaet die private lectiones, staen beyde de meisters vry dit te doen in de tiidt, wanneer geene school geholden wordt, geliick het haer oock vrystaet, soo veel behoorlick is, daervoor te nemen ofte te bedingen.

14.

Ten XIIIIden sullen gene van beyde die meisters anders die kinderen moegen leeren dan Latiin und Duits ende mit geen rekeninge ofte andre dingen in de schoole te maenen, tensy in privatis lectionibus, 'twelck een yder, als boven verhaelt, vry sal staen.

15.

Ten XVden aengaende 't jaerlix tractament sal yder hebben twehondert car. gulden, item vry woninge ende sooveel turrif als de voorgaende meesteren gehadt hebben ende van hetselfde vheen.

16.

Ten XVIden: die kinderen haer schoolgelt alle vyerdel jaers sal siin: die Duytsche, die niet schryven, yder dry stuvers, ende die schryven viif stuvers; die Latiinschen, soowel die schryven als niet schryven, yder ses stuver alle vyerdendeel jaers als boven.

17.

Ten XVIIden sullen die kynderen samentelick alle vyerdeldeel jaers haer schoolgelt precys betalen, ofte die meesters sullen haer die school moegen verbyden.

18.

Eyntelick is geconditioneert, dat den eenen den andren, wie an den andren niet genucht, soowel ingesetenen als die school-

meysteren, malcanderen een vyerdendeel jaers te voren moegen opseggen, sonder ymants contradictie.

Item voor extra-ordinaris sullen die schoolmeisteren met haer beyden genieten: Corsemis van yder kindt twe stuvers und st. Jan in de somer twe stuver ende vorders nyet.

Op deze conditiën is Frans Boon aengenomen voor rector ende Hermen Hendricks voor den tweden meister.

Oircondt by ons onderschreven tsamentelicke onderteikent. Actum op den achtiinden Decembris, olden stiil anno 1619. Ende was onderteikent:

NICOLAES VAN DELEN.
CAROLUS BENTINCK.
COOP VAN OLDENBARNEVELT.
LOECH GERRITS.
JAN SCHRASSER.
WOLTER VAN HENNEKELER.

JELIS LOECHS.
HENDRICK VAN VANEVELT.
JAN VAN VANEVELT.
GIISBERT VAN TWILLER.
BRANT VAN DER SCHUYR.

FRANS BOON 1619.
MR. HERMEN HENDRICKS.

BIJLAGE *Ib.*

Jonckeren ende kerspelluyden hebben op den reeckendagh deses jaers goetgevonden ende geordonneert, dat van nu voortaen Mr. Frans Boon onder hem zal hebben ende beholden alle de Latiinsche clercken ende Mr. Herman de Duytschen. Ende zal elcke meester van siin discipelen jaerlix proffiteren het schoolgelt ende alle vervallen.

Ende by kranckheyt of nodighe absentie van die eene of die andere sullen de Latiinsche by de Duytschen comen om by den presenten meester geleert te worden. Ende zoo mr. Peter absent waer by maniere als boven, zal Herman de meisies leren ende sullen die Latiinsche gaen als voren.

Des is Mr. Frans jaerlix uyt de kerck drie gulden ende drie gulden uyt het gasthuys toegeleyt. De rest sullen de schoolarche te beste stuyren.

Actum den 10 Februarii 1627.

Onder stondt: Ter ordonnantie als boven.

Ende was onderteyckent:

LAMBERT VAN HUEDT,
scholtus tot Nykerck.

BIJLAGE II.

Extracten uuyt sekere giften ende confirmatie van dien by den Ed. Hoeve, gedaen by den predicant und karckmeysters in der tiit met advys der Ed. ampsjonckeren ende enighe der ingesetenen des amps Nyekarck.

Alsoo de vicarie van Onse Lieve Vrouwe alhier binnen der Nykarck vaceert und leedich is und weeder in haer collatoren vervallen, als pastoer und karckmeysters in der tiit, hebben deshalve de pastoer und karckmeysters hier onderschreven dieselve vors. vicarie met advies onser jonckeren veur goet gesien und gevonden dese vors. vicarie weder toe vergeven aen den becuamen jonghen, namentlick Joachim van Curler, Goessen van Curler soen, scholtis te Nyckarck, omme van de fructus syne studium te mueghen vervolghen wes tot de older siins vier und twintichsten jaers. Und of iet geviel, dat vurs. jonghen midler tiit quame toe sterven, sullen alsdan pastoer und karckmeysters in der tiit de veurs. vicarie weder mueghen aentasten ende vergeven aen dengheene, die haer belyven sal, sonder becroyen van ymant.

Geviel oock, dat de veurs. jonghen nae siin vierentwintichste jaer langher begeere te studeren, sullen alsdan pastoer und karckmeysters in der tiit daerin doen als sy raetsaem sullen vynden.

Is oock geconditioneert dat, als veurs. Joachim tot siinnen jaeren gecoemen siinde und hem Godt siinne genade verleent, dat hy bequaem mocht waren het ampt te dynen met raet, daet of anders, sal tselve altiit geholden weesen te doen, in wat plaets dat hy oock mocht woenen. Des toe alle vasticheyt und toe waeren oorconde hebben wy amptsjonckeren, pastoer und karckmeysters deesen met ons eyghen handt und naemen ondertekent.

Actum den 19 Septembris anno 1591.

Und was ondertekent:

WILLEM BENTING.	HENRICK SCHOLTEN AELTS.
HARMAN VAN DER HELL.	OTH SCHRASSER.
STEVEN VAN DELEN.	B. TEN HOOFF.
EERNST VAN OLDENBARNEVELT.	GOETSCHALCK JANSEN.
EVERT SCHRASSERT.	JACOB AERTSEN.
RYKERT VAN NULDE.	TYMAN AELTSEN.
LOECH GERRITSEN.	AELT VAN DE VELDE.
SEGHER VAN HORSSELAR.	BERNT WESTENAPPEL.

(De handteekening van den pastoor E. Swaer ontbreekt.)

Het vorenstaande is getrokken uit het boek der kerkerekeningen enz. 1571—1621, blz. 77.

Er volgen nog twee dergelijke extracten van giftbrieven voor Boldewiin en Henrick van Curler, te Harderwijk studeerende, waarin het voorbehoud, dat het derde deel der jaarlijksche renten van de vicarie aan de kerk te Nijkerk zou betaald worden. Daarna zijn nog twee beschikkingen van het Hof van Gelre d.d. 23 October 1609 en 8 December 1615 ingeschreven, de laatste naar aanleiding van een request van vier ambtsjonkers en de beide kerkmeesters om de inkomsten der vicarie geheel ten bate van de kerk te doen dienen; doch de collatie bleef gehandhaafd.

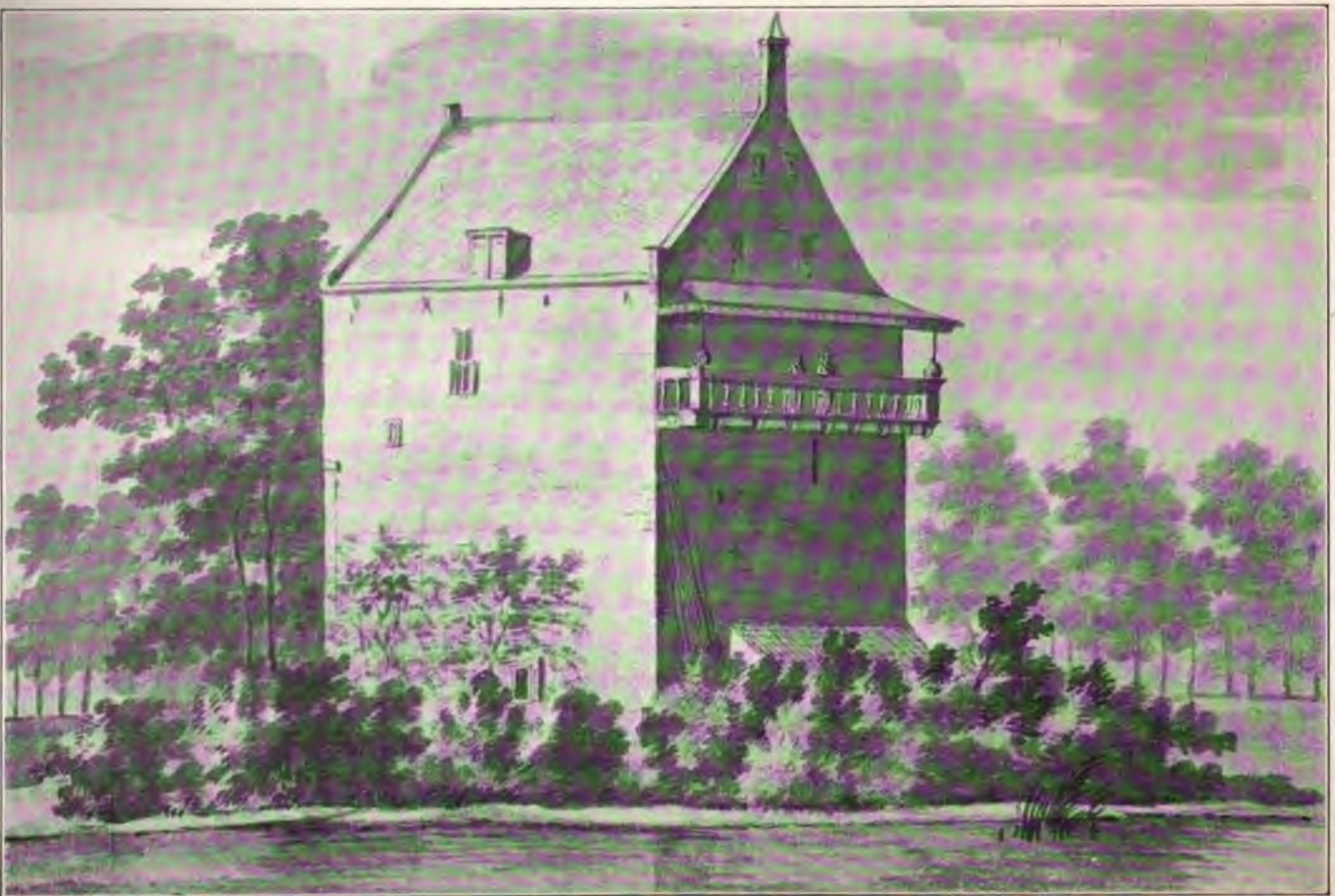
BIJLAGE III.

Memorie voer den Eerw. predikant om dese naevolgende afropinge te doen.

Die kerckmeysteren alhier tot Niickerk laten alle geërfde ingesetenen weten, hoe dat nae older gewoente gebruyckelick is toe kiesen Sondaegs nae Drie Koeningen met die meeste stemmen van die presente geërfden: kerck-, gasthuys- ende proevemeisteren ende kuster ofte die olden te continueren tot beleiven van de presente geërfden; mede datter moege gestelt worden schoelarchen om opsicht op die schoele to stellen, dat die meisters beter discepline muegen onderhalden van haer klarcken ende die groete insulentie in de kerck ende op straetten mag geweert worden.

Onder staat:

Ditselve heeft Johannes Marcator op tweden Januarii 1631 in absentie van predicant Albertus Nyenhuys afgekundicht ende opten vierden Januarii my Amelis van Twiller weder gelanget ende niet heeft durven onderteyckenen, omdat hy van sommigen daervan was bekeven.

ENGELRODE OF DE TOREN, VAN ACHTEREN GEZIEN, NAAR A. DE HAAN.

ENGELRODE.

DOOR

J. A. HEUFF Az.

Het landgoed Engelrode ligt in het voormalige graafschap Buren, onder de dorpen Beusichem en Zoelmond, eenige minuten gaans ter zijde van den grooten weg van Buren op Kuilenburg.

In den naam was al in het begin der 17de eeuw een kleine verbastering ingeslopen; hij moest eigenlijk luiden Enge-rode, naar de streek die onmiddellijk aan het landgoed grenst en nog thans den Eng genoemd wordt. Het woord Eng, Engh, Ingen wordt gebruikt voor een vruchtbare bebouwde strook grond nabij een dorp, en Rode beteekent uitgerooid bosch.

De registers van leenen en leenacten van het voormalige graafschap Buren, die slechts zeer fragmentarisch op het Rijks-archief in den Haag aanwezig zijn en met 1637 beginnen, vermelden dat een burger van Wijk, Cornelis Hendriks van Ommeren, niettegenstaande het protest van Jhr. Otto van Wijhe, heer tot Echteld, in 1603 beleend werd met de hofstede Engelrode, en wel ingevolge een acte van koop tusschen Juriaan Utermarck en Ghijsbert van Malburch d.d. 24 Mei 1596. De hofstede Engelrode met boomgaard en drie morgen land waren toen aan den graaf van Buren leenplichtig. Reeds in het volgende jaar werd aan Prins Filips Willem van Oranje en later aan Prins Maurits leeneed gedaan door Mr. Aert van Leeuwen, lid van een riddermatig geslacht, dat ook onder den naam de Leeuw in deze streken voorkomt. Hij was ontvanger voor de Staten-Generaal te Utrecht en werd, zoowel in zijn waardigheid als in het bezit van het landgoed, opgevolgd door zijn zoon Mr. Hendrik, die kommies genoemd wordt der respectieve

collegiën der admiraliteit in Holland, Zeeland en West-Friesland en in 1630 beleend werd. Zes en dertig jaar later werd zijn zoon en naamgenoot, die ook ontvanger te Utrecht was, als leenman van Buren voor Engelrode ingeschreven. Hij ging een hypothecaire verbintenis aan op „de principale adelycke" hofstad Engelrode met de boomgaarden en landerijen tegenover den kanunnik te Oudmunster binnen Utrecht en juffrouw Maria van Leeuwen, echtelieden, voor de buitensporig hooge som van 34000 gulden, die hij echter na anderhalf jaar heet afgelost te hebben.

Van dezen Hendrik kwam de bezitting in 1672 op zijn zuster Clasina, weduwe van Mr. Roelandus Roelands, in leven advocaat voor den Hove van Utrecht.

Hun zoon Adriaan komt voor als raad in de vroedschap en schepen der stad Utrecht, benevens als drossaard der hooge heerlijkheid Vreeswijk, anders genaamd de Vaart; later is hij raad ordinair in den edelen hove provinciaal van Utrecht. Hij werd na zijns vaders dood eigenaar van Engelrode.

De Roelandsen schijnen „de oude gequalificeerde adellyke hoffstadt Engelrode of den Toorn" als buitenplaats bewoond te hebben. Van Utrecht uit was de nabij de Lek gelegen plaats gemakkelijk te water (wat destijds een voorname eisch was) over Vreeswijk te bereiken. Toen Adriaan Roelands in 1710 de bijgebouwen van Engelrode aan een boer verhuurde, werd daarbij aan den huurder de verplichting opgelegd dat hij tweemaal 's jaars wagens en paarden ter beschikking van zijn heer moest stellen voor diensten in tuin en hof, en als deze op Engelrode was, moest de huurder hem des zondags te Beusichem of Zoelmond ter kerk rijden.

Mr. Roelands, die gehuwd was met Antonia Johanna van Nellesteyn, zag het aantal en het aanzien zijner waardigheden met den tijd wel stijgen, doch met zijn welvaart was het tegendeel het geval, als men dit immers mag opmaken uit het achtereenvolgens loslaten van zijn landerijen.

De ouderlijke nalatenschap in het graafschap Buren, die met zijn zuster door hem gedeeld was, zien wij langzamerhand wegsmelten. Soms kocht hij een stukje land van zijn naburen, maar op den duur bleef hij aan 't verkoopen. Zoo bracht hij in 1705, 1707 en 1711 achtereenvolgens 5, 13$^1/_2$ en 7 morgen in andere handen 1). Het blijkt dat de grond verhypothekeerd

1) Zeven morgen zijn zes bunders.

was; dus de verkooppenningen gingen voor een groot gedeelte naar een ander.

Het waren vooral leden van het geslacht van Rijnberk, die wij reeds in het begin der 17de eeuw onder de landbouwende ingezetenen dezer streek aantreffen, en die met landerijen naast die van mr. Roelands lagen, welke het door dezen losgelatene oppikten.

Zoo kwam in 1714 geheel Engelrode te koop. In het veilingsbiljet, dat in 't bezit van den tegenwoordigen eigenaar van dit landgoed is, wordt het met zijn vele lanen met zware boomen, en de wagens van Utrecht op Tiel, Bommel en den Bosch (waarschijnlijk vrachtwagens), die er dagelijks passeerden, naar behooren opgevijzeld.

Het goed werd bij afmijning gekocht door Elizabeth van Brummelen, die in 1707 gehuwd was met Dirk van Rijnberk en haar man in 1712 verloren had. Zij was een dochter van Johan Derksen van Brummelen en Neeltje Hendriksdr. de Cock, van wie wij vermeld vinden dat zij in 1696 drie tiendblokken kochten te Ravenswaai voor 4500 gld. Zij mochten dus onder de welgestelde lieden gerekend worden; het bezit van tienden was destijds, toen er even goed als nu soms tiendweigering plaats had, en niet gemakkelijk recht te krijgen was, niet zonder gevaar.

De vader van Dirk van Rijnberk, Antonie genaamd, was te Zoelmond brouwer geweest en had zitting gehad in de schepenbank van Beusichem en Zoelmond, die bestond uit een schout, twee schepenen en een secretaris. Te Beusichem en te Buren vond men destijds óók een brouwerij, dus drie binnen den afstand van een uur gaans.

De brouwer Antonie van Rijnberk, die in 1712 zijn testament maakte, had negen kinderen, en aangezien de bezittingen van de platteland-bewoners destijds meestal uit landerijen bestonden — want gereed geld was schaarsch — zoo had zijn zoon Dirk van Rijnberk, die het boerenbedrijf gekozen had, maar weinig land onder den ploeg te brengen. Daarom zocht hij met zijn beide broeders: Cornelis, die schout, en Johannes, die schepen was — naar een bijverdienste, en vond die in den paardenhandel, waartoe het dorp Beusichem met zijn destijds reeds eeuwenoude markt, die in het langste der dagen jaarlijks een geheele week lang gehouden werd, uitmuntend voor hen gelegen was. Na den dood van Dirk van Rijnberk hield zijn vrouw met haar beide zwagers afrekening. Van 17 Augustus 1707 tot 2

October 1712, toen de winst verdeeld werd, was er ontvangen 85177 gulden en uitgegeven 72771 gulden, zoodat er een voordeelig saldo overbleef van 12406 gulden. Van deze winst kreeg Lijsbet $^1/_4$ gedeelte, dus 3101 gulden. „Noch is bovendien bevonden — zoo eindigt de afrekening — dat aen obligatien sijn op de Generalitijt acht duysent vijf hondert gulden, die voor memorie op de rekeningh gebraght sijn, met nogh 7420 gulden op 't kantoor van Hoorn, Enckhuysen en Medenblick geslagen. Monteeren de obligatien 15950 gulden."

Deze som schijnt voorloopig in gemeenschappelijk bezit gebleven te zijn en is waarschijnlijk afkomstig van paardenhandel die reeds voor het begin der nog voorhanden en door ons geraadpleegde rekening gedreven is.

Onder de paarden die geleverd werden, vinden wij kanon- of togtpaarden genoemd. De leveranties waren telkens zeer aanzienlijk, soms van tusschen de 3000 en 4000 gulden — blijkbaar voor het leger —, en uit Noord-Holland werden er soms koeien voor teruggebracht. Wij vinden dat in Purmerend voor vier koeien met de kosten 255 gulden betaald werd.

Volgens een familie-overlevering zat Elizabeth van Brummelen toen zij bij den openbaren verkoop Engelrode afmijnde, in de herberg in de bedstede. Zij kocht het goed: het huis den Toorn met bouwhuis, bijgebouwen, boomen en grond, te zamen voor 11000 carolus guldens van 20 stuivers en betaalde bij het passeeren der acte, drie dagen na den verkoop. Te gelijk voldeed zij aan den gerichtsschrijver de $2^1/_2$ percent die de landdrost te eischen had, dus 275 gulden, en dan had ze nog leges, zegels, verleibrieven, transporten en schrijfloonen te betalen. Zeven jaar vroeger had haar man aldaar van denzelfden mr. Roelands de reeds vermelde $13^1/_2$ morgen bouw- en weiland gekocht voor 6000 car. gulden. Elizabeth moet, zooals haar kleinzoons wisten te verhalen, een kloeke vrouw geweest zijn; zelf ging ze, met haar broer als momber, naar het kasteel Buren om er den leeneed te doen voor het huis en de vier morgen land die van het nieuw aangeworven goed leenroerig waren. De handteekening die zij onder actes en bescheiden zette, pleit voor de meening dat zij een vrouw was die onderwijs genoten had; zij moet trouwens zelf tot aan haar dood het beheer gevoerd hebben over de boerderij, uit zeer vruchtbaren kleigrond bestaande, die zij grootendeels na haar mans dood verworven had. Toen de vader stierf, was de oudste zoon vijf

jaar; er was nog een zoon, en een dochter die maar weinige jaren leefde. De jongste zoon werd geboren na vaders dood. Elizabeth bleef dus met drie zoons zitten en kocht na haar mans overlijden een landgoed, met een kasteeltje er op, welke bezitting in tegenwoordige munt ongeveer 40.000 gulden zou gekost hebben. Na haar koop is Engelrode tot heden eigendom van het geslacht van Rijnberk gebleven, en er is op het huis een vrij uitgebreid archief bewaard, dat ons in staat stelt een en ander omtrent het leven der eigen-geërfde boeren in de eerste helft der 18de eeuw mede te deelen.

In 1722, toen de oudste zoon nog maar 15 jaar was, besloot Elizabeth van Brummelen, als weduwe en boedelhoudster van haar man, die zonder testament gestorven was, „niet genegen zijnde langer in gemeenschap van goederen met haere kinderen te blijven sitten," tot scheiding en deeling over te gaan. De kinderen stonden, aangezien de vader daaromtrent geen bepalingen nagelaten had, wettelijk onder opzicht en gezag van den drossaard van Buren. De secretaris van 't gericht van Beusichem en Zoelmond, D. de Ronde, deed het werk wat thans een notaris zou doen en maakte uitvoerige inventarissen en verdeelingen op, die „na langhwijlige deliberatien en overslagh" vastgesteld werden. De stukken werden onderteekend door Elizabeth van Brummelen, die bijgestaan werd door haar broeder als momber, en verder door Buren's grafelijken drost Mr. Backer en door den secretaris met twee schepenen van het gericht. Voor deze scheiding en inventaris werden 70 groot folio bladzijden plechtig beschreven. Men mag dus aannemen dat het voor dien tijd een rijke boedel was.

De vrouw van Engelrode woonde toen op het bouwmanshuis. „De Toren" was, zooals nevensgaande afbeelding (van de gemeente Arnhem uit de verzameling Ver Huell) doet vermoeden, waarschijnlijk onbewoonbaar, . . . al mogen wij ook aannemen dat onze afbeelding de achterzijden te zien geeft en dat het balkon aan den rechterkant een toegangsdeur bezat. Die toren lag beneden, binnen de grachten, die er nog zijn, opzettelijk laag, om voor de veiligheid altijd water om de muren te hebben. Het bouwmanshuis lag hooger, liefst zoo hoog mogelijk, om in geval van de veelvuldig voorkomende overstroomingen een toevlucht te hebben voor voorraad en vee.

Hetzelfde verschijnsel komt in deze streken op tal van plaatsen voor. De zoogenaamde kasteelen werden in den loop

der tijden afgebroken, de bouwmanshuizen bleven staan en werden verbouwd en verfraaid, wat ook de weduwe van Rijnberk reeds zal gedaan hebben.

De nalatenschap die Elizabeth van Brummelen met haar drie zoons verdeelen zou, werd geschat op een waarde van 22579 gulden, waarvan aan de moeder, mede als erfgename van de gestorven dochter, toekwam 17782 gulden. De drie zoons ontvingen ieder voor een waarde van 2822 gulden.

Aan de moeder werd toebedeeld de „adelycke hofstadt Engelroden off anders den Toorn genaamt, beneffens de huysmanswooninge, duyffhuys, bergen en schuer met sijne laanen, cingels, plantagien, grachten, hoven, boomgaarden en verdere landerijen daaraan gehoorende, groot in 't geheel sestien en een halven mergen" — alles te zamen voor 11400 gulden. Verder kreeg zij de $13^1/_2$ morgen land door haar man in 1707 gekocht voor 6000 gulden, hetzelfde bedrag als er 15 jaar geleden voor gegeven was.

Eindelijk werd zij eigenares van al het roerend goed, van voorraden, vee, inboedel en huisraad. Aangezien de opnoeming hiervan een duidelijk licht werpt op het leven en het landbouwbedrijf in die dagen, komen wij er later op terug. Zij ontving op die wijs méér dan haar aandeel bedroeg, doch moest dit verschil door inbreng van 1300 gulden vereffenen, waarvoor zij haar kinderen van deze som 4 $^0/_0$ rente zou geven.

De drie zoons ontvingen samen 18 morgen bouw- en weiland, voor een waarde van 6000 gulden; dan twee rentebrieven van 850 gulden samen; een aandeel in een obligatie in dezen boedel voorkomende van 1830 gulden ten laste van de erven van den graaf van Athlone q.q., ter waarde van 400 gulden, waarschijnlijk verschuldigd wegens leverantie van paarden; en de 1300 gulden die de moeder moest inbrengen.

Elizabeth van Brummelen voerde dus het beheer over een boerderij van 48 morgen of 41 bunders land. Zij moet bovendien nog land in pacht gehad hebben van haar kinderen, dat zij van hun grootvader, volgens diens testament van 1712, geërfd hadden; want de gemeene boedel was aan de voogden van de drie onmondige kinderen schuldig wegens op interest genegotiëerde penningen en landpachten tot Januari 1722 de som van 2414 gulden.

De drie zoons behielden het hun toebedeelde in gemeenschap

tot 1739, toen zij meerderjarig waren en, met medewerking van hun moeder, die de acte mede onderteekende, de nalatenschap van hun grootvader, van hun vader, en van hun oom Johannes onderling verdeelden.

Oom Johannes, schepen, had in 1731 bij de schepenbank van Beusichem en Zoelmond een ingewikkeld testament gedeponeerd. Hij benoemde zijn neef Cornelis, die later schout werd en met hun beider nicht Vonck getrouwd was, samen met hààr tot universeele erfgenamen en vermaakte aan neven en nichten tot een bedrag van 14000 gulden in contanten aan legaten, benevens 11 morgen land en een huis, het Klooster. De drie broeders, wier belangen wij hier meer in 't bizonder nagaan, kregen niet veel, samen $4^1/_2$ morgen weiland, en de oudste bovendien een derde part in duizend gulden te zijnen lijve belegd ten laste van de generaliteit. De schout of officier Cornelis van Rijnberk, broeder van den erflater, werd belast met het beheer van hetgeen de drie zoons, voor zoover ze onmondig waren, uit deze nalatenschap kregen. De schout zelf ontving als zijn erfdeel een gouden pistolet — d. i. 9 gulden 9 st. — in eens. Waarschijnlijk had hij het niet noodig.

In 1739, toen de drie broeders de nalatenschap van hun grootvader, hun vader en hun oom verdeelden, werd door hun oom den schout, gecommitteerde des graafschaps Buren etc., geformeerd en opgesteld een ordentelijke staat en balans van alle de goederen en effecten — d. z. waarden — gemelden drie broeders competeerende. Zij verdeelden thans 54 morgen of 46 bunders wei- en bouwland; een schuldbekentenis van 300 gulden, waarvan de waarde twijfelachtig schijnt geweest te zijn, hielden zij gemeenschappelijk. Van verdere geldwaarden wordt geen melding gemaakt. De moeder die op Engelrode nog de boerderij dreef, nam op zich het land dat bezaaid moest worden kosteloos te doen bewerken en er het zaaikoorn voor te leveren. Ook het land dat gezomervaagd moest worden, zou zij met haar paarden en op haar kosten doen bewerken. Verder zou zij alle reëele en personeele lasten op den grond rustende uit haar beurs aanzuiveren. De moeder teekende met haar drie zoons de acte.

Zes jaar later, den 5den Maart 1745, overleed Elizabeth van Brummelen. Haar gereede goederen werden tot volkomen onderling genoegen tusschen de drie zoons verdeeld. Schulden waren er niet, en van de ongereede goederen die de moeder naliet, bestaat de acte van verdeeling nog, die ons leert dat

de oudste zoon voor zijn aandeel kreeg de adellijke hofstad Engelrode met bijgebouwen en boomgaarden, te zamen voor de som van 5250 gulden. Voor de lanen en boomen van eiken, beuken en iepen die het huis omringden, werd hem bovendien 3000 gulden in rekening gebracht, waaruit men mag opmaken dat die aanplantingen zeer aanzienlijk waren, wat bevestigd wordt door hetgeen de Tegenwoordige Staat van Gelderland in den jare 1741 vermeldt: „Te Zoelmond staat een oud Heeren Huis, Engelrode geheeten. 't Is niet zeer groot; doch 't legt midden in eene graft en heeft ruime dreeven van allerlei geboomte rondsom zig, die zig by na tot aan de laanen van 't Huis Vredestein uitstrekken." Verder kreeg dezelfde nog een boomgaard, een boschje, zeven morgen wei- en bouwland, en nòg een weidje. Ook bleef bij Engelrode het gestoelte in de kerk te Beusichem.

De tweede zoon kreeg den boomgaard boven de laan van Engelrode, een weide onder Zoelmond, en nog elf morgen bouw- en weiland. Bovendien moest hij van zijn oudsten broeder, wegens overbedeeling, ontvangen een som van 3354 gulden.

De derde broer, die onnoozel was, kreeg van de twee anderen samen 6630 gulden in geld, waarvan zij 3°/₀ rente konden betalen, en daarbij nog een legaat van de moeder van 400 gulden uit den boedel, waarin de twee broers hem echter zelf voor een derde deel lieten bijdragen.

Hiermede hebben wij een overzicht van de geldelijke en maatschappelijke omstandigheden waarin het gezin van Dirk van Rijnberk en Elizabeth van Brummelen verkeerd heeft, ofschoon niet volledig; want wat er aan gereed geld verdeeld werd, daarvan is ons de opsomming geheel onthouden. Dat er van het geld destijds maar 3°/₀ rente betaald behoefde te worden, is een teeken van weinig welvaart en vertier, en werkelijk was er met 1740, — het jaar van de zeer strenge vorst, toen niet alleen het graan en 't geboomte, maar zelfs het gras op het veld bevroor, zoodat het vee des zomers van honger omkwam — een reeks van ongunstige jaren aangebroken, wier ellende zich door een langdurigen oorlog nog sterker deed gevoelen.

Toch ging men langzamerhand vooruit. De oudste zoon, die Engelrode kreeg, liet in 1788 aan zijn beide kinderen 56 morgen land na.

Op het huis waar Elizabeth van Brummelen overleed, is

nog aanwezig de „Rouwcedulle waar na den Custos van Zoelmondt, Pieter van 't Voort, sigh moet reguleren de navolgende Personen te versoeken om aan de overledene Elisabeth van Breummelen, Vrouwe van Engelrode, weduwe wijlen Monsieur Dirk van Rijnberk, de laatste eere te komen aandoen en bewijsen."

Zij werd ter groeve besteld in de kerk te Zoelmond tien dagen na haar overlijden. Dat haar lijk zoo lang bewaard werd, had een goede reden: immers, er werden 101 menschen ter begrafenis genoodigd, 55 mannen en 46 vrouwen, waaronder zeer verre verwanten, van wie er in Amsterdam en in Nijmegen woonden. Met het brengen van het bericht derwaarts en het overkomen van de genoodigden, waren destijds dagen gemoeid; en dan moesten er nog aanstalten gemaakt worden om al die gasten te ontvangen en te herbergen, want zij die ten koste van veel moeite en tijd een verre reis ondernomen hadden, behoorden natuurlijk gevoed en verpleegd te worden. Zulk een begrafenis was tevens een uitgebreide familiedag, waarop de geheele „clan" bij elkaar kwam met al haar vertakkingen, zoowel naar de zijde van den man als van de vrouw.

't Blijkt dus niet overbodig geweest te zijn dat de Staten van Gelderland $3^1/_2$ jaar te voren een placcaat uitvaardigden tegen het houden van rouwmaaltijden, die zoo overdadig waren dat zij „dikwijls de ruïne van sommigen na zich sleepen, althans dezen zeer incommodeeren", zoodat er voortaan niet meer dan 16 of 18 personen aan mochten deelnemen.

Deze beperking van hooger hand had echter op de ingezetenen vàn 't graafschap Buren geen vat.

Wij hebben de geldelijke omstandigheden waaronder de vrouw van Engelrode leefde, uitvoerig beschreven, omdat wij met een stuk in de hand dat zij ons nagelaten heeft, tevens een blik kunnen werpen op de uitoefening van het bedrijf en in het huishouden van een gezeten boerengezin in de eerste vijfentwintig jaren der 18de eeuw. Die van Engelrode behoorden toen tot de voornaamsten op hun dorp. Zij bekleedden er een eerste plaats in de nijverheid — adres aan de bierbrouwerij! — in den handel — adres aan de paarden! — in hun grondbezit misschien, en in de wijze waarop zij woonden — adres aan de plaats met cingels en lanen, waar in 1745 voor een toenmalige waarde van 3000 gulden aan eike-, iepe- en beukeboomen op stond; en eindelijk namen zij een hooge positie in in het

kerkelijk beheer en de magistratuur. Een zwager van Elizabeth van Brummelen, Cornelis van Rijnberk — hij was gehuwd met Beatrix van der Peyl, van wie de Dutry's de heerlijkheid Haaften kochten — was sedert 1710 schout van Beusichem en Zoelmond, en werd 39 jaar later als zoodanig opgevolgd door zijn neef en naamgenoot. Beiden zegelden met drie gekroonde bijenkorven, naast elkaar geplaatst, en de oudste dezer twee schouten of officieren schonk in 1745 aan de kerk van Zoelmond het met zijn naam en wapen prijkende tinnen doopbekken en een daarbij behoorende tinnen waterkan. De naam van zijn jongeren naamgenoot, neef, en opvolger in het schoutambt, staat met de namen van Dirk Cornelis van Rijnberk, armmeester, en W. van der Linden, kerkmeester, benevens het jaartal 1780, op de koperen lichtkroon die in de kerk hangt.

Zulk een schout zat op een dorp, na den verschreven adel, op den hoogsten stoel. Hij presideerde het schepengericht, oefende de politie uit, inde de boeten en breuken, en zorgde voor alles waarmede de magistraat of de administratie slechts te maken kon hebben. Om dat te doen kreeg onze vriend geen salaris, maar moest hij den graaf van Buren zelfs jaarlijks tien gulden toegeven, die hij natuurlijk met winst terug moest zien te krijgen in den vorm van jura van alle uitgevaardigde of aangebrachte stukken waarvoor wij nog heden ten dage geld verschuldigd zijn aan ontvangers van de registratie, notarissen, griffiers en dergelijke waardigheidsbekleeders. Terwijl een gewoon gezeten burger in schrifturen eenvoudig bij zijn naam genoemd wordt, zonder meer, en iemand die wat hooger staat, met monsieur of sinjeur wordt betiteld, wordt de schout — doch niet in stukken die van zijn supérieuren uitgaan — heer genoemd, soms zelfs Weledele heer.

Uit het licht dat wij hebben doen vallen op het huisgezin dat in de eerste helft der 18de eeuw de schaduwrijke hofstede Engelrode bewoonde, zou men kunnen opmaken, wat de bezittingen betreft, dat men aldaar moest komen in een kring waarin eenigszins weelderig geleefd werd; want de boedelscheidingen toonen aan dat er voorspoed heerschte, en de verbindingen naar verschillende zijden wijzen op verkeer in goede kringen.

Elizabeth van Brummelen heeft het mogelijk gemaakt dat wij er ons van overtuigen of wij juist geoordeeld hebben. Zij schenkt ons een blik in haar voorraadschuur, haar deel, haar stallen en haar huis. Kasten en kisten zet zij zonder terug-

houding voor ons open. Zij heeft dat gedaan toen zij den inventaris liet opmaken van het roerend goed dat zij met haar drie zoons zou deelen, welk stuk, dat tot in de geringste bizonderheden afdaalde, door haar den 23sten Juni 1722 geteekend werd.

Deze opsomming doet duidelijk blijken op welk een lagen trap het landbouwbedrijf destijds stond, en hoe eenvoudig, met achterstelling van alle weelde, de menschen op het platte land toenmaals leefden.

Wij zagen reeds dat de te verdeelen vaste goederen bestonden uit de hofstad Engelrode of den Toorn, het bouwmanshuis, waarin de vrouw van Engelrode toen woonde, bijgebouwen, duifhuis, tuinen, lanen, plantagiën, hoven, cingels, boomgaarden, bouw- en weilanden, ter gezamenlijke grootte van 48 morgen.

Op de boerderij werden toen gehouden vijf melkkoeien, twee vaarzen, een os, vier vare koeien, vier hokkelingen, vijf kalveren, vier trekpaarden, vier groote varkens met elf keujens, drie en dertig schapen met dertig lammeren, nog twee en twintig schapen, in Tielerwaard besteld om vet te weiden, twee kalkoenen met kuikens, en vijf en twintig hoenders.

Deze veestapel is zeer klein, en toch, omdat 't vooraan in den zomer, in Juni, is, door verkoop nog niet gedund. Men hield er slechts vier trekpaarden op na, dus geen enkel rijpaard, ofschoon iemand die eenigszins ver van huis wilde, zijn paard destijds gewoonlijk onder den man reed; maar, het is waar: de vader was dood, en de zoons waren nog jong; doch ook vrouwen maakten toen tochten te paard. De schapen die in Tielerwaard besteld moesten worden om te weiden, wijzen er ook op dat de uitgebreide veenachtige weivlakte van tegenwoordig, waar achter Engelrode van Geldermalsen tot Kuilenburg de spoorlijn door loopt, nog niet te gebruiken was en waarschijnlijk ook in den zomer onder water stond, wat thans nog des winters vaak het geval is. Het dient ook aangestipt te worden dat bij het gevogelte geen duiven vermeld worden, ofschoon herhaaldelijk in de stukken van het duifhuis gesproken wordt. Wellicht waren bij de inventarisatie de duiven juist uitgevlogen.

Voor het kapittel van have en beesten vinden wij een som vastgesteld van 771 gulden, en als wij trachten hiernaar ongeveer den prijs te bepalen van de verschillende voorwerpen afzonderlijk, dan krijgen wij dat de vier paarden berekend kunnen zijn op 48 gulden ieder, de twaalf stuks groot vee op

24 gulden ieder, en zoo verder naar verhouding. Wat het aantal betreft, kan een boer tegenwoordig op dezelfde uitgestrektheid grond minstens driemaal zooveel levende have houden — een bewijs dat de bodem toen weinig opbracht, dat de kultuur slecht was.

Voor bouwgereedschap, ter waarde van 147 gld. 11 st., had men een goeden met een kwaden wagen, een kar, een ploeg met toebehooren, vier eggen, een kruiwagen, een wanmolen, een snijbank, een voedertrog, vijf zeven, vijf gavels, twee kwade vlegels, twee leeren, een hofleertje, een schepel, en een half spint. Hiermede hebben wij zoo goed als alles opgenoemd. Dan was er nog 24 schepel tarwe, het schepel (waarschijnlijk $^1/_2$ mud) tegen 1 gulden 5; 7 schepel garst tegen 17 stuivers het schepel; 50 pond wol tegen $5^1/_2$ stuiver het pond.

Met nog eenig timmer- en brandhout, dat op 35 gulden geschat werd, hebben wij hiermede de boerderij afgedaan, en kunnen nu in huis gaan kijken. Het ontbrak er niet geheel aan voorwerpen van weelde. Er waren tien zilveren lepels, een zilveren kom, en een zilveren beker. De waarde wordt er niet van opgegeven. Dan was er veel tin. In de vroegere wèl gezeten gezinnen had men groote tinkasten met glazen deuren, waarin de geheele tinvoorraad ten toon gesteld was. De vrouw van Engelrode had aan tin 17 zoo groote als kleine schotels, 28 nieuwe en oude borden, 16 lepels, 4 zoutvaten, een bierkan, een trekpot, een mosterdpot, een beker, een lub, een kom, een peperdoosje, en een saffraanpotje. Er was 115 pond van aan gewicht; tegen 8 st. het pond bedroeg de geldwaarde 46 gulden.

In koper waren er acht groote en kleine ketels, drie koffieketels, drie melkkannen (waarmee men ging melken) met deksels, een melk-emmer, een beddepan (het onmisbare voorwerp in de vroegere huishoudens), vier luchters, een kamerbezem, twee strijkijzers, twee lampen, een tabakskomfoor, een vijzel, een trekpotje, nog eenige kleine voorwerpen, als blaker met snuiter, profijter en dompertje, en eindelijk een horlogie. Er was 190 pond koper tegen 9 stuivers, dus tot een bedrag van 85 guld. 10 st. Het horlogie, waaronder een klok verstaan moet worden, werd afzonderlijk getaxeerd op 32 gulden en moet dus een belangrijk stuk geweest zijn; het was meer waard dan een heele koe. Al dat koper en tin werd onophoudelijk geschuurd, zoodat de vrouwelijke ondergeschikten van zulk een gezin handen

hadden zóó ruw als tegenwoordig de laagst geplaatste dienstbode zich niet meer zou laten welgevallen.

Het voorhanden ijzerwerk was van weinig beteekenis: drie potten, een hakmes, twee komforen, een haal, een rooster, een spitje, vier vorken, zes messen, en dergelijke huishoudelijke artikelen. Vorken waren er al zeer weinig. Men had maar twee rijven, twee spaden, één hamer, één boor, één kwade bijl, zoodat dergelijke op een boerderij onmisbare benoodigdheden al zeer schaars voorhanden waren. Maar er komen toch twee wafelijzers en een vleeschgavel onder dit ijzerwerk voor, zoodat die het weer eenigszins goed maken. Er was voor een waarde aan ijzer van 15 gulden 5 stuivers.

Het blikwerk met twee lantarens, een koffie- en een suikertrommel, een gieter en nog een paar kleinigheden, was zeer slecht vertegenwoordigd, evenals het lood: het eerste voor een gulden, het laatste voor een halven gulden waarde.

Bij het borstelwerk vinden wij niet meer dan één kleerborstel en één kwaden schoenborstel, en dan nog eenig huishoudelijk gerei, als kamerbezem, glazenwasschers en ravenskop (*ragebol?*) — voor een waarde van 2 gulden. Erg zuinig!

Houtwerk was er natuurlijk meer. Men had elf goede en kwade biertonnen, een okshoofd, zeven tonnetjes en nog een meeltonnetje, twee karnen met toebehooren, drie waschtobben, drie kaasbakken met deksels, een baktrog, en dergelijke noodzakelijke voorwerpen van bakhuis, karnhuis en keuken. Er waren twee eiken tafels, en nog zes tafels, drie kasten, twee slaapbanken, een kwaad rustbed, een pers, en een rood behangen ledikant. Verder vier en twintig stoelen en een armstoel, benevens een kakstoel, een scherm, twee geridonnen, een wieg, acht stoven, een spinnewiel, en twee stelletjes. Dat er thee gedronken werd, maken wij op uit het theetafeltje en de vier theeblaadjes. Trouwens, in Gelderland werd destijds koffie- en theegeld als belasting geheven. Verder vinden wij twee lepelhuisjes, waar ongeveer acht lepels in hingen, en negen rekjes voor schotels, glazen en kopjes; dan kleermanden, kleinere manden, zeven, kranen, een mosterdmolen, kapstokken, een mollen- en twee muizenvallen, een botermaatje en een broodnap. Ziedaar het geheele meubilair met melk-, karn-, keuken- en keldergereedschap voor een waarde van 96 gulden 13 st.

Het glaswerk bestond uit drie spiegels, zes bierglazen, een bokaal met zijn deksel, acht wijnromers en twaalf boteljens.

Groote drinkgelagen schijnen er dus niet aangelegd te zijn. Voorraden wijn of bier worden niet genoemd.

Wat beddegoed en linnenkast betreft, deze maken — dank zij een goede gewoonte onzer voorvaderen — een beter figuur. Wij vinden 5 bedden en 5 peluwen, 12 hoofdkussens, 11 groene en witte dekens, 4 beddekleeden (*spreien?*), een beddeteek, 28 paar goede, kwade, groote en kleine slaaplakens, 27 paar sloopen, 55 pellen servetten, 5 pellen tafellakens, 13 ganzenoogen tafellakens, 13 dito servetten, 6 grove handdoeken, 11 servetten die versleten zijn, 4 witte gordijnen, een gedrukt linnen behangsel, een bergkleed, 12 zakken, 2 roode gordijnen voor de glazen, nog 7 zoo goede als kwade gordijnen, 6 schoorsteenkleedjes en ongeveer 10 stoelkussens. Te zamen werd het beddeen linnengoed (het lijfgoed er buiten) geschat op een waarde van 354 gulden 10 st.

Het aardewerk wordt verdeeld in Delftsch, in wit en rood. Het Delftsch telt 25 zoo groote als kleine schotels, 19 borden, 4 boterschoteltjes en een suikerpot. Het werd in 1722 geschat op 6 guld. 16 st. Tegenwoordig zou een enkele van die 25 schotels méér waarde hebben. Veel krapper zat de vrouw van Engelrode in het wit aardewerk. Zij had er maar 16 borden van en 1 schotel, en dan telde ze onder haar schaars voorkomende voorwerpen van weelde „twee albaste assieene (*ancienne?*) paertjens". Het wit aardewerk staat op 1 guld. 5 genoteerd en is dus naar verhouding veel duurder dan het Delftsch. Porcelein treffen wij in den boedel niet aan. Voor het rood aardewerk: 13 goede en kwade boterpotten, nog eenige kookpotten, testen, schotels enz., staat 5 gulden uitgetrokken.

Dit is de geheele inboedel. Eerst willen wij nog opmerken dat op den inventaris geen kleederen of lijfgoederen voorkomen, ook geen lijfsieraden, want men heeft al licht zilveren schoengespen of een zilveren pijpenpeuter gehad. Van kleeden op den vloer geen sprake: er wordt zelfs geen enkele mat genoemd. Geen piano, die men tegenwoordig op zoo menige hofstede vindt; geen barometer, dien iedereen bij zijn huwelijk ten geschenke krijgt; geen vazen of pullen; geen theelepeltjes, ofschoon men thee dronk; en dus ook geen lepeldoosjes; geen puddingvormen, maar slechts één koekepan, en dan nog wel een kwade; en twee wafelijzers .... die maken 't weer goed. Geen boeken werden er opgeschreven; geen Jacob Cats, geen bijbel zelfs; maar die kan tot de persoonlijke goederen behoord hebben. Ook

geen schrijfgereedschap. Wat moeten die menschen zich in de lange winteravonden verveeld hebben en tijd gehad om spookgeschiedenissen te verhalen. Braadpannen vinden wij ook al niet vermeld, en in de keuken maar één haal om den ijzeren pot op te hangen, en toch zijn wij hier bij welgestelden, die tot de eersten van 't dorp behooren. Wij vinden geen jachtgeweer en geen wapens, ofschoon die in dien onveiligen tijd wel noodig waren. Ook geen speelwagentje werd er op na gehouden om eens een uitstapje te maken. Men kon uitrijden met de gewone boerenkar of wagen. Trouwens, Mr. Roelands reed, zooals wij zagen, met het boerenspul van den bouwman op Engelrode naar de kerk, en hij vond den „Toren" goed genoeg om op te wonen.

Doch de geest van den tijd, de Vooruitgang, heeft verandering aangebracht. Het kasteel van vroeger dagen, „de Toren", is in het begin der 19de eeuw gesloopt, en het bouwmanshuis, waar eenmaal het dienstgezin woonde, is door nieuwe eigenaren uit den burgerstand herbouwd en verfraaid, en met den naam van de „adellijke huizinge" begiftigd.

Zoo is het oude Engelrode omstreeks het midden der 19de eeuw door den toenmaligen eigenaar, die burgemeester van Beusichem was, in een fraai gelegen landhuis herschapen, met de grachten die eenmaal „den Toren" omringden, en thans een vriendelijk tuintje insluiten, er voor. En de hofstede met de 40 morgen grond die haar omgeven, is nu nog het eigendom van een afstammeling en naamgenoot van denzelfden Dirk van Rijnberk 1), wiens weduwe het in 1714 kocht, en die ter bekroning van een welbesteed leven met zulk een groote statie ter ruste gebracht is.

---

1) Dirk van Rijnberk (wiens vader, de schepen en brouwer Antonie, gehuwd was met Janna Jansdr. Botzals, en wiens grootvader en overgrootvader Cornelis en Jan v. R. heetten) liet bij zijn vrouw Elizabeth van Brummelen, die na zijn dood Engelrode kocht (1714), als toekomstigen eigenaar van dit goed na Antonie, in 1747 gehuwd met Theodora Odilia van Gorcum. Hun zoon Dirk Cornelis (1757—1820), gehuwd met Adriana van der Linden, volgde hem in dit bezit op. En de zoon van dezen, Dirk Cornelis David v. R. (1807—1875), burgemeester van Beusichem, gehuwd met A. G. M. van der Veur (die na zijn dood eigenares werd), is, kinderloos zijnde, weer opgevolgd door zijn broederszoon Dirk Cornelis v. R., in 1882 gehuwd met Gerarda Jacoba Heuff, bij wie twee kinderen: Maria Anna en Dirk Cornelis.

EEN GERICHTELIJKE LIJKSCHOUWING IN 1541.

Opten Manendach post Nativitatis Marie anno Domini duesent viiffhondert ind eyn ind viertich, den twellefften dach Septembris, hebben Otth Keye ind meister Alphart van Tyll alz van wegen des gerichts durch requisitie etzlicker frunden ind dieneren des edelen ind waelgebaeren joinckheren, joincker Joachym heren to Wisch, lofflicker gedachten, gewest in den Roeden thorn bynnen Zutphen, ind hebben mit sich genaemen meister Johan van Luchteren, doctorem medicum ind medeschepen der stadt Zutphen, ind daertoe Peter then Goer, barbier, arsser ind burger derselver stadt, omme toe besichtighen dat doede lychaem onsses joinckheren vurs., off datselve lychaem oick gewoent off mit enyghen instrumenten geqwest off intoxiert weer. Soe hebben dieselve in eygenner persoen mit den doctor ind barbierre vurs., in bywesen ind ansien volle gueder luede, giestlick ind wertlick, ind hebben dat lychaem omme ind wedderomme laiten kieren ind weenden, van baven ind beneden, voer ind achter wall besichticht, dan dairaen niet befonden van woendinge offte enyge qwestonghe, dan gans geve ind vullenkoemen ind nae ordell offte judicium des doctors vurs. enyge vergiefft off intoxicatie koennen befinden. Dan die doctor hiefft in tegenwoirdicheit des gerichts vurs. ind anhoeren vulle gueder luede gesacht, dat hie niet anders an hem hiefft koennen befinden offte gemarcken dan die materie qweme her van ein apostema, ind wer opgetaegen ind hedd hem siin harte soe gedrencket, dair ein begafinghe off rueringhe toe moecht geslaegen wesen. Dit is aldus geschiet in bywesen ind anhoeren, dair aver ind an gewest siin die ernveste ind froeme Henrick van Zeelzbach, Evert van Lyntell, Sander Schymmelden 1), renthmeister, ind Thomas Werdt, stadtholder, mith meer ander gueder luede 2).

Gerichtelijk archief stad Zutfen, Boek van Kentenissen. SL.

---

1) A. Schimmelpenninck, rentmeester van de Graafschap en schepen der stad.

2) Uit bovenstaand stuk blijkt wanneer deze laatste mannelijke afstammeling van het geslacht van Wisch is gestorven, wat aan van Spaen (Inl. I, blz. 381) onbekend was.

ROYAAL.

Siin op versoeck van twe passanten, als enen Ridder van Malta ende een Engelsman, aen deselve pro viatico vereert by jeder Quartier elck twe riixdaelder.

Landdagsreces 15 Juni 1657. SL.

HISTORISCHE BIJZONDERHEDEN OMTRENT DE ST. MAARTENSKERK EN TOREN TE ZALT-BOMMEL.

DOOR

Dr. E. EPKEMA.

I. DE KERK.

1. Het gebouw.

De schoone St. Maartenskerk te Zalt-Bommel dagteekent uit de 14de eeuw en behoorde tot het diocees van den bisschop van Utrecht, aan wiens kerk Zalt-Bommel in 999 door keizer Otto III was verleid, behalve het muntrecht, de tollen en wat meer daartoe behoorde 1).

In 1303 werd de parochiekerk van Bommel gemaakt tot eene Collegiale kerk en werd er gefondeerd een kapittel van een deken en tien kanunniken. Zij werd reeds terstond (zoo schrijft Slichtenhorst) met „treffelyke inkomsten verzorgd." Daarop werd de St. Maartenskerk in 1304 ingewijd door Geraert van Nassau, schatmeester der kerk van Utrecht, Bernhard van Vueren, domheer aldaar, en den Opperdeken en kerkvoogd van Tiel, wiens naam niet vermeld wordt.

Omtrent die kerk schrijft Slichtenhorst in zijne Geldersse Geschiedenissen, „dat dezelve wt-stekende is in oudheyd en noch meer in helder vensterlicht, zijnde van een gelijk en eendraghtigh maexel, alzoo het geheel gebouw wt ééne hand en

---

1) Sloet, Oorkondenboek, No. 120.

door éénen werkbaas vervolgens is begonnen en voltoyd" 1).

De kerk had herhaaldelijk te lijden van brand en werd ook dikwijls door stormen en orkanen geteisterd, maar steeds werd de schade hersteld.

De eerste brand vond plaats in 1368, daags voor St. Agapitus (17 Augustus), waardoor de kerk verwoest werd. Ze werd echter herbouwd.

In het jaar 1462 op St. Bartholomeus (24 Augustus) is de helft der stad Bommel afgebrand, ook de kerk. „Op vigiliedag vóór den apostel Mattheus begon men de kerk te herbouwen", schrijft de Bye in zijne kroniek, die in handschrift te Zalt-Bommel berust.

Zware branden in 1503 en 1524, die weder een groot gedeelte der stad verwoestten, lieten de kerk ongedeerd. Toen in 1538 door zwaar onweder de spits van den toren getroffen werd, leed ook de kerk wel eenige schade, die echter spoedig kon hersteld worden.

Omtrent de Bommelsche kerk bestaat eene uitgebreide literatuur. Vooreerst de bekende werken van A. van Slichtenhorst; de beschrijving van Zalt-Bommel door een Geldersch regtsgeleerde (J. J. van Hasselt); Oude Kronijk van de stad Zalt-Boemel sedert den jaare 998 tot op het jaar 1542 (Zalt-Boemel, bij J. Noman).

Hoogst interessant voor de kerkelijke geschiedenis van Zalt-Bommel zijn ook de beide werken van Dr. J. G. R. Acquoy: Het klooster te Windesheim en zijn invloed en Jan van Venray.

Wat archieven betreft, zijn te raadplegen het archief der gemeente, dat der kerk (waarvan echter al wat uit den tijd vóór 1795 is, niet meer te Bommel gevonden wordt); het archief der classis en vooral de archieven van het Jezuietenklooster te Brussel, waarin veel belangrijks moet te vinden zijn.

Voorts wil ik wijzen op de navolgende werken:

1°. Kalender voor de Protestanten in Nederland, uitgegeven door Dr. W. Moll, jaargang 1861, waarin een opstel voorkomt over de koorbanken.

---

1) Deze opvatting, die door den rechtsgeleerden geschiedschrijver is overgenomen en ook door Dr. Leemans in zijn Gidsartikel (1839) gedeeld wordt, vindt bestrijding bij Ad. Mulder in zijn straks te vermelden artikel in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond VII, blz. 109, waarin hij uiteenzet, dat kerk en toren verschillende duidelijk te onderscheiden bouwperiodes vertoonen.

2°. W. P. C. Knuttel, Nederlandsche bibliographie van kerkgeschiedenis (Bijdr. v. d. Nederl. Bibliographie III, No. 5951).

3°. Een wonderlijk mirakel voorgevallen tot Bommel in de groote kerck en van 't verloopen der Franssen en burgers den 23 Augusti 1672. Tot Amsterdam bij Simon Vlieger in de Beere-straat 1672.

4°. C. Leemans, Bijdrage tot de geschiedenis der beeldhouwkunst in Noord-Nederland (Gids 1839).

5°. C. Leemans, Oude muurschilderingen in de Groote kerk te Zalt-Bommel (Uittreksel uit de Nederl. Staatscourant van 1 November 1845).

6°. C. Leemans, Bijvoegsel tot de Nederl. Staatscourant van Dingsdag 3 November 1846, No. 262: Oude muurschildering in de Groote kerk te Zalt-Bommel.

7°. T .... Algemeene Konst- en Letterbode voor het jaar 1844, Vrijdag den 11 October, no. 43.

8°. C. Leemans, Bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche kunst (Versl. en meded. der Kon. Acad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde, II, blz. 238).

9°. C. Leemans, Nieuw ontdekte muurschilderingen. Eene bijdrage tot de geschiedenis der vaderlandsche kunst (uitgegeven door de Kon. Acad. van Wetenschappen, 1860).

10°. Kunstspiegel 1844, blz. 139—144.

11°. „ 1845.

12°. N. C. Kist, Het klooster der Reguliere kanunniken, weleer op St. Pieterswiel buiten Zalt-Bommel (Archief voor kerkelijke geschiedenis V).

13°. Ad. Mulder, Zalt-Bommel met zijn St. Maartenstoren (Bulletin uitgegeven door den Nederl. oudheidk. bond, jaarg. 7, blz. 104).

In het volgende artikel wensch ik mede te deelen, wat ik omtrent de St. Maartenskerk heb kunnen vinden in de Resolutieboeken en Rekeningen van het Zalt-Bommelsche gemeentearchief. Het zijn mededeelingen van historischen aard, die niet de architectuur betreffen. Op dat gebied zou ik mij als leek in dat vak liever niet wagen. Maar wat ik in de archieven vond, kwam mij belangrijk genoeg voor om het mijnen medeleden van Gelre mede te deelen.

R. B. 31 Januari 1672: „Also Jan van Doesburch voor deesen

by eenparige resolutie des magistraets van synen dienst van der kercken daeken te repareren gelicencieert geweest, doch naderhant den kerckmeesteren deeser stadt in hare vrye dispositie gelaten den voors. van Doesburch tot den dienst voors. weder te mogen employeren, ende deselve nochtans difficulteerden om redenen eerst voors. hem tot de reparatie van der kercken daeken te admitteren, ten ware de magistraet daerover eenpaerlyck adviseerde ende expres consent droege, als hebben die aenwesende van de magistraet op iterative requeste, by Jan van Doesburch gepresenteert, toegestaen ende verdragen, dat de kerckmeesters voors. den voermelden Doesburch voor den tiit van een jaer naestvolgende het versorgen der kerckendaeken, geliick als voorheens, beveelen sullen, mits dat hy hem in alle modestie ende getrouwicheyt comporteren sall. Waerna vorder gedaen sal worden na meriten syner diligentie end debvoir."

R. B. 30 November 1653: „Op gepresenteerde requeste van de gecommitteerden deser classis, versoeckende verlichtinge van de excessive costen gevallen voor verscheyde vergaderingen tot genesinge van eenige breucken 1) in dese kercke alhier, werd den supplianten toegelegt tot verpleging van de costen ter saecke deser gevallen de somma van eenhondert viiffentwintich guldens, sonder in eenige consequentie getrocken te worden."

R. B. 8 April 1678: „In deliberatie geleyt siinde is goetgevonden en verstaen, vermidts de veelvuldige klachten en gevreesde confusie onder de gemeente over 't stelen van de stoelen in de grote kerck alhier door 't opruymen naer het hecke ofte thuyn van de nieuw gemaeckte predickstoel, dat de respectieve kerckmeesters en costeren sullen worden aengesecht en gelast, dat deselve niemand in voors. kerck sullen hebben te laten, oock egeene stoelen ofte bancken sullen laeten versetten buyten ordre en kennisse van Haer Ed. Achtb., als siinde van resolutie en meyninge, dat sulx sall worden gedaen in presentie en ten overstaen van Haer Ed. Achtb. op aenstaenden Donderdag namiddach."

R. B. 1 Mei 1679: „In de vergadering van Donderdag 1 May 1679 is goedgevonden, dat alle bedienden en arbeiders van de Groote kerk dezer stad, sleutels hebbende van voorn.

---

1) Het komt mij waarschijnlijk voor, dat met die breucken niet breuken of scheuren in het kerkgebouw bedoeld worden, maar kerkelijke scheuringen of beroeringen.

kerk, die aan de kerkmeesters moeten overleveren. En is verder verstaan, dat voortaan niemand eenige sleutels der kerk zal mogen hebben dan de kerkmeesters en de kosterin, waarvan een ieder, die dezelve van noode mocht hebben, aldaar zal kunnen aangeven."

R. B. 4 Februari 1704: „Tot het examineeren der defecten aan de groote kerk deser stad, door den laatsten swaaren storm aan daken en glazen ontstaan, hebben Haer Ed. en Achtb. verzoght de heeren burgemeester de Laat en schepen de Froy."

R. B. 8 Februari 1704: „Gehoort het rapport van den heer burgemeester de Laat over de defecten, die Zijn Ed. aan de groote kerk deser stad, so aan deszelfs daken, glasen als timmeren metselwerk heeft bevonden en waartoe welgemelde heer neffens den heer schepen de Froy den 4den deser versoght en gecommitteerd geweest, zo zijn dezelve voor haare gedaane moeiten door Haer Ed. en Achtb. bedankt, aen dewelke de heer President-burgemeester verder in bedenken heeft gegeven, of niet van de hooghste noodsakelykheid oordeelden met den eersten een aanbestedinge tot het dightmaken en repareren der daken te doen, hetwelk na rijpe deliberatie bij Haer Ed. en Achtb. goedgevonden en daartoe aangesteld is eerstkomende Woensdagh, werdende de heeren de Laat en de Froy verder verzoght tot het opstellen van een bestek en conditie, wienvolgens Haer Ed. en Achtb. opgemelde aanbestedinge zullen doen."

R. B. 11 Februari 1704: „Gelesen de bestekken door de heeren borgemeester de Laat en schepen de Froy voor de timmerluyden en leydeckers, die de reparatie aan de groote kerk deser stad zullen komen aan te nemen, ingevolge Haer Ed. commissie van den 8sten deses geconcipieert en opgesteld, zoo hebben Haer Ed. en Achtb. dezelve haer laten welgevallen en opgemelde heeren voor haare aangewende moeiten bedankt."

R. B. 13 Februari 1704: „Haer Ed. en Achtb. hebben het repareren van de leye daken der grote kerk deser stad op den gepraefigeerden en vastgestelden dagh ingevolge het bestek daarvan gemaakt voor alle man opgehangen en is hetzelve aangenomen bij Jan Gobertsen van Heel voor de somma van f 240. En is het timmerwerk van gemelde kerk volgens bestek aangenomen bij Willem Tiellen voor de somma van f 43.

Is bij Haar Ed. en Achtb. mede geresolveerd en goedgevonden, dat beyde de aannemers eens voor al sullen hebben

een half vat bier van ses guldens de ton, onder conditie nogthans dat, zo zij het werk binnen den gestipuleerden tijd en volgens bestek niet en optrekken, dat dan het gemelde half vat bier aan haar bedongen loon sal worden afgetrokken" 1).

R. B. 12 Mei 1705: „De heeren schepenen van Meurs, Essenius en Nuissenborg zijn door Haer Ed. en Achtb. gecommitteerd om iemand des kennis hebbende 2) te ontbieden en met denzelve over de nodige reparatie zo aan den toren als kerk te delibereren en een overslag te maken, en zijn de opgemelde heeren verder verzogt om te besorgen, dat de hopen aarde en andere vuiligheden, rontom tegens de kerk en op het kerkhof leggende, daar vandaan gevoerd werden."

Dat aan deze resolutie voldaan werd, blijkt uit de Rekening van 1705, waarin men op 15 Augustus leest: „Betaelt door order van de Heeren Magistraet aen den werkbaes Geraert den Otter, van Utrecht ontboden om den grooten tooren en het coor van de kerck nauwkeurig te besichtigen, wat daeraen moght vereyschen, bij ordonnantie van 15 Augustus 1705 . . . . f 30.— —.

En op 21 September staat: „Betaelt aen Antoni van Voorden voor ghelevert ijserwerck aen 't coor van de groote kerck een rekeningh van 8 tot 17 September 1705 . f 132 — 5 — 10.

Betaelt noch aen Enghel Dellius voor timmerloon aen het coor van de groote kerck volgens ordonnantie van 21 September 1705 met quitantie . . . . f 25 — 14 — 12."

8 October 1705: „Betaelt voor treckgeld uitbesteden van de solderingh te maken boven in den top van den grooten toren . . . . f 0 — 14 — 8."

Hoe een zware storm veel schade aan kerk en toren had teweeggebracht, leert ons eene resolutie van 11 November 1717:

„Borgemeesteren, schepenen ende raeden der stad Zalt-Bommel, in consideratie en ernstige overweginge genomen hebbende het groot verval, waarin de groote of St. Maartenskerk dezer stad door extraordinaire sware stormwinden in den jaere 1714 en noch laest op den 1sten September dezes jaers is geraekt, wanneer het meerendeel der glasen met derzelver schenkels, daken en verwulfsels bijna irreparabel zijn geworden

1) Dit waren de gewone emolumenten of douceurs en bij niet-voldoen aan de voorwaarden werd boete gesteld, maar, zooals hier bepaald wordt, eene vrij kleine.

2) d. i. een deskundige.

en de totale ruïne derzelve te vreesen zijn, ten sij daerinne tijdelyk met alle mogelykhijdt werde voorsien; edogh dewijle de jaarlyxe gewoone revenues der thinsen 1) en verdere incomsten niet bestand off toerijkende sijn om voorsegde costbare en excessive reparatiën en het verder dagelyxe onderhoud te konnen draegen, soo is 't dat Haer Weled. en Achtb. onder meer andere consideratiën, door de tijdelyke kerkmeesteren ten dien einde voorgeslaegen en geavanceert, bij desen hebben goetgevonden en gearresteert, dat op aenstaenden Sondagh den 21 deser tusschen de twee predicatiën een extraordinaire collecte ten behoeve voorsegd door dese stad sal gedaen worden, tot welk heilsaem ende hoognoodigh werk een iegelyk hiermede wert versogt en aengemaent een milddadige liefdegave, gelijck voorheen meermalen bij andere occasiën sijn betoont, te willen toebrengen."

R. B. 8 April 1736: Autorisatie van kerkmeesters om de lijst van den predikstoel in de St. Maartenskerk te doen vergrooten, een nieuwen predikstoel in de kleine kerk 2) te laten maken; verzoek om een ontwerp van een nieuwe kap op het Magistraatsgestoelte in de groote kerk te laten formeeren, alsmede om nieuwe boeken en kussens voor H. H. van den Magistraat te koopen." Van deze laatste aankoopen werden de kosten door de stad gedragen en in 1737 betaald. Het is te betreuren, dat de rekeningen van dien tijd niet altijd gespecificeerde opgaven van kosten geven: dikwijls was mijn zoeken daarnaar vruchteloos. Ook ontbreekt er wel eens eene rekening, b.v. die van 1704.

R. B. 8 Februari 1753: „De kerkmeesters van de St. Maartenskerk alhier op den 2den October 1741 te kennen gegeven hebbende, dat niet in staat waaren om promptelyk te konnen voldoen de steenen aan de groote kerk alhier gelevert, mits-

1) Dat die thynsen niet altijd geregeld betaald werden, blijkt o.a. uit eene resolutie van 3 Juni 1735: „Den rentmeester der kerkenthynsen Christiaan Spillenaar wordt geordonneerd om eene lijst van alle tynsen, die pro memorie worden verantwoord en soms jaren lang niet betaald zijn, te formeren en met consideratiën bij de rekening over te leggen", en op 20 Januari 1736 treffen wij aan eene „Memorie van geciteerde personen omtrent de verschuldigde en verloopen tynsen van de St. Maartenskerk alhier, benevens besluit van den magistraat om de achterstallige debiteuren in regten te vervolgen, doch zoo mogelyk met hen in der minne te accorderen".

2) Deze kerk bestaat thans niet meer, maar is in de gebouwen van het gasthuis ingesmolten. De toren is evenwel nog een sieraad van de stad Bommel.

gaders het arbeytsloon van het verleggen der vloer in de voorzeyde kerk, daarbenevens verzoekende, dat Haar WelEd. en Achtb. haar eene convenabele somma van penningen voor eenigen tijd beliefden te doen avanceeren en ter leen te geven zonder betalinge van eenige interesse, hebben Haar WelEd. en Achtb. bij derselver resolutie van den 11den der voorzeyde maent October aan de kerkmeesters ten eynde en in voegen hiervoor gemelt geaccordeert eene somma van f 900, mits nogtans het capitaal zoude moeten worden gerestitueert; edog is op twee separate ordonnantiën, bijde van dato 30 Januarij 1743, de eene van f 300 op den ontvanger van Hoytema en de andere van gelijke somma op den ontfanger de Jong, en dus te samen maar f 600 aan de voorseyde kerkmeesters betaalt, als ten fine voorgementioneert, doemaals niet meerder requirerende, welke somma reets den tijd van tien jaaren ten welzijn van de voorzeyde kerk geëmployeerd zijnde, hebben Haar WelEd. en Achtb. in consideratie de kerk sedert die voorzeyde tijd heeft geconquesteerd en thans redelyk wel in staat is, goedgevonden en verstaan, dat de tegenwoordige administrerende kerkmeester Johan van Schoonderhagen de gelibelleerde en ter leen gegevene somma van seshondert gulden aan den ontfanger Martinus de Jong zal restitueren en ter hand stellen, zullende hem kerkmeester, deze met behoorlyke quitantie van gemelden ontfanger overbrengende, de voorzeyde somma in uytgave zijner rekeninge werden geleden."

R. B. 24 Januari 1761: „Op het geproponeerde ter vergaderinge gedaen is goedgevonden en geresolveert, dat de ypeboomen, staande rondom het kerkhoff van de groote kerck alhier door de kerkmeesters publiecq sullen worden verkogt."

R. B. 2 December 1771: „Haar Weled. en Achtb., geinformeert zijnde geworden, dat van deser stadt groote kerk veel lood is gestolen, waarvan den dader tot nog toe niet is bekend geworden, hebben ter ontdekking van hetzelve goedgevonden en verstaan bij eene publicatie te beloven eene premie van f 50 aan dengene, die den dader daarvan zal ontdekken, zoodat in handen van justitie geraakt."

R. B. 17 April 1772: „Haar Weled. en Achtb. hebben na deliberatie goedgevonden en verstaan de kerkmeesteren van de St. Maartenskerk alhier te authoriseren, gelijk geschiet kracht en mits dese, van ingevolge de verkoopsconditie tegen den ontfangst der kooppenningen te transporteren aan den rentmeester

Jan Quirinus de Ruuck het huis en erf door dezelve van de gemelde St. Maartenskerk alhier gekogt, in de Kerkstraat binnen deeze stad staande."

R. B. 4 Mei 1795: „Geleesen eene missive van het Provinciael College van Politie, Financie en Algemeen Welzijn in Gelderland de dato 25 April 1795, versoekende te vigileren op de executie der placaaten en verdere notabile opgaeven daerbij gevordert, welke voor notificatie is aengenomen en voorts deswegens bij meerderheyd van stemmen geresolveert de rigters in Tielre- en Boemelreweerden aan te schrijven te sorgen, dat de executie op de placaaten geschiede, en gelijk mede den kerkmeester van Boemel over het doen wegruymen van de wapenborden in de kerk."

R. B. 20 October 1798: »De burgers S. de Kanter en O. P. Mastenbroek rapporteeren, dat de groote kerk door de daartoe geauthoriseerde timmerlieden en metselaars is getaxeerd op f 20500 en de kleine kerk op f 2000, 'twelk voor notificatie is aangenomen."

R. B. 22 October 1798: „Op voordragt van de burgers de Kanter en Mastenbroek, off niet na de ingekomen taxatie der kerken binnen dese stad het College, dat sig alhier met de belangens van het Gereformeerde kerkgenoodschap belast heeft, namens dese vergadering behoorde versogt te worden aan de bovengemelde burgers alsnu soo spoedig mogelyk te suppediteeren de opgaeve van de jaerlyxe kosten der gewone reparatiën van die kerken (buyten de onkosten aan torens, klokken en derselver huysingen gevallen) 1) en sulx gerekend over de laatste tien jaren, alsmede off en hoedanig baaten, lasten en schulden deselve kerken hebben off tot deselve behooren; is geresolveert conform die voordragt aan gemeld collegie soodanig verzoek te doen en aan hetselve tevens te besorgen copie van de gedaane taxatie der kerken tot desselvs informatie en narigt."

2. De organist.

R. B. 14 December 1626: „Op requeste van Willem Pults(?), organist, versoeckende augmentatie van gagie, is geapostilleert: De magistraet ordineert den kerckmeesters aen den suppliant

1) In 1798 werd de zaak zoo geregeld, dat de torens definitief in het bezit der gemeente geraakten, maar de kerken aan het kerkbestuur werden overgelaten.

in plaets van thien stuyvers ter weecke te betalen viiftien stuyvers, alles tot naerder ordonnantie."

R. B. 31 Augustus 1665: „Michiel van Couwenbergh, in plaetse van siin overleden vader tot organist aengenomen, mitsgaders tot het lichten van sarcken, op het tractement ende emolumenten van outs daertoe staende, des sal deselve gehouden wesen 't orgel wel te onderhouden met schoonmaeck; oock onder 't singen te spelen, mitsgaders alle mercktdagen des voormiddags op de klocken te spelen ende 't voorslag te versteecken, vorders sich te gedragen als een oprecht ende vroom organist betaemt."

R. B. 2 September 1681: „Is op request van Mr. Michiel van Couwenbergh, organist en klokkenist, versoeckende om de geallegeerde redenen augmentatie van siin wekelycx tractement als van outs, na deliberatie den suppliant geaccordeert siin volle wekelycx tractement als van outs, waervoor hy gehouden sal siin den orgel wel te onderhouden buiten verdere kosten van de stad."

R. B. 19 Februari 1687: „Verzoekt Michiel van Couwenbergh, orgalist binnen dese stadt, by request, dat ziin jaarlyksch tractement van f 175 zou worden verhoogd op f 215, hetgeen hem werd geaccordeerd, mits dat by vertreck op een ander hy het geaugmenteerde zal hebben te rembourseren, en dat daerenboven, volgens des suppliants gedane presentatie, alle weken des Maendags namiddags te drie uren zyne kunst op voorz. orgel met muziek te doen hooren."

R. B. 21 Februari 1687: „Op aanhouden van Michiel van Couwenbergh, orgalist alhier, verzoekende, dat ziin tractement, voor zooveel hy van de kerk profiteert, mag worden vermeerderd, waartegen hy presenteert de kercktynsen in te vorderen en op alles dat de kerck concerneert, nauw regard te zullen nemen, waarop gedelibereerd ziinde hebben Haar Ed. en Achtb. den suppliant geaccordeerd en geauthoriseerd om de voorn. kerkthynsen in te vorderen, alsmede voor den verderen dienst van de kerck suppliant toegelegd is eene somme van sestig gulden eens, waaronder begrepen het vorige tractement ad negen en dertig gulden en het smeeren van de bladenbalcke 1) aan den orgel, mits dat hy gehouden bliift op alles wel te letten en te doen rekening, bewiis ende reliqua na behooren, volgens zoodanige instructie als hem van H.Ed. en Achtb. daertoe zal worden ter hand gesteld."

---

1) d. i. waarschijnlijk blaasbalken.

Hoe het in het begin der achttiende eeuw met het tractement van den organist gesteld was, blijkt uit den volgenden post uit de stedelijke rekening van 1705:

„Hendrik Milleville, organist, betaelt 52 weeken tractement, per week 4 gulden 6 stuyvers . . . . f 215."

De fata der organisten in de achttiende eeuw waren de volgende:

R. B. 31 Mei 1703: „Is geresolveert met de couranten publiecq te maken, dat alhier vacant is een organisten- en klokkenspeeldersplaats, alsoock de functie van een duytsch schoolmeester."

R. B. 25 Juni 1703: „Nogh sijn uit het midden van Haar Ed. en Achtb. versoght de heeren borgemeesteren Passaart en Herwijnen om een of twee meesters organisten te ontbieden ten fine oordeel moghten vellen, wie van de aanwesende sollicitanten tot de vacante organistplaats en 't spelen het bekwaamst was, opdat Haar Ed. en Achtb. in 't vergeven van die plaats op deszelfs oordeel haar dies beter moghten verlaten".

R. B. 29 Juni 1703: „De heer borgemeester Passaart heeft ter vergadering voorgedragen, dewijl bereyts volgens de resolutie van Haar Ed. en Achtb. en daarop gevolgde notificatie door de couranten verscheyde sollicitanten tot de vacante organistplaatse haar aanbieden en den meester examinateur bereyts in loco tegenwoordigh, om welken niet langh op stadskosten te houden geeft de heer president Haar Ed. en Achtb. te bedenken, of niet oordeelen dienstigh te wesen op 't spoedigste, tot menagie van onnoodige kosten, met 't vergeven van voorz. organistplaatse voort te varen, alsmede om de stad van een bekwamen schoolmeester te voorzien en wat tractement Haar Ed. en Achtb. denzelven meester zouden gelieven toe te leggen, en is hierop bij presente heeren geresolveert den voors. meester of die daartoe beroepen staat te worden, toe te leggen de somma van f 200 jaarlyks, als van outs, met vrije huishuur. En op het eerste is bij Haar Ed. en Achtb. goedgevonden aan de meesters sollicitanten na de organistplaatse voors. door den bode deser stad aan te doen zeggen haar tegen vijf uuren in de groote kerk te vervoegen om door de heeren van de magistraat in 't bijwesen van een meester examinateur, daartoe ontboden, en verscheyde liefhebbers van Haar Ed. en Achtb. daartoe versoght, van derselver bekwaamheden te konnen oordeelen."

R. B. 30 Juni 1703: „Om de aanwesende praetendenten na de vacante organistplaats niet langer op te houden is bij Haar Ed. en Achtb. verstaan ten eerste tot het vergeven derselve te treden, en zijn ten dien eynde uyt het midden van Haar Ed. en Achtb. gecommitteert de heeren van Tuyl en Essenius om aan den heer schepen van Nuyssenborgh, absent zijnde, zulks bekent te maken en ZEd.'s goedvinden over die zaak in te halen, dewelke wedergekomen hebben ZEd.'s stem besloten medegebraght 1). En is na gedane omvraag bij meerderheid van stemmen op het gewoonlyk tractement en emolumenten, daartoe staande, door Haar Ed. en Achtb. tot organist deser plaatse aangesteld de persoon van Hendrik de Milleville, dewelke boven gekomen heeft voors. plaats aangenomen en daarop ter vergaderinge den eed behoorlyk afgeleght."

R. B. 7 April 1704: „Is door den heer praesiderende borgemeester ter vergaderinge voorgedragen het voorval van den organist deser stad Hendrik de Milleville op Zaterdag den 29sten Maart laatstleden ten huyze van den heer borgemeester van Meurs tusschen Bastiaan Mogerus en hem voorgevallen, hetwelk in omvraagh gebraght en daarover bij Haar Ed. en Achtb. gedelibereerd zijnde, is bij dezelve goedgevonden den gemelden organist over zijne begane misslagen voor den tijd van ses weken in sijne bedieninge te suspenderen, daarenboven te breuken in eene amende van f 100 2) en middelerwijl een ander persoon te ontbieden om gemelde plaatse op voorn. Milleville's kosten te doen waarnemen, met speciale interdictie, dat zigh in 't toekomende sal hebben te waghten iets diergelijks te begaan, of dat andersins de facto van zijne bedieninge door Haar Ed. en Achtb. zal worden gedeporteert."

R. B. 30 April 1733: „Door den heer regeerende burgemeester ter vergaderinge sijnde voorgedragen, dat den organist de Milleville verzogt, dat Haar Ed. en Achtb. hem een bijslag geliefden te geven voor sijne extraordinaire moeyten aan het clockenspel aangewent, waarop gedelibereert en in agting genomen sijnde, dat hetselve als clockenist tot sijn bediening is gehorende,

1) Herhaaldelijk komen in de Resolutieboeken dergelijke gevallen voor, dat men aan zieke raadsleden om hunne stem laat vragen.

2) Het is te betreuren, dat uit de Resolutieboeken niet valt op te maken, waarin de overtreding bestaan heeft. Dat die van ernstigen aard was, blijkt uit de hooge boete, de helft van het jaarlijksche inkomen van den organist.

sonder dat daarvoor eenige bijslag kan praetendeeren, hebben Haar Ed. en Achtb. in het versoeck voors. gedifficulteert."

R. B. 27 Januari 1744: „Ter vergadering gedelibereert zijnde over het jaerlycx tractement van den stadsorganist en clockenist hebben Haar Ed. en Achtb. eenparig goetgevonden en geresolveert, dat het tractement, 't geen ter somma van f 223 — 12 — 0 uyt het rentampt van deser stede geestelyke goederen wort betaelt, sal verhooght worden met f 16 — 8 — 0, makende dus met hetgene de organist van de kerk profiteert, de somma van f 300, en sal ten dien eynde de vacature met het volgende advertissement in de couranten worden bekent gemaakt:

Te Zalt-Bommel vaceert de organist- en clockenistplaatse, waartoe is staande een jaerlyx tractement van f 300; item nog omtrent f 30 voor 't ligten der sarken en vrije woning. Die de noodige bekwaamheyt heeft, kan sig addresseeren aan de heer Regeerende borgemeester aldaar."

Bij besluit van 22 Juni d.a.v. werd Laurens Sikkel tot organist en klokkenist benoemd.

R. B. 3 Mei 1748: „Ter vergadering voorgedragen zijnde, dat den organist Laurens Sikkel hadde gemanqueert op het clockenspel te speelen, gelijk bij sijne predecesseurs altoos in de maand van May was geschiet, is goedgevonden en verstaan, dat den voorn. Laurens Sikkel serieus sal worden gerecommandeert en aangesegt, dat de geheele maent van May door des avonts op het clockenspel sal hebben te spelen, gelijk mede dat selfs het orgel onder den godsdienst op alle tijden, als sal gepredikt worden, sal moeten waarnemen."

R. B. 24 September 1782: „Haar Weled. en Achtb. hebben tot stadsorganist en klockenist alhier in plaetse van Laurens Sikkel, aan wien op desselvs versoek zijn ontslag en demissie is verleent, aengestelt David Woerlee, organist te Maaslandsluys 1), op een jaarlyksch tractement van f 460, zoals bij Haar WelEd. en Achtb. resolutie van 4 Julij 1782 is bepaalt, en verdere emolumenten, zooals van ouds tot deeze bediening behoort hebben; zullende dit tractement beginnen te loopen van dien tijd dat voorn. David Woerlee in functie alhier sal getreden sijn, en aan hem ter somma van f 400 jaarlyx op quitantie bij kwartalen betalinge gedaan worden door den rentmeester deser stads geestelyke goederen, aan wien hij ten dien eynde

1) Het tegenwoordige Maassluis.

zijne acte van aanstellinge zal moeten vertoonen; voorts eene somme van f 60 door de kerk, makende te samen het gepraefigeerde tractement ter somma van f 460. En sal hij boven dat profiteeren de gerechtigheyd voor het lichten der sarken in de grote kerk alhier betaalt wordende, zo en in dier voege als bij desselvs praedecesseurs is genoten, gelijk ook bij hem zal worden bewoont het organistenhuis op de Nieuwe straat binnen dese stad staande."

Veel genoegen heeft de stad van den heer Woerlee niet beleefd: in den zomer van 1787 verliet hij Bommel „op eene clandestine wijze" met achterlating van vele schulden, en gaf uit Utrecht aan den magistraat kennis, dat hij voor zijne betrekking bedankte. In zijne plaats werd op 4 September 1787 benoemd Willem Gotlieb Hauff, organist aan de Broerenkerk te Nymegen.

In 1791 keerde Hauff naar Nymegen terug en wel als stadsorganist en klokkenist en kreeg tot opvolger te Bommel Cornelis Buys, organist te Kampen, eveneens op eene bezoldiging van f 460 behalve de gewone emolumenten.

3. Het orgel en de orgelmakers.

In 1731 werd M. van Deventer tot stadsorgelmaker aangesteld op een jaarlijksch tractement van f 25.

In Juni 1757 werd besloten den Nymeegschen organist Bruyn te ontbieden om het orgel in de groote kerk te Bommel te visiteeren. Vermoedelijk tengevolge van dit onderzoek, schoon wel wat laat, werd op 31 Juli 1758 het verrichten van herstellingen aan dat orgel gegund aan den orgelmaker Schlencker voor 65 ducaten, met levering van al het benoodigde.

Op 16 Augustus 1783 werd „provisioneel" een bedrag van f 1000 beschikbaar gesteld voor noodige reparatie en aankoop van materiaal. Dat deze werkzaamheden een grooten omvang aannamen, bespeuren wij uit het magistraatsbesluit van 12 Februari 1784 om wegens de groote reparatie, het vergrooten van het orgel en het leggen der fundamenten de Donderdagsche godsdienstoefening voorloopig in de kleine of Gasthuiskerk te doen plaats hebben. In 1786 was het werk nog niet voltooid: op 23 November van dat jaar werd opnieuw f 1000 toegekend.

R. B. 27 Juli 1789: „Is ter vergadering ingekomen en gelezen een request van Andries Wolferts te Rotterdam, daarbij te

kennen gevende, dat hij, als bekent, van Hun Ed. en Achtb. heeft aangenomen het orgel in de groote kerk alhier en hetzelve werk heeft volbragt, zodat bij opneminge door examinatoren is goetgekeurt; dat suppliant voor eenig gemaakt buitenwerk aan dat orgel geëyscht heeft de redelyke somma van f 3800, 'twelk door de examinatoren op ruym f 3100 is gecalculeert en waarvoor Hun Ed. en Achtb. niet meer dan f 1000 gebooden hebben;

dat suppliant met alle desselvs crediteuren alhier, die gedeeltelyk hebben geprocedeert en affectatie gemaakt op deze bij suppliant te goed hebbende penningen, een accoord heeft getroffen, zooals bij opgave en insertie bij den requeste met meerdere consteerde, bedragende te samen eene somma van f 1066 — 8 — 0; verzoekende in allen ootmoed, dat Haar WelEd. en Achtb. aan hem suppliant eene convenabele som, geëvenredigt aan desselvs verdienste believen toe te leggen onder kortinge van hetgeen daarop bij suppliant reeds ontvangen is, ten eynde daaruit de voorz. somma betaalt en het overschot bij suppliant tot soutien van desselvs huysgezin mag ontvangen worden.

En hier gehad de consideratie en het rapport van de heeren burgemeesters de Roock en Mesteecker, die voorstaande requeste met de conditie van het orgel en hetgeen hieromtrent verders van applicatie was, nagezien en geëxamineert hebben; voorts de advysen der absente heeren leden hierop ingenomen zijnde, hebben Hun WelEd. en Achtb., om eenmaal ontslagen te zijn van alle adressen en sollicitatiën door ofte van wegens suppliant van tijd tot tijd gedaan, aan suppliant ter finale afdoening van desselvs praetensie voor buitenwerk aan het orgel alhier alsnog toegestaan en geaccordeert eene somma van f 1400 en zulx boven de f 633, den 23 December 1786 door Hun WelEd. en Achtb. betaalt aan schulden van den suppliant, waarvoor Hun Ed. en Achtb. goedgesproken hadden.

Wordende de secretaris geauthoriseert voor de noodige ordonnantie te expedieeren, de heeren burgemeesteren verzogt te effectueren, dat daaronder volledige quitantie gestelt ende de ontfangen penningen, zo verre nodig, uytgereykt en betaalt worden aan de crediteuren van den suppliant binnen deze stad, die daartegens van hunne gemaakte affectatiën moeten renuntieeren."

R. B. 16 Januari 1795: „Door den president voorgedragen, dat den orgelmaker hem geinformeert hadde, dat het orgel zoo verre in ordre was, dat het voor den godsdienst konde gebruykt

worden, vraegende off hij het provisioneel zoo verre zoude laten off doen verder in ordre brengen; waarop gedelibereerd zijnde is goedgevonden, dat de president met den organist en orgelmaker daarover zal spreeken en onderzoeken, hoe verre dit gevordert is, en daarna deswegens rapport in de vergadering uyt te brengen.

Nader over voorn. orgel gehandelt en voorgedragen, off 't niet dienstig was eene commissie uyt de Municipaliteit te benoemen om 't werk, 't welk aan 't orgel nog moest gemaakt worden, na te gaan, goedgevonden, nadat het rapport van den praesident ingekomen was, zoodaane commissie te benoemen."

R. B. 15 April 1795: „Wordt voorgesteld den orgelmaker met het verder maken van den orgel te vergeven."

R. B. 19 Mei 1795: „Is geresolveert den orgelmaker te doen voortwerken en teffens aan te zeggen, dat hij moet maken met den orgel met 1 November aanstaande in gereedheid te zijn, op poene van geene voldoening; en zoo hij den 1 September klaar is, zal profiteeren eene premie van twintig ducaten."

R. B. 26 November 1795: „De burgerraden Geukama en Kluytmans rapporteren aan den Raad, dat deselve ingevolge hunne commissie met en nevens den burger Buys opgenomen hadden het orgel in de groote kerk, en voorts van den orgelmaker Heyneman opgave versogt was van wat dezelve wegens dit orgel te praetendeeren had, gelijk mede wat tijd er nog vereyscht werd om hetzelve te completeeren;

dat Hun Ed. het orgel nog in verre na niet afgemaakt hadden gevonden; dat sulx nog eenigen tijd soude aanloopen, vermits hij buyten gelden zijnde en op sijne gedaane instantie bij den Raad die niet hebbende kunnen obtineeren 1), buyten staat was geweest knegts te konnen houden en betaelen; dat selvs zijne meeste gereede goederen om het werk gaende te houden waren verset; dat, wanneer de noodige contanten hem gesuppediteert werden, hij in staat zoude zijn het werk in twee maanden te konnen afmaaken, waartoe hij instantelijk verzoek was doende, en dat hij eene accurate rekening van sijnen ontvang, die hij van tijd tot tijd gehad hadde, gelijk mede wat er nog betaald moest worden, soude inleveren; waarop na gehouden deliberatie is geresolveert de gecommit-

1) Een verzoek om betaling van f 2000 in mindering was bij besluit van 2 November 1795 van de hand gewezen.

teerden voor derselver moeyte en gedaan rapport te bedanken en hetzelve provisioneel voor notificatie aan te nemen."

Ongeveer een maand daarna, 21 December, besloot de Raad aan Heyneman in mindering f 250 te doen uitbetalen. De orgelmaker achtte zich hiermede echter niet voldoende geholpen en verzocht den Raad hem nog f 250 toe te staan en bovendien „goed te spreken" voor de door hem op rekening bij ingezetenen der stad gehaalde materialen. Het eerste verzoek werd bij besluit van 24 December afgeslagen, het tweede ingewilligd.

R. B. 23 Januari 1796: „Geaccordeerd betaling aan den burger F. van Werkhoven van eene rekening groot f 201—13—1 wegens geleverde genever aan deze stad tot het maken van lijm voor het orgel van 2 Januarij tot en met den 24sten December 1794".

R. B. 28 April 1796: „Op verzoek van den orgelmaker Heyneman om eenige penningen op rekening wegens het maken van het orgel te ontvangen heeft de Raad, na gehouden deliberatie, goedgevonden en verstaan, zoolang het orgel nog niet geheel zal zijn afgemaakt, te persisteeren bij de vorige resolutie, dat namelijk geene penningen sullen betaald worden, soolange het werk niet sal sijn afgemaakt.

Op nadere voordragt van den orgelmaker Heyneman heeft de Raad geresolveert sig voor de somma van f 125, die deselve bij den burger Hermanus van Loon sal negotieeren, te constitueren tot borge principael, egter onder dese mids en conditie, dat hij sal gehouden sijn bij handschrift te bepaelen, op welken tijd hij het orgel sal affgemaekt en voltooid hebben; tevens te sorgen, dat hetzelve op dien tijd sal affgemaekt en voltooid sijn, op poene van geene daggelden voor het werk, dat na die tijd nog mogt overig sijn, te zullen profiteeren en daarbij nog voor elken dag, dat het werk na die tijd onder handen en onafgemaakt is, van desselvs credit te zullen laten korten f 5 — 4 — 0."

R. B. 2 Juni 1796: „Fiat betaling door den rentmeester Vermeulen van twee rekeningen aan H. C. Timper en Calman Lion te Amsterdam, te zaemen bedragende eene somma van 50 guldens, voor 't maken en draayen van swart ebbenhouten knoppen met yvoren plaaten tot het orgel."

Nadat nog twee malen — 11 Juli en 15 Augustus — door den Raad geld in mindering was toegestaan, begon deze lijdensgeschiedenis haar einde te naderen.

R. B. 3 October 1796: „De burger orgelmaker Heyneman communiceert aan de vergadering, dat het orgel door hem afgemaakt en in ordre gemaakt is, verzoekende, dat hetzelve mag worden opgenomen; voorts voldoening van hetgeen hem deswegens aankomende is, ten eynde in staat gesteld te worden om desselvs knegten, die een aanmerkelyke som deswegens van hem te vorderen hebben, te konnen betalen. Waarop gedelibereert zijnde, is geresolveert gemeld orgel door den orgelmaker Hes, te Gouda woonagtig, te doen examineeren en is de burger Buys versogt daarover aan gemelden orgelmaker te schrijven, zullende ter eerstkomende vergadering over het verzoek van betaling nader gedelibereert en geresolveert worden."

R. B. 17 October 1796: „De Raad heeft aan den orgelmaker Heyneman in mindering van sijne praetentie wegens de reparatie van het orgel in de groote kerk overgegeven sestien looten in de gearresteerde loterije, groot f 2500, bedragende dus f 2000."

Het was inmiddels gebleken, dat de Goudsche orgelmaker Hes was overleden, waarom men zich had gewend tot den orgelmaker Strumphler te Amsterdam.

R. B. 23 October 1796: „De burger orgelmaker Strumphler, gisteren en heden het orgel in de groote kerk opgenomen en geëxamineerd hebbende, doet bij eene schriftelyke memorie van zijne bevindingen rapport, dat hetzelve door hem in allen opsigte in de beste ordre bevonden is, zoodanig dat het werk deszelfs maeker alle eer en loff aendoet en toebrengt. Waarop gedelibereert zijnde, heeft de vergadering geresolveert gemelden examinator van het orgel onder dankbetuyging voor sijne moeite toe te leggen eene somma van f 90."

R. B. 10 November 1796: „Ingekomen en geleesen het rapport van den burger C. Buys, mede geëxamineert en opgenomen hebbende het orgel in de groote kerk binnen deze stad, houdende gemeld rapport niet alleen een verslag van het orgel, zooals hetzelve was bij sijne komst alhier in 1791, maar welk groot nieuw werk, vervat bij eene memorie, er sedert die tijd aan is worden verandert en verbeterd; de ampele en onbepaalde conditie, waarop dezelve aan den orgelmaker Heyneman door de vorige magistraat zijn aanbevolen te maaken; dat het werk daaraan verrigt zooveel mogelyk door hem is nagegaan en alleszins zijne goedkeuring heeft weggedragen en dat hetselve alsnu bij de opneming door hem mede in alle opsigte voldoende en desselvs maaker eer aandoende bevonden is. Waarop

gedelibereerd zijnde, heeft de Raad geresolveert voornoemd rapport onder dankbetuyging voor notificatie aan te nemen en tevens voorgesteld aan den burger Buys voor sijne voornoemde moeyte toe te leggen eene somma van f 26."

Een verzoek van Heyneman om betaling van het restant zijner vordering werd op 8 December in handen gesteld van de Commissie van Finantie.

R. B. 22 December 1796: „Ingekomen en gelesen een request van F. G. Heyneman, daerbij reverentelyk en met verschuld respect te kennen gevende, dat hij suppliant gemaakt en gerepareert heeft het stadsorgel in de groote kerk alhier, hetwelk in October laatstleden opgenomen en gepreesen is, en suppliant daarvan volgens overgegeeven rekening verdiend heeft eene somma van f 13355 buyten nog eenige verschoten penningen;

dat suppliant, met dit werk verscheyde jaaren bezig geweest zijnde, van tijd tot tijd daarop betalinge van stadswege ontvangen en op sterk aanhouden van U. L. in dese stads loterij voor f 2000 aan looten in deselve genomen heeft;

dat suppliant buyten dat nog aankomt een zekere somma van penningen, die niet accurater kan opgemaakt worden dan uyt deeser stads ordinantieboeken, waarin alle de gedepêcheerde ordinantien worden geregistreert, weshalve suppliant ootmoedig solliciteert dat, zoo eerder zoo beeter, uyt deselve boeken mag worden opgemaakt, hoeveel aan suppliant in voldoeninge sijner overgeleeverde rekening per resto nog aankomt, het montant daarvan aan hem uytbetaald, hij daardoor in staat gesteld worde met zijn huisgezin zoo eerder zoo beeter te konnen vertrekken.

Waarop gedelibereerd zijnde, heeft de vergadering hetzelve gesteld in handen van de Commissie van Finantie ten fine van dispositie."

4. Klokken, klokkenspel, uurwijzers, enz.

R. B. 3 April 1620: „Die aenwesende magistraet geaccordeert den horologiemaecker geduerende den tiit hy de horologien opten Gasthuystoorn verstelle ende vermaecke, drie gulden daechs, mits dat hy primo Maii in 't werck sal treden.

Stael, yser etc. sal de stat hem bestellen, mitsgaders noch een arbeyder, die het werck op ende affdraecht."

R. B. 20 Juni 1681: „Haer Ed. ende Achtb. gevisiteert ende besichtigt hebbende het horologie ofte uyrwerck op de

kleyne kercksthooren ende 'tselve seer ontramponeert ende ongangbaer bevonden siinde, is Johannes Mommen geordonneert in conformité van siin overgegeven memorie 't voors. werck schoon ende gangbaer te maecken."

R. B. 29 October 1705: „Het klokje in de kleine kerk zal worden vergoten; de vergieter zal op zich nemen het klokje een jaar en zes weken goed te onderhouden; de wapens van de magistraatspersonen zullen daarin gegoten worden; aan den heer van 's Gravenweert wordt opgedragen voor de teekeningen daarvan te zorgen."

R. B. 6 December 1726: „Het verzoek der predikanten om in plaats van half negen te negen uren de klok te luiden voor de predikbeurten wordt toegestaan, in de verwachting evenwel, dat de godsdienstoefening te elf uur zal geëindigd zijn."

R. B. 6 Januari 1729: „Dirk van Leuwen, stadshorologiemaker binnen 's Bos, op ordre van Hun Ed. en Achtb. alhier gecomen en gevisiteert hebbende de horologes deser stad, heeft bij memorie verscheyde defecten aangetoont en om deselve te maken en te vernieuwen heeft daarvoor geeyst eene somma van f 200. Waarop na deliberatie is goetgevonden den heeren borgemeesters te versoeken en te authoriseeren om met voorn. van Leuwen over het maken van de voorn. defecten te accorderen en hem mede aan te besteden het jaarlix onderhoud van dien."

R. B. 14 Mei 1733: „Mynis de jonge wordt aangesteld tot stadshorologiemaker en klokkenstelder op een tractement van f 300 in het jaar. Voor het opwinden van de uurwerken in beide torens sal hij genieten f 104 jaarlyks, de horologies in goeden staat houden, wat uitloopt of verslijt repareeren, droes en boomolie leveren. Verder is hij verplicht om viermaal in het jaar de airs of liedekens voor het heele, halve en kwartieruur te veranderen tegen een tractement van f 196."

R. B. 28 Mei 1733: „Aan Willem Mynis, horologiemaker, wordt aanbesteed het maken van 1400 gaten in de ton op den kleinen toren etc. voor eene som van f 350 en eene vereering van een pistool. De smid H. van Voorden zal leveren hamers, splinters, tuimelaars, houwvasten en voor ieder ℔ ontvangen $4^1/_2$ stuiver, voor iedere groote tuimelaar, 10 in getal, en ieder klavier 1 gulden 16 stuivers benevens een half vat bier".

R. B. 4 Januari 1734: De burgemeesters Cox en de Roock, de stadsrentmeester H. van Niel en de organist de Milleville examineeren het gerepareerde klokkenspel en de magistraat

besluit op hun verzoek den horologiemaker Mynis boven zijn bedongen loon te geven f 125 voor het maken van koperen bussen in het nieuwe klavier en daarenboven aan den organist en den horologiemaker te vereeren ieder een kruik wijn.

R. B. 6 September 1734: Aan den klokkengieter Bouvre en zijn zoon uit Maastricht wordt verzocht over te komen, het klokkenspel te examineeren en op te geven, hoeveel en welke klokken ontbreken en voor hoeveel geld het te herstellen is. Wordt met hem geaccordeerd om de klokjes te gieten voor 36 stuivers het ℔.

R. B. 5 Juli 1736: „De klokkenist te Amersfoort zal per expresse ontboden worden om het klokkenspel te examineren."

R. B. 8 Maart 1762: Het schoonmaken van het carillon wordt aanbesteed voor f 130.

R. B. 22 Augustus 1768: „Het carillon weder in orde gebragt sijnde, wordt met serieuse aanbeveling aan den klokkenist overgegeven. En den organist wordt bevolen het orgel zelf te behandelen en waar te nemen."

R. B. 10 Januari 1795: De poortklok zal den 11den Januari 's avonds weder geluid en het carillon zoo spoedig mogelijk met de goedgekeurde airs 1) bespeeld worden.

5. Begraven en begrafenisrechten.

R. B. 18 December 1619:

„Aen Steven den grafgraver is by den magistraet van Zalt-Boemel geaccordeert:

Van een graff in de kercke te graven viifftehalff voet diep, sonder enige ondieper te mogen graven ofte te maecken thien stuyvers.

Van een graff, diep ses voet, om twe kisten boven den anderen te setten . . . . viifthien stuyvers.

Van een dootkist op te graven ende dieper te sincken viifthien stuyvers.

behalve het eerste graven ad thien stuyvers.

Van een graff, daer men drie kisten boven den anderen kan setten . . . . eene gulden.

Van een gemeyn graff op de kerckhof, viiftehalf voet diep, ses stuyvers.

1) Hiermede werden natuurlijk patriottisch-revolutionnaire bedoeld.

Als het vriest, dat men bick ende houweel gebruycken moet . . . . twaelff stuyvers.

Van kynderengraven, die binnen jaers gestorven siin, drie stuyvers.

Die daerover siin . . . . ses stuyvers."

R. B. 4 Mei 1629: „Den 4 Maii geordineert by de magistraet deeser stadt, dat alle persoonen, geene burgeren siinde ende begerende hare doode binnen deese stat op 't choor ter aerde te bestellen, voor eens aldaer te graven der kercke betalen sullen 25 gulden; beneden 't choor in een eyke kiste 14 gulden; in een denne kiste 12 gulden.

De burgeren, die geene eygene groeff en hebben, in een eyke kiste 10 gulden ende in eene denne kiste 7 gulden.

Item dat de vreembden voor ieder reyse luyens betalen sullen 3 gulden ende de burgers 2 gulden."

R. B. 5 Maart 1637: „Ter memorie gerepeteert d' order den graffgravers by de magistraet 18 December 1619 gegeven, met conditie dat die opnemer besorgen sal, dat geen sarcsteenen by hem of door syne faulte gebroocken worden, off sal gehouden weesen aen den eygenaer van dien eenen so goeden sarcksteen te leveren als hy gebroocken heeft, de stucken te syner profiit behoudende. By non voldoeninge sulx met panding ten statrecht te verhalen.

De graftengraver ende de opneemer 1) van de voet- ende sarcksteenen sullen alle materialen, syluyden tot oir werck ende arbeyt van doen hebben, als scuppen, spayen, houweelen, rollen etc., dieselve op oir costen versorgen ende bestellen moeten, sonder de stat off kerck daermede te beswaren."

R. B. 28 April 1639: „Is mede goetgevonden dat, so wanneer de magistraet deeser stadt gebeeden wordt met yemant in de rouw ter begraeffnisse te coomen, HEd. niet medegaen off het liick accompagneren sall, ten sy alvorens geëxhibeert ende gesien sy de liiste ofte de rangh van de ordre, waerin te volgen" 2).

R. B. 4 Februari 1641: „Siinde gecônsidereert het ongeliick, dat de magistraet is aengedaen, wanneer dezelve en corps ter begraeffenisse van yemant in de rouw gebeeden siinde, in

1) Boven hebben wij gezien, dat de organist daarmede belast was.

2) Men had nl. opgemerkt, dat de leden van den magistraat soms in den stoet eene plaats hadden gekregen beneden hun rang en waardigheid.

't geleyde van 't liick particuliere personen is gepostponeert geweest, sonder te considereren den rangh, die de stat, by een college gerepresenteert wordende, is meriterende, is by Burgemeesteren, Scepenen ende Raet geresolveert om de stat in deese niet vorders te praejudicieren tot gevolch van meerdere ergernissen ende vercleyninge, dat men van alle begraeffnisse, daer men niet verzeeckert is dat de stat haren behoirlycken rangh sal volgen om in de rouw te verschynen, sal abstineren ende niemants liick also vergeselschappen, ten sy den magistraet de plaetse achter den Amptman (daer hy niet bemaecht ende alleen als vrient gebeeden is) ofte anders den Commandeur immediatelyck werde verleent."

R. B. 21 December 1646: „Op requeste van Mattheus Tielemansz in den Spiegel is by de magistraet met pluraliteit van stemmen verstaen, dat de gerichtsboden voortaen de vrienden, naburen ende andere luyden, die een afgestorven liick accommoderen om ter aerde te bestellen, sullen bidden ende versoecken te compareren aen des afgestorven huys ofte woonsteede ende niet op de hoeck van de Merckt voor 't huys genaemt den Spiegel."

R. B. 26 Mei 1679: „In de vergadering is geresolveerd dat, een liick op een laege baer begraven wordende in de kerck, daervoor ten profyte van de kerk betaelt sal moeten worden twee gulden tien stuyvers, ende op het kerkhof tien stuyvers, staende den laetsten vry sulks pro Deo te begeren."

R. B. 18 Januari 1694: „In de vergadering hebben HEd. en Achtb. doen opzoeken en geëxamineerd de resolutie en orders, zoo voormaels by de Ed. Achtb. magistraet ziin beraemd over het kerkenrecht van begraven der dooden, het lichten der sarcksteenen en graven der graften. En hebben goedgevonden en verstaen om op nieuws te resolveren, zoo ende geliik hierna is volgende:

Liiste, waerna de gerechticheyt van de kerck, lighten der sarcken ende voetsteenen ende van graften, mitsgaders het afnemen der dootkleeden sal werden betaelt.

Voor eens te luyden volgens resolutie in dato 28 Octobris 1622 . . . . f 6 — 0 — 0

Voor het graven in de kerck in een eygen groeff volgens resolutie van 27 Julii 1588 . . . . f 3 — 0 — 0

In een kercke- off vergonnen groeff met een eyken kist . . . . f 10 — 0 — 0

Ende met een grynen kist volgens resolutie van 2 Junii 1623 . . . . f 7 — 0 — 0

Voor het graven op het choor in een eigen graff f 6 — 0 — 0

Ende in een kercke- off vergonnen groeff volgens resolutie van 2 Junii 1623 . . . . f 25 — 0 — 0

Het avont off 's morgens begraven.

Op het choor in een eygen groeff volgens resolutie van 14 April 1662 . . . . f 25 — 0 — 0

Ende in een kercke- off vergonnen groeff volgens resolutie van 14 April 1662 . . . . f 50 — 0 — 0

In de kerck in een eygen groeff . . . . f 15 — 0 — 0

Ende in een kercke- off vergonnen groeff volgens resolutie van 14 April 1662 . . . . f 25 — 0 — 0

Nota. Het avont off 's morgens begraven is voor kinderen tot tien jaren half zooveel volgens resolutie van 14 April 1662.

Voor het openen van de kerck aen den coster volgens resolutie van 14 April 1662 . . . . f 1 — 10 — 0

Voor diegene, die buyten de stad worden begraven, volgens resolutie van 7 September 1669 . . . . f 25 — 0 — 0

Voor een hooge baer volgens resolutie van 1 September 1664 . . . . f 5 — 0 — 0

Voor een lage baer volgens resolutie van 26 Maii 1679 f 2 — 10 — 0

Voor een blasoen met ornamenten volgens resolutie van 14 December 1657 . . . . f 12 — 0 — 0

Voor een met pylaren volgens resolutie van 14 December 1657 . . . . f 6 — 0 — 0

Ende voor een vierkant bret volgens resolutie van 14 December 1657 . . . . f 3 — 0 — 0

Op het kerkhof.

Voor een lage baer volgens resolutie van 26 Maii 1679 f 0 — 10 — 0

Voor het avont off 's morgens begraven volgens resolutie van 1 September 1664 . . . . f 7 — 10 — 0

Kinderen tot tien jaren . . . . f 3 — 15 — 0

Lighten der sarcken ende voetsteenen.

Voor voetsteenen . . . . f 0 — 10 — 0

Voor eene sarcksteen, groot ses voeten en daeronder f 0 — 18 — 0

Voor eenen sarcksteen, groot 7 voeten off meer f 1 — 6 — 0

Voor de aldergrootste sarcksteenen . . . . f 2 — 0 — 0

De regeling voor het graven van groeven bleef gelijk aan die van 18 December 1619 (blz. 155) en kan dus hier worden overgeslagen.

Afnemen der dootkleeden.

En sal voor het afnemen van een dobbelt dootkleed betaelt worden . . . . f 0 — 12 — 0

Voor een enkelt . . . . f 0 — 6 — 0"

R. B. 7 December 1772: „Lijken te ondiep in de kerk begraven zijnde, wordt de doodgraafster daarover onderhouden en zulks op kosten der stad hersteld, uit vrees voor kwade lucht in de kerk."

R. B. 27 November 1786: „Op het gerapporteerde ter vergadering gedaan hebben Hun WelEd. en Achtb., in aanmerkinge neemende de schade, die de kerk alhier koomt te leyden door de meer en meer toenemende gewoonte om des avonts of des nagts in de kerk binnen dese stad de lijken der gestorve te begraven, na gehoort rapport van de heeren regeerende burgemeesters, die met den kerkmeester Graadt hierover geconfereert ende de leyste van de kerckengerechtigheid op het begraven der dooden alhier, den 14 April 1735 1) gearresteerd, geëxamineerd en nagezien hadden, deselve leyste aldus geamplieerd, dat voor het begraven des avonds, nachts of des morgens op een extraordinair uur, wanneer geen klokgelui plaats heeft en de gerechtigheyd daarvoor niet voldaan word, voortaan zal worden betaald als volgt:

Op het choor.

In een kelder of groef . . . . f 35—

In een kerkgroef of in een vergonnen groef van een particulier . . . . f 60—

In de kerk.

In een eygen groef of kelder . . . . f 25—

In een kerkgroef of in een vergonnen kelder of groef van een particulier . . . . f 35—

Blijvende de bepaling van kinderen onder de tien jaaren op de helft van het bovenstaande en het bijzetten van leyken

1) Deze is niet medegedeeld, daar zij geheel overeenkomt met die van 18 Januari 1694.

van buyten dese stad inkomende, zoals bij vorige leyst is bepaalt.

Voorts hebben Hun WelEd. en Achtb. goedgevonden en verstaan de prijs voor het verkoopen der kerkgraven te fixeeren als volgt:

Op het choor.

Voor een enkele groef . . . . f 30—

Voor een dito in de kerk . . . . f 20—

Dubbele graven eens zooveel.

Een kelder naar rato en redelykheid.

Ook is gefixeert en expresselyk bepaalt, dat bij vergunning, 't zij in een particulier of in een kerkgroef begraven werdende, daarvoor telkens ten behoeve der kerke tien gulden voor ieder lijk zal moeten betaalt worden, dan van kinderen onder de tien jaren half zooveel."

R. B. 19 April 1804: „Op voordragt ter vergadering gedaan heeft de magistraat geresolveerd eene commissie te benoemen om de vergadering te dienen van consideratie en advies, op welke wijs het begraven in de kerk en op het kerkhof alhier het gevoegelykste zoude kunnen worden afgeschaft, alsmede of er ook een behoorlyk locaal 1) zoude zijn uit te vinden, het-welk voor eene begraafplaats zoude kunnen dienen en alwaar men de lijken na behooren zoude kunnen begraven; tot welke commissie de vergadering verzogt en gecommitteerd heeft de burgemeesters P. M. le Balleur en W. A. van der Feltz en de Raaden Mastenbroek, de Kanter en Verweyde."

6. Kerkhof.

R. B. 23 Mei 1748: Den Joden wordt vergunning verleend om hunne dooden te begraven op een hoek land van den wal aan het Nieuwe Weeshuis; dit land met een muur te omringen, onder verplichting om voor iederen doode aan het Weeshuis 1 gulden 5 stuivers te betalen.

R. B. 24 Juli 1758: „Op het geproponeerde ter vergadering is goedgevonden en geresolveerd het kerkhof te doen schoon-maken en den luyden daeromtrent wonende te laten aenseggen, dat geen vuylicheyt aldaer wederom sullen hebben te brengen, op eene boete van ses gulden bij de overtreders te verbeuren, met waerschouwinge dat diegeene, die niet in staat sijn om te konnen betaelen, te water en te brood geset sullen worden."

1) = terrein.

R. B. 17 Juli 1786: Contract over de begraafplaats der Joden ten oosten van den oliemolen bij de Nonnenstraat 1).

7. Graven in de kerk.

R. B. 16 Februari 1635: „Op communicatie by de kerckmeesters aen de magistraet deser stat gedaen over dat heer Jan Torck, amptman ende heer tot Nederhemert, verzochte seeckeren sarcksteen, geteeckent met den naeme van heer Steesken van Hemert, liggende in 't middelste pant van de kercke voors., na Nederhemert voors. op Siin Ed. groefsteede aldaer te vervoeren; alhoewel de sarcksteen met de groeve de kercke voors. vervallen ende toebehoorende was, hebben effenwel de magistraet ende kerckmeesters voors. om seeckere consideratie den heere Amptman voorn. geconsenteert den sarcksteen voors. na Nederhemert voors. te mogen doen transporteeren, sulx nogtans dat Siin Ed. toecompstlich geene gerechticheyt tot de plaetse ofte groeve, op welcke de sarcksteen voors. is liggende, sal mogen off hebben te praetenderen."

R. B. 4 Februari 1641: „Dewiil gespeurt wordt, dat de groeven ende plaetsen in de kercke meerendeels ende bycans al te samen particulieren siin geappropricert ende de kerckmeesters in cas van noott qualick iemant om gelt konnen accommoderen ende de kercke also al het voordeel, dat anders daeruyt te verwachten, althans moet missen, is by Borgermeesteren, scepenen ende raedt geresolveert, dat niemant, wie hy sy, enige plaetsen ofte groeve in de kercke sal worden toegestaen, hetsy om te gebruycken off in eygendom te besitten, tensy alvorens den kerckmeesters de weerdye daervan na behoorens sy betaelt, diewelcke sullen hebben te considereren, hoe ende op wat voet de alienatie ende de gevinge van plaetsen in de kercke dienstich ende practicabel is, de commissie dienaengaende voor ten reguarde van eenen ofte anderen gedaen blyvende in haer geheel ende ongecrenckt."

R. B. 22 Augustus 1672: „Vermits met deze veranderinge van tiidt die van de Gereformeerde religie van de groote kercke ende kerckhof siin ontbloot 2) ende echter de dooden moeten worden begraven, soo hebben Hun Ed. ende Achtb.

1) Zie Bijdr. en meded. VIII, blz. 259.

2) In 1672 hadden de Fransche legers geheel Gelderland bezet en had Lodewijk XIV de kerken weder aan de Roomsch-Katholieken doen geven.

naer gedaen ondersoeck daertoe gedestineert de plaetse ofte den hoff in 't Nieuwe Weeshuys, sullende tot behoeff des huys voors. van ieder liick, die (?) op een hooge baer aldaer werden ter aerde gebracht, betalen twee gulden ende op een lage baer een gulden."

8. Lijst van eenige der voornaamste grafzerken in de st. Maartenskerk.

1. De rector Gaalen, modo Adrianus Buart, legt aan de zuidzijde bij de groote pylaar, een dubbelde groef.

2. Henderick van Ommeren, borgemeester, modo doctor Jan van Loenen, een dubbelde groef, legt in het midden van het middelste pant tegenover 5 Ab pylaer.

3. Pauw modo Ds. Andreas Essenius, predikant tot Biervliet, twee en een halve groef, zijnde een kelder, gelegen aan de noortzijde bij het leye huysken.

4. Ds. Andreas Essenius, een enkelde groef gelegen in het zuyde dicht bij het portaal.

Nota. Verkocht bij 't portaal aan de zuidzijde een graff aan Ds. Andreas Essenius, predikant tot Biervliet, en daarvoor betaalt voor Petronella Elisabet Essenius 12 April 1740 f 0 — 15 — 0

5. Jens Schroot, een dubbele groeff, modo scheepen Arent Schoock, legt digt bij de groote pylaer van de orgel in 't zuiden.

6. Een kelder op het coor met inganck, op de naam van van Dorp, legt bij de concestory (consistorie), modo den Welgeboren Heer van Gellicum cum suis, kintskinderen en universele erfgenamen van den Hoogwelgeboren Heer Johan Willem Quaadt van Wieckrath en Vrouwe Anna Elisabet Cornelia Quaadt van Lantskroon, egtelieden, die erfgenaam was van den Heer commandeur Johan van Dorp.

7. Gertruy Collemet, weduwe van den borgemeester Schravenweert, een dubbelde groeff, legt in 't middelpant onder den orgel. Het overteekenen betaalt door Peter van Schravenweert en Andries Kievit den 20 Mey 1740.

8. Een dubbelde groef met een serck van Dominus Wiselius, gelegen op het hooge koor, modo de Heer borgemeester Essenius.

9. Een dubbelde groef of kelder met een dubbelde ingang van den richter Gilis Kwirynen (d. i. Quirijnsz) de Cocq op

het koor gelegen, modo gemeyn tusschen Mevrouw Jacoba de Cocq en den Heer borgemeester Leonard Essenius.

10. Raatsheer Glummers, modo Mevrouw Bocqhaar en Juffrouw Bommels, een kelder met een dubbelde inganck, legt op 't coor aan de noordzijde.

11. Gerrit Trip, modo Jan Trip, een enkelde groef, legt in 't noorderpant onder de officiersstoel.

12. De richter Hols, kelder met een enkelde inganck, modo Mevrouw van Eck, op het coor tegen den dorpel van het hoog coor. Nu captijn Schul en erven.

13. Borgemeester Tieleman van Meurs, kelder met een enkelde inganck in 't inkomen van het coor in 't zuyden, modo de Heer ontfanger van Meurs tot Hulst.

14. Gijsbert van Waardenburg, modo Juffrouw Henrika van Beest van Renooy, weduwe Louis Haas, een dubbelde groef, legt in 't zuyderpant omtrent 't portaal, modo de Heer Daniel Koenen.

15. Cornelis Kalf, majoor op st. Andries, modo de Heer Willem Kalf en Otto Scheffert en Juffrouw Quirina Kalf, een dubbelde groef, legt in 't zuyderpant omtrent den tweeden pylaer van den orgel.

16. Fey, modo Johanna Marya Jonckbloet, weduwe van Adriaan van Stralen, een enkelde groef, legt bij de derde pylaer van den orgel na 't noorden, nu de weduwe Hendrik van Beusekom.

17. Marya Fey, modo Elisabet van Stralen, 2 parten en Johanna Marya Jonckbloet 1 part, anderhalve groef in 't gemeen, legt omtrent de derde pylaer van den orgel in 't noorderpant.

1771 heeft Jan van Wemen gekoft van Juffrouw van Straalen een part; 1773 heeft Jan Nabal van Juffrouw van Straalen de tweede part van haar gekoft.

18. Trijntje Roomers, modo Sweera van den Vondel, $1^1/_2$ groef, legt in 't middelpant tegenover de tweede en de derde pylaer van den orgel.

19. Kluyt, modo Dirck de Horn, een enckelde groef, legt omtrent de derde pylaer van den orgel in 't noorderpant, nu modo Otto Bloemhert.

20. Alart Arntse, modo de Heer Dr. de Frooy en de Heer rigter Schoock een dubbelde groef, legt in 't middelpant omtrent de agste pylaer van den orgel na 't noorden.

21. Ontvanger Golsen, modo Juffrouw Hester Golsen en de Heeren Nuyssenborgen, een kelder op 't coor onder de Ed. Achtb.

magistraatsstoel, met een enckelde inganck; nu de Heer Prins en erven 22 April 1806.

22. Jan Vosterman, modo Jan Wijnnen, een dubbelde groef, legt bij het portaal in 't noorderpant.

23. Wouter van Backx, modo de Hoogwelgeboren Heer Baron de Cocq van Lieftensoorde, een kelder met een enckelde inganck, legt in 't middenpant omtrent de vijfde pylaer van den orgel na 't zuyden.

24. Cornelis van Heemert, modo de erfgenamen van Gijsbert en Joost van Heemert, 2 dubbelde groeven, leggen in 't zuyderpant bij de agste pylaer van den orgel na de muur.

25. Lijsken Ceris, modo de erven borgemeester Henderick Schoock en de rentmeester Ceris Schoock, een enckelde groef, legt in 't middelpant aan de groote pylaer van den orgel na 't zuyden.

26. Walraven Vos, modo de Heer borgemeester Spingelaar 1), een dubbelde groef met een sarcksteen daarop gelegen en een rey voetsteenen daarbij, legt bij de 3de en 4de pylaer van den orgel in 't noorderpant.

27. Arnout Passart, ontfanger, modo de Freule Bronkhorst, een enckelde groef, legt in 't middelpant over de Ed. Achtb. magistraatsgestoelte na 't zuyden, naast de groef van Dirck Peterse Carentheuvel.

28. Gijsbert Girts, modo de Heer Dr. van Bree, een dubbelde kelder, legt in 't middelpant bij de 4de pylaer van den orgel na 't noorden.

Een enckelde inganck, modo Dr. van Bree, nu de weduwe van Willem van Driel; nu geheel overgeteekent op Barent Giele.

29. De erfgenamen van Juffrouw Johanna Jongbloet, weduwe van Gijsbert van Meurs, voor de helft en de erfgenamen van den Heer borgemeester Cornelis Jongbloet voor de andere helfte van een kelder van twee dubbelde groeven en een enckelde inganck, legt bij de 8ste pylaer van den orgel in 't zuiderpant.

30. Juffrouw van Schoeren van den huyse Heemert en Gameren, modo de WelEd. geb. Heeren Reinier van Haften, heer van Ophemert, en Jan Walraven en Frans Willem van Balveren, respective broeders, erfgenamen van haar moeder Hendrika van Haften, toebehorende het huis van Gameren, voor een dubbelde groef, legt in 't middelpant bij de groote pylaer van den orgel na 't noorden.

---

1) = Spengler.

31. De rigter Jan de Cocq, modo de Heer Duymaart, een dubbelde groef, legt op het hooge coor over de concistory.

32. Mr. Roelof, pastoor, modo Egon Stout, secretaris in de banck van Driel en dijkgraaf van Bommelerweert; nu modo de Heer Gerrit Stout, een dardehalve groef, legt in 't middelpant bij de 6de pylaer van den orgel na 't noorden.

33. Rinck, modo Jan Rinck en Willem Rinck en de verdere erfgenamen, een dubbelde groef, legt omtrent de 3de pylaer van den orgel in 't middelpant na 't zuyden.

34. Arien Dirckse van Herrewijnen, modo de Heer out-borgemeester Johan van Herrewijnen en Elisabeth van Herrewijnen; nu Joris Lambert Bruystens, Petronella Bruystens, Johanna Bruystens, de weduwe Adriaan Bruystens, Arnolda Bruystens, Joost Bruystens, een dubbelde groef, legt voor de Ed. Achtb. magistraatsstoel in het middelpant na 't noorden.

35. Roelof de Raat, modo de Heer Dr. de Raat, een dubbelde groef, legt omtrent de 3de pylaer van den orgel in 't middelpant na 't zuyden; nu modo de Heeren Jan Philip de Raat, Arnold Jan de Raat, Joan van Breugel; nu Adriaan van Kerkwijk en de weduwe van Aay Krans.

36. Moring, modo de Heer schepen Egbert Bloemhert, een dubbelde groef, legt bij de 8ste of laaste pylaer van den orgel in 't zuyderpant.

37. De Heeren de Laat en 't Hooft, een dubbelde groef in het middelpant bij de 2de pylaer van het orgel na 't noorden.

38. Vrouwe Frederika Elsevier, douarière de Heer Peter de Roock, een dubbelde groef op het koor.

39. Peter de Groot, modo de Heer borgemeester Coymans, een dubbelde groef, legt in het middelpant omtrent de 7de pylaer van den orgel na 't noorderpant; nu Dr. Arnoldus Lambert de Mist, predikant tot Zalt-Bommel 1751.

40. Moljart, modo Freule Ram, dubbelde groef bij de 7de pylaer van het orgel in het suyderpant. Overgedragen, nu Vosterman.

41. Oever, modo de Heer out-borgemeester Anthony van Niel, een dubbelde groef, legt in 't noorderpant en omtrent de eerste en tweede pylaer van den orgel.

42. Antonius Corstensz, modo Henrick de Vaal, nu modo Jacob de Vaal, een dubbelde groef, legt in 't noorderpant omtrent de 2de pylaer van den orgel, nu de Heer professor Westhovius; nu ontfanger 't Hooft.

43. Peter de Gaay, modo de Heer borgemeester Peter de

Roock, legt in 't middelpant omtrent de 5de pylaer van den orgel na 't noorden.

44. Christiaen van Soelen, een enckelt groef tusschen de 3de en 4de pylaer van het orgel. Op de serck staat: Merkenstein 1761. Nu weduwe Otto van Beest.

45. Kerkgroef, modo de Heer majoor Aalbertus van den Enden en Marya Angenis van den Enden, weduwe van Ds. Vuller, een enkelde groef, legt bij de eerste pylaer van den orgel omtrent de trap naast de kelder van den Heer de Ruuck. Zodat volgens de leyst der graven, in den jare 1725 geformeert, bleek dit graf aan de kerk vervallen te zijn. Den 25sten Februarii 1792 gekogt op naam van de WelEdelgeboren vrouwe Agnita Orisant, weduwe Tiboel.

46. De Heer Dutrie, heer van Haaften, een enkelde groef in 't zuyderpant tusschen de 1ste en 2de pylaer van 't orgel, 22 April 1747.

47. Otto van Beest, een enkelde groef omtrent de 3de pylaer van 't orgel in 't zuyden, 20 November 1747.

48. Hendrik Otto van Renswouw, de twee eerste groeven van de grootste pylaer na 't zuyden.

49. Laurens Sikkel, organist, een enkelde groef gekoft, gelegen in 't suyden omtrent de 4de en 5de pylaer van het orgel. Nu Anthony Sloots, 2 Januarii 1749, en getransporteert 16 November 1792 aan den Heer W. G. Vermeulen.

50. De overste Johan Beeckman, een dubbelde groef in het noorden omtrent de 8ste pylaer van het orgel onder Mackay's bank.

51. De rentmeester Jan Rinck, een enkelde groef, geleegen in het noorderpant over de burgerofficiersbank; een groote sarck, waaronder de helft het regt van begraven inheeft de organist Sikkel.

52. De Heer J. P. de Virieu, een dubbelde groef in het noorden bij de 6de pilaar; op de kaart de erven van den Heer Goris.

53. De kinderen van den Heer luitenant-generaal Elias, een enkelde groef bij de groote pilaar van het orgel in het suyden.

9. Zitplaatsen, kerkbanken en gestoelten in de groote kerk.

R. B. 29 December 1677: Oud-burgemeesters worden verzocht zitting te nemen in het eeregestoelte van den magistraat in de verschillende kerken, terwijl voor de vijf laatst afgegane

leden een bekwaam gestoelte in de groote kerk zal worden gemaakt. Zij mogen niet meer gaan zitten in het gewone gestoelte van den magistraat, daar dit aanleiding geeft tot oneenigheid.

R. B. 11 April 1681: „In deliberatie gelegt siinde is goedgevonden ende verstaen, dat met de eerste occasie een bequaem gestoelte in de groote kerk alhier sal worden geapproprieert tot zitplaetsen voor afgaende leden deser magistratuur, mitsgaders riddermatige personen."

R. B. 27 November 1682: „Ter vergadering voorgebracht zijnde door den heer burgemeester Verbolt zekere verschillen door de wederzijdsche huisvrouwen van gemelden heer burgemeester Verbolt en die van den heer burgemeester Bijstervelt over het zetten en verzetten van derzelver stoelen alhier in de kleine kerk, is na deliberatie goedgevonden en verstaan, dat gemelde vrouwen ieder gerustelijk hare drie stoelen, zooals die staan, bij provisie zullen blijven possideeren ter tijd en wijle na wederzijdsch verhoor een expedient uitgevonden en dienaangaande nader zal worden gedisponeerd."

R. B. 24 Juni 1689: Op klacht van den koster over wanbetaling van het geld voor de zitplaatsen in de kerk werd besloten hem te gelasten om de stoelen der in gebreke blijvenden thuis te zenden, terwijl de kerkmeesters de ledige plaatsen aan anderen tegen betaling van het daarop gestelde zouden mogen verhuren.

R. B. 15 December 1692: Tegen ongequalificeerde personen, die plaats namen in het gestoelte der afgaande magistraatspersonen, werd een boete van 2 schellingen vastgesteld, te innen door den koster, die zelf met twee schellingen ten bate van het weeshuis beboet werd voor elke keer dat hij verzuimde die boete te innen.

R. B. 11 Januari 1706: Werd besloten, dat ook de burgerkapiteins en „Quartiersluyden" plaats zouden mogen nemen in het magistraatsgestoelte en dat te dien einde de sloten zouden worden veranderd en nieuwe sleutels vervaardigd 1).

R. B. 12 Februari 1706: Werd bepaald, dat alle nieuw aankomende schepenen van de 4 hooge gerichten 2) en de dijkheemraden van de hooge schouwen van Tieler- en Bommeler-

---

1) Wij zien hierin een gevolg der Plooierij.

2) nl. de banken van Driel, Zuilichem, Tuil en Deil, die hare zittingen binnen Zalt-Bommel hielden.

waarden aan kerkmeesters ten behoeve van de groote kerk zouden moeten betalen f 40, waarvoor deze de banken van kussens en boeken zouden voorzien.

R. B. 7 October 1706: Den secretaris werd de beschikking gegeven over enkele zitplaatsen, die „kwamen te vaceren", terwijl de magistraat aan zich behield te beschikken over geheele banken.

R. B. 12 Augustus 1737: De door Maria van Straelen nagelaten zitplaats was door de kerkmeesters overgedragen aan de dochter van Govert van Niel. De zuster van de overledene had zich echter van die plaats meester gemaakt en de dochter van van Niel met geweld daarvan afgetrokken. Een klacht van kerkmeesters bij den magistraat had ten gevolge, dat zij in hun recht werden gehandhaafd.

R. B. 21 September 1752: Plaatsen in de kerk worden aangewezen ten behoeve van den rector, den conrector en hunne huisgezinnen.

R. B. 26 Juni 1767: Boete wordt bepaald tegen het plaats nemen door onbevoegden in het schepengestoelte.

R. B. 23 Juli 1795: Besloten werd aan de oude leden van den Raad zitplaatsen in de regentenbank van de groote kerk te weigeren, evenals voorloopig aan Jacob de Roock. Aan de leden van het Comité Revolutionair worden plaatsen aangeboden in de bank van de vrouwen der oude regenten.

10. Varia.

R. B. 23 Juni 1684: Werd goedgevonden en verstaan aan de burgemeesters Holl en van Eck uit te doen een vervallen huis en erf, gelegen in het Klooster, eertijds de Mennistenkerk.

R. B. 12 Februari 1686: Den koster Jacob Willemsz werd op zijn verzoek zijn zoon Hendrick geadjungeerd, tot wering van alle disorder, die door de kinderen en anderen worden gepleegd.

R. B. 7 September 1687: Na mededeeling dat Ds. Roussier, Fransch predikant, Zondag l.l. in zijn predikatie afscheid had genomen van zijne gemeente, zonder vooraf vergunning of ontslag van den magistraat of van den kerkeraad verkregen te hebben, werd de schepen Udents gecommitteerd om zich te vervoegen bij de te 's Hertogenbosch vergaderde Fransche synode.

R. B. 8 November 1700: Hieruit blijkt, dat de „Ermini-aense" kerk zich bevond in de Nonnenstraat. 2 Februari 1705 werd door den magistraat eene commissie benoemd tot het aanbesteden van de aan die kerk te verrichten herstellingen. In 1734 is van dit gebouw, dat toen voor magazijn diende, weder sprake. Het was toen zeer bouwvallig en zou worden afgebroken.

R. B. 25 Mei 1709: Werd besloten de onder den kerkeraad berustende Fransche bijbels te verkoopen en de opbrengst uit te keeren aan den gewezen koster. Hieruit blijkt, dat de Waalsche gemeente te Zalt-Bommel toen was opgeheven.

II. DE TOREN.

De stad Zalt-Bommel dagteekent reeds uit zeer ouden tijd; haar naam wordt in zeer verschillende spellingvormen in de oorkonden aangetroffen, als Bomela, Boemelia, Zalt-Boemel, Salt-Bommel enz.

Zalt-Bommel werd in 999 door keizer Otto III aan de kerk van Utrecht vereerd, „behalve 1) (schrijft Slichtenhorst in zijne Geldersse Geschiedenissen) het recht van munte, tollen ende wat daar meer aan vast is."

De prachtige St. Maartenskerk werd in 1304 ingewijd, maar toen bestond nog niet de groote St. Maartenstoren, die uit het laatst der 14de of uit het begin der 15de eeuw dagteekent. Het juiste jaartal heb ik niet kunnen vinden, maar volgens mededeeling van den heer Hoefer moet dat liggen tusschen 1380 en 1420.

In de beschrijving van Bommel door een Geldersch Rechtsgeleerde 2) vinden wij vermeld: „Op de kerk staat de tooren te pronk, die zijns gelijk in Gelderland niet en heeft ende nog hooger aan de wolken reikt dan de St. Maartenstoren te Utrecht." Dit laatste is meer fantasie dan werkelijkheid. De St. Maartenstoren te Zalt-Bommel is 68 M. hoog 3), de Utrechtsche domtoren 100 M.

---

1) Zie echter Beschrijving der stad Bommel, blz. 9, en Sloet, Oorkondenboek, no. 120.

2) Het is merkwaardig te zien, hoe diens beschrijving en die van Slichtenhorst soms woordelijk overeenkomen. Tegen plagiaat zag men blijkbaar in die dagen niet erg op.

3) Dat is dan toch wel zonder de spits, die er later afgeslagen is.

Kerk en toren hebben herhaaldelijk van brand en storm te lijden gehad, maar werden dan telkens herbouwd.

De eerste brand vond plaats in 1368, daags vóór st. Agapitus. In 1462 brandde de helft van de stad Bommel af en, helaas, ook kerk en toren werden zwaar beschadigd, maar men begon terstond aan het restaureeren, zooals de Bye schrijft.

Een zeer zware ramp trof den toren in 1538, waaromtrent men in eene oude kroniek 1) het navolgende leest:

„Op ons lieffs Heeren Hemelvaardag 's avonds omtrent 6 à 7 uren, als het zeer regenden en donderden, met een grooten donderslag, is de Boemelsche kerktoorn aangesteken omtrent onder den pijnappel, en is alzoo den ganschen nacht al nederwaards gebrand met al dat kruiswerk tot dat wulfsel boven de klokke toe; daar stuitendt, en daar en is anders geen schade van die brand gekomen dan alleen aan den toorn; en op de kerk veel in twee gevallen van den verbranden hout, dat van boven nederviel. Item den pijnappel met het kruis,

Afbeelding van de st. Maartenskerk met toren vóór den brand van 1538.

1) Die kroniek maakt, naar ik vernam, deel uit van de verzameling pamfletten, vermeld in Gelre IV, bijlage I, blz. XX. Ook kan verwezen worden naar Dr. J. G. R. Acquoy's Jan van Venray, blz. 220, waar wij lezen: Chronyk van de stad Zalt-Boemel, sedert den jaare 998 tot op het jaar 1542 (in den Nieuwen Bommelsche Comptoir- en schrijf-almanak voor 't jaar 1775. Te Zalt-Bommel bij M. Salmons, boekverkooper.)

daar de makelaar door geboort was, viel te zamen van boven neder regt naar beneden dat cornekelhuis."

Zoo werd de toren 1) toen van zijne spits beroofd. Hierover maakte Jan de Bye, dijkgraaf en burgemeester van Bommel, het volgende jaarrijmpje, dat nog heden in de kerk te lezen is:

HaeC habVIt tVrrIs fastIgIa
fVLMIne fLagrans,
CorrVIt aC toto VertIce nVda stetIt.

Dit versje werd door jonkheer Andries Schade van Westrum aldus in het Nederlandsch vertolkt:

Voor dat het bLIXeMs VVVr
zIIn hooChte stak In brand,
Soo stond dIt sChoone spIts hIer
praChtICh opgepLant.

In het Algemeen Woordenboek van Hoogstraten worden wij evenwel gewaarschuwd, dat de jaarcijfers niet al te correct uitkomen.

De magistraat van Bommel zag op tegen de herstelling van die door den bliksem vernielde spits, maar liet den toren drie en zestig voeten (sic?) ophoogen; het bleef nu sedert dien tijd een stompe toren. Toch heeft nog eens het plan bestaan om de spits te herstellen, want in het Resolutieboek lezen wij op 15 Juli 1705: „Wordt besloten de noodige reparaties aan het koor der kerk te doen verrichten, alsmede om het maken van eene nieuwe spits op den grooten toren, waarvan de modellen en bestekken zijn ingekomen, uit te stellen wegens het vergevorderde zomerseisoen." Maar van uitstel kwam afstel, wellicht om financieele redenen. Want nu er in dit jaar hoogst waarschijnlijk een begin zal gemaakt worden met de restauratie van den toren, is gebleken, dat het plaatsen van eene spits daarop eene vermeerdering van kosten van ± f 8000 zou veroorzaken. De vroede vaderen van den voortijd zagen denkelijk tegen zulk eene uitgave te veel op.

Dat de toren door een torenwachter bewaakt werd, blijkt

1) Het cliché van de afbeelding der kerk vóór den brand is ons welwillend ten gebruik afgestaan door bet bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

De schilderij, waarnaar het cliché vervaardigd is, hangt in de kerk te Zalt-Bommel.

uit het Resolutieboek, waarin wij op 4 Maart 1624 lezen, dat Peter Cornelisz. de Haen aangesteld werd tot stads koere of toorenwachter op een traktement van derdehalven gulden per week. Hij zou daarenboven jaarlijks voor brandstof genieten 25 tonnen turf.

Toch kon deze wachter den toren niet altijd beveiligen. Zoo werd deze den 26sten Juli 1696 opnieuw door het bliksemvuur ernstig beschadigd. Na dien tijd hooren wij bijna tot op onzen tijd niets over dergelijke rampen, maar des te meer van stormschade, die herhaalde reparaties aan kerk en toren noodig maakte.

Van restauratie evenwel van den toren is in de zeventiende en achttiende eeuw geen sprake meer geweest; des te meer van reparatie.

Maar wie moesten laten repareeren? De Resolutieboeken wijzen uit, dat de magistraat dit liet doen, en de Stadsrekeningen bevestigen dit. Had dus de stad den eigendom van den toren reeds vóór 1798, toen deze haar tijdens de Bataafsche republiek geschonken werd?

Het beheer over den toren had de magistraat zeker, maar uit hetgeen wij lezen in de Resolutieboeken en de Stadsrekeningen, zou ik bijna vermoeden, dat de magistraat ook toen reeds eigendomsrechten er over uitoefende; althans de magistraat betaalde de rekeningen en had over het algemeen ook veel over de kerk te zeggen.

Bovenstaande meening wil ik door eenige staaltjes trachten te staven.

In het Resolutieboek is op 13 Juni 1700 sprake van reparatie van den toren van de groote kerk.

In 1701 werd betaald aan Peter Janssen Voss voor metselloon en reparatie aan den grooten toren, volgens ordonnantie van 6 Januari 1701 meldens quitantie . . . . f 20

In de Stadsrekeningen staat op 4 November 1702 vermeld: „Betaelt aen Huybert den lijndrayer voor het splitsen van touw op den grooten en cleynen toorn met een touw aen het uerwerck bij rekening van 14 September tot 4 November 1702, meldens quitantie . . . . . . f 4 — 2 — 0"

In het Resolutieboek leest men op 24 October 1703:

„Haer Ed. en Aghtb. gehoort hebbende het rapport van de heeren Sgravenweert en Essenius als gecommitteerdens tot de visitatie van de defecten aan den grooten toorn

en kerk deser stad, zo zijn opgemelde heeren voor haare moeiten bedankt en is bij Haer Ed. en Aghtb. verders geresolveert een des kennis hebbende van Utrecht te ontbieden om op 't spoedigste over te komen ten eynde van 't advies van denzelven persoon te konnen gedient zijn."

Dat aan die resolutie gevolg is gegeven, blijkt uit het Resolutieboek, waarin wij op 29 October 1703 lezen:

„Naar ingekomen bericht van Barent Hofsmit, tot examinator van den grooten toren en kerk van Utrecht ontboden, hebben Haer Ed. en Aghtb. versoght de heeren van Meurs en de Laat om met gemelde Hofsmit alles op 't nauwkeurigst te examineeren en ten meesten oirbaar der stad te overleggen en aan te besteden."

Den 29sten October 1704 werd eene commissie benoemd om onderzoek te doen naar het plat van den toren. Maar vooral in het jaar 1705 wordt bij herhaling van den toren gewag gemaakt, waaromtrent ik dit wil vermelden:

In het Resolutieboek lezen wij op 18 Mei 1705: „De heeren schepenen van Meurs, Essenius en Nuissenborg zijn door Haar Ed. en Aghtb. versogt en gecommitteerd om iemand des kennis hebbende te ontbieden, en met denselve over de noodige reparatiën, zo aan den toren als kerk, te delibereeren en een overslag 1) te maken, en zijn de opgemelde heeren verder versogt om te besorgen, dat de hopen aerde en andere vuiligheid, rontom tegens de kerk en op het kerkhof leggende, daar van daan gevoerd werden."

In de Stadsrekeningen van 15 Augustus 1705 lezen wij: „Betaelt door order van de Heeren Magistraet aen den werkbaes Geraert den Otter, van Utrecht ontboden om den grooten toren en het coor van de kerck nauwkeurig te besichtigen, wat daeraen moght vereyschen, eene ordonnantie van 17 Augustus 1905 . . . . f 30 — 0 — 0"

In het Resolutieboek staat op 17 September 1705 vermeld:

„Wordt besloten het koper op het plat van den grooten toren te doen afnemen en dezen met nieuw lood te beleggen."

In de Stadsrekeningen lezen wij ook dezen post:

„Betaelt aen Antoni van Voorden voor ghelevert ijserwerck aan 't coor van de groote kerk eene rekeningh

1) d. i. eene begrooting.

van 8 tot 17 Augustus 1705 bij ordonnantie van 21 September 1705 . . . . f 132 — 5 — 10"

„Betaelt noch aen Enghel Dellius voor timmerloon aen het coor van de groote kerk volgens ordonnantie van 21 September 1705 met quitantie . . . . . . f 85 — 16 — 12"

En in de Stadsrekeningen van 8 October 1705 komt deze niet al te duidelijke post voor:

„Betaelt voor treckgelt uitbesteden 1) aen de solderingh te maecken boven in den top van den grooten toren f 0 — 14 —8"

En op 28 December 1705 deze post:

„Betaelt aan Laemert Born en Enghel Dellius voor timmerloon wegens het leggen van de soldering op het platt van den grooten toren als anders, volgens ordonnantie van 28 December 1705 met quitantie . . . . . . f 44 — 5 — 0"

„Betaelt aen Hendrik van Biggelaer voor arbeytsloon van dackwerck aen den grooten toren, volgens rekening f 40 — 0 — 0"

Kon ik uit de Stadsrekeningen van 1705 vrij wat mededeelen, de rekeningen van 1704 ontbreken, helaas; anders was daarin zeker ook wel wat omtrent den toren vermeld. Maar in de volgende jaren laten de rekeningen ons niet in den steek. Zoo lezen wij in 1706 dezen post:

„Betaelt aen Dirk Polman voor het viesenteeren van 't loodwerk tot de solderingh op den grooten toren en het hanteren van die bij rekening en ordonnantie van 28 Januarii 1706 neffens quitantie . . . . f 2 — 10 — 0"

Dat in 1708 opnieuw reparatie aan den toren noodig was, blijkt uit dezen post van 10 Januari 1709:

„Aen Jan van Doesburgh voor arbeytsloon en geleverde leyen ten behoeve van deze stad en torens sedert 12 Junii tot October 1708 gedaen en verdiend. Ordonnantie en quitantie f 33 — 0 — 0"

Herhaaldelijk komen in de volgende jaren reparatiekosten voor, o. a. 24 October 1712: „Aen Johannes Dentz, steenhouder, betaelt volgens quitantie f 32 in 't maken van tinnens op den grooten toren, die volgens ordonnantie 2) voors. hier moet worden gevalideert . . . . f 32 — 0 — 0"

1) Deze uitdrukking is wel niet volkomen helder. Is het soms geld voor aanbesteding?

2) De ordonnanties waren gewoonlijk gericht aan het Comptoir van een der stadsrentmeesters.

De Stadsrekeningen op 14 Febr. 1718 hebben deze posten:

„Aan Oloff Blom, timmerman, voor verdiensten van den grooten toren, in 't maken van stijgeringen als anders volgens rekening en ordonnantie van 14 Februarii 1718 en quitantie f 25 — 5 — 0."

„Daan Jansen, metselaar, voor arbeytsloon aan voorzeyden toren verdient volgens rekening en ordonnantie van dato voors. en quitantie . . . . f 19 — 0 — 0"

Aan den grooten toren waren vier uurwijzerplaten, gericht naar het Noorden, Zuiden, Oosten en Westen. In het jaar 1718 waren deze zoo leelijk geworden, dat zij opnieuw moesten worden geverfd en verguld. Daaromtrent lezen wij deze posten in de Stadsrekeningen van 21 Augustus 1718:

„Aan Ceris van Helmond betaalt f 59 — 12 — 0 voor het verwen en vergulden van twee uurwijzers aan de oost- en noordzijde van den grooten kerktoren op den 11den May 1718; ieder wijzer volgens conditie bij denselve aangenomen voor f 46, zijnde dat goud tot de beide gebruikt ter quantiteyt van 40 boekjes, ieder boekje tot 16 stuivers, en 8 stuivers voor vragt uit 's Hage 1), te samen de somma van f 32 — 8 — 0 door de stad betaalt en van de bovenstaande f 92 afgetogen, dus volgens ordonnantie van 21 Augustus 1718 en quitantie f 59 — 12 — 0

Aan Otto van Nymegen betaalt f 41 — 4 — 0 voor het verwen en vergulden der twee uurwijzers aan de zuid- en westzijde van den voors. toren op voorn. tijd, volgens conditiën ieder wijzer voor f 40 aangenomen zijnde, het goud tot de beyde gebruikt ter quantiteyt van 48 boekjes, ieder boekje tot 16 stuivers, en 8 stuivers voor de vragt uit 's Hage, te samen ter somma van f 38 — 18 — 0, door de stad betaalt en van de bovenstaande f 80 afgetrokken, volgens ordonnantie als boven en quitantie . . . . f 42 — 4 — 0"

Daarenboven vinden wij in de Stadsrekeningen van 23 September 1718 nog deze posten:

„Aan Lambert Bom en Huibert van Rienen, timmerlieden, voor arbeytsloon aan de uurwijzers van den

1) Dit blijkt uit de Stadsrekening van 13 Juni 1718: Bij Albertus van der Plasse, goudslager in den Verguld en Hamer in de Wagenstraat te 's Hage, werden 88 boekjes ducatengoud, volgens het staal aan den heer Spengler medegegeven, besteld tot het opmaken van vier uurwijzers aan den grooten toren.

grooten toren verdiend van 10 Maart tot den 15den September. Ordonnantie van 23 September en quitantie . f 59 — 14 — 0"

„Aan deselven voor verdiensten in 't regt maken van het kleyne torentje op de groote kerck in de maanden April en May 1718 volgens ordonnantie van dato voorn. en quitantie f 43 — 10 — 0"

Voor het goed nazien en in orde houden der klokken werd ook goed gezorgd. Daar dit evenwel minder met den grooten toren zelven te maken heeft, zal ik hier ter plaatse daaromtrent geene bijzonderheden aanhalen, waartoe vroeger in dit artikel gelegenheid geweest is. (Zie blz. 154.) Alleen zij hier vermeld dat, als er defecten aan de klokken waren, hulp van elders ontboden werd, zooals b.v. in 1736 de klokkengieter Bouvre uit Maastricht, die moest zien welke klokken defect waren of ontbraken, en op zich nam nieuwe klokjes 1) te gieten voor 36 stuivers het pond.

In 1770 vinden wij weder van eene reparatie gesproken, want toen werd eene stelling om den toren gemaakt en werden steenen besteld bij den steenhouwer Esvelt uit Gorcum, alles onder toezicht van de heeren Essenius en van der Steen.

Toen de Bataafsche republiek in ons land was georganiseerd en in het jaar 1798 eene grondwet was gemaakt, vinden wij in het Resolutieboek van 1798 het navolgende opgeteekend:

„Op voordragt van de burgers de Kanter en Mastenbroek, off niet na de ingekomen taxatie der kerken binnen dese stad het college, dat sig alhier met de belangen van het Gereformeerde kerkgenootschap belast heeft, namens deze vergadering behoorde versogt te worden om de bovengemelde burgers zoo spoedig mogelijk te suppediteeren de opgave van de jaarlijksche kosten der gewone reparatiën van die kerken (buiten de onkosten aan torens, klokken en derselver huysinge gevallen) en zulks gerekend over de laatste tien jaaren, alsmede off en hoedanige baaten, lasten, schulden deselve kerken hebben off tot deselve behooren; is geresolveert conform die voordragt aan gemeld college zoodanig verzoek te doen en aan hetzelve

1) Ik vermoed evenwel, dat dit klokjes van het carillon op de kleine of Gasthuiskerk zullen geweest zijn.

tevens te bezorgen copie van de gedane taxatie der kerken tot deszelfs informatie en narigt" 1).

In het Resolutieboek lezen wij verder op 17 November 1800 het navolgende: „De commissie, bestaande in de burgers Mastenbroek en Kluitmans, rapporteeren de vergadering, ingevolge de resolutie van 13 dezer, den grooten toren alhier te hebben opgenomen en bevonden, dat aan denzelven door den storm van den 9den dezer geene andere schade was veroorzaakt als het nederstorten van den trans, de losse zolder en het loot, dat daarboven op denzelve lag, doch dat de zolders van gemelden toren noch in een behoorlijken staat en onbeschadigd gebleven waren; adviseerende om gemelden toren met den meesten spoed weder in orde te doen brengen en het loot, als zijnde niet meer bruikbaar, in ruiling ten overstaan van den rentmeester aan de bazen M. Paters en G. van Steenis over te geven en den tooren met nieuw loot weder te doen bekleden;

Dat voorts noch zeer veel van den trans bruikbaar was; proponeerende derhalven om het bruikbare hout door den timmerman Paters daartoe te doen overnemen. Waarover gedelibereerd zijnde, heeft de vergadering, zich daarmede conformeerende, met dankzegging aan de commissie, overeenkomstig het geproponeerde geresolveert aan de bazen M. Paters en G. van Steenis voorzegd werk op te dragen."

Kort daarop, 20 November 1800, diende de rentmeester Vermeulen eene notitie in, waaruit bleek dat het afgewaaide lood van den toren, door die werkbazen overgenomen, 3477 ℔ gewogen had. En dat die werkbazen het werk naar behooren hebben verricht, blijkt uit hetgeen wij in het Resolutieboek lezen op 2 Juni 1801:

„De burgers Mastenbroek en Kluitmans rapporteeren de vergadering, dat zij op gisteren met den secretaris de balustrade van den grooten toren, welke op den 9den November 1800 door de toen plaats gehad hebbende orkaan was afgewaaid en door den timmerman M. Paters opnieuw daarop gemaakt en in orde gebragt was, opgenomen en dit werk in de beste order bevonden, goedgekeurd en gepreezen hadden; waarover gedelibereerd zijnde, heeft de vergadering, met dank-

1) De groote kerk werd toen getaxeerd op f 20500 en de kleine of Gasthuiskerk op f 2000.

zegging aan de commissie, hetzelve voor notificatie aangenomen."

De rekeningen dier bazen waren als volgt:

„Aan M. Paters, timmermansbaas, wegens verdiensten en leverantie in 1800 . . . . f 171 — 0 — 0

Aan G. van Steenis wegens verdiensten en leverantie over 1800 . . . . f 450 — 0 — 0"

Dat de kerk niet geheel onder het beheer der Gemeente was, meen ik te mogen opmaken uit hetgeen vermeld staat in het Resolutieboek op 8 Februari 1783, waar kerkmeesters f 900 ter leen verzoeken om de steenen en het arbeidsloon te betalen, benoodigd voor het verleggen van de vloeren der kerk.

Dat evenwel de magistraat in kerkelijke zaken veel te zeggen had, blijkt uit vele in de Resolutieboeken voorkomende staaltjes, waarvan ik er eenige wil aanhalen.

Zoo lezen wij op 9 December 1679 in het Resolutieboek het navolgende:

„Werd gelezen een request van Jacob Willemsz, verzoekende door het afsterven van Ariaentje Jansz met het kosterambt van de kerk alhier te worden gebeneficieerd. Waarop gedelibereerd zijnde is goedgevonden en verstaan voor de eene helft tot koster van voorzegde kerk alhier aan te stellen Jacob Willemsz voornoemd en voor de andere helft Jan Jacobsz van Mummen, mits dat dezelve jaarlijks aan Francis Osley zal hebben uit te keeren eene somma van dertig carolus gulden."

Een ander geval vinden wij op 22 December 1692 aldus geboekt:

„In de vergadering werden die ongekwalificeerde personen, die in den afgaande-magistraatsstoel 1) in de groote kerk gingen zitten, bedreigd met eene boete van twee schellingen, te innen door den koster, en zoo deze vergeet die boete te innen, wordt hij zelf met twee schellingen telkens beboet ten voordeele van het weeshuis."

En in diezelfde vergadering werd een verzoek van den procurator Johan Rinck om eene plaats in die bank, door hem met permissie van den burgemeester gebruikt, te mogen behouden afgeslagen.

---

1) De bedoeling van dit woord is, mijns inziens, deze. De afgetreden magistraatspersonen behielden zitplaatsen in de kerkbanken; maar dan mochten in die banken geene onbevoegde personen plaats nemen.

Dat de magistraat zich zelfs met zuiver kerkelijke zaken bemoeide, als hij maar eenigszins dacht zich daarin te kunnen mengen, blijkt uit hetgeen wij in het Resolutieboek op 9 December 1681 aldus lezen:

„Burgemeester Eck ende de heeren Stralen ende Udents ziin gecommitteert om in Haer Ed. ende Achtb. naem tegen huyden over acht dagen te verschryven deze classis ende HEd. voor te dragen de onbevoeglykheden, die deze kerkeraed hebben gepleegt in de keuze op gisteren by deselve gedaen, waerin volgens de oude wyze eenige uit Haer Ed. ende Achtb. midden siin voorbygegaen, met verzoek dat het recht van de stad daerin moge blyven geconserveert. Ende is den secretaris de Worm geordonneerd zich beneffens den stadsbode te vervoegen by Ds. Mollerus ende denzelven aen te seggen, dat ZEd. op aenstaenden Zondag den naem der genomineerde personen tot de keure van den predikstoel niet sal hebben te publiceeren of dat Haer Ed. ende Achtb. in contrarie gevalle niet genooddrukt en mogen ziin andere middelen tegen zyne persoon by der hand te nemen" 1).

Ook in 1682 waren er dergelijke geschillen blijkens hetgeen wij lezen in het Resolutieboek op 7 Augustus van dat jaar:

„Werd gehoord het rapport van den heer van Eck, met en benevens den burgemeester Holl gesproken hebbende met de predikanten dezer stad over de openstaande differenten tusschen den kerkeraad en de stad over de gedane nominatie van ouderlingen en diakenen; waarop gedelibereerd zijnde is de decisie van voorzegde differenten gesteld en gelaten aan de gemelde predikanten dezer stad".

Die geschillen dagteekenden reeds van 1678, toen er in de kerkeraadsvergadering heftige tooneelen schijnen plaats gevonden te hebben, waarop de magistraat de predikanten vóór zich liet komen en met krasse maatregelen dreigde, zoo deze zich niet rustig hielden. Bij voorkomende politieke gebeurtenissen bemoeide de magistraat zich ook met de kerk. Zoo lezen wij in de Stadsrekeningen van 13 September 1700:

„Betaelt aen den coster wegens het luyden met de groote clock in den grooten tooren in 't doorpasseeren van Zijne Koninklyke Majesteit Willem 2) bij quitantie . f 2 — 0 — 0"

1) De magistraat had immers het recht van politieke uitzetting. Eene dergelijke quaestie was ook al in 1663 voorgekomen.

2) Willem III, koning van Groot Brittanje en stadhouder der Nederlanden.

En in de Stadsrekeningen van 1 Maart 1702:

„Betaelt aen den coster Hendrick van Raeden voor het luyden driemael daegs drie weeken lanck voor het afsterven van Zijne Majesteit van Groot-Brittanje volgens ordonnantie van 1 Maart 1702 meldens quitantie . . . f 47 — 12 — 0"

In het Resolutieboek van 4 Mei 1795 lezen wij, dat de kerkmeesters van Bommel werden aangeschreven om de wapenborden 1) uit de kerk te doen wegruimen.

Langen tijd hooren wij niets meer over den toren. Maar in 1864 werd de aandacht van den Gemeenteraad gevestigd op den slechten en gevaarlijken toestand, waarin deze zich bevond. De toenmalige gemeente-architect van der Steur begrootte toen de kosten der volledige restauratie van den toren op f 60742. Dit ging de finantieele krachten der Gemeente verre te boven; daarom vroeg zij Rijkssubsidie, maar kreeg nul op het request, want toen gold Thorbecke's leuze: „Kunst is geen regeeringszaak." Gelukkig zijn wij nu dien tijd te boven.

In 1867 klaagde de gemeente-architect A. M. A. Gulden zeer over den defecten en gevaarlijken toestand van den toren. Daarom deed de voorzitter, Mr. P. C. Bijleveld, in de Gemeenteraadszitting van 11 Juni dat, mijns inziens, wanhopige voorstel:

1°. De groote toren worde tot op zekere hoogte afgebroken.

2°. De daarin aanwezige klokken worden verkocht 2).

3°. De ook bouwvallige kleine toren worde geheel afgebroken 3).

4°. Het daarin aanwezige carillon worde naar den grooten toren overgebracht.

Gelukkig nam de Gemeenteraad die voorstellen niet aan, maar besloot, conform het voorstel van den wethouder H. Vermeulen, provisioneel het gevaar van de nedervallende steenklompen te voorkomen door gedeeltelijke reparatie van den toren, en daarvoor werd een crediet verleend van f 2000 (een droppel aan den emmer), waarover B. en W. in de vergadering van 12 Augustus 1867 de vrije beschikking kregen.

1) Tijdens de Bataafsche republiek werden, in navolging van Frankrijk, allerlei maatregelen tegen den adel genomen.

2) Voor één van deze klokken had een schacheraar reeds f 3000 geboden.

3) Dan was Bommel een prachtig architectonisch monument armer geworden, tot nu toe houdt zich die toren vrij goed.

De gemeente-architect vond die som, daar hij groote steigers moest doen plaatsen, volkomen onvoldoende en wenschte, dat er eene commissie van onderzoek zou worden benoemd. Dit geschiedde dan ook in de Gemeenteraadszitting van 29 October 1867 en daartoe werden aangewezen de heeren G. J. Heiligers, L. Loke en Mr. J. Reynvaan. Deze commissie bracht 29 Februari 1868 rapport uit. Daar de drie leden het blijkbaar niet volkomen eens waren, had een hunner een afzonderlijk rapport uitgebracht.

De voorzitter van den Gemeenteraad deed daarom dit voorstel:

1°. om, zoodra de weersgesteldheid dat toelaat, over te gaan tot restauratie van het meest bouwvallige gedeelte van den toren en dat wel zoo, dat ieder weggenomen stuk of gedeelte onmiddellijk en behoorlijk worde hersteld en daarna in overeenstemming worde gebracht met den stijl, volgens welken de toren is gebouwd;

2°. dat jaarlijks op deze wijze worde voortgegaan;

3°. dat B. en W., in overleg met den gemeente-architect, handelend zullen optreden.

Deze voorstellen werden door den Gemeenteraad aangenomen. Maar 24 April 1868 moest de voorzitter van den Gemeenteraad constateeren, dat de toegestane f 2000 onvoldoende waren en de som moest worden verhoogd tot f 4000.

Toen werd, weder op raad van den heer H. Vermeulen, besloten een deskundige te raadplegen en wel den bouwkundige, die belast was met de restauratie van de st. Janskerk te 's Hertogenbosch, den heer L. C. Hezemans, die daarop over die zaak een rapport uitbracht, dat in de Gemeenteraadszitting van 8 Juni 1868 ter tafel kwam 1). Dat rapport werd ter visie gelegd en in de vergadering van 1 Juli 1868 behandeld. De voorzitter gaf de noodige toelichting en stelde voor eene som van f 4000 beschikbaar te stellen. Dr. A. J. W. van Anrooy stelde daarop voor de voorgenomen restauratie van den toren stuksgewijze, overeenkomstig de aanwijzingen van den heer

1) De heer F. A. Hoefer deelde mij in een schrijven mede, dat uit mijn stukje (dat ik als bijlage bij de circulaire om steun voor de restauratie van den toren te vragen had gevoegd) ten onrechte zou kunnen worden opgemaakt, dat de plannen of liever ontwerpen der restauratie door den heer Hezemans gemaakt waren. Dat was geenszins mijne bedoeling; deze heeft alleen als deskundige een rapport opgesteld ter voorlichting van den Gemeenteraad.

Hezemans te doen plaats vinden. Beide voorstellen werden aangenomen.

Maar dit alles bleek een stroovuur te zijn, dat spoedig was uitgebluscht. Wel werd er nog zoo nu en dan wat aan den toren geknoeid, maar tot eene afdoende reparatie kwam het niet. Dat scheen den grijzen torenreus niet naar den zin te zijn. Hij schudde zijn fieren kop en slingerde steenen omlaag, die voorbijgangers konden kwetsen en aan het dak van de kerk soms schade veroorzaakten; ware die schade wat groot geweest, dan had het Gemeentebestuur die aan het Kerkbestuur moeten vergoeden. Zoo kon het op den duur niet blijven. Daarom vormde zich in Zalt-Bommel eene talrijke commissie van 25 leden (terwijl hoogst aanzienlijke personen het eerelidmaatschap aannamen) om plannen tot restauratie te beramen. Eerst werkte die commissie met ijver, daarna verflauwde die ijver weder, maar herleefde gelukkig na eenigen tijd opnieuw. Er werd eene finantieele subcommissie van 7 leden gevormd, die al haar best deed om giften in te zamelen van belangstellende en kunstlievende stad- en landgenooten. Zij hoopte op welslagen, want het zou toch schande voor stad en land zijn, als zulk een schoon monument van antieke bouwkunst zou moeten vervallen.

Er werden natuurlijk ook pogingen aangewend bij Rijk en Provincie om subsidie te erlangen. Lang bleef de commissie in gespannen verwachting. Maar bij het eind van 1906 stond de zaak hoopvol, want èn het Rijk had subsidie beloofd, èn het was aan de finantieele commissie gelukt van particulieren reeds toezegging van meer dan f 7000 te erlangen.

De eindbeslissing hing nu af van de Provinciale Staten van Gelderland.

Den 9den Januari 1907 kwam per telegraaf het heilrijke bericht, dat de Provinciale Staten de subsidie van f 18000 hadden toegekend. Goddank, de toren is gered! Van veler huizen wapperden op dat bericht de vlaggen en de klok luidde den grijzen toren het heugelijke bericht van zijne wederopstanding toe.

WAAG EN VISCHMARKT
TE ZALT-BOMMEL.

De heer F. A. Hoefer heeft in zijne bijdrage over Zalt-Bommel in deel IX twee vergissingen begaan (blz. 146 en 147):

1°. Het waaggebouw zou zijn een gebouw uit de eerste helft der XVIIIde eeuw.

2°. De vischmarkt zou dagteekenen uit het einde der XVIIde of begin der XVIIIde eeuw.

Uit mij ten dienste staande uittreksels en aanteekeningen uit de Stadsrekeningen en Resolutieboeken van Zalt-Bommel blijkt het volgende:

a. „6 Juni 1796. De gemeensman van Leeuwen exhibeert een door hem geformeert bestek met de tekening van eene te makene waag voor deese stad. Gesteld in handen van de burgers de Kanter, Schull en Mastenbroek ten eynde deselve te examineeren en den Raad te dienen van bericht."

De bouw van het waaggebouw is aanbesteed op 3 Augustus 1797.

b. „23 October 1776. Aan den timmerman C. van Leeuwen in mindering van de aanneemspenningen van een nieuw gebouwde vismerkt . . . . f 500.—"

„27 November 1777. Aan den timmerman C. van Leeuwen in voldoening van het restant der aanneemspenningen van de nieuwe door hem opgebouwde vischmarkt . . . f 1100.—"

D. W. v. D.

WORT-REDEN.

In het in het „Merckenboeck van Reeder und Wortreder bosschen" voorkomende recht uit het laatst der 15de eeuw luidt art. 7 aldus:

„Item off een erffgenoot in Nederreeden und in Wortredermerck ontmaelt wort, soo wie dat hy die wederwinnen sal als recht is, daerop is gewesen voor recht dat hy siin eerste deylong van den holt niet boeren sall, und dat sall voor dat merck blyven."

Wat beteekent de benaming Wortreden in tegenstelling met Nederreden?

In de „Vorstudien zu einem altniederdeutschen Wörterbuche" van Prof. Dr. J. H. Gallée vind ik op uuurth: hohes uferland; anhöhe, worauf sich gebäude befinden, welche so gegen das wasser geschützt sind. En A. Lübben, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch, zegt bij Wort, wurt: Boden, Grund, besonders der erhöhte oder eingehegte, auch Waldmark.

Dit verklaart voldoende de beteekenis van den naam Wort-Reden.

SL.

EEN MINDER JUISTE GESCHIEDKUNDIGE OVERLEVERING.

Wy burgemeistere, schepenen indt raidt der stadt Zutphen doen kundt ind certificieren mitter wairheit in ind avermidtz diesen aepenen brieve, dat wy van onsen vurvaderen noch by onsen tyden nyewarlde anders gehoert noch vernomen hebben dan dat die greffschap van den Berghe alletiit anhengich zy gewest ind noch is der greffschap van Zutphen, ind dat die Bergsche greffschap zy gewest ein broederscheidinge van die greffschap van Zutphen. Hebben oick nyewarlde gehoert dat van den gegevenen sententien, ordellen ind claeringen, die in der vurg. greffschap Zutphen gefallen ind gewesen sin, enige beroepinge offte appellatie an Rom. Keys. Maj. Camergericht geschiet offte gestadet zy worden. Want men dan schuldich is der wairheit getuchnisse tgeven dengoenen, die sulx begerende sin, hebben wy in oirkunde des unser stadt secriet hieronder up spatium doen drucken. Gegeven int jaer ons Heren vifftienhondert vierindviertich, opten Goensdach nae den Sondaige Cantate. Actum in pleno consilio.

Gerichtelijk archief stad Zutfen, Boek van Kentenissen.

SL.

ZUTPHENSCHE POORTEN.

DOOR

J. GIMBERG.

In de 14de eeuw worden voor het eerst poorten te Zutphen vermeld en wel de volgende 1):

1. De Spittaalpoort (1309), in de wandeling Hospitaalpoort genoemd. Zij ontleende haar naam aan de Spittaalstraat, die naar het klooster Spittaal genoemd is.

2. De Laarpoort (1332). De oorsprong van dezen naam is mij onbekend.

Van Til 2) gist, dat zij genoemd zal zijn naar het dorp Laren, en zegt, dat zij door enkele schrijvers ook wel Lochemsche poort werd geheeten. Deze gissing acht ik niet onaannemelijk. Er was blijkens de rekeningen een zeer druk verkeer van Zutphen op Lochem 3), zoodat het wel verklaarbaar is, dat eene poort, waardoor de weg naar Lochem liep, naar een tusschen die beide steden gelegen dorp genoemd is.

3. De Nieuwstadspoort (1347), zoo geheeten naar het stadsdeel, waarin ze lag. De naam Dieserpoort, door enkelen aan de Nieuwstadspoort gegeven, is mij nooit in officiëele stukken voorgekomen.

De Nieuwstadspoort lag aan het einde der Dieserstraat, waar doorheen oorspronkelijk de weg naar Deventer liep.

De beide Nieuwstadspoorten aan het einde der Nieuwstad,

---

1) De cijfers achter de namen der poorten duiden het jaar aan, waarin ik deze voor het eerst vermeld vond.

2) Beknopte beschrijving van Zutphen, blz. 58.

3) Aan de Laarpoort werd van al de poorten het meeste weggeld gebeurd.

zooals wij die nog gekend hebben, zijn, zooals we straks zien zullen, van veel lateren tijd.

4. De Marschpoort (1393), zoo genoemd naar de nabij gelegen stadsweide de Marsch.

Zij wordt voor het eerst in de overrentmeestersrekening van 1393 vermeld onder den naam van nieuwe poort, terwijl in 1397 melding gemaakt wordt van eene buiten- en binnen (men sprak toen van verste en naaste) „Nyerpoorte(n)." In 1415 komt voor het eerst de naam Marschpoort voor. Zij was dus in 1393 nog niet lang gezet, althans van jongeren datum dan de andere poorten.

5. De Vischpoort (1400), die haar naam ontving van de nabij gelegen vischmarkt. Deze bevond zich in de middeleeuwen en nog in het begin der 17de eeuw op 's-Gravenhof vóór den st. Walburgstoren 1).

Behalve deze vijf hoofdpoorten — andere zijn hier niet geweest — worden nog vermeld in de rekeningen uit de 14de eeuw de Haeverpoort en in die der 14de en 15de eeuw de Veerpoort (bij de Veersteeg). Van deze is mij niet veel bekend evenmin als van de poort, welke we op oude plattegronden aangeduid vinden op de Nieuwstad aan het einde der Turfstraat en die bekend stond onder den naam van „Enge poort." Misschien was deze een overblijfsel van de oudste versterking der stad 2).

Het is mij dezer dagen gebleken, dat de Veersteeg het weggetje is, dat van de Waterstaat langs den Bourgonjetoren naar de IJsselkade loopt (thans particulier eigendom van mevrouw de weduwe Mispelblom Beyer—Laux) 3). Daar lag de Veerpoort, welke naar het veer over den IJssel bracht.

Toen in 1457 buiten de Vischpoort eene nieuwe werf gemaakt werd, brak men de Veerpoort af.

Van de Haeverpoort — d. i. poort, welke naar de haven leidt — wordt in de onderrentmeestersrekeningen van 1383, 1385 en 1386 melding gemaakt 4).

---

1) In 1559 werd op de Groenmarkt achter het Wijnhuis eene vischbank gezet, doch nog in 1617 is er sprake van de vischmarkt op het 's Gravenhof.

2) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre VIII, blz. 97.

3) Uit het hs. Kentenissen van Kreynck blijkt duidelijk, dat dit weggetje Veersteeg genoemd werd. Nog in 1609 wordt het t. a. p. onder dien naam vermeld.

4) Zij heet daar achtereenvolgens Haeverpoorte (1383), Hoverporte (1385), Honerport (1386). Beide laatste vormen zijn blijkbaar verschrijvingen van Kreynck.

Kan dit misschien de oude benaming van de Vischpoort zijn, waarbuiten de haven lag?

Later, doch slechts kort, heeft de Drogenapstoren als poort dienst gedaan, terwijl nog later, in 1586, het Hagepoortje gezet is.

De vijf eerstgenoemde hoofdpoorten lagen alle in den stadsmuur. Toen de stad zich buiten de Laar- en Spittaalpoort uitbreidde, hetgeen in de 14de eeuw het geval geweest is, kwamen in die voorsteden buitenpoorten te liggen. Reeds in 1393 vinden we gewag gemaakt van eene Laar- en eene Spittaalbuitenpoort, terwijl in 1397 de poort buiten de Marschpoort wordt vermeld. We mogen uit dit laatste opmaken, dat vóór de Marschbinnenpoort reeds in dien tijd een wal of een dijk lag, die eene buitenpoort noodig maakte.

Men had dus in 1397:

1. De Nieuwstadspoort.
2. De Spittaalbinnen- en buitenpoort.
3. De Laarbinnen- en buitenpoort.
4. De Marschbinnen- en buitenpoort.

In 1400 wordt voor het eerst de Vischpoort vermeld.

De Nieuwstadspoort aan het einde der Dieserstraat heeft nooit eene buitenpoort gehad. De Vischpoort kreeg er eerst eene omstreeks het begin der 17de eeuw, toen er een vestingwal voor kwam te liggen.

Vóór de binnenpoorten, behalve vóór de Visch- en Marschbinnenpoort, lagen in de middeleeuwen bruggen, omdat de stadsmuur bijna geheel door eene gracht omgeven was. Dit was later eveneens met de buitenpoorten, behalve met de Visch- en Marschbuitenpoort, het geval, omdat de wallen, waarin die poorten lagen, door water waren ingesloten.

Van slechts een paar poorten, de Marsch- en de Spittaalbinnenpoort, benevens de oude Nieuwstadspoort, kunnen we aan de hand van afbeeldingen eenigszins nagaan, hoe zij er in de middeleeuwen hebben uitgezien. We zullen daarover bij de afzonderlijke behandeling der poorten meedeelen, wat we daarvan weten.

De Laarbinnenpoort, zooals de ouderen onder ons die nog gekend hebben, was een gebouw uit 1620. Zij had niets bijzonders evenmin als de Nieuwstadspoort, de Laar-, Spittaal- en Vischbuitenpoort uit onzen tijd. De drie laatstgenoemde waren met eene soort blauwe specie bepleisterd. De Laar- en de Spittaalbuitenpoort waren vierkante gebouwen, de Visch-

buitenpoort feitelijk eene breede gemetselde opening in den vestingwal. Blijkens teekeningen van Spies en Van der Worp had ook de Marschbuitenpoort niets opmerkelijks. De Nieuwstadsbuitenpoort maakte (van buiten gezien) een eenigszins deftigen indruk met haar beide Dorische kolommen, waartusschen de poortopening lag, en het gebeeldhouwde steenen fries daarboven, doch bij nauwkeurige beschouwing bleek dat beeldhouwwerk van eene weinig kunstvaardige hand te zijn.

In de 17de, 18de en 19de eeuw leest men enkele malen van de middelste Spittaal- en van de middelste Marschpoort. Deze benaming wordt ons duidelijk, als we de plattegronden uit dien tijd raadplegen. Daarop toch worden we aan het begin der Spittaalstraat over de brug en eveneens over de brug vóór de Marschbinnenpoort nog eene smalle poort gewaar, welke blijkbaar moest dienen tot verdediging van die bruggen.

Op of bij al die poorten woonden portiers, die voor het openen en sluiten der poorten moesten zorgen en ook voor het schoonhouden der straat er omheen. Tot hoe lang er nog portiers op de binnenpoorten zijn geweest, weet ik niet. Deze poorten verloren hare beteekenis als verdedigingsmiddelen reeds in de 17de eeuw en toen zullen ze ook wel geen portiers meer gehad hebben. De portiers der buitenpoorten bleven nog tot in de tweede helft der 19de eeuw in functie.

In het laatst van December 1852 kregen ze hun ontslag, waaruit we mogen afleiden, dat sinds 1 Januari 1853 het openen en sluiten der poorten tot het verleden behoort.

Bejaarde menschen weten zich nog te herinneren, dat in hun tijd de poorten te tien uur 's avonds gesloten werden. Van kwart vóór tien tot tien uur werd dan het klokje op de Broederenkerk ter waarschuwing geluid 1). Wie na tien, doch vóór elf, in de stad wilde komen, moest $2^1/_2$ cent aan den portier betalen; na elf uur kostte het vijf cent.

---

1) Dit luiden van het zoogenaamde poortklokje geschiedt nog.

Voorheen werden de poorten in den winter vroeger dan tien uur gesloten, hetgeen bij reglement geregeld was. In een boekje met den titel „Verzameling van Reglementen en Ordonnantiën der stad Zutphen" (uitgegeven bij W. J. Thieme te Zutphen in 1842) komt o. a. een reglement op het openen en sluiten der poorten voor, zoomede het tarief der poortgelden, beide uit 1829. Het poortgeld was ten voordeele der portiers. Stond de poort op het klinket, dan betaalde men $2^1/_2$, daarna 5 cent per persoon. Het tarief voor rijtuigen, karren enz. was natuurlijk hooger.

Behalve poortgeld werd er aan de Laar-, Nieuwstads- en Spittaalpoort ook weggeld geheven. Hiervan is reeds in de oudste overrentmeestersrekening, die van 1371, sprake.

Uit eene verordening op dit weggeld 1) blijkt, dat het, althans in de 19de eeuw, werd geheven van alle personen, geene ingezetenen der stad zijnde, die met voertuigen uit de stad reden of paarden, koeien enz. er uit leidden. Enkele categorieën van personen behoefden geen weggeld te betalen.

Het weggeld werd, voor zoover ik heb kunnen nagaan, steeds door de portiers geïnd 2), doch niet aan de Visch- en Marschpoort, omdat naar de Vischpoort geen groote weg liep; zij diende alleen ter bereiking van de haven en de omliggende weilanden 3), terwijl hij, die door de Marschpoort de stad verliet, den IJssel over moest en dan veer-, later bruggeld betalen moest.

Bij de invoering van ons Burgerlijk Wetboek in 1851 werd het heffen van weggeld verboden 4), terwijl in de overgangsbepalingen dier wet (art. 291) gezegd werd, dat binnen vijf jaren de plaatselijke belastingen, waartoe ook het heffen van weggeld behoorde, moesten worden herzien.

Ten gevolge daarvan wordt sinds 1 Juni 1856 geen weggeld meer te Zutphen geheven.

Als politiemaatregel en mogelijk ook om spionnen te weren, had men van stadswege bij de poorten schrijvers, die de namen der binnenkomende vreemden opteekenen en in de middeleeuwen aan de schepenen, in de 16de en 17de eeuw aan dezen, aan den gouverneur der stad of aan de burgerwacht op het Wijnhuis meedeelen moesten.

Zoo werd bij raadsbesluit van 7 Augustus 1575 bepaald om aan de Laar-, Spittaal-, Nieuwstads- en Marschpoort een

---

1) Afgedrukt in de zooeven genoemde Verzameling van Reglementen, waarin men ook het tarief van dit weggeld kan vinden.

2) Art. 5 van de boven genoemde verordening bepaalde: Bij eventueele verpachting van het weggeld zal de pachter gehouden zijn, op eigene kosten, tot het kollecteren van voorschreven weggeld en het geven van vrijschijnen willig te maken de respective poortiers, of iemand anders, buiten belasting van de stad.

3) Alleen bij zeer hoogen waterstand, als men van den Emmerikschen weg niet de Spittaalpoort kon bereiken, ging men door de Vischpoort. Dit was o. a. in 1499 het geval.

4) Art. 254 bepaalt o. a.: Poortgelden en recognitiën wegens de uitoef[illegible] of aanvaarding van bedrijven en bedieningen worden in geene gemeente geh[illegible]

persoon te zetten, welke daar de namen der vreemden noteeren en dan 's avonds die namen aan den gouverneur meedeelen moest. Dit besluit bleef tot 10 Maart 1595 van kracht, toen bepaald werd slechts één persoon voortaan te belasten met het noteeren der namen van vreemden, die hem dan bij het Wijnhuis door de burgerwacht moesten gepresenteerd worden. Hoe lang dit gebruik in stand is gebleven, weet ik niet; wel, dat het in de 18de eeuw niet meer bestond.

Ook over de sleutels der poorten vinden we enkele bijzonderheden vermeld 1). Zoo werd den 13den Februari 1672 besloten, dat de portiers deze sleutels 's morgens na het openen der poorten bij den oudsten burgemeester en 's avonds na het sluiten bij de beide burgemeesters moest brengen. Ieder van hen kreeg er dan dus blijkbaar een deel van in bewaring. Oorspronkelijk waren de poorten eigendom der steden. Zij bleven dit tot 1810, toen de code civil ingevoerd werd, die in art. 540 bepaalde: „Les portes, murs, fossés, remparts des places de guerre font aussi partie du domaine public".

Van dien tijd werden dus de poorten Rijkseigendom en de portiers niet meer aangesteld door de gemeente, maar door de militaire autoriteit, die hen ook in December 1852 voor goed ontsloeg.

Reeds in het begin der 19de eeuw begon men de binnenpoorten te sloopen, omdat zij het toenemende verkeer belemmerden.

Vergis ik mij niet, dan werden ze niet als Rijkseigendom beschouwd, omdat ze, naar we reeds opmerkten, reeds in de 17de eeuw hare beteekenis als poort verloren hadden.

Achtereenvolgens werden afgebroken:
De Marschbinnenpoort in 1820,
De Spittaalbinnenpoort in 1823 2),
De Laarbinnenpoort in 1853,
De Vischbinnenpoort in 1860 en
De Nieuwstadsbinnenpoort in 1870.

Bij de wet van 18 April 1874 werden de vestingwerken van Zutphen opgeheven. Art. 4, tweede lid, dier wet bepaalde: „Behalve de gronden, welke tot militair gebruik moeten be-

1) In het museum alhier bevinden zich nog twee verguld zilveren sleutels, welke Willem I den 16 Juni 1818 aangeboden werden, toen hij Zutphen bezocht (Catalogus, No. 166—167).

2) De zijmuren bleven staan. Deze werden in 1854 weggebroken.

houden blijven, worden die vestingwerken, uiterlijk binnen drie jaren na afkondiging dezer wet, aan het bestuur der domeinen overgegeven, om ze onschadelijk te maken en zooveel noodig te slechten."

De toen nog bestaande poorten — de Marschbuitenpoort was reeds in 1856 afgebroken 1) — verloren daardoor geheel en al hare beteekenis. Zij werden in 1875 en 1876 vanwege het domeinbestuur voor afbraak verkocht.

Achtereenvolgens werden gesloopt:
De Vischbuitenpoort in 1876,
en in 1877:
De Nieuwstadsbuitenpoort,
Het Hagepoortje,
De Laarbuitenpoort en
De Spittaalbuitenpoort.

De vestinggronden werden bij onderhandsche acte van 14 October 1877 voor f 86300 door de stad van het domein gekocht.

Tot besluit laat ik hier over de verschillende poorten enkele aanteekeningen volgen:

Hagepoortje.

In 1586 werd dit poortje gezet, waartoe een gedeelte stadsmuur moest worden uitgebroken. In onzen tijd gaf men den naam Hagepoortje aan eene smalle gemetselde gang (tunnel) door den stadswal daar ter plaatse. Van een poortje was toen niets meer te bekennen.

In 1874 werd het portiershuis — eene kleine, vervallen woning — weggebroken, hetgeen in 1877 ook met de bovenbedoelde smalle doorgang geschiedde.

Laarbinnenpoort.

In de middeleeuwen lag buiten deze poort langs den stadsmuur aan den kant van den Paardenwal de schietbaan der oude schutten 2).

In 1620 werd eene nieuwe poort gezet, terwijl bij raadsresolutie van 4 April 1627 besloten werd een torentje op de poort te timmeren, dat geschikt zou zijn om er een uurwerk in te plaatsen.

1) In Januari 1856 werd deze poort door den ontvanger der registratie voor afbraak verkocht.

2) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre III, blz. 25.

Aan Jan Mensen werd in 1628 400 carolusgulden voor dat uurwerk betaald. De kosten ervan zouden betaald worden door de naburen en anderen, die beloofd hadden daartoe bij te dragen.

Van de kerkmeesters der Nieuwstadskerk leende men eene klok met kamer, welke deze nog op het gewelf dier kerk hadden staan.

Den 30sten Juni 1628 werd besloten, dat Jean Carlier 1) vier wijzerplaten leveren en zorgen zou, dat het uurwerk de heele en halve uren sloeg. In het laatst van 1629 werd met hem afgerekend. Toen kreeg hij bij de 60 rijksdaalders, welke hij reeds ontvangen had, nog 200 carolusgulden 2).

In 1853 werd de poort, die omstreeks ter hoogte van het huis van Förch in de Beukerstraat stond, afgebroken. Een verzoek van eenige ingezetenen aan den raad om het uurwerk in den Drogenapstoren te plaatsen en een van de bewoners der Laarstraat om het in de Laarbuitenpoort te zetten werden afgewezen.

Het uurwerk zette men op den eersten zolder van den Wijnhuistoren en de heel- en halfuurklok in den Drogenapstoren 3).

Laarbuitenpoort.

In de middeleeuwen lag bij deze poort, waardoor toen een druk vertier was, een tol- en een waak- of wachthuis 4).

In 1543 werden de huizen vóór deze poort weggebroken, omdat men toen bezig was daar een wal te leggen. Hetzelfde geschiedde om gelijke redenen in 1614, toen blijkbaar de oude wal in verband met de nieuwe fortificatiewerken verder van de stad kwam te liggen 5).

---

1) Deze zal wel dezelfde zijn als de uurwerkmaker uit Zwolle, dien ik in mijn opstel over de Hemony's en Sprakel (Oud-Holland, jaarg. 1892) Jan Carle genoemd heb.

2) Vergel. voor het bovenstaande de raadsresoluties van 6 Juli 1620, 4 April 1627, 9 Mei en 30 Juni 1628 en 7 November 1629.

3) De halfuurklok werd in 1861 uit den Drogenap gestolen, buiten de stad door de beide dieven aan stukken geslagen en daarna verkocht. Zie Navorscher, jaarg. 1893, blz. 191.

De heeluurklok staat nog in den Drogenap en het ijzeren uurwerk nog op dezelfde plaats in den Wijnhuistoren.

4) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre III, blz. 25.

5) Uit het bovenstaande ziet men, dat Zutphen reeds eer aarden wallen had dan Tadama (blz. 237) beweert. Trouwens reeds in 1476 is er sprake van een wal bij de Marschpoort, één achter het klooster Isendoorn en één van den Drogenapstoren tot aan de Spittaalpoort.

Blijkens eene teekening uit 1718 was toen de poort een hoog gebouw met een plat dak, waarlangs kanteelen liepen 1).

In 1877 werd zij weggebroken.

Marschbinnenpoort.

Aan deze poort is in den loop der tijden weinig verbouwd, zoodat zij nog, blijkens de van haar bestaande afbeeldingen, in het begin der 19de eeuw haar middeleeuwsch aanzien had behouden. Zij was een hoog vierkant gebouw met een ronden erker op ieder der vier bovenhoeken 2).

In 1605 was men druk bezig eene nieuwe „griff" langs de poort te graven, waar doorheen de Berkel moest geleid worden 3).

In 1820 werd de poort wegens bouwvalligheid afgebroken.

Marschbuitenpoort.

In 1593 werd eene nieuwe poort gebouwd, waarvan de eerste steen den 25sten Juli van dat jaar gelegd werd 4). De poort, welke niets opmerkelijks had, werd in 1856 afgebroken.

In 1613 was men bezig buiten deze poort nieuwe wallen te leggen.

Nieuwstadspoort.

Zooals we reeds gezegd hebben, heeft Zutphen drie Nieuwstadspoorten gehad, één aan het einde der Dieserstraat en later,

---

1) Catalogus van het Zutphensch museum, No. 29.

2) Catalogus enz., No. 31. In „Het Verheerlykt Nederland" (Amsterdam 1750), deel 3, komt onder No. 202, eene afbeelding van de Marschbinnenpoort in 1744 voor.

3) Volgens den oudsten plattegrond van Zutphen (afgebeeld bij Tadama tegenover blz. 182) liep de Berkel voorheen met een paar armen dood in het zand ten noorden der Marschbinnenpoort. Toen men in 1605 ter plaatse vestingwerken had aangelegd en dus het Berkelwater opstopte, groef men, om dit te verhinderen, een gracht langs de Marschbinnenpoort en verder achter langs de Waterstraat, om zoo de Berkel in den IJssel te leiden. Men kreeg dus toen een toestand, zooals die heden ongeveer nog bestaat.

In de overrentmeestersrekening van 1607, fol. 60 recto, leest men dienaangaande: „Nachdem op verscheiden tiden ter cause van nieuwe wercken van fortificatien, als nemtlick der tidt, doe men die Beerckel haeren olden gewoonttelicken cours benaemen und doer die muier tusschen der Nieuwestadtspoortt ende Bourgoignenroondell deur geleidt, als oock van het inschueren ende deurbrecken des voers. strooms buiten die Laerport die muellen eennige daegen stilgestaen ende onbruickbaer gemacket ..... enz.

4) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre II, blz. 298.

toen eerstgenoemde buiten gebruik werd gesteld, eene binnen- en eene buitenpoort aan het einde der Nieuwstad.

Zijn ook al de poorten van Zutphen verdwenen, toch bleef van de oudste Nieuwstadspoort nog een zeer groot deel gespaard.

Ik zal eerst over die oudste en daarna over de beide andere poorten eenige mededeelingen 1) geven.

Door haar eigenaardigen bouw en de aan haar verbonden historische herinneringen blijft de oude Nieuwstadspoort nog steeds onze belangstelling wekken.

Volgens Eyck van Zuylichem dagteekent zij uit de middeleeuwen 2), terwijl de heer C. H. Peters haar onder de gebouwen uit de 13de eeuw rangschikt 3).

Als we evenwel weten, dat de Nieuwstad, tot welk stadsdeel de poort toegang verleende, onder het bestuur van graaf Otto II (1229—1271) gebouwd en met de oude stad in 1312 vereenigd is, terwijl zij eerst daarna ommuurd werd, dan volgt hieruit reeds van zelf, dat de Nieuwstadspoort na 1312 gezet moet zijn 4).

Dat dit inderdaad het geval is, zullen we straks zien.

Oorspronkelijk bestond de Nieuwstadspoort uit een poorthuis, geflankeerd door twee halfcirkelvormige torens, welke eene dikte van ± 1.70 M. en een straal (binnenwerks) van ± 2.68 M. hadden.

In het begin dezer eeuw werden echter de torens tot op de hoogte van den stadsmuur ingekort en het poorthuis zelf, onder den naam van „het Arsenaal" of „de Slavernij" bekend, met den grond gelijk gemaakt 5).

Jammer genoeg heeft de genie 6) in Mei en Juni 1894 deze torens afgebroken, zonder dat daarvoor een geldige reden bestond.

Hiermee waren de laatste overblijfselen van de middeleeuwsche poort verdwenen.

Lang nadat deze gebouwd was, heeft men er, omdat men ze blijkbaar te zwak oordeelde, op eenige meters afstand eene

---

1) Over de oudste Nieuwstadspoort zijn door mij reeds mededeelingen gepubliceerd in de N. R. C. van 9 Juni 1900, 2de blad A.

2) Geld. Volks-Almanak, jaarg. 1873, blz. 3—5.

3) Tweede Architectonische Kunstbeschouwing (in Pulchri Studio), blz. 23.

4) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre III, blz. 6.

5) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre II, blz. 244.

6) Sinds 1867 heeft de gemeente Zutphen de ruïne der Nieuwstadspoort en omgevende terreinen in bruikleen aan het Ministerie van Oorlog afgestaan, maar zonder gehoudenheid van dat Ministerie om alles, als de tijd daartoe aanbreekt, weder onverlet op te leveren.

tweede poort voor gezet, waarvan in het begin van deze bijdrage sprake is.

Sedert een paar eeuwen is daarvan niets meer over dan eene ruïne 1). Alle schrijvers hebben echter de fout begaan de oorspronkelijke poort en de later daarvoor geplaatste voor een gelijktijdigen bouw aan te zien.

Tusschen beide poorten lag eene brug, waaronder de gracht doorstroomde en die aan weerszijden door een muur begrensd werd. In deze muren, welke van de straks genoemde halfcirkelvormige torens tot aan het voorfront der buitenpoort liepen, waren halfvol gemetselde bogen met schietgaten uitgespaard.

De brug zelf was zeer waarschijnlijk met planken gedekt.

Vóór de buitenpoort lag eene valbrug.

De gaten, waardoor de kettingen liepen om haar op te halen, zijn in het voorfront der poort nog goed zichtbaar; één ervan is nog met gehouwen steen bekleed.

Wanneer is nu die poort gezet?

Niet in de middeleeuwen, zooals sommigen willen, doch blijkens de stadsrekeningen in 1536.

Aangezien de poort hoofdzakelijk uit metselwerk bestond, vinden we in de rekening van dat jaar bijna uitsluitend uitgaven voor loonen, steenen en kalk vermeld, doch overigens weinig bijzonders.

Groote sommen werden voor dezen bouw besteed. Echter droegen verschillende gestichten en instellingen te Zutphen voor belangrijke bedragen in de onkosten bij 2).

Eyck van Zuylichem heeft t. a. p. van de Nieuwstadspoort eene reconstructie gegeven, welke in hoofdzaak juist is te noemen. De beide erkers, welke hij aan de voorzijde van de buitenpoort heeft aangebracht, hebben echter nooit bestaan. Vóór de poort hebben twee rondeelen gelegen, beide in de jaren 1532—1533 gebouwd. Het ééne lag vlak naast de binnen-, het andere vóór de buitenpoort. Dit laatste werd in 1859 afgebroken, om ter plaatse een fouragemagazijn te kunnen bouwen 3).

Later werd de toegang naar de stad meer westelijk gelegd

---

1) Zij was dat reeds in 1718 blijkens eene penteekening uit dat jaar (Catalogus enz., No. 34).

2) Overrentmeestersrekening van 1536, passim. Vergel. Tadama, blz. 160.

3) Gemeenteverslag van 1860, blz. 23.

en de Nieuwstadspoort buiten gebruik gesteld. Dit gebeurde in het begin der 17de eeuw bij den aanleg der nieuwe vestingwerken.

Toen kwam vóór de Nieuwstadspoort een bastion te liggen, waarin een onderaardsche gang (poterne) was, die nog gedeeltelijk in onze dagen bestond en eerst ± 1870 is weggeruimd.

Bij het volk was deze doorgang als dikkedalfsgat (Duc d'Alba's gat) bekend, welke naam echter veeleer moet toegepast worden op den doorgang door het rondeel.

Immers hierdoor kwamen de Spanjaarden op den 16den November 1572 de stad binnen.

Er was eene bres geschoten ter zijde van de Nieuwstadspoort en de grachten waren bevroren. Met het oog hierop en op de zwakke bezetting, welke zich bovendien naar de zijde van den IJssel had begeven, waar onderhandelingen over de overgave werden gevoerd, was eene openlijke bestorming aan dien kant niet moeielijk.

De poort had daarbij veel geleden, zoodat er later veel aan hersteld moest worden 1). In 1577 wierp Zutphen het Spaansche juk af 2), doch in den nacht van 22 September 1583 (nieuwe stijl) werd het opnieuw door de Spanjaarden overrompeld 3).

Het rondeel naast de Nieuwstadspoort, waar geen wacht werd gehouden, werd toen door een 30-tal soldaten met een ladder beklommen. Deze verscholen zich in het ledige wachthuis, overrompelden bij het aanbreken van den dag de wacht en lieten vervolgens door de poort het geheele korps van Taxis, ruiters en voetvolk, binnen.

In 1591 vermeesterde prins Maurits de stad opnieuw, en sedert is zij in het bezit der Staatschen gebleven.

Zooals we boven zagen, werd in het begin der 17de eeuw de Nieuwstadspoort buiten gebruik gesteld en geraakte zij sedert dien tijd in verval. Haar toestand was een paar jaren geleden van dien aard, dat, wilde men haar niet tot een puinhoop laten worden, spoedig handelen dringend noodig was.

De westelijke zijmuur is nog over eene lengte van ± 16 M. aanwezig, maar de oostelijke nog slechts over eene lengte van ± 4 M.

Beide muren waren zeer afgebrokkeld, terwijl vooral de

1) Tadama, blz. 206. 2) Ibidem, blz. 213. 3) Ibidem, blz. 222—223.

bogen veel geleden hadden. In enkele dezer waren reeds gaten gevallen.

Van vele zijden werd de wensch uitgesproken, dat door het verrichten van de noodzakelijke herstellingswerken aan dezen toestand een einde gemaakt en het historische monument voor ondergang bewaard mocht worden

Aan dien wensch is in 1905 voldaan. In de raadsvergadering van 1 September 1903 kwam een voorstel in om aan B. en W. een crediet van f 300 te verleenen voor eene noodzakelijk gebleken restauratie der oude Nieuwstadspoort. Het raadslid de Kempenaer was evenwel van meening, dat het Rijk krachtens het contract van 1867 verplicht was voor het onderhoud der poort te zorgen of haar anders aan de gemeente moest teruggeven. Een voorstel van genoemden heer om den Minister van Oorlog te verzoeken vanwege zijn Departement de restauratie te laten geschieden of anders de poort aan de gemeente weder af te staan, werd in de raadsvergadering van 30 November 1903 aangenomen. In Juni 1905 kreeg het gemeentebestuur bericht, dat de herstelling op kosten van het Ministerie van Oorlog zou geschieden. Zaterdag 15 Juli 1905 werd ermee begonnen en den 24 November d. a. v. kwam men gereed. Het bouwwerk is op enkele sterk afgebrokkelde plaatsen met oude steenen bijgemetseld en al het voegwerk met stevige specie aangestreken.

Het boompje, dat boven op de oude poort groeide, is bij deze herstelling verwijderd.

Gelijk we reeds opmerkten, werd de oude Nieuwstadspoort in het begin der 17de eeuw buiten gebruik gesteld. De weg door de stad naar Deventer werd toen verlegd naar de Nieuwstad. Aangezien echter het voormalige klooster Isendoorn gedeeltelijk op de Nieuwstad stond, moest toen door dat klooster eene poort gebroken worden. Tadama 1) zegt, dat die poort uit 1613 dagteekent, wat ik echter betwijfel, omdat een gedenksteen 2), van die poort afkomstig, het jaartal 1616 draagt en omdat een jaar daarna de poort, welke zich daarvoor in den wal bevond, gereed kwam. In Mei 1617 is er n.l. sprake van een meiboom op de Nieuwstadspoort, waarmee geen andere dan de poort in den wal kan bedoeld zijn.

1) Geschiedenis, blz. 240.

2) Bijdragen en Mededeelingen van Gelre II, blz. 298. Deze steen wordt thans in het museum bewaard.

De oude Nieuwstadspoort heeft dus tot 1616 dienst gedaan, toen de poort door de Isendoorn gereed kwam, terwijl in 1617 de poort daarvoor voltooid werd.

Men had dus toen twee Nieuwstadspoorten: eene binnenpoort door de Isendoorn en eene buitenpoort in den wal daarvoor.

Volgens Tadama 1) werd laatstgenoemde poort 2) in 1782 door eene nieuwe vervangen. Aan weerszijden der opening van laatst bedoelde poort, van buiten gezien, bevond zich eene Dorische kolom. Het frontispice 3) vertoonde den Hollandschen leeuw, omgeven door krijgsemblemen.

De Nieuwstadsbinnenpoort werd in October 1870, de buitenpoort in 1877 afgebroken.

Spittaalbinnenpoort.

In 1718 had deze poort nog haar middeleeuwsch voorkomen. Zij was een hoog vierkant gebouw, welks bovengevel groote overeenkomst had met een der voorgevels van het stadhuis in de middeleeuwen.

Drie pijnakels staken er boven uit, terwijl zich boven in den gevel aan de zijde der Spittaalstraat een hoog langwerpig venster bevond met een kleiner aan weerszijden 4).

Den 25sten April 1667 stond de Rekenkamer van Gelderland den scholtenstok (gevangenis), dien zij aan de Breestraat had liggen, aan de stad Zutphen af, die daarvoor in ruil gaf de vertrekken boven in de poort, om deze tot een nieuwen scholtenstok in te richten 5). Dit geschiedde.

In 1823 werd de poort afgebroken op hare beide zijmuren na 6). Deze werden eerst in 1854 gesloopt.

---

1) Geschiedenis, blz. 308.

2) Het museum bezit eene afbeelding dezer poort uit 1717 (Catalogus, No. 38), gezien van buiten de stad. Boven de poortopening, aan weerszijden waarvan men eene Dorische kolom ziet, zijn wapenschilden uitgehouwen; dat van Zutphen is duidelijk te herkennen.

3) Het frontispice, vroeger in den stadstimmerwinkel opgeborgen, werd in Maart 1904 tegen een muur op de plaats van het stadhuis bevestigd.

4) Catalogus enz., No. 43. Vergel. de plaat bij Tadama tegenover blz. 59.

5) Tijdrekenkundig Register, deel I, No. 907. Vergel. Kentenissen (hs. Kreynck), bl. 210 verso. Spies (Catalogus, No. 1 cc) geeft eene afbeelding van den gevangenstok, dien men in 1823 bij het afbreken van de poort daarin vond.

6) Van Til, t. a. p., blz. 58, zegt ten onrechte, dat de Spittaalbinnenpoort in 1824 is afgebroken.

Spittaalbuitenpoort.

In 1523 brandde deze poort af. Zij was in onzen tijd een vierkant gebouw met blauw gepleisterde muren. Bijzonders was er niet aan te zien.

In 1877 werd de poort afgebroken.

Vischbinnenpoort.

In 1457 was men bezig buiten deze poort eene nieuwe werf te leggen.

Ook werden in 1466 buiten deze poort twee nieuwe wantramen gemaakt.

Blijkens een schilderstukje van Kronenburg was zij een hoog gebouw. In 1860 werd de poort weggebroken.

Vischbuitenpoort.

Hiervan is zeer weinig bekend. Zij werd gemaakt in het begin der 17de eeuw, toen daar ter plaatse de nieuwe wallen gelegd werden. De poort, zooals wij die nog gekend hebben, was uit de 18de eeuw. Zij lag in den muur, waarvan thans nog een gedeelte langs de Vischpoorthaven loopt. In dien muur zit een steen, waarin het jaartal 1732 is gebeiteld. Waarschijnlijk was de poort ook uit dat jaar. Zij werd in 1876 afgebroken.

EEN BRANDBRIEF VAN 1560.

Op 22 Juli 1559 gelastte het Hof van Gelderland den drosten van Coevorden en van Salland onderzoek te doen naar de personen, die aan de herberg te Oldeneel tegenover Hattem een ontzeg- en dreigbrief hadden geplakt, waarin zij Berndt van Hackfort (in 1557 overleden) „und alle siin bewanten to vuer und to zweerde, to water und to lande ontsacht" en hun met tal van dreigementen gelast hadden op st. Jacob van dat jaar 3000 gulden en op st. Marten een gelijk bedrag te leggen onder den „moelenstander" te Zuidlaren (in Drenthe).

Wij mogen aannemen, dat de daders niet gevonden zijn en dat de familie van Hackfort geen gevolg heeft gegeven aan de uitnoodiging; ten minste op 20 Maart van het volgende jaar verscheen de landschrijver van het schoutambt Zutphen te Arnhem en overhandigde aan het Hof een afschrift van een

tweeden brandbrief met de mededeeling, dat in de laatste drie dagen brand gesticht was in twee hoeven van den schout van Zutphen, Goessen van Raesfelt, schoonzoon van Berndt van Hackfort.

De bedoelde brief luidt:

„Hackfort, Wy hebben iu ens gescreven, dat wy onsen schaeden wolden betalt heben, den ghy ons soe gewaltlick gedan heben, und wy heben wal gehort, dat gy onse scrift untfangen, und wy heben den bouluden gewarnt sonder schaeden to don, dan men hefft het in den wint geslagen. Darome moet wy don dat wy don, begroeten iu nu met dese ses cleinen; als wy weder comen, so solent de groten wesen, bestelle ghy ons die sesdusent goltgulden niet op de vernomde platze onder den molenstender toe Sutlaren acht dage nae Pinxten. Bestele ghy ons dat gelt nyet, wy solen iu so lange vervolgen, dat gy het wal don solt worden. Wy laten oick weten ale menschen, wie juwe goden gebruicken, dat wy sie wilen don an liff ende an besten, gelick men to Deventer gedan hefft. Allen schaede, den die bouluden hier nu geschiet, den solt ghy hen ock betaelen, eer wy ju verlaten wilen. Wij wilen onsen scaden betalt heben und gewalt, den ons Hackvort gedan hefft, al solt onser negentine het leven kosten. Hie weset op verdacht: wy solen onse tiit warnemen.

Eice und Edsert met onsen geselen.

Daironder stont geschreven:

Wat ghy dan wilt, dat lat to Groninghe in de kercke ropen: als gy wilt, soe sole wy dat wall to weten krigen.

Buiten upten brieff stont geschreven:

Aen Hackfort und ale, die sine goder gebrucken.

Een enkel woord volge hier tot gedeeltelijke toelichting van dezen voor menigeen anders zeker duisteren brief. Berndt van Hackfort, gesproten uit een aanzienlijk Zutphensch geslacht, was in 1530 ambtman van Westerwolde en het Oldambt voor hertog Karel, die zich van Groningerland had meester gemaakt en destijds in oorlog was met den graaf van Oost-Friesland. Wij vinden vermeld, dat de Groningers daaronder zwaar te lijden hadden en zware schatting moesten opbrengen tot onderhoud der Geldersche troepen. De geheele loopbaan van Berndt van Hackfort (zie over hem Geld. Volksalmanak 1898, blz. 58—78) doet ons hem kennen als een krachtige persoonlijkheid en wij weten genoeg van die tijden om met gerustheid te durven verklaren, dat zoo iemand geen fluweelen handschoenen droeg. De onderstelling is dus niet gewaagd, dat Hackfort door ruw en willekeurig optreden zich in zijn ambt vijanden had gemaakt, die nu op de boven verhaalde wijze wraak trachtten te nemen.

J. S. v. V.

AANVULLINGEN OP DE „AANTEEKENINGEN BETREFFENDE DE KERK VAN HATTEM".

MEDEGEDEELD DOOR

F. A. HOEFER.

Eenigen tijd geleden was de Heer Mr. S. Muller Fz. zoo vriendelijk mij een stuk, gedagteekend 24 September 1354, toe te zenden, aanwezig in het archief van het Domkapittel.

Deze oorkonde is uit meer dan één oogpunt merkwaardig.

Vooreerst wordt er de lijst der Roomsch-katholieke geestelijken in bijlage II — Bijlagen blz. 28 vlg. — door aangevuld.

Uit het stuk toch blijkt, dat toen de kerk vacant was wegens het overlijden — in Augustus 1350 — van den rector dier kerk Brodericus van Ee, anders gezegd van Avenzaet; tevens dat toen aan Stephanus van Wadenoy de zorg voor die kerk was opgedragen, doch dat bij de oproeping van hen, die bezwaren tegen deze benoeming hadden, Jacob Vlanel, kanunnik te Amersfoort, verschenen was, bewerende reeds lang deze kerk op canonieke wijze verkregen en bezeten te hebben.

Bij de uitspraak in dit geschil door den archidiaken der kerk van st. Pieter te Utrecht werd de benoeming van Stephanus bevestigd, de verwijdering over Jacobus uitgesproken en hem het voortdurend zwijgen opgelegd over alles wat dit kerkelijk geschil betrof. Bovendien werd hij in de kosten van het geding en tot teruggave van de geinde vruchten der kerk veroordeeld.

Een ander in deze oorkonde voorkomend punt betreft het patronaatrecht op de kerk. Op blz. 20 vlg. van de „Aanteekeningen" wordt dit onderwerp besproken en er op gewezen,

dat in 1307 de graaf van Gelre nog niet als patronaatsheer in aanmerking kwam. Uit den inhoud dezer oorkonde blijkt, dat dit in 1354 nog zoo het geval was.

De oorkonde zelf volgt hier onder:

In Dei nomine Amen . . Officialis . . archidiaconi . . ecclesie sancti . . Petri Traiectensis judex . . Presentato dudum venerabili viro, domino nostro, domino archidyacono supradicto et nobis, eius in hac parte vices gerenti, . . discreto viro . . Stephano de Wadenoy, clerico, ad parochialem ecclesiam de Hattem Traiectensis diocesis, archidiaconatus domini nostri, domini archidiaconi predicti, vacantem per obitum . . Theoderici de Ee, alias dicti de Avenzaet, novissimi rectoris eiusdem, a venerabili viro, domino . . Henrico de Weyda . . decano ecclesie Traiectensis, vero eiusdem ecclesie de Hattem patrono, pro animarum cura et reliquiarum custodia ipsius ecclesie de Hattem committendis eidem, concessisque per nos eidem et factis super presentatione huiusmodi proclamationibus debitis et consuetis ac citatis peremptorie coram nobis Traiecti ad certum peremptorium terminum competentem contra presentatum predictum omnibus et singulis, qui eidem presentato aut presentationi sue se vellent opponere aut sua crederent interesse ad opponendum, proponendum et docendum de iure suo et ulterius super eodem negocio procedendum, prout decerneret ordo iuris, . . discretus vir, dominus Jacobus Vranel, presbiter, dicto citationis termino coram nobis comparuit seque dicto presentato et presentationi sue opposuit, asserens et pretendens, quod ipse iam dudum fuisset et esset eandem ecclesiam de Hattem canonice assecutus, quodque eam pacifice possedisset et etiam possideret. Orta igitur super premissis et eorum occasione inter dictum Stephanum, actorem, ex parte una, et dominum Jacobum prefatum, reum, ex altera materia questionis, idem . . Stephanus, actor, dicto domino Jacobo, reo, coram nobis libellum optulit sub hac forma: „Coram vobis venerabili viro, domino . . officiali archidiaconi ecclesie sancti Petri Traiectensis, iudice, dicit et in iure proponit . . Stephanus de Wadenoy, clericus Traiectensis diocesis, actor, contra . . Jacobum dictum Vranel, canonicum in Amersfoerde dicte diocesis, et quamcumque aliam personam in iudicio legitime intervenientem pro eodem, reum, quod, licet idem . . Stephanus, actor, ad parochialem ecclesiam de Hathem, diocesis Traiectensis et archidiaconatus ecclesie Sancti . . Petri Traiectensis, vacantem ad presens per mortem seu liberam resignationem domini Theoderici

de Avenzaet, novissimi rectoris et curati eiusdem, anno Domini millesimo CCC° quinquagesimo mense Augusto eiusdem decedentis, decanatu ecclesie Traiectensis etiam dictis anno et mense, ante et post, morte seu libera resignatione venerabilis viri, domini Henrici de Jutfaes, . . decani ipsius ecclesie Traiectensis, vacante, per venerabilem virum, dominum Henricum de Weyda, nunc decanum eiusdem ecclesie Traiectensis, immediatum successorem eiusdem, verum eiusdem ecclesie de Hattem patronum et presentatorem, qui decanus et sui predecessores, decani ecclesie Traiectensis pro tempore, a decem, viginti, triginta, quadraginta, quinquaginta et sexaginta annis et ultra et citra et a tempore et per tempus, de cuius contrario memoria hominum non existit, fuerunt et est patroni et presentatores ac patronus et presentator eiusdem ecclesie de Hattem et in pacifica possessione vel quasi iuris presentandi personam ydoneam ad eandem, quotiens ipsa vacavit et vacare eandem contigit et contingebat et casus vacationis eiusdem evenit venerabili viro, domino archidiacono ecclesie sancti Petri Traiectensis, seu vobis, domino officiali predicto, eius vices in hoc habenti, ad quem archidiaconum ecclesie sancti Petri Traiectensis, de antiqua, laudabili, approbata et legitime prescripta consuetudine, rectoris et curati institutio, investitura et regiminis commissio dicte ecclesie de Hattem et aliarum ecclesiarum, infra limites et terminos dicti archidiaconi ecclesie sancti Petri Traiectensis sitarum, necnon cognitio et decisio litium super hiis emergentium dinoscitur pertinere, pro cura animarum et custodia reliquiarum dicte ecclesie de Hattem optinendis et sibi committendis, fuit et est infra tempus a iure statutum, a tempore, quo idem dominus Henricus de Weyda, nunc decanus ecclesie Traiectensis, ipsum decanatum et possessionem eiusdem adeptus et assecutus fuit computandum, et alias rite et canonice presentatus. Nichilominus tamen idem Jacobus, reus, prefatam ecclesiam de Hattem detinet et occupat et fructus, redditus et proventus eiusdem percipit et recipit et se de eisdem intromittit et se dicto . . Stephano, actori, et sue canonice presentationi predicte de facto et sine causa rationabili et minus juste opposuit et opponit, ipsumque impedivit et impedit, fecit et facit, quominus idem Stephanus, actor, curam animarum et custodiam reliquiarum eiusdem ecclesie de Hattem, institutionem, investituram et in corporalem possessionem inductionem eiusdem ecclesie a dicto domino archidiacono seu vobis domino officiali

predicto adipisci et consequi valeat et habere pacifice et quiete, quominusque dicta presentatio de ipso . . Stephano ad prefatam ecclesiam de Hattem, ut premittitur, canonice facta suum debitum sortiri potuit et adhuc potest effectum, quamvis sibi nullum ius competat talia presumendi. Unde, cum premissa vera sint, petit a vobis, domine iudex predicte, dictus Stephanus, actor, postquam vobis constiterit de premissis, in quantum sufficit et debet ad eius habendam intentionem, per vos et vestram deffinitivam sententiam pronunciari, decerni et declarari presentationem predictam de ipso Stephano, actore, ad dictam ecclesiam de Hattem factam fuisse et esse canonicam eamque suum debitum debere sortiri effectum eidemque Stephano curam animarum et custodiam reliquiarum prefate ecclesie de Hattem committendas fore et per vos committi, ipsumque Stephanum in corporalem possessionem dicte ecclesie instituendum et inducendum fore et per vos institui et induci debere, ipsumque Jacobum, reum, ab eadem ecclesia amovendum et per vos ammoveri et super eadem ecclesia eiusque detentatione et occupatione, oppositione et impedimento predictis perpetuum silentium imponendum fore et imponi, sibique nullum ius competere in et ad eandem et talia presumendi, necnon in expensis litis presentis factis, protestando de faciendis perceptisque dampnis et interesse per eandem vestram sententiam condempnari eundem ac ulterius statui et decerni, quod de iure fuerit faciendum. Hec dicit et petit prefatus Stephanus, actor, omni iure, modo, causa et forma, quibus melius potest et debet, offerens se premissa in facto consistentia et probatione indigentia legitime probaturum sub protestatione, quod non astringet se ad probandum omnia et singula premissa, sed solum ad ea, que sibi sufficiunt ex eisdem ad suam fundandam intentionem et quod probatum ex eis sibi prosit, non probatum vero non obsit ac, si plura non essent proposita quam probata, iuris addendi, muniendi, declarandi et quolibet alio iuris beneficio in omnibus sibi salvo, ius, iustitiam et officium vestrum, domine iudex predicte, super premissis humiliter implorando." Lite igitur super libello huiusmodi legitime contestata ac prestito ab eisdem partibus hinc et inde veritatis dicende et calumpnie evitande cum omnibus suis capitulis debito iuramento ac datis pro parte dicti actoris nonnullis positionibus et articulis et nonnullis litteris, tam apostolicis quam aliis, ac instrumentis, tam publicis quam privatis, iuxta eos pro parte eiusdem actoris exhibitis et productis ac responsionibus ad eos secutis, testibusque

nonnullis super eis pro parte dicti actoris productis ac eis in forma recipiendorum testium receptis, examinatis et eorum depositionibus inscriptis, redactis et etiam publicatis, pro parte dicti actoris coram nobis propositum extitit et petitum, quatenus, cum ex actis in huiusmodi causa, coram nobis actitatis, habitis et productis, de meritis huiusmodi cause seu negotii liquide appareret, nos curaremus litem sive causam huiusmodi abbreviare seu decidere et in ea deffinitivam sententiam promulgare, parte adversa dicente et proponente hoc fieri non debere. Unde habitis super hiis inter easdem partes diversis altercationibus, nos tandem ipsis partibus ad dicendum, proponendum et producendum omnia, que dicere, proponere et producere vellent in causa huiusmodi coram nobis, certum, competentem, peremptorium terminum duximus assignandum, quo termino adveniente et productis coram nobis pro parte dicti actoris nonnullis litteris et instrumentis tam publicis quam privatis et concluso tandem in negocio antedicto, nos dictis partibus ad audiendum nostram deffinitivam sententiam et quid iuris in causa huiusmodi certum, competentem, peremptorium terminum coram nobis prefiximus, videlicet ad hanc diem. Comparentibus itaque coram nobis domino Heymerico de Wadenoy, presbitero, actoris, et Conrado de Buren, clerico, rei predictorum procuratoribus et nominibus procuratoriis partium earundem, videlicet quolibet pro parte sua, deffinitivam sententiam in causa huiusmodi postulantibus per nos ferri, nos, visis, auditis et cum diligentia recensitis omnibus et singulis actis, litteris et munimentis in dicta causa coram nobis inter partes easdem actitatis, habitis et productis, necnon intellectis et discussis dictarum partium iuribus, rationibus et allegationibus, que coram nobis ore tenus vel in scriptis dicere seu proponere voluerint, habitoque super eis iuris peritorum et sapientium consilio, Dei nomine invocato, pro tribunali sedentes et habentes pre oculis solum Deum, secundum ea, que vidimus, audivimus et cognovimus, videmus, audimus et cognoscimus in presenti negocio sive causa, per hanc nostram deffinitivam sententiam pronuntiamus, decernimus et declaramus presentationem predictam de dicto Stephano, actore, ad ecclesiam de Hattem prefatam factam fuisse et esse canonicam eamque suum debitum sortiri debere effectum ac eidem Stephano curam animarum et custodiam reliquiarum dicte ecclesie de Hattem committendas fore et per nos committi, ipsumque Stephanum in corporalem possessionem dicte ecclesie instituendum et inducendum fore et per

nos institui et induci debere ac Jacobum, reum predictum, ab eadem ecclesia amovendum fore et per nos amoveri, eidem Jacobo super dicta ecclesia eiusque detentatione et occupatione ac impedimento predictis perpetuum silentium imponentes ac ipsum Jacobum eidem Stephano in expensis cause huiusmodi legitime factis et in fructibus perceptis per eandem nostram deffinitivam sententiam condempnantes. Pronunciatum in scriptis, lectum, latum et datum sub anno nativitatis Domini millesimo tricentesimo quinquagesimo quarto, indictione septima, mensis Septembris die vicesima quarta, hora vesperarum vel quasi, presentibus discretis viris, dominis Johanne de Malbodio, canonico eiusdem ecclesie sancti Petri, Gherardo Spronc, rectore ecclesie sancti Nicholai Traiectensis, Gherardo de Bredensteen, presbitero, perpetuo vicario in eadem ecclesia sancti Petri, ac Stephano, custode ibidem, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis.

Et ego . . Johannes, dictus Tolnaer de Gheno, clericus Traiectensis, publicus imperiali auctoritate notarius, prolationi dicte deffinitive sententie, dum venerabilis vir, dominus Petrus Jacobi, rector ecclesie in Oudekerke, dicte Traiectensis diocesis, . . officialis dicti domini archidiaconi supradictus, eam de scripti recitatione promulgaret et ferret, una cum prenominatis testibus presens interfui . . premissaque omnia et singula de ipsius domini officialis mandato scripsi et in hanc publicam formam redegi meoque signo solito signavi sub anno, indictione, mense, die, hora et loco quibus supra.

Origineel op perkament.
Met geteekend zegel van den notaris, geschonden zegel van den officiaal van den aartsdiaken van st. Pieter in groen was.

De Heer Mr. W. Baron van Heeckeren van Kell was zoo beleefd mij te berichten, dat de vermelding van de vicarie st. Georgii in mijne „Aanteekeningen", blz. 62 vlg., zijne aandacht getrokken had. Daar het collatorschap dier vicarie door erfopvolging thans op hem is overgegaan, is hij in het bezit van een aantal stukken, die hij zoo vriendelijk was mij ter inzage toe te zenden. Daar zij zeer gewenschte aanvullingen bevatten op mijne „Aanteekeningen", heb ik gemeend ze hieronder te moeten mededeelen. Toelichting behoeven zij niet; alleen wensch ik de aandacht te vestigen op de overeenkomst

van 24 Januari 1448, omdat zij eenige mededeelingen bevat omtrent den verkoop en den aankoop van kerkelijke gewaden in betrekking tot de st. Joris-kapel en de kerspelkerk. De gift van de vicarie en den dienst in de st. Joris-kapel van 20 Maart 1536 door Johan Bentinck aan den priester Werner Buyter is belangrijk, omdat hierin een opsomming der inkomsten van de vicarie voorkomt.

Het huis, „geheiten sanct Jorrien", voorkomende in den brief van 23 September 1468, hierachter afgedrukt op blz. 217, is vermoedelijk hetzelfde, dat bij de kapel van st. Joris lag en later in het bezit der Bentinck's kwam (blz. 64 en 72).

De brief van Catharina Hackfort van 6 Augustus 1593 stond in verband met het geschil over de vicarie st. Georgii, waarover op blz. 72 van de „Aanteekeningen" sprake is. In verband hiermede vinde verder het besluit van Stadhouder en Raden van 12 Juni 1645 hier eene plaats, waarvan ik de mededeeling dank aan den Heer Dr. J. S. van Veen.

Dit besluit bevestigt mijn vermoeden omtrent het recht van vergeving der vicarie door Adriaen Schimmelpenninck van der Oye, uitgesproken op blz. 74, noot 1, mijner „Aanteekeningen."

Verder worden er twee huizen en havezaten in genoemd: de Engelenburg en Yrst. Het laatste is bekend, evenzoo de plaats, waar het gestaan heeft, en werd herhaaldelijk in de „Aanteekeningen" besproken. De Engelenburg ligt bij Brummen en is in 1642 door Jacob Schimmelpenninck te leen gemaakt.

Ook voor de halve vicarie ste Crucis is dit stuk in verband met de mededeelingen op blz. 81 der „Aanteekeningen" van belang.

Van geheel anderen aard zijn de aanvullingen met betrekking tot den voorlaatsten pastoor Bernardus die Haeze en diens zoon Jasper die Haeze, mededeelingen, die ik eveneens dank aan den Heer Dr. J. S. van Veen.

Op blz. 143 vlg. van de „Aanteekeningen" heb ik er op gewezen, dat aan de uitvoering van het over Bernardus die Haeze in 1557 gevelde vonnis, wat zijn verbanning uit Hattem betreft, niet de hand gehouden is. Toch schijnt hij in den aanvang buiten Hattem gebleven te zijn: althans den 5 April 1560 deelde Sonnius aan het Hof mede van Bernardus

die Haeze, „quondam pastor in Hatthem ende eertiits by ons als inquisituer unde U. E. als assesseurs gecondemneert propter suos errores," een verzoekschrift ontvangen te hebben, dat hem niet onbillijk voorkwam, maar waaromtrent hij toch het advies van het Hof wenschte te vernemen. Uit het antwoord van het Hof van 17 Mei 1560 blijkt, dat Bernardus die Haeze verzocht had wederom binnen Hattem te mogen komen. Het Hof, ofschoon aannemende, dat hij „verus poenitens" was, heeft bezwaar tegen de inwilliging van het verzoek, overmits „een van den principalen oirsaecken syner banningen uuyt derselver stadt geweest is, dat hy een oproerich mensch was ende bevonden, dat hy voele tweedrachts ende onverstants tusschen die overicheyt ende die burgeren verweckt hadde, twelck wy besorgen, dat hy noch nyet laten en soude."

Toch kwam, zooals bekend is, Bernardus die Haeze binnen Hattem terug.

Wat nu Jasper die Haeze betreft, dezen leeren wij kennen als een kerkedief. In mijn „Aanteekeningen", blz. 167, noot 3, waarin ik een post uit de stadsrekening mededeel, wordt gesproken van „het ghebroocken silver van de kercke tho Hattem, dat by Jasper die Haze bevonden worde binnen Deventer." Volgens dezen post ligt het vermoeden vóór de hand, dat Jasper die Haeze zich schuldig gemaakt had aan kerkdiefstal en, naar Deventer gevlucht zijnde, daar gevangen genomen was. Hieromtrent krijgen wij zekerheid uit de bekentenis van Jasper die Haeze, die de magistraat den 26 Mei 1566 aan het Hof zond en van onderstaanden inhoud was:

„Jasper die Hase van Hattem hefft loss und ledich bekantt, dat hie int jaer LXIIII up S. Andries nacht tusschen elff und twelff uhren sy gekommen up den kerckhoff van sanct Andrees kercke bynnen Hattem, und kommende van buten an die gerffkamerdoer, hefft dieselve met syner voust upgedrungen und volgentz in der kercke gegaen.

Sacht, dat hie gegaen sy na dess Sacramentz huisken, die ierste doer apen gevonden und die ander doer myth eene groete knoppersche spelde erapent.

Secht uth datselve Sacramentzhuesken twee monstrantien genaemen, die eene groeter als die ander, welcker eyne, twetten die kleynste, sylver und vergult gewesen, waerinne gelegen eyn kleyn sylveren doesken, dairinne verwaert eyn kleyn silveren leppelken.

Secht die groetste monstrancy synes erachtens koper offt pialter 1) gewest tsiin, an welcke monstrancy een golden cruesken gehangen van viiff keysergulden swaerte, welckes hie daeraff genaemen und in eenen berch begraven, welckes hie secht ettlick maell gesocht thebben, dan niet konnen weddervinden; die monstrancy averst an drie stucken gebroicken und in den krommen kolck offt Pommersgatt geworpen.

Secht eyn schap meth siin mess een rontt gatt gesneden thebben und daeruth genaemen een sylveren fibell 2), oick daeruth genaemen eene pialter peesse 3), waerinne gemaicket een sylveren cruesken, welcke peesse hie oick in den kolck geworpen.

Secht uth dess pastoers kestken, welckes hie meth syne handt apengestoitten, twee rochgels genaemen thebben.

Secht van sanct Annen altaer twee blauwe gardinen gesneden, welcke vurs. partes hie meth sich gedraegen, niemantz hulpe, raedt offte daet daertho gebruyckende."

(Brieven van het Hof met uitheemschen, Rijksarchief in Gelderland.)

Deze bekentenis is tevens belangrijk, omdat zij, al is het ook onvolledig, een opgave van het vaatwerk enz. der kerk bevat.

Gerlach Wermboldzoon, pastoor te Hattem, verklaart voor zich en zijne opvolgers tegen een jaarlijksche vergoeding van tien mudden rogge afstand te doen van zijne rechten op de kapel en het gasthuis van st. Joris, die hertog Reinald voornemens is binnen Hattem op te richten. Hij verzoekt bisschop Frederik van Blankenheim de kapel te doen wijden en de fundatie te bevestigen.

1411 — Mei 18.

Ick Gerlach Wernboltssoen, ter tiit pastoir der kerspelskerken tot Hattem, voir my ende myne nacomelinge doe kont allen denghenen, die desen tegenwordigen brieff soelen syen off hoeren lesen, also als miin alreliefste ende genedichste heer, her Reynolt, hertoge van Gulich ende van Gelre ende greve van Zutphen, eyne capelle bynnen Hattem met drie altaren dairynne wille heft te stichten, te fundiren ende te wyen doen yn ere des almechtigen Goids, Marien, siinre gebenedider moider,

1) Wat voor metaal dit is, heb ik niet kunnen vinden.

2) Hiermede wordt een fibula, een gesp, bedoeld.

3) Osculatorium of paesberd of kustafeltje. Zie hierover Moll, Kerkgeschiedenis II, iii, blz. 162, 164, 291, 292 en 309.

ende sent Georgius, des heilgen mertelers, dair hy priestere thoe gepravent heft, die in der capellen vurgenoemt degelix mysse doen ende halden soelen nae ynnehalde der fundatien, die miin genedige (here) vurs. dairop verraempt heft te maken, by welke capelle hy oec andere husingen heft doen tymmeren, dair siinre vurvederen seliger gedechtnysse, siins selfs ende siinre nacomelinge alde dieneren ende huysgesynde, den hy off syne nacomelingen des gunnen ende dairtoe wysen, ynne woenen soelen ende hoere wonyngen ende broet dairynne te hebben, nae ynnehalde derselver fundatien; ende want miins genedigen heren vurs. uterste wille is, dat ick ende myne nacomelinge, pastoire tot Hattem, mit alle nyet te schaffen noch te doen en soelen hebben in enniger wiis mit den vurgenoemten priesteren, die dair nu siin off die miin genedige heer off syne nacomelinge hiernaemails dairmede begiftigen soelen, ende denghenen, die bynnen den husingen vurgenoemt wonaftich siin soelen, dat sy van allen kerstliken rechte, offer, besettinge off gifte, dat yn die vurgenoemte capelle gheoffert, besatt off gegeven mucht werden tot ennigen tyden, beheltlich doch in desen saken my ende mynen nacomelingen alleyne der sepulturen ende begencknysse dergheenre, die bynnen den vurgenoemten husingen sterven soelen, dat sy die sucken ende halen soelen in der moederkerken als dicke, als des noet geboeren sal. So bekenne ick voir my ende myne nacomelinge, dat ick mynen wille ende consent tot allen desen vurs. punten ende saken gegeven hebbe ende gheve mit desen selven brieve, ende dairvoir heft miin genedige heer vurgenoemt my ende mynen nacomelingen, pastoiren tot Hattem, bewiist ende ghegheven thien mudde roggen Hattemscher maiten erfliker renten, ewelic ende ommermeer alle jaer te heffen ende te boeren op sente Mertiins dach in den winter des heilgen bysschops uyt den groeten thienden tot Hattem, geliic die brieff dairaff ynnehelt, den my miin genedige heer vurgenoemt dairop gegeven heft, ende dairmede sal ick ende myne nacomelinge tot ewigen dagen toe content siin ende blyven ende der capellen priestere ende dergheenre, die bynnen den husingen vurgenoemt wonaftich siin, nyet vorder croeden noch onderwinden in ennigen saken. Ende bidde dairomme ende begheer van den eerwerdigen vader in Goide ende heer, heeren Frederick van Blanckenheim, ter tiit bysschop tot Utricht, mynen lieven, genedigen heer, dat he dese vurs. capelle wille doen wyen ende die fundatie by der

renten bewysinge vestigen, approbieren ende vryen wille, also als dat ghewoenlic ende behoirlic siin sal. Ende dis te orkonde hebbe ick mynen segel van miinre rechter wetenheit an desen brieff gehangen in den jaeren onss Heeren duysent vierhondert ende eylve, des Manendaigs nae den Sonnendaige Vocem jocunditatis.

(Naar den oorspronkelijken, op perkament geschreven brief, waaraan het zegel ontbreekt.)

Schenking door Giesbert van Mekeren en zijne vrouw Ysentruyt aan de priesters der st. Joriskapel van het goed „ter Haselt", gelegen in het kerspel Twello.

1416 — Mei 25.

Ic Arnt van Boeckop, richter van Veluwen, doe kont allen luden ende tughe apenbaerlick mit desen apene brieve, dat voer my ende voer gerichtslude hierna bescreven comen siin int gericht Giesbert van Mekeren ende Ysentruyt, siin echte wiiff, mit horen gecoren mombar, die hoer mit ordele ende mit recht gegeven wart, als Giesbert, hoer echte man vurscreven, ende hebben mit horen vryen wille overgegeven ende upgedragen Gherit van Riissen tot behoeff der papen ende der pryesteren, die den dienst Gaits in sente Joriens kercke tot Hattem nu ter tiit verwaren ende namaels verwaren solen, zoeventien merghen lands te goeder maten, geheyten dat goet ter Haselt, gelegen in den kerspel van Twenle by Pothaven, soals die des ouden Lubbert Bruels plagen te wesen, ende hebben na daerop verteghen, als ordele ende gerichtslude wiesden, dat Giesbert ende Ysentruyt vurscreven ende haer erven daeraf onterfft siin ende gheen recht noch toesegghen meer daeraen en hebben noch en behouden, ende sal den priesteren vurgenoemt ende horen nacomelinghen te lantrecht vast ende stede bliven, erfelich ende ewelich te besitten, rostelich ende vredelich te gebruycken, sunder yemans wedersegghen ende sonder argelist. Hier waren over ende aen als gerichtslude Ghelmer Meynoltsoen, Wolter van Mekeren, Mychel Roloffssoen ende anders meer goeder lude, die dit mede zaghen ende hoerden. In orkonde des briefs besegelt myt mynen segel. Gegeven int jaer onss Heren dusent vierhondert ende sestien, op sente Urbanus dach.

(Naar den oorspronkelijken, op perkament geschreven brief met uithangend geschonden zegel in groen was, met het randschrift, voor zoover leesbaar: „Sig. Arnt t . . . . . ." en verder met een schild vertoonende het wapen der van Boecop's.)

De heer van Egmond lost bij Willem Wermboldzoon het jaarlijksche stadpond, gaande uit het huis, waarop thans de st. Joris-kapel staat, en dat Willem aangekomen was van zijn broeder Geerlich Wermboldzoon.

1435 — Mei 5.

Wy Sybeken van Wouderinchem ende Engbert van Oldennele, in der tiit scepen in Hattem, oirconden, dat voir ons komen siin in schependom Willem Wermboltssoene ende Aliit, siin echte wiiff, Aliit voirscreven mit Willem voirgenoemt, oiren echten man ende ghekoiren momber, die oir van diesen saken in den voirgenoemden schependom voir ons ghegheven weert, als recht was, lieden ende becanden, dat sy voir hem ende voir oir erfgenaemen averghegeven, opghedragen ende erfliken, eweliken ende ummermeer na onsen statrechte toe guede hebben ghescholden onsen lieven, ghemynden heer van Egmond ende sinen nacomelinghen een statpont erfliker renten des jairs, dat jairlix to gane plach uuten huyse, dair nu op datum des brieves sunte Joryans cappelle op steet binnen onser stat van Hattem voirgenoemt, als Willem voirscreven dat ankomen is van her Gheerlich, sinen broeder, den God ghenedich zy, wellick voirs. statpont ende alle achterstedige rente van den voirgenoemten ponde onse lieve, gemynde heer van Egmond voirgenoemt ghecoft ende gheloesset hevet mitter voirscreven cappellen guede toe behoeff der voirscreven cappellen, omme eine wal betaelde somme gheldes, die Willem, Aliit ende oir erfgenaemen voirscreven voll ende all wal betaelt is, den lesten pennyng mitten eersten, sonder argelist. In oirconde des brieffs besegelt mit onsen zegelen int jair ons lieven Heren dusent vierhondert ende viiff ende dertich, des Donresdages na des Heiligen Cruces dage Invencio.

(Naar den oorspronkelijken, op perkament geschreven brief, waaraan nog hangt een zegel in groen was met het randschrift: „S. Engbert van Oldeneniel", met een schild met het wapen der Oldeneel's.)

Claes Goell, priester, verpacht, daartoe door meester Johan van Tongeren gemachtigd, aan Peter van Egmond, basterd, voor zes jaren alle huizingen en hofsteden st. Joris toebehoorende.

1442 — Mei 5.

Ick heer Claes Goell, priester, doe cont, alsoe my die eersame meister Johan van Tongeren, nay inholt eens procuratoriums, gemechticht heeft to bewaeren ende to regiren, to doin ende

to laten, gelycer wiis off hiit selveren were, sunte Joriaens capell ofte goidshuis, woe ment nuemen sall, mit allen synen tobehoeren binnen Hattem ofte dairbuten gelegen, soe hem dat die hogeboren vurst, hertoge Arnt van Gelre ende van Gulich ende greve van Zutphen, gegont ende gegeven mach hebben mit synen segell ende brieve by tolaten des vermogenden heren Johans here tot Egmond etc., so hebbe ic aingesyen, dat die husinge der capellen ende dairan dyenen (?) ende mitter ruymte, die dairto horen, onachsamlich vervallen ende ongetymmert toe nyet legen, ende hebbe dairomme als een gemechticht procurator ter eren Godes, omme verbeteringe der tymmeringe ende vermerynge sunte Joriaens renten alle die husynge mitten hofsteden tot sunte Joriaen dinende uutgedain ende verpacht Peter van Egmond bastart sess jair lang durende omme sesstich ponden heerenrenten, soals men in Veluen buert, welke sestich ponden Peter vorscreven binnen desen sess jaeren vors. tot synen wille ende orbair opten weren ende ander husynge, om in gereke te holden, vertymmeren sall mit bewiislike rekeninge, als hy des vermaent wert, tallen tyden sonder enich wederseggen. Ende were sake dat Peter voirs. myt bewiislike rekeninge opten weren ain off in den husingen vorscreven, so alse sunte Joriaen toegevoecht ende tot desen dage toe gevolget is, meer vertymmerende wurde dan dese sestien ponden vors., dairvoir sall Peter voirs. off siin erfgenaemen ofte den hiit gunt, in bliven sitten ende tot oirre orbair gebreuken ter tiit toe, dat men Peter voirs. ofte siin erfgenaemen ofte den siit gegondt ende opgedragen hedden, dat uitgeleide vertimmerde gelt weder to willen gehantreict ende waill betailt hed, den lesten penning mitten eersten, beholdelyck nochtans of Peter voirs. off siin erfgenaemen ofte den siit gegunt hedden, aldus meer dairan vertymmerende worden ende dairvoir in der weren bleven sitten onvernuecht, dat Peter voirs. of siin erfgenaemen ofte nacomelyngen, den hiit of sy gegunt hedden, teinden verpachtynge desser sess jaeren toe verbeteringe, sunte Joriaens tymmeringe dairmede staende te holden ende Godes dienst in die ere sunte Joriaens mede to vermeren, dairvoir geven sullen, op alle Meydage to betalen, drie Vranckriicssche schilde, drie ponden gerekent vor den schilt, of die weerde daervoer in payment in der tiit genge ende geve, so lange hy ofte zy in der weren vorgenoemt onvernoget bliven sitten, welke drie schilde vors., omme die weer vry to holden, Peter vorgenoemt of siin erfgenaemen of diet besit van siinre wegen

bewisen mogen an seker rent ofte erfnisse, die daer guet vor sy, binnen Hattemer kerspel gelegen, sunder wederseggen ende allet sunder argelist. Des toirconde ende ganse vaste stedicheit alle deser vorwerde heb ick heer Claes vorgenoemt, als een gemechticht procuratoer des eersamen meister Jans vorgenoemt, miin zegell beneden an desen brieff gehangen. Gegeven in den jaer ons Heren dusent viirhondert twe ende viertich, Sauterdages na Meydage.

(Naar het oorspronkelijk, op perkament geschreven stuk, waaraan een uithangend geschonden zegel in groen was. Het randschrift is onleesbaar, maar het voorkomende schild is bedekt met een hertekop en een zespuntige ster tusschen het gewei.)

Hertog Arnold bekrachtigt de verpachting van 5 Mei 1442.

1445 — Mei 8.

Wy Arnolt van der genaden Gaids hertoghe van Gelre end van Gulich ende greve van Zutphen doen kondt, alsoe wy meister Johan van Tongeren een tiit voirleden begifticht hebben gehadt mit enen beneficium in sente Joriaens cappelle mit alinge die husingen ende hoffsteden, so die binnen onser stadt van Hattem mit allen oiren tobehoeren gelegen ende aneen getymmert is, diewelcke by siinre belieffnisse Peter, onse bastertbrueder tot Egmonde, van synen procuratoir in sekere pachte angenomen heefft, nae inholt eens brieffs ons daervan getoent, ende want ons die verpachtinge vurgeroert redelick dunckt, soe hebben wy mit goeden berade die toegelaten, beliefft ende geconsentiert, believen ende consentieren mit desen teghenwoirdigen brieve in alre maten alse den verpachtbrieff vurgenoemt dat inholt ende so vele veerre, soe lange Peter vurscreven off den hy den pacht overgevende worde, onvernuecht in der husinge blyven sitten, dat hy off syne erven off den siit overgevende worden, dit vurgenoemt beneficium mit alle synen tobehoir onverkort ter eeren sente Joryaens voirtaen moighen laten bedienen wem sy willen. Ende want dit onse wille ende consent is als voirscreven steet, so hebben wy des toe orkonde onse seghell an desen brieff doin ende heiten hangen. Gegeven in den jaer ons Heren dusent vierhondert viiff ende viertich, des Saterdaigs na ons Heren Hemelvaertsdaghe, Ascensio Domini to latiin.

(Naar het oorspronkelijk, op perkament geschreven stuk met uithangend beschadigd zegel in rood was, waarop de wapens van Gulik en van Gelre tegenover elkander, beide gehelmd.)

Peter van Egmond, basterd, verkoopt, als bewaarder van de st. Joris-kapel, aan de moederkerk te Hattem een casuifel, een koorkap en twee dienrokken, die kapel toebehoord hebbende, tegen eenige jaarlijksche renten, gaande uit zekere goederen.

1448 — Januari 24.

Wy burgermeistere, scepenen ende gemeyne rait der stat van Hattem oirkonden ende betugen mit desen apenen brieve, dat voir ons gecomen siin als voir scepenen int scependom Peter van Egmond, bastairt, Johan van den Damme ende Mathiis ten Sterte, Peter voirs. als een recht tovanger ende verwaire der capellen des hiligen ridders ende mertelers, des gueden sunte Jorys, binnen onser stat gelegen. Peter voirs. liede ende bekande voir hem ende voir syne nacomelingen, dat hie mit willen ende consent onses lieven heren van Egmond, als hie voir ons segede ende bekande, dat hie erfflic, ewelic ende ommermeer toe guede gescholden hadde ende voir ons toe guede schoelt Johan van den Damme ende Mathiis then Sterte als kerckmeisters onser moiderkercken tot Hattem ene casufel, ene koirkappe mit tween dienrocken in behoiff onser kercken vurg., die dier voirs. capellen tho plagen tho behoiren, voir enen rechten anwessel, als voir viiftehalff herenpachtpont enen halven oirt myn erffliker jaerrenthen des jaers, die onser kercken vurg. tho plegen tho behoiren, jaerlix gaende die derdehalff herenpachtpont uut huus, hoff, hoffstat ende alinge wiere, gelegen in der Nyerstat, dair nu ter tiit op woent Albert die piper, dair an die ene siit naist geërfft is Liisbet Hensen wiiff ende an die ander siit Johan die Brabander, streckende voir van der straten achter an den graven, die an onser stat kempken geet, the betailen alle jaer op Paeschen commervry, beholtlic onser stat hairen thyns geliic pacht; ende achtehalff oirt herenpondes in der Nyerstat uut huus, hoff, hoffstatt ende alinge wiere, dair Aernt Berensoen nu ter tiit op woent, dair an die ene siit naist geërfft is Reyner Henrixsoen ende an die ander siit Liisbet Teelmans ende haire kinderen, streckende voir van der straten achter an den graven, die an onses heren madiken geet, te betailen alle jaer op Paesschen geliic pacht, ende een statpont erffliker renthen des jaers, dat Johan van den Damme ende Mathiis ten Sterte als kerckmeisters in onser moiderkercken vurg. Peter van Egmont bastart vurg. dat vercoft hebben in behoiff der voirs. capellen om ene somme geldes, die hem vol ende al wal betailt is, den lesten penningk

mitten eersten, jaerlix gaende uut huus, hoiff, hoiffstat ende alinge wiere, gelegen in Hatmer darpe, dair nu ter tiit op woent Rigwiin Johanssoen, dair an die ene siit naist geërfft is Henric die Becker ende an die ander siit Johan die Greve, streckende voir van der straten achter an onses heren hoffstat, the betailen alle jaer op sunte Merten in den winter geliic pacht, ende dese voirs. jaerlix renthe der voirs. anwisselinge mit eenre roden caselen mit enen blawen cruce. Ende dat voirs. statpont, dat Peter voirs. gecoft hevet in alre maten als voirs. is, hebben Johan van den Damme ende Matthiis ten Sterte als kerckmeisters onser moiderkercken voirg. voir hem ende voir haire nacomelinge mit wille ende consent onser gemeenre scepenen Peter van Egmond, bastairt vurg., ter behoiff der voirs. capelle erfflic, ewelic ende ommermeer na onser stat rechte to guede geschulden, hem ende synen nacomelingen die jaerlix the bueren in behoiff der voirs. capellen voir enen rechten anwissel der caselen, der koirkappen ende der twyer dienrocke, soe die der voirs. capellen tho plegen to behoiren, in alre maten als voirs. is, sonder argelist. Des ter rechter oirkonde hebben wy burgermeistere, scepenen ende gemeyne rait in der tiit in Hattem onser stat uuthangende segel an desen apenen brieff doen hangen. Gegeven int jaer ons Heren dusent vierhondert acht ende veertich, op sunte Pouwels avont Conversio.

(Naar het oorspronkelijk, op perkament geschreven stuk met zwaar beschadigd afhangend zegel der stad Hattem in groen was.)

Frederik van Katen en zijne vrouw Geertruit verkoopen aan Peter van Egmond, basterd, een huis en hofstede gelegen naast st. Jorien.

1448 — Februari 19.

Wy Henric van den Laer ende Johan Gosensoen, in der tiit scepenen in Hattem, oirkonden avermits desen apenen brieve, dat voir ons gekomen siin als voir scepenen in scependom Vrederic van Katen ende Geertruit, siin echte wiiff, Geertruit voirs. mit Vrederic voirs., oiren echten man ende gekairen momber, die hair gegeven wairt als recht was, lieden ende bekanden, dat sie voir hem ende voir haire erffgenaemen vercoft hebben stedes erfkoips erfflic, ewelic ende ommermeer om ene summe geldes, die hem vol ende al wal betailt is, den lesten

penningh mitten eersten, Peter van Egmond, bastairt, ende synen erfgenaemen een huus ende hoiffstat, soe die gelegen is, dair an die ene siit naist geërft is die guede sunte Jorien mit enen goirden ende an die andere siit Vrederic ende Geertruit voirs., streckende voir van der straten achter an onser stat wech, commervri, behaltlic onsen genedigen heren van Gelre een herenpont des jaers uut der alinger wiere, ende dat sal jaerlix bliven, gaende uut der camer, dair Vrederic ende Geertruit voirs. nu ter tiit inne wonen. Weert sake, dat dat voirs. pont tot eniger tiit gemaent worde van Peter voirs. of van synen erfgenaemen uut synen deel huses, dat moigen Peter voirs. off synen erfgenaemen weder penden of manen uut der camer voirs., dair Vrederic ende Geertruit voirs. nu ter tiit in woenen, geliic pacht. Mede siint voirwairden, dat die muer, die dair licht tusschen Peter voirs. ende Vrederic voirs., sal alinck ende all Peter voirs. ende synen erffgenaemen toebehoiren, liinrecht uut voir van der straten achter an onser stat wech. Ende weert sake, dat Peter voirs. of syne erffgenaemen tot eniger tiit die muer voirs. voirt optymmeren wolde, dat mogen Peter voirs. of syne erffgenaemen doen, onbesproken van Vrederic of Geertruit voirs. off hairen erffgenaemen off van yemande, in voirwairden, dat Vrederic ende Geertruit voirs. of haire erffgenaemen tymmeren moigen an dese muer voirs. ende houwen halff steen diep ende the willen ankeren, indien dat hem der tymmeringe noit is, behaltlic Peter voirs. ende synen erffgenaemen siinre druppen van der muer voirs., dit allent sonder argelist. Oirkonde des apenen brieffs besegelt mit onsen segelen. Gegeven int jaer ons Heren dusent vierhondert acht ende viertich, des Dinxedages post Reminiscere.

(Naar het oorspronkelijk, op perkament geschreven stuk met een zwaar beschadigd zegel in bruin was, zijnde blijkens het randschrift dat van Gosen. In dit zegel een schild, bedekt met een slak zonder huisje, de voelhoorns gericht naar den linker schildrand. Het tweede zegel ontbreekt.)

Hertog Adolf verpacht aan Henrick Bentinck het st. Jorienhuis met toebehooren, zooals Peter van Egmond dat te voren in gebruik had.

1468 — September 23.

Adolph hertoge van Gelre ende van Gulick ind greve van Zutphen.

Wy doen kont, alsoe onse lieve heer ind vader hiirbevoir Peter van Egmont, bastert, belieft ind toegelaten heefft onse

huyss bynnen onse stat Hatthem, geheiten sunte Jorien, mitten toebehoringen nae lude sulcker brieve Peter vurg. vur dairaff hadde, to hebben ind to gebruycken, soe bekennen wy myt desen onsen apenen placait, dat wy belieft ind togelaten hebben, believen ind toelaten, dat Henrick Bentynck nu voirtaen datselve huyss ind alsulcke gerechticheit, als Peter vurg. tot desen daige toe dairaen gehadt heefft, hebben, halden ind gebruycken sall tot synen schoensten, ind dat wy on dairby laten ind halden sullen, nae lude alsulcker verschryvongen, as Peter vurg. dairop gehadt ind gebruyckt heefft, sonder argelist. Orkonde onss secret hyronder opgedruckt des Vrydaiges post Mathei Apostoli, anno 1468 1).

(Naar het oorspronkelijk, op papier geschreven stuk. Het opgedrukte zegel is beschadigd.)

Cornelis Cremer en zijne vrouw Fenna verkoopen aan Herman Hartgers drie heerenponden, gaande uit hun huis en weere binnen Hattem en o. a. begrensd door Jan Bentinck's stede.

1530 — Mei 18.

Wy Johan van den Padefaerdt ende Johan van den Sande, in der tiit scepenen bynnen Hatthem, doen kondt ende bekennen myts dessen apenen brieve, dat voir ons ghecoemen siint in onsen scependoim, alse voir scepenen, Cornelys Cremer ende Fennen, siin echte huysfrouwe, ende Cornelys myt Fenne voirs. alse oir gherechte ghekoeren momber, dye oir myt rechte ghegont ende ghegeven wert, ende bekanden, dat sy voir hem ende oiren erfgenaemen vercoft hebben steedes, vastes erfcoeps ome ene wal betaelde summe geldes, dye sy bekanden hem voll ende all wall vernueghet ende betaelt te wesen, Hermen Hartgherst ende synen erfgenaemen erflyken, ewelyken ende ummermeer drye herenponde sjaers, gheliick dair men onser stadts renthen mede betaelt, gaende uth oiren huyse ende weere, dair Cornelys ende Fenne voirs. up datum deses brieffs wonachtich in siinnen, gheleghen voir bynnen der Homorsche poirte, ther eenre syden naest ghelegen Jan Bentynckx stede ende ter ander syden Lubbert Maessens hoff, achter streckende

---

1) Van dezen brief bestaat een vidimus, door Burgemeesters, schepenen en raad van Arnhem op 21 October 1553 afgegeven.

an der ermen hoff ende huysynge, voir an der ghemeine straete, toe betaelen dese drie pondt sjaers alle jaer op Paeschedach gheliicke rechte herenrenthe ende pacht voirs.

Ende weert saecke dat dye betalynghe jaerlix nyet en gheschyede opten Paeschdach voirs., soe mach Hermen ofte siin erfgenaemen voir dye drye herenponde sjaers voirs. myt allen bewiislycken schaede dairomme ghedaen penden ofte doen penden myt enen daghelixen pender ofte synen volmechtyghen op ende uth dat huys ende were voirs. ende alle siin guedt, dat sy nu hebbende siinnen, ende mytten panden voirtvaeren, als men myt panden pleecht tdoene, dye voir rechte herenpacht ende renthe ghepandt ende myt allen rechten verwonnen siinnen, sonder enyghe were dairteghens tdoene myt ghenen rechten, gheestelyken noch werlyken.

Ende Cornelys ende Fenne voirs. lieten ende droeghen dese drye herenponde sjaers voirs. voir ons scepenen voirs. op, genghen dye uth ende verteghen dairaff, alse recht was, tot behoiff Hermens ende synen erfgenaemen voirs., ende laveden hem, dat dyt voirs. huys ende were een rytelick guedt is, commervry, ende dat dese voirs. renthe dye ierste pacht ende renthe is, dair jairlix uthgaende, beholtelyck onsses gnedigen, lieven heren tyns, die dair jaerlix uth gaet; anders allen voirkommer af te doene ende rechte waerscap tdoene van den voirs. renthen in allen manyeren als voirs. steedt, ende woe men dye nae onser stadt rechten ende allen rechten schuldich is twaeren voir hem ende synen erfgenaemen ende voir alle dyeghene, dye des tho rechte koemen wyllen, sonder argelist. Oirkonde der waerheyt ende tot begheerten Cornelys ende Fennen voirs. hebben wy Johan van den Padefaerdt ende Johan van den Sande, scepenen voirs., onsse segelen an desen apenen brieve ghehangen. Gegeven int jaer ons Heren duysent viiffhondert ende 30, den 18den Maye.

(Naar het oorspronkelijk, op perkament geschreven stuk. Beide uithangende zegels in groen was geschonden. In het zegel van van den Padevoirt komt een schild voor met zes aaneengesloten ruiten, bandswijs; schildbedekking: steekhelm met vederbos; in dat van van den Sande een schild met drie vierpuntige sterren.)

Johan Bentinck begiftigt Werner Buyter, priester, voor zijn leven met de vicarie en den dienst in de st. Joris-kapel en na diens dood Johannes Bernardus, zoon der zuster van Werner Buyter.

1536 — Maart 20.

Ick Johan Bentynck doe kondt ende bekenne myts dessen apenen brieve voer my ende mynen erffgenaemen ende nakomelingen, collatoren, dat ick durch bede etzlycker myner vrunden ende gueder luyden, die my ter gueder gunst ende vruntschappen leefflicken bewant ende toegedaen siinnen, heren Werner Buyter, priester, mytter vicarien ende dienst in der capellen van sanct Georgien bynnen Hattem die tiit siins levens versien ende begyfftticht hebbe ende avermytzs dessen versien ende begyfftige, by alzoe, dat heer Werner voirs. den dienst der vicarien voirs. eerlicken ende wael bewaren ende allet doen sal, dat een priester ende vicarius aldair van olts ghewoenlick ys ende toebehort toe doen, ende dairvan hy hebben ende jaerlix ghenyten sall alle alsoedane renthen, guederen ende gherechticheit, siin voirvaderen dair jairlix van gehadt ende ghenoten hebben, alse hiirnae beschreven staen: in den eersten seventien margen landts in Apeldornen broeck gelegen; noch sestenhalven golden gulden yaers van die huysinghe van sanct Georgien, een herenpont uth Richterscamp toe Yerst yn Hattemer kerspell gelegen; noch uth Henrick van Nymegen hoff in de Niestadt een pondt jaers; noch uth Johan Draghers hofstadt in de Nystadt achtehalliff oirt pondts; noch uth Goessen Wevers huys in de Rydderstrate twe pondt; noch van Johan ter Steghen erffgenaemen een hallyf oirt ponds; noch sees margen landts yn Wapenvelder broeck gelegen, ende enen golden gulden sjaers, gecofft van Johan van Herwerden mytten penningen, die Lubbert Maess, Willem die Greve ende Derrick Grotebruggen gelosset hebben, uth welcken sees margen landes ende den enen gulden sjaers die armen ter deyllinghe sjaers uthholden sullen vier gulden sjaers. Des vorder meer bekenne ick Johan Bentinck, als een collator in der tiith, noch hiirbenevens voir my ende miin erffgenaemen ende naekomelyngen, collatoren, aengesien heer Werner voirs. dese vicarie ende dienst voirs. myt sekeren meren renthen ende naemkundegen guderen vermeret ende dairby uth gueder, gherechter trouwe aengeworven ende aengheprocurirt hefft tot vermeringhe ende onderhaldynghe des godsdienstes aldair in der cappellen voirs.; dat ick noch dorch

vorder bede ende gueder informacie van gueden vrunden, beyde geestelick ende weertlyck, oick nae doden heren Werners voirs. offt syner vermodiger resignatien wederomme versien ende begyffticht hebbe ende oick myts dessen selven versien ende beghifftighe voir my ende myne erffgenaemen ende naekomelinghe, collatoren, een van siinre suster kynder, gnant Johannes Bernardus, met desen selven dienst ende vicarie in der cappellen voirs.; oick, alsoe voirs. staet, myt alsulcker protestatien ende voirwerden dat, weert saecke dat ick Johan Bentynck offt miin erffgenaemen ende naekomelingen, collatoren voirs., dese collacy ende beghyfftinge hem offt syner suster soen voirs. nyet halden laten off toestaen en wolden, soe sullen ende moghen sye alle die vermeerde nabeschreven renthen ende aengeprocureerde guederen wederum antasten ende na sych nemen ende die in Gods eren ghebruicken ende wenden ende kieren, sonder becroen van my off mynen erffgenaemen ende naekomelinghen, collatoren; welckere vermeerde ende angeprocureerde renthen ende guedere siinnen dye nabeschreven: in den eersten dertiindehalleff mud lands in de Averenenck metten wallen ende holtghewas, dair die armen acht mud roggen sjaers voir uth hebben; noch twe marghen landts in Hattemer broeck gelegen; noch huys, hoff ende stallingen, dair heer Werner op data sbrieves inne woent, bynnen Hattem gelegen. Alles voirs. sonder alle arch ende lyst. Oirkonde der waerheit hebbe ick Johan Bentynck, collator voirs., miin zegell voir my, miin erffgenaemen ende naekomelingen, collatoren, an desen apenen brieve gehangen ende tot meerre vestenysse ende rechter stedicheit alre punten voirs. soe heb ick meister Johan Bentynck, praesst toe Arnhem, canonynck tot sancte Marien tUtrecht, canonynck ende officiael tot Deventer etc., miin segell mede an dessen apenen brieve ghehanghen. Gegeven int jaer onss Heren dusent viiffhondert ende sessendartych, op sante Benedictus avent abt.

(Naar den oorspronkelijken, op perkament geschreven brief. De beide afhangende zegels ontbreken.)

Brief van het Hof aan den magistraat van Hattem betreffende een geschil tusschen dien magistraat en de weduwe Catharina Hackfort over de vicarie-goederen van st. Joris.

1593 — Augustus 3.

Aen die magistraet der stat Hattem.

Ersame ende voirsichtige, besonders goede vrunden, Wy seinden U Ers. hierby gefuecht wat f. Catharina Hackforts, weduwe heren Carll Bentincks, anderewerffs aen ons gesuppliciert heeft op U Ers. rescriptie, betreffende die vicarie van st. Jurrien. Dwiel dan nyemants onerkantes rechtens van syne hebbende besit behoert ontset te worden, soe ordonnieren wy, dat U Ers. dat verbot, op die pachteners ende gebruckers van der vorn. vicarien landen gelacht, wederom affschaffen ende die vruchten sonder beletsel invueren laten, bis dat nae expiratie der vacantiën den partien eenen beqwaemen dach ter verhoer aengestempt ende nae ingenaemen nodigen schiin ende bewiis van beider sidts vurbrachte allegatie gedaen mach worden, wat nae recht ende billickheit befonden sal worden te behoeren. U Ers. hiermit den Almechtigen bevelende. Datum Arnhem den 3den Augusti 1593. Die Rhaeden.

(Naar een gelijktijdig afschrift op papier.)

Besluit van Stadhouder en Raden, waarbij aan Anna Bentinck, met haar zoon Alexander Schimmelpenninck van der Oye, en aan Christina Bentinck, weduwe Willem van Haersolte, met haar zoon Wolffgang van Haersolte tot Yrst, als bezittende de collatie van de vicarie st. Georgii en de helft der vicarie st. Crucis, vergund wordt de inkomsten van beiden even groot te maken en de eene helft te leggen op het huis en de havezate Engelenburg en de andere helft op het huis en de havezate Yrst, als leenen des vorstendoms en graafschaps.

1645 — Juni 12.

Wy stadtholder ende raeden in naeme van de heeren Staeten des V. G. ende G. Z. allen dengenen, die dese voorcommen sal, doen te weten, alsoo ons hebben te kennen gegeven Joffrouw Anna Bentinck nevens haeren soon Alexander Schimmelpenninck van der Oye, commissaris der graeffschap Zutphen, eensaementlick Joffrouw Christina Bentinck, weduwe Haersolten, mit oock haeren soon Wolffgang van Haersolten tot Yrst, dat haerluyden was competerende 't recht van patronaetschap ofte

collatie van twee vicarien, beyde gefundiert in de kercke tot Hattum, d' eene van die capelle van st. Jurrien ende d' andere van de helfte van 't Cruysaltaer, ende dat sy als erffgenaemen van wylen Joffrouw Catharina Hackforts, weduwe Bentinck, het huys, waerby die voors. vicarien gehoort hebben, binnen Hattum voorn. staende, geerne souden vercoopen ende die voors. twee vicarien, mits maeckende beyde van incompsten even goet ende egal, aen haer wilden beholden ende d' eene leggen by het huys ende havesaete den Engelenburch ende d' ander tot het huys ende havesaete de Yrst, ten eynde die voors. huysen als leenen deses vorstendoms ende graeffschaps daermede vergroot ende nevens dieselve huysen tegeliick te leen gedragen ende geholden te worden, ons versoeckende, dat wy soodaenige verdeylinge ende applicatie van de voors. twee vicarien tot die gemelde twee huysen, den Engelenburch ende d' Yrst, in manieren voorverhaelt wilden bewilligen, accordieren ende toestaen; Soo ist, dat wy 't selve aengemerckt uyt den naem van de lantfurstelicke hoocheit het voors. versoeck bewilligt, geaccordiert ende toegestaen hebben, geliick wy bewilligen, accordieren ende staen toe in crachte deses, om dienvolgens effect te sortieren nae behoeren, voorbehouden ende onvermindert nyettemin eenen iederen siin hebbende recht ende gerechticheyt.

Dies t' oorconde hebben wy des V. G. ende G. Z. secreet segel hieronder op 't spatium doen drucken. Gegeven t'Arnhem den 12 Junii 1645.

INGEWIKKELDE RECHTSTOESTANDEN.

Edle, weerdige, hoichgelerte, erentfeste und frome, bisunder gunstige heren und frunden, Gantz williger meynonge en sollen Uwen Ed. W. ende L. wy nyet verhalden, wie dat — gesien by ons schepenen zekere ansprake, geleden ennige jaren durch den richter deser stat op Wilhem Spitholt zekeres oeveldaets halven in onse missive an Uwen Ed. W. ende L., in date den XXIXsten Januarii lestleden afgeverdicht, gementioneert sampt id antwoort daerop by hem gegeven, oick informatien ende kuntschappen der saeken halven beleydet, wy van meynonge siin denselven Wilhem by sententie van hier ende drye mylen wiit rontsom die stat to bannen. Ever angesien dat tselve quelcke effect sol gewinnen konnen vorder oft mehr dan als sich id schependom off jurisdictie deser stat gereyket, ten were dan dat sulx geschege by authorisatie van U.Ed. W. ende L. in stat Syner Maj., is demnae an U.Ed. W. ende L. onse gantz willich

begeren, dat dieselve tot forderinge ende hanthavinge van justitie, oick verhuedinge sgoens dat sunst to besorgen, ombesweert ziin willen ons voor dit maell (buyten prejuditie van de hoicheyt Zyner Maj.) to authoriseren om die voors. banninge (voor soevoele sich dieselve wyder als id voors. schependom erstrect) to moegen doen.

Sulcx willen wy ons vastlick tot U.Ed. W. ende L. (daervan wy evenwal gunstich wederbeschreven antwoort verwachten) vertroesten, ende denselven den almechtigen Heren in synen schuts ende scherm bevelen.

Geschreven to Zutphen den XXVIIsten Februarii XV^{c}LXXVII.

Burgermeesteren, schepenen und raedt der stadt Zutphen.

Den edelen, weerdigen, hoichgelerten, erentfesten und fromen heren Rheden in Gelderlant verordent, onsen gunstigen heren und vrunden 1).

Dat het Hof de zaak als gewichtig beschouwde, leest men in het antwoord:

Aen de stadt Zutphen.

Eersame und voirsichtige, besundere guede vrunden, Wy hebben gesien Uwer Eers. missive ende 't versoeck van autorizatie daerinne gedaen, belangende het bannissement Willems Spitholts etc. Und naedyen Uwe Eers. verstaen, dat die saeke ende misdaeden sulcke bannissement ende pene vereyschen ende dieselve misdaden nyet en beroeren die articulen van der generaler Pacificatie, is demnae dat in statt Con. Maj. to Hispanien etc., onses allergenedichsten heren, wy (om redenen) Uwen Eers. accorderen ende dieselve autorizeren mits desen den voirs gefangen te moegen bannen drye mylen wiit rontsom uuyt der stadt Zutphen, dair ende voir soevoel dieselve drye mylen buyten der stadt schependom, doch binnen het territorium der graeffschap Zutphen ende furstendom Gelre sich erstrecken; mit der meyninge und verstande evenwael, dat sulcx geschie voir ditmael alleenlick, sonder getogen to worden in consequentie off in prejudicie van Zijner Majesteyts ende deses Hoiffs jurisdictie. Und wy bevelen Uwe Eers. den Almechtigen.

Geschreven tho Arnhem den IIden Martii XV^{c}LXXVII.

Die Raeden etc. 2).

J. S. v. V.

---

1) Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen, No. 5253.
2) Ibid., No. 5255.

INNEMING EN PLUNDERING VAN HET HUIS POEDEROOYEN OP 14 APRIL 1493,

VOLGENS BESCHEIDEN UIT HET STAATSARCHIEF TE WETZLAR.

MEDEGEDEELD DOOR

P. N. VAN DOORNINCK.

Peter van Hemert, zoon van Johan heer van Hemert en Sophia van Byland, huwde in 1458 met Johanna van Herlaer, oudste dochter van Marten van Herlaer, heer van Poederooyen, bij zijne vrouw Christina van Gent. Door dit huwelijk verkreeg hij het huis en de heerlijkheid van Poederooyen, waarmede zijne vrouw op 15 October 1481 beleend werd.

Hij was een vurig aanhanger van de Bourgondische partij en weigerde zijn huis voor hertog Karel van Egmond open te stellen, wat ten gevolge had, dat het huis Poederooyen op 14 April 1493 door de Gelderschen onder aanvoering van Gerard van Weerdenburg, erfhofmeester van Gelre, ingenomen en geplunderd werd. Peter van Hemert en de zijnen werden gevangen genomen en zijne bezittingen geroofd.

Bij het verdrag op 18 Augustus 1494 gesloten door hertog Karel van Egmond met den Roomsch-koning Maximiliaan en diens zoon Philips, aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondie, werd o. a. bepaald, dat hertog Karel Peter van Hemert en de zijnen in vrijheid zou stellen en het huis Poederooyen teruggeven. Aan dit verdrag werd slechts gedeeltelijk voldaan: hertog Karel schonk Poederooyen aan Johan van Rossem, die met Johanna, dochter van Peter van Hemert, gehuwd was 1).

---

1) Dit laatste op gezag van van Spaen, Inl. III, blz. 282, die zijn bron niet aangeeft.

Peter van Hemert is waarschijnlijk uit Gelderland gevlucht: ten minste uit den brief van 14 April 1500, afgedrukt bij Nijhoff, Gedenkw. VI, no. 269 1), blijkt, dat hij in 1494 of 1495 het land heeft verlaten. Wij lezen daar deze woorden:

„Dan so ast tusschen denselven Peter ende ons nae yetzont gestalt gelegen is, sodat hy bynnen den neesten viiff off sess jaeren in onsen lande van Gelre nyet geweest is noch komen en moit; oich sus egeenen gueden gront tot ons ende onsen landen en drecht."

Uit den klaagbrief, die bewaard wordt in het staatsarchief te Wetzlar en hieronder in druk volgt, blijkt menige bizonderheid omtrent het huis Poederooyen, zoodat wij ons een juist denkbeeld kunnen vormen van den inventaris van een versterkt huis in die dagen. Volgens daarop gestelde kantteekening werd dit „clagelibell" 16 Januari 1497 overgegeven door der rechten doctor Philippus Sigwin, en daar hertog Karel op de oproeping van 13 September 1495 bij protest van 3 October 1496 verklaard had niet vóór het Rijkskamergericht te kunnen verschijnen, werd op 10 Februari 1497 opgedragen aan Willem Burggraaf, officiaal des lands van Heusden, Nicolaas Burggraaf, deken te Heusden, Wouter, pastoor te Herpt, Dietrich Spiringh van Well en Johan Bruber om in zake dezen klaagbrief getuigen te hooren.

Dat deze opdracht volvoerd werd, bewijst een stuk van 18 folio bladzijden, waarin opgeteekend staan de verklaringen der getuigen, die op 8 Mei 1497 in de stad Heusden gehoord zijn.

De verdere afwikkeling van deze zaak blijkt niet uit het staatsarchief te Wetzlar, waarin de volgende bescheiden bewaard worden, die betrekking hebben op dit rechtsgeding:

I. Clagelibell der Jouffrauwe Johannen, Peter von Hemerts eheliche huyszfrouw, in ihrer sache gegen Karlen von Egmondt, herzocg von Geldern, und cons., producirt am koniglichen cammergericht zu Frankfurt am 16 Januarii 1497 von ihrem anwalt Dr. Philipp Sigwin.

Zonder datum. In 1495 werd de klaagbrief bij het Rijkskamergericht aanhangig gemaakt, en volgens daarop gestelde aanteekening werd deze op 16 Januari 1497 door Dr. Sigwin ingeleverd.

II. 13 September 1495. Oproeping van hertog Karel en

---

1) Mede vermeld onder no. 247 van mijn inventaris van het archief van Nederhemert.

consorten om zich vóór het Rijkskamergericht te komen verantwoorden.

Hertog Karel verscheen niet, doch zond een protest, gedateerd 3 October 1496 1), waarin hij verklaarde niet te kunnen verschijnen.

III. 10 Februari 1497. Commissie tot het hooren der getuigen 2).

IV. Nomina commissariorum in causa domine Johanne de Porroy.

V. 8 Mei 1497. Verklaringen der te Heusden door boven aangeduide commissarissen gehoorde getuigen.

Ofschoon het in de Wetzlar'sche Beiträge uitgegeven stuk in hoofdzaak gelijk is aan het „Clagelibell", komt het mij voor, dat dit bekendmaking in de werken van Gelre verdient, ook omdat de meeste der Geldersche plaats- en persoonsnamen in het eerste stuk allerjammerlijkst verminkt zijn. Ten bewijze dienen deze staaltjes: van Hasten = van Haeften, van Twyl = van Tuyl, Harwuin = Harwinen, Schaurwind = Snydewind, Waal = Well. In den aanhef, waarin de met het getuigenverhoor belaste commissarissen genoemd worden, spreekt hij van den pastoor van Herxt (l. Herpt) en van Dietrich Spiringk van Veel (l. Well).

Clagelibell der jouffrauw Johannen, Peters von Hemert eheliche huyszfrauwe, in ihrer sache gegen Karlen von Egmondt, herzocg von Geldern, und cons., producirt am koniglichen Cammergericht zu Frankfurt am 16 Januarii 1497 von ihrem anwalt Dr. Philipp Sigwin.

Vor euch, hochgeboren fursten, gnedigen herren camerrichter, erscheint anwalt der ersamen jouffrawen Peters von Hemert eliche huyszfrauw, im rechten und beclagt sich weder Karlen von Egmondt, der sich nent herzocg zu Geldern, auch allen stenden, graiffen, bannerherren, ritterschafft, die vom adell, stitt 3) und commun, auch insessen and underthan des landts Geldern und der graiffschafft Zutpfen, scholtitz, burgermeister,

1) Uitgegeven in Nijhoff's Gedenkw. VI, no. 191.

2) Uitgegeven in Wigand, Wetzlar'sche Beiträge II, S. 291—301.

3) = steden.

schepfen und gemeyn burger der stadt Saltbommell und die gemeyn nachburen und insessen von Amoroyden und Waill 1), Elizabethen von Flordorp, Wilhelmen Aszwiin, iren huyszwert, und yr kind N., wylant Gerhardt von Werdenberg gelossen 2) erben, und alle, die so desselben Gerharts gutter innhaben; auch wylant Arnolt von Malburg erbnemen, N., wilant Johans von Haften verlossen witwen, und ire kind und momper, Arnolten und Mertin von Tuell und gemeyn nachburen von Brakell, Johan von Alest 3) und die gemeyn nachburen von Alest, Gerhart und Johan Rickh, Henrich Kock von Opinen mit den gemeynen nachburen von Solichem 4), Johan von Tuell, Gerhart und Albrecht Posthelter, burger zu Nymegen, Peter Gier, Herman Pieck, Johann Fry, Johan Schutt und N. Schnewynd mit iren helfferen und anhengern, Mays Claus, Arnolt von Trackenburg und die gemeyn nachburen von Harwynen, N., wilant Arnolt Corsenns verlossen erbnamen, Rudolff Rynck und Arnolt von der Molen und alle andere personen vor sie inn rechten genogsam erschinende, und bryngt vor inn libels- oder sust 5) inn sleghter clagswyse diese nachgeschreben artickell und punct, mit beger die wederparthyen darzu zu zwyngen rechtlich besonder und semptlich antwort darzu zu geben, erbittende die vermeynten punct, sovyll recht ist, dar zu brynghen, doch nit uberflussig, dan alleyn zovyll syner parthyen not ist, davon protesterende innsonderheit.

1. Vorbehalten solich protestacion sagt und setzt procurator vorgeschreben, das jouffrauw Johanna vurgeschreben und ire eltern haben besessen und ruelich inngehabt das slos Poderoy inn lande von Geldern gelegen uff der Maissen, im kirspell Poderoy, mit syme zugehor, gult 6), renthen und herlickeit bysz zu irrong und gewalt nachgeschreben, zehen, zwenczig, vierzig, sechszig, hondert jar und uber mentschengedencken oder so lange als von recht nott ist; das ist ware und bewiszlich.

2. Item sagt procurator, das die vorgeschreben jouffrauw Johanna und ire eltern vurgeschreben das slos mit syme zugehore, also wie obgeschreben ist, besessen haben vor ir erblich und eygen gutt; das ist ware und magh bewist und genogsam darbracht werden mit brieff und segell, die sy darumb gehabt

---

1) Ammerzoden en Well. 2) nagelaten. 3) Aalst. 4) Zuilichem.
5) sust, sunst = sonst.
6) Inkomsten, rente; ook rentegevend goed. Vgl. Nijhoff, Ged. I, No. 202, 208.

hatt und sy beraibt isz inn innemong des obgenanten slosz.

3. Item das darumb Gerharten von Werdenberg noch Karlen von Egmont und andern stenden und person des landtz von Geldern und graiffschafft von Zutpfen noch sust niemant gezempt hatt der vurgeschreben jouffrauwe Johanne inn solichen iren besesz der vorbemelten slos mit syne zugehore zu irren und sy soliches besesz und innhabung zu entsetzen noch ire gutter zu entfremden; das ist also ware.

4. Item das alles nit angesehen hatt Gerhart von Werdenberg, vermeinter hoeffmeister des landts von Geldern, mit synen hulfferen im dry und nuntzigsten jar des vierzehenten tages des monts Aprilis von wegen herren Karle von Egmondt und des gemeynen landts von Geldern und graiffschafft Zutpfen das vorgeschreben slos Poderoy on alle recht und rechtlich ursachen geweltlich uberfallen, iren huyswert und iren son darinn gefangen, auch sie, ire mutter und diener und dienerin gefangen, onzemlich gehalten, ettlich derselben irer diener von leben zum todt bracht und hartlich gemartert;

5. Item alle kleynott, barschafft und huyszraedt, gutter, harnisch, perd, schaeff, koe, swiin und ander beesten, korn, essengewar und ander gutter und hab, by vierzehentausent rinische gulden nit daronder wert, so sy inn dem genanten slos und darby gehabt haben, hynweghgefurt.

6. Item zu clarer anzeugong sagt procurator inn namen wie vor, das diese nachbeschreben gutter synd ingenomen und entvort, als Poderoy inngenomen wart:

Zum ersten an gelt, goldt, silvernwerck, gesteyntt und perlen zusamen wert gewest viertausent gulden rinisch an gold.

Noch an kleidern: ein frauwen langen tabert von roden golde und einen swartzen fluelen langen gefoderten tabert, gell beslagen mit golt, silver und andern cleynotten; noch vierzehen fluelen taberden und rocken; noch sechs und zwentzig fiin lange gefoderte taberden von laken, mit zweyn gefoderten langen frauwenmantellen; noch einen fluelen manstabert gefodert mit lotsen 1), dry mantell gefodert mit laken von damasch, vier fiin gefodert laken taberden, dry fluelen wambisch und ander kleider, zusamen wert gewest viertausent gulden.

Noch sechszig bett mit iren zubehoren, synt wert gewest dryzehenhondert gulden.

1) lotse, lutze?

Item zweyhondert sitzkussen, tapetery, wollen laken, kleyn lynen laken, hymde, docher 1) und allerhand lynnenwaet, ist wert gewest tausent gulden.

Item noch an copperwerck, zynnenwerck, metallen werck und brauckethel mit synen zubehore, wert gewest echthondert gulden.

Item anderthalb hondert morgen korns, das uff dem acker stond, und weisz, wert gewest zweytausent gulden.

Noch an korn, das uff dem slos was, fleisz, saltz, botter, kese, weisz und allerhand fictualie und kost uff dem slos waren, siin wert gewest sebenhondert gulden.

Item ein cantoir, trisoir 2), kisten, bedstede und anderhand holtzwerck, wert gewest vierhondert gulden.

Item an boissen, slangen, vogelers, hackboissen, hantboessen, boiszpulver, salpeter, sulphur, piill, stelen armburst, wynarmburst 3), steckharnisch und ander platt harnisch, rinckharnisch mit dem das darzu behort, wert gewest tausent gulden.

Item achtzigh perde, funfftzig ossen und koe und vierzig swiin, schaeff und ander beest, wert gewest zweitausent gulden.

Item an scholt sy uffgehaben haben, die man jouffrauw Johanne und huyswert schuldich was, tausent gulden.

Item sy haben auch ire renten vier jaer lenck uffgehaben: machen iglichs jars vierzehenhondert gulden.

Item darzu haben sie ire hussen, berg abgebruchen und abgehauwen ire bomgartenbaume, daran sie ine schaden gedan zweitausent gulden.

Item noch genomen an kilchen, kasufelen, libery 4), miszgewandt und das laken, da man ein casufell und zwo chorkappen aiff sold machen, von fluelen gekermesiit, wert gewest vierhondert gulden.

Item diese sach zu uberfolgen an der Romisch Koniglichen Majestat und Syner Majestat son und anderwo mer.

Auch irem man und son vier jaer lanck, diewill sie inn gefenckniss gewest, da sie noch inn siin, vor ire zerong, kost mer dann zweytausent gulden.

Item genomen alle ire lehenbrieff, rentbrieff von allen iren guden, die sy hatte, und sonderlich eynen brieff, dainn und

1) doeken. 2) tresor = bergplaats voor kostbaarheden.
3) Waarschijnlijk verschrijving voor wyntarmburst.
4) boekerij. Misschien bedoelt hij misboeken enz.

mit hertzog von Geldern, der zu der ziit gewest ist, ene uffgedragen und verkaufft hatt der vurgeschreben jouffrauw Johanna aldern das slos von Poderoy mit der herlicheit, hoch und nider, mit mer andern guttern, begriffen inn demselben brieff, und eynen brieff besegelt mit hertzogen Edewart von Geldern segell, als nachfolger siins vaders, der denselben kauff und uffdracht confirmert hatt, und also von hertzogen zu hertzogen von Geldern confirmert bys uff den dag der obgemelten innemong des slos Poderoy.

Item noch einen scholtbrieff, besegelt mit des hertzogen von Geldern segill und mer andern segillen, dainn derselb hertzog bekent schuldich zu siin funfftausent gulden geleenden gelts der gemelten jouffrauw Johannen voraldern.

Item noch genomen an lot hondert gulden.

7. Item das solich vorgenant kleynot, kleyder, bett, boissen, perde, ossen, schaff, korn, doech, harnisch und ander angezeugt gutter ire dozumaill genomen und schaden, sy deshalben erlitten, und auch uffgehaben nutzong, von ziit des innemens bysz her, von iren gulten und renthen, so sy zu dem slos gehorich und auch sust im lande Geldern gehabt hatt, wert gewest siin echt und zwentzigtausent gulden rinisch. Und ist inn dieser som niet gerechnet das sloz Poderoy mit syner hirlicheit, noch auch das eigenthum der renthen und gulten, felt und landt, sy im lande von Geldern gehabt hatt, noch auch die obgemelt brieff, das alles jouffrauw Johanna, wie recht ist, mit irem eid mag und wyll beweren.

8. Item es siin auch solich obgemelt brieff alle und igliche inn dem slos gewest zu der ziit das inngenomen wart, der sy dermaisz entsetzt worden ist, das die gemelt jouffrauw Johanna mit irem eid, wie recht ist, mag und will beweren.

9. Item das Gerhart vurgeschreben mit synen hulffere diese vorgemelten gutter under sich uiszgeteilt haben; das ist ware.

10. Item zu ercleren diese artickell setzt und sagt procurator inn namen und von wegen wie vor, das zu zyten als Gerhart vorgeschreben, vermeynter hoffmeister, van wegen und inn namen herren Karls von Egmont und des gemeynen landz zu Geldern und graiffschafft Zutpfen das slos Poderoy inngenomen hatt, demselben Gerharten haben gehulffen innnemen und die gutter vurgeschreben gedeilt und noch innhaben:

Zum ersten: Johan von Hafften mit synen dienern Arnt von Malburg.

Item Sander von Tuell, scholtis zu Brakell, Arnt von Tuell mit den gemeyn nachburen von Brakell.

Item dieselbigen von Brakell enthalten ir und onbruchen mit denjhenen, so inn dem sloz Poderoy siint, vill ire gutter, gult und renthen.

11. Item scholtis, burgemeister, schephen und rathe der stadt Saltbommel siint komen zu Poderoy, sobald das innge-nomen was, und haben Gerharten vurgeschreben allen mogelichen bystandt gedaen und vill gutz von Poderoy gefurt gen Saltbommel und da gebrucht under gemeyn burgern.

12. Item desglichen Elizabet von Flodorp, Gerharts von Werdenberg mutter, itzu Wilhelm von Aeszwiins eliche huysz-frauw, isz mit drien iren kinden komen, als Gerhart, ire son, das sloss hatt inngenomen, und hatt die slossen von den kisten und trisoren geslagen und daruisz genomen kleyder, kleynot nach irem befallen, und hatt zwen wagen geladen mit gutter und hynweggefurt.

13. Item dieselbige Elizabet, als Gerhart vurgeschreben erschossen ist worden, kheyn kinder hynder eme gelossen, hatt sie sich irs sons als ein erben underzogen und angenomen.

14. Item die von Ameroden und Weell haben auch helffen bruchen und hut 1) by tag pruchen vyll land und gutter zu Poderoy zugehorich.

15. Item Johan von Aelst mit den gemeyn nachburen und inngesessen zu Aelst enthalten und bruchen sich auch vyll gutter zu Poderoy und jouffrauw Johanna vurgeschreben zugehorich.

16. Item Henrich de Kock von Opynen hatt von dem slos Poderoy vyll gutz lossen furen mit wagen durch siin huyszfrouw und diener und hatt die gutter noch hut 1) by tag inn.

17. Item die von Solkem haben gebrucht ire gutter zu Poderoy ir zugehorich.

18. Item die von Herwynen mit Arnt von Drakenburg enthalten und bruchen sich vyll gutter, und sobald Poderoy ingenomen was, so siint komen die gemeyn inngesessen zu Herwynen zu Poderoy und haben genomen die perd, koe mit vyll andern guttern, und die under sich geteilt.

19. Item Herman Pick, itzu amptman zu Bomell und von Bomellerwert.

---

1) voor heute.

Item Peter die Gyer, rentmeister aldar, Johann die Rick und Gerhart die Rick haben inne die gutter und land, die jouffrauwen Johanna und irem huyswert zugehoren und sye inn Bommellerwert gehabt haben.

20. Item die erbnamen Arnt Kerstginsson, Gerhart Rinck, Arnolt von der Molen siind schuldich jerlich zyns, zwey und zwentzig gulden rinisch, und willent der nit bezalen, darumb das ir die brieff genomen siint und die nit mogen anzeugen.

21. Item Johan Stut, Sneuwynt, Maesz Claesson siint gewest und noch siint die principaell capitein uff dem slos Poderoy und haben das verwart von wegen herren Karls vurgeschreben und des landtz von Geldern und graiffschafft zu Zutpfen.

22. Item das jouffrauw Johanna vurgeschreben, ir huyszwert und son, die noch hut by tag gefangen siin, durch solich vorgemelt entsetzung, beraubong und gewalt, sy zu Poderoy und anders wie vor von wegen Karle von Egmont vurgeschreben und des lants zu Geldern und Zutpfen durch vorbemelten personen erlitten haben, inn gantz ellend geweist und gefurt siint worden; das ist ware.

23. Item das Gerhart von Werdenberg mit synen obgemelten hulffern das slos Poderoy mit siin zugehore und guttern vurgenant inngenomen hat von wegen und inn namen herren Karle vurgeschreben und des gemeynen landts von Geldern und graiffschafft zu Zutpfen.

24. Item das her Karle vorbestimpt und das lant zu Geldern und graiffschafft 1) zu Zutpfen denselben Gerhart von Werdenberg nach solichen innemen des slos Poderoy mit siin zubehorung und beraubong und entsetzong der vurgeschreben gutter haben gehalten inn irem hoeff, huyssong und land und gehalten und gebrucht vor eyn hoeffmeister des landtz zu Geldern und alle gonst und fruntschafft bewist; das ist ware.

26. Item das darumb her Karle und das gemeyn lant zu Geldern und graiffschafft Zutpfen schuldig siint jouffrauwen Johanna das slos Poderoy mit synen zugehorong, gult, rent und gutter, so sy und ire man im lande zu Geldern gehabt hatt, mitsampt genomen gutter und uffgehaben nutzong und schaden daruff gegangen und erwassen weder zu geben oder zu bezalen schuldich siin, und iren huyszwert und son unpil-

1) De regel begint hier in het handschrift, waar op den kant staat: XXV.

licher wyse gefangen on alle entgeltnisz ledig zu zelen 1); das ist ware.

28 2). Item das jouffrauwe Johanna vurgeschreben dickmals und noch ire slos mit syme zugehore mit allen genomen brieffen, guttern und hab, auch uffgehaben nutzong weder begert hatt und auch iren man und son ledich zo lossen mit bekerong irs kosten und schaden, das ir bysz an diesen dag nitt hatt mogen gedeien, dann die wederparthyen vorgenant noch hut by tag sich das zu thun wedern 3), ire slos mit syme zugehore, gutter, huyszwert und son geweltich enthalten, weder alle recht und billickeit.

29. Item das alle vurgeschreben puncten und artickell ware ziin und bewiszlich und darvon eyn gemeyn geschrey oder gerucht ist.

Darumb bytt procurator inn namen wie vor mit recht und entlichen orteill zu erkennen und ercleren soliche der wederparthyen vornemen onzemlich gewest sy und ist und herren Karle von Egmont, auch alle stende, graiffen, bannerherren, ritterschafft, die vom adell, stitt und commun und innsaissen und underthan des lants Geldern und der graiffschafft Zutpfen, scholtisz, burgermeister, schepfen und gemeyn burger der statt Saltbommell und die gemeyn nachburen und innsessen von Amoroyden und Waill, Elizabet von Flordorp, Wilhelm Aszwiin, ir huyszwert, und ir kind N., wylant Gerhart von Werdenberg gelossen erben und alle, die so desselben Gerhartz gutter innhaben; auch wilant Arnolt von Malburg erbnamen, N., wilant Johans von Haften verlossen witwe, und ire kint und momper, Arnolt und Mertin von Tuell und gemeyn nachburen von Brakell, Johan Alest und die gemeyn nachburen von Alest, Gerhart und 4) Johan Rickh, Henrich Koch von Opinen mit den gemeynen nachburen von Solckem, Johan Tuell, Gerhart und Albrecht Posthelter, burger zu Nymygen, Peter Gier, Herman Pieck, Johan Fry, Johan Schut und N. Snewynt mit iren helffern und anhengern, Mays Claes, Arnolt von Trakenberg und die gemeyn nachburen von Harwynen, N., wilant Arnolt Corsenns verlossen erbnamen, Rudolf Rynck und Arnolt von der Molen, mit acht und anlaid oder mit anderen zemlichen penen darzu

1) Zelen = verklaren. Zie Lexer, Mittelhochd. Taschenwörterb. i. v.

2) 27 ontbreekt. 3) weigeren, gewoonlijk wedderen gespeld.

4) Het woord und is weggelaten.

zwyngen, samptlich und sunderlich, von sy alle und ein yedern, gantslich oder eyn taill, doch 1) (wesz eyner oder etlich bezallen, 't denen anderen ontheebe und qwiit), die opgemelte jouffrauwe Johanna wederin zu antworten und zu bezalen ire slos mit sym zugehore, genomen brieff, barschafft, gutter und hab, mit gelt, gult, rent und landt obgeschreben oder das wert, so das nit vorhenden were, mit allen uffgehaben nutzong und schaden. Die schaden, genomen barschafft, cleynot, cleyder und ander beweglich gutter mit uffgehaben nutzong acht sie uber echtundzwentzigtausent gulden rinisch, brieff und slos mit sym zugehore, guld und rent darmit nit gerechnet; erbiit sich das mit irem eidt wie recht ist zu beweren, doch Euer Furstlichen Genaden achtong oder messigong vorbehalten; auch iren huyszwert und son on alle entgeltnisz ledig zu lossen mit ablegong kostens und schadens geleden und kunfftigen, davon er protestirt. Das alles und yedern artickell und punct bytt procurator samptlich und sonderlich von eyn ydern inn der allerbesten wyse, darinn Euer Furstlichen Gnaden ampt anruffende.

Vorbehalten diese clag zu meren, zu mynderen, zu andern, etc., wie recht ynd gewonheit ist, etc.

PHILIPPUS SIGWIN,
doctor und anwalt.

Door een gelijktijdige, doch andere hand is op den kant der eerste bladzijde bovenaan geschreven:

Jouffrauw Johanna von Poderoy contra Karl von Egmont und alle stend, graiffen, fryherren, ritterschafft, stitte und commun und insessen des lands Geldern und Zutpfen und ettlich sondere person.

97 XVI Januarii obtulit Sigwin.

---

1) De volgende tusschen haakjes geplaatste woorden zijn op den kant geschreven met een andere hand.

EEN AUTO-DA-FÉ.

Op 26 Mei 1562 gaf de stadhouder van den richter van Doesburg aan het Hof te kennen (Brieven van het Hof met het kwartier van Zutphen, no. 2753), dat hij de hand gelegd had op zekeren Willem Willemss, een inwoner van Kampen, die „etlicke quade end verboede boecken van sommige sectarysen" in het openbaar te koop had aangeboden. Bij onderzoek was hem gebleken, dat deze persoon vermoedelijk „uuyt grooter eenfoldicheyt end simpelheyt" gehandeld en niets van eenige mandamenten, waarbij die boeken verboden waren, geweten had, te meer daar verscheidene burgers aangaande hem zeer gunstige verklaringen aflegden. Hij wenschte derhalve te weten, hoe hij in dezen moest handelen.

Het antwoord van het Hof (ibidem no. 2755), dat ik zeer karakteristiek vind, wil ik hier in zijn geheel mededeelen:

„Erbair und frome, guede vrundt, Wy hebben ontfangen uwe missive in date op ghisteren, daerinne ghy ons verstendicht, dat ghy eenen mit name Willem Willemss, tho Campen wonafftich, zekere quade ende verboden boecken van sommige sectarissen veil und to koop gehadt hebbende, op Sonnendach lestleden aengefangen, allet wyderen inhaltz derselver uwer missive, und sollen van wegen der Con. Maj. tho Hispanien etc., onses allergenedichsten heren, u daerop ter gueder meyninge nyet verhalden, dat ghy, denselven aenfangende, zeer wael gedaen und, wanneher occasie voirfalt, hinfort van geliicken altiit to doene hebt; u wyders des vurs. gevangens Willems und syner boecken halven laetende weten, dat mit toedoen des pastoirs aldaer ghy alle die boecken, soe by hem bevonden, durchsien und die quade und verboden van den goeden affscheiden sult, und folgentz sult ghy hem gefangen mitten quaden boecken, diewellicke ghy voir al ende eerst van mallickanderen riitten und in stucken doen breken sult, ende dieselve boecken alsoe gereten und gebroken ziinde, in een pack, mande off korff mit stroe, polver und sunst materie, die lichtelick brandet, gevult wesende, openbaerlick opter marckt (daer ghy een vuyr to dyen eynde sult hebben doen aensteken) brengen doen und hem Willem idt fuer in den mande mitten selven boucken mit siin eygen handt doen steken ende dieselve alsoe to polver to laeten verbranden bedwingen, een guedt, scharp und vlitich insihen nemende, dat nyemandt eenige derselver boucken ten handen kryge. Und sullicx geschiet ziinde sult ghy hem (daertoe wy u van hoichstberumpter Con. Majesteyts wegen auctoriseren) bannen binnen sonnenschyne uuyt die stadt Doesborch und binnen twee daegen uuytten furstendomme Gelre und graeffschappe Zutphen to wiicken und daeruuyt to blyven ten eeuwigen daegen, op peen van arbitralick aen siin liiff gestrafft to werden, indyen men hem daerinne bevinden kan. Und soevoel die guede boecken off dieghoene, daer die pastoir ende ghy aen twiiffelen, betrefft, sult ghy dieselve van Con. Majesteyts wegen als geconfisqueerde aen u behalden und folgentz die by inventaris aenteyckenen und denselven inventaris ons toefuegen om, dyen gesien, u wess ghy daermit to doen sult hebben, to verstendigen. Und wy bevelen u den Almechtigen. Geschreven tho Arnhem den XXVIIsten Maii XV^c^LXII.

Cantzler etc."

J. S. v. V.

NA DEN DOOD
VAN HERTOG KAREL VAN GELRE.

MEDEGEDEELD DOOR

G. A. STARINK.

Het volgende stuk berust in het archief van Harderwijk, loket 3, no. 34 (vroeger no. 6). Naar het schrift te oordeelen schijnt het niet lang na het oorspronkelijke stuk vervaardigd te zijn. De secretaris onzer vereeniging vestigde mijne aandacht op dit geschrift, dat eenige nog onbekende bijzonderheden bevat omtrent gebeurtenissen en beraadslagingen, die plaats vonden onmiddellijk na den dood van hertog Karel. Wel luidt de titel: „Begraeffenisse van Hartoch Carel", doch hieraan worden slechts enkele regels gewijd. Dit moge strekken tot verklaring van den door mij gekozen titel. Door onderzoek is gebleken, dat het „weercleet" te Zutphen, waarvan in het onderschrift sprake is, daar niet meer voorhanden is.

Daar gegevens uit de jaren 1538—1543 uitermate schaarsch zijn, verdient dit stuk m. i. alleszins de uitgave.

Begraeffenisse van Hartoch Carel
van Gelre lofflycker memorien.

Op Sondach, aevont Scheydonge der Apostelen 1), siin die geschickten van de Ritterschap und hoofftsteden nae Aernhem gereyszet, om die begraeffenisse onses genedigen hern te doen.

Opten Maendage sin Sin F. G. eerlich begraven mit processien nae der ordinantien in sent Eusebius-kercke, daer drie

---

1) 14 Juli.

missen gesongen wurden, die eine de Trinitate, die andere de Domina, der darde Requiem, die die Praest van Arnhem, die Decken van Zutphen ind die Pastoir te Arnhem deden, ind uyt der kercke mitter processien weder opt Hoff gegaen, ind die Landtschap in die Rose gaen teeren 1).

Des Dincxdaeges ind Goensdaeges siin die stede somwile mitten executoren te raide gegaen, dan wes aldaer gehandelt, is my onkundich, want ick daer niet by en was.

Des Gudesdaiges savonts is die furst 2) te Aernhem staetlich ingekomen, ind die Landtschap Syner F. G. onder oigen gereden. Huldinghongh van Siin F. G. van Cleeff.

Des Donredaeges Siin F. G. te Arnhem gehuldiget, den eedt eerst op die raedtscamer doinde, ind die borger oiren eedt opten marckte met relatioen van Poilwick, dat Sin F. G. de stadt van oeren privilegien te holden gedaen hedde, ind die Cantzler den burgeren den eedt vurhielt mit begeerte dat sie doch eindrechtich sin wolden ind oproir vermyden, sich voirt halden als getruwe ondersaeten: Siin F. G. solde hun weder ein guet furst ind genedich heer sin.

Desen dagh is dat golt geopent ind gewegen. Des Fridages is Siin F. G. mitten Raiden ind de Lantschap weder achter in den Hoff by einanderen gecomen, dair alsdoe tot Gelresche Raiden gekairen sin uyt elcker quartier ein, als uyt Nyemegen Johan van Rossum, Ruremunde Dederich van Lep genant Hoen, Zutphen min jonckher van Bronckhorst, Aernhem die greve van Moerze, ind Marten van Rossum tot marschalck, in die cantzelrie Viirsen, want hie de leenboeck in aller dinge kundich were; und Wilhelmus Mullickhem om des rueterwercks wille, oft van noiden wer; ind Augustinus ind Amstelt vur clerck op Veluwen, Henrick Gepken vur bade ind Johan Noerinck vur onser gen. frouwen bade.

Dairnae hebben die Raide vurgegeven woe idt noidich wer, dat men die registeren ind boicke van den domeynen ind renthe visitierde ind in bewaer gelacht werden, daerop averkoemen, dat die durch Viersen ind Augustinum visitiert wurden, dair alsoe die furst by schicken wolde den greve van Moerse ind den Cantzler ind dat sie achter Viersen in bewaer gestalt wurden.

---

1) Zie ook Bijdr. en Meded. IX, blz. 119.

2) Willem van Kleef.

Oick van den Raiden vurgegeven, woe ment mit den schulden halden selde, ind soo onse Gen. Heer dit furstendomb onkundich wer ind niet wuste durch wes ansoicken Sin F. G. totte regieringe met (?) khomen wer ende dat men wolde helpen raiden, met wat ordinantien ind manieren die Lantschap te best onderhalden moicht werden ind in vrede regiert, is in den eersten gesacht, dat daer niemants wer, die van synen frunden daerinne wes te doen ofte sluyten in bevell hedde, dan sie selden einen vurslagh ind ordinantie, alst hon guet beduchte, in schriffte stellen; wolden sy geerne ten besten helpen raiden ind ein iegelyck verhaell an sine frunden hebben. Doch ten lesten aeverkoemen een deel van de Lantschap to ordineren, die des anderen daeges dairup by einanderen quemen, daervan toe tractieren ind voirt, woe men mitten schulden holden solde, want rueters dair stonden ind op swaeren kosten aldair te Aernhem leggen, ind oer solt voorgenge (?) ind oer betaelinge hebben wolde; voirt om oproer in den steden te vermyden.

Hiertoe siin verordent geworden vier Raeden, als miin jonckher van Bronckhorst, die greve van Moerze, Praist van Santen ind Cantzler ind die geschickten van den hoofftsteden, die dair weren.

Opten selven morgen is hier lange kallinge gevallen mitten landtrentmeister Erckelentz van dat huys to Hatthem in to done, ind presentierde sich oirboedich darin to doen, wanneer hie van syne penningen vernuecht wer, die de kinderen van Camphuysz daerop liggende hedden 1), ind die provisie, die hie daerop gestalt hed, hem vernuecht wer, ind die timmeringe, hie daerup gedaen hedde, affgewilliget wer; ind soo int annhemen Johan van de Horst die jaerschar 2) gevolget hedde, dat hie daertegens oock die jaerschar behalden muchte, daermit sich genochsaem erbaden wolde hebben, inde begerde syne burge, die hy gestalt hadde, to quyten. Is hierup aeverkhoemen, dat men met den kinderen van Camphuys op oer somme handelen solde, alst voirt geschach, ind alsoe gehandelt, dat men hen jaerlicx uytten huyse vesten sall 1_c g.gl. gout ter tiit die penningen betailt sint; ind dat die landtrentmeyster binnen drien maent siin reeckenschap doen solde: wes sich dan theindes die reeckenschap bevonden van den sinen verlacht te hebben, solde men

1) Vgl. Hoefer, De vesting Hattem en haar kasteel, Bijlage VII. Gelre VII, blz. 128. 2) Volgens Oudemans: jaarlijksche oogst of inzameling.

hem betaelen ind die timmeringe affwilligen ind die jaerschaer volgen laeten, dair men hem burge vur stellen moste, alsz den drosten van Cranenborgh mit noch einen; des heefft Erckelents weder burge moeten stellen, niet tou ontwicken ind binnen Aernhem te blyven, die (?) ons Gen. Heer dat huys inhedde.

Sus is in den handelingen aldair gesacht geworden, woe sich Bentinck ind de burgeren te Hattem mitten anderen verbonden solden hebben niemant in to willen hebben, eir sye Erckelents voir hoifft segen, des sich doch Erckelents ontschuldiget heefft, dat hie daervan niet en wuste, ind de Landtschap heeft dat niet voor guet van Bentinck opgenomen. Soo is doch middelen tiids ongefierlyck Johan van Linden aldair in den Hoff gecoemen van Hattem, die daernae gevraight wart, ind sachte dattet soo niet en wer; doe heefft Erckelentz weder burge gestalt.

Naderhant heeft ons Gen. Heer begeert van mynen jonckheren van den Berge 1), dat hie die saecke 2) tussen siin Ed. ind den van Wysch an Sin F. G. mit todoen der Lantschap stellen, verbliven ind compromittieren wolde in sulcker gestalt alst concept vurgelesen wardt, die daerup nae siin bedencken darin schwerlich gehalden, doch ten lesten alsoe ingegaen heefft. Is alsoo der van Wisch 3) mitten selven concept ind botschap beschickt gewerden durch die geschickten van furstlichen Raide, als die Praest van Santen ind drosten van Cranenborgh, Christoffel Schenk, Shoin (?) ind geschickten van den steden. Ind alst siin Ed. vurgegeven wart ind mede angetogen, dat sy durch hon selven . . . bastertbruder ofte imants anders aen malcanderen niet keren solde 4), heefft sin bedencken genomen ind ter antwoort gegeven, wiewall het hem schwerlich wer, dat als hie restituiert wurde, wolde hie sulcx ingaen ind oick sich an den van den Berge niet keren ind oock guet seggen vur syne diener ind den hie mechtich wer, dan siin bastertbruder Johan van Wisch wer hem ein wiltvoegel: den en hadde hie in syner mach; dair en konde hie niet vur laven, und wiewaill hie van allen hierup onderricht wardt, dattet geheel nedergelacht siin moste ind waill toesien wat hie dede: wante, wurdet nu niet gefonden, soldet by eventeur nummer

1) Graaf Oswald van den Berg (1508—1546).

2) Zie hierover o.a. Pontanus, f. 767; van Spaen, Inl. I, blz. 381.

3) Joachim van Wisch.

4) Deze woorden zijn niet duidelijk. Vermoedelijk heeft de afschrijver hier eenige woorden overgeslagen.

gefonden worden, ind onse G. H. en wolde daer niemants inne uytgesondert hebben. Is nochtans der tiidt daerup verharret ind alsoe blyven staen, dat hem van den Raiden gesacht wardt int affgaen, hy solde sich beter in wat bedencken.

Opten Saterdagh die verordenten van den Raeden ind steden by eenanderen khoemende hebben vurgenoemen te kallen van den schulden, ind eynen groeten stoet gehadt, want sie gein manier finden konden, daer die mede betaelt moichten werden, want dair niet voill en was, ind datter aever 20m gl. uytgegeven were. Ten lesten bedacht dat testament te oepenen, woe diepe sich dat beloepen solde, ind off men dair wes afftrecken mochte. Want onse G. H. sich in geinen schulden te betaelen geven wolde ind sich daeromme oock noch niet bloit geven wolde, dat hie rechte erffgenaem wer totten furstendomb van Gelre, dair hye nochtans bescheits genoch van hedde, dair hie tegens die Bourgonschen vulstaen muchte. Wante geve Sin F. G. sich dairin, soe moste Sin F. G. oock sich in de schulden steecken ind in anderen tractaten, die onse G. H. loffelicker gedachten gemaeckt hedde. Alsoo ten lesten verkalt, dattet testament gelesen wert. Daerinne stunt van onser G. F. tucht ind dat men oerer F. G. ein erlich ind furstlich trifoir (?) uytrichten solde; item sin bastartkinder besorgen, ind Zeiger van Arnhem, Hermen Barbier ind Knippenborch eerlich loenen, stellende 'tselve alles tot discretion der executoren, die doch buyten die Lantschap daer niet in handelen wolden. Middeler tiit heeft die Lunenburghsche cantzler begeert die Lantschap te spreecken, dairtoe geschickt wurden, mit thoedoen des greven van den Berge, mr. Jacob Canis, Camphuis, Oth Keyer, Vuyth Rutenborg, dien hy eerst getoent heeft ein credentz ind montbotschap gedaen nae vermoge syner instructie mit averleveringe einer copie des hylicxbrieffs.

Daerup die gedeputierden antwoerden, dat sy den hylicxbrieff nywerrelde gesien en hadden, ind dat onse G. H. sulcx ind dergeliicke altiit by hem selven gehandelt hedde, ind daeromb inholt des hylicxbrieffs hon onbewust; niettemin zy en weren dieghoene niet, die onser G. F. aifftrecken wolden, dan sie wolden die dinge aeversien ind dair soo an sin, dat sich oer F. G. ind die Lunenburghsche heren die Lantschap niet to misdancken hedden.

Als dese geschickten weder in den Raedt quemen, is aeverkaemen, dat men dat silverwerck averslaen solde ind onse Gen.

F. ein cantoir uytsetten, dair men meinde mit eeren to volstaen, als geschach, ind dat silverwerck opgeschreven. Ind soo dan oire F. G. sich leite beduncken, dat oire G. vuruyt hebben solde, dat oire G. in oire G. inkomst geschencket ind sus degelicx op oire G. khameren gehadt hedde, is aeverwegen die grootheyt der schulden ind vur guet aengesien, dat men twee vergulde kannen mit ein verguldem koip uytsetten solde ind dem sunsten (?) schencken, als geschach; ind wes averbleven, solde men onse G. F. halff kommervry aeverlaeten, ind de ander helffte vermunten laiten tot betailinge der schulden, des oiren G. soe berichtet wurde ind des ten lesten vredich gewest, dan wer dair sus wes verguldes, dair oire G. gadinge in hedde, solde men ein cleint niet ansien.

Des Sondaeges is voirt geraetslaget van die basterden, dat die elck hebben solden II^{c} gl., die men hon verhantgelden solde, hent men saghe, waer men die affnemen mochte.

Item Zeiger van Arnhem solde hebben XV^{c} gl. gl.

Mr. Hermen Barbier V^{c} ryder gl.

Die jonge Knippenborch II^{c} ryder gl.

Item gekalt geworden, dat die stede sich wolden laeten sedigen met VIII^{m} gl., die sie onder sich eyns werden solden to deylen.

Item dat men einen generalen rentmeister setten solde.

Item van den geschot und attelerie, soe sich Tiell, Bommel ind Harderwiick beclaechden, dat oers geschot dair een deel mede wer, soude men 'tselve laeten besichtigen, ind wes des wer, dat men sulcx volgen liete.

Item dat men schriven solde aen Mauritius omb de gestalt van den domeynen ind renthen te erfaren.

Item van Aelbert die vur . . . ., dat hie den Bourgunthschen uyt den oegen koemen mochte toe Griethuys.

Item Aleff van Keppel gestelt te werden tot bewaerer des schultampts to Lochem.

Item is aeverkoemen die rueter, die aldaer gelegen hebben, dat men die betaelen solde die VIII daege, die sie daer gelegen hedden, ind dat derde dhiell van oer achterwesen.

Item to gedencken, diewill die knechten orloifft, dat in den steden een ordinantie gemaickt worde, inden enige vann den steden noit hedden, dat alsdan ylck stadt weeten moge met wouveel luyden de eenen de anderen toe hulpe comen sall, ind die dat nechste gelegen, oick die hulpe sonder vertoich ind dat ylenste te schicken.

Item dat compromis tusschen Berge ind Wisch is huiden geëndet und hebben malcanderen die hant gedaen.

Onder stont:

Is naer collatie bevonden te accorderen mit siin weercleet, berustende in die archieven der stadt Zutphen, ende mit die hant van den secretaris geschreven naer uytwysen van die olde prothocollen van kentnissen.

Orkonde my onders.

Was onderteyckent:
H. HOSELMAN, Secret.

GEBED VOOR DE REKENKAMER.

Registrature van 't formulier des gebeds, 'tgeen voormaals in de Kamer gebeeden wierd.

Saturni den 26 May 1792.

Haar Ed. Mog. hebben goedgevonden dat het formulier des gebeds, waarvan haar deeze Kamer na de Reformatie in vroeger tijden, met omissie of verandering van het onderstreepte daarin, bediende, en 'twelk geschreeven op pergameen en gevat in een houte lijst alnog agter de bureele hangt, in dit boek van Allerhande Zaaken zoude worden geregistreerd, om daarvan memorie te houden, en wel inzonderheid, dewijl het schrift daarvan aan 't vergaan is:

O Godt des hemels ende der eerden, ghy Vader onses Heeren ende ewygen Salichmakers Jhesu Christi, mitsgaders den heyligen Geest, ewige ware Godt! diewelcke den geheelen eertbodem in senen coninckriicken ende heerschappyen uutgedeylt hebt ende daeraver heeren ende regierders nae Uwen willen stellet, opdat alsoe die inwonende volkeren, siinde het werck Uwer handen, in goeder justitie, warer eenicheyt ende principalick in Uwer heyliger vrese onderhalden mochten werden, ende oick daeromme allen wysen hare wiisheyt, allen verstandigen haer verstandt ende gebuerlicke autoriteyt gevet, insonderheit Uwen christen, die U mit boetvaerdigen herten in den name Uwes eengebarenen Soons daerom devotelick aenroepen.

Avermits het dan godlicker Majesteyt believet heeft ons, Uwe onweerdige dienaeren, in deesen laetsten ende geswinden tyden tot Raden deses Furstendombs ende Graefschaps in desen onsen beroep te stellen, ende wy nu alhier voor den aangesichte Uwer goddelicker Majesteyt vergadert siin om onse beroep, daertoe wy ons sonder Uwe genaede gansch onbequaem bevinden, uut te richten, soe bidden wy Uw gansch demoedelick, dat Ghy ons om Christi willen mit den geest der waerheyt ende des verstands, mit den geest des raedts ende der sterckte, mit den geest der kennisse ende Uwer heyliger vrese wilt bywonen, ende wy also het gericht ende onsen beroep nyet den menschen, maer Uwer goddelyker Majesteyt (by welcken geen onrecht noch aensien der persoenen en is) principalick halden, bedienen ende uutfueren moegen.

O Heere onse Godt! siit ons vriendelyck ende vordert het werck Uwes heyligen dienste ende justitie onder ons doer onsen eenigen Salichmaker Jhesum Christum, diewelcke ons om deses ende alles wat ons meer van noeden is, in den geest ende in der waerheyt aldus heeft leeren bidden, belavende dat Ghy ons genaedelick verhoeren sult:

Onse Vader etc.

Boek van Allerhande Zaaken P, f. 19 verso, Archief Rekenkamer.

SL.

NA BURGEMEESTERS OVERLIJDEN.

Upten Sondach avent Nativitatis Marie virginis, anno Domini XV^{C} ind XXXIX, den soevenden Septembris, is unse burgermeisters, meister Derick van Styenre, siegell entwie gesclagen ind gebraeken in tegenwoirdicheit des gerichts, alz richters in der tiit Gerit Kreinck ind Thomas van Buerlloe. Actum in der raithkhamer.

Gerichtelijk archief der stad Zutfen, Boek van Kentenissen.

SL.

UITTREKSELS UIT HET OUDSTE NOTULENBOEK DER NEDERLANDSCH HERVORMDE GEMEENTE TE 's-HEERENBERG.

MEDEGEDEELD DOOR

F. A. HOEFER.

In dit boek, beginnende met de notulen van het jaar 1617, vond ik allerlei aanteekeningen, die min of meer belangrijk zijn voor de geschiedenis van 's Heerenberg. In verband met de mededeelingen, die reeds over deze stad in de verschillende deelen van de Bijdragen en Mededeelingen van Gelre verschenen zijn, heb ik gemeend, dat wellicht de volgende uittreksels aan sommigen welkom zouden zijn, te meer omdat zij soms aanvullingen bevatten.

Ik heb de chronologische orde niet verbroken, aan den lezer overlatende de mededeelingen over de kerk als gebouw en die over kerkelijke toestanden samen te voegen. Misschien is het niet overbodig enkele toelichtingen te laten voorafgaan.

De stad 's Heerenberg was eens besloten door een muur, welks omtrek nagenoeg een langwerpigen, rechthoekigen vierhoek vormde.

Volgens een in 1727 door Theod. Bücker, geometer, vervaardigde teekening had de veste twee poorten: die Mollepoort en die Ailste Poort, beide in den oostelijken muur gelegen. Ten noord-westen van de vesting lag het kasteel, met zijn voorburcht één afzonderlijk geheel vormende.

Behalve langs den toegang tot den voorburcht van de stad uit in het noord-westen en van daar naar het eigenlijk kasteel, welke wegen thans nog aanwezig zijn, al zijn

bruggen door dammen vervangen, kon men nog in den voorburcht komen over een brug van buiten in den noordwestelijken hoek.

De voorburcht, rondom in het water gelegen, vormde nagenoeg een vierkant, waarvan de noord-, oost- en westzijden bijna geheel door gebouwen ingenomen waren. Op de noord-, oost-, noord-west- en zuid-westhoeken stonden flankeerende torens. De zuidzijde werd door een muur gesloten.

Vóór het kasteel zelf, met zijn front nagenoeg op het westen, lag een plein, afgesloten door een muur in het westen, die met een gebogen lijn aan de vleugels van het kasteel aansloot. Deze muur, behalve van de toegangspoort uit den voorburcht van een wachttoren voorzien, had van boven tinnen, waaronder een weergang, rustende op gemetselde bogen. Dit geheel lag ook rondom in het water.

Uit de mededeelingen, die hieronder volgen, blijkt, dat in het slot een kapel was, waarin de Roomsch-Katholieke heeredienst werd uitgeoefend. Men houde hierbij wel in het oog, dat het kasteel afgescheiden van de stad lag en bereikbaar was van buitenaf.

De tegenwoordige Protestantsche kerk, de vroegere parochiekerk, was vóór de hervorming gewijd aan den H. Georgius en den H. Pancratius. Oorspronkelijk in 1259 gebouwd door Adam I, heer van den Berg, behoorde zij onder de kerspelkerk te Zeddam, totdat zij in 1399 parochiekerk werd.

Willem van der Leck, bijgenaamd de Rijke, liet deze kerk aanzienlijk vergrooten. Omtrent haren toren zegt Slichtenhorst: „De voor desen af-gebrokene tooren van de kerk staet bezyden den eenen hoek op het kerk-hof, bekleed omtrent eens mans hooghte met steen, ende in syne bovenste deelen met leyen; 't welk daerom is geschied, opdat de tooren, als hoogher zijnde, over den Burght niet en zoude heerssen."

Uit de notulen blijkt, dat in 1641 de vraag rees, of de kerk en het kerkhof wel binnen de muren der stad lagen, en dat in 1617 de klokketoren zeer vervallen was en toen hersteld werd. Uit die van 1631, 1632 en 1663 blijkt de treurige toestand, waarin toen althans een gedeelte der kerk verkeerde en tevens dat zij den graven tot laatste rustplaats verstrekte. Die toestand nam toe, zoodat zelfs in 1686 maatregelen tegen ongedierte in de kerk moesten genomen worden.

Het gasthuis, waarvan in de notulen van 1672 sprake is,

werd in 1460 door Willem van der Leck gesticht en was gewijd aan de H. Geertruida. Het gebouw der oude gasthuiskapel met een torentje en twaalf huisjes bestaan nog. De kapel is thans ten deele een woonhuis, ten deele bij de burgerlijke gemeente voor verschillende doeleinden in gebruik.

Bij het beoordeelen van de kerkelijke toestanden vergete men niet, dat de eigenaars van het slot evenals het grootste gedeelte der inwoners van stad en omgeving Roomsch-Katholiek waren. De mededeelingen over de jaren 1672 en 1673, toen het kerkgebouw weer in handen van zijn oorspronkelijke bezitters was gekomen, zijn opmerkelijk.

Dat 's Heerenberg eens een weeshuis bezat, ziet men uit de notulen van 1 Januari 1663.

Ten slotte vestig ik nog de aandacht op de berichten uit 1624 omtrent het hagelkruis 1). Een dergelijk hagelkruis vindt men nog in de nabijheid van de kerk te Beek, gemeente Bergh, en in de aan Bergh grenzende gemeente Wehl.

1624.

5 Junii.

Also Driiss Poren, burger deser stadt Berge, heefft van den graefflicken Bergsen huise eenig vry gut toe Stockum liggende, waervan er Driiss neffen dat gebeurlicke vrygelt und tins, 't welck er an gemelten Bergsen huise betaelt, ooc den armen, so onder dat hagelcruiss toe Stockum jaerlix toe vergaderen plegen, schuldich iss jaerlix toe geven und toe betalen een malder roggen; terwyle averst sodanige vergaderungh under die hagelcruissen uit beweglicke oorsaeken siin affgeschafft und die daertoe verordineerde almosen in steden und dorpen tot underholdinge der armen door die angeordnete diaconen und almosiniers derselve kercken worden ontvangen und weder uitgedeilt, soo enz.

1631.

Den 22 Maii.

Is wederom vermaen geschiedt aen den kerckmeester omme

1) Deze hagelkruizen waren gewijd aan de weerheiligen: Johannes en Paulus, wier gedenkdag 26 Juni was, opgericht ter eere dier heiligen en tot afwering van hagel. Nog waren aan die kruizen soms op een bepaalden dag uitdeelingen aan armen, in Duitschland „Hagelspende" genoemd, verbonden. De zgn. „Hagelfeier" had in Noord-Duitschland meestal den Vrijdag na Hemelvaart of daaromtrent, plaats, in Midden-Duitschland den 26 Juni.

te versien, dat de sulder in de kerck dichtgemackt worde, daemede den stoff ende duyvenmist niet van boven op die bancke viele.

Den 1 December.

Is de kerckmeester wederom verinnerst worden van boven verhalden stucken ende besonders, dat hy die portael aen die kerckdeuren laete maecken offte ennen menschen bestelden, welck die deuren op ende toemaeckten ende die honden uytte kerck dreven.

1632.

Den 10 November.

Ist de kerckmeister wederom vermaent om het portael aen die kerckdeur laeten te maecken.

1637.

Den 22 Octobris.

Is in den kerckenraet beslooten seecker request aen den magistraet deeser stadt in te geeven noopende eenige poincten, die onser gemeynte seer schadelyck siin, als:

1°. Dat hier ter plaetse, geliick ooveral in de Vereenigde Provincien, de gemeene ordre, gestelt op het inkoomen der Jesuiten ende geestelycken des pausdoms van neutrale plaetsen, meede mochte onderhouden worden;

2°. Dat Haer E. gelieve te praecaveeren, dat geen publycke exercitie der paepsche religie binnen haere statsmuyren en geschiede;

. . . .

8°. Dat Haer E. wille gelieven te praecaveeren de profanatie des Sabbaths, alsmeede der drie hooge feestdagen, die alhier — volgens lants ordre — nae den ouden stiil behooren geviert te worden.

Op deese alle is versocht schriftelycke apostilerde antwoort ende den 27 Octobris int gerichte overgegeven. Daernae verscheyden gerichtsdagen mondelyck door den praedicant antwoort versocht, maer is afgeset.

Eyndelyck den 16 Februarii 1638 hebben sy ter antwoort gegeven: Sy wilden daerin versien, wanneer der in oovertreeden wiert.

Daerop heeft den praedicant geantwoort, datter genoech

oovertreeden was; sy souden 't request leesen laten, hy wildet haere bewysen. Versocht desweegen wederom schriftelycke antwoort, ofte hy soude de saecke voor andere moeten dragen.

Hierop heeft hem Otto van Groenen, als richter in absentie des burgemeesters, geantwoort: „Gy en sult geen ander antwoort hebben. Doet u beste, doet wat gy kunt", met veele andere ongestuyme, snuyvige woorden.

Waerop de praedicant hem ende siin gemeynte beklagende van 't stathuys is afgescheyden.

1638.

Den 18 Februarii.

Is van den praedicant in den kerckenraet rapport gedaen hetgene soo hem den 16 dito van den magistraet was geantwoort op de puncten, die haer door request den 27 Octobris 1637 waeren voorgestelt. Welcke antwoort boven by hetgeene den 22 Octobris in den consistorio verhandelt was, is bygevoegt.

Den 9 Martii.

Heeft den praedicant den kerckenraet doen vergaderen ende haer voorgestelt, hoe dat hy, tot Deutinchem geweest siinde den 8 Martii, aldaer hadde aengetroffen de E. Inspectores classis ende van haer verstaen, dat se — nae voorgaende klachte van sommige broederen — oover de conventiculen der paepsgesinde te Hoove geweest waeren ende hoe dat hy oover siin langduyrige swygen in dese saecke was berispt geworden; hoe dat hem oock belast was de saecken daetlyck scriptis oover te seynden, dewiil het noch tiit was.

Deese resolutie is oock daerop in den kerckenraet genoomen ende heeft den praedicant daetlyck seeckere missive aen de E. Inspectores afgeveerdigt, in dewelcke haer alles ende insonderheyt hetgeene den 16 Februarii 1638 principalyck op de drie eerste puncten van onsen magistraet was geantwort, klaerlyck is voorgestelt. Welcke missive den kerckenraet voorgeleesen siinde is onderteyckent, versegelt ende des anderen daegs afgesonden met versoeck, dat den E. Heeren Inspectoren willen gelieven deselve te Hoove te brengen.

Den 9 Decembris.

In deese vergaderinge heeft oock den praedicant den presbyterio voorgestelt, hoe dat eenen Rutger van de Ryviere, heer

van Kerckwiick, vaendrig van capitain Pythaen, in garnisoen liggende tot Emmerick, verscheyden malen van hem versocht hadde, dat hy met siin huysvrou, Agnes Marckgraef, dewelcke hy voor eenige jaeren tot Emmerick by een pape getrout hadde, wederom hier ter plaetsen in denselven aengevangenen houwelycken staet solemneelyck mochte bevestigt ende verbonden worden; ende hoe dat hy, verscheyden reysen afgeweesen ende geremitteert siinde tot de praedicanten der gereformeerder gemeynte tot Emmerick, under dewelcke hy behoorde, deese missive domini Georgii Costii, praedicant tot Emmerick, de dato den $\frac{12}{2}$ December 1638 met een ingelegen attestatie van den pape hadde overgeleevert ende uytgebracht:

Copia epistolae rever. domini G. Costii.

Inscriptio: Eerwaerdigen, godsaligen, welgeleerden, versienigen, seer discreeten heer Burchardt Lomeyer, bedienaer des H. Evangelii,

tot

's Heeren-Berg.

Eerwaerdige heer broeder,

De heer van Kerckwiick, vaendrich onder capitain Pythaen, die deesen U. E. koomt vertoonen, heeft voor eenige jaren sich met een seeckere in huwelyck begeven ende by de pape koomen trouwen, geliick U. E. uyt ingeleyde attestatie sal kunnen verneemen.

Nu ist alsoo, dat Syne Ed. heeft goederen, geleegen onder de jurisdictie van Bommel, alwaer een ordonantie is, dat kinderen, gebooren van ouders, die by de papen alleen getrout siin, niet en moogen succedeeren in haerers vaders aldaer geleegene erfnissen.

Dat is de oorsaeck, dat Syne Ed. gaerne sage, dat syne houwelycksbelofte daerenbooven by de van de gereformeerde religie mochten werden gesolemniseert. Wy kunnen um verscheyden inconvenienten, die by sulcke iteratien alhier souden moogen rysen, Siin Ed. daerin niet gratificeeren.

Desweegen soude hy gaerne sien, dat U. L. aldaer, daer het pauselycke exercitium niet oopentlyck en wordt gepleegt, by de gevoeglickste middelen nae U. E. goede discretie nochmaels haer in houwelyck wolde verbinden ende daervan attestatie alsdan verleenen.

Syne Ed. heeft my versocht daerenthalve U. E. met

deesen aen te spreecken ende versoeck te doen. Ende dwiil ick niet en kan sien, dat daeroover merckelycke difficulteyt by ulieden kan vallen, soo en hebbe sulcks Syne Ed. niet willen weygeren.

Ende daertoe dient deesen etc.

ende was onderteeckent:
U. E. dienstwillige vriendt ende dienaer
Georgius Costius, V. D. M.

Copia van de ingelegte attestatie des papen.

Omnibus, in quorum manus praesentes devenerint, Pax Christi.

Notum sit omnibus, quod de contracto inter Nobilem Rutgerum van de Ryviere, heer van Kerckwiick, et Agnetem Marckgraef matrimonio apud me infrascriptum asservetur testimonium a R. D. Martino Schoppinck, sacellano S. Martini Embricae, scriptum in haec verba:

Anno 1630 pridie Conceptionis St. Mariae virginis conjuncti sunt a me Martino Schoppinck, sacellano S. Martini Embricae, in presentia testium, Reverendorum Dominorum Godefridi Hamerslach et Jos. Rutgeri, curatorum, item custodis. Rutger van de Ryviere, heer van Kerckwiick, et Agnes Marckgraeff.

In cuius rei fidem hasce testimoniales dictae Agneti propria manu scriptas et subscriptas sigilloque nostro nativo signatas dedimus.

Actum Embricae 25 Octobris st. n. 1638.

Leonardus Meyer,
canonicus et sacellanus S. Martini Embricae.

Deese voorerhaelde missive ende attestatie voorgeleesen siinde, is de begeerte ende het versoeck der voorgenoemde persoonen van den kerckenraet ingewilligt, mits dat alles wettelyck ende behoorlycker wyse toegae, ende is alsoo denselfden dag de eerste proclamatie ofte afkundinge geschiet.

24 Decembris.

Item is in deese vergaderinge van den predicant voorgestelt, hoe dat de kuster Jan Pyden by hem was geweest ende hem hadde aengedient, dat den heer stadthouder Otto van Groenen in name van Haer Genaede, onse gravinne Hieronyma Catha-

rina 1) etc., hem hadde belast ende gebooden — nochtans by forme van versoeck — het beyeren met de klocken op het aenstaende feest nae te laeten, dewyle het was in het droef- ofte roujaer over de doot van Siin Exc. graef Hendrick toe den Berg 2) etc.

Dit uyterlyck vreugdengeluyt der klocken was op het voorgaende Pinxterfeest naegelaeten uyt last van den predicant, omdat Siin Exc. graef Hendrick etc. sdaegs te voor, $\frac{12}{22}$ Maii, binnen Sutphen was overleeden ende siin doode lychaem op den Pinxteren 's morgens vroeg alhier binnen 's Heerenberg wiert ingebracht, ende hadde dieswegen op dit feest oock lichtlyck kunnen achtergelaten worden, te meer, dewyle den predicant van siin eerste aenkomste aen geerne soude gesien hebben, dat dit beyeren met de klocken gansch ende geheel hadde achtergebleven.

Nochtans den E. kerckenraet overweegende de teegenwoordigen staet onser gemeynte ende speurende, dat dit verbot uyt pyckanterye ende nydicheyt teegen de gereformeerde gemeynte gegeeven was, heeft goetgevonden van deese costuyme, dewelcke van outsheer veele jaeren in deese gemeynte gepleegt was, niet af te laten, om de privilegien der gereformeerder gemeynte te deeser plaetsen niet te verkorten, dewyle men genoegsaem konde afneemen, dat onder het praetext van het droefjaer anders niet en schuylde als verkortinge van privilegien ende onderdruckinge van de gereformierde gemeynte alhier. Want een tiitlanck te voor was door last van onsen magistraet — sonder twyfel niet sonder kennisse van onse genadige vrou — tot vreugdenteecken oover de geboorte des jongen conings in Vranckriick genoegsaem met den klocken gerammelt ende gebeyert, ende drie dagen voor dit verbot, namelyck den 22 Decembris ouden stiils ofte den 1 Januarii nieuwen stiils, op haeren Nieuwejaersdag, hadden die alhier inliggende soldaten met het afschieten van haere roeren voor het hof ende andere plaetsen groot gerucht gemaeckt, 'twelck niet was verboden,

---

1) Hieronyma Catharina gravin van Spauer, gehuwd met graaf Hendrik van den Berg, heer van Stevensweerd. Zie over haar Nijhoff's Bijdragen V, blz. 11; C. A. Serrure, Histoire de la Souveraineté de 's Heerenberg, 1860, p. 76.

2) Hendrik, heer van Stevensweerd, geboren 1573, generaal in Spaanschen dienst, dien hij in 1632 verliet. Hij stierf 12 Mei 1638 te Zutphen. Zie over hem o.a. Gelre, Bijdr. en meded. IX, blz. 199, en C. A. Serrure, Histoire de la Souveraineté de 's Heerenberg, 1860, p. 73 vlg.

waermeede sy dan deesen deckmantel van het droefjaer self genoegsaem hadden verscheurt ende verbroocken. Maer alsoo den 23 Octobris, ouden stiils, ofte den 2 Novembris, nieuwen stiils, op hoeren Allersielendag twee Jesuyten uyt den Collegio tot Emrick, die alhier drie dagen naest malkander den dienst op het hof gedaen hadden ende des anderen daegs wederom twee door eenige soldaten van 't inliggende garnisoen der Hoog Mogende Heeren Staten binnen Emmerick int Bergsche gebiete waeren aengetast ende gevanckelyck nae Aernhem gebracht op klachte — soo het scheen — die wy den 10 Martii aen den Ed. Hoove van Aernhem hadden overgesonden, waervan in de acten van den 9 Martii wordt gesproocken, ende deselve Jesuyten in de boete van seshondert guldens Hollantsch yeder persoon voor siin hooft waeren gecondemneert, soo hebben sy hieroover — als men lichtlyck kan afnemen — hoer gezocht te revengeeren ende ons te effronteeren, te meer dewyle sy op haer feestdagen, die sy nae den nieuwen stiil vieren, het klockengeluyt tot haeren dienst niet mogen hebben.

Dit alles by den kerckenraet overwoogen siinde, is met gemeene stemmen beslooten het versoeck ende gebet des stathouders niet te consenteeren, ende is dieswegen den kuster belast met het beyeren voort te varen, hetwelck dien avondt geschiet is.

Hierop nae groot misnoegen des stathouders ende andere paepsgesinde magistraetspersoonen siin sy des avonts, als het beyeren gedaen was, opt stathuys vergadert, daer sy den eenigen, dien sy van de gereformeerde religie in haeren collegio hadden, dewelcke als ouderling meede in den presbyterio ofte kerckenraet siin plaatse hadde, namelick Isaack ter Smitten 1), hebben ontbooden ende hebben eyndelyck nae veele woorden ende weederwoorden, die tusschen beyden gereesen siin, in den name van onse genadige vrouwe beedswyse versocht, dat men

1) In het notulenboek komt voor een „memorie van luyden van middelen op den kerckhoff begraven, die selff lakenen hebben gehadt, dewelcke by den diakonen voor den armen siin gebleven."

Hierin komt voor:

Ao. 1643. In Januario: Isaack then Shmitten, richter, burgermeester ende kerckemeester alhier.

Ao. 1649. In Julio: Maria van Leyden, gewesene huysvrou, eerst van burgermeester ther Shmitten, daernae van schultesch Lamminck. Deze Christiaen Lamminck was schultesch tot Seddam en eerst gehuwd met Geertruydt Kerckwiicks. Zij werd in September 1643 begraven te 's Heerenberg.

het beyeren wilde naelaten, apenlyck verklaerende, dat se geen ander voorneemen ofte oogenmerck hierin en hadden, als dat het int rouwjaer was.

Dat heeft de burgemeester Isaack ter Smitten den predicant denselfden avont gerapporteert ende alsoo het te laet was den kerckenraet te doen vergaderen, hebben sy by hoer beyden goetgevonden den kuster te gebieden om des anderen daegs van het beyeren nae te laten, hetwelck geschiet is.

Ende is deese saecke des anderen daegs den vollen kerckenraet voorgedragen, dewelcke sulcks hebben geapprobeert, nochtans alsoo, dat het nae deesen niet en worde in consequentie getrocken, tot welcken eynde dus deese acte aldus int lange te boeck is gestelt.

1640.

19 Aprilis.

Is in den kerckenraet rapport gedaen van 'tgene op den classe gepasseert was ende siin de acta classis voorgelesen, daerin ons aengaen:

. . . .

Item Artic. 16, waerin desgeliicks geboden wordt aengaende 't afschaffen van doopen ende trouwen der papen.

Artic. 20, aengaende 't invoeringe van de nieuwe oversettinge des bybels, is by ons voor lange voldaen.

. . . .

Artic. 37. Van 't weeren der orgelen uyt den kercken ende insonderheyt niet te gebruycken onder het gesang, sal by ons niet oovertreden worden.

. . . .

Artic. 39. Wegen 't inbreecken der Socinianen, liidt by ons geen last.

. . . .

Artic. 51 gaet ons principalyck aen ende luydt aldus:

Is oock by de broederen van Groenlo, 's Heeren-Berg, Didam etc. gemoveert, dat by henlieden worden onderhouden den nieuwen ende ouden stiil, ende nae den nieuwen de feesten der papisten, 'twelck çauseert groote confusie, niet alleene in den godsdienst, maer oock in de huyslycke bedieninge, aengesien de paepsche dienstboden weygeren haeren huysheeren den schuldigen plicht ende men geene dachhuyrders kan machtig siin, waerdoor selfs onse feestdagen worden ontheyligt ende door de offi-

cieren de oovertreders gestedigt. Waerop is geantwoort, dat Ds. Lomeyer 1) sal de inspectoren schriftlyck informeeren wat gelegentheyt het hebbe gehadt met soodanige invoeren ende onderhouden des nieuwen stiils, om alsoo dit gravamen per deputatos synodi aen het Ed. Hof ofte aen de Lantschap te remonstreeren.

. . . .

1641.

Den 31 Januarii.

. . . .

De tweede swaricheyt was dit navolgende:

Den substituyt-momber des vorstendoms Gelre ende graefschaps Zutphen Johan Kelfke, doctor etc., was met den magistraet deser stadt uyt last van den Ed. Hoove in proces getreden over het loopen ende inkoomen der Jesuïten in dese gemeynte, om den pauselycken afgodendienst ende openbaere exercitie der paepscher religie soowel op 't hof als aen des heeren lantdrosten huys te verrichten — waervan in actis van den 22 Octobris des jaers 1637 als oock van den 18 Februarii ende 9 Martii 1638 wordt gesproocken — soodat hieroover in den jaere 1638 den 23 Octobris eenige Jesuïten aengetast, gevanckelyck nae Aernhem gebracht ende van den Ed. Hoove voor goeden pryse verklaert waeren. Over dit inkoomen der Jesuïten deurde noch het proces tegen den magistraet deser stadt ende hadde de substituyt-momber hieroover den praedicant attestatie ende kontschap afgevordert door siin missive de dato 24 Septembris 1640 in maniere als volgt:

Copia epistolae.

Miinheer etc.,

Ick en twyfele niet, of U.E. sal noch wel indachtig siin, dat in Octobri 1638 eenige Jesuïten, siinde van 't collegie t'Emrick, van de soldaten van wylen den gouverneur ende colonel Varick siin geapprehendeert ende alhier op st. Janspoort gevangen gebracht siinde, voor goeden pryse verklaert ter oorsaeck, dat sy haer hadden vervordert op versoeck ende aenholden van de gravinne van den Berge, sonder speciael consent, in de graef-

1) B. Lomeyer werd in 1637 te 's Heerenberg als predikant beroepen en vertrok in 1653 naar Doetinchem.

schap ende stadt 'sHeeren-Berge te koomen. Ende alsoo de schadelycke seckte van Jesuïten de goede ingeseetenen van dese landen tot afgoderye ende valsche leeringen niet alleen soecken te brengen ende van allerhande verraderye instrueeren, maer oock trachten de kinderen af te trecken van de gehoorsaemheyt van haere ouders ende de vrouwen van haere schuldige plicht tot haere mans, geliick sulcks uyt verscheyden acten is gebleecken, sonder dat daertegens by d'officieren, als selfs met de Roomsche religie besmet siinde, nae behooren wordt geprocedeert, soo is mets desen miin seer dienstelyck versoeck — dewyle ick substituyt-momber van de Heeren van den Raedt ben geauthoriseert om tegen henluyden te procedeeren ende om U. E. om kontschap der waerheyt te geeven t' ontlasten — U. E. gelieve my per brenger deses schriftelyck t' adviseeren, of den lantdrost ofte yemant van den magistraet de voorschreven Jesuïten oock hebben gesien ofte kennisse gehadt, dat sy aldaer waeren, ende of sy niet aldaer publyckelyck in haer volle habyt hebben gegaen; item wat se in de stadt ofte in de graefschap hebben gedaen ofte wat U. E. dienaengaende hebt hooren seggen. Ende hierop dan U.E. rescriptie per desen expresse verwachtende bevele ick U.E. in de genadige protectie des Heeren ende blyve

U.E. dienstwillige

Johan Kelfken,
Dr. ende Subst.-momber.

In Arnhem den 24 Septemb. 1640.

Op dese missive hadde de praedicant aen den momber van alles — soovele hem bewost was — volkomen bericht gedaen by maniere van missive ofte particulier schryven, maer den momber was hiermede niet tevreden ende quam dieswegen self in persoon oover dese sake den 25 Januarii 1641 hier binnen 's Heeren-Berg, beleggende daervan eenige kontschappen ende den praedicant belastende, dat hy hetgeen te vooren van hem by maniere van missive int particulier was overgeschreeven, by maniere ofte forme van attestatie soude stellen, van den kerckenraet laten onderteeckenen ende alsdan wederom oversenden.

Dit alles heeft den praedicant in dese vergaderinge den presbyterio voorgedragen ende de missive soowel van den momber aen hem als wederom van hem aen den momber gelesen.

Waerop by den kerckenraet geresolveert ende den praedicant belast is soodanige attestatie te verveerdigen ende in de naeste vergaderinge in den consistorio voor te lesen, opdat se alsdan van de gansche kerckenraet onderteeckent moge worden.

Den 7 Februarii.

Heeft den praedicant syne attestatie in den vollen kerckenraet voorgelesen, siinde wederom deselve persoonen, die in de voorgaende vergaderinge geciteert waeren, ingeroepen ende al tsamen praesent, ende luydt de attestatie als volgt:

(Het stuk geeft eerst een overzicht van het verhandelde in de vergaderingen van den kerkeraad van 22 October 1637 en 9 Maart 1638 en vervolgt dan:)

Evenwel hebben wy de vruchten daervan weynig kunnen speuren, totdat omtrent September desselven jaers 1638 — soo my dunckt, kan de tiit hierin soo vast niet stellen — het geloop der Jesuïten, soowel op 't hof als aen des heeren lantdrosten huys — daer anders ordinarie alle Sondagen ende andere haere feestdagen op beyde plaetsen door de Jesuïten dienst gedaen wiert — een tiitlanck heeft opgehouden. Dit deurde omtrent een maent, min ofte meer; of het nu dien tiit oover bedecktelyck geschiet sy, weet ick niet. Ondertusschen hebbe ick tot Emrich by dominum Georg. Costium, praedicant aldaer, gevonden ende gelesen seecker placcaet der Hoogmogende Heeren Staten-Generael, noopende het inwonen der Jesuïten ende het uytseynden der inlantsche kinderen tot denselven om te studeeren etc., welcke placcaet dominus Costius nieus gedruckt siinde met hem uyt den Hage, daer hy oock om diergeliicke saken geweest was, gebracht hedde, waerop ick hem gebeden hebbe, dat hy my doch in dese sake de hant wilde bieden: ick soude wederom desgeliicks doen.

Den 22 Octobris, siinde Maendag ende Allerheiligendag nae den nieuwen stiil, ben ick, dewyle het regenachtig weder was, aen onse marckt onder seecker loyve 1) koomen staen, daer ick onder andere mede vond seecker paepsch huysman, denwelcke ich vraegde, of hy niet in de misse was, of — seyde ick — geschieter nu geenen dienst, ick hebt lange niet vernomen. Hy antwoorde my: „Jae, daer is gister ende vandage wederom op beyde plaetsen dienst geschiet." Ick vrage: „Door wien?"

1) = loeve, luifel.

Hy antwoort: „Van de Jesuïten". Waerop ick verwachtede, totdat ick wederom self het volck, voornamelyck de boeren uyt het kerspel van Seddam, met meenigte van boven sag koomen. Dit siende ben ick nae den middag in geselschap met seecker goet vrient op siin kar nae Emrich gevaren ende hebbe domino Costio dit te kennen gegeeven, dewelke met my nae den gouverneur is gegaen, die wy dese sake aendienden, ende ick kreeg tot antwoort van den gouverneur Varick, dat hy last hadde onse gemeynte op haer versoeck met soldaten hierin te dienen; vraegde dieswegen, of ick een partye begeerde. Ick bedanckte hem voor siin goede affectie ende excuseerde my voor dien dag, dewyle het vuyl weder was, vresende, de soldaten souden onwillig worden. Oock wiste ick wel, dat de Jesuïten dien dag niet en souden wederkoomen, dewyle het den naevolgenden dag was Allersielenfeest: dan mosten sy immers daer siin om voor de siele van Siin Exc. graef Hendrick te bidden; versocht dieswegen, dat my den navolgenden dag, by sooverre het goed weder waere, soldaten mochten toegelaten worden. Des anderen daegs was het van den morgen tot den avont schoon weder. Des morgens omtrent acht ofte negen uyren ginck ick voor miin deur oover den kerckhof wandelen ende stont nu rusten op des kerckhofs muyr — geliick ich dickwils doe — daer den weg nae 't hof langs gaet. Soo koomt een Jesuyt, die den dienst booven doen soude, uyt het steetje aengaen in siin gewoonlycke habyt, doch sonder mantel, vergeselschapt met een pagie, siinde de soon van drost Apeltoorn 1), ende marcheert alsoo nae booven. Dese Jesuyt hadde gelogeert ende geslapen met siin metgeselle — geliick se ordinaris plagen te doen — aen des heeren lantdrosten huys, daer den anderen bleef, ende ick en twyfel niet, of hy heeft er alle drie dagen den dienst verricht. Hy ginck my voorlangs miin lychaem sonder aen synen hoet te willen roeren, welcke trotscheyt ick noch nooit te voren gesien hadde, daer se anders meermaele met my op de straten, in de huysen, jae self in de kerck — die

1) Arnold van Appeltorn. Zie over hem Gelre's Bijdragen en Mededeelingen III, blz. 120 vlg. In de notulen van 13 Juni 1678 komt Adam van Appeltorn voor als broeder van den landdrost Arnold van Appeltorn. De eerste was den 11 Maart 1677 gestorven en „niet lange daerna in de kercke alheer by avondt gesoncken."

Zie omtrent hunne verhouding tot de Boetselaers-borch te 's Heerenberg Gelre's Bijdragen VI, blz. 140.

se oock aen miin huys versoecken, dat ich haer soude openen — gedisputeert hadden ende my genoodigt int collegie tot Emrich haer te besoecken. Over dese daet wiert ick — als pastor loci, nochtans oock een mensch siinde — meer verstoort ende ginck daetlyck nae Emrick. Daer komende vernam ick, dat de soldaten, die op dese pharisaïsche lanckrocken pasten, alreede op den weg lagen, hoewel ick se niet gesien hadde. Omtrent twee uyren nae den middag ginck ick wederom uyt Emrich ende int Bergsche gebiet komende vernam ich de soldaten in seeckere struëllen, doch ick passeerde voorby. De Jesuïten ontmoeteden my met haer beyden aen een vonderken t' eynden den Bergschen diick, daer ick se eerst liet overgaen. Wy saluteerden malkanderen ende my voorby gegaen siinde omtrent een musquet-scheut ofte weynig meer, wierden sy in miin aensien van den soldaten aengetast etc.

Dit is hetgene in dese sake voorgevallen is.

Nae dien tiit en heb ick er geen in haer habyt vernomen, dan allene dengeenen, die van den Ed. Hoove ter tiit haerder gevanckenisse met vrygeleyde was gerelaxeert, dewelke oock self dien tiit noch den dienst booven op 't hof gedaen heeft. Ende int begin van voorleden soomer is my wederom voorby gepasseert van booven achter langs de muyren nae des lantdrosten huys pater Redde, den allersubtylsten in den Emrickschen collegio ende ordinarius concionator aldaer, in siin volle habyt met siin mantel omhangen, begeleydet tusschen twe capiteyns, capiteyn Boetselaer, des lantdrosten soone 1), ende capiteyn Laer, voor desen geweest stalmeester van Siin Exc. graef Hendrick, ende was dese pater Redde eenige dagen nae den anderen van velen op 't Hof gesien, sonder te weten wat hy daer dede. Haere leecken siin dickwils noch nae dien tiit, doch in weereltlycke klederen hier geweest, geliick oock andere moniken, somtiits in wereltsche, somtiits in haer eygen kleederen, om haere affairen te verrichten. Dit is oock nae dien tiit vry ende vranck geschiet van den canonicken ofte capittelsheeren, voornamelycke eenen heer Geldorp, dewelke voor desen hofcapellaen voor een tiitlang geweest is van Haer Gen. onse

1) Dus de zoon van Willem Jacob van den Boetselaer. Zie over hem Gelre's Bijdragen en Mededeelingen III, blz. 119 vlg.; VI, blz. 139 vlg. Vermoedelijk heette hij Hendrik Floris. Zie Gelre's Bijdragen en Mededeelingen VI, blz. 140, noot 1.

Gravin, nae den doot van Siin Exc. ende het vangen der Jesuïten, ende daernae geworden canonicus ende pastor in de oude kerck tot Emrick, dewelke nae dien tiit, dat hy van hier nae Emrick vertrocken is, dickwils hier gekomen ende den dienst verricht heeft, totdat hy voorleeden herfst van eenige ruyteren van den ritmeester Reck tegeliick met heer Overkamp wierde hier voor de stadt aengetast, hoewel sy doe ter tiit om andere saken hier geweest waeren. Nu is er tegenwoordig wederom eenen anderen hofcapellaen, soodat het geloop van de boeren, insonderheyt uyt het kerspel van Seddam, eeven sterck voortgaet.

Wanneer den dienst op 't hof geschiet, siin de magistraets-persoonen ende den lantdrost degeene, die vooraengaen, ende de lantdrostin, nu kortelyck ooverleden, liet haer met de kalesse op ende afbrengen, geliick ick niet eenmael, maer wel tiinmael, soowel ten tyde als de Jesuïten den dienst deden, als oock naderhant, naedat het misdoen 1) op des heren lantdrosten huys heeft opgehouden, gesien hebbe, ende daerop volgt dan de gansche reste, soodat wy onse gemeynte niet kunnen vermeerderen, maer moeten met leetwesen sien, dat se afgaet, daer het vóór 't aenkomen van Siin Exc. graef Henrick 2) op eenen geheel anderen voet gekomen was. Sy gaen alsoo vry met mantels ende boecken, als wy doen, ende op den Palmdagen dragen sy alle jaers tot spiit van ons de gewyede palmen langs de straten in haere handen etc. Als Siin Exc. graef Hendrick eerst was aengekoomen — beneffens dat se gestadig by hem op 't hof ende oover tafel waeren — siin twe Jesuïten medegenoot geweest van den magistraet op 't stadthuys op een bancquet, Sondaegs onder namiddaegspraedicatie, daer ick oock nae gedane praedicatie by genoodigt ben; hebbe tegens haer over geseten ende gespreck met haer gehouden, naedat sy oock denselven dag dienst booven gedaen hadden, geliick sy self seyden.

Juffer van Raesvelt heeft er voor omtrent twe jaeren ses ofte acht tegeliick in haer huys gehadt, geliick ick oock self gesien hebbe. Ick heb se met juffer van Raesvelts karre hier uyt sien varen door de graefschap langs Seddam, daer se my gemoetet siin etc. In summa het was hier overal vol Jesuïten.

Item getuyge ick undergeschreeven voor de uprechte waerheyt,

1) Ter voorkoming van misverstand zij opgemerkt, dat hier van de mis sprake is. 2) d. i. vóór 1632.

dat in dese stadt ende gemeynte groot abuys ende disordre ontstaet uyt het solemnele vieren van den nieuwen stiil 1), waerdoor niet alleene onse vierdagen ontheyligt ende geschendet worden, maer oock groote confusie ende twist koomt in de huyshoudinge van de goede ingesetenen, die van de religie siin, doordien de dienstboden, de een den anderen opritsende, oock op de minste van haere feestdagen haere heerschappen ende vrouwen den schuldigen dienst weygerende heenengaen, sonder op deselve te passen, ende op onse vier- ende bededagen doen sy haer werck ende en achten geenen godesdienst. Onsen magistraet dit aengedient siinde, antwoordet: „Die sulcke dienstboden hebben, moogen deselve vaeren laten." Ende alsoo souden geen dienstboden voor den gereformeerden te krygen siin. Onse gemeynte heeft hierop van my begeert, dat men versoecken soude aen den classe ofte aen den Ed. Hoove, dat se tegeliick met den papisten den nieuwen stiil mochten kiesen, hetwelck ick wel wetende, dat niet konde geschieden, afgeslagen hebbe. Hierop hebben wy dit als een besonder gravamen voorleden nae Paeschen op de classicale vergaderinge tot Zutphen voorgestelt, daer my belast is van dese sake meerder informatie te nemen, hoe het voor desen daermede gestelt sy geweest. Soo bevinde ick, dat sulcks voor desen oock wel is geschiet, maer noyt soo grof als tegenwoordig.

In summa nae d' aenkomst van Siin Exc. graef Hendrick is met ons alles in verwerringe geloopen, dewyle de papisten van dien tiit af t' eenemael den meester gespeelt hebben ende souden ons wellicht ter poorte uytdryven, wanneer wy geen hooger hooft en hadden. Soodanige disordre ontstaet oock uyt het trouwen van den papen, want willen wy niet daetlyck daermede voortvaren, het stae dan soo 't wil, voort gaen se nae de papen, ende deselve siin dickwils oock sonder eenige proclamatien terstont willig ende bereyt, geliick dan gebeurt is, dat eenen meyster Gerrit Smit, getrout ende beslapen hebbende eene dochter van de religie, deselve wederom heeft verlaten ende eene andere by den papen gaen trouwen, eer wy daervan wisten. Alsoo varen sy oock voort met het doopen der kinderen ende siin noch desen verleden Sondag, den 31

1) nl. den Gregoriaanschen, die bij den ouden 10 dagen voor was. Gelderland heeft den nieuwen stijl eerst ingevoerd bij plakkaat van 22 Mei 1700 en te voren bij herhaling (o.a. 28 Mei 1600 en 25 Juli 1614) uitdrukkelijk het gebruik daarvan verboden.

Januarii — geliick ick door vaste kontschap verstaen hebbe — viif kinderen op 't hof gedoopt geworden, geliick oock noch binnen den tiit van ses weecken gedoopt siin twe kinderen, twelingen van Otto van Groenen, schepen ende statholder. Jae, sy hebben voor desen lidtmaten van onse gemeynte tot gevaders derven noodigen ende haer geseyt, dat de kinderen op des heeren lantdrosten huis souden gedoopt worden, welcke genoodigde gevaders by my gekoomen siin om raet te vragen, hoe sy haer in dese sake souden gedragen.

In de magistraet en siin niet meer dan twe van de religie, dewelcke niet machtig genoeg siin dese abuysen te weeren. Ende als de voorverhaelde dingen gepasseert siin, en wasser niet meer dan één, dewelcke oock in dien tiit ouderling onser gemeynte geweest is, genaemt Isaäck ther Smitten, tegenwoordig regeerende burgemeester. Den tweden hebben sy naederhant gekoren ende, alsoo haer docht, dat hy haer niet vorderlyck soude siin, een geheel jaer sonder hem aen te dienen thuys gelaten; maer dewyle van den onsen hieroover verscheyden discoursen vielen, hebben sy hem niet langer derven uytlaten, dewyle sy self seggen, dat se altiit twe van de religie in den magistraet moeten hebben. Wilde Godt, dat se tsamen van de religie wesen mosten!"

Dit stuk, gedagteekend 7 Februari 1641, was verder onderteekend door den predikant Burchardus Lomeyer, terwijl ouderlingen en diaconen het onderteekenden, als zich er mede vereenigend. Ten slotte staat in de notulen:

Hier siin by ende oover geweest:

Isaäck ther Smitten, tegenwoordig regeerende burgemeester ende gewesen ouderling in den jaere 1637 ende 38.

Derck Arnsen, schepen ende tegenwoordig dienende ouderling.

Gerhart Abelen, statsrentmeester ende ouderling in de jaeren 38, 39, 40.

Henrick Rutgers, ouderling van den jaeren 1638 ende 1639.

Derck van Warthuysen, ouderling in den jaeren 1635 ende 1636.

Jan Wessels, ouderling in den jaeren 1636 ende 1637.

Borchart Jansen, tegenwoordig dienenden ouderling.

Henricus Sollingius 1), diacon in den jaere 1636, 37 ende 38.

1) In 1647, toen hij ouderling werd, komt hij als schoolmeester voor.

Jan du Bocage, diacon in den jaere 1638 ende 1639.
Jan Pyen, diacon in den jaere 1639 ende 1640.
Henrick Herberts }
Jan van Westhoven } tegenwoordig dienende diaconen.

Dese acte is den 15 Februarii door den boode van Arnhem op versoeck van den momber aen hem oovergesonden.

1651.

Den 25 Maii.

Heeft de heer schepen Everhardt van Ewick, ouderling deser gemeynte ende diensvolgens een lidt des kerckenraets, uyt den name van den E. A. magistraet deser stadt als secretarius in de vergaderinge overgelevert seker schrifftelyck versoeck van attestatie op dese twe navolgende vraegstucken:

1°. Off niet waer, dat de kerck ende kerckhoff deser stadt binnen der stadts mueren is gelegen;

2°. Off niet waer is, dat den kerckentoorn in den jaere 1617 dermaten vervallen siinde, dat een nedervallen te besorgen stonde ende de kerckenmiddelen niet en vermochten de reparatie des toorns te doen, to diir tüt een gemene uytsettinge van penningen onder den burgeren ende inwoonderen van de stadt die de huysen besitten ende bewonen, geschiet ende daermede den toorn gerepareert ende staende geholden is.

Hierop de sake wel overwogen siinde, is goetgevonden te attesteeren op het eerste, dat sulcks per se notoir ende ogenschiinlick is ende daerom geen meerder getuygnisse ofte bewiis van noden heefft. Maer wat aengaet het twede, te weten de timmeringe des klockentoorns in den jare 1617 geschiet, soo ist, dat wel enige leden onses collegii enigsins kennisse daervan hebben, dewelcke in dien tiit mede daertoe gecontribueert ende gegeven hebben, maer wat ons collegialiter aengaet, soo en kunnen wy uyt ons selven niet sekers daervan attesteeren, nadien enige van ons in dien tiit alhier niet woonachtig siin geweest. Edoch is van den praedicant D. Burchardo Lomeier — naedat de heere schepen voors. uyt de vergaderinge vertrocken was — aengedient ende te kennen gegeven, hoe dat tot noch toe by hem waren berustende de kerckenrekeningen van den kerckmeyster Lambert Priester sal. ged. van de jaren 1617 tot 1635 beyde incluys, daeronder mede de settinge ende rekeninge van den klocktoorn wierdt gevonden, dewelcke van den praedicant voors. voorgebracht, gelesen ende van allen naegesien siinde,

is goetgevonden ende geresolveert authentyck copye daervan in plaetse van attestatie aen den E. ende A. magistraet over te leveren.

1653.

Den 24 Aprilis.

Extract uyt den acten Classis anno 1653, den 18, 19, 20, 21 Aprilis gehouden.

Art. 45.

Is de E. classis voorgekomen, dat tot 's Heerenberg een seecker Jesuyt een tiitlanck herwarts gewoont heeft ende ordinaris op Sondach dienst doet, geliick langs voor desen gedaen heeft. Tot weyringe van sulx sal minister loci door assistentie van synen kerckenraet diligenteeren, om sulx te weyren ende, indien daerdoor niet geobtineert word, sal sulx door den H. Inspector aen den Ed. Hove geremonstreert worden.

Dit in de vergaderinge voorgelesen siinde, is goetgevonden, dat den E. burgemeester Bosthoven 'tselve soude aengeven aen den stathouder ende richter Groenen 1), 'twelck oock van hem trouwelyck geschiet is; heeft belooft gemelte Groenen 'tselve soveel doenlyck af te schaffen.

1654.

Den 15 Junii.

Hebben wy te kennen gegeven wie volgt:

„Wy onderschreven, ouderlingen ende diaconen der kercken tot 's Heerenberg, geven klagelycken te kennen, hoe dat by ons op den gravelycke huyse, in onser stadt gelegen, een seecker Jesuyt, een paep siinde, is woonachtich, alle Sondagen ende oock in der weecken sonder schroemen opentlyck den dienst doet, oock dagelix de stadt ende kirspel is doorloopende tot groot naedeel van onse religie, gevende occasie den inwoonderen, soowel in der stadt woonende als oock uytwendige, dem dienst by te woonen, 'twelck dan oock met groter menichte

1) In de notulen van 17 April 1670 leest men: „By dese gelegentheyt oock verstaen, dat het halve liicklaecken van wylen stadthouder Groenen, waervan de halfscheydt ons geweldelyck ende sonder onse de minste kennisse ontscheurt was, by provisie weder sullen nemen, totdat het noch verwachte reglement des E. magistraets tot styvinge onses rechts streckende te voorschiin kome".

niet alleen des Sondags, maer oock dagelyx geschiet, alsoo oock dat nawelyx een kind van de papsche religie tot ons ter doop wordt gebracht. Tot orkundt der waerheyt hebben wy dit niet alleen met onsen nahmen onderteeckent, maer oock met onsen gewoonnelycken kerckensegel geseegelt."

1657.

Den 10 Maii.

Naedat de pastor 1) verhaelt hadde hetgeene hem wedervaeren was tot Stockem, dat de paep aldaer de jongedochter — daervan dat Giesbert stiefvader is — tegens wil ende danck van de moeder hadde gecommuniceert, heeft die E. kerckenraet goetgevonden . . . . 2) met den pastor naer Zutphen, om dit de Landschap te remonstreeren de groote stouticheyt des papes, 'twelck oock geschyet is, maer tot noch toe weenich effecten genooten hebben.

Den 26 Septembris.

Besloot de kerkeraad aan de Landschap te Nymegen vergaderd te klagen over paapsche driestheden zonder ze bepaald in bijzonderheden te noemen en vooral hierover, dat opnieuw een „paepsche schepen in de magistraet gekoren is, strydende direcktelycken tegens de resolutien van Haer Groot Mog., Ao. 1651 ende 1657 genohmen."

Blijkens het landdagsreces werd goedgevonden „nochmaels te lasten den Hoove Provincial om ingevolg van vorige resolutien sulxs te weeren ende daertegens nae behooren te versien."

1663.

Den 1 Januarii.

Doemaels is besloten, dat men het weesenhuys mit alle appendentien sal verpachten ende dat van (?) dien fyne de diacon sullen verpachtbrieffkens daerop affigeeren, om aen den meestbiedende verpacht te worden.

1) Th. C. Engelsch of Englisch, beroepen van Didam 1653, overleden 1667. Zijn opvolger was S. D. Crusius, die in 1668 beroepen werd en in 1680 naar Zutphen vertrok. In 1672 en 1673 verliet hij zijn standplaats.

2) Eenige woorden door vochtigheid onleesbaar geworden.

1668.

12 Februarii.

Is de predikant voor de derde mael na Aernhem vertrocken, om aen den Weledelen Hove van Gelderlandt te gaen klaghen over verscheyde insolentien ende stoutigheden ende andere onheylen tot Herenberge voorgevallen, met namen over het openbare pleghen van den paepschen godtsdienst op het slot van Haer Excellentie, alwaer deselve van borgers niet alleen, maer zelfs van de boeren van rondtsom wierde bygewoont, alsmede over het klockebeyeren op den voorledenen Kerstiidt, hetwelcke de gravinne geschreven hadde te willen beletten — geliick yet diergeliick voorgevallen was in den jare 1638 24 Decembris — waerover oock eenige, die tegen gedaene verbot van sommige des magistraets, die het hierover oock niet eens was, gebeyert hadden, door de magistraet ende den lantdrost, die sich hierover mede quam te voeghen, van den klockentoorn met gewelt waren afgehaelt ende op het slot in hechtenis gesett; als eyndelyck oock over den paepschen schepen Willem van Groenen, die tegen landtsresolutie in den schepenstoel gebleven was, waerover Derck van Hagen, een van syne medeschepens, mede na Aernhem gereyst is, om geseyde schepen te helpen ruymen.

Het Weledele Hof, dese klachten gehoort ende oock schriftelyck by requeste gesien hebbende, heeft over het laetste point, den paepschen schepen aengaende, een missive aen de magistraet der stadt Herenbergh van desen inhoudt geschreven:

Missive van het Hof over de remotie van den paepschen schepen Willem van Groenen.

Eersame ende voorsichtighe, besondere goede vrunden,

Off wy wel by onse resolutie van 1 Martii 1664 U.E. by haren keur provisioneelyck gemainteneert hebben, soo hadden wy oock niet anders verwacht, off deselve souden haer in gevolghe van dien preciselyck hebben gericht nae deser Landschap resolutie van den 4 Aprilis 1663 ende dat mitsdien den schepen Willem van Groenen, Roomsgezind ende in den jare 1655 aengestelt, vergeten soude siin geweest om den schepenstoel henvorder niet meer to bekleeden, maer kommen boven allen toeversicht te vernemen, dat hy des onaengesien in den schepenstoel bliift continueeren. Ende gemerckt sulcks is strydende tegens deser Landschap goede meeninghe ende de voors. resolutie

van den 4 Aprilis 1663 relatif tot verscheyden voorgaende, soo hebben wy U. Eers. by desen wel willen waerschouwen ende niettemin uyt naem van de landtvorstelycke hoogheyt ordonneeren, dat U. Eers. binnen veertien daghen nae ontfanck deses den voorn. Willem van Groenen den schepenstoel doen verlaten sonder sich daermede wyders te bemoeyen ende in toekomende een ander van de gereformeerde religie in syne plaetse kiesen, ofte by gebreck van dien sullen wy vermogens macht ons by voorgeroerde resolutie gegeven een ander bequaem persoon daertoe aenstellen, waernae U. Eers. sich hebben te richten. Deselve hiermede den Almogenden beveelende. Geschreven t'Aernhem den 15 Februarii 1668.

Onder stont:

Die Raden etc.

Over de twee andere pointen heeft het Weledele Hof goedtgevonden een van den Raedt te committeeren, om sich na 's Herenberge te vervoeghen ende van alles goede informatie te nemen.

18 Februarii.

De magistraet dickwiils door den predikant versocht geweest siinde om haren borgeren ende inwoonderen in gevolge van de placaten van den Lande te verbieden op het slot ter misse te gaen ende echter uyt vreese van de gravinne daertoe niet kunnende resolveeren, 'twelck den predikant hadde genoodsaeckt om tot het Weledele Hof siin toevlucht te nemen, hebben eyndelyck, den predikant van Aernhem wedergekomen ziinde ende vreesende, dat er yets gaende was, geliick er in der daedt was, een billet, wel gedateert den $\frac{5}{15}$ Februarii, maer niet eerder als op desen 18 Februarii doen aenslaen, luydende als volght:

„Billet van de magistraet, verbiedende het ter misse gaen op het slot.

Wort midts desen een yegelyck van onse borgeren ende inwoonderen gewaerschouwt geene derselver vergaderonge van Roomsgesinden te houden ofte dienst te hooren, allet in gevolgen placaten van den Lande ende onder pene daerby geëxpressiert, oock met intimatie van parate executie, in cas tegen dese gedaen worde. Aldus gedaen binnen Herenberge den $\frac{5}{15}$ Februarii 1668.

Ter ordonantie van de Heeren van de magistraet:

Joach van Aken, Secret."

Welck billet, niet eens meldende van den dienst, die op 't slot gedaen wierdt, meer met de saecke scheen te spotten als met craft te verbieden.

19 Februarii.

De magistraet de missive van het Hof den 18 Februarii ontfangen hebbende, in plaets van Willem van Groenen te removeeren, stellen noch eenen anderen schepen aen, verkiesende buyten tiits den stadthouder Bernhard van Keppel 1).

20 Februarii.

De raedtsheer Elst, gecommitteerde uyt de heeren van den Raedt, des avonts te voren van Arnhem aengekomen siinde, heeft eerst den predikant ende daernae alle leden des kerckeraedts over all het voorgevallene verhoort ende des anderen daeghs de heeren van de magistraet daertegen geconfronteert, alwaer de predikant, door den raedtsheer weder verzocht ziinde om tegen de magistraet te vergeliicken, niet alleen tegen de magistraet, maer tegen den advocaet, doctor Foyert, die beyde, de gravinne ende de magistraet, als voorspraeck diende, sich heeft moeten verweyren, ende is eyndelyck na veele striidts door tusschenspreecken van den raedtsheer de saecke soo gevonden, dat de magistraet diegeene, die uyt den dienst van het slot koomende betrapt worden, soude hebben te citeeren, te convinceeren ende anderen tot een exempel te executeeren ende henvorder den predikant klachteloos te stellen.

24 Februarii.

Is den here raedtsheer weder vertrocken ende niet lange daernae hebben de heeren van de magistraet haren medeschepen ende secretaris Joachim van Aken gecommitteert om aen den Weledelen Hove te versoecken, dat Haer Ed. ende W. mochten

1) Omtrent Bernhard van Keppel leest men in de kerkeraadsnotulen van den tweeden Paaschdag 1665:

„Item dewyle dat Bernard van Keppel eenige tiit herwaerts, te weeten van Christag tot nu toe, dat is tot Pynxteren a), onse kercke niet gefrequenteert heeft, soo is geresolveert, dat uyt het midden van dese vergaderunge twee tot hem gedeputeert worden om de rede van dien te verneemen, alsoo onse pastor klaegt sulx etliemael versocht te hebben sonder eenige vruchten, ende worden gedeputeert neffens de pastor den E. Gerard Abelen."

a) In verband met „Paaschdag" is dit niet duidelijk.

believen haere voorighe missive over de remotie van den paepschen schepen, aen haer geschreven, op te heven, vertoonende tot dien eynde seeckere attestatie van borgermeesteren Gerard Abelen ende Johan van Westhaven 1), van welcke getuyght wierde, dat na haer beste kennisse Willem van Groenen al voor den jare 1652 tot schepen gekosen was, door welcke attestatie sooveel te wege gebracht is, dat den paepschen schepen by provisie weder gemainteneert ende gecontinueert is. Alsoo gedaen in den Rade van Gelderlant t' Aernhem 7 Martii 1668.

15 Martii.

Is Hendrick Herberts gedeputeert om neffens den predikant ad Classem te gaen. Welcke, wedergekomen siinde, hebben gerapporteert onder anderen van seeckere acte, die op de vorige classe gearresteert was ende nu belast jaerlycks van den predickstoel af te lesen, ende luydt als volgt:

Acte classis tegens de vastenavonts-, schutte- ende boxebieren ende andere diergeliicke insolentiën.

Alsoo de E. Classis van Zutphen tot hare groote droefheyt voorgekoomen is, dat op vele plaetsen deser Graefschap ende insonderheyt ten platten lande zelfs de ledematen van de gemeente haer niet en ontsien by het papegay- ende vogelschieten, gansetrecken of diergeliicke actiën haer niet alleen te vervoegen, maer oock soo verre haer verloopen, dat sy haer oock van de schuttebieren, vastenavont- ende boxebieren ende andere annexe ongeregeltheden mer niet en onthouden, waerdoor de godtsaligheit gestuyt, de ydelheyt gekoestert, de name Godts onder degeene, die buyten ziin, gelastert; de vroome bedroeft ende de gemeente doorgaens seer geërgert worden, soo is 't, dat midts desen uyt name ende last der Classis alle sodanighe ledematen samentlycken in den name des Heeren gewaerschouwt worden om haer van de bovengenoemde actiën, geselschappen ende diergeliicke ongeregeltheden te onthouden, met bygevoeghde bedreiginge, indien yemant hem daertegens quame te ontgaen, dat deselve kerckelyck van de tafel des Heeren sal worden afgehouden ende dat men tegen de hardneckige voorts na kerckelycke order sal procedeeren.

Daernae een yeder lidtmaedt sich sal hebben te reguleeren.

1) Den 15 Februari 1667 komen in de notulen voor Gerhard Abelen als burgemeester en kerkmeester en Johan van Westhaven als burgemeester en ouderling.

30 Maii.

In de notulen van dien dag wordt gesproken over den brand in 's Heerenberg op 12 April en over de maatregelen tot leniging van den nood.

In Junio.

Is den stadthouder Bernard van Keppel ingestaen, die uyt naem van Haer Excellentie 1) versocht, dat het afdack over de graeflycke begraffenisse ende de halve kerck Haer Excellentie mocht toegestaen worden af te breecken ende wech te nemen, dewiil het dack al lange bouwvalligh was geweest. 't Welck in den kerckenraedt in omvraege geleyt ziinde, is toegestaen.

1669.

3 Januarii.

De kerckenraedt overwogen hebbende de noodsaeckelyckheyt van een consistory-kamer in of aen de kerck te timmeren ende aengemerckt, dat in den achtersten hoeck van de kerck gelegene plaets tot sulcken eynde was, die met weynich kosten konde opgemaeckt worden, is volkomelyck besloten ende den kerckmeester oock datelyck bevolen tegens de uytgaende tiidt sulcks in het werck te stellen.

1670.

11 Decembris.

Het oude werck tegen den paepschen schepen Willem van Groenen met eenparighe stemmen van den kerckenraedt den 17 Novembris hervat ziinde ende de Inspectores der Zutphenschen Classis hare volmacht — alsoo sy selve niet konden tot Aernhem tegenwoordigh ziin — tot dien tiid mede gepasseert hebbende de dato 29 Novembris ende daerop een ontwerp van een request, tot dienselven eynde aen het Hof te presenteeren, door den predikant opgestelt ende van de kerckenraedt voor soo verre geapprobeert den 7 Decembris, heeft het meeste deel van den kerckenraedt, door quade tongen misleydt, ter oorsaecke van seeckere kondtschap door borgermeester Rensen van Doetinchem

1) Oswald III, graaf van den Berg, geboren 1646, stierf 1712. Zie over hem Nijhoff's Bijdragen V, blz. 12; C. A. Serrure, Histoire de la souveraineté de 's Heerenberg 1860, p. 79.

af te leggen over de verklaringe van den borgermeester Gerard Abelen in saecken van gemelten paepschen schepen gedaen, een ongenegentheit tot dit werck getoont, ende een van de leden des kerckenraedts daerenboven siin naem neffens anderen onderteeckent hebbende met groot onfatsoen weder uytgestreecken, die daerom oock van het Avontmael gesuspendeert is. Den predikant ondertusschen door eene van de gedeputeerden des synodi, D. Brandolphi, predikant tot Aernhem, ondersteunt wordende, heeft, in den vollen raedt ingestaen ziinde, soo mondelyck als schriftelyck aen den heeren van den Hove Provinciael syne klachte over den paepschen schepen ingedient.

Anno 1672.

27 Maii, Pinxter-Maendagh,

Wegens den Franschen oorloogh na Zutphen gevluchtet ziinde, dan nae seven weecken uytblyvens, alles door de Fransche wapenen ondertusschen vermeestert ziinde, tot 's Herenberghe met groot gevaer van wegen de onveyligheyt der wegen wedergekeert Woensdagh den 17 Julii. 's Anderen daeghs Mons. zum Kley de sleutel van de kerck uyt name van Haer Exc. eyschende, hebbe hem den pas van den commandant van Zutphen, Mons. Montfranck, vertoont, waerby deselve niet alleen vrygeleyde geeft, maer oock onsen godtsdienst ons onverhindert toestaet.

19/29 Juli.

Op versoeck van zum Kley ende gepretendeerde — edoch noyt vertoonde — order van den cardinal van Bouillon is Willenraedt, deecken van 't capittel tot Embrick, hier gekomen ende heeft onse kerck tot den paepschen godtsdienst ingewyet, ondertusschen door Fransche militaire executie van de kerckmeester Henricus Abelen de koopere kroon, die na Embrick gevluchtet was, ende voorts alle chartres ende papieren tot de kercke behoorende, met namen oock het silverwerck, 'twelck doemael niet overgegaen is, afgeëyscht.

21/31 Julii.

Dus de kerck ons benomen ziinde hebben op 't stadthuys weder gepredickt ende begonnen met Mich. 7 : 8, 9.

29 Septembris.

Over de begraeffenisse der gereformeerden, ziinde des scholtis

Daem Herberts siin huysvrouw de eerste tsedert overleden, is dit navolgende den scholtis nevens (?) den grave van den Berge ter handt gestelt:

Copia.

Alsoo wy in ervaronge komen, dat de scholtis Daem Herberts syne overleden huysvrouwe, tegenwoordigh baven aerde staende op den kerckhoff van onse kerck alhier — eerst ende van oldtsher geweest ziinde de hofcapelle — ende niettegenstaende deselve kercke ende kerckhoff uyt last ende bevel van Siin Eminentie, onsen vedder de cardinal de Bouillon, is worden gereconcilieert 1), te begraven, oock met gewelt, indien yemant sulcks wilde beletten,

Soo ist, dat wy committeren, geliick ziin doende midts desen, Evert Poor, Jan Godden ende Nicola Arnoldi, om sich aenstonts by gemelten scholtis Daem Herberts te vervoeghen ende hem af te vraghen, of hy sulcks vermeynt is te doen, die categorygelyck sich daerover sal hebben te verklaren, ende sullen voors. gecommitteerde ons op staende voet daervan hebben te rapporteren. Actum 's Herenberge den 29 Septembris 1672.

Was onderteyckent:

Le Conte de Bergh.

Op dit schryvens de scholtis des anderen daeghs selve na boven gaende om met Siin Exc. te spreecken, heeft niet anders kunnen verwerven als dat na de gasthuyskerck gewesen is, alwaer hy oock syne huysvrouwe heeft moeten begraven, geliick voortaen de liicken der Gereformeerde ook aldaer begraven ziin.

1674.

10 Maii.

Nadat de Fransche landt ende steden verlaten hadden, is daerover by maniere van dancksegginge van den predikant gepredickt uyt Esa. 12:1 ult., want met het oppacken der Franschen ende medeslepen van ostagiers de meeste uit 's-Herenbergh gevluchtet waren geweest, geliick dan oock de predikant naer Hollant geretireert was, van waer hy met het begin van Mey eerst was wedergekeert, ziinde het hooghtiidt van Paeschen, op den 10 April verschynende, om deselve oorsaecke oock niet gehouden, alsoo alles uyt vreese van medegesleypt te worden van der handt was.

1) Hier schijnt een werkwoord te ontbreken, b.v. „vermeynt is", evenals in de volgende alinea.

23 Maii.

Is ons onse kerck, tot noch toe in het geweldt van de papisten geweest ziinde tzedert den 19 Julii 1672, door hulpe van stercker handt door den commandant van Zutphen, Baron de Pallant, van wegen Siin Hoogheyt ons verleent weder gerestitueert ende den volgenden dagh, ziinde Sondagh, daerin de eerste predick gedaen uyt psalm 118 : 15—21 des voormiddaghs ende uyt 1 Cor. 3 : 16, 17 des namiddaghs. De order van den commandant behelsde onder anderen, dat de kosten van dese militaire executie, door de halstarrigheyt der papisten veroorsaeckt, alleen tot last van de papisten komen soude, hoewel naderhandt denselven commandant sich heeft laten induceren om tegen order van Siin Hoogheyt de halfscheydt der kosten den Gereformeerden op te dringhen. De militaire executie bestond in dertigh soldaten, gecommandeert van eenen luytenant, Nicolas Schutt, onder 't regiment van Clooster, welcke luytenant, syne orders aen den grave van den Berge — die twee dagen van te vooren tot 's-Herenberge aengekomen was — vertoont hebbende, beleefdelyck van Siin Exc. ontfangen is ende naer een afscheydsmisse de sleutelen van de kercke uyt handen van den landrost ontfangen heeft.

1686.

Den 15 Januarii.

Also door seker schadelick ongedierte, namelick de wantluysen, de solder onser kercke sodanich geinfecteert was, dat albereyts eenige ledematen onser gemeynte neffens hare familiën sich dieswegen van den godtsdienst in de kercke absenteerden; dat oock te bevresen stonde, dat of de gantsche gemeynte ende toehoorderen daerdoor vant gehoor des godtlichen woorts souden afgeschrickt worden, of dat andersins de besmettinge van derselver luysen onvermydelick te verwachten stonde, dieswegen heeft een Eerw. kerckenraedt tot voorkominge van diergeliicke inconvenienten ende besmettingen besloten voornoemde kerckensolder te doen pliisteren ende goetgevonden door de predicant ende den heer drost Tiellemans 1) met de heeren van de

1) De drost Diderik Tiellemans was tevens ouderling en als zoodanig den 9 December 1685 gekozen. Zie over hem ook Gelre's Bijdragen en Mededeelingen III, blz. 121.

magistraet sulcks te communiceren, 'twelck van deselve aen haer Eers. voorgestelt ende gerecommandeert ziinde hebben eenpaerlich gearresteert 'tselve tot een gewenst eynde te brengen 1).

1687.

Den 16 November.

De notulen vermelden het legaat, dat „sekeren Joost Rode, in siin leeven burger tot Utrecht, an de diaconie deser stadt gelegateert hadde", en waarvan een steen bij den preekstoel thans melding maakt.

1) Blijkens de notulen van 1 September had de bepleistering dien zomer plaats.

2) Zie Jaarverslag der Provinciale Geldersche Archeologische Commissie over 1902, voorkomende in Gelre's Bijdragen en Mededeelingen VI, blz. XXIV vlg.

FABRIEK VAN PORCELEIN TE ARNHEM.

Den 10 October 1764.

Op propositie ter vergaderinge gedaan is goedgevonden en verstaan dat, wanneer J. van Kerkhoff hout tot sijn porselijnfabricq 1) opdoet, hetzij dat hetzelve door de stad direct nae de fabricq word gevoert off dat hetselve eerst in de stad word opgeslagen en naderhand nae de fabricq word overgebragt, niet verpligt zal weesen van ieder karre een hout aan de portiers, hetzij bij het in- off uitvoeren buyten de stad, te geeven, sodanig egter, dat dit maar alleen zijn reflexie zal hebben op het hout tot de fabricq gebruykt wordende, en dat daar niet onder zal begreepen weesen het hout, dat hij voor zijn particuliere huysbrand laat inbrengen, waarvan aan de portiers haare geregtigheyd gehouden zal zijn te laaten volgen, als gebruykelyk is.

En zal extract deeses gestelt worden in handen van J. van Kerkhoff om te strekken tot sijn narigt.

(Commissie- en Politieboek der stad Arnhem XVIII, fol. 174.)

H. P. Jr.

1) Zie V. G. A. Bosch, De Arnhemsche plateelbakkerij van Johan van Kerckhoff, in Gelre III, blz. 189.

MEMORIËN OMTRENT DE HEEDENDAEGSCHE REGERINGSFORM VAN GELDERLAND,

IN 'T GENERAEL EN SPECIAEL VAN 'T QUARTIER VAN NYMEGEN. 17 $\frac{11}{22}$ 24.

MEDEGEDEELD DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.

Van het hierachter afgedrukte handschrift bestaan, voor zoover mij bekend is, twee exemplaren: één in het Rijksarchief te Arnhem, het andere in het Gemeente-archief te Nymegen. Te oordeelen naar eigenaardigheden in de spelling, zou men vermoeden, dat het Nymeegsche exemplaar iets ouder is dan het Arnhemsche. Toch is dit laatste geen afschrift van het Nymeegsche, want veel woorden, die in het laatstgenoemde ontbreken, worden aangetroffen in het Arnhemsche. De Nymeegsche afschrijver moet een onwetend persoon geweest zijn, onbekend met de regels der spelling en de beteekenis der woorden. Hij schrijft: deRgeleyKen, de Peches (dépêches), rontom (rondom). Vid. werd bij hem: Cid. De afkorting qt. (quartier) begreep hij niet en teekende haar na zoo goed hij kon. Zoo handelde hij ook met sergeant, waarvan hij maakte serbpant. Daar hij niet verstond wat hij afschreef, werden er voortdurend door hem woorden, somtijds geheele regels uitgelaten. Het in de volgende bladzijden gebruikte handschrift was dan ook het Arnhemsche.

Ook dat exemplaar is blijkbaar een afschrift. Bezat men het oorspronkelijke, dan zou er allicht eenige mogelijkheid bestaan om uit het schrift den schrijver te kunnen erkennen. Thans

hebben wij geen enkel gegeven om zelfs maar een gissing op te bouwen, wie de persoon geweest mag zijn, aan wien wij deze even nauwkeurige als uitvoerige uiteenzetting te danken hebben.

De meeste der in dit geschrift behandelde instellingen bleven in stand te midden van allerlei wisselingen en veranderingen, totdat zij weggeveegd werden door den stortvloed der omwenteling in het eind der 18de eeuw, die zooveel goeds en kwaads te zamen medesleurde. Wat toen nog overbleef van den vroegeren staat van zaken, verviel door een decreet van Napoleon, den 18 October 1810 te Parijs geteekend, waarbij de organisatie der bij het Fransche keizerrijk ingelijfde Hollandsche departementen geheel op de Fransche leest geschoeid werd.

De geschiedenis der wording van Gelderland biedt ons een merkwaardig voorbeeld van de wijze van ontstaan der meeste staten van Europa, hoe namelijk een kleine dynastie haar gebied door verschillende middelen weet te doen aangroeien, totdat het ten laatste een uitgebreid en samenhangend rijk komt te vormen.

Volgens een oude kroniek van het klooster Kloosterrade (Rolduc) zouden vroeg in de 11de eeuw twee uit Vlaanderen uitgeweken adellijke gebroeders, Gerard en Rutger, van keizer Hendrik II eenige goederen in leen ontvangen hebben, gelegen tusschen Maas en Rijn, ten zuiden van het tegenwoordige Gelderland. Gerard werd beleend met Wassenberg en eenige daarbij liggende goederen, benevens de curtis Gelre als erfelijke bezitting. Rutger ontving Kleef en de daar omheen gelegen landstreek. Hoe ver zich hun gebied respectievelijk uitstrekte, is niet meer na te gaan 1).

Gerard, graaf van het kasteel Wassenberg, komt voor in 1085 2); het was waarschijnlijk diens zoon, die omstreeks 1107 graaf van Gelre en Wassenberg genoemd wordt 3). Op welke wijze de afstammelingen der beide Vlaamsche broeders den titel en rang respectievelijk van graven van Gelre en van Kleef verworven hadden, ligt in het duister. Niet onwaarschijnlijk komt het mij voor, dat de graven van Gelre uit de Frankische gouwgraven ontstaan zijn, namelijk uit die van Hattuaria of Hettargouw, en dat zij zich naar hun voornaamste curtis

1) Zie hierover o. a. A. J. C. Kremer, Hattuarie, en C. Pijnacker Hordijk, De oudste graven van Wassenberg-Gelre, in: Bijdragen voor vaderl. geschied. en oudheidk. 4de reeks, dl. II, blz. 325.

2) Sloet, Oorkondenboek, No. 191. 3) Ibidem, No. 211.

Gelre noemden. Zoo stond het immers ook met de Graven van Zutphen, dat oorspronkelijk geen grafelijk leen of soldijgoed was. Deze dynasten bezaten de curtis Zutphen in vollen eigendom, en toen zij later beneficia-graafschappen verkregen hadden, namen zij den naam van hun voornaamste curtis aan.

Op verschillende wijzen werden vervolgens door Gerards nazaten landstreken met hun gebied vereenigd: de Tielerwaard en misschien ook eenige hoven in de Betuwe vroeg in de 11de eeuw, de Betuwe omstreeks 1144, het graafschap Zutphen 1145, de Veluwe 1182, Maas en Waal 1203, het Rijk van Nymegen 1248. Sommige dezer jaartallen zijn slechts bij benadering te geven. De geschiedenis dier tijden is te duister, te onvolledig om met zekerheid te kunnen spreken, te meer, daar deze annexaties gedeeltelijk van lieverlede plaats grepen. Daarenboven was het bezit dier streken in de meeste gevallen niet volkomen. Zij vormden door hun staatsinrichting en rechtswezen geen samenhangend geheel, aangezien er binnen hun palen rijksleenen en erfgoederen van edelen en vrijen lagen, alsmede bijzondere curtes, bezittingen van bisdommen, abdijen of andere geestelijke gestichten, mitsgaders van uitheemsche vorsten. Hoe ook deze allengs in de macht der vorsten van Gelre kwamen, is meermalen uitvoerig uiteengezet en kan dus hier stilzwijgend worden voorbijgegaan. Alleen zij nog opgemerkt, dat Gelrenlandt oorspronkelijk alleen het drostambt Gelre en een deel van het Overkwartier beduidde: „den richterampt tot Gelre ende van Gelrenlande" leest men in den pandbrief van het huis en den burcht van Gelre d.d. 8 September 1357 1). Toch wordt de naam Gelderland in zijn tegenwoordige beteekenis reeds gebruikt in Jan van Heelu's slag van Woeringen, 1288, waar deze omtrent de vlucht van den Heer van Keppel zegt:

Want ewelike sal Gelrelant
Voort ane te meer bliven gescant
Van sinen bloden wederkeere 2).

Dat het latere Overkwartier, waarin het eerste bezit onzer landsvorsten lag, nog langen tijd terra de Ghelre of Gelriensis bij uitnemendheid bleef genoemd worden, blijkt uit tal van oorkonden 3).

1) Nijhoff, Gedenkw. II, No. 82.

2) Van Heelu, Rijmkronijk betreffende den Slag van Woeringen II, vs. 6553.

3) Sloet, Oorkondenb. No. 608 bis, No. 1116, enz.

De Kwartieren.

De indeeling van Gelre in vier kwartieren was een natuurlijk gevolg van de wijze, waarop dit gebied zich allengs gevormd en samengesteld had. Zij viel daarenboven nagenoeg samen met de vier stichten, onder welke het gebied van Gelre gelegen was. Maas en Waal en al wat op den rechter Maasoever lag, behoorde onder het aartssticht van St. Peter te Keulen; dat was dus het grootste gedeelte van het Nymeegsche kwartier. Het bisdom van St. Lambert te Luik strekte zich langs den linkeroever van de Maas uit en omvatte derhalve het Roermondsche of Overkwartier. Aan het sticht van St. Maarten te Utrecht was onderworpen al wat lag ten noorden van de Waal, en dat voorts begrensd werd door den ouden loop der Maas, oostwaarts tot aan den IJssel, dus bijna de geheele Veluwe. Alles wat aan de overzijde van den IJssel lag, alsmede dat gedeelte van de Veluwe, dat in den loop der eeuwen door stroomveranderingen van den rechter- naar den linkeroever verplaatst was, behoorde tot het St. Paulussticht te Munster. Dit waren „onse vier hoeftgestichten, daer onse lant onder ghelegen is,” zooals graaf Reinald zegt in zijn testament 1), „daer wi onse lant ende goet af houden.” Hoe hij dit laatste bedoelde, is niet geheel duidelijk. Aan den aartsbisschop van Keulen was hij blijkbaar wegens sommige goederen leenhulde schuldig, daar deze hem in 1309 ontsloeg van de verplichting om in persoon vóór zijn leengericht te verschijnen en hem de vrijheid gaf om den leenplicht door zijn drost (dapifer) te laten verrichten 2). Van het sticht Utrecht hielden de graven van Gelre eenmaal de graafschap Zutphen, Emmerik, de Veluwe, Tieler- en Bommelerwaard, enz., weshalve zij den titel van jagermeester van den bisschop van Utrecht voerden 3). Het is waarschijnlijk, dat de graaf vroeg in de 14de eeuw ook nog enkele leengoederen van de twee andere bisschoppen hield, maar in elk geval is de uitdrukking toch wel wat ruim genomen.

Hoewel het gebied van Gelre waarschijnlijk reeds in de 13de eeuw in die vier deelen verdeeld was, welke later de vier kwartieren vormden, schijnt er toch in die vroege tijden voor die deelen geen bepaald woord, zooals het latere **kwartier**, be-

---

1) Nijhoff a. w. I, No. 301, 27 Mei 1335. 2) Nijhoff a. w. I, No. 302.
3) Incert. auct. Chron. Tiel, ed. van Leeuwen, pag. 96.

staan te hebben. Toen Willem, graaf van Holland, in 1318 als scheidsrechter optrad in de geschillen tusschen graaf Reinald en diens zoon, werd deze uitspraak bezegeld door de mannen, dienstmannen en steden der graafschap Gelre, te zamen gevoegd op deze wijze:

1°. „Van den Overlande", waarmede het latere Overkwartier bedoeld is. Het werd destijds ook wel beschreven als „die lande tot Moudick (Mook) ende van Moudick upwarts" 1), of wel „het landt van der Neersen opwart ende aen beyden syden van der Maesen" 2); ook „onser stat van Ruremunde, buten onser stat, desgeliicks an der Niersen upwart".

2°. „Maes ende Wael, Bettow ende de stadt Numeeghen" werden te zamen genoemd, doch het begrip kwartier van Nymegen is daarbij niet uitgedrukt.

3°. „Oever Riin", waarmede de graafschap Zutphen bedoeld wordt, somtijds ook beschreven als „in geen side des Riins, daer Zutphenne in gelegen is 3)," of wel, „oever den Riin ende in geen side des Riins", „over Riin ende over Yssel, dat is te verstaen in onsen ampten van Zutphen, van Lochem, van Groenlo, op den Goy, van Doesborch, van Dotinchem, in der Lyemers, in der Hettert ende in den lande van den Berghe" 4). Het voorzetsel o v e r is in bovenstaande samenstellingen ten nauwste verwant met b o v e n en heeft betrekking op de meer noordelijke ligging der bedoelde streken.

4°. De Veluwe en Arnhem worden in de bedoelde oorkonde van 1318 niet genoemd, hoewel de graaf daar reeds zeer vroeg beleend was. Zutphen werd destijds als de hoofdplaats der steden op de Veluwe beschouwd: deze gingen bij haar ter hofvaart.

In den landvrede of het verbond tusschen de heeren, ridders, knapen en steden der landen van Gelre en van Kleef van 25 Januari 1359 5) worden aan het hoofd der steden genoemd: Nymegen, Roermond, Zutphen en Arnhem en de vier landschappen aldus beschreven:

1°. Van der Nyersen opwart.

2°. Nymeghen mitten Ryke, Duyfle, Mase ende Wael, Overbethue, Nederbethue, mit Tyelrewert ende Bommelrewert

3°. Arnhem mitter Velue.

---

1) Nijhoff a. w. I, No. 172. 2) Ibid. I, No. 220 en III, No. 70.
3) Ibid. I, No. 170, Ao. 1317. 4) Ibid. I, No. 301. 5) Ibid. II, No. 89.

4°. Zutphen mitten lande van Zutphen ende Over-Ysel.

Bestond eenig rudimentair begrip der vier kwartieren dus reeds, toch was de afscheiding van de gewesten onderling nog niet scherp begrensd. In een oorkonde van 1359, bij voorbeeld, wordt vastgesteld het aantal manschappen, die bij een krijgsverrichting voor de gemeene zaak moesten opkomen. Daarbij wordt het latere kwartier van de Veluwe met dat van Zutphen vereenigd, in zoo verre dat deze beide te zamen nagenoeg hetzelfde contingent manschappen moesten leveren als elk der andere afzonderlijk. De Veluwe was toen nog een „biistere", grootendeels dun bevolkte vlakte 1); uit de opsomming der plaatsen in dit vereenigde „land" blijkt dan ook, dat de 315 vereischte manschappen grootendeels uit het Zutphensche kwamen. Desgelijks schonk Willem van Gulik in 1393 „het bodenampt in onsen lande van Zutphen ende Veluwen" aan Dirk van Persingen, en verkreeg diens zoon Godert in 1400 het ambt van peinder of pandhaalder in dezelfde beide landschappen 2).

Den 25 October 1419 bepaalde Maria, hertogin van Gulik, dat de ridderschap uit elken „hornyck" vijf vertegenwoordigers zou zenden, de vier hoofdsteden elk twee, om alle moeilijkheden in zake des verbonds uit den weg te ruimen 3). Hornic beteekent hoek, rechthoek. Bij het gebruik van dit woord wordt Gelre dus beschouwd als een geheel, verdeeld in vier rechthoekige deelen. Nogmaals komt dit woord in deze beteekenis voor in den verbondsbrief van 17 April 1436 4).

Het is in de bevestiging van het verbond tusschen de ridderschap en de steden des lands van Gelre, 11 Juli 1423, dat het woord vierdel voor het eerst gebruikt wordt: „uyt elken vierdell van den vier virdelen onss lands van Gelre ende graesschap van Zutphen, als Nymegen, Ruremunde, Zutphen ende Arnhem" 5).

Naar allen schijn kwam het woord kwartier in gebruik door den invloed van het Fransch, onder het Bourgondische huis. Het wordt voor het eerst aangetroffen in den Latijnschen

---

1) Niettemin had zij reeds in 1265 haar eigen richters: Theodericus de Omere (Emere), judex Velue. Zie Sloet a. w., no. 881; in 1266 justiciarius comitis Gelrensis in Velua. Ibidem No. 893. Officiati nostri werden daar genoemd in 1299. Zie Nijhoff a. w. I, No. 65.

2) Van Doorninck, Acten van Gelre en Zutphen 1377—1397, blz. 63; ibid. van 1400—1404, blz. 3.

3) Nijhoff, a. w. III, No. 388.

4) Ibid. IV, No. 158.

5) Ibid. IV, No. 2.

brief, waarbij Karel van Bourgondie, 28 December 1472, afstand doet van zijn recht op de verbeurd verklaarde goederen zijner Geldersche tegenstanders. Er is daar sprake van trium quartalium sive quartariorum predicte patrie Gelrie" 1). Hij spreekt daar slechts van drie kwartieren, omdat het vierde, Roermond, hem terstond grootendeels was toegevallen en daar dus geen confiscaties hadden plaats gegrepen.

In 1473 vindt men de woorden „les trois quartiers de nostre pays" gebruikt 2). Karel van Egmond nam het vreemde woord over en sprak reeds in 1493 van „dat quartier van Nymegen, van Roermond, van Zutphen, van Arnhem" 3). Van dien tijd af bleef deze Romaansche vorm steeds in zwang en verdrong te eenen male het Geldersche woord „vierdel".

Werd een landschap onder de grafelijke kroon van Gelre gebracht, dan veroorzaakte dit geen verandering in de gesteldheid der bewoners van de nieuwe aanwinst. Hun oude wetten en gewoonten bleven van kracht. Dientengevolge zijn de kwartieren nimmer samengesmolten; elk hunner had, als het ware, zijn eigen regeeringsvorm, zijn eigen landrechten en gewoonten, zijn eigen finantiën. Deze belangen werden behandeld op de kwartiersdagen, waar ook de kleine in het kwartier gelegen steden vertegenwoordigd waren. Nergens bleek die onderlinge onafhankelijkheid sterker dan in de wijze, waarop de Gelderschen toetraden tot de hun door den stadhouder der provincie, Johan van Nassau, zoo goed als opgedrongen Unie van Utrecht. Den 23 Januari 1579 teekenden de afgevaardigden het tractaat „uyten naem van de gemeyne ridderschap," doch zij namen dag tot 9 Februari, „omme vorder de verclaringhe van de baenreheeren, groote ende cleyne steden te doen." Eerst 5 Maart trad het kwartier van Nymegen toe, den 9den dat van Arnhem; het Overkwartier draalde tot 9 April en de Graafschap tot 11 Januari van het volgende jaar.

Wanneer de vorst gelden behoefde voor een of andere uitgaaf ten bate van het gansche vorstendom, dan werd die som omgeslagen over alle vier kwartieren naar verhouding van hun respectieve draagkracht en vermogen. Of wel er werd, zooals later steeds het geval was, in overleg met de vertegenwoordi-

1) Nijhoff, a. w. IV, No. 532. 2) Ibid. V, No. 43.

3) Ibid. VI, No. 76; zoo ook „die dry quartieren", ibid. VI, No. 387 en 466, enz.

gers der kwartieren een vaste standaard aangenomen, volgens welken elk hunner had bij te dragen. Dit stelsel was ingevoerd in 1462 onder Philips den Goede 1). Het evenredige aandeel, dat elk kwartier in latere tijden in de provinciale lasten had bij te dragen, was aldus vastgesteld:

Het kwartier van Nymegen	f	46	— 19	— 5
„ „ „ Zutphen	„	21	— 18	— $1^1/_2$
„ „ „ Arnhem	„	31	— 2	— $5^1/_2$
	f	100	— „	— „

De vergaderingen der kwartieren werden bijeengeroepen in de hoofdsteden, hoewel dit recht hun onder het Spaansche régime werd betwist 2).

Bij de Unie van Utrecht in 1579 maakten de drie kwartieren van Neder-Gelderland gemeene zaak met de Vereenigde Provinciën. Het Overkwartier kwam later weder in de macht van Spanje en werd van toen af Spaansch Gelderland genoemd. Alle in de 17de eeuw aangewende pogingen om dit afgescheurde gedeelte weder met Gelderland te vereenigen bleven vruchteloos. Door den Erfoorlog werd het bij den vrede van Utrecht verdeeld. Het noordelijke gedeelte van den Kreis Geldern was reeds in het bezit der hertogen van Kleef en kwam door het uitsterven, in 1633, aan Brandenburg. Het oostelijke gedeelte van den Kreis Kempen behoorde aan de graven, sedert 1707 hertogen, van Moers; het westelijke stuk van dezen Kreis, oorspronkelijk eveneens hun eigendom, was sedert het einde der 15de eeuw aan de hertogen van Gulik gekomen. In 1794 werd het geheele gebied Geldern ingelijfd bij de Fransche Republiek en in 1815 aan Pruissen toegedeeld.

In latere tijden waren de verschillende kwartieren aldus samengesteld:

I. Het kwartier van Nymegen bestond uit de stemhebbende steden: Nymegen, Tiel 3) en Zaltbommel, bene-

1) „De petitiën over alle dese landen" (Nederland), zegt de Regentes in 1552, „plachten gedaen te worden, achtervolgende de settinge, geëischt (namens zijn vader) by hertogh Carel van Bourgoigne, in 't jaer 1462." Regesten van der Goes, blz. 24, d.d. 28 Febr. 1552.

2) Nijhoff, Bijdr., 1ste serie IV, blz. 54. Brief dienaangaande van Brimeu.

3) Tiel werd door Karel Martel aan den bisschop van Utrecht geschonken, in de 11de eeuw door bisschop Adelbold aan den Hertog van Brabant in leen gegeven en 30 Augustus 1334 door hertog Reinald II met Zandwijk en Herwerden geruild tegen Heusden, Vlijmen en Hedikhuizen en aan Gelderland gehecht.

vens zeven ambten en de daarin gelegen heerlijkheden, als:

1o. Het Rijk van Nymegen, met de heerlijkheden Ubbergen, Beek, Ooi, Persingen, Groesbeek, Heumen en Malden.

2o. Overbetuwe, met de heerlijkheden Hemmen, Doornik en Ressen, Pannerden, Hulhuizen, Indoornik, Homoet, Loenen, Wolferen en de Praest of Meinerswijk.

3o. Nederbetuwe, met de heerlijkheden Zoelen, IJsendoorn, Lienden en de halve Marsch.

4o. Maas en Waal, met de heerlijkheden Keent en Balgooi, Hernen, Leur, Batenburg, Horssen, Oyen en Dieden, benevens de stad en vrijheid van Maasbommel.

5o. Tielerwaard.

6o. Bommelerwaard, met de heerlijkheden Hedel, Well en Poederoyen.

7o. Beesd en Renooi.

II. Het kwartier van Zutphen bestond uit vijf stemhebbende steden: Zutphen, Doesburg, Doetinchem, Lochem en Groenlo; vier ambten: het landdrostambt Zutphen, het schoutambt Zutphen, het richterambt Doesburg en het schoutambt Lochem; het drostambt Bredevoort; vier bannerijen: Bronkhorst, Berg, Wisch en Baar. De twee eerste waren tevens graafschappen. Negen heerlijkheden: Borculo, Bredevoort, Lichtenvoorde, Lichtenberg, Verwolde, Keppel, Gendringen en Etten, Didam en Westervoort.

III. Het kwartier van de Veluwe, met vijf stemhebbende steden: Arnhem, Harderwijk, Wageningen, Hattem en Elburg. Twee groote ambten: het landdrostambt Veluwe en het richterambt Veluwezoom. (Dit laatste was weleer in vijf schoutambten verdeeld: Renkum, Oosterbeek, Velp, Rheede, Brummen. Door de vereeniging van Oosterbeek met Renkum en van Velp met Rheede werden deze schoutambten later tot drie teruggebracht.) Vier kleine ambten: Oldebroek, Nijbroek, Hoevelaken, Scherpenzeel. Heerlijkheden: Rozendaal, Doorwerth, Rosande, het Loo. Twee dagelijksche heerlijkheden: Hoevelaken en Scherpenzeel.

IV. Het kwartier van Roermond was het kleinste en bestond uit de steden: Roermond, Gelder, Venlo, Stralen, Wachtendonk, Erkelens, Nieuwstad. Deze beide laatste waren enclaves in het Guliksche. Acht ambten, waarvan sommige stadsvrijheid hadden: Kessel, Gelder, Montfort, Kriekenbeek, Stralen, Wachtendonk, Erkelens, Middelaar, en eenige mindere.

De Steden 1).

Reeds in den loop der 11de eeuw begonnen enkele plaatsen in Gelre, vooral die aan rivieren lagen, langzamerhand tot bloei te komen en een van de voorafgaande tijden zeer verschillende positie aan te nemen. De verwoestende invallen der Noormannen hadden een einde genomen, handel en scheepvaart konden zich vrijer ontwikkelen en brachten een zekere mate van welvaart aan, die voortdurend toenam. Toen daarop in de 14de eeuw Gelre meer en meer geconsolideerd was, zochten zijn vorsten, trachtend naar de opperheerschappij en de uitbreiding hunner macht, het decentraliseerende streven van den feudalen adel aan banden te leggen en te onderdrukken. Te dien einde verhieven zij de meest bloeiende open plaatsen (oppida) tot steden (civitates). Deze moesten een tegenwicht vormen tegen de aanmatigingen van den op het platte land gezeten adel en zouden aldus een steun worden voor de oppermacht van den landsheer. Wel was voor het verheffen tot steden de keizerlijke toestemming noodig, doch daarover hadden zich de rijksvorsten reeds lang heengezet, en de graaf van Gelre, hoewel geen eigenlijke rijksvorst, volgde hun voorbeeld. Het was graaf Otto II, die de meeste steden stichtte 2). De verheffing tot stad bracht voor het oppidum onder andere voorrechten mede het recht om zich met muren te omgeven, en deze bescherming tegen geweld van buiten werkte gunstig op haar ontwikkeling. Zij bevorderde handel en nijverheid; de welvaart wies tot rijkdom en de gevolgen van den rijkdom der steden zouden onberekenbaar worden.

De inkomsten van den vorst bestonden aanvankelijk uit-

1) Wegens de uitgebreidheid van het onderwerp kon ik in de volgende toelichting slechts hier en daar een greep doen en moest de behandeling noodzakelijk fragmentarisch blijven.

2) Met genoegzame zekerheid zijn bekend: Harderwijk, Emmerik, Arnhem, Lochem, Doesburg, Doetinchem, Wageningen, Roermond, Goch en Gelre. Zie van Spaen, Hist. van Gelderl., blz. 252. In een oorkonde van 1240 wordt gesproken van „ville, quibus data est libertas" door graaf Otto en diens vader. Zie Sloet a. w., No. 621. Graaf Reinald zegt in een brief van 6 Juni 1312, dat dergelijke verheffingen door zijn voorzaten waren gedaan „sine etiam man et consensu imperatorum et regum". Pontanus, p. 184.

De graaf erkent, 18 Januari 1317, „die bede, die ons nu ghegeven . . . . vor oer ende oere lude, dat wi daeran gheenrehande rechte toe hebben." Nijhoff a. w. I, No. 170. Vgl. No. 180.

sluitend in de opbrengsten van eigen en domeingoederen, benevens kroonrechten (regalia). Daaruit moest hij niet alleen de kosten zijner hofhouding bestrijden, maar ook die der regeering en der oorlogen, die hij voerde. Toen nu de weelde der hoven meer en meer toenam, de krijgsbedrijven steeds menigvuldiger, het landsbeheer omslachtiger en kostbaarder werd, daar het aantal ambtenaren en beambten gaandeweg toenam, was de graaf niet langer in staat uit eigen middelen in alle behoeften te voorzien. De edelen en de welgeborenen waren van oudsher vrij van alle lasten, hoewel zij, wanneer het hun behaagde, daartoe vrijwillig bijdroegen. De steden waren niet verplicht om meer op te brengen dan de bij de verleening van het stadrecht bedongen som; het platte land betaalde niet anders dan zijn aandeel in de beden, gemeene landsomslagen en dijklasten, die daarenboven afzonderlijk geheven werden.

Nog had het staatsbeheer het recht der regeering niet uitgevonden om onder allerlei namen steeds nieuwe belastingen te mogen heffen. Het publiek krediet stond der schatkist nog niet in het onbegrensde ter beschikking door middel van leeningen. Schoten de middelen te kort, zoo bleef den vorst veelal niets anders over dan zich met een „bede" 1) of verzoek om onderstand tot zijne onderdanen te wenden. Aan hen stond het vrij dat verzoek in te willigen of af te slaan 2), maar meestal werd het toegestaan, althans wanneer men de billijkheid er van inzag. Zelfs nog bij het tractaat van Venlo, in 1543, dus in een tijd toen reeds gansch andere denkbeelden dan in de middeleeuwen omtrent de macht en rechten van den vorst ingang gevonden hadden, beloofde Karel V bij artikel 7 van dat tractaat, dat hij dit vorstendom met geen schatting of ongelden zou bezwaren, anders dan die, welke de bannerheeren, ridderschap en steden naar ouder gewoonte toegestaan zouden hebben 3).

Wilde of kon de vorst in tijd van geldnood zijn toevlucht niet nemen tot beden, dan kon hij nog geld opnemen door

1) Niet te verwisselen met bedegelden, Mei- en herfstbeden, die de graven als grondheeren het recht hadden te vorderen van hun eigenhoorigen, als heerenguldens, vrijgeld, voogdgeld, keppelkorn, enz. enz.

2) Alleen bij de stichting van Staveren behield de Graaf zich het recht voor om aldaar periodieke en zelfs buitengewone beden te heffen. Nijhoff a. w. I, No. 53.

3) In 1555 verzocht en verkreeg Karel V dan ook slechts uit gunst en na aanvankelijke weigering in Gelderland een bede. Slichtenhorst, blz. 487.

verpanding van goederen, ambten en regalen. Waren deze niet beschikbaar, dan moest hij voor de geleende gelden borgen stellen; daartoe placht hij niet alleen zijn edelen te bewegen, maar ook bij de steden aan te kloppen. Somtijds gaven deze contanten, gewoonlijk op het beginsel do ut des tegen het verkrijgen van een of ander voorrecht of gewenscht bezit. Zoo verpandde Reinald II in 1312 zijn visscherij, tol, molen en een waard bij Zutphen aan deze stad, omdat zij borg voor hem was gebleven voor een som van 960 kleine ponden. In 1320 werden 1150 ponden geleverd door de steden Zutphen, Harderwijk, Wageningen, Elburg en Hattem, die binnen twee jaren uit de inkomsten van den tol te Lobith terugbetaald moesten worden, waarvoor deze hun daartoe werd overgegeven 1). Desgelijks stelden zich in 1325 tien Geldersche steden borg voor een som von 48,000 pond, opgenomen door den graaf bij een Brabantsch consortium. Ook als borgen voor de vervulling van huwelijksvoorwaarden bij vorstelijke echtverbintenissen werden de steden meermalen uitgenoodigd zich met de edelen, onder verplichting van leisting, door medebezegeling te verbinden.

Door dergelijke aangelegenheden moest natuurlijk de invloed der steden op het beheer der algemeene belangen toenemen. Zoo werden dan ook reeds in 1230 eenige steden door den graaf geraadpleegd bij het opheffen en verleggen eener jaarmarkt 2). Toen in 1318 graaf Willem van Holland als bemiddelaar optrad, om de geschillen tusschen graaf Reinald en diens zoon te beslechten, riep hij met de ridderschap en de knapen ook de schepenen van niet minder dan twintig Geldersche steden op, om deel te nemen aan de beraadslagingen. Vóór hen zou jaarlijks rekening worden afgelegd van het beheer der geldmiddelen; zij bleven waarborg, dat de bepalingen van het vergelijk zouden worden nageleefd 3). Dit was inderdaad een gebeurtenis van groote beteekenis. Het was de eerste maal dat het recht van deelneming der steden aan het landsbestuur officieel werd erkend, en mag derhalve beschouwd worden als de oorsprong der Geldersche landdagen. Het was een in dit gewest gansch nieuwe uiting, een eerste manifestatie der opkomst van den zoogenaamden derden stand, gevormd uit hen, die, werkend met hoofd

1) Van dit totaal bracht Zutphen op 600, Harderwijk 350, Elburg 100, Wageningen en Hattem elk 50 pond. Nijhoff a. w. I, No. 186*.

2) Sloet a. w., No. 529. 3) Nijhoff a. w. I, No. 178.

of hand, een zekere mate van welvaart hadden verkregen en die in verstandelijke ontwikkeling vaak boven de landjonkers en welgeborenen stonden, wier zienswijze en belangen tot dien tijd toe bijna alleen in aanmerking waren gekomen.

Onder de regeering van graaf Reinald II nam het aanzien der steden nog merkelijk toe, doordien hij, daartoe geautoriseerd door den Keizer, de privilegiën der reeds bestaande bevestigde en uitbreidde, en daarenboven nog verschillende open plaatsen tot steden verhief. De verdeeldheden in het vorstelijke huis brachten er eveneens niet weinig toe bij om hun macht en invloed te vermeerderen, in dezelfde mate als de vorsten door deze tweespalt hun aanzien en gezag verloren. Nymegen gaf een der eerste bewijzen van gevoel van zelfstandigheid, toen het in 1316 den graaf ontsloeg van zijn eed aan de Stad en het Rijk van Nymegen, met de verklaring dat het zich aan zijn bestuur onttrok, een voorbeeld, dat weldra door andere steden gevolgd werd. Bij oorkonde van 1 December 1343 verbonden 22 steden 1) zich onderling om gedurende de minderjarigheid van Reinald III de rust in het land te bewaren en elkanders rechten te handhaven. Zij beloofden elkander bij te staan om hun zienswijze en opvatting door te drijven; dat zij zouden trachten te bereiken, „dat ylcken mynsche recht bescheyde ende vondenisse geschye na recht der stede, alst recht in ilcker stat gelegen is, ende oeck dat nyman onrechte, wille noch ghewaut en geschye" 2). Eén voor allen, allen voor één. Klaagde de eene of andere stad, dat haar te kort gedaan was, dan zouden op den door die stad bepaalden dag eenige schepenen en raden uit de verbondene steden te Nymegen bijeenkomen om te beraadslagen en te zorgen, dat de verongelijkte recht verkreeg. De verbonden van 1418 en 1436 staafden verder der steden macht. In laatstgenoemd jaar was het reeds zoo ver gekomen, dat zij den Hertog verschillende punten voorlegden met de verklaring dat, ingeval hij niet aan hun eischen voldeed, zij dan „in gheynen saken oen aengaende to dienste noch to willen wesen en sol(d)en, ter tiit toe ende also langhe dat den saken nagegaen sy ende die gebreken afgedaen". Daar stonden dus de steden reeds als een compacte phalanx tegenover het

1) Daaronder Erkelens en Echt, die slechts gedeeltelijk stedelijke rechten bezaten, geen oppida, veelmin civitates waren. Nijhoff a. w. II, No. 1.

2) Ibidem IV, No. 158.

landsheerlijk gezag 1). Zoo waren zij als het ware kleine republieken op zich zelf geworden, die in dezelfde verhouding tot den landvorst stonden als de edelen en de leenmannen. Zoo vormden zij allengs de krachtigste leden van het staatsorganisme. Van hen hingen de levensfunctiën der andere leden af: zij gaven den toon aan, waarnaar de vorst, de bannerheeren en de ridderschap zich hadden te richten.

Als Geldersche steden werden echter slechts die erkend, welke na de verbonden op de land- en kwartiersvergaderingen verschenen. De andere, evenmin als die, welke van hunne bijzondere heeren stadrechten verkregen hadden (Bronkhorst, 's Heerenberg, Buren en Keppel), werden nimmer onder de onmiddelbare landsteden gerekend. Zij kregen geen inzage bij de behandeling der algemeene landzaken, aangezien zij beschouwd werden als vertegenwoordigd te zijn door de groote steden of wel door hun heer. Na de oprichting der Vereenigde Republiek verkregen zij echter meer gezag. Van toen af werden zij steeds beschreven op de landschaps- en kwartiersvergaderingen, behalve wanneer zij onder brandschatting des vijands zaten.

De Hoofdsteden 2).

Vier steden in Gelre, gunstig aan de vier hoofdrivieren gelegen, Nymegen, Roermond, Zutphen en Arnhem, muntten reeds vroeg door hun handel en scheepvaart boven de andere uit. Zij waren dan ook onder de eersten geweest, die tot steden verheven werden. Wanneer dit Nymegen te beurt viel, is onbekend. Zutphen ontving stadsrechten in 1190, Roermond in 1224, Arnhem in 1233. Onder de steden, die in 1339 de lijfrentebrieven ten behoeve der ingezetenen van Brussel met hertog Reinald bezegelen, staan bovenaan Gelre, Zutphen en Roer-

1) Zoo ver ging haar onafhankelijkheid, dat zij afzonderlijk verbonden sloten met buitenlandsche steden (Nijhoff, Inventaris van het Nymeegsch oud-archief, passim), en zelfs krijg konden voeren, zonder dat de hertog zich daarmede bemoeide. Harderwijk b.v. had een oorlog met den hertog van Holstein en de steden Hamburg en Reinoldsburg gevoerd; de vrede tusschen deze oorlog voerende machten was in 1280 gesloten onder bemiddeling der steden Kampen, Deventer en Zwolle.

2) Niet te verwarren met de steden, waar de schepenen van omliggende streken, in twijfelachtige gevallen, vonnis moesten gaan halen, welke ook hoofdsteden of hoofdplaatsen (capita) genoemd worden.

mond 1). Hier komen dus nog slechts twee der latere hoofdsteden in aanmerking. Vijf jaren later, in den verbondsbrief der steden van het hertogdom en de graafschap, worden zij aldus opgegeven: Nymegen, Gelre, Zutphen, Roermond, Arnhem, enz. Weêr drie jaren later verschijnen de vier hoofdsteden voor het eerst klaarblijkelijk in deze qualiteit: „onse vier steden, als Ruremund, Nymeghen, Zutphen ende Arnhem" 2).

Toch worden zij in dien tijd nog niet hoofdsteden genoemd. Dat woord wordt voor het eerst gebruikt in een oorkonde van 13 December 1402, waarin hertog Willem erkent zekere som schuldig te zijn aan Reinald van Coevorden. Deze schuldbekentenis werd mede bezegeld door de burgemeesters, schepenen en raden „van onsen vyer hoefsteden, mit namen Nymegen, Ruremunde, Zutphen ende Arnhem" 3).

De gronden, waarop de vier hoofdsteden hun aanspraken op dezen titel vestigden, zijn door Lambertus Goris, syndicus van Nymegen, in zijn Farrago Carminum Abortivorum, 1645 4), aldus samengevat:

Prima Neomagum, sequitur Ruremunda secunda,
Tertia Zutphania est, quarta sed Arnhemia.
Quattuor hae Capitum celebrantur nomine, passim
Oppida praecedunt caetera quod patriae.
Gelria concordes jungit sic terra tetrarchas,
Quadripartitum tempus ut annus habet.
Primarum prima ut Noviomagum sit: Comitatus
Zutphania antiquo gaudet honore sui.
Gelrensi claret Ruremunda tractus ab urbe,
Unde suum nomen Gelria tota petit.
Curia Velaviam praefert, ubi moenia surgunt
Arnhemia, sedes nota Ducum veterum.

Nymegen, als de grootste stad, werd reeds vroeg eenigermate als de hoofdstad van het gansche gewest erkend. Zoo, b. v. in 1343, in den verbondsbrief der „22 ghemeynre stede deys hertochriics van Ghelren ende der graescap van Zuytphen," waar

1) Nijhoff a. w. II, No. 1.

2) Nijhoff a. w. II, No. 24, waarbij Johan v. Wiikvliet belooft deze vier steden „in allen haeren rechten te hauden ..... ende voert te doen bi rade dier vier steden in allen manieren" volgens de eischen hunner schepenen.

3) Van Doorninck, Acten betr. Gelre en Zutphen, 1400—1404, Register No. 25, blz. 91. 4) Gedrukt aan het einde zijner Commentatio ad tres et viginti priores titulos consuetudinum Velaviae, 1645, p. 19.

vastgesteld wordt dat, wanneer een der verbondene steden eenig onrecht werd aangedaan, schepenen en raden op een bepaalden dag in Nymegen zouden samenkomen, „om daer te raden ende te helpen." Bij de omwenteling, waarin hertog Adolf zijn vader van den troon stiet, nam Nymegen de leiding: naar haar ziens- en handelwijze richtten zich de andere steden, doch hun besluiten namen zij bij meerderheid van stemmen. Als een voorbeeld: „Des Saterdachs na Pinxteren Jan Godertss gereden tot Nyemegen mit apenen brieven, die ons stad (Arnhem) screeff an den anderen steden, dat die vierde stat gevolgelick solde wesen den drien in dese sake tusschen mynen heere ende mynen joncheren." „Item des Dynsdages post Dominici die burgermeisters gereden tot Nymegen, om Nymegen te onderwysen, dat die een stat den anderen drien gevolchlick sold wesen" 1). Later nogmaals: „Soe die 4 steden malcanderen brieven hadden gegeven, dat die vierde stat den drien anderen gevolgelick solde siin" 2) enz.

De Landdag.

Wanneer Pontanus (p. 209) aanteekent, dat de huwelijksvoorwaarden van den lateren hertog Reinald, omstreeks 1319, bezegeld werden door den graaf en door de ordines Gelriae, dan zal men onder deze woorden niet de landsstenden moeten verstaan. De edelen en ridders, die dit document bezegelden, kunnen dat alleen voor hun eigen persoon gedaan hebben. Van stenden, ordines, kon toen nog geen sprake zijn. Van Spaen 3) vermoedt, dat de landsstenden ontstaan zouden zijn ten gevolge van de landgerichten, die, uit ridders en knapen bestaande, de eerste aanleiding kunnen gegeven hebben tot onderhandelingen over 's lands belangen, tot samenwerkingen en tot vereenigingen. Hij merkt verder op, dat in 1293 ridders, knapen, „burgers, gemeentens en ingezetenen" 4) besloten graaf Reinald behulpzaam te zijn om het aan den graaf van Vlaanderen verpachte Gelre uit diens handen te lossen. Daarbij moeten deze natuurlijk samenkomsten gehad hebben om te beraadslagen.

1) Arnhemsche rekening 1458. 2) Ibidem 1459.

3) Van Spaen, Inleid. IV, blz. 265.

4) Het is mij niet bekend, waar dit document te vinden is, en blijft mij daarom duister, wat in het oorspronkelijke de woorden waren voor „burgers, gemeenten, ingezetenen."

Systematisch echter zien wij de aanzienlijken optreden als raden van den graaf, later ook in verband met de steden, sedert 1271, in welk jaar Reinald I vrijdom van tol verleent aan die van Zutphen en van Arnhem, „na rijp overleg met zijn raadslieden, edelen en welgeboren" 1). En deze formule komt na dien tijd in zijn besluiten steeds terug. Zulke beraadslagingen kunnen met recht beschouwd worden als de allereerste kiemen der landdagen, het eerste optreden eener volksvertegenwoordiging.

Al spoedig kwam dit beginsel tot hoogere ontwikkeling. Reeds 1 December 1343 verbonden zich alle steden van Gelre, bij het overlijden van hertog Reinald, om het beheer der algemeene zaken op zich te nemen. Een tiental jaren later, toen het landsheerlijk gezag meer en meer zijn prestige verloor ten gevolge van de twisten tusschen de broeders Reinald en Eduard, verbonden de edelen en de steden zich om Eduard te ondersteunen, waarop, 7 April 1355, met goedvinden der beide vorsten een landraad werd ingesteld van 11 leden, die alle moeilijkheden uit den weg zouden ruimen. Deze raden werden beëedigd door de edelen en de steden, niet door de vorsten. De beide vorstelijke personen, die nu verzoend waren, grootendeels door bemiddeling der vier hoofdsteden 2), beloofden niets te zullen ondernemen zonder goedvinden van den hun toegevoegden raad, aan wien tevens was opgedragen het oordeel over de benoemingen van ambtmannen benevens andere deelen van het bestuur.

Dergelijke verbintenissen en samenkomsten kwamen daarna meermalen voor (1371, 1376, 1377), doch zij waren van voorbijgaanden aard. Ook nadat het land tot rust gekomen was, werden zij nog af en toe bijeengeroepen door den Hertog; uit eigen beweging vergaderden zij nog niet. Bij hun samenkomsten zat de Hertog in persoon voor, vergezeld van zijn vasten raad, dien men gevoeglijk als een Raad van State zou kunnen beschouwen. Alle te behandelen onderwerpen werden uitsluitend voorgelegd door den Vorst.

Vroeg in de 15de eeuw leest men voortdurend van dagvaarten te Nijmegen en te Arnhem, waarop de ridderschap en

---

1) Sano habito consilio ..... consiliariorum, fidelium ac ministerialium nostrorum. Sloet a. w., No. 927 en 931. De steden blijven hier nog buiten sprake.

2) Nijhoff a. w. II, Nos. 85—88.

de steden maatregelen beraamden om het landvorstelijk oppergezag te controleeren en aan banden te leggen. Het was een uiting van den tijd, een ware „Sturm- und Drangperiode." Alom in het beschaafde Europa trachtten de onderdanen zich te waarborgen tegen vorstelijke willekeur, het absolutisme te verbreken. Het was die beweging, die zich in Engeland had geuit in den opstand van Wat Tyler; die in Vlaanderen de eerzame wevers en slagers van Gent te velde had doen trekken tegen de schitterende ridderschap van Bourgondie; die de burgers van Luik een hun onwelgevalligen bisschop van zijn zetel deed stooten; zelfs in het bezadigde Holland hadden dergelijke bewegingen stroomen bloed doen vloeien. Gelre had het geluk een redelijken vorst te bezitten, die de teekenen des tijds verstond en geneigd was zijn onderdanen dien wettigen invloed op het landsbestuur te verleenen, welke in andere landen den vorsten slechts na langdurigen en bitteren strijd kon afgedwongen worden.

Algemeene ontevredenheid heerschte destijds in het land ten gevolge der langdurige oorlogen door hertog Reinald ondernomen en van den nasleep van ellende, die deze met zich voerden. Den 23 Februari 1418 had te Nymegen een samenkomst plaats van 's Hertogen raden ter eene, den adel en de steden van het gansche gewest ter andere zijde. De besprekingen leidden tot geen resultaat, weshalve men den 3den Mei daaraanvolgend te Arnhem andermaal bijeenkwam. In die merkwaardige vergadering verbond men zich eensgezind te blijven, elkander trouw te steunen. Na Reinald's overlijden zou men geen opvolger erkennen dan met goedvinden der vier hoofd- en van de meerderheid der kleine steden; benevens meer andere bepalingen. Elk der vier kwartieren bezegelde dezen verbondbrief en ontving een afschrift er van.

Hoewel aanvankelijk gebelgd en verstoord over dit ingrijpen in zijn vorstelijk gezag, kwam Reinald toch weldra tot het besluit zich met den inhoud van het verbond te vereenigen. Den 25 October 1419 verkondigde hertogin Maria (de Hertog lag ziek op zijn slot Hambach, in Gulikkerland), dat hertog Reinald bereid was een verdrag te sluiten, waarbij zij de belofte aflegde, dat de hertog voortaan geen enkele regeeringsdaad zou verrichten buiten toestemming der ridderschap en der steden 1). Door deze belofte waren feitelijk de landsstenden ingesteld. De

1) Nijhoff a. w., III, No. 388.

verbondene edelen en steden waren van toen af gerechtigd toezicht uit te oefenen op 's vorsten beschikkingen. Daardoor was de absolute monarchie als het ware herschapen in een constitutioneele, waarvan het bovengenoemde verdrag en de landrechten konden beschouwd worden als de grondwet. Tot dit verbond traden later nog een aantal ridders en knapen uit de vier kwartieren toe.

Onder de regeering van Reinald IV schijnen wat wij nu mogen noemen de Staten, niet verder bijeengekomen te zijn 1). Doch in 1423, onmiddellijk na zijn overlijden, traden zij weder op, ten einde Arnold van Egmond als hertog te erkennen. De bedongen rechten werden in het vervolg — vooral wanneer de vorsten zich in geldverlegenheid bevonden — nog steeds vermeerderd en uitgebreid. Den 17 April 1436 werd het verbond na heftig tegenstribbelen door hertog Arnold opnieuw bezegeld en bekrachtigd. Bij het tractaat tusschen Karel van Egmond, Willem van Gulik en de Staten in 1538 werd bepaald, dat tot den eersten landdag, die na de huldiging van hertog Willem bijeengeroepen zou worden, uit elk ambt en elke hoofdstad van het vorstendom twee afgezanten, uit de mindere steden één zouden beschreven worden, „om alles met aendacht ende riip beraed te beginnen" 2).

Met den adel en de steden begonnen tijdens de regeering van hertog Arnold (omstreeks 1450) ook de vier bannerheeren zitting te nemen in den landdag. Ten gevolge hunner groote, onafhankelijke bezittingen waren zij in rang boven de ridders verheven en maakten aanvankelijk als gelijken (pares, pairs) van den vorst in de Staten een afzonderlijken stand uit. Met hun vieren bezaten zij in het landsbestuur evenveel gezag als de gansche ridderschap. Daarbij konden zij zich laten vertegenwoordigen door afgezanten. Een tijdlang hadden zij met de steden het geheele bewind in handen. Wegens hun Spaanschgezindheid werden de bannerheeren gedurende den Tachtigjarigen oorlog geheel buiten de regeering gehouden, en op 23 Februari 1595 werd besloten hen niet meer op de kwartierdagen te laten verschijnen.

Vóór 1543 werd de landschap dus op de landdagen vertegenwoordigd door de volgende leden: 1°. de bannerheeren; 2°. den hoogen adel, heeren der hooge heerlijkheden (baronnen);

---

1) Met betrekking tot het zelfstandige optreden der onderdanen zie men nog Bijdr. en Meded. van Gelre V, blz. 290. 2) Slichtenhorst, blz. 431.

3°. ridders, dienstmannen, schildknapen, wier ouders in vroege tijden waren opgeroepen; 4°. dezelfde klasse van personen, doch die in lateren tijd beschreven waren (homines novi); 5°. de steden. Later onderscheidde men alleen ridderschap en steden. De adel, die in de steden gevestigd was, werd niet opgeroepen, daar hij reeds door de steden vertegenwoordigd was. Bij de instelling der landdagen werd nog niet, zooals later, een bezit van een bepaalde waarde vereischt; alleen moest men op het land wonen 1) en daar gegoed zijn. Meerderjarigheid was een vereischte, doch bij het leven van den vader was het den oudsten zoon veroorloofd de vergaderingen bij te wonen, ten einde verstand van zaken te verkrijgen; hij mocht echter geen stem uitbrengen. Veel kennis werd overigens niet vereischt bij de leden. Men hield zich aan de landrechten en waar deze zwegen, volgde men de usance der naburige streken. Wierpen ook deze geen licht op de zaak, dan behielp men zich overeenkomstig het Romeinsche recht. Aangezien het bijwonen der vergaderingen een eervolle plicht was, ontvingen de leden geen tractement noch presentiegelden; de emolumenten bepaalden zich tot een vergoeding van acht daalders voor reis- en verblijfkosten.

Terwijl de landdagen aanvankelijk op onbepaalde tijden bijeengeroepen werden door den Vorst en later door de hoofdsteden, geschiedde dit onder de Bourgondische regeering op last van het Hof.

In den Spaanschen tijd waren de stadhouders gemachtigd de Staten te beschrijven op last van de Landvoogden 2). Het is dan ook meermalen voorgekomen, dat deze weigerden een bijeenkomst toe te staan 3). Met het houden van kwartiersvergaderingen bemoeiden zij zich minder. Eerst na de afzwering van koning Philips werden de landdagen op bepaalde tijden door het Hof bijeengeroepen. Op den landdag verscheen de stadhouder somtijds in persoon (voor de laatste maal deed dit Willem V op 13 Augustus 1766), of wel hij liet zich daar vertegenwoordigen door een afgezant. Was de stadhouder zelf aanwezig, dan opende hij de vergadering, doch nam geen deel aan de beraadslagingen en verwijderde zich, als de deliberatiën over de door hem voorgedragen punten begonnen. Het besluit,

1) Deze bepaling werd afgeschaft bij besluit van 15 Januari 1611.

2) Van Hasselt, Stukken voor de Vaderl. Geschied. I, blz. 24 en 116.

3) Zie hierover o. a. Fruin, Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog (Verspr. geschr. I, blz. 285, 286).

of waar dit noodig was een verzoek om inlichtingen, werd hem veelal schriftelijk medegedeeld.

Cap. I. Van de Landschapsvergaderinge.

1. Het Furstendom Gelre en Graavschap Zutphen was van ouds verdeelt in vier quartieren: van Nymegen, Roermond, Zutphen en Arnhem. Edog dat van Roermond, nu het Overquartier genaamt, door de oorlogen tegens Spangnien daarvan gesepareerd sijnde, is deeze provintie met haar drie quartieren in de Unie bij de andere bondgenooten in den jaare 1579 gekoomen, en schoon één quartier daarvan gedemembreert is, noemt zich deeze provintie echter het Furstendomb Gelre en Graavschap Zutphen.

Uitschrijvinge.

2. De regeeringe deezer provintie bestaad tegenswoordig uit ridderschap en steeden. Haare staatsgewijze vergaderinge word door den Provintialen Hove jaarlyks beschreeven in de maand van Maart of April, om te besoigneeren over den staat van oorlog en vorderen poincten de hooge regeeringe concerneerende, tsedert den laatsten Landsdag of staatsgewijsen vergaderinge aan 't Hoff, als repraesenteerende de provintie, door de Generaliteit gezonden of andersints aan haar voorgekomen.

Vergaderplaats.

3. Deeze vergadering van de drie staaten word gehouden in een van de drie hoofdsteeden van de provintie, Nymegen, Zutphen of Arnhem, 'twelk bij touren jaarlyks rouleert, beginnende van 1° Januarii tot ult° December, in yder stad, volgens Landschapsresolutie van den 23 Augustus 1702 1),

Opening.

4. wanneer door een van de predicanten van die stad, daar den landdag gehouden word, een gebed, en vorder de opening van die vergaderinge gedaan word door gecommitteerden van den Hove, die een propositie mondeling doen en naderhand schriftelyk overgeven, waarin alle de poincten, die zij aan de Landschap voor te dragen hebben, vervattet zijn.

1) Datum was opengelaten in de handschriften.

Propositie.

5. Deeze commissie word altoos bekleed door den praesident of eerste raad van 't Hoff met twee andere raaden en den griffier, edog alle de andere, zoo ordinaris als extra-ordinaris raden, meedeleeden van de Landschapsvergaderinge zijnde, neemen ook plaats, yder op haar rang, aan de Landschapstafel, uitgezondert dat, de Landschap in de stad van Arnhem vergadert wesende, 't Hoff (dewijl daar nu resideert) en corps boven komt om de propositie te doen, blijvende inmiddels alle de andere leden van de Landschap staan, zonder dat ymand plaats mag neemen aan de tafel als de leden van 't Hoff met haar griffier, zoo lange de propositie duurt.

De propositie geëindigt zijnde, gaan die van den Hove, off haare gecommitteerden, af, uitgezondert zoodane, die te gelijk leden van de Landschap zijn; 'twelk althans zoo practicabel is, alhoewel te voren vastgesteld was, dat niet alleen die raaden van adel, maar ook de amptluyden en anderen, die pensioen trekken, niet geadmitteert worden in de vergaderinge der Landschap. (Vid. Boek van Landschapzaaken de Ao. 1555, fol. 154.) Daarna koomen de leden van yder quartier bij den anderen, gemeenlyk maar in een aparte hoek van de Landschapskamer,

Directeurs.

6. wanneer yder quartier een directeur van de Landschaps-besoignes nomineert, hetwelk gemeenlyk in het quartier van Nymegen de borggraaf, in Zutphen en Arnhem de landdrosten, als eerste hoofdofficieren in yder quartier, off, bij absentie, 't eerste lid van de ridderschap is.

Gecommitteerden ad causas.

7. Tegelijk worden ook bij yder quartier ses gecommitteerdens genoemt, waaronder drie directeurs meede zijn, om des Landschaps besoignes waar te neemen en aan de tafel te zitten, die gecommitteerden ad causas genaamt worden.

8. Deeze commissie word bekleed in 't quartier van Nymegen door drie gecommitteerden uit de ridderschap, ordinair den borggraaf en de twee oudste riddermatigen, één gecommitteerde van de stad Nymegen, één van Thiel en één van Bommel; uit het quartier van Zutphen door drie leeden (uit de ridderschap), gemeenlyk de landdrost en twee oudste uit de ridderschap, twee uit de stad van Zutphen en één laatste uit de

vier kleine steeden, 't welk onder die laatsten zelve jaarlyks rouleert; staande te noteeren, dat de stad van Zutphen in alle landelyke commissiën, als er drie uit de steeden genomineerd moeten worden, altoos twe uit den haaren noemt.

Uit het quartier van Arnhem word deeze commissie insgelijks bekleed door drie leeden uit de ridderschap, gemeenlyk den landdrost met de twee oudste, één uit de stad van Arnhem, en twee uit de vier kleine steden, 'twelk meede rouleert onder dezelve.

Der steden commissiën.

Na 't maken van deze commissiën zetten zig de drie directeurs in 't midden van de Landschapstafel, welke langwerpig is, en laaten de commissiën van alle de steedengesanten opleezen door den raad- of eerste secretaris van die stad, daar de Landschap gehouden word; welke commissiën volkoomen magt voor de gecommitteerden moeten meedebrengen, of worden niet aangenoomen, als geschied is aan die van Thiel in Maart 1593, vermits dezelve gecommitteert waren om te horen en te besoigneeren op rapport.

Ordre in de sessie.

9. Dit geschied zijnde, neemen deeze agtien leeden, ad causas gecommitteert, haer plaets op de volgende wijse: den borggraaf aan 't hooge end van de tafel, hebbende den secretaris van de stad, die tegelijk is van 't quartier van Nymegen, agter zig staan; aan sijn regterhand de volgende, en aan sijn linkerhand de laatste van dezelvde ridderschap. Daarop volgen de gecommitteerden van Nymegen en Bommel, aan de regter, en van Thiel aan de linckerhand.

Vervolgens sit den landdrost van de graafschap Zutphen, die meede den secretaris van de stad en quartier van Zutphen agter zig staan heeft, met de twe leeden 1) van de ridderschap aan de linkerzijde (hierin heeft zig Basnage geabuseerd) 2) en

1) Het. Arnh. H. S. heeft: „toeleeden."

2) De opmerking omtrent Basnage komt in het Nym. H. S. niet voor. Denkelijk was het een kantteekening in het oorspronkelijke, die, zonder parenthesis, in het Arnhemsche H. S. werd ingetrokken. Het bedoelde werk is: Jacques de Basnage de Beauval, Annales des Provinces Unies, depuis les négotiations pour la paix de Munster (1648) jusqu' en 1667. Avec la Déscription Historique de leur Gouvernement. La Haye, 1719 et 1726.

de twee leden uit de stad en 't eene lid van de kleine steden van 't quartier van Zutphen aan de regterhand van de tafel.

Vorders zit den landdrost van Veluwen, insgelijks den secretaris van de stad en quartier van Arnhem agter zig hebbende staan, met de twe leeden van de ridderschap meede aan de linkerzijde van de tafel, en daarnaa, aan de regterzijde, de leeden van de stad en kleine steden van 't quartier van Arnhem.

Deeze agtien leeden aan de tafel haare sessie dus genoomen hebbende, staan de andere leden van ridderschap en steeden daar rontom off neemen haare plaetsen op stoelen of bancken, die wat buitenaf staan.

Praesidie.

10. Aan deeze tafel presideert den eersten gecommitteerden van het quartier van Nymegen, 'twelk ordinaris is den borggraaf des Rijx van Nymegen, en in desselvs absentie gemeenlyk den oudste uit de ridderschap; den borggraaf, als hebbende in quartierlyke besoignes en in 's quartiers vergaderinge de praeseance boven de andere riddermatigen als eerste officier. (Vid. Resolutie van 't quartier van Nymegen, van den 14 Augustus 1640.)

Uit dien hoofden beleid denselven de vergaderinge de volgende dagen op eén uur als 't hem gelieft en 't voor de leeden convenabelste is, door de roeidragende bodens van de stad, daar de landdag wordt gehouden.

Wagt.

De Landschap vergadert zijnde, is er altijd een capitein, lieutenant en vaandrig op de hoofdwagt, met het vaandel, die in 't geweer komt bij het vergaderen en scheiden, en die de marsch slaet en 't geweer praesenteert, waaromtrend zig na den borggraaf als praesident nu reguleert.

Ook heeft de borggraaf in deeze quartier, sedert den jaere 1705, twe schildwagten met een ordonnantie-sergeant voor sijn logement.

Secretaris.

11. In de Landschapsvergaderingen doet den borggraaf in deeze quartier ook de propositiën of laat de poincten van besoigne door den secretaris van die stad, daar de Landschap vergadert is, leezen; welke secretaris in loco genaamt worden eigenlyk secretaris van de Landschap is, want desselvs post is

de resolutiën te extendeeren, alle de depeches ter ordonnantie van de Landschap te tekenen ende te zegelen met het stadzegel in loco, als verstaan is den 17 Maii 1) 1593: werdende daaromtrend ter selver tijd 't versoek van de landschrijvers van Over- en Nederbetuwe om de penne mede te mogen voeren in die vergaderingen ontzegd.

Zegel.

12. Hebbende de Landschap andersints een eygen zegel, 'twelk die van de Canceleryе of van den Hove bewaaren en daarmeede de leenbrieven, commissiën uit naam van de Landschap, octroyen en andere actens besegelen, 'twelk nu, als gezegt, door de Landschap in de hoofdsteeden niet gebruikt word, zijnde op een landdag tot Nymegen, Ao, 1578, aan een schadeloosbrief aan Adolph van Nesselraeth verleent, 't zegel van de Landschap en dat van de stad van Nymegen tegelijk gehangen. (Adde J. Smetii Cronyk der stad Nymegen, blz. 101 en 127 2).)

Omvrage.

13. Een zaake door den borggraaf geproponeert zijnde, vraagd denselven sagtjes aan de leeden, die weegens 't quartier van Nymegen aan de tafel zitten, haar advis; 'tselve ingenomen hebbende, zegt hij opentlyk wat 't advis van 't quartier van Nymegen is, en vraagt daarop den landdrost van Zutphen naa 't advis van zijn quartier, die, inmiddels de twee leeden van die ridderschap haar advis hebbende ingenoomen, ook vraagt den eersten van de stad van Zutphen, dewelke ook vraagt aan de meedegecommitteerden uit zijn stad en die van de kleine steeden van de Graavschap, dewelke daarop aan den landdrost communiceert 't advis van de steeden, wanneer denzelve landdrost van de Graavschap meede opentlyk pronuncieert 't advis van zijn quartier, en in cas van dissentie zegt de ridderschap dus en de steeden alzoo van advis te weezen. Men ziet het tegenswoordig in der voegen practiseeren, alhoewel die van de

1) Lees: Martii. Bovendien zij hier opgemerkt, dat in het reces van dien dag wel staat van de landschrijvers, maar niets over het gebruik van het zegel.

2) In het Nym. H.S. is dit Adde, enz. met een andere hand tusschen de regels geschreven. Op de aangehaalde plaatsen leest men, dat Nymegen in 1424 haar zegel „vóór andere steden" aan de huwelijksvoorwaarden van hertog Arnold hing, en dat in 1549 Nymegen het eeuwige verdrag tusschen de Nederlanden en de stenden des Roomschen Rijks bezegelde.

stad van Zutphen sustineeren, dat den landdrost alleen 't advis van de ridderschap in de Landschap mag uitten en dat haare gecommitteerden 't advis van de steeden van de Graavschap opentlyk declareeren moet(en).

't Advis van de Graavschap zijnde ingenoomen, vraagt de borggraaf den landdrost van Veluwen, dewelke ook 't advis inneemt van de gecommitteerden van 't quartier van Arnhem, zoowel van de steeden als van de ridderschap, en 't zelve dan pronuntieert.

Dit meede geschied zijnde, formeert den borggraaf de landelyke conclusie, welke dan door den secretaris gecoucheerd en bij een volgende vergadering of bij 't scheiden van den landdag 1) geresumeerd word.

Overneming in de quartieren.

Het eerste poinct, dat in omvrage gelegd word, is altoos over de commissiën der stedengezanten; vorders kunnen alle de poincten, die den borggraaf in omvraag brengt, overgenoomen worden in de quartieren, zulks dat, als er een quartier 'tzelve overneemt, dat niet alleen niet geweygerd kan worden en ondertusschen de landelyke conclussie opgehouden [worden], maar zelfs als er maar één der leeden aan de tafel zittende zulks eyscht, ja zelfs een lid buitenaf staande, zoo kan dit naar ordre van regeeringe niet geweigerd worden (Vide reces des quartiers van Nymegen van 9 2) Maii 1654); in der voegen dat er zelden aan de Landschapstafel een point van importantie word geproponeerd, off 't word in de quartieren geëyscht, en gemeenlyk geene andere zaaken aldaar zonder overneeming ter conclusie gebragt worden als requesten, die in handen van parthye ten fine van berigt gesteld worden; 't verleenen van dispensatie in huwelyken tusschen zusters- en broederskinderen en dergelijke ordinariae.

Rapport van gecommitteerden ter Generaliteit.

14. Gemeenlyk worden er geen poincten ter deliberatie geleid, of de Landschap hoort eerst het rapport van een van haare gecommitteerden ter Generaliteit, welke gecommitteerden een uit de haare moeten nomineeren op elken landdag, ordinair een uit dat quartier, waar den landdag gehouden word, om

1) Vandaar het woord Reces voor Landschapsresolutie: scheiden = recedere.
2) Lees: 19.

aan de provintie rapport te doen van die zaaken, die seedert de laatste Landschapsvergaderingen ter Generaliteit gepasseert ofte ingekoomen zijn, waarvoor aan die gecommitteerden uit de domainen betaald word hondert gulden; deze gecommitteerde is gehouden zijn rapport niet alleen mondelings te doen, maar, dat gedaan hebbende, 'tzelve meede schriftelyk aan de Landschap over te geeven, gedresseerd met distincte articulen en op diezelve wijse als die van den Hove haare propositie ten landdage overleveren; en daarenboven ook getekend van alle de gecommitteerden ter Generaliteit in den Hage praesent geweest zijnde, als geordonneert is op eenen landdag te Zutphen, in October 1720 1).

Deputati Synodi.

15. Behalven dit rapport hoort de Landschap ook wel, edog gemeenlyk een lateren dag, 't rapport off de remonstrantie van de deputati synodi, dewelke alsdan na gedaane zegenwensing proponeeren 'tgeen in mandatis mogten hebben aan de Staten en de Provintie te versoeken, waarnaa aftreeden; werdende de resolutie, die op haar geproponeerde vallen mogt, haar schriftelyk ter hand gesteld.

Als den borggraaf een request off brief laat leezen off een poinct uit de propositie van 't Hoff off het rapport van de gecommitteerdens ter Generaliteit of andersints de son chef in deliberatie brengt, en dit poinct niet ad causas afgedaan, maar bij de quartieren overgenoomen word, gelijk gemeenlyk, brengen de gecommitteerden en respectieve secretarissen dusdanige saak onder een nummer.

De vergadering scheidende, komt yder quartier weder separaat in een andere kamer bij den anderen; zijnde yder quartier eene staatsvergaderinge in 't byzonder, en 'twelk yder wederom zijne byzondere ordre en forme van regeeringe heeft, waarvan in 't vervolg.

16. Wanneer de Landschap een volgende dag vergadert, laat den borggraaf door den secretaris 't gebed leezen, volgens 't bekende formulier in meest alle de vergaderingen van de Unie gerecipieert (zelfs als den landsdag op reces tegens zekeren tijd gescheiden is, zoo word die maar weder door 't ordinaris gebed van den secretaris geopent), en vervolgt de besoignes met

1) Dit moet zijn 31 Maart 1721 en op den landdag te Arnhem.

nieuwe requesten of de volgende articulen uit de propositie van 't Hoff of 't rapport off wel den staat van Oorlog; dewelke egter zelden in de volle Landschap geëxamineert, maar daartoe eene commissie, meede van agtien leeden, gedecerneert word, staande 't den quartieren vrij de leden ad causas of andere uit de haare t' nomineeren; 'tselfde geschiet wel meede in andere zaaken van veel omslags.

Commissoriale Zaaken.

17. Deeze gecommitteerden besoigneren separaat en rapporteeren dan in de volle Landschap, 'twelk bij de respectieve quartieren, gelijk andere zaaken, overgenoomen kan worden; maar ordinair geschiet het dat zulks geapprobeert en haar gestelde concept in eene landelyke resolutie geconverteert word.

18. Op de volgende dagen laat den borggraaf na het afleezen van de requesten of de poincten, die hij ter deliberatie en tot overneemingen in de quartieren wil brengen, bijaldien er in 't quartier van Nymegen eene overgenoomen zaak afgedaan is, 't advis van 't quartier van Nymegen door den secretaris van 'tselve lezen sub No. zoo of zooveel; vraagt daarop de landdrosten van de twee andere quartieren, dewelke respectieve, zoo zij 't niet in den haare gehad off afgedaan hebben, 'tzelve copielyk overneemen of andersints haar advis ook schriftelyk, yder door zijnen secretaris, doen opleezen, en dusdanigen zaak dan in de drie quartieren geweest en in de Landschap geopent zijnde, word daarop door den borggraaf de landelyke conclusie geformeert.

Conclusie.

19. Bijaldien deeze advysen niet eenparig zijn, zoeken de leden ad causas dezelve te concilieeren, 't zij met de stelling te verschikken, zoo 't verschil niet essentieel is, off andersints; maar bijaldien de quartieren geopposeerd zijn en daarbij persisteeren, word er met twee quartieren geconcludeert in zaaken, die niet van bezwaar zijn en waarinne na d'ordre van regeeringe overstemminge plaats heeft.

Wat nu tot zaaken van ordre en wat tot de zaaken van bezwaar behoort, zulks is bij iemand, die met geen vooroordeelen ingenoomen is, ligt te onderscheiden; egter gebeurt het veeltijds, dat men 't hierover niet eens is.

Poincten van ordre en van bezwaar.

20. En om alle saaken hier niet te detailleeren, sal men maar moeten inzien de Landschapsresolutie van den 28 April 1599, eenparig bij de drie quartieren tot Arnhem genoomen, dewelke daar zegt geene overstemminge plaats te hebben in de landelyke vergaderingen 1º. in 't stuk van 't dragen der consenten; 2º. in privilegiën en 3º. in 't byzonder regt van 't een off 't ander quartier; onder welke 3 classen seker alle zaaken gecomprehendeert kunnen worden. (Vide Goris Anacrisis 1), cap. 2 en 't 9de artikel van de Unie van Utrecht.) En ten opzichte van de tweede en laatste classis van privilegiën en 't byzonder regt, aan ieder quartier of leden van dien competeerende, dient geleezen en herleezen te worden de krachtige deductie in den jaare 1686 door den borgemeester W. Water tot Nymegen opgesteld 2), dog nooit gedrukt, dienende tot

1) Lambert Goris, in 1625 professor juris et philosophiae te Harderwijk, kort daarna benoemd tot syndicus of pensionaris der stad Nymegen. De volledige titel van het hier bedoelde werk is: Anacrisis ofte ondersoeck van seeckere sententie by den Hove Provinciael van Gelderlandt ende pretense geadjungeerde heeren teghen de stadt Nymegen, tot merckelycke nadeel van desselves hebbende privilegiën ende gerechtigheyden, uytgespr. op den 19 Dec. 1646. Doen stellen by burgermeesteren, schepenen ende raedt van voorsz. stadt. Nieuwmegen, 1647, 4to. In antwoord op dit geschrift verscheen het Antidotum Curiae Gelriae contra venenosam Anacrisin civitates Noviomagensis (1647) z. j. of. pl. 4º.

2) Raadsbesluit 8 November 1685: „Aldewyle dagelicx meer en meer quaestiën werden gemoveert tegens de notoire privilegiën en welhergebrachte gewoonten deser stadt en derselver borgeren tol hebbende vryheyt," werd burgemr. Waters gecommitteerd „om tot destructie van de voorsc. questiën en justificatie van de voorsz. privilegien, alde gewoonten en tolvryheden op te stellen een succincte en geraisoneerde deductie, mit applicatie ende nodige documenten in corte extracten uut de privilegiën om voor het toecomende in allen wyderen voorvall sigh daervan te connen dienen."

16 Maart 1686: „Verlesen concept van remonstrantie aen den Ed. Hove van Gelderlandt, by de heer borgermeester Waters opgestelt, raeckende de privilegiën, voorrechten en tolvryheden onser borgeren op de rivieren, is deselve remonstrantie alsoo by een Eerb. raedt geapprobeert en verstaen, dat dieselve, soo die opgestelt is, aen gemelten Hove Provinciael sal mogen werden gedaen, en de gecommitteerden van de steden Tiel ende Bommel over de voorsz. tolsaecken, soo tegenwoordigh tot Arnhem siin, gecommuniceert omme op den naem van de drie steden deses quartiers, ingevalle sulx goetgevonden wort, overgelevert te worden; welverstaende dat daerinne met advys van de voorsz. steden en advocaten tot Arnhem oick eenige verandering sal mogen gedaen worden, en allesints gepraecaveert, dat men sigh niet te verre aen gemelte Hove inlaet." Deze deductie schijnt verloren gegaan te zijn.

bewijs en bewering van de tolvrijheid, den borgeren der steeden Nymegen, Thiel en Bommel competerende, en assertie dat zulks denselven bij pluraliteit in de Landschap niet kan ontwrongen worden, of sig deswegen voor den Hove of andere rigters niet in een regtsgeding behoeven in te laaten. (Adde de Deductie van Bouwensch en Bassenn 1) in den jaare 1708 tot haare verontschuldiging uitgegeeven, cap. II.)

Cap. II. Van Provinciale Commissiën en Bedieningen.

Subdivisie in de quartieren.

1. Gelijk de provintie tegenwoordig uit drie quartieren bestaat, dewelke ieder in den haare weder een afzonderlyke regeringsform en bestellingen van finantiën heeft, zulks dat die als drie bezondere geassocieerde provintiën zouden geconsidereert kunnen worden, zoo moet echter onder dezelve in 't op brengen van de provinciale lasten en quota ter Generaliteit een vaste voet beraamt zijn, waarna zij die lasten onder haar driën weder subdivideeren, waaromtrent veel oneenigheeden in voorige tijden, zelfs van de Unie af, geweest zijn. Edog in den jaare 1720 zijn deeze differenten aan drie onpartijdige buitenlandsche heeren gecompromitteerd geworden, dewelke dezelve in der minne bijgelegt 2) en 't aldus gereguleerd hebben, dat in 't hondert

't quartier van Nymegen zal geven . . .	f 46 — 19 — 5
't quartier van Zutphen	„ 21 — 18 — 1½
't quartier van Arnhem	„ 31 — 2 — 5½
	f 100 — 0 — 0

Sijnde hiervan een nette tafel uitgerekent van guldens, stuyvers en deniers, waardoor men ten eersten een voorgestelde somme kan verdeelen en gevolgelyk weeten wat ieders quartiers quota in den Staat van Oorlog is, wezende bekend, dat de quota

---

1) Het Nymeegsche H.S. geeft den vorm Bassum. Willem Adriaan Bouwensch, burgemeester van Arnhem in 1707, en Dirk Reinier van Bassenn, zijn ambtgenoot, behoorden beiden tot de Nieuwe Plooi en waren de aanvoerders van den beruchten aanslag op Wageningen. Zie Wagenaar, Vad. Hist. XVII, blz. 301.

2) Bij landdagsreces van 17 April 1720 werden uit elk kwartier zes heeren gecommitteerd om te trachten een eind te maken aan de moeilijkheden omtrent de subdivisie der provinciale quaestie tusschen de resp. quartieren dezer provincie. Den 21sten daaraanvolgende proponeerde dit comitee daartoe eenige heeren uit andere provinciën te benoemen. Gekozen werden Sicco van Goslinga, grietman van Franekeradeel, François Fagel, griffier van H. H. M., en Mr. Hendrik van Hoornbeeck, pensionaris van Rotterdam.

van deeze provintie in de Generaliteitslasten is van f 5 — 12 — 13 in 't hondert.

Commissiën egaal gedeelt.

2. En schoon hieruit blijkt, dat de lasten bij ieder quartier niet egaal zijn, zoo zijn echter de provintiaale commissiën in drie egaale portiën verdeelt, zoodanig, dat ieder quartier een geregte darde part daarin heeft en in den haare onder ridderschap en steeden verdeelt, nomineert en aan de Landschapstafel opent, 'twelk bij de andere quartieren voor notificatie aangenoomen en aan die gecommitteerden alsdan een provintiale commissie verleent word.

Nominatie van ambassadeurs.

3. Waaromtrendt egter te considereeren is dat, indien er wegens de provintie een ambassadeur, plenipotentiaris of envoyé genomineert moet worden om denzelven ter Generaliteit te proponeeren, dat zulks niet onder die quartieren rouleeren, maar die nominatie ex massa geschieden moet, als geresolveert is den 9 Januarii 1612 1).

Qualificatie der beampten.

4. Omtrent de provintiale beampten en gecommitteerden is dat in 't generaal te remarqueeren, dat, gelijk alle de leeden van de Landschap, zoo ook derselver gecommitteerden en officieren weezen moeten van de ware gereformeerde christelyke religie, waarna zig alle heeren in 't aanstellen van officieren in haare heerlikheeden meede reguleeren moeten, zijnde 't Hoff geauthoriseert om daarop te letten, volgens resolutie van den 22 Junii 1649, nog 14 Maii 1621. Ook mogen geenderley staten of bedieningen in deeze provintie gegeeven worden dan aan landzaten (resolutie van den 19 Februarii 1592 en 30 Maart 1593), welken moeten geërft zijn (resolutie van October 2) 1577). Waaromtrent tegelijk verstaan is, dat uitheemsche, trouwende aan inlandsche vrouwen, voor geen uitheemsche te houden zijn; zoo nogtans, dat, wat provintiën die van deeze Landschap excludeeren, zij ook hier zullen geëxcludeert worden (d. 30 Maii 3) 1593), blijvende evenwel ongelimiteert de electie van een stadholder ende cantzler (resolutie van 29 November 1600).

1) Lees: 1712. 2) Lees: 13 November. 3) Lees: 30 Maart.

Nog is verstaan bij 't quartier van Nymegen, dat niemant in 'tzelve tegelijk twee hooge heerlyke ende voornaame officiën bedienen mag (resolutie deszelven quartiers van den 2 September 1715) 1), alhoewel in 't provinciale contrarie exemplen zijn, dewijl op een landdag tot Nymegen, den 28 Julii 1754 2) den heer van Isendoorn, raad, van zijnen eed als raad zoo wijt ontslagen word als gecommitteerde ter Generaliteit.

Ten opzigte van amptluiden en dijkgraaven is verstaan, dat dezelve over 't bedienen van haar officie substituten mogen stellen, mits dat die zijn gequalificeerde persoonen, in den ampte woonachtig ende daarin geërft als een heymraad, vervolgens den landbrief (resolutie van 31 Maart 1604).

Survivances.

Laatstelyk is in 't generaal omtrent de provintiale bedienten te remarqueeren, dat van dezelve geene survivances gegeeven mogen worden als met eenparigheid van stemmen, waarvan verscheide exempelen zijn, als: de survivances van 't stadhouderschap is gedefereert aan prins Willem den II, den 25 Junii 3) 1631; nog heeft het quartier van Nymegen den 16 September 1652 den zoone van Johan Singendonck als landschrijver des Rijks [van Nymegen] sijnen vader geadjungeert en de survivance gegeeven, gelijk meede tselve de survivance van de majorsplaats 4) binnen Bommel verleend heeft den 2 September 1653

Voorstellinge en Commissie.

5. Provinciale gecommitteerden en bedienden zijn wel diegeenen, die ter Generaliteit en in de Generaliteitscollegiën genomineerd worden wegens deese provintie, maar soo worden ook genoemt niet alleen de ordinaris en extra-ordinaris raaden van den Hove Provintiaal, de eerste en andere verordente van de Reekeningen in Gelderland en alle derselver ministers, maar ook de respectieve amptluiden, drosten off officieren, landschrijvers en scholten, van welken, als er iets vaceert, de quartieren in den haaren de begeevinge ofte voorstelling wel hebben, edog dat quartier opent hetzelve dan in de Landschap, die daarop de aanstellinge doen en den Hove Provintiaal ordonneeren om gemelte raaden, officiers, etc. in eed van de provintie te neemen

1) Lees: 1615. 2) Lees: 1654. 3) Lees: 11 Junii.
4) In het reces is sprake van „wachtmeesterschap."

en met behoorlyke commissiën te voorsien, als verstaan is bij Landschapsresolutie van den (8 April) 17(10) 1), daar van te vooren 't Hoff de commissiën op quartiersresolutiën verleende en zonder dat zulks in de Landschap geweest was.

Begevinge van ouds.

6. Want van ouds hadden de quartieren niet meer als de nominatie van een dubbelt getal tot amptman, landschrijver en dergelijke, dewelke dan aan stadholder, cantzler en raaden ten fine van electie gepraesenteerd wierd, volgens resolutie van de Landschap binnen Thiel gehouden den (11) 2) Julii 1590. Edog dit is in der voegen gecontinueert tot den jaare 1675, wanneer den Erffstadhouder Willem de III de begeevinge van alle deze charges hadde, en na desselvs dood is de volle begeevinge weder aan de quartieren gekoomen, alhoewel in de tusschentijd van de jaaren 1651 tot 1675, wanneer de Provincie zonder stadhouder is geweest, de quartieren de begeevinge van de politicque charges naa zig getrokken hebben, met die bijvoeginge, dat reguard genoomen zoude worden op de genegentheid van de ampten en steeden, waarin de aanstellinge nodig zoude zijn. Edog 't Hoff zig hierover beklagende, is eyndelyk een verdrag opgerigt, waarnaa alle charges vergeeven zouden worden (resolutie van 21 Julii 1654), 'twelk, als gezegd, tot 't stadholderschap van Willem de III geobserveert is.

Militaire charges.

7. Behalven de politicque charges vergeeft de volle Landschap meede alle militaire hoofdcharges, van collonel, luitenant-collonel en major, en welke officianten haar commissiën van de Landschap door den secretaris in loco geteekent en gezeegeld ontfangen 3); dog de mindere charges van capiteins, luitenants en

---

1) Was in de H.SS. opengelaten. 2) Idem.

3) De eed, dien de officieren, van den rang van kapitein af, in garnizoen komende te Nymegen, hadden af te leggen, luidde als volgt: „Ick beloove en sweere met mijne onderhebbende compagnie dese stadt en de magistraten van dien getrouw ende getrouwelyck te dienen ende te gehoorsamen ende hetgeene sijluyden mij tot behoudenisse, dienst ende rust haerer steden, ende namentlyck jegens alle oproer ende seditie van den volcken bevelen sullen; onvermindert nogtans de bevelen, die de Heeren Staten dezer Provintie ofte derselver Gedeputeerden aen mij souden mogen geven." (Extract uit het Resolutieboek van de Ho. Mo. Heeren Gedeputeerde Staten des Nymeegschen Quartiers, op 22 Januari 1709.)

vaandrighs worden tegenwoordig bij ieder quartier separaat vergeeven van de compagniën op ieder quartier respective gerepartieert; werdende de commissie van een capitein bij den secretaris van een quartier op de naam van de Landschap geëxpedieert, omdat die den eed ook aan den Raad van Staate moeten doen; doch die van de luitenants en vaenderigs niet, vermits dezelve alleen eed doen aan de gedeputeerden van 't quartier, dat haar heeft aangesteld.

Cap. III. Van de Buitenlandsche Commissiën.

No. 1. Ter Generaliteit.

't Getal.

1. Ter vergaderinge van Haar Hoog Mogenden nomineert ieder quartier zooveel gecommitteerden als nodig oordeelt, dewijl dezelve ook bij ieder quartier separaat betaald worden en ter Generaliteit ook quartierlyk voteeren, eer zij 't provintiaal advys openen, gelijk bij Landschapsresolutie van den 8 Mey 1620 verstaan is: als bij voorbeeld in begeeving van charges, schoon er ses gecommitteerden van één quartier present waaren en van de twee andere quartieren maar van yder één, dewelke 't met haar beiden eens waren tegens de andere ses, zoude volgens 't sentiment van die twee heeren, gevolgelyk ook twee quartieren, 't provintiaal advis uitgebragt moeten worden.

2. 't Getal van onse gecommitteerden ter Generaliteit is meede nooit gefixeert geweest, zijnde in voorige tijden dan eens minder dan meerder gecommitteerden geweest; maar nu zijn er gemeenlyk wegens 't quartier van Nymegen ses, trekkende yeder vijftienhonderd gln. aan tractement; te weeten drie uit de ridderschap en drie uit de steeden Nymegen, Thiel en Bommel, alhoewel die van Nymegen in vorige tijden gesustineerd hebben, dat haar, als de hoofdstad, de helft van de commissie ter Generaliteit en tractement van dien was competeerende, en de kleyne steeden van Thiel en Bommel d'andere helft, 'twelke van dezelve gecontradiceert is, als te zien uit 't quartiersreces van den 15 Augustus 1648. Edoch de stad van Nymegen betaald aan haar gecommitteerden uit haar privé casse nog 480 guld. jaarlyks aan huishuur.

3. Wegens 't quartier van Zutphen sijn drie gecommitteerden ter Generaliteit, één uit de ridderschap en twee uit de

steeden; en wegens 't quartier van Arnhem insgelijks drie, zijnde dan altoos één uit de steeden Zutphen of Arnhem, en den tweede uit een der kleine steeden van voornoemde quartieren, zoo nogthans, dat die gecommitteerde uit de ridderschappen zooveel tractement trekt en zooveel te zeggen heeft als de twee uit de steeden, sijnde andersints arbitrair bij yder quartier om sooveel gecommitteerden te zenden als 'tzelve goedvindt.

Dat er van ouds al veel gecommitteerden ter Generaliteit weegens Gelderland moeten geweest zijn, blijkt uit 'tgeen G. van Loon in zijn penningwerk, Tom. I, pag. 548, verhaalt, dat Haar Hoog Mogenden, Ao. 1600 een penning ter eere van prins Maurits over 't winnen van St. Andries latende slaan, aan die van Gelderland vijf en aan de gecommitteerden van de andere provintiën yder maar twee van dezelve hebben gedistribueert, ten waare zulks geschied mogte zijn, omdat St. Andries op den Gelderschen bodem legt.

Extraordinaris gecommitteerden.

4. Wat belangt de extraordinaris commissiën ter Generaliteit, dezelve worden aan regenten op haar versoek niet geweigert, waardoor dan het recht hebben ter vergaderinge van Haar Hoog Mogenden sessie te neemen, zonder dat echter de ordinaris gecommitteerden zodane extraordinaris behoeven te consuleeren of haar advis in te neemen.

Instructie.

5. Alle de ordinaris gecommitteerden ter Generaliteit moeten vóór het aangaan van haar commissie den eed in de provinciale vergaderinge in handen van den borggraaf of den praesideerenden heer doen op een zeer ampele instructie, al in den jaare 1641 geconcipieert, gearresteerd (Vid. Aitzema, in fol. part 2, pag. 938), tzedert van tijd tot tijd verandert en laatstelyk bij de Provintie gearresteerd den 1 October 1711, waaruit de functie van de gecommitteerden ten volle te verneemen is.

Departementen.

6. Wat de commissiën en departementen aangaat, die ter Generaliteit voor de gecommitteerden van deeze provintie voorvallen, alle dezelve rouleeren almeede onder de gecommitteerden uit de respective quartieren quartierlyk; en nadat zulx lange gefluctueerd en daaromtrend veeltijds misverstand ontstaan

is, zoo hebben eyndelyk voornoemde gecommitteerden een conventie gemaakt, waarbij een rooster of almanack 1) hebben gereguleerd, waarna de departementen en commissiën, mitsgaders de uitkeeringe van dezelven aan elkanderen souden geschieden en rouleeren moeten, welke conventie aan de Landschap den 28 April 1722 tot Nymegen gepresenteert en tegelijk vastgesteld is, dat op deezen voet de departementen en commissiën ter Generaliteit voorvallende in 't vervolg onder de gecommitteerden rouleeren moeten.

Praeëminentie.

7. Die gecommitteerden van deeze provintie hebben niet alleen ter Generaliteit deeze praeëminentie, dat zij, als van de eerste provintie in rang koomende, ook 't eerste adviseeren en haar rang in de vergadering selfs altijd behouden, maar daarenboven praesideeren de gecommitteerden van deeze provintie in alle temporeele commissiën van de Staaten-Generaal. Want in den jaare 1654, op een Landdag tot Zutphen, den 4 Februarii, sustineerde de Provintie, dat aan haar gecommitteerden 't perpetuum praesidium in de Chambre Mypartie 2) alléén competeerde, en dat sulx niet ambulatoir moest weezen naa order van de respective provinciën. Edog, hiervan is in zooverre gerelacheert en toegestaan, dat bij beurten onder de provintiën zoude worden gepraesideert, mits dat wegens de Generaliteit

1) De tourbeurten zouden rouleeren onder de quartieren als volgt:

Commissie naar Maastricht: Nymegen, Zutphen, Veluwe.

Afhooren der rekeningen van de Oost-Indische Compagnie: Zutphen, Veluwe, Nymegen.

Vlaanderen: Veluwe, Nymegen, Zutphen.

Met dien verstande, dat het quartier, bekleedende de commissie van Maastricht, aan de gecommitteerden der drie andere quartieren elk 600 gl. zou hebben uit te keeren, dus te zamen 1800 gl. Het quartier, bekleedende het afhooren der rekening van de O. I. Compagnie, aan elk 200 gl. Het bekleeden der commissie van Vlaanderen zou zonder uitkeering worden waargenomen.

Commissoriale zaken, die van jaar tot jaar rouleerden, aanvangende 1 Januari 1723 met het quartier van Nymegen, daarna Zutphen, vervolgens de Veluwe:

Nymegen.	Zutphen.	Veluwe.
Buitenlandsche zaken.	Zeezaken.	Militairen.
Barière.	O. I. Compagnie.	Finantiën.
Nalatenschap.	W. I. „	Meierij.
Overquartier.	Het Over-Maasche.	Klein zegel.
Oost-Friesland	Vlaanderen.	Munt.
Drenthe.	Plakkaten en Octrooien.	Griffie.

2) Zie Wagenaar, Vad. Hist. (1756) XI, blz. 459; blz. 462 (art. 21 van den vrede van Munster); XII, blz. 376; blz. 379. Vestiging in 1653.

aan de provintie van Gelderland acte de non prejudicando gegeeven worde, om haar in alle temporeele commissiën te laaten praesideeren, zooals zulx haar van oudts toekomt. (Vid. Landdagsresolutiën te Nymegen genoomen 22 Maii 1654.)

No. 2. In den Raad van Staate en verdere Generaliteits-Collegiën.

Getal.

8. Van den beginnen van de Republicq heeft deese provintie in den Raad van Staate der Vereenigde Nederlanden altoos twee gecommitteerden gehad onder de twaalf, die voornoemden Raad composeeren, en zulx tot den jaare 1672 en 1674, wanneer de drie provintiën van Gelderland, Utrecht en Overijssel door de legers van Vrankrijk en zijn geallieerde geinvadeerd wierden. En als dezelve weder door den vijand verlaaten en in de Unie op haar ouden en voorige rang hersteld wierden, hebben Haar Hoog Mogenden op advis conciliatoir van Sijn Hoogheid, den Prince van Orange, en Haar Hoog Mogenden gecommitteerden, den 16 Maart bevoorens desweegens uitgebragt, den 20 April 1674 verstaan, dat de provintie van Stad en Lande soude een tweede plaatse hebben in den Raad van Staate, mits dat aan de provintie van Gelderland, voor deezen aldaar twee plaatsen gehad hebbende, maar één plaatse soude werden gelaaten. (Vid. Sylvius, vervolg op Aitzema, over deesen jaare 1674.) Ingevolge van deeze resolutie is zulx ook in 't werk gesteld en heeft alzoo tot nu toe gecontinueerd, niettegenstaande de iterative instantiën, bij Gelderland in vervolg van tijden gedaan, om in dit opzigt weder in haar geheel en vorigen staat hersteld te moogen worden, welke instantiën in den jaare 1706 en 1707 1) 't meeste gepousseert zijn.

Admiraliteit.

9. In de andere Generaliteits-collegiën heeft deze provintie ook haare gecommitteerden, uitgenoomen tegenswoordig meede niet in de Admiraliteit van Zeeland, waaromtrend deeze provintie ook boven de andere gepraejudicieerd is, vermits de provintie van Utrecht en andere, die ook maar één plaats in

1) Zie ook propositie om een geraisonneerde deductie op te stellen van het recht dezer provincie op een tweede plaats in den Raad van State in Landdagsreces van 4 Maart 1703.

den Raad van Staaten hebben, daartegens alnog een gecommitteerde in de Admiraliteit van Zeeland zenden.

Vóór den jaare van 1672 heeft deeze provintie nog meede een gecommitteerde in de Admiraliteit van Zeeland gehad, dewijl in April 1666 1) Pontiaan Singendonck, raad der stad Nymegen, nog voor twaalf jaaren in die commissie gecontinueerd is (vide Reces), in voegen dat van die tijd de provintie van beide deeze commissiën gefrustreert is geworden.

10. Ten opzichte van de collegiën ter Admiraliteit is te remarqueeren, dat, gelijk alle d'andere provintiën bij 't formeeren van de Republicq en 't erigeeren van deeze collegiën ook aan dezelve toegestaan hebben 't invorderen van de Gemeene Middelen op de inkoomende en uitgaande koopmanschappen gesteld en althans onder de regten van Convoy en Licenten bekent, zoo tegelijk daarom ook aan die collegiën ter Admiraliteit door de Provintie gegeeven is de jurisdictie over de fraudes van voornoemde middelen, zonder praejudicie van 't privilegie de non 'evocando (Reces te Nymegen gehouden den 16 Maart 1598), 'twelk ook voor geen evocatie geconsidereert kan worden, nadien die collegiën met toestemminge en onder 't meedeopsigt van deeze Provintie geëtablisseert zijn niet alleen, maar wijl de Provintie ook haar gecommitteerden daarin heeft. Dienvolgende kunnen dezelve als geen vreemde richters geconsidereert worden.

In vorige tijden sijn meede verscheiden deliberatiën gevallen om meede een collegie ter Admiraliteit van Gelderland en Overijssel t'etablisseeren op dezelve voet als die in d'andre provintiën zijn. (Vid. Landdagsresolutie van den 20 April 1609 en 21 2) December meede 1609; item 18 April 1657.) Welk collegie, zoo eens geërigeert was, mogelyk van dezelfde force in 't equipeeren zoude geweest zijn als dat in Vriesland en Groningen is. Ten opzigte van de Admiraliteiten en relatie tot de provintiën heeft deeze provintie Ao. 1658 een deductie laten maaken wegens 31 aangeholde 3) copervaten, welke de lecture meriteert.

---

1) Landdagsreces van 6 April 1666. 2) Lees 22.

3) = aangehaalde. Men zegt nog: aangehouden. In het begin van Februari 1657 was een schip met koperen vaten, bestemd voor Nymegen, door den Commandant van het fort Gennep aangehouden, hoewel zij behoorlijk „verlicent" waren. Eenige schippers bevrijdden het vaartuig, waarop de Commandant het met soldaten liet bezetten. Dit voorval gaf aanleiding tot jarenlange onderhandelingen.

Ordre en Touren.

11. Omtrend alle deeze buitenlandse commissiën, waarvan de provintie althans nog jouisseert, is er bij Landschapsresolutie van den . . . 1708 1) een order beraamt, hoe en in wat voegen dezelve van zes tot zes jaaren tusschen de respective quartieren rouleeren moeten.

12. Bij voorbeeld, te beginnen met 1°. Mey 1723 heeft het quartier van Nymegen voor zes jaaren een gecommitteerde in de Generaliteits-Rekenkamer, een in de Admiraliteit van Amsterdam en een in de Admiraliteit van Vriesland.

13. Het quartier van Zutphen nomineert voor dezelve zes jaaren een gecommitteerde in de Generaliteits-Rekenkamer, een in de Admiraliteit op de Maze en een bewindhebber in de geoctroyeerde Oost-Indische compagnie.

14. Het quartier van Arnhem heeft voor die zes jaaren een gecommitteerde in de Admiraliteit van Noord-Holland en een bewindhebber in de geoctroyeerde West-Indische compagnie.

Na verloop van die ses jaaren krijgt het quartier van Zutphen op haar tour de commissiën door die van het quartier van Nymegen te vooren bekleed; het quartier van Arnhem die van het quartier van Zutphen en 't quartier van Nymegen die van 't quartier van Arnhem, sulks het in der voegen altoos wederkomt en rouleert als voor.

15. Soo echter sommige gecommitteerden oordeelen 't van haare convenientie meerder te weezen om te changeeren tegens ymand uit een ander quartier, moet zulks geschieden met voorkennis en permissie, mitsgaders eenparige resolutie van beide die quartieren, die de commissiën hebben en 't changement willen doen, wanneer 't maar in de Landschap geopend wordt, zoo en als het onderling geconvenieerd is en nog Ao 1723 tusschen het quartier van Nymegen en Arnhem geschied is, hebbende die van Nymegen de commissie in den Raad van Staate overgenoomen tegens de Admiraliteit van Amsterdam, beide voor zes jaaren.

Cap. IV. Van 't Hoff Provintiaal.

Erectie.

1. Vóór de tijden van keizer Carel den V is er in dit Furstendomb en Graavschap geen cantzelerye of Hoff Provintiaal

1) Lees: 10 Maii 1705.

bekend geweest, maar denselven heeft in den jaare 1547 een cantzelerie of Hoff van justitie geërigeert, 'twelke bestond uit stadholder, cantzeler en raaden met derselver ministers, en heeft tegelijk een instructie off cantzelerie-ordonnantie voor opgemelten Hove gearresteerd (Sligtenhorst, pag. 480),

Cancellerie-ordonnantie.

2. Welke echter eerst in den jaare 1578 merkelyk verandert en in den jaare 1622 bij de Staaten eigenlyk, maar door derzelver gecommitteerde van de provintie vermeerdert en vernieuwt is, dewelke thans vigeert. En schoon dezelve in veelen nog defectueus is en verandert diende te worden, is zulks tot nog toe niet geschied, maar in den jaare in Februarii 1698 1) is er door den Erfstadhouder een project van een nieuwe cantzelerie-ordonnantie aan den Hove gezonden, om de consideratiën van 'tzelve Hoff daarover in te neemen, dewelke die ook op het papier hebben laten brengen en aan den heer Erfstadhouder teruggezonden. Edog deeze project-ordonnantie is sedert niet te voorschijn gekoomen, veel minder dat dezelve door de Landschap gearresteert zoude weesen.

Stadholder.

3. Wat aanbelangt den Stadhouder in der tijd, denselve werd door de Staaten van de Provintie aangesteld op zoodaane instructie als dezelve bepaalen en goedvinden, dewelke in veelen d'een van d'andere verschillende is. Onder anderen heeft den Stadholder van olts meede acces in 't Hoff gehad, doch zonder stemme te hebben, als verstaan op eenen landdag tot Nymegen den .... Maii 1584 2).

Evenwel in volgende tijden heeft den Stadholder niet alleen stemmen in den Raade gehad, maar ook 't praesidie, omvrage en 't recht van concludeeren, zittende in een zeer gedistingueerde armstoel. Edog de laaste stadhouders hebben in opgemelten Hove weinig gecompareerd; alleen hebben dezelve maar voor gewoonte gehad om bij 't aanvaarden van haare charges sessie in den Hove te neemen, zijnde dit te remarqueeren dat, als er een Stadhouder in de Provintie is, die in den Hove koomen kan, dat dienvolgens desselvs gedistingueerde stoel ook altoos in de raadkamer geplaatst blijft, daar egter

1) In het Nym. H.S. is achter in den jaere een blank gelaten. De woorden in Februarii 1698 schijnen dus niet in het oorspronkelijke gestaan te hebben.

2) 15 Mei 1584, 3de punt: op die regeeringh.

dezelve geremoveerd wordt, als de provintie zonder stadholder is of dat dezelve minderjarig is, gelijk tegenswoordig, contrarie 'tgeene in den provintialen Hove van Holland, Zeeland en West-Friesland gepractiseerd wordt, alwaar des Stadholders gedistingueerde stoel op de roll en in de raadkamer van voornoemden Hove is blijven staan na doode van desselvs laatst overleden stadhouder, Willem de III, neemende alnog den praesident van voornoemden Hove zijn plaats aan de regtersijde van des Stadholders stoel.

Cantzler.

4. De charge van cantzeler in onze provintie plagt zeer gedistingueerd en van groot aanzien te weesen, doch is althans gemortificeert, zijnde naa doode van Martinus Gregorii of Goris 1), verkooren in Maii van den jaare 1627, geen andere cantzeler aangesteld, zulks alnu den eersten raad 't praesidie in opgemelte Hove van Gelderland voert.

Raaden.

5. Het getal van de raaden bestaat tegenswoordig uit twaalf, uit ieder quartier vier, drie ordinaris en één extraordinaris, zulks er negen ordinaris en drie extraordinaris raaden in 't geheel zijn, dewelke dus onderscheidentlyk genoemt worden, omdat die negen haare stedige residentie houden moeten ter plaatse daar 't Hoff resideert, en de andere drie niet, welke drie niet of selden in den Hove compareeren als op expresse verschrijvinge, 't zij dat zulks geschied op versoek en kosten van parthijen of dat 't Hoff, over gewigtige saaken besoigneerende, daarover de verschrijvinge van d'extraordinaris raden nodig oordeelde.

Schoon deese raaden de naam van extraordinaris voeren, hebben sij echter denselve rang als de ordinaris raaden en hebben haare sessie boven de ordinaris raaden, die naa haar zijn aangesteld.

Ministers.

6. De ministers van opgemelten Hove zijn tegenswoordig den momboir van de Landschap of advocaat-fiscaal van de

1) Martin Goris, geboren te Roermond, in 1597 tot raad in den Hove van Gelderland verkozen. Hij was de opvolger van Gerlach van der Capellen († 22 September 1625). Goris stierf 1 Augustus 1632 en werd in de St. Eusebiuskerk te Arnhem begraven, waar een deftig grafschrift zijn lof verkondigt.

Provintie, welke egter neffens den substituut-momboir meede als ministers van de Rekenkamer geconsidereert kunnen worden.

Vorders den griffier van den Hove, den leengriffier, den substituut-momboir en den substituut-griffier.

Daarenboven heeft 't Hoff haare deurwaarder en bodens, die door 't Hoff zelfs worden aangesteld; gelijk meede vier klercquen ter griffie, waarvan den griffier de begeevinge competeert.

Apellen.

7. Uit de respective cantzelerye-ordonnantiën neffens de nadere Landschapsresolutiën en reglementen kan men met meerderen zien, wat aan den Hove gedemandeert of gedefereert is, 'twelk daar voornamentlyk op uitkomt, dat alle sententiën van steden en gerichten deezer provintie, meerder dan zekere bepaalde sommen importeerende, in cas d'appel aan de decisie van 't Hoff koomen. (Vid. Reglement op d'appellen van den 9 Februarii 1675, in 't Groot Gelders Placaatboek, part. II, pag. 481.)

Apellen van Nymegen.

8. De stad van Nymegen heeft echter hieraan ten opzigte van haare sententiën nooit gedefereerd en zich daar altoos zoeken bij te maintineren, dat de sententiën, bij de schepenen van Nymegen geweezen, alleen appel-subject waren aan 't schepengerigt van Aeken, als van oudts.

Edog, naadat verscheide disputen hierover ontstaan waaren en dat er zelfs penaale resolutiën bij de andere leeden van de Landschap den 5 October 1711 Landschapsgewijse genoomen waaren tegens de ingezetenen van de stad van Nymegen, daarin bestaande dat, als dezelve in 't een off ander gerigt van deeze provintie gecondemneerd waren, dat dan 't appel te Hove aan haar geweigerd wierde, zoo is men eindelyk in den jaare 1721, den 1 April, op een Landdag tot Arnhem geconvenieert, dat de penale Landschapsresolutiën, tegen de ingezeetenen van Nymegen genoomen, zouden worden geligt en opgeheeven en dat dan onder deeze modificatie en dit enkel geval 't appel van Nymegen te Hoof zoude gedefereerd ende gerespecteerd worden, namentlyk als er disput en sententie was tusschen een borger en een vreemde, binnen de provintie echter woonachtig, dat alsdan zoodane vreemde de keur hadde, of appelleeren wilde na Aken of aan 't Hoff, mits dat 't Hoff zoude wijzen na de stadregten

van Nymegen en ex iisdem actis, waarna de sententie ter eerster instantie is geweezen; blijvende egter de sententiën tusschen borger en borger of tusschen twee vreemden als van ouds alleen appel-subject aan die van Aacken 1).

Criminele.

9. Wijders is onder de saaken den Provincialen Hove gedemandeerd ook dit, dat 'tzelve de crimineele jurisdictie ten deele door de provintie competeert, als ten platten lande en sommige kleine steeden van de graavschap Zutphen en in Veluwen, en ten deele de approbatie van de criminele sententiën heeft, als in sommige ampten des Nymeegschen quartiers, en laatstelyk, dat 'tselve van sommige, als van de hoofdsteeden, notoire in 't criminele niets heeft, 'twelk 't best in 't vervolg bij 't detailleeren van de regeeringe van yder quartier, steden off leeden van dien speciaal genoteerd zal worden.

Matrimonieel.

10. Noch competeerd 't Hoff de jurisdictie door deeze geheele provintie ter eerster instantie over alle matrimoniale zaaken met den aankleeven van dien. (Vide Echtordening, in dato den 26 Maii 1597 2).)

De stad van Nymegen alleen heeft zig hier echter almeede buiten gehouden, hebbende de decisie in alle matrimonieele zaaken van haar stad aan den vollen raad of politicque collegie gereserveert, zonder eenige provocatie, als van olts 3).

Finantieel.

11. Alle zaaken, die aan 't Hoff niet speciaal aanbevoolen zijn, kan men met recht zeggen buiten haare jurisdictie te weezen, als:

I°. Finantieele saaken, want dezelve zijn alleen subject de decisie van de ordinaris heeren gedeputeerden in yder quartier, werdende egter in 't Nymeegsche quartier deeze zaaken ter eerster

1) Zie over dit appèl en deszelfs verder verloop Van Schevichaven in Bijdr. en Meded. van Gelre V, blz. 89.

2) Echtordening of ordonnantie op den Huwelyken Staat met den aankleven van dien, gearresteerd Landdagsreces 26 Mei 1597, geamplieerd 15 Febr. 1603. Datum ontbrak in de HSS.

3) Matrimonieele zaken, „als gemeenschap hebbende met crimineele, staan ter judicatuur en kennisse van mijn heeren en hebben geen appel." Nym. raadsbesluit van 11 October 1615. Vgl. Gelre Bijdr. V, blz. 90, noot 5, en II, blz. 409.

instantie geventileerd voor de respective land- en stadgerichten, als tot Nymegen voor de schepenen van 't Buitengerigt 1), waarvan alsdan appel aan de kamer van de ordinaris heeren gedeputeerden van 't quartier valt, zonder verdere provocatie.

Dijkzaken.

12. IIo. Kan men ook nemen onder de saaken, die de judicatuur van 't Hoff niet subject zijn, quaestiën over dijken, inzonderheid in 't Nymeegsche quartier, waarover speciale dijkrechten zijn 2) en ter eerster instantie voor den dijkstoel van dat ampt komen, daar de quaestie ontstaat, en indien 't in een van de vier bovenampten voorvalt, kan sulx in cas d'appel voor de vier respective dijkstoelen van die ampten gebragt worden, welke alsdan bij arrest wijzen; wel verstaande, dat quaestiën over kribben of andere waterwerken hieronder niet begreepen zijn, dewijl die saaken de judicatuur van den Hove mede onderworpen zijn, waaromtrent een nieuw waterrecht gearresteerd is den 30 Martij 1715 3).

Lheenzaaken.

13. IIIo. Competeerd 't Hoff de volle jurisdictie niet in lheenzaaken, waaromtrend te noteeren is, dat alle lheenen ten Zutphense off Geldersche regten, leenroerig aan de Provintie, moeten voor den eersten raad van 't Hoff Provintiaal, als stadholder van de lheenen en daartoe geauthoriseert, verheft worden, gelijk meede van deselve 't consent versogt word in absentie

1) Buitengericht. Dit was een afzonderlijk gericht tot gerief der aanleggers tegen buitenlieden en vreemdelingen, voornamelijk in gevallen van arrest, waarin drie schepenen bij toerbeurten vaceerden. Volgens bepaling van 16 Februari 1631 moest het Dinsdags, Donderdags en Zaterdags voormiddag te 10 uren gehouden worden. De richter spande de bank, doch verwijderde zich bij het stemmen; appel bestond op het schepengericht en van daar op Aken. Het bestond nog in 1819, blijkens raadsresolutie van 13 Augustus v. d. j.

2) Gereformeerde Diick-rechten van 't Riick van Nymegen, Over- ende Neder-Betouwe, sampt Maes ende Waehl, by de Staten des Furstendoms Gelre ende Graeffschap Zutphen geapprobeert ende bestediget op eenen Lantdagh tot Arnhem, den 24 Aug. 1640, ende op eenen Landtdagh tot Zutphen, den 12 Maii 1657, gheredresseert ende geamplieert. Nym. 1658. 4to.

3) Het Hof en de Rekenkamer worden geautoriseerd om de kaarten tot het geprojecteerde en ten recesse geinsereerde waterrecht nogmaals te revideren, de daarin voorkomende fouten te verbeteren, alsdan dat waterrecht te laten drukken en eenige exemplaren aan de ampten en steden toe te zenden. Landdagsreces van 30 Maart 1715.

van de Landschap om de lheenen te mogen alieneeren, bezwaaren, etc.

Welke actens voor den stadholder van de lheenen en twee lheenmannen gepasseerd en door den lheengriffier (hiertoe separaat aangesteld) geëxpedieert worden. Van de jura van deeze actens heeft den Stadholder van deeze provintie in der tijd een gedeelte, volgens desselfs instructie art. .., a°. 1722 beraamt. Zijnde hier te noteeren, dat alle possessoire lheenzaaken ter judicature van 't Hoff koomen, volgens de cancellerie-ordonnantie, sonder onderscheid waar dezelve te lheen gehoren, alsmeede alle petitoire lheenzaken ter waardij van 16,000 gln. of daaronder.

14. En zoo yemand eene lheenprocedure over een lheen meer als 16,000 gl. waardig entameeren wil, die moet zig aan 't Hoff addresseeren, volgens 't 17de art. van de cantzelerye-ordonnantie, en voegen bij zijn request een acte van aestimatie, waarbij blijkt, dat 't goed meer als 16,000 glds. waard is, 'twelk parthijen beschrijft en tusschen dezelve een tentamen concordiae doet. Edog parthij niet compareerende, verklaard 't Hoff in contumaciam die zaake ten lheengerichte te moeten werden geremitteert; en parthijen beide compareerende en zig in der minne niet konnende verstaan, geschied hetzelfde, als wanneer den aanlegger van de Landschap versoekt openinge van het lheengericht. Vervolgens staat den stadholder van de lheenen uit naame van de Landsfurstelyke Hoogheid voor twee mannen van lheen een lheen- of mandag toe en fixeert die, ten welken eynde dezelve parthijen, neffens vijf mannen van lheen, met een weete verdaagt om over ses weeken daarnaa ter gewoonlyker plaatse, te weten over lheenen ten Zutphensche regten op 's Graven Hoff onder den eykenboom binnen de stad Zutphen en over Geldersche en andere lheenen op de plaatse van 't Hoff, binnen Arnhem, na lheenregten te erschijnen.

15. Vóór het scheiden van den mandag nomineerd den lheenrichter of stadholder van de leenen nog vier mannen van leen, zulks den laatsten mandag door negen leenmannen bekleed word, welke neffens den leenrichter het Hooge Lheengerichte uitmaaken en met de pluraliteit na ordre sententie wijzen, zonder provocatie. Omtrend de forme van dit leengerichte en alle andere lheenproceduiren, derselver jura, etc. is bij de Landschap een ampel reglement gearresteerd den 28 April 1711.

Revisie.

16. Dus verre gezien hebbende wat aan de judicatuire van den Provincialen Hove subject is, staat verders te noteeren, dat 't Hoff niet wijst bij arrest, maar dat 't parthijen vrijstaat om van haare nadeelige sententiën revisie van de Staaten van de Provintie te versoeken, van saaken, te weten, die volgens 't reglement revisie-subject zijn.

Tot die revisie zijn de Staaten gewoon vijff leeden uit haar midden off ook wel zooveel raden uit de naburige Hoven van justitie of zooveel andere onpartijdige rechtsgeleerden te versoeken en te nomineeren, dewelke dan met vier leeden van 't Hoff, daartoe bij 'tzelve te noemen (waarvan er, ingeval de leeden van 't Hoff in den haare bij 't scheppen van de sententie gediscrepeert mogten hebben, drie voor en een tegens de sententie geweest is), reviseurs in die zaake zijn. (Vide Reglement op de Revisiën van den 29 April 1675, te vinden in 't Placaatboek, part II, pag. 489.)

17. Boven en behalven 't reeds aangehaalde, waarin 't Hoff justitie exerceert, heeft 'tzelve nog, dat 't een politicq collegie geconsidereert kan worden in zaaken de Hooge Regeeringe van den Lande betreffende, als de Staaten niet vergadert zijn, vermits 't Hoff in zulken val de Provintie representeert, alle brieven en depeches aan de Staaten van de provintie geadresseerd alsdan opent en, zoo het zaaken van weynig belang zijn off dat 'tzelve daartoe bij voorige Landschapsresolutiën geauctoriseert is, op naam van de Provintie daarover disponeert.

Representatiën.

18. Gelijk dan ook de gecommitteerden ter Generaliteit van alle zaaken van gewigt en tot welkers consent sij haar volgens haar instructie niet geauthoriseerd vinden, gelast zijn aan den Hove kennisse te geven en alle stukken en documenten tot die zaaken relatief toe te senden.

Al hetwelk door opgemelten Hove geëxamineerd en, bijaldien de zaak niet presseert, ter naaster Landschapsvergadering door 'tzelve ingebragt word.

19. Ook zend het Hoff wel copie van die brieven en stukken aan de ordinaris gedeputeerden en hoofdsteeden van de respective quartieren, dewelke, bijaldien quartierlyk vergadert zijn of andersints door aanwezende leden van 't quartier contracte vergadert, sulks in overweginge neemen en daarop 't advys van

haar quartier aan 't Hoff laten toekomen, wanneer hetzelve, op deeze wijze van de intentie der drie quartieren geinformeert zijnde, de resolutie op naam van de Landschap neemen en depecheeren. Maar indien d'ingekoome saaken van te grooten aangelegentheid sijn en die haast vereyschen, schrijft 't Hoff desweegens een extraordinaris Landschapsvergaderinge uit en proponeert aldaar die zaak door haar gecommitteerden.

Synodale vergadering.

20. Buiten dit is aan den Provincialen Hove nog gedemandeert 't politicque en representatief van souverainiteit in de Synodale off Hooge Ecclesiasticque Vergaderinge in de provintie, welke vergaderinge maar eens in 't jaar gehouden word, ten waare dat de nood, met kennisse van 't Hoff, anders vereyschte. De kosten hiervan moeten vallen uit de geestelyke goederen der respectieve quartieren, dog die vacatiën van 's Hoves gecommitteerden uit de domeynen (Landschapsresolutie van 1 April 1612 en 23 Julii 1642).

21. Sijnde hier nog bij in acht te neemen, dat behalven de gecommitteerden van 't Hoff als commissariën politicq, nog twee borgemeesteren van die stad, daar 't Synodus word gehouden, in diezelfde qualiteit sessie hebben, dewelke moeten geconsidereert worden als 't recht van haar territoir aldaar te repraesenteeren. En in genere is 't Hoff geauthoriseert om alle Landschapsresolutiën in kerkelyke saaken te maintineeren en te doen standgrijpen. (Vide resolutiën van December 1609 en Augustus 1) 1640.)

Cap. V. Van de Provintiale Rekenkamer.

Erectie.

1. Het tweede provintiale collegie is de Kamer van de Rekeninge in Gelderland, almeede door keyzer Karel den V geërigeert in die forme als nu is, dewijl onder de voorvorsten reets geheime raaden en administrateurs van de domeinen zijn geweest. Dewelke bestaat uit drie raaden of rekenmeesters, waartoe yeder quartier, bij roulement in hetselve tusschen ridderschap en steeden, één nomineert; dog die den oudste van aan-

1) nl. 27 Augustus.

stelling onder dezelve is, heeft den rang en 't presidie, zonder te regardeeren off uit het eerste off laatste quartier gecreëert is.

Ministers.

2. Voorts uit den auditeur van de Rekeninge, wiens commissie meede luyd als raad en auditeur, en een secretaris, meede genoemt klerk ordinaris, dewelke beide in die vergadering aan een tafel apart zitten, sonder echter dat den raad en auditeur meede stem heeft en anders als ministers te considereeren zijn, daar meede uit consteerende, dat de Landschap den 29 Maart 1626 1) aan Carel van de Sande geconsenteert heeft, dat sijn soon in zijn plaatse worde gepromoveerd tot auditeur, dog dat geen stemme daarin zoude hebben, gelijk de vader hadde gehad.

Begevinge.

3. Noch hebben die van de Rekeninge haar deurwaarder of conchierge, boodens en klerken, waarvan de begevinge aan haar zelfs competeerd, gelijk meede van de plaats conchiergie 2) aan des Furstendoms Burght binnen Nymegen, van de waldschepenen en waldschrijveren des Nederrijkschen Walts, mits dat twee van diezelve uit de magistraat van Nymegen gekooren worden en de waldschrijver een van de secretariën der stad Nymegen sij 3).

Gedemandeerde.

4. Het gedemandeerde aan dit collegie bestaat daar voornamentlyk in, dat het opsigt en administratie heeft van de domeynen van dit Furstendomb en Graavschap, gelijk meede confiscatiën, etc. ten behoeve van den Heer van den Lande, waartoe een landrentmeester-generaal aangesteld is, dewelke alle de revenues van de tollen van de provintie ontfangt en het overschot van de sloten van rekening van de subalterne rentmeesters in ieder quartier, in der voegen dat in ieder quartier een rentmeester is, die (uitgezondert de tollen) de revenues, thienden, thinsen en erfpagten, etc. ontfangt, alhoewel in 't Nymeegsche quartier meer subalterne rentmeesters sijn, als een

1) Lees: 1629.

2) Dit was een aanzienlijke betrekking, in 1570 bekleed door Joh. van Boedtbergen; op hem volgden van Ewijk, van Druten, van Lennep, enz.

3) Nadere Ordonnantie van 't Neder-Rijks-Waldt (1679), blz. 25, § 1 en III, gedrukt ten vervolge der Ordonnantie van 't Neder-Rijcks-Waldt. Arnhem, 1655.

te Nymegen, een te Bommel en een van de heerlykheid Hedel, A°. 1705 door de provintie aangekogt en genaast 1).

Rentmeesters.

5. De rekeningen van de respective subalterne rentmeesters worden bij de Kamer particulier afgehoord, wanneer 't overschot door dezelve ten comptoire van den landrentmeester-generaal gefourneert moet worden, ten waare de Camer particuliere ordonnantiën op hem kwam te slaan.

De landrentmeester-generaal betaald uit zijn comtoir de tractementen van alle provintiale bediendens, als leeden van Hoff en Rekenkamer en derzelver ministers, etc.; voorts alle ordonnantiën door de Rekenkamer op hem geslagen,

6. Bestaande voornamentlyk in penningen tot onderhoud van de provintiale gebouwen, behoeftens tot de cantzelerye, vacatiën van de raaden-provintiaal en rekenmeesters; voorts in zoodane posten als de Landschap aan de Rekenkamer assigneert om te betaalen naa rato van 't overschot; gelijk Ao. 1720 aan de Rekenkamer geordonneerd is te betaalen een gedeelte in de subsidiën door de Provintie aan den Koning van Pruyssen verschuld; item 't differentiale restant meede Ao. 1720 over de subdivisie 2).

1) Isabella Clara, gravin van den Berg, verkocht deze heerlijkheid 6 October 1698 aan Jhr. Godefroy Hendrik van de Poll, welke koop den 6 April daaraanvolgende door de Staten van Gelderland vernietigd werd. Deze besloten om ernstige redenen (Landdagsreces van 21 Maart 1698; 6 April, 16 Juni, 5 December 1699; 24 April 1700) het recht van naasting, den vorst van den lande als opperheer toebehoorende, te gebruiken, de kooppenningen te betalen en de heerlijkheid aan de domeinen te hechten. Dit geschiedde, zonder dat acht werd geslagen op de tegenkanting van den heer van de Poll, en sedert bleef Hedel onder beheer der Rekenkamer. (Zie ook Gr. Geld. Plakkaatboek III, kol. 5.)

2) Bij den dood van Willem III bleek het, dat deze tot zijn eenigen erfgenaam benoemd had den jongen Frieschen stadhouder Johan Willem Friso. Over deze erflating ontstond geschil met den Koning van Pruisen, die op een deel der erfenis aanspraak maakte, welk geschil na den dood van Friso in der minne werd bijgelegd. Landdagsreces van 4 April 1702: De Koning van Pruisen vraagt bescherming en maintien voor de door hem van Willem III geërfde landen, heerschappen en goederen. 28 September 1714: Aan HH. MM. te schrijven, ten einde de geschillen tusschen het huis van Oranje en den Koning van Pruisen door een accommodement uit den weg te ruimen (nogmaals 5 Februari 1718 en 6 Januari 1719). 28 October 1716: f 100,000 moeten door de Provincie aan den K. van Pr. betaald worden. 6 Juni 1719: Subdivisie dezer sommen onder de kwartieren. 2 Mei 1719: De drie kwartieren geautoriseerd om elk hun deel in den derden termijn naar den Haag te zenden. In 1720 komt deze zaak niet ter sprake. 1 April 1721: Het achterstallige van den zevenden termijn betaald enz. 18 October 1721: Achtste termijn betaald. 16 April 1723: Elfde termijn. 21 April 1723: Twaalfde of laatste termijn.

Afhooren van de rekening van den Landrentmeester-Generaal.

7. De Rekenkamer hoord evenwel de rekeninge van den landrentmeester-generaal alleenig niet af, maar is jaarlyks gewoon door een besloote missive aan de Landschap derselver gecommitteerden te versoeken, dewelke die ten getalle van ses nomineert om, neffens die van de Rekeninge, des landrentmeesters-generaals rekeninge af te hooren, 'twelk gemeenlyk in of omtrend de maand van Maart geschied, hebbende den eerste van de rekenmeesters 't praesidie in deeze besoigne. Voor 't afhooren van deze rekening geniet ieder Landschapsgecommitteerde tachentig guldens eens, volgens Landschapsresolutie van April 1) 1724.

Criminele kosten.

8. Onder de zaaken tot lasten van de Rekenkamer koomende zijn ook alle crimineele kosten, die ten platten lande en in de kleine steeden voorvallen, edog alleenig aan zoodane amptluiden, drosten, richters, officiers, die haare boetens aan de Kamer koomen te verreekenen, moetende die officiers, dewelke 't regt en privilegie hebben haare breuken niet aan den Souverain, of in desselvs naam aan de Rekenkamer, te verreekenen, maar die zelve profiteeren, ook alle kosten van criminele justitie in haar district voorvallende alleenig dragen en bekostigen.

9. Het Hoff Provintiaal is ook gewoon om, als er in absentie van de Landschap saaken van gewigt inkoomen, om de Rekenkamer daarvan kennisse te geven en in haaren raad te versoeken, welke twee collegiën daarover dan tezamen besoigneeren, 't zij dat zulx de Hooge Regeeringe betreft, als hiervoor, pag. 320 § 17, gezegd is, of inzonderheid, indien het zaaken zijn, waarbij de hoogheid van de Provintie ten respecte van de domeinen geconserneerd is, welke, en diergelijke zaaken, de Landschap ook wel renvoyeerd aan beide de collegiën, òf ten fine van advys òf om daarover finaal te disponeeren.

10. Bijaldien de Rekenkamer ook in ervaringe komt, dat de Provintie in haare domainen benadeeld word en daar indragt in lijd, authoriseert diezelve den momber van de Landschap om daarover te procedeeren vóór den Hove Provintiaal en het recht van de hoogheid van de Landschap te defenderen,

1) Lees: 23 Maart.

zulks den momboir beide deeze collegiën gelijk en eguaal gesubordineerd is.

Provinciale munte.

11. Noch hebben die van den Hove neffens die van de Rekeninge in Gelderland eguaal in absentie van de Landschap 't opzigt over de provinciale munte te Harderwijk en zenden, telkens wanneer de Generaal-Meesters van de munten van de Republicq te Harderwijk koomen om de muntbusse te openen en de nieuw geslagen penningen te essayeeren, een raadsheer en een rekenmeester om daarbij naamens de Provintie te assisteeren, wordende deeze commissie meede d'eene reise door den griffier of substituut-griffier van 't Hoff en d'andere reise door den auditeur of secretaris van de Rekenkamer geassisteert bij beurte.

Aanstellingen van de provinciale ministers.

12. De Landschap heeft, gelijk van alle provintiale beampten, zoo ook de begeevinge van de hiervoor genoemde ministers van Hoff en Rekenkamer, als momber, griffier, substituut-momber, substituut-griffier, leengriffier, landrentmeester-generaal, auditeur en secretaris van de Rekenkamer. Edog dit geschied niet ex massa, maar de drie Quartieren hebben zich deswegens verstaan en onderling geconvenieerd dat, indien 't eerste van een van voornoemde charges komt te vaceeren, het Quartier van Nymegen zulks zoude begeeven, en 'tzelvde de tweede maal vacerende, dat zulx zoude koomen aan de Graavschap en de darde maal aan Arnhem;

Dat het tweede van deze voornoemde chargies vaceerende, zoude staan ter dispositie van de Graavschap, welk ampt de tweede maal weder vaceerende, zoude koomen aan 't Quartier van Arnhem, en de darde maal aan dat van Nymegen;

En dat het darde van de voorn. ampten de eerste maal naa de conventie koomende te vaceeren, 'tzelve voor die eerste maal zoude koomen aan 't Quartier van Arnhem, de tweede maal aan Nymegen en de darde maal aan Zutphen, en zulks alzoo omgeweest zijnde, dat hetzelve weder zoude beginnen.

13. In der voegen is tzedert deeze gemaakte conventie in den jaare 170.. 1) ook de begeeving geschied, als bij 't Quartier

1) Lees: 9 December 1707.

van Nymegen van 't landrentampt-generaal, en 'tzelvde voor de tweede maal bij 't Quartier van Zutphen.

Bij 't Quartier van Zutphen de substituut-griffiersplaats en bij 't Quartier van Arnhem de substituut-mombersplaats aan Dr. Gijsbert opten Noort; voorts bij 't Quartier van Nymegen weder in den jaare 1721 de mombersplaats aan Dr. P. Schook; zulks het eerste van voornoemde chargies koomende te vaceeren, 'twelk zedert die conventie nog niet open geweest is, nu moet koomen aan 't Quartier van Zutphen.

Residentie van Hoff en Rekenkamer.

14. Beide de collegiën van Provintiaal Hoff en Rekenkamer hebben haare residentie zedert de erectie van dezelve gehad in de stad van Arnhem, uitgezonderd dat in de trouble tijden van de jaaren 1707 en 1708 dezelve, zig niet secuir vindende te Arnhem, haar naa Zutphen op den landdag en naderhand naa Thiel retireerden. Edog dezelve zijn bij verandering van de regeeringe in den somer van 1708 te Arnhem door de magistraat weder triumphantelyk met koetsen ingehaalt.

In voorige tijden, wanneer de Landschapsvergaderingen ook langer duurden, was het Hof wel gewoon zig met alle haare bediendens te begeeven in die stad, daar de Landschap alsdan vergadert was, doch dit heeft bij 't vervolg gecesseert en afgeschaft volgens 't Reglement van Menagie. (Vid. Landdagsreces van 1675 1).)

Sijnde andersints geen formeele wet of reden, waarom deeze collegiën te Arnhem resideeren moeten, als omdat die stad, in 't midden van de provintie leggende, van ficielder 2) acces en reces is als anderen.

Provinciale Academie.

15. Onder de collegiën en corpora, waartoe alle de drie Quartieren eguaal regt hebben en dus provinciaal genoemt worden, kan laatstelyk meede genoomen worden de Universiteit te Harderwijk, 'twelk te vooren een illustre school geweest zijnde, tot een provinciale accademie geërigeert is in den jaare 1647, werdende den 11 Augustus 1648 aan de professoren en studenten yder in 't jaar vrijheid gegeeven van impost van een oxhooft wijns 3) en ses tonnen bier, welke vrijheid den 13

1) Moet zijn: 8 Maart 1676. 2) De Fransche woorden facile en difficile.
3) Een okshoofd = 6 ankers; een ton of okshoofd bier = 225 liters.

Junii 1649 verhoogt is voor yder der professoren tot 15 tonnen biers en twee oxhoofden wijn.

16. Tot onderhout van deeze accademie contribueeren jaarlyks 't Quartier van Nymegen en van Zutphen zoowel als 't Arnhemsche, doch bij forme van subsidie, ieder naa zeekere ingewilligde quota.

Doch niet lange naa de erectie van deeze universiteit, den 31 Julii 1651, heeft 't Quartier van Nymegen de Landschap gedenuntieert, dat zij dit subsidie ophefte, vermits die [universiteit] om haar vervals wille op een ander plaats behoorde gelegt te worden, waartoe de stad van Nymegen waren proponeerende; in dewelke zij ook werkelyk een quartierlyke hoogeschool geërigeert hebben, die daar wel gefloreert heeft tot den jaare 1672, wanneer door de Fransche belegering 't verval daarvan geschiede. Naderhand heeft het Nymeegsche Quartier weder in de subsidie aan de academie van Harderwijk gecontinueert, 'twelk tegenwoordig bedraagt 2800 gl.

Het opzigt over deze Provintiale Academie, de beroepinge van de nodige professoren en de distributie van de gestelde penningen bij de Provintie tot dat eynde is gedemandeerd aan zes curateuren, twee uit ieder quartier, één uit de ridderschap en één uit de steeden, welke ook haaren secretaris hebben. (Adde 't Penningwerk van G. van Loon over den jaare 1647 1).)

Cap. VI. Van 't Quartier van Nymegen.

1. Nadat de beschrijvinge van de Landschapsvergaderinge en van de provinciale collegiën voorafgegaan is, moet men, om de grondige kennisse van de regeringsforme te weten, nog ondersoeken het particuliere in yder quartier van de Provintie.

Rang.

't Quartier van Nymegen, van alle oude en onverdenkelyke tijden 't eerste van de vier geweest zijnde, is alnog 't eerste in rang.

1) Over deze academie zie H. Bouman, Geschied. van de voormal. Geld. Hoogeschool en hare hoogleeraren, 1844—47; J. S. van Veen, Uit- en inwendige geschied. der Geld. Hoogeschool, in Gelre, Bijdr. en Meded. I, blz. 1. Omtrent de hoogeschool te Nymegen: Th. L. Roukens, Oratio de Acad. Noviom. publ. dicta in templo acad. Groning. 1769, 4to.; het hoofdzakelijk daaraan ontleende J. in de Betouw, Quartierlijke Academie te Nym. z. j.; J. C. F. van der Meer van Kuffeler, De voorm. Ill.-School en Acad. te Nym., Tijdspiegel, 1890; IJ. H. Rogge, De Acad. te Nym., Oud-Holland, 1900, afl. 3.

Waaruit gecomposeert.

2. 't Zelve word geregeert door 't corps van de ridderschap en de magistraaten der steeden Nymegen, Thiel en Bommel, composeerende tezaamen de Staaten desselven quartiers (Van derselver vergadering vid. infra pag. 358), in der voegen dat de helft van de regeeringe aan de ridderschap en de wederhelft aan de steeden competeert.

't Welk zoo verre gaat, dat zelfs bij 't quartier op een landdag tot Zutphen, den 4 Junii 1641, verstaan is, dat de beurt van een officier aan de steeden gekoomen zijnde, geen edellieden of riddermatige personen des quartiers die moogen praetendeeren, selfs onder praetext dat ze in d'een of andere stad borgers zijn, ten waare dat ze in eenige magistraatscollegiën waaren erweelt, als dewelke meede tot zoodaane ampten genomineerd en gepromoveert zullen mogen worden, soo nogtans dat ze eerst van de magistraat, daarvan zij een lid zijn, tot 't vacante ampt gepraesenteerd zullen moeten worden, waarvan ook niet als met eenparigheid van alle de leeden kan afgegaan worden.

No. 1. Van de Ridderschap.

1. 't Corps van deeze ridderschap bestaad uit zooveel leeden als daar in tempore wettiglyk door 't Quartier in verschreeven zijn, zonder dat zulx tot zekeren vaste getalle bepaalt is.

Qualificatie.

Over de qualiteiten, die er vereyscht worden om in dit corps geadmitteerd te kunnen worden, zijn onderscheydentlyke land- en quartierlyke resolutiën zedert 't begin van de Republicq genoomen, doch eyntelyk is daarover den 27 September 1653 een reglement bij 't Quartier gearresteerd, 'twelk bij respective resolutiën van 15 Junii 1660, 25 September 1661, 18 April 1668, 20 Mey 1670 en 7 April 1671 nader geconfirmeert, geinterpreteert en geapprobeert is.

2. Welk quartierlyk reglement en resolutiën ook alnog word opgevolgt en waarvan niet als met eenparige advyzen van alle de leeden des quartiers kan afgegaan worden, luid voorschreven reglement en resolutiën, en dewelke ook op francijn zijn afgeschreeven voor de eeden, die de leeden des quartiers onderteekenen.

3. De qualiteiten, die daarbij voor de riddermatige gerequireerd worden, bestaan hierin, dat dezelve moeten weezen van de gereformeerde religie; dat niet mogen weezen in eenige militaire dienst nog in eed of dienst van uitheemsche potentaten; voorts dat 't moeten weezen persoonen, die haare voorouderen verschreeven geweest zijn, in den quartiere woonen en ten minsten voor 10.000 gld. vast goed in 't quartier hebben, vrij en onbezwaard, en ten minsten tweeëntwintig jaaren oudt, zonder dat aan dezelve eenige graden in consanguiniteit of affiniteit met andere reeds verschreevene leeden obsteren kan.

4. Den 10den artikel van 't voornoemde reglement behelst meede, dat edelluiden uit andere provintiën van deezen Staat in dit quartier admissibel zijn, bijaldien kunnen uitbrengen genoegzame attestatie, dat de edelluiden uit dit quartier in haare provintie meede admissibel zijn, op zulke wijze en in der voegen als men hier die verschrijvinge geniet, en mits dat dan ses jaaren continuele residentie in den quartiere gehouden hebben.

5. Edog dit is gantsch buiten observatie en zoude 't een vreemde moeylyk vallen zig van deezen artikul te kunnen bedienen, behalven dat 'tzelfde ook te vooren bij Landschapsresolutie van den 19 1) December 1609 en 13 Februarii 1615 2) gestatueert is, welke resolutiën nog ampelder zeggen, dat de jonkeren in 't eene quartier verschreeven zullen worden gelijk in 't andere, soodat men besluiten zoude mogen, dat tegenswoordig facti is, dat 't niet ter zaake doet, dat ymand aantoonde, dat van alle kanten van goeden, aloude en irreprochablen adeldom is, want deselven zoude daaruit geen recht met effect tot de verschrijvinge in de ridderschap meriteeren kunnen.

6. 't Welk thans zoo verre gaat, dat, schoon ymand toonde, dat zijn voorouders in een der andere quartieren deezer provintie te vooren beschreeven waaren geweest, echter daarom geen recht tot de ridderschap van dit quartier kan pretendeeren te hebben; sijnde dit niet singulier in den quartiere van Nymegen, maar sulks heeft plaats in de twee andere quartieren et vice versa, consteerende onder anderen uit 't exempel van den overleedenen praesident van de Provinciale Rekenkamer Frederik van Gent 3). Want deeze, zig willende laaten aanneemen in de ridderschap, addresseerde zig aan den quartiere van Arnhem, 'twelk, alle zijne stukken en bescheiden in order vindende, daarop

1) Lees: 20 December. 2) Aldaar niet te vinden. 3) † 7 April 1731.

egter excipieerde, dat niet aangetoont hadde, dat zijne voorouders in haar quartier verschreeven waaren geweest; welk bewijs zoo ras niet bij de hand hebbende (dewijl hem sulx ligt te doen was geweest, omdat verscheyde van die familie daar verschreeven zijn geweest en naderhand zijn broeder ook in 't quartier van Arnhem verschreeven is) off dat hierover niet wel tevreeden geweest is, heeft zich den voorsegden heer van Gent daarom in den quartiere van Nymegen verschrijven laaten.

Aangevinge.

7. Bijaldien ymand recht tot deeze verschrijvinge meent te hebben, moet hij zich, volgens 't reglement, art. 9, addresseeren aan den officier, daaronder hij geërft is, dewelke na examinatie van de valeur van zijn goed denselve op den ordinairen landdag of quartierdag presenteerd en desselvs naam aan 't Quartier opgeeft en in 't reces aantekenen laat.

Admissie.

8. En wanneer zoodane verschreeven en geadmitteerd zoekt te weezen, moet hij zich vervolgens aan 't volle Quartier addresseeren en versoeken eenige gecommitteerden uit hetselfde, die vooraf zijne bescheiden examineeren.

Deeze gecommitteerden moeten aan 't quartier rapport doen en, de bescheiden en stukken in alles conform de reglementen gevonden hebbende, worden diezelve nogmaals in 't volle Quartier geleezen en den te admitteren voor aangenaam verklaard en binnen versogt, wanneer denselven naa afleggìnge van de eeden, die bij alle de leeden van 't quartier, zoo uit ridderschap als steeden, gedaan worden, in den Quartiere geadmitteerd word en sessie neemt.

9. Al dit gezegde is de forme, die naa de quartierlyke reglementen moeten geobserveert worden. Dog zedert tien of twaalf jaaren herwaarts hebben die van de ridderschap des Nymeegschen quartiers een separaat en secreet reglement quasi gemaakt, buiten de steeden, 15 November 1710, 'twelk zij alle, doemaals verschreeven, onderteekend en aangenoomen hebben op den gedanen eed te zullen agtervolgen en 'twelk zij telkens als er een jonker geadmitteerd word in den haare, denselven ook voorhouden en doen belooven.

10. Dit reglement of associatie quasi zoude voornamentlyk behelsen, dat, bijaldien in 't stemmen in de quartiersver-

gaderinge twee darde parten van de jonkeren van dusdane sentiment waaren, dat in zoo een val 't overige darde part of minder getal de meerderheid zoude moeten volgen, om daardoor, in val er eenige wijnige jonkeren van 't sentiment van de steeden mogten zijn, dezelve t'obligeeren met de meerderheid van de ridderschap te stemmen en alzoo daar altoos de eenparigheid van te hebben en de eguale balance tegens de drie steeden te maaken, zoo 't die in een contrarie point eens mogten wezen.

Ridderboek.

11. Nadat iemand als riddermatig in den Quartiere geadmitteerd is, moet hij extract van zijne quartierlyke admissie ligten en 'tzelve aan den Hove Provinciaal of desselvs griffier vertonen, met versoek van zijne naam in het Ridderboek van de Provintie aan te tekenen, 'twelk alsdan geschied; en in 't vervolg word zoodane bij 't uitschrijven van ieder landdag neffens de verdere ridderschap en stedegezanten door den Hove met een brief hiertoe beschreven. (Vide Boek van Landsaaken over 1553, fol. 23 verso.)

12. Laatstelyk word voor de riddermatige gerequireerd, dat zij op land- en quartiersdagen moeten in persoon compareeren en niet door volmachten, als verstaan op een landdag te Zutphen den 17 en 23 Maart 1593, ten opzigte van den Grave van Culenborg;

Baanderheeren.

13. zijnde andersints te vooren gepermitteerd geweest aan de baanderheeren van de provintie om een volmagtiger uit haar naam op landdagen te senden, daartoe gebruikende ingeboren edellieden of rechtsgeleerden in deeze landen geërft ende gezeeten. (Vid. Landdagsresol. van October 1) 1577 te Arnhem gehouden.) Edoch op eene landdag tot Nymegen den 19 Februarii 1592 wierd goedgevonden, dat de bannerheeren, met de Landschap vereenigt zijnde 2), in persoon moesten compareeren, zonder dat zij die vergaderinge zouden mogen doen respicieeren door haare soonen, jonger broeders of gecommitteerdens, op verlies van haare stemme.

14. 't Is overbekend, dat van oudts vier baennerheeren in deze provintie waren, die boven de gemeene ridderschap

1) Lees: 3 Julii. 2) d. w. z. die het niet met de Spanjaarden hielden.

stemme en sessie hadden en welke met hun vieren als 't eerste lid van Staat maakten. Doch de baenderheeren hebben zig bij 't oprichten van de Republicq bij haar recht niet gemaintineerd, 't zij dat, van contrarie sentimenten zijnde, dezelve wijnig in de vergaderingen compareerden, 't zij dat de andere leeden of ook wel de stadhouders in der tijd deeze distinctie in de regeringe odieus voorquam; althans op een landdag te Arnhem den 22 Maii 1603 wierd verstaan, dat den grave van Bronckhorst, alhoewel baanderheer, zoude verschreeven worden om stemmen te hebben neffens de ridderschap van de graavschap Zutphen, zonder praejudicie van zijn bannerheerschap, als die bannerie weêr in staat zoude zijn, 't welk een surceance voor de bannerheeren sekerlyk was.

Doch wanneer de bannerheeren naderhand weder in qualiteit en met 't recht als bannerheeren op den landdagen wilden compareeren, is haar zulx volkoomen ontseyt, te weeten in Maii 1627 1) en den 16 Februarii 1629.

No. 2. Van de Amptmanniën

en wel:

Art. 1. Van 't Rijk van Nymegen.

1. Het platteland in 't Nymeegsche quartier word verdeeld in zes voornaame districten of amptmanniën, waaronder het eerste is het Rijk van Nymegen.

2. 't Zelve is in voorige tijden zeer groot geweest, doe er de districten van Goch, Gennep en Cranenborg onder gehoorden, met de Dueffeld 2),

Cleevsche pandschappen.

dog door de bekende pandschap van den Hartog van Gelder aan den Hartog van Cleve 'tzelve daaraf geraakt en tot dusverre daaraf gebleeven zijnde, is 't Rijk tegenwoordig een van de kleynste ampten.

3. Ten opzigte van de losse van deeze verpande districten

1) Lees: 5 Mei.

2) Goch, Gennep en Cranenburg hebben nimmer tot het Rijk van Nymegen behoord; omtrent de Duffel zie Van Schevichaven, in Gelre, Bijdragen III, blz en Scholten, Die stadt Cleve, S. 378 ffg.

neffens dat van de Lymers 1) aan de vorsten van Cleve zijn verscheyden Landschapsresolutiën, waarbij zulx telkens getenteerd is, als van den 20 Maart 2) 1614, 11 en 13 Februarii 1715 3), 28 4) Maart 1617, 16 5) Maii 1620, 19 Maart 1622, 12 Maart 6) 1624 en vervolgens. Zelfs hebben die van 't Nymeegsche quartier, volgens resolutie van 23 December 1606, in die tijd aangenoomen gehad de pandpenningen hiertoe te fourneren, blijvende evenwel, de losse geschied zijnde, het pandgoed aan de Landschap tegens restitutie van de penningen.

4. Niettegenstaande alle deeze pogingen hebben die van Cleef deeze pandschap nooit willen afstaan laaten, onder praetext dat daar praescriptie over was, waarom die van de Landschap 't regt haar competeerende op de Duffelt en appendentiën al geoffereert hebben aan de heere Prince van Oranje. (Vid. Resolutiën van den 29 October 7) 1632, 11 December 1634, 20 Junii 1637 en 18 Augustus 1640.)

5. Insgelijks heeft de Landschap toegestaan aan graav Ernst van Nassau de losse van 't ampt van de Limers (Resol. van den 2 Junii 1613 en 18 Augustus 1640), doch dit is ook van geen effect geweest; zelvs is deeze quaestie al gecompromitteerd geweest (vid. Resolutie van den 30 October 1650)

6. en zijn die van Cleef in latere tijden nooit meer over deeze quaestie geinquieteert, want 't huys van Oranje zig met dat van Brandenburgh geallieerd hebbende, hebben dezelve door haar credit dit wel buiten vervolg gehouden, behalven dat de Landschap bij d'andere provintiën, misschien afgunstig van zoo grooten aangroey van Gelderland, nooit 't regte soutien gevonden hebben en 't daar niet toe hebben kunnen brengen, dat de Republicq 't harnas daarvoor heeft aangedaan.

---

1) Leomerike, later de Lymers, was in 853 het vierde district van het graafschap Hameland en behoorde later tot het graafschap Zutphen, hoewel het allodium Sevenar in 1261 en nog in 1281 in het bezit was van Dirk Louf, broeder van den graaf van Kleef. „Renten, dy wi, greve van Cleve, nu hebben in der Lymersche of vercrigen mogen," werden in 1341 door Dirk graaf van Kleef beloofd aan zijn dochter. Door Reinald III werd de Lymers in 1361 aan den graaf van Kleef verpand, later gelost en in 1406 opnieuw afgestaan. Van toen af bleef het een voortdurende twistappel tusschen Gelre en Kleef, totdat Karel de Stoute in 1473 Kleef in het bezit bevestigde. Bij het congres van Weenen in 1815 werd de Lymers aan het Koninkrijk der Nederlanden afgestaan en is sedert weder met Gelderland vereenigd.

2) Lees: Mei. 3) Lees: 12 Februari 1615. 4) Lees: 26.
5) Lees: 18: 6) Lees: Maii. 7) Lees: November.

Gerigtsbanken.

7. Tegenswoordig, zooals gezegt is, is 't Rijk van Nymegen niet groot van district. 't Zelve bestaat nu uit de dorpen van Wychen, Niftrick en een gedeelte van d'Ooy, welke, volgens de landbrief van hartog Carel van 1532, te vinden in de Geldersche Placaatboeken 1), onder één gerichtsbank behooren; vorder uit Boeningen, Ewijck, Winssen ten deele en Wordt (= Weurt), die de tweede bank uitmaaken 2).

Nederrijksche walt.

8. Het Rijk van Nymegen comprehendeert in sijn omkring verscheyde separate jurisdictiën, want behalven 't schependom van Nymegen legt daar noch 't Nederrijksche Walt, 'twelk eenen waltgraaf of officier apart heeft en separate schepenen in civile zaaken, dog in crimineele saaken assumeeren die drie scheepenen nog vier uit de schepenstoel der stad Nymegen 3).

9. Nog bevat het Rijk in zig de hooge heerlykheeden van Beek, Ubbergen, Groesbeek, Heumen, Malden, Oy en Persingen, welke haare eige civile en criminele jurisdictie hebben.

Borggraaf.

10. Den officier en dijkgraaf van dit Rijk van Nymegen is den borggraaf, dewelke zijn woonplaats altijd houd op des Furstendoms Burgt binnen de stad van Nymegen en op voorstellinge van 't Quartier bij de Landschap aangesteld word gelijk alle andere amptluyden.

11. Uit hoofde dat den borggraaf d'eerste officier in 't quartier van Nymegen en dienvolgens in de provintie is, heeft denselven 't praesidie in de Landschap, als hiervoor gezegt is.

Vorders is dezelve uit deezen hoofde d'eerste van de ridderschap in 't Nymeegsche quartier en voteert daarom in die vergaderinge het eerste, en als de ridderschap aan haar corps

---

1) Groot Geld. Placaatb. I, Appendix, kol. 146.

2) Eerstgenoemde dorpen behoorden onder de bank van Wichen, de vier andere onder die van Beuningen. Beiden hadden twee rechtdagen: Wichen op Dinsdag na Misericordia Domini (tweeden Zondag na Paschen), als wanneer op den daarop volgenden Donderdag de bank te Beuningen gespannen werd. De tweede dag voor de bank van Wichen viel op Dinsdag na St. Mattheus (21 September), Donderdag d. a. v. voor Beuningen.

3) Nadere ordonnantie van 't Neder-Rijcks-Waldt, 1679, § IV.

iets te vergeeven heeft, kan den borggraaf alle de riddermatigen verschrijven en dat in den haare vaststellen 1).

Jurisdictie.

12. Omtrend de jurisdictie in dit Rijk staat te noteeren, dat den borggraaf als officier alle delinquenten doet apprehendeeren; daarna versoekt denselven territoir en de gevankenisse van de magistraat van Nymegen en steld de crimineele te regt voor de twaalf schepenen van de stad van Nymegen, die daarover op 't Valkhoff, anders des Furstendoms Burgt genaampt, tezamenkomen en definitive sententie wijzen, zonder dat daarvan provocatie valt of enige confirmatie vereyscht word.

Civile saken.

13. In civile zaaken wierd oudtijds, volgens den geallegueerden landbrief van 1532, het gerigt gecomposeert uit den borggrave, de gemeyne ritteren, knegten en geërfden in de twee banken van Wichen ende Boeningen, van welker sententiën geappelleerd konde worden aan die borggrave ende die schepenen van Nymegen opten Valkhoff. (Vid. Smetii Kronyke van Nymegen, pag. 123.)

14. Doch tegenswoordig word 't gericht op 't Valkhoff sonder onderscheid van banken gehouden en gecomposeerd neffens den borggraaf, als officier, uit de verschreven riddermatigen in den Rijke, dewelke gemeenlyk om haar swak getal eenige rechtsgeleerden, meesttijds uit de schepenen van Nymegen, daarbij assumeeren, dewelke dan scheepenen in 't Rijk genoemd worden.

Riddermatigen.

15. Deze riddermatigen worden in 't Rijk door den borggraaf en amptsjonkeren in der tijd verschreeven, zonder echter dat die dezelvde qualiteiten nodig hebben als diegeene, die in 't quartier beschreeven worden, want Roomsch-Catolicquen, militairen en andere jonkers kunnen daarin meede geadmitteerd worden, gelijk ook in sommige andere ampten in dit quartier — als niet in Overbetuwe of de benedenampten — wanneer niet anders behoeven te tonen als hunnen adel (daar somtijds een casus pro amico onder lopen kan) en dat voor 10.000 gld. in dat ampt geërft ende gegoedert zijn.

1) Het Nym. H.S. heeft de onbegrijpelijke woorden: om dat in den keere vast te stellen.

16. Hieromtrend is nog te remarqueeren, dat Roomsche en militaire jonkers in de ampten geen cognitie ofte stemme hebben in 't begeeven van charges, die quartierlyk zijn en yder ampt op zijn tourbeurte heeft, als ordinaris en extra-ordinaris gedeputeerden, etc., volgens Landschapsresolutie van den 20 April 1711 1), op vertoninge van Jr. Walraven van Balveren uit Overbetuwe genoomen, en 's Hoves Sententieboek.

Uitzettinge.

17. Den borggraaf met zijne verschreevene amptsjonkers doet ook jaarlyks de uitzettingen der lasten, die op 't ampt ieder jaar omgeslagen moeten worden, wanneer den borggraaf door een brief aan de magistraat van Nymegen derselver gecommitteerden versoekt, dewelke die ten getale van vier gewoon zijn te noemen, om die uitzetting op 't Valkhoff te respicieeren, te weeten twee gecommitteerden en twee heimraden, welke laatste apart beschreeven worden. Waarbij nog koomen de richters van de respective heerlykheeden, om te weeten wat yder heerlykheid in de uitzettinge lasten moet,

18. plegende van ouds de uitzettingen der lasten in de ampten van dit quartier te geschieden bij ridderschap en de treffelyke geërfdens (Vide Landdagsreces de anno 1577), 'twelk althans door de amptsjonkeren en gecommitteerden der stad Nymegen gerepresenteerd word in het Rijk.

Schouwe.

19. Den borggraaf in qualiteit als dijkgraaf voerd meede jaarlyx de schouwe over de dijken en uitwateringen in 't Rijck van Nymegen; over de dijken driemaal des jaars, zoo op den Maas- als de Whaalkant, volgens den land- en dijkbrief, neffens vijff heemraden en den dijkschrijver, waarvan er drie uit en door de ridderschap van 't ampt zijn aangesteld en twee uit en door de stad van Nymegen, zijnde hieromtrend remarquabel, dat deeze schouw meede gaat over de Whaaldijken, die in het schependom van Nymegen leggen, 'twelk van ouds zekerlyk een stilzwijgende concessie van de magistraat zal zijn, dewijl diezelve dog twee heimraden uit den haaren in deeze dijkstoel nomineeren, behalven dat het de moeite niet waardig zoude zijn over dit gering end dijks een separate schouwe aan te

1) Was in de H.SS. niet ingevuld.

stellen, 'twelk andersints indisputabel aan de magistraat op haar territoir vrij zoude staan.

Landschrijver.

20. Het Rijk van Nymegen heeft een land- en dijkschrijver, die op alle vergaderingen, schouwen en gerichten de pen voert, alle actens en sententiën concipieerd en pronuncieerd, het protocoll van bezwaar en andere registers en papieren van 't Rijk onder zig heeft en, des gerequireerd, extracten daaruit geeft.

Deeze landschrijver, gelijk alle de andere in 't quartier, wordt op voorstellinge van 't Quartier door de Landschap aangesteld, gelijk alle officiers, en ontfangt dan zijne commissie van 't Hoff Provintiaal, naadat den eed voor 'tzelve afgelegt heeft. Alhoewel 't zeker is, dat den amptman en zijne amptsjonkeren in 't Quartier veel influentie heeft in de begeevinge van een landschapsplaats in zijn ampt vacant, en dat op derselver recommandatie en inclinatie bij de andere leeden reflexie wordt gemaakt.

Art. 2. Van Maas en Whaal.

Rang.

1. Het tweede ampt in rang in den quartiere van Nymegen is dat van tusschen Maas en Whaal, alhoewel het volgende van Overbetuwe den rang aan dat van Maas en Whaal disputeerd, maar bij 's Hoves sententie van den . . . . is verstaan, dat die van Maas en Whaal gepraefereert zijn. Niettemin word over den rang tusschen de leeden, uit deeze twee ampten in de Gedeputeerde-Camer gedeputeerd, gelot. (Vide infra.)

Deeze amptmannie is vrij grooter als het Rijk en dezelve bevat in zig zeven hooge heerlykheeden, (welke), zonder die in ordere op te stellen 1), zijn: Batenburg, Leur, Hernen, Kent en Balgoy, Oyen, Dieden en Horssen, welke alle een separate jurisdictie, zoo in 't civil als crimineel, hebben.

Pandschap.

2. De charges van amptman en landschrijver van Maas en Waal zouden zoowel als alle andere op nominatie van 't Quartier van Nymegen door de Landschap moeten vergeeven worden, maar deze ampten zijn door de voorvorsten van Gelder aan

1) In plaats van zeven geeft het Nym. H.S. zelven en tellen in plaats van stellen.

particuliere persoonen verpand geweest voor een somme van 6600 golde guldens, tot 28 st. het stuk.

3. Edog, als wanneer bij de Staaten van de Provintie verstaan was in Januarii 1611, dat het de respective quartieren en de leeden van dien geoorloofd zoude weezen de verpande heerlykheeden, hooge en lage officieren 1) selfs in te lossen, heeft de magistraat der stad Nymegen in den jaare 1614 die voornoemde pandpenningen opgeschooten 2).

4. En naadat er alvoorens door den landrentmeester-generaal en momboir deeser Landschap die denuntiatie gedaan was aan Jacob Mom, doen ter tijd pandholder en besitter van de rigter- en dijkgreefampten 's lands van Maas en Whaal, heeft voornoemde magistraat van deeze penningen oblatie aan denselven gedaan en die werkelyk geconsigneerd, waarop bij sententie van den Hove Provintiaal den 13 April 1614 verstaan is, dat die richter- en dijkgreefsampten van Maas en Whaal met den aankleeven van dien gelost en gevrijt was. Diensvolgens heeft het opgemelte Hoff in naame van de Landschap ten behoeve van de magistraat van Nymegen den 15 April 1614 de provisioneele pandbrieven onder 't secreet zegul verleent, vermits de vorige pandbrieven toen nog berustende waaren onder de erfgenaamen der vorige pandholders.

5. Uit kragt van dewelke de magistraat van Nymegen alsdoe pandholders zijn geworden van Maas en Whaal en 't recht verkreegen hebben om de rigter- en dijkgreefampten van Maas en Whaal met den aankleeven van dien te begeeven, mits echter dat die persoonen aan den Provintialen Hove gepraesenteerd en met behoorlyke commissie in name van de Landschap voorzien worden en door dezelve beëedigt worden.

Begevingen.

6. Van welk recht die voorn. magistraat zedert ook altoos bij vacature van voornoemde ampten gejouisseert heeft, uitgezondert in de voorige Stadhouderstijd, dewijl denzelve de begeevinge van alle charges geconfereerd was. Niettemin hebben

1) Waarschijnlijk verschrijving voor officiën.

2) De pandbrief dd. 15 April 1614 is afgedrukt bij In de Betouw, Handvesten der stad Nymegen, blz. 287. Den 10 Jan. 1726 werd omtrent de bediening van de ambtmannie een nadere conventie aangegaan. Zie In de Betouw, Chronijk van Nymegen, blz. 161, en de daar aangehaalde raadsresolutiën.

zig de amptluiden, door den stadhouder aangesteld, in die tijd evenwel aan de magistraat van Nymegen, als pandholders, geaddresseerd en confirmatie van haare aanstellinge van dezelve verzogt. (Vide de acte in 't Stads-Legerboek 1).)

7. Ingevolge van 'tzelve heeft voornoemde magistraat als pandholders den 1 April 1721 de amptmannie van Maas en Whaal geconfereerd op Steven van Randwijck, welke ook zijne commissie van den Hove ontfangen heeft op dien voet als vóór de stadhouderlyke regeringe van 1672 gebruikelyk is geweest.

Gerigte.

8. Den amptman in Maas en Whaal met de verschreeve riddermatigen, 't zij militaire, Rooms-Catolyke of anderen, composeeren daar 't gerigte 2), zoo in civile als crimineele zaaken, 'twelk van ouds almeede gedaan was door gemeine ridderen, knegten en geërfdens.

9. Van de civile zaaken boven de 300 gl. bedragende volgens 't Landrecht, valt appel aan 't Hoff Provintiaal en de crimineele sententiën moeten die van Maas en Whaal aan den Hove, alvoorens die te executeeren, toezenden ten fine van approbatie, ampliatie of verandering, waartoe die van 't Hoff geauthoriseert zijn.

10. Ook moeten die van Maas en Whaal den scherprigter van 't Hoff versoeken, om die sententiën door 't Hoff geapprobeert of verandert en dus geconfirmeerd zijnde, ter executie te leggen. Schoon het almeede wel is gebeurt, dat den scherpregter van de stad van Nymegen versogt is om een sententie te executeren, die bij 't Hoff niet geapprobeert was, als in den jaare 1713 in 't verbranden van brandstigters.

Dijkstoel.

11. Den amptman en ridderschap nomineeren uit den haaren meede vier heemraaden, die de schouw voeren over de dijken des ampts, de gebrekige afchiren en daarover oordeel wijzen,

---

1) Afgedrukt bij In de Betouw, Handvesten van Nymegen, blz. 287, d. d. 15 April 1614.

2) De openbare gerichtsdagen in Maas en Waal werden driemaal 's jaars gehouden in twee banken: [Berg]Haren en Wamel. Tot de bank van het bovenambt Bergharen behoorden: Bergharen, Over-Asselt, Neder-Asselt, Ambts-Winsen, Afferden, Deest, Druten, Puflik, Apeltern en Altvorst. Wamel, Leeuwen, Dreumel en Alphen behoorden tot de bank van het benedenambt Wamel.

zonder dat eenige heemraden door de stad van Nymegen of een ander gesonden worden, moetende de heemraden uit de gereformeerde leden praeferabel verkooren worden. (Vide des Landdags reces van 6 Maii 1657 en 4 December 1717.)

Uitzetting.

12. Maar als de lasten jaarlyx over den ampte worden uitgezet, convoceert den amptman die van de ridderschap des ampts en versoekt door een brief aan de magistraat van Nymegen derselver gecommitteerden tegens zekere dag. Dewelke gewoon is drie gecommitteerden uit den haaren te zenden om die uitsettinge bij te woonen, te respicieeren en met haare ondertekeninge te bekragtigen. 't Mergental, waarover de lasten in Maas en Whaal uitgezet worden, bedraagt zig 11300 mergen, zijnde onder de stadhouderlyke regeeringe de gecommitteerden van de stad van Thiel meede over de uitzettinge verschreeven.

Art. 3. Van Overbetuwe.

1. De derde amptmannie in 't Nymeegsche quartier is die van Overbetuwe, dewelke van een vrij groote étendue is. Hierover is en word meede een amptman op propositie van 't Quartier bij de Landschap gesteld, en bij den Hove in eed genoomen en met commissie voorzien, alsmeede een dijkgreef, welke ampten gemeenlyk door één persoon bekleed worden, maar zulks is ook wel gesepareert geweest.

Gerigte.

2. De crimineele saaken zoowel als de civile worden gedecideert door de verschreeve jonkeren in het ampt. Van de crimineele saaken valt geen appel ofte provocatie, maar de sententie van 't gerichte moet aan den Hove Provintiaal gezonden worden ten fine van approbatie of ampliatie en, diezelven dan geconfirmeert zijnde, door den scherpregter van den Hove geëxecuteerd worden.

Van civile zaaken boven de appellable somme kan men meede aan 't Hoff appelleeren 1).

---

1) Er werden jaarlijks twee gewone rechtsdagen gehouden: voor Elst op Dinsdag na Jubilate (derden Zondag na Paschen) en voor Bemmel op Donderdag daaropvolgend; de tweede dag viel op Dinsdag na Lamberti (17 September) voor Elst en den daaropvolgenden Donderdag voor Bemmel. Sedert 1721 hadden de zittingen plaats in Elst. Zie meer uitvoerig hierover: Tegenwoordige Staat van Gelderland, blz. 264.

Dijksaken.

3. Over dijkzaaken oordeeld den dijkstoel, gecomposeerd uit den dijkgreef, drie heemraden, uit en door de ridderschap des ampts aangesteld, één heemraad door de magistraat van Nymegen en één door de magistraat van Arnhem uit haar middel verkooren ende aangesteld, ten welken opsigte verstaan is bij Landschapsresolutie van den 10 Mey 1627, dat deeze twee heemraden niet geërft behoeven te weezen met 20 mergen lands, volgens den landbrief, dewijl deselve niet koomen jure suo, sed communionis.

Uitzettinge.

4. De uitzettinge van lasten en kosten over den ampte van Overbetuwe geschied jaarlyks door amptman en ridderschap neffens de gecommitteerden der steeden Nymegen en Arnhem, daartoe gelijk tot alle vergaderinge, de finantie en het welweezen des ampts betreffende, expresse verschreeven; welke steeden hare gecommitteerden ten getale van drie yder gewoon zijn daer te zenden.

In deeze uitzettinge worden sommige posten, als ordinaire vacatiën, etc., omgeslaagen over den geheelen of ronden mergen des ampts, zig bedragende te saamen $16174^1/_2$ mergen; en sommige lasten, als tractementen van dijkgreef en heemraden, onkosten tot reparatiën der dijken en capitalen of derselver renten uit deezen hoofde genegotieerd, omgeslagen alleen over den binnendijksen mergen, dewelke zig bedraagen te zaamen $15238^1/_2$ mergen, zijnde dus 936 mergen buitendijks in 't voornoemde ampt.

Tot gemak is er een nette tafel uitgereekent, waarbij men met een ogenslag zien kan, als er 1 gl., 1 st. of 1 penning over den ronden mergen is uitgezet, hoeveel soms sulks beloopt, en 't zelfde is van den binnendijkschen mergental [gedaan].

Art. 4. Van Nederbetuwe.

1. Hiernaa volgt 't ampt van Nederbetuwe, waarover meede een amptman, richter en dijkgraaf door de Landschap met commissie van den Hove gesteld word, gemerkt de pandverschrijvinge (waarvan hierna) hem daarvan niet eximeert, volgens Landdagsresolutie van 22 Maart 1597.

Pandschap.

2. Doch de voorschreeve ridderschap van Nederbetuwe hebben gesustineerd, dat deeze amptmannie of 't recht van aanstellinge van amptman verpand is aan haar, dewijl zij sustineeren, dat de pandschap, door dé voorvorsten van Gelder aan de respective amptlieden geaccordeert, aan haar gedevolveert en 't recht van losse aan haar van 30 tot 30 jaaren door Hoff en Rekenkamer geaccordeert is.

3. Waarom, niettegenstaande in den jaare 1627 in contradictorio voor 't Hoff van Gelderland over de praeferentie en oplos deezer pandpenningen tussen de stad van Thiel en deeze ridderschap disput ontstaan zijnde, ten voordeele van die van Thiel was geweezen, ten minste dat de stad van Thiel egaal regt hadde als die van Nederbetuwe en waarover tusschen gecommitteerden van 't voornoemde ampt en magistraat in den jaare 1653 ook was gesprooken en gehandelt, en niettegenstaande de protesten van verscheide leeden selfs in de amptsvergadering van Nederbetuwe, alsmeede in die van de ridderschap des quartiers, zoo heeft echter den amptman Johan van Welderen van zijne amptmannie afstand gedaan in 't begin van den jaare 1723, hebbende vorders de ridderschap van Nederbetuwe uit kragt van pandschap tot amptman genomineerd desselvs zoon Berend van Welderen, welke nominatie den Quartiere bekend gemaakt zijnde, zulks zig hebben laten welgevallen, en dienvolgende zulks meede door de Landschap geapprobeert, en deeze amptmannie aldus aan voornoemden B. van Welderen uit kragt van voornoemde pandschap geconfereert is.

Gerigte.

4. Den amptman en jonkeren van Nederbetuwe hebben ten opsigte van 't gericht 1) en den dijkstoel 'tzelvde als in de voorige ampten is gemelt, uitgenoomen dat die van Nederbetuwe in possessie zijn van in criminalibus bij arrest te wijzen, zonder dat er confirmatie of approbatie van 't Hoff over haare crimineele sententiën gerequireerd word. Ook hebben die van Nederbetuwe

1) In de Nederbetuwe werden jaarlijks twee gewone rechtsdagen gehouden: de eerste op den vierden Dinsdag na Paschen te Kesteren en den daarop volgenden Vrijdag te Zoelen; de tweede op Dinsdag na Victoris (10 October) te Kesteren en den daarop volgenden Vrijdag te Zoelen. Lienden had een afzonderlijk gericht.

even na den voorigen stadhouders dood gesustineerd, dat haare civile sententiën geen appel subject waaren aan 't Hoff, waarvan echter wijnig tijds daarnaa gerelacheert hebben.

Uitsettinge.

5. Vorders hebben die van Nederbetuwe dit nog singulier boven de andere ampten, dat er geen gecommitteerden uit eenige stad over de uitsettinge der lasten geroepen worden of dat er van wegens eene stad een of meer heimraden in dat ampt gesteld worden. (Vid. Landschapsresol. van 22 Maart 1597.) Want schoon de magistraat van Thiel gesustineerd heeft van ouds geregtigt te weezen om over deeze uitzettinge meede te zitten, zoo is zulks contrarie bij de Landschap verstaan, Ao. 1708. (Vide gedrukte deductie van die van Thiel.) Dog in de stadhouderlyke regeeringe hebben de gecommitteerden van Thiel daarover meede verschreeven geweest.

Landschrijver.

6. De landschrijversplaatse van dit ampt plegt vergeeven te worden in voege dat amptman en ridderschap eene nominatie van twee persoonen maakten, waaruit bij den stadholder, met advys van cantzeler en raaden, één verkooren wierdt, als verstaan is op een landdag t' Arnhem, den 22 Maart 1597. Naderhand is er tusschen de stad van Thiel en de jonkeren van Nederbetuwe over de begeevinge van deeze charge quaestie ontstaan, 'twelk in der voegen geaccommodeert wierd, dat aan Foyert het landschrijversampt zoude gegeeven worden en aan Eck 't recht van prothocolleeren van vestenissen, mits dat naa doode van Eck of sijn avancement het prothocolleeren weder soude gevoegt worden met het landschrijversampt als in andere ampten, gelijk te zien in 't Landschapsreces 1), te Nymegen gehouden den 13 Februarii 1654. Edog, wanneer zulks tusschen de jaaren 1675 en 1702 heeft gevaceert, is zulks geconfereert door den stadholder in der tijd op den soon van den vorigen landschrijver Foyert. Dewelke meede in den jaare 1720 overleeden zijnde, heeft de ridderschap van Nederbetuwe zulks vergeeven aan Bock, welke egter, soo lange zulks niet in den Quartiere en landelyke vergaderinge gepasseert heeft en dat denselven met commissie van den Hove voorzien is, naa de ordre geen landschrijver is.

1) Lees: Quartiersreces.

Art. 5. Van de Amptmannie van Bommel, Thielre- en Bommelrewaerden.

Amptman.

1. Over de stad van Bommel, Thielre- en Bommelrewaerden is meede een amptman, zonder dat het consteerd, of en wanneer er twee amptlieden over deeze weerden geweest zijn, zulks dit althans de vijfde amptmannie in rang is, welk ampt insgelijk op propositie van het Quartier door de Landschap vergeven wordt.

Gerigtsbanken.

2. In dit ampt sijn in 't civil vier hooge gerichtsbanken, dewelke ieder haar eyge schepenen [hebben] tot twaalv in 't getal, waarvan er agt in eed zijn en jaarlyks rouleeren en een secretaris hebben en kiesen. Doch de secretaris word aangesteld op nominatie van twee bij haar te formeeren en bij 't Quartier te kiezen, als twee in den Thielrewaerd, de banken van Tuyl en van Deil, en twee in den Bommelrewaerd, die van Driel en van Zuilichem 1).

3. Van de sententiën bij deeze gerigtsbanken geweesen kan men tegenwoordig aan 't Provintiale Hoff appelleeren, dog in oude tijden vereenigde zig deeze banken in cas van bezwaar over een sententie en gaven dan decisie, volgens privilegie van hartog Reinold de Ao. 1327 (vide Sligtenhorst, pag. 47), staande 't egter den ingezeetenen deezer vier banken en die van Salt-Bommel vrij haar hoofvaert aan den schepenstoel der stad Nymegen te haalen. (Vid. Sligtenhorst, pag. 39.)

Qualificatie.

4. De scheepenen van deeze gerigtsbanken behoeven geen leeden van de ridderschap van dat ampt te wezen, nog ook riddermatigen. Want de leeden van des ampts ridderschap, bijaldien die geen schepen in eenige gerichtsbank gekooren zijn, hebben in 't judicieele niets te zeggen, maar dezelve hebben

1) De rechtsdagen volgden elkander aldus: den 2den, 3den, 4den, 5den Dinsdag in Februari, Mei, Augustus en November zaten de banken van Tuil, Deil, Driel en Zuilichem. Vielen er geen vijf Dinsdagen in deze maanden, dan werd de rechtsdag van Zuilichem gehouden op den eersten Dinsdag der volgende maand.

alleen de magt om de lasten over 't ampt uit te zetten en om te slaan, neffens de gecommitteerden van de magistraat van Bommel daartoe speciaal te beschrijven; geschiedende deeze uitzettinge op 't raadhuys te Bommel, gelijk ook alle vierendeel jaars yder buitengericht regtdag houdt ordinarie, meede de vergadering houdende op 't voornoemde raadhuys.

Crimineel.

5. In 't crimineele hebben de schepenen van de stad van Bommel de judicature over de delicten in de Thielre- en Bommelrewaerden geperpetreerd.

Dijksaken.

6. Wat de dijksaaken aldaar aangaat, zulks is ook buiten die van de ridderschap, dewijl er een dijkgreef en heemraden in yder waerd is buiten de riddermatige, zijnde tegenwoordig bij de dijkgraaven wel riddermatigen des ampts, doch zulks is geen wet, als kunnende daartoe ook anderen, als leden van de magistraat van Bommel, etc., door de heemraden tot dijkgreeven aldaar worden aangesteld, waarvan 't exempel is als dijkgreef van Thielrewaard in een borgemeester de Bie en Ao. 1726 de borgemeester Lit, van Bommelrewaard.

De heemraden zijn alle privaate persoonen, door den dijkstoel zelfs verkooren. Doch zoo er heemraden, leeden des Quartiers zijnde, gekooren worden, 'tzij uit ridderschap off steeden, worden die gequalificeerde heemraden genoemt en hebben zes gld. daags voor vacatiën, daar de private vier guld. genieten.

Richters.

7. Ook is er een richter in den Thielrewaerd en een in den Bommelrewaerd, die zooveel als substituten van den amptman zijn en de crimineele apprehensie en aanklagte aldaar doen, mitsgaders de bank in de vier resp. hooge civile gerichtsbanken voornoemt spannen uit naam van den heere amptman en van sig selfs als richters in der tijd. Dewelke op nominatie van een dubbeld getal, door de beide banken in yder weerd te formeeren, gekooren worden bij 't Quartier.

Art. 6. Van de Amptmannie van Beest en Rhenoy.

1. De laatste of zesde amptmannie in het quartier van Nymegen is die van Beest en Rhenoy, die zeer klein is.

Pandschap.

2. Deze amptmannie is al sedert den jare [14]14 door de voorvorsten van Gelder verpand geweest aan de familie van Piek, 'twelk alsnog subsisteerd en deeze amptmannie nog als pandholders bezitten 1).

Ridderschap.

3. Hieromtrend vald in 't generaal te remarqueeren, dat de leeden van de ridderschap van Thielre- en Bommelrewaerden verstaan worden hier in dit ampt meede te zijn geadmitteerd, gelijk verstaan word, dat die van Beest en Rhenoy meede onder de ridderschap van Thielre- en Bommelrewaerden gehooren, zulx dat de ridderschap van beide deeze ampten als maar één corps uitmaaken. 't Welk van dat effect is, dat deeze gezamentlyke ridderschap, als twee ampten zijnde, andersints echter de ridderschap van Thielrewaerd gesepareerd van Bommelrewaerd, en Beest en Rhenoy van die beide, 'twelk in de uitzettinge der lasten zijn effect aldus heeft representeerende, altoos een ordinaris en altoos eene xtraordinaris gedeputeerde tot des quartiers finantie heeft en nomineerd. (Vid. infra pag. 367.)

Marienweert.

4. De abdye van Marienweerth zoude ten opzichten van haar judicature en schouwe ook onder de amptmannie van Beest en Rhenoy gecomprehendeerd kunnen worden, hebbende de laatst overledene amptman de schouw over die dijken gevoert en daarover proces te Hove gehad. Edog naa desselvs dood heeft sijn soon van deeze praetensie gedesisteerd, in voege deeze abdye als een gedeclareerde hoge heerlykheid door de Landschap en domain, ook van 't Quartier, althans haar eige schouwe en jurisdictie heeft, zullende egter 'tzelve, vermits dezelve niet verkogt is, met deeze regalia aan een naburig officier ofte ymand anders door 't Quartier gedemandeert moeten worden, 't welk nu verkogt is aan den grave van Byland 2).

---

1) Den 19 Juli 1414 verpandde hertog Reinald de ambtmannie van Beesd en Renooi voor een som van 1000 Rijnsche guldens aan Gijsbert Pieck. (Vgl. Nijhoff, Gedenkw. III, No. 351.) Diens nakomelingen bleven in het bezit, totdat de pandschap in 1767 werd overgebracht aan O. W. H. graaf van Bylandt.

2) Deze heerlijkheid werd met Vuren en Dalem in 1734 aan den graaf van Bylandt verkocht. De aanteekening is dus later aan het oorspronkelijke handschrift toegevoegd, zooals ook reeds uit den samenhang van den volzin blijkt.

No. 3. VAN DE STAD VAN NYMEGEN.

Praeëminentie.

1. Aldus de regeering van 't platte land in 't quartier van Nymegen gezien hebbende, resteerd er te zien van de besloten steeden, die stem in Staat hebben, dewelke drie zijn, als Nymegen, de hoofdstad, en Thiel en Bommel, dewelke onder haar drjën, althans in 't hebben van buitenlandsche en andere temporele commissiën, eguaal zijn, niettegenstaande in voorige tijden veel differenten over de praeëminentiën van de hoofdstad zijn geweest, als blijkt uit de Landschapsrecessen van 31 Maart 1602, 26 Junii 1649 en 25 September 1650, hebbende de stad van Nymegen tot haar eenigste en hoogste voorrecht egter behouden 't continuele presidie in den Quartiere en 't regt om 'tzelve te beschrijven.

Magistraat.

2. De regeering van de stad van Nymegen bestaat althans uit de magistraat, bekent onder den naam van Borgemeesteren, schepenen en raad, welke alle zaaken van stadspolitie en finantie reguleeren en afdoen;

Gemeensluiden.

3. Zijnde daarenboven binnen Nymegen nog 't collegie van gemeensluiden, dat twee en dartig leeden sterk is, welke haar consent tot 't introduceeren van nieuwe schattingen of maaken en veranderen van statuten verleenen moeten.

Borgemeesters.

4. De magistraat en gemeensluiden compareeren op den keurdag jaarlyks den 2den Januarii op het raadhuis, als wanneer de twee afgaande borgemeesters van het voorige jaar haare regeeringe ter neder leggen en wederom twee andere leden uit den raad nomineeren tot borgemeesters voor het aanstaande jaar, zulks aan de raaden in omvrage brengen en met meerderheid van stemmen zoodane twee leeden uit den raad tot borgemeesters aanstellen, dewelke dan, door de afgegane borgemeesters in eed genoomen zijnde, als praesidie en borgemeesters sessie neemen. (Vid. den 10den art. op de keure den 20 Maii 1648 beraamt.)

5. Dit geschied zijnde, word den raadseed door den raadssecretaris meede opgeleezen, mitsgaders de tien articulen op

het stuk van de raadskeur in den jaare 1648 en vervolgens in 1651 door de magistraat en gemeensluiden beraamt 1), waarop den oudsten raad sijn eed vernieuwd in handen van de aangestelde regeerende borgemeesters, en daarna neemt denzelven alle de raaden wederom in den eed.

Schepenen.

6. Hierna nomineert men in en uit de leeden van den raad voor de administratie van de justitie voor dat lopende jaar twaalf schepenen, 'twelk gemeenlyk zijn de twaalf oudste leeden van den raad, de regerende borgemeesters hier meede onder begreepen, geschiedende deze keur nu niet, zoals Slichtenhorst in 't Toneel 's Lands van Gelder, pag. 38, abusive verhaald, dat de twee borgemeesters twee schepenen nomineeren, die twee weder twee anderen en zoo vervolgens tot twaalf toe. Als deeze verkooren zijn, word den rigter van de stad boven versogt, dewelke op een ander vertrek als de raadkamer komt, wanneer de twaalf schepenen met den raadssecretaris bij hem gaan en aldaar door hem in de schepenseed genoomen worden.

7. Dit geschied zijnde, verleent de magistraat audientie aan den woordhouder en twee gecommitteerden van de Gemeente, dewelke voor of uit naam van dat collegie de magistraat met de vernieuwinge van 't jaar feliciteerd en, naa een voorspoedige regeering aan dezelve toegewenscht te hebben, bekend maakt, dat haar collegie op ordre van de regeerende borge-

1) Den 20 Mei 1648 werden tien artikelen aangenomen van dezen inhoud: 1°. Betreffende het vervullen van vacaturen in den raad; 2°. Dat het lidmaatschap levenslang zou zijn; 3°. Dat men zes jaren burger moest geweest zijn, alvorens men verkiesbaar was; 4°. en 5°. Geen verwanten, noch in den bloede, noch door zwagerschap, mochten te zamen in den raad zitting nemen; 6°. Behalve wanneer die verwantschap ontstond door een na hun verkiezing gesloten huwelijk. 7°. Alleen protestanten waren verkiesbaar, „van de bequaemste, eerlickste ende notabelste burgeren deser stadt, echt ende recht geboren"; 8°. Jaarlijks den eed opnieuw af te leggen: 9°. Daarbij te verklaren van niemand, ten einde raadslid te worden, giften of beloften ontvangen of iets te verwachten te hebben; 10°. Dat de burgemeesters uit den raad moesten gekozen worden. Hieraan werd in 1651 toegevoegd: 1°. Dat, wanneer er twist in den raad ontstond, men zou trachten de twistenden te verzoenen. 2°. Mocht een schepen of raadslid beboet worden, dan kon hij niet in den raad verschijnen noch presentiegelden beuren, voordat die boete betaald was. Kwam hij er niettemin, dan mocht niemand zich met hem inlaten. 3°. Had een raadslid een mededeeling te doen, waarbij andere leden betrokken waren, dan moesten deze de raadzaal verlaten, zoolang die zaak besproken werd.

meesteren vergadert is, waarop de magistraat de twee regeerende borgemeesteren committeerd om in het collegie van de gemeensluiden binnen te staan, als wanneer den gemeensmanseed door den raadsecretaris, neffens de opgemelte tien articulen van keur, opgeleezen en daarop die gemeensluiden alsdan door den borgemeester in eed genoomen worden.

Raadskeur.

8. Bijaldien er in den raad één of meer plaatsen vaceeren en de magistraat goedvind die plaatsen weder te vervullen, gelijk er staat in een der tien voornoemde articulen van keur, zoo word er in den raad eene nominatie van een dubbelt getal geformeert van de voornaamste, beste en bekwaamste gequalificeerde persoonen uit de gemeente of borgerye, welke nominatie door de borgemeester in het collegie van de gemeensluiden overgebragt zijnde, doen dezelve daaruit d'electie bij pluraliteit van stemmen.

9. Hebbende dezelven voor gewoonte om haar stem schriftelyk in te brengen, in voegen dat een gemeensman, ziek of buiten staat van boven 1) te koomen zijnde, zijn stem met een briefje in de vergadering kan zenden. Edoch, bijaldien de nominatie bestond uit persoonen, die volgens d'articulen van keur tot de regeering niet admissibel waaren, behoeven de gemeensluiden geen keur uit die nominatie te doen, maar kunnen de redenen van recusatie tegens zoodane persoonen aan de magistraat remonstreeren.

Nadat de keur bij 't opneemen van stemmen door de gemeensluiden geschied is, versoekt den woordhouder met twee gecommitteerden weder in den raad binnen te staan en notificeert aldaar, welken persoon uit de overgeleide nominatie bij het collegie der Gemeente verkooren is, dewelke dan, boven ontbooden, in den raadseed genoomen word en vervolgens sessie neemt.

Getal.

10. 't Getal van de leeden van de magistraat van Nymegen is in geen tijd zoodanig gefixeert geweest, dat zulx altijd eguaal geweest is, dewijl er tijden zijn geweest dat den raad 24, 20 en 16, ja [tot] 12 leeden toe maar sterk geweest is, als onder anderen in 't laatst van de republicaine regering buiten 't stadhouderschap, van 1651 tot 1672, 'twelk daarom ook veel occasie van dis-

1) De raadzaal was op de eerste verdieping gelegen.

sentiën tusschen de magistraat en de Gemeente gegeven heeft, dog eyndelyk is den (21) Februarii 1) 1713 een conventie tusschen beide deeze collegiën gemaakt, dat de magistraat in 't vervolg uit 16 leden bestaan zoude. Doch wanneer naderhand in 't collegie der Gemeente zelfs oneenigheeden gereesen waren en dat dezelve ook verscheide saaken gedaan hadde, die buiten de ordre en daar [zij] niet toe bevoegt waaren 2), heeft de magistraat den 2 Januarii 1724 gedeclareert geene nominatie tot suppletie van den raad aan de gemeensluiden te zullen overgeven, voor en aleer dezelven vooraf meede vaststellen, dat de forme van regeeringe binnen Nymegen gereguleerd zal worden op dien loffelyken voet als in de jaaren van 1651 tot 1672 is practicabel geweest, waartegens die van de Gemeente den 2 Januarii 1725 een schriftelyke memorie en protest aan de magistraat overgeleevert hebben.

Gemeensluidenkeur.

11. Aldus passeert jaarlyx de keur van de regeeringe op den 2 Januarii. Ingevalle er nu ook leeden in 't collegie van de Gemeente mankeerden, geschied de keur daarvan den eersten Woensdag na St. Scholastica, zijnde den 10 Februarii of, zoo den 10den op een Woensdag komt, geschied het dienzelven dag, welken dag den keurdag van des stads rentmeester meede is.

12. De electie van de gemeensluiden geschied in der voegen, dat dat collegie vergadert en bij pluraliteit eene nominatie van twee persoonen tot yder vacante plaats formeert, welke persoonen uit de borgerie eligibel moeten weesen, volgens dezelfde 10 articulen van keur van 1648 en 1651. Deeze nominatie word in de magistraat overgeleverd door den woordhouder en

---

1) Raadsbesluit van 21 Februari 1713. Toen werd bepaald, dat op 1 Juli drie nieuwe leden zouden gekozen worden. Sedert de keur der burgemeesters op 2 Januari was de quaestie van het aantal raadsleden „een swevende different" geweest tusschen de gemeenslieden en den raad.

2) Reeds 12 Februari 1716 hadden zij een „ongehoort accrochement" gepleegd door hun nominatie schriftelijk over te geven met mondelinge toelichtingen. 10 Februari 1717 hadden zij personen op de nominatie gesteld, die den magistraat onaangenaam waren. In 1721 veroorloofden zij zich eerst wekelijksche, daarna maandelijksche vergaderingen te houden, in strijd met de reglementen in zwang van 1651 tot 1672, volgens welke zij niet mochten vergaderen zonder consent der burgemeesters. Voorts hadden zij „onordentelykheden" (ongeregeldheden) gepleegd in het afnemen van eeden der nieuwe leden (1 Januari 1722), weshalve hun 2 Januari 1723 de keur geweigerd en eerst 5 Januari 1729 weder vergund werd.

gecommitteerden van de Gemeente, als wanneer de magistraat uit de nominatie de nieuwe gemeensluiden verkiest en in den eed aanneemt.

Origine.

13. De origine van dit collegie van de gemeensluiden is niet zeer oud en met off omtrend de erectie van de Republicq 1) eerst gesteld, zijnde dezelve gesurrogeert in plaatse van de meesters van de voornaamste gilden en besonder die van 't Crameren- off St. Nicolaasgild, vermits 't consent tot 't introduceeren van belastingen, etc. ook in oude tijden van deeze meesters gerequireerd wierd; zelfs deputeerden die van dit gild eenige gecommitteerden, die meede in den raad sessie hadden.

Rentmeester.

14. Op denzelfden keurdag der gemeensluiden formeert de Gemeente meede eene nominatie van drie uit den haare om tot rentmeester van de stad bij de magistraat verkooren te worden, welke keur alsdan tegelijk geschied, zijnde 't echter van overlange gebruikelyk geweest, dat die persoon, die een jaar rentmeester geweest is, de twee volgende jaaren altijd bovenaan op de nominatie gesteld en bij de magistraat weder gekooren wordt, zulx dat ieder stadsrentmeester ten minsten den tijd van drie jaaren fungeert.

Rekenmeesters uit de Gemeente.

15. Boven en behalven dat de gemeensluiden den stadsrentmeester uit haar midden altoos hebben, hebben dezelve meede nogh, dat ze uit den haaren ook twee stadsrekenmeesters nomineeren, die ad vitam in dienst blijven en neffens twee raadsrekenmeesters en den raadsecretaris de rekeningen afhooren van het stadsrentampt, mitsgaders van den rentmeester der stads geestelyke goederen 2), bij 't afhooren van welke laatste rekening de borgemeesteren in der tijd ook assisteeren. Voorts worden in deeze rekenkamer nog afgehoord en geslooten alle reekeningen van diegeene, die eenige administratie van penningen van stadswegen gehad hebben. Als een stadsreken-

1) Nadat hij Nymegen 21 October 1591 gereduceerd had, stelde Maurits op 28 Januari 1592 24 nieuwe raadsleden en 32 gemeenslieden aan.

2) De bij de reductie der stad genaaste kerke- en kloostergoederen en der broederschappen.

meestersplaats uit de Gemeente vaceert, maaken de gemeensluiden een nominatie van drie leeden uit den haare, waaruit dan een door de magistraat verkooren wordt. (Vid. Resolutie van 2 Januarii 1669.)

Gerigtsbanken.

16. De gerichtsbanken in de stad van Nymegen zijn verscheiden, dewijl sommige zaaken ter eerster instantie zelfs koomen aan den vollen raad, als matrimonieele zaaken met den aankleeven van dien, als hiervoor gezegt is, pag. 317; quaestieuse timmeringe, quaestiën tegens off tusschen de pagters van stadsmiddelen; voorts crimineele zaaken, waarin den eysch van de borgemeesters niet capitaal is.

Aan den Raad.

17. Ook word politie bij den raad, als de confessie daar is, wel zonder ordinaire forme van proces gedecerneerd: straffe van geesselinge, brandmerk, confinement in 't tuchthuis, bannissement, etc.

Insgelijks erkent den raad over civile breuken, en wanneer door de borgemeesteren ratione officii geprocedeert wordt, moeten dezelven uit den raad zoowel uitgaan als wanneer vóór het schepengericht procedeeren. Indien echter iemand over eenig exces een geringe geldboeten buiten forme van proces door den raad geinjungeerd word, blijven de burgemeesters hunne sessie behouden.

Aan Schepenen.

18. Alle ordinaire gerichtszaaken worden te Nymegen vóór de twaalf schepenen gebragt en gedecideert. Van deeze decisiën valt appèl aan den schepenstoel van Aken, als van ouds, uitgenoomen dat daarin een modificatie in een enkeld geval gemaakt is, als hiervoor, pag. 316 is gezegd.

Aan 'tzelfde schepengericht komen ook alle crimineele zaaken, waarin capitaal door de borgemeesters word geconcludeerd. Dit gerigt kan evenwel gehouden worden, ofschoon ymand der twaalf schepenen absent is, moetende echter het getal van dezelven niet minder als zeven weezen, en zoo dit exteerde en de zaak haast vereyschte, werden er uit den raad of anderen noodschepenen verkooren en beëdigt.

Buitengerigt.

19. Nog is er te Nymegen een gericht, dat door drie schepenen gehouden word, 'twelk over saaken tegens vreemden of buytenluiden erkent en daarom het buitengericht genoemd word 1). De tour om dit buitengericht te bekleeden rouleert onder de twaalf schepenen van Nymegen van week tot week. Van dit gericht kan reauditie aan den vollen schepenstoel binnen . . . . . dagen 2) versogt worden.

'tSelvde buitengericht erkend ook over zaaken van of tegens pagters van 's Lands middelen binnen Nymegen, maar dan valt daar appèl van aan de Kamer van de ordinaris heren gedeputeerden des Quartiers.

Rigter.

20. In beide deeze gerichten moet den rigter of bij desselvs absentie den oudste schepen, nu burgemeester 3), als vice-rigter de bank uit naam van de landfurstelyke hoogheid spannen, en buiten dit competeerd den richter niets, vermits denselve, zoo ras er over een zaak gevoteerd word, buitengaan moet, wanneer de omvrage en de conclusie door den oudste schepen geschied; veel minder dat den richter, als de hoofdschouten in andere plaatsen, de aanklagten [in] criminalibus zoude doen, een gedeelte van de breuken profiteeren of diergelijken, want zulks competeerd alleen de regeerende borgemeesters. De keur van deeze rigter geschied door 't Quartier, en 'tselve is veeltijds met de charge van borggraaf gecombineerd geweest, dog dit is niet necessitatis.

---

1) Dit gericht zat oorspronkelijk in de open lucht: „Johan van Boetbergen, richter tot Nymegen, tuecht, dat alle buitengericht gehalden moeten werden buiten de deuren, opter heren straten; dan tot welcker tiit beyde parthien geliefft ende inwilligen (waarschijnlijk bij ongunstige weersgesteldheid), alsdan warden die buitengerichten soewaell bynnen in den Raethuyss gericht als andere gemeynde saicken ende sunst anders nyet" Lib. Depos. Testium, 3a alt. post Crispini, que est 27 Octobris 1562. In latere tijden zat deze rechtbank in de schepenkamer.

2) De succumbent moest tot reauditie of revisie provoceeren binnen den tijd van drie dagen na uitspraak van de sententie; had hij ten onrechte geappelleerd, dan verbeurde hij drie goudguldens (Raadsbesluit van 14 December 1653). Den 16 Februari 1631 werd bepaald, dat dit gericht Dinsdag, Donderdag en Zaterdag zou zitten.

3) Het Nym. H.S. heeft: „den oudste borgemr. schepenen nu als vicerigter de banck," enz.

Deeze twee gerichten worden ook geassisteerd door een aparten gerigtsschrijver, dog altoos een uit de vier secretariën van de stad.

Borgemeestersgericht.

21. Laatstelyk is er te Nymegen nog een gericht, 'twelk bekleed word door de twee regeerende borgemeesters in der tijd, 'twelk jurisdictie heeft over saaken, die liquide en van wijnig omslag zijn, als huur van huizen, landeryen, verdiend loon en generalyk over schuld, waarvan geen interessen beloofd of gegeeven zijn. In dit gericht voert den raadsecretaris weder de pen.

22. Ook kan van dit gericht aan den vollen raad geappelleerd worden, als wanneer de borgemeesters, als rigters prioris instantiae, haare sessie behouden en redenen van haar advys, ter eerster instantie gegeeven, allegueeren; dog bij pluraliteit word soodane sententie in den raad geconfirmeerd of gereformeerd.

No. 4. VAN DE STAD VAN THIEL en SANDWIJCK.

Magistraat.

1. De tweede stad in rang in 't quartier van Nymegen is die van Thiel, welkers magistraat of regeeringe bestaat uit negen leden: twee borgemeesters en seven schepenen.

De keur van de regenten, schoon dezelve in voorige tijden, alhoewel er te vooren door de gecommitteerdens van 't Hoff uit naam van de souverain de bestellinge van de regeeringe geschied is naa 't voorbeeld van de Brabantse steeden 1), dewijl 't consteert, dat Thiel door den hartog van Gelder tegens Heusden geruylt is 2) en van ouds een Brabantse stad is geweest, volgens octroy van de Landschap van den 1 Augustus 1651 (vid. stadrecht van Thiel, art. 2), de magistraat zelfs gecompeteerd heeft, geschied zulks althans door de geheele borgerie van de stad, welke den derde dag naa het overleyden van een regent in de groote kerk te saamen komt, alwaar de magistraat meede

1) Even verward is deze volzin in het Nym. H.S.

2) Bij uitspraak van Philips, koning van Frankrijk, 30 Aug. 1334, werden de geschillen tusschen Reinald van Gelre en Jan van Braband in dier voege vereffend, dat eerstgenoemde Tiel, Zandwijk en Herwaarden in ruil zoude ontvangen voor Oud-Heusden, Vlijmen, Hedikhuizen en Engelen. Zie Nijhoff, Gedenkw. I, No. 318.

met des stads secretaris in een plaats door een hekken gesepareerd compareerd, wanneer yder regent en borger met een briefje in een bos te steeken zijn stem geeft, welke bos door gecommitteerden uit de magistraat geopend en de stemmen opgenoomen worden; en die de pluraliteit daarvan heeft, word scheepen verklaard en door de magistraat in eed genoomen.

Omtrend de qualificatiën en requisitiën tot de regeeringe is een reglement bij de magistraat en de gezamentlyke borgerye gemaakt.

Keur.

2. En ten eynde in 't verkiezen geen confusie geschieden mogt, dat ongequalificeerden haar stem als borger meede inbragten, is er door de regeering een lijste of borgerboek gemaakt, waarop den naam van yder borger staat, 'twelk bij 't stemmen opgeleezen wordt.

3. De verkiezing van een nieuwe borgemeester geschied bij de magistraat jaarlyks op den 1 Januarii uit en onder den haaren, welke twee jaaren aanblijft, in voegen dat van de twee jaarlyks een borgemeester afgaat.

Van Sandwijck.

4. Even buiten de stad van Thiel is een jurisdictie Sandwijck genaamt, welke haar separaat gerichte, schouw over dijken en wegen, etc. heeft, welk gerigt wel uit schepenen van de stad, maar ook uit andere inwoonders bestaan kan.

Rigter.

5. Den richter van Thiel is meede rigter in en over dit district 1) en heeft de aanstellinge van deeze schepenen van Sandwijck; insgelijks heeft dit gericht denselfden secretaris, die de stad heeft en aansteld.

De aanstelling van den rigter van Thiel en Sandwijck geschied door 't Quartier, die 'tselfde in de Landschap opent, wanneer de commissie bij 't Hoff, gelijk aan alle andere officiers, verleend word, sonder dat 't bepaald is, off deezen richter ymand uit de ridderschap off uit de steeden moet weezen, zijnde d'exemplen van beyde te produceren, waarom ook bij de respective conventiën, tusschen de drie steeden des Nymeegschen

1) Meer daaromtrent in Rink, Beschr. der stad Tiel, blz. 166.

quartiers in de jaaren van 1652, 1659 opgericht en 1709 vernieuwd, onder anderen vastgesteld is, dat de twee andere steeden d'inclinatie van de stad van Thiel omtrend deeze begeevinge volgen moeten.

Den rigter van Thiel en Sandwijck doet daar alle aanklagten in criminele zaaken, gelijk denselven ook de banke spand in 't civile, dog de omvrage geschied dan door den oudsten scheepen, ten waare er omvrage geschieden moest sittens gerigt in de vierschaar, als over een indicent (incident?), exceptie, etc.; zoo doet den rigter d'omvrage. In 't crimineele dirigeert den rigter d'executie; ook trekt denselven de geheele breuken, waarvan [hij] een darde part aan de Provintiale Rekenkamer moet verreekenen en uitkeeren; werdende de crimineele kosten ook uit de domainen van de Provintie betaald.

Gemeensluiden.

6. Te Thiel zijn meede eenige gemeensluyden, tot veertien in getaale, van de Landschap versogt en geauctoriseert den 13 Maart 1623, dewelke in pointen van belastingen haar consent geeven. En indien er ordonnantiën tot lasten van des stads rentmeester geslagen worden door de borgemeesteren, worden die ordonnantiën den gemeinsluyden vertoond, die agter op den rug 't vidit door een van haar gecommitteerden tekenen laaten en diensvolgens daarover erkentenissen hebben. Maar omtrend de keur van de magistraat hebben de gemeensluyden niets te zeggen, en wanneer zig deswegens aan 't Quartier addresseerden, zijn deselven bij resolutie van den 31 Augustus 1652 afgeweesen.

De keur van deeze gemeensluyden geschied door de borgerie tegenswoordig en even op dezelfde wijse als de schepenen verkooren worden.

No. 5. Van de Stad van Bommel.

Magistraat.

1. De stad van Bommel word geregeert door tien regenten, twee borgemeesters en agt schepenen, welke borgemeesters jaarlyks door de magistraat in den haare verkooren worden. Maar zoo er een plaats in de magistraat zelfs vaceert, geschied de keur daarvan den derden dag daarna door de gezamentlyke borgerie, als tot Thiel, uitgezondert dat de borgerie tot Bommel, in verscheide gildens verdeeld weezende, yder in zijn gild apart vergaderd en gildensgewijs haare stemmen inbrengen.

Amptman.

2. Den amptman van de Thielre- en Bommelrewaerden is ook amptman in de stad van Bommel, dewelke off den rigter of zijn substitut de bank in 't gericht ook spant en de crimineele eysch doet, doch de civile boetens worden bij de twee regeerende borgemeesters geprofiteerd en voor een gedeelte verreekend.

Die van Bommel hebben haar particulier stadregt, bij de Landschap geapprobeert en bij de vernieuwde landrechten van de Thielre- en Bommelrewaerden ervintelyk.

Gemeensluiden.

3. Te Bommel zijn insgelijks meede eenige gemeens- of quartiersluyden, aldaar zoo genoemt, doch in 't stuk van keur van de magistraat hebben die niets en in andere zaaken zeer weinig te zeggen. Selfs zijn dezelve tzedert 't afschaffen van de triënnale regeeringe buiten functie.

Recht van yder der drie steeden.

4. Hiervoor, pag. 308, is met een woord gezegd, dat deze twee kleyne steeden van Thiel en Bommel zooveel als de hoofdstad van Nymegen hebben in alle temporeele commissiën, etc., daar nogtans in oude en voorige tijden de hoofdsteeden veele praeëminentiën boven de andere steeden hadden, alleen dikwyls verbondsbrieven met de vorsten van Gelder tekenden, etc. De voornaamste reden hiervan is zeker deeze, dat bij het formeeren van de Republicq, de stadhouders in der tijd de magt van voornaame en magtige leeden van de Staaten hebben zoeken [te] fnuiken en te balanceeren, gelijk in 't vernietigen van 't regt der bannerheeren in deeze provintie is gebleeken; zoo is zulx insgelijks geschied door zooveel auctoriteit aan de kleine steeden te geeven, als 't mogelyk was en als de groote steeden hadden, vermits die kleine dependenter waaren als de groote steeden.

Om dezelfde reden heeft prins Maurits aan de stad van Bommel bij speciale capitulatie vergunt, als dezelve Ao. 1602 van de Spaansche zijde aan den Staat overging 1), dat voor-

1) Dit is niet juist. Bommel is reeds in 1572 van de Spaansche tot de Staatsche zijde overgegaan (zie hierover Bijdr. en Meded. IX, blz. 97) en heeft zich toen bij Holland gevoegd, daar geheel Gelderland toen nog Spaansch was. Wat in 1602 is voorgevallen, was de hereeniging met Gelderland.

noemde stad in alles zooveel regt zoude hebben als de hoofdstad van Nymegen. Want als naderhand disputen reesen tussen de steeden over dit subject, allegeerden die van Bommel haar gesuppediteerde capitulatie (Sligtenhorst, blz. 47). Tot elucidatie behoeft men maar te remarqueeren 't exempel van de nabuurige provintie van Holland, alwaar van ouds ook geen andere leeden van den Staat bekend waren als de ridderschap en edelen met de zes groote steeden. Dog om de macht van de Staaten als meer te verdeelen wierden in 't vervolg in de ongelukkige en droevige Spaansche tijden zooveel kleine steeden nog meede in de Hollandsche vergadering van Staat geadmitteerd.

No. 6. Van de Vergaderinge des Quartiers van Nymegen.

Verdelinge.

1. De vergaderinge des Quartiers van Nymegen gecomposeerd werdende uit de leeden van desselvs ridderschap en gecommitteerden der steeden Nymegen, Thiel en Zalt Bommel, zooals hiervoor gezegt is, pag. 328, staat te noteeren, dat de ridderschap de eerste helfte van de regeeringe competeerd en de wederhelfte de drie genoemde steeden, in zooverre dat, als er oudstijds verschil was tusschen ridderschap en steeden, zoo over 't vinden van 's quartiers contributiën als andersints, dat bij die van de ridderschap en de steeden afzonderling gebesoigneerd en yder resolutie afzonderlyk genoomen is, welke door gecommitteerden van een lit aan het andere reciproquelyk gecommuniceerd wierden, als in Julii 1) 1595, 3 Maart 1596, 13 Maart 1598, 16 November 1599, 22 December 1605, 20 2) Maart 1623 en 12 Maii 1638.

Praesidie.

2. 't Praesidie in deeze vergaderingen des Quartiers word gevoerd door de regeerende borgemeesters der stad van Nymegen en zulx altoos, zoowel als 't Quartier op landelyke vergaderingen te Arnhem of Zutphen bij den anderen is, als dat 'tzelve expresse door de magistraat binnen Nymegen verschreeven is, in welk laatste cas de stad van Nymegen niet singulier is van de andere twee hoofdsteden, want dezelve alsdan ook 't praesidie

1) nl. 12 Juli. 2) Lees: 10.

in haar Quartier voeren, welk regt van praesidie in dat geval gefundeert is op 't regt van territoir en jurisdictie de magistraat competeerende.

Directie.

In vorige tijden is evenwel veelmaal verschil over de directie in 't Quartier van Nymegen op landelyke vergaderingen geweest, als den 30 Maart 1599 1), wanneer 't Quartier op den landdag te Arnhem vergaderd zijnde, twee directeurs, één uit de ridderschap en één uit de steeden, tot directie van 's quartiers zaaken genomineerd zijn. Nog is den 8 December 2) 1604 op een landdag tot Arnhem den amptman van Nederbetuwe directeur genoemt, gelijk daarover nog Ao. 1621 te Arnhem op een landdag den 8 Maii 3) disput is geweest. Nog heeft de ridderschap den 27 Maart 1622 op een landdag te Zutphen onpartijdige richters tot decisie van 't verschil, dat zij met de stad van Nymegen hadden over de directie van 't Quartier op landelyke vergaderingen, versogt. Ook heeft de ridderschap al van te vooren den 2 April 1612 4) op een landdag te Zutphen eens gedeclareert van mijninge te zijn een persoon te gebruyken in land- en quartiersvergaderingen, die uit haar aller naam het woord doen soude, dog zulks van de steeden gecontradiceerd zijnde, is 't daar ook bij gebleeven,

3. sulks al voor lange die van de stad van Nymegen in vreedige possessie van 't praesidie en directie in haar Quartier zijn. Uit dien hoofde hebben dezelve, behalven het regt van uitschrijving van 't Quartier zooveel maal als 't haar geliefd, ook 't recht van de vergaadering te laaten aanzeggen en beleggen door de roededragende bodens van de plaats, daar de vergadering gehouden word; de propositiën te doen; daarover om te vragen, eerst de leeden van de ridderschap, dan 't advys van haar eige stad in te brengen; dan die van Thiel en Bommel te vragen en naar ordre van regeeringe conclusie te formeeren en diezelve aan haare stadsraadsecretaris te dicteeren en recesseren laaten.

De omvrage geschied door die van Nymegen aan de leeden van de ridderschap naa haare rang en ouderdom van admissie; edog bij speciale quartiersresolutie is den 14 Augustus 1640

1) Quartiersreces. 2) Lees: November (Quartiersreces).
3) Quartiersreces. 4) Quartiersreces.

Borggraaf.

4. op eenen landdag tot Arnhem verstaan, dat den borggraaf des Rijks van Nymegen, als eerste officier, ten reguarde van sitten en stemmen zoude hebben de praeseance boven de andere leeden van de ridderschap en daarom door de gecommitteerden van Nymegen eerst gevraagt worden, en vervolgens d'anderen, waarom op eene Landschapsvergaderinge in October 1725 den graave van Byland als verwalter-borggraaf de praeseance in 't Quartier boven d'andere leeden van de ridderschap heeft gehadt na diverse contestatiën en debatten. Zelfs heeft denselve als eerste gecommitteerde ad causas in de Landschap gepraesideert, 'twelk echter in de facultijt van de ridderschap gestaan heeft om voornoemden verwalter-borggraaf of een ander ad causas te commu . . . . . . 1).

Als het Quartier van Nymegen door de magistraat verschreven is, komen de gecommitteerden van Thiel en Bommel met een opene commissie, welke altijd eerst geleezen en naa gedaane omvrage geapprobeert moeten worden.

Eed van de leden.

5. Alle de leeden, zoo van de ridderschap als steeden in den quartiere, zullende geadmitteerd worden, zijn gehouden den eed van getrouwigheid den Lande en den Quartiere te doen, waarvan een formulier den 7 Maii 1621 opgesteld is, dog naa 't sluiten der vreede met den Koning van Spagnien is in Augustus 1648 een ander formulier ingesteld, behelsende voornamentlyk, dat men moet zijn en blijven van de gereformeerde religie en dat men verblijven zal bij de Unie van Utrecht. Behalven deezen generalen eed belooven de leeden des Quartiers nog onder eede van niet te zullen gedoogen, dat eenige middelen van finantie, als 't monopolie der gebrande wateren, tabak, 80ste, 40ste, 20ste penningen, etc., niet zullen gediscontinueert worden, voordat de capitalen daarop genegotieerd sullen weezen voldaan en afgelegt.

6. Laatstelyk doen alle leeden van de Hoge Regeeringe deezer Provintie eed volgens een secreete Landschapsresolutie in November 2) 1722 genoomen, zoo in dit als de twee andere

1) Hier is iets weggevallen; dezelfde lacune wordt aangetroffen in het Nym. H. S.

2) nl. 2 November.

quartieren, van geene verandering in de gereformeerde instructie voor den stadhouder te zullen maaken off gedoogen als met eenparigheid van stemmen.

Alle welke eeden zoodane lid van de ridderschap, die admissibel bij den Quartiere verklaard is, als hiervoor, pag. 330, is gezegt, of gecommitteerde van een stad, welke door de magistraat in 't Quartier word bekend gemaakt verkooren te zijn, nadat zijn attestatie als lidmaat van de religie in den Quartiere gelezen en admissibel verklaard is, door den secretaris worden voorgeleezen, bij den praesident in eed genoomen en bij de andere leeden verwellekomt wordt, waarnaa [hij] den voornoemden generalen eed op francijn geschreven ondertekenen moet.

Besoigne.

7. In deeze Quartiersvergaderingen, wettig 't zij ten landdage of door de magistraat van Nymegen afzonderlyk in haare stad verschreeven zijnde, word met de praesente leeden gebesoigneert en voortgevaren over die pointen, welke in de respective brieven van uitschrijvinge vermeld staan, en in landelyke zaaken over den Staat van Oorlog en andere uitgeschreve poincten, voorts alles den gemeenen staat des lands betreffende. (Vid. Landschapsreces 1) tot Nymegen gehouden den 28 en 30 April 1601.)

Vrije Deliberatie.

8. Gelijk in alle welgeregelde vergaderingen yder lid verpligt is zig te absenteren, als er gebesoigneerd word over zaken, die zoodanig lid particulier concerneeren, om daardoor alle suspicie van partijdigheid weg te neemen of om zijne meedeleeden door zijn praesentie niet in te neemen, t'intimideeren of confuis te maaken, maar aan dezelven vrije deliberatie over te laten, zoo is 't ook verstaan in den Quartiere van Nymegen (ongetwijffelt mede in de twee anderen) te moeten geschieden, den 1 Maii 1601, 'twelk egter in de gehele vergadering van de Landschap niet is geschied, behoevende zig een lid wegens zijn particuliere zaak daaruit niet te absenteeren, vermits dezelven, zoo ze van eenig belang zijn, niet aan de Landschapstafel wierd afgedaan, maar in de respective Quartieren overgenomen word, invoege deeze reden alsdan cesseerd.

---

1) Lees: Quartiersreces.

9. Hier even te voren is gezegd, dat den praesident naa d'ordre van regeeringe conclusie moet formeeren in den Quartiere; waaromtrend te remarqueeren is, dat daarover geen disputen zijn en 't een geweesen weg is in pointen van bezwaar, als consent tot nieuwe belastingen, nieuwigheeden, als verandering in voorige fundamentele constitutiën, wetten of resolutiën, en dergelijke zaaken, waarin eenparigheid van alle de leeden moet weezen; kunnende de conclusie door één difficulteerend lid werden opgehouden, 'twelk in zoo een cas door persuasive middelen en reedenen in het sentiment der overige leeden moet gebragt worden.

Formeeren van conclusie.

10. Edog, in zaaken van ordre, vergevinge van charges en beneficiën, etc. moet met de pluraliteit der leeden van 't Quartier geconcludeert worden, gelijk in alle andere vergaderingen, 'twelk wel geen disput leid, bijaldien de geheele ridderschap met één stad of de drie steeden met een gedeelte der ridderschap van één sentiment zijn, of dat de ridderschap van dit en de steeden gezamentlyk van dat gevoelen zijn, in welken laatsten cas er geen conclusie vallen kan. Maar daar kunnen gevallen komen, waarover vrij veel speculatie valt, als bij voorbeeld, dat twee steeden neffens twee à drie riddermatigen van één sentiment zijn, en één stad neffens meer als twee derden van de jonkers contrarie adviseeren, wanneer er zeker geen conclusie vallen kan, alhoewel de ridderschap in dusdanen val, volgens haare separate conventie en reglement, waarvan hiervoor, pag. 330, sustineerd haar corps eenparig te weezen en dat aldus door 't bijvallen van één van de steeden de pluraliteit aan haar kant is; 'twelk egter zeer ongefundeert is, vermits hiervoor ook getoond is, dat dusdane particuliere conventiën niet gepermitteerd zijn en voor de leeden van de ridderschap niet obligatoir behoevden te weezen, te meer dewijl 't aan de pluraliteit, al is ze groot, niet competeeren moet om de stemmen van eenige wijnige leeden van de ridderschap infructueus te maaken.

Dusdane geval exteerde op den landdag te Zutphen Ao. 1723 in de saak van d'opheffinge van de authorisatie op den momber tegens den landschrijver Van Hulst, van d'Overbetuwe.

In voege het zeker is dat, bijaldien het gebeurde, dat de drie steeden van één sentiment waaren en maar één lid van de ridderschap, dat er alsdan quartierlyk conclusie zoude moeten

vallen, sijnde den rekenmeester Van Gend in den jare 1670 rekenmeester geworden door de stem van de drie steeden en zijn stem alleen als riddermatige.

11. Dit generale valt op dusdane facheuse gevallen van dissentie te considereeren, dat alsdan ieder, met praeoccupatiën ingenoomen, tegens billykheid somtijds streng vasthoudt; dat daardoor niets anders als confusie in de regeeringe word verwekt, desselvs zwakheid word ontdekt en de regeringe tot een anarchie gemaakt, waartegens de reglementen en salutaire wetten, die op zoodane gevallen zouden kunnen of mogen gemaakt zijn of worden, niet kunnen opereeren in een republicainse regeringe, byzonder zooals de onze geconstitueerd is.

No. 7. Van de Vergaderinge der Ordinaris Heeren Gedeputeerden des Nymeegsen Quartiers.

Origine.

1. Het collegie van d'ordinaris heeren gedeputeerden des Nymeegsen quartiers, tot d'administratie des quartiers finantiën verordent, heeft zijn beginsel gehad met twee persoonen, als blijkt uit 't reces des Nymeegschen Quartiers van den 6 Augustus 1593, doch 'tzelve werd tot een formeel collegie gesteld van vier persoonen op een landdag te Zutphen den 23 Maii 1600, 'twelk den 6 Maii 1601 geaugmenteerd wierd tot zes. Over d'aanstellinge van deeze gedeputeerden wierd een tour in 't Quartier gereguleerd den 12 Junii 1604 en den 11 Februarii 1605 voor dezelven een instructie beraamt.

2. Deeze zes heeren gedeputeerden bestaan uit drie beschreeven leeden van des quartiers ridderschap en uit drie stedengezanten, [één] uit yder stad des quartiers.

Roulering in d'ampten.

3. Omtrend de ridderschap rouleerd d'ordinaris gedeputeerdesplaats onder de zes ampten van drie jaar tot drie jaar in der voege, dat, als de gedeputeerde uit het Rijk van Nymegen drie jaaren gefungeerd heeft, alsdan de gedeputeerde uit Maas en Waal drie jaaren fungeert, welke dan weder cedeert aan die van 't Rijk. In der voege rouleerd Overbetuwe met Nederbetuwe en Thielrewaerd, sampt Beest en Rhenoy met Bommelrewaerd, geschiedende de begevingen van de gedeputeerdenplaats in yder

ampt door de gereformeerde politicque amptsjonkeren, met exclusie der Roomschgezinden en der militairen. (Vid. Sententie 's Hoves van Gelderland van 8 Junii 1711, geconfirmeerd in revisie den 21 November 1713, tussen de jonkeren van Maas en Waal.)

En ofschoon de amptmanniën van Thielrewaerd en Bommelrewaerd aan éénen amptman zijn gegeeven, zoo rouleerd of liever blijft evenwel de gedeputeerdensplaats in deeze ampten sampt Beest en Rhenoy, dewijl de jonkers deezes ampts ook onder de ridderschap van Thielre- en Bommelrewaerden gehooren, als boven gezegt is.

Praesentatie.

4. Bij changement van een lid in de vergadering van de gedeputeerden word zodanig nieuw lid niet direct gepraesenteerd aan 't Quartier of door 'tzelve gecreëert, maar alsdan schrijft yder stad of yder ampt, aan wiens tour het staat, een besloote missive aan de gedeputeerden, dewelke 't nieuw gecommitteerde lid alsdan in eed neemen en in haare vergaderinge admitteeren.

5. Hier is een particulariteit te noteeren, dat de stad van Nymegen zedert eenige weinige jaaren herwaards niet bij besloote missive, maar met een opene commissie haar gedeputeerde in die vergaderinge gecommitteerd heeft, 'twelk komt door 't abuis van zeker secretaris, die eens, de commissie voor een lid van de magistraat van Nymegen depecheerende, dezelve Edele Mogende Heeren tituleerde, daar men te vooren altoos Edele Erentfeste schreef. Zedert deeze tijd hebben de gedeputeerden gedifficulteerd een brief van de stad van Nymegen aan te neemen, zoo [hij] op 't opschrift insgelijks niet dat van Edele Mogende Heeren contineerde.

Praesidie.

6. Het praesidie in deze vergaderinge is geensints permanent, maar ambulatoir onder alle de ses leeden van week tot week, in voege dat de oudste of eerste in rang van de ridderschap eerst praesideert, daarna den tweede en derde, vervolgens die van Nymegen, Thiel en Bommel, en dan weder den eerste der ridderschap.

En vermits de ampten van Maas en Whaal en die van Overbetuwe niet eens zijn over den rang (vid. supra pag. 337), is er bij inschikking dit op gevonden, dat telkens als er een

lid uit een van deeze ampten gecommitteerd word in de Gedeputeerdecamer, dat alsdan met 't lid, uit dat andere ampt daar sessie hebbende, zoude werden gelot over den rang, na 'twelke diezelve dan haar rang geduurende den tijd van haare commissie behouden.

Finantie.

7. Het gedemandeerde aan dit collegie is voornamentlyk 't finantieele, als d' invordering van 's quartiers geconsenteerde lasten, de betaling der renten en militie en wat vorders daarvan dependeert 1), 'twelk bij derselver instructie en bij de generale ordonnantie en verdere successive reglementen op de finantie vervat is.

's Quartiers domainen.

8. 's Quartiers domainen en geestelyke goederen gehooren meede tot de directie en administratie van de gedeputeerden. Dog vermits Culenborg althans in admodiatie uitgegeven is 2), hebben de gedeputeerden desaangaande niet anders te doen als zorge te dragen, dat die graavschap wel en ingevolge de admodiatie behandelt word en de overige vaste goederen des quartiers naa behooren geadministreerd.

Militair.

9. Omtrend het militair hebben de gedeputeerden dit, dat vermits dezelve de directie van de betalinge hebben en de ordonnantiën, waarover dezelve ook haare jurisdictie hebben, op de ontfangers daartoe verleenen, dat dezelve ook de monsteringe doen over de militie op dit quartier gerepartitieert.

Guarnisoen.

10. Voorts dat, vermits dezelve meede 't repraesentatief van 't Quartier zijn, hebben dezelve de bestellinge over de

1) Ook de rechtsoefening in zaken van geldmiddelen werd soms voor zekeren tijd aan de Gedeputeerde Staten opgedragen. Het Hof was gemachtigd om te onderzoeken, of een zaak werkelijk geldmiddelen betrof, en den Gedeputeerden te gelasten daarin uitspraak te doen of zelf recht te spreken.

2) Door den dood van George Frederik graaf van Waldeck vererfde Culenborg in 1692 op diens oudste dochter, gehuwd met George graaf van Erpach en bij haar kinderloos overlijden in 1714 aan Ernst Frederik van Saksen-Hildburghausen, die het graafschap in 1720 voor 800,000 gl. aan de Staten des Nymeegschen kwartiers verkocht.

guarnisoenen binnen dit quartier, gelijk in de andere quartieren en provintiën de gedeputeerden of gecommitteerde Raaden meede hebben, werdende de patenten voor de militie door de Generaliteit aan de gedeputeerden van ieder provintie gezonden voor de militie aldaar guarnisoen houdende, waarover dezelve alsdan disponeeren. Alle capiteins en subalterne militaire officiers praesteeren den eed aan de gedeputeerden bij derselver aanstellinge, ontfangende de subalterne haare commissie van de gedeputeerden en de capiteins eene commissie op naam van de heele Provintie. (Vid. Landschapsreces van den 10 Julii 1651 en Quartiersreces van den 20 Junii 1651.)

Residentie.

11. De ordinaris vergadering der gedeputeerden word binnen Nymegen gehouden, alwaar dezelven, volgens haar instructie, ook stedige residentie behoorden te hebben en te houden; hebbende de stad van Nymegen territoir aan dit collegie in zoo verre verleend, om jurisdictie in 't finantiëele te kunnen exerceeren. Dog als de Landschap te Zutphen off Arnhem vergadert is, volgt dit collegie dezelve en vergaderd daar zoowel als binnen Nymegen tot afdoening van finantiële quartiersaffaires.

Ministers en Suppoosten.

12. De gedeputeerden zijn geassisteerd door een secretaris en een commis, die 't geheele Quartier aansteld, en een vereedte clercq, bij haar zelfs te verkiezen, mitsgaders drie quartiersbodes, die de stad van Nymegen aansteld, en een deurwaarder, die zij zelfs kiezen.

Ontfangers.

13. Tot de invordering van des quartiers middelen en lasten zijn verscheide ontfangers genomineerd, die haar residentie in de drie steeden des quartiers houden en, gelijk de ontfangers of collecteurs, geene pagtinge van de Generale Middelen mogen doen of laten doen, als verstaan is op een landdag te Arnhem den 21 December 1605 1). Zoo mogen ook geen ontfangers nog maanders of haare participanten weezen solliciteurs van

1) Quartiersreces.

compagniën, als goedgevonden is op een landdag te Zutphen den 8 Mey 1627.

Den uitgaaf van 's quartiers penningen mogen de ontfangers niet doen als op ordonnantie van d'ordinaris gedeputeerden, op poene van royeeringe, welke ordonnantiën aan de Kamer 1) geregistreerd moeten worden (resolutie van 13 December 1606).

Afhoringe der Rekeningen.

14. De respective ontfangers zijn gehouden jaarlyks haare rekeninge aan 't Quartier te doen. Tot 't afhooren van dezelve wierden van ouds gecommitteerd één uit elk ampt en één uit elke stad, mits dat de jonkeren, hoewel meer in 't getal, niet meer stemmen zouden hebben als die van de steeden, als verstaan is op een landdag te Arnhem den 27 November 1607 2), zijnde al te voren, den 28 Februarii 1598, verstaan, dat, ymand van de gecommitteerden absent zijnde, evenwel met de praesenten gebesoigneerd zoude worden; ook dat die rekeningen aan de gecommitteerden gecommuniceerd zouden worden, die daarvan copie versogten, 24 3) Maart 1602.

Deze auditeurs, van buiten koomende, genooten neffens remboursement van wagen- en schipvragten drie daalder daags, en die in loco waren, anderhalven daalder (resolutie van den 3 4) Maii 1601). Naderhand hadden zij alle evenveel, te weten zes gulden daags, gelijk verstaan wierd op de rekeninge anno 1646 gehouden.

Extraordinaris Gecommitteerden.

15. Maar althans zijn er zes extraordinaire gecommitteerden, drie uit de ridderschap en drie uit de steeden, dewelke ook altoos acces hebben in de vergaderinge van de ordinaris heeren gedeputeerden.

Onder de ridderschap rouleerd deeze extraordinaris gedeputeerdenplaats, meede onder de ampten, van drie tot drie jaaren, in voege dat een ampt voor de drie jaaren dat geen ordinaris gedeputeerde heeft, alsdan een extraordinaris nomineerd.

Deeze extraordinaris gedeputeerden horen althans de respective quartiersrekeningen af, wanneer in derselver vergaderinge

1) nl. der Gedeputeerden van het Kwartier. 2) Quartiersreces.
3) Lees 27. 4) Lees 7.

de praesident van de week van d'ordinaris gedeputeerden praesideert.

Auditeurs.

16. Bij 't afhooren van deeze rekeningen assisteeren nog drie auditeurs uit de ampten, te weeten uit die ampten, die voor die tijd een ordinaris gedeputeerde hebben.

Sijnde hier te noteeren dat, wanneer er zaken door 't Quartier commissoriaal gemaakt worden aan d' ordinaris gecommitteerden en extra-ordinaris gecommitteerden, dat alsdan in die conferentie d'extra-ordinaris gecommitteerden den rang hebben boven de ordinaris gedeputeerden, 'twelk zoo te verstaan is, dat de ordinaris gedeputeerden haar plaats behouden, de extra-ordinaris gedeputeerden over de ordinaris gedeputeerden haar plaats neemen en door den praesident van d'ordinaris gedeputeerden eerst gevraagt worden en eerst adviseren.

Tractementen.

17. Het tractement, dat 't Quartier toelegt aan d'ordinaris gedeputeerden en derselver secretaris, is van duysend gulden jaarlyks; aan d'extraordinaris gecommitteerden van vijfhondert gulden jaarlyx en aan ieder der auditeurs uit de ampten eenhondert gulden.

INHOUD.

Blz.

Cap. I. Van de Landschaps-vergaderinge . . 295

2. Uitschrijvinge 295
3. Vergaderplaats 295
4. Opening 295
5. Propositie 296
6. Directeurs 296
7. Gecommitteerden ad causas . 296
8. Der steden commissiën . . 297
9. Ordre in de sessie. . . . 297
10. Praesidie 298
Wagt 298
11. Secretaris 298
12. Zegel 299
13. Omvrage 299
Overneming in de quartieren . 300
14. Rapport van Gecommitteerten ter Generaliteit . . 300
15. Deputati Synodi 301
17. Commissoriale zaaken . . 302
19. Conclusie 302
20. Poincten van ordre en van bezwaar 303

Cap. II. Van provinciale commissiën en bedieningen.

1. Subdivisie in de quartieren . 304
2. Commissiën egaal gedeelt . 305
3. Nominatie van ambassadeurs 305
4. Qualificatie der beampten . 305
Survivances 306
5. Voorstellinge en Commissie. 306
6. Begevinge van ouds . . . 307
7. Militaire charges 307

Blz.

Cap. III. Van de buitenlandsche commissiën.

No. 1. Ter Generaliteit.

1. 't Getal 308
4. Extraordinaris gecommitteerden 309
5. Instructie 309
6. Departementen 309
7. Praeëminentie 310

No. 2. In den Raad van Staate en verdere Generaliteits-Collegiën.

8. Getal 311
9 en 10. Admiraliteit . . . 311
11 seqq. Ordre en touren. . . 313

Cap. IV. Van 't Hoff Provintiaal.

1. Erectie 313
2. Cancellerie-ordonnantie . . 314
3. Stadholder 314
4. Cantzler 315
5. Raaden 315
6. Ministers 315
7. Apellen 316
8. Apellen van Nymegen . . 316
9. Criminele 317
10. Matrimonieel. 317
11. Finantieel 317
12. Dijkzaken 318
13 seqq. Lheenzaaken . . . 318
16. Revisie. 320
18. Representatiën 320
20. Synodale vergadering . . . 321

Blz.

Cap. V. Van de Provintiale Rekenkamer.

1. Erectie 321
2. Ministers 322
3. Begeevinge 322
4. Gedemandeerde 322
5 en 6. Rentmeesters . . . 323
7. Afhooren van de rekening van den landrentmeester-generaal 324
8 seqq. Criminele kosten . . 324
11. Provinciale Munte 325
12. Aanstellingen van de provinciale ministers 325
14. Residentie van Hoff en Rekenkamer 326
15. Provinciale Academie . . . 326

Cap. VI. Van 't Quartier van Nymegen.

1. Rang 327
2. Waaruit gecomposeert . . 328

No. 1. VAN DE RIDDERSCHAP.

1 seqq. Qualificatie 328
7. Aangevinge 330
8 seqq. Admissie 330
11. Ridderboek 331
13. Baenderheeren 331

No. 2. VAN DE AMTMANNIËN.

Art. 1. Van 't Rijk van Nymegen 332
2 seqq. Cleevsche Pandschappen 332
7. Gerigtsbanken 334
8. Nederrijksche walt 334
10. Borggraaf 334
12. Jurisdictie 335
13. Civile saken 335
15. Riddermatigen 335
17 en 18. Uitzettinge 336
19. Schouwe 336
20. Landschrijver 337

Art. 2. Van Maas en Whaal.

1. Rang 337
2. Pandschap 337
6. Begevingen 338
8. Gerigte 339
11. Dijkstoel 339
12. Uitzetting 340

Art. 3. Van Overbetuwe . 340

2. Gerigte 340
3. Dijksaken 341
4. Uitzettinge 341

Art. 4. Van Nederbetuwe . 341

2. Pandschap 342
4. Gerigte 342
5. Uitsettinge 343
6. Landschrijver 343

Art. 5. Van de Amptmannie van Bommel, Thielre- en Bommelre-waerden.

1. Amptman 344
2. Gerigtsbanken 344
4. Qualificatie 344
5. Crimineel 345
6. Dijksaken 345
7. Richters 345

Art. 6. Van de Amptmannie van Beest en Rhenoy 345

2. Pandschap 346
3. Ridderschap 346
4. Marienweert 346

No. 3. VAN DE STAD VAN NYMEGEN.

1. Praeëminentie 347
2. Magistraat 347
3. Gemeensluiden 347
4. Borgemeesters 347
6 en 7. Schepenen 348
8. Raadskeur 349
10. 't Getal 349
11 en 12. Gemeensluidenkeur . 350
13. Origine 351
14. Rentmeester 351
15. Rekenmeesters uit de Gemeente 351

Blz.
16. Gerichtsbanken 352
17. Aan den Raad 352
18. Aan Schepenen 352
19. Buitengerigt 353
20. Rigter 353
21. Borgemeestersgericht . . . 354

No. 4. VAN DE STAD THIEL EN SANDWIJCK.

1. Magistraat 354
2. Keur 355
4. Van Sandwijck 355
5. Rigter 355
6. Gemeensluyden 356

No. 5. VAN DE STAD VAN BOMMEL.

1. Magistraat 356
2. Amptman 357
3. Gemeensluiden 357
4. Recht van yder der drie steeden 357

No. 6. VAN DE VERGADERINGE DES QUARTIERS VAN NYMEGEN.

1. Verdelinge 358
2. Praesidie en directie . . . 358

Blz.
4. Borggraaf 360
5 en 6. Eed van de leden. . 360
7. Besoigne 361
8 en 9. Vrije deliberatie . . 361
10. 't Formeeren van conclusie . 362

No. 7. VAN DE VERGADERINGE DER ORDINARIS HEEREN GEDEPUTEERDEN DES NYMEEGSEN QUARTIERS.

1. Origine 363
3. Roulering in d'ampten . . 363
4. Praesentatie 364
6. Praesidie 364
7. Finantie 365
8. 's Quartiers domainen. . . 365
9. Militair 365
10. Guarnisoen 365
11. Residentie 366
12. Ministers en Supposten . . 366
13. Ontfangers 366
14. Afhoringe der Rekeningen . 367
15. Extraordinaris Gecommitteerden 367
16. Auditeurs 368
17. Tractementen 368

HYPPOCRAS.

Eirsame, wyse ind vursichtige, gude frunde, Als U. E. dieser verledener daige an uns hebben doen schrieven, woe in allen kercken aldair bezonder zy geschreven Hyppocras, daronder geschreven stae Anno XLVIJ, ind dat in ein deel kercken dat teicken mit roeder eerden, ind een dell mit kriit tot twie offte drie plaitzen toe zy geschreven, vermoidende dattet teicken zin van moirtbarners, offte dat ander boise list vurhanden sin moiste, etc.; vorders inhallt U. E. schrivens, willen wy U. E. niet verhalden, dat wy dergelicken schrifften ind teicken sdeelz an kercken ind sdeels an herbergen alhier oick befinden; ind verstaen, dattet alhier gedaen ind geschreven solde hebben een Schwitzer ofte Averlender, die alhier gewest waere, wesende ein lanck, doer man mit ein grae mantell, mit twie lynnen buxen, ind hefft nye tydonge 1) veele 2) gehat tusschen Rom. Keys. Majesteyt, unsen allergenedichsten heeren, ind sdeels Averlensschen fursten, als den hertsougen van Saksen ind lantgraven van Hessen; hebbende ein lynnen sexken, dair hie diese boixken inne drecht, dair ein hert op gemaelt steet; ind hiefft by sich ein roit huntken an ein yseren ketteken; dairtoe by sich ein medtgen op Schwitzers gecledet. Wairvan wy U. E., omb darop verdacht twesen, ind die van Nymegen, sambt andere naeburen steden, off hie daer noch tbekomen were, vort hiirvan to advertieren, onverwitticht niet en hebben willen laiten, sich in den besten darnae to richten. Ind hebben an andere unse naburstede 'tselve ingelicken doin averschriven, widers dairnae to vernemen. Bevelhende U. E. hiemit den Almechtigen in gluckseliger walfairt tbewaren. Geschreven Ffridaiges nae Unser liever Frouwen daige Assumptionis, anno etc. [MD] XLVIJ.

Burgermeisteren, scepen ind raidt der stadt Zutphen.

De brief was geschreven aan B., S. en R. van Arnhem.

Naar een afschrift ten Nymeegschen archieve.

H. D. J. v. S.

---

1) Zoogenaamde „Zeitungen", blauwboekjes of pamfletten.

2) = veil, te koop.

STUKKEN
BETREFFENDE Mr. JOHAN SCHRASSERT.

MEDEGEDEELD DOOR

H. BOUWHEER.

De stukken betreffende Johan Schrassert, die hieronder worden medegedeeld, zijn het eigendom van en welwillend ter uitgave afgestaan door den heer N. Ardesch van Hamel te Barneveld, een nazaat van een der zusters van den Harderwijkschen schout en geschiedschrijver.

Ik maak van deze gelegenheid gebruik om hier te plaatsen een bijdrage tot de kennis der bronnen, waaruit Schrassert geput heeft voor zijn „Hardervicum antiquum". De kennis daarvan heb ik te danken aan het bestuur van „Gelre".

In de voorrede van genoemd werk zegt Schrassert: „Ick heb my daar op geleit, dat ik door eene korte beschryving . . . een vertoog sou geven van de uytterlycke en innerlycke gedaante deser stadt . . . . . , bevestigt met authentycke stucken ende meerendeels gehaalt uyt de aanteekeningen myner voor-ouderen."

Ik geloof in staat te zijn hierover iets naders mede te deelen. Vóór eenige jaren werd door den heer A. A. J. van Rossum, deken te Benschop, aan de vereeniging „Gelre" geschonken een handschrift betreffende Harderwijk en zijn geschiedenis. Reeds aanstonds werden zij, die van den inhoud van dat handschrift kennis namen, getroffen door de sterke overeenkomst tusschen dat handschrift en het geschiedwerk van Schrassert, zonder dat zij die konden verklaren. Sommige gedeelten komen woordelijk overeen, terwijl andere door Schrassert zijn weggelaten, bij wien ook hoofdstukken voorkomen, die in het handschrift ontbreken.

Een draad wordt ons in handen gegeven door een in het handschrift liggend los blad, waarop tusschen historische aanteekeningen eene van particulieren aard staat, nl. dat de schrijver ontvangen heeft 75 gulden „wegens het legaet van oom Arnold Witten". Wie is nu de schrijver van deze aanteekening en dus ook van het handschrift? De grootvader van onzen Johan Schrassert, mede Johan genaamd, was gehuwd met Geertruid Witten. Hun zoon Henrick, Johan's vader, kon dus van „oom Witten" spreken.

Wanneer wij dit vergelijken met de boven aangehaalde woorden uit de voorrede, dan mogen wij, naar het mij voorkomt, met eenigen grond aannemen, dat hij bij het samenstellen van zijn werk gebruik heeft gemaakt van de aanteekeningen zijns vaders, die vermoedelijk — te oordeelen naar de indeeling van het handschrift — voornemens is geweest de geschiedenis van Harderwijk te schrijven, maar daarin door den dood is verhinderd. Opmerking verdient ook in verband hiermede, dat zijne aanteekeningen reiken tot 1702, het jaar vóór zijn dood.

LEVENS-BESCHRIJVINGE

VAN

MR. JOHAN SCHRASSERT,

IN LEVEN RAAD, SCHOUT EN SECRETARIS DER STADT HARDERWIJK, MITSGADERS ADVOCAAT DES HOVES PROVINTIAALS VAN GELDERLAND.

Obiit 1 Februarij 1756.

Zijnde het origineel hiervan onder Mr. Hendrik Johan Schrassert, aen wien de familiestukken gelegateert zijn, berustende, en was door de overledene voor gedeelten selvs opgestelt, dog is nooyt in 't ligt gegeven.

Dese Johan Schrassert is in den jaere 1687 den 14 Julij geboren binnen de stadt Arnhem, alwaer zijn vader, als advocaat voor den Hove Provinciaal postulerende, woonagtig waere.

Sijne ouderen waeren Henrik Schrassert, soon van Johan Schrassert en Geertruid Witten, en Johanna Charlotta Schrassert,

dogter van capitain Nicolaes Schrassert en Charlotta Martini.

Bij den doop wierd hem de naem van Johan Schrassert gegeven na zijne voornoemde vaders vader, in leven burgemeester der stadt Harderwijck, richter van Nybroeck ende meermaels gecommitteerde ter vergaderingen van de Staten-Generaal en Raad van Staaten, die een zoon was van Reinier Schrassert, substituut-momber van Gelderlandt en burgemeester der stadt Doesburg, ende Mechtelt Schaaff, dogter van Johan Schaaff, gouverneur van Rijnbergh, en Clementia Bentinck, echteluyden. Deses Johan Schrassert sijn vader in den jaare 1693 tot secretaris der stadt Harderwijck, desselfs geboorteplaets, aangestelt sijnde, is hij, tusschen ses en seven jaren oud zijnde, aldaer op het illustre Veluwsche gymnasium als een leerling gekoomen, alwaer hij sig van jongs af met eene bysondere neerstigheid tot genoegen sijner ouderen en leermeesteren heeft gedragen en van yder schole tot de andere met lof is overgegaan. Eer hij dese ses scholen gepasseert ware, heeft de magistraat, uyt sijne goede applicatie sig veel bequaamheits in 't toekomende voorspellende, ende waertoe de dagelyksche aenleydinge van zijn vader ook de moed versterckte, op hem met eenparigheid, soo bij monde als geschrifte, op den . . . . geconfereert een acte van survivance, om bij afgang van zijn vader desselfs plaets te vervullen.

Dog als koning William de III, glorieuser gedachtenisse, stadthouder deser Vereenigde Provinciën, in den jare 1702 overleden ware, zijn bij de gemeine gildens en burgerij in de doenmalige veranderingen alle sulke acten en soo mede dese gecasseert en ingetrokken en is bij de aenvolgende aanstellinge van eene nieuwe magistrature sijn vader en 1) burgerij wederom als op nieuws tot secretaris gekoren geworden. Tusschen den 19 en 20 Julij 1703 heeft hij beide zijne ouderen in den bloey van haar leven verlooren, nalatende seeven kinderen, waervan onsen Johan, circa sesthien jaaren oud, op ééne nae de oudste ware. Na welker overlijden de doenmalige magistraat hem wederom tot secretaris benoemde om, wanneer hij bequaam soude zijn, die bedieninge te aanvaarden. Dog welke acte naderhand in den jare 1705 wederom bij de gildens en burgerij is gecasseert en 't secretariaat zoowel als de magistrature triënnaal verklaart.

1) Waarschijnlijk verschrijving voor: bij de gildens en.

Op den (15 September) 1703 ging hij uyt de triviale scholen ad lectiones academicas over, nadat hij door eene openbare redenvoeringe over het seggen van Solon: Nemo ante mortem beatus, met lof sijn afscheid had genomen. Van daar hoorde hij de professor Joannes Jansonius ab Almeloveen en Cornelis van Houten, professor matheseos, om bij den eersten in de literature en Romeinsche oudheden, waervan hij eerst een tamelyke voorraad onder zijn voorgaende leermeester Joannes Scherpenselius had opgedaan, en bij den tweede de logica, waervan hij de gronden reets bij sijnen conrector Johan Bertram Mylaeus had geleit, verder onderwesen te worden.

Vervolgens begaf hij sig onder het geleide van de heer Joannes Ortwinus Westenbergius, hoogleraar in de rechten, die, wegens de voorige vrindschap met sijn vader onderhouden, een bysonder werk van hem maekte, om hem de waare beginselen der rechtsgeleertheit in te boesemen, zoo in private als openbare institutiën, hetwelk oorsaak was, dat hij bij vervolg van tijt zijne commilitones overtrof. In het bysonder trok hem sijnen lust seer tot het jus controversum, waarom hij ook in alle publyke disputatiën een bysondere vaerdigheit, tam in defendendo quam in opponendo, vertoonde.

Op den .... 1705 heeft hij onder presidie van sijnen leermeester in het openbaer eene dissertatie: Pro lege regia, met veel toejuichging verdeedigt. Ende op de 5 Augustus 1706 is hij in 't openbaar tot het doctoraat der beide rechten geinaugureert, nadat hij sijne eygene dissertatie: De rebus natura, facto et tempore nullius, openbaerlyk had staende gehouden.

Sijne academische studiën dus voleyndigt hebbende, verliet hij dese stadt en nam sijn woonplaets wederom binnen sijne geboorteplaets, daer hij sig op den .... 1706 bij den Hove Provinciaal als advocaat liet immatriculeren ende met alle applicatie zig in de kennisse der vaderlandsche rechten en gewoonten evertueerde (?). In sijn negenthiende jaer deed hij voor hetselve Hoff sijne eerste pleydoye, met dat gevolg, dat hij na maate sijner jaaren zig een goed succes mogt belooven.

Dan, de driejaarige keurdag tegens den 25 Januarij 1709 voorhanden zijnde, trok hem zijn genegentheit na zijne voorige standplaetse, daer hij opgevoedt was, om aldaer zijne vaderlyke bedieninge wederom te besolliciteren, 'tgeene hem ook gelukte, als hij op dien dag door de gemeine keurlingen uit gildens en

burgerij tot geheimschrijver der stadt Harderwijck wierd aengestelt 1).

Hij gaf met den aanvang sijner bedieninge, schoon pas een en twintig jaaren oud, ende in het vervolg sooveel genoegen, dat de gildens en burgerij bij een tusschenkeur op den .... hem met de titul van extraordinaris raad vereerde, met behoud van sijn secretariaat, waarin hij ook bij aenvolgende successive keuren, nemine opponente aut contradicente, is gecontinueert geworden, totdat in den jare 1717 2) bij placaet van de Heeren Staten deser Provincie die forme van triënnale in een perpetuele regeeringe is verandert geworden. Ende vermits de secretariaten in dat placaat niet nominatim begrepen waren ende hij mitsdien swarigheid maakte om sig van de aenstellinge der gildens en burgerij te ontdoen ende aan de magistraat zigh door eene nieuwe aenstellinge te verbinden, soo verbond sig de magistraat bij speciale resolutie hem bij dat ampt te zullen maintineren sijn leven lang off tot sijne vrijwillige afstand toe.

Het schoutampt deser stadt in den jaere . . . . vacant geworden zijnde, heeft de magistraat hem op de . . . . desselven jaers hetselve opgedragen, ende heeft hij dese drie ampten bij malkanderen alsoo behouden, totdat in den jaere 1748 door de Heere Erfstadhouder eene nieuwe aanstellinge is gedaan, waarbij

---

1) In verband met deze benoeming deel ik hier eene verklaring van onzen Schrassert mede, die in originali onder de familiepapieren aanwezig is:

„Op huyden dato onderschreven belooff en neem ick aen, ter oorsaeck mijnen overledenen heer vader Henrick Schrassert en mijne verdere bloedverwanten naer 't overlijden derselve hebben aengewend alle mogelycke devoiren tot bevorderinghe van mijn singulier voordeel en avancement tot het secretariaet der stad Harderwijck, dat ick in erkentenisse deser weldaed, soolangh ick hetselve secretariaet sal bekleden off tot mijn genoegen een ander avancement sal bekomen, onder verband van eer, trouw en broederlycke liefde, mijne drie jonghste broeder en susteren, met naeme Catarina Sophia, Reyner Otto en Henriette Johanna, buyten verminderinge der capitaelen, soo mij alsdan, te weten bij het aenvaerden van het secretariaet, sullen worden ter hand gestelt off overgelevert, sal bevorderen een norituire off opvoedinghe, compatibel haere geboorte, en sulckes tot haere trouwdagh off mundighe jaeren, naer order der stad van Harderwijck off Veluwsche landrechten practicabel.

Des ten waren oircond heb ick dese mijne acte vrijwilligh, sonder inductie of persuasie van iemand eygenhandigh onderteeckent met renuntiatie van de exceptie minorennitatis, belovende vorders dit alles bij mijne mundige jaren nader te confirmeren.

Actum Oudebroeck, den 24 Mey 1706.

J. Schrassert.

2) 21 October 1717. Zie Gr. Geld. Placaetboek III, kol. 333.

hij tot secretaris zijnde genomineert en het schoutampt in 't vervolg aen de dispositie van de magistraat gelaaten, hij die twee ampten heeft behouden tot sijnen dood toe, hebbende nooit, schoon al meer als eens sig bekwaeme gelegentheden lieten sien, na ander of hoogere bedieningen getragt, verklaerende all sijn genoegen binnen de muyren van Harderwijck te sijn opgeslooten.

Hij heeft geduirende sijnen dienst des stadts interesse en 't respect van zijn collegie, als een getrouw minister in verscheide gelegentheden met alle vlijt en een sonderlingh succes bevestigt en bewaert voor allen indragt en de stadt met loflyke stadtrechten (die te voren seer confuis waren) ende met beschrijvinge der privilegiën en aanmerkelyke voorvallen verciert.

In saaken van 't kerkelyke heeft hij tot . . . . maalen het tweejarige ouderlingschap bekleedt ende de synodale en classicale vergaderingen met lof bijgewoont.

Hoe hij de eenigheit allenthalve in de gemeinte heeft gesogt te bewaaren ende alle scheuringe en nieuwigheden te weeren, heeft hij bij openbare geschriften, die het licht wel sien mogen, met de stukken bewesen.

Onder dese sijne bedieningen liet hij niet na in eene dagelyksche practijkoefeninge sijne rechtskunde te doen uytmunten. Weinig dagen gingen verbij, dat hem niet verscheide parthijen van verre en nabij kwaamen raadplegen. Behalven zijne schriftelyke processen, de afoire (?) en instructoire advysen, ende voorts menigvuldige swaere saeken, welke hem van alle sijden aanquamen en door sijne handen gingen, in welken alle hij gewoon was met eene volkomen onsijdigheit de suyvere justitie in het oog te houden, hetwelke ook in 't vervolg aan sijne schriften geen gering credit bijsettede — dienende sijne cliënten met alle getrouwheid sonder ymant te ontsien, en tot sijn symbolum houdende: Recte fac, neminem time.

Ende bij dit alles heeft hij sig beesig gehouden met het schrijven van verscheide tractaten en boeken, de rechtskunde en gewoontens deser Provincie concernerende, zoodatter naulyks een species juris patrii gevonden werd, dat bij hem niet beschreven off opgeheldert is geworden, waarvan de bysondere boeken, die daervan publyk zijn, wel tot soo grote extensie en aantal uytloopen, dat se alleen wel het leeven van een geheel man zouden afbesigen. Hij had daervan (utut alias rarus lector amet sua tempora) dit genoegen, dat hij sijne schriften bij sijn leven met alle gretigheit niet alleen binnen, maar ook buyten

de Provincie gesogt en aangepresen, ook in de gerigten doorgaans in judicando gevolgt mogt sien. Uyt de beginselen, die men na zijne dood onder sijne papieren heeft bevonden, kan men wel afnemen, dat hij voornemens is geweest met nog meerdere schriften zijn vaderlanders dienst toe te brengen, bijaldien God hem langer leven en kragten had gelieven te geeven; dus hij waerlyk heeft ondervonden, dat aan het schrijven van boeken geen eynde is.

Tot het opstellen en schrijven van boeken had hij, om te vrijer te sijn, den vroegen morgenstond verkoren, in de somertijt doorgaens tusschen vier en agt à negen uyren. Ende is te verwonderen, dat hij in veertig jaeren voor sijn dood, binnen welke hij sijne boeken samengestelt en uytgegeven heeft, geen klerk tot sijne verligtinge ende geen vuyr off licht op sijn studeerkamer heeft gehad.

Wanneer in sijne laetste jaeren het klimmen hem verveelde, heeft hij sijne meeste advysen opgestelt sonder andere boeken te gebruyken als sijne eygene ende het Corpus Juris, mitsgaders andere, die hem familiair waren.

Daarbij was hij zoo gelukkig van memorie, dat hij bijkans niets, zijne observatie waardig, in sijne jeugd gelesen had, off hij kon sig daervan in voorvallende saaken bedienen.

Een seldsaem geval heeft hij ons verhaalt, dat hem voor eenige jaaren voor sijn dood was wedervaren; dat, wanneer hem eene seer speculative vrage ware voorgekoomen, onder welkers bedenkinge hem ware ingeschoten, dat hij, in sijne jongere jaeren t'Arnhem woonagtig, bij occasie dat hij buyten de stadt ging wandelen, deselve questie in het tractaat van Anton Mattheus de Judiciis, dat hij bij sig had, hadde gelesen, hij, dat boekje opslaande, sulks alsoo bevonden had ter plaetse, daer hem nog voorstond hetselve gelesen te hebben.

Daarbenevens was hij sterk van natuur, hebbende nooit aan swaere siektens gelaboreert, niettegenstaende dat hij seer swaer van lichaam was en weinig beweeging had.

Hij sprak goed Nederduytsch en Latijn en besat van het Grieks zooveel, dat hij sig, als 't noodig viel, redden kon.

Het was hem tot ergernisse, dat hij veeltijts moest leesen en hooren, hoe sijn moedertaal door het inmengen van fransche en andere vreemde taalen wierd verbasterd, alsoff die op sijn selven niet rijk genoeg ware 1).

1) Een eigenaardig staaltje van zijn purisme is o.a. het in zijn Hardervicum antiquum voorkomende woord l e e r j e u g t = studenten.

Ook was hij van een vrolyk humeur, minsaem tegens yder, ende aangenaam in geselschap, dog een vijand van hoofdsche complimenten, als uyt dese regulen, in sijne Hedendaegsche Tijd-Bespiegelinge voorkomende, wel is af te nemen:

„Wat zou ik t' Hove doen, ik, die niet liegen kan,
Off seggen dat niet is? dat deed geen eerlyk man.
'k Heb overlang geleert wat van de policy is,
Die na der hoven trant met complimenten paeyt
En als een weerhaan sig op alle winden draeyt.
Zoo'n man gevalt mij slegt, nog slegter sijn figuren,
Sijn val dog naakt gewis in vroeg of laater uyren."

In den jaere 1716 op den . . . . is hij getrouwt met Fransina Focanus, dogter van Rutger Focanus, burgemeester der stadt Harderwijk, en Antonetta Schrassert, die in den jaere 1741 op st. Nicolaasdag is gestorven, sonder dat hij bij deselve eenige kinderen heeft gehad. Na welkers dood hij gansch zeer de eensaemheit heeft gesogt, zig alle gastmaelen en openbare bijeenkomste, schoon dagelyks versogt, onttrokken ende sig binnen sijn huys inter libros Pieridesque vermaekt. Echter is hem zijn vrolyk humeur en minsaemheit altoos bijgebleven, zoodat hij veeltijts, als 't pas gaf, sijne vrienden den tijt, die sij bij hem waren, deede kort vallen tot sijn laetste toe.

Op den 1 Februarij 1756, nadat hij 47 jaeren het ampt van secretaris had waergenomen, is hij in den ouderdom van ruym 69 jaren in den Heere christelyk ontslapen, beveelende sijne ziele in de handen van sijnen Schepper en Saligmaker ende sijn lichaam aen de aarde, zijnde geset in een kelder, hem van de familie der Landscroonen aangekomen, die hij reets voor veele jaeren in de Vrouwekerk binnen Harderwijck had laaten prepareren, hebbende sig altoos een korter leeftijt in navolging sijnder vader, grootvader en overgrootvader, alle in vroegere jaren overleden, voorspelt, waerom hij ook telkens in den mond hadde:

Faelicem egregiumque illum, qui vixit in horas
Et poterit laeto dicere corde: Fui.

De boeken, welke hij tot sijne na- en naemgedagtenis heeft naagelaten, zijn:

In quarto:

Commentatio ad Reformationem Velaviae, 1719.

Observationes Practicae, 2 pts., 1736.

Hardervicum antiquum, 1730. Tweede druk. 2 dln., 1732.

Stadtrechten van Harderwijk, 1734.

Codex Gelro-Zutphanicus, 2 dln., 1740.

Consultatiën, advysen en advertissementen van rechten, 5 dln., 1740—1754.

Deductie van de vrije heerlykheit Almelo, 2 dln., 1749, 51.

Hortus Velavicus, 1753.

Analecta juris Abdinckhovio-Paderbornensis abbatici inedita.

In octavo:

Manipulus sicilimentorum feudalium. Adj. est Periocha juris dominici, 1723. Tweede druk in quarto, 1758.

Tractatus de jure decimandi Gelrico, 1723. Onveranderde druk in quarto, 1757.

Liber singularis de censu dominico et conventionali, 1724. Tweede druk in quarto, 1758.

Exercitationes de fama, de sacris profanis etc., 1729.

Kortbondig berigt tegens de hedendaegsche zoogenaemde fynen, en wederaenmerkingen tegens Lulofs 1).

Den Veluwsche Practizijn, 1745.

Verhandelinge van het hedendaegsche erfhuysrecht, inedita.

Het lust ons alhier bij te voegen een kort register van zijne voorouderen, waarin wij onder sijne schriften bevinden eene deductie, zooals die bij hem selve opgestelt ende met oude originele en irreprochable stukken en munimenten bevestigt is geworden.

Johan Schrassert, die in den jaere 1435 en 1436 nevens andere ridderen en knegten de verbondsbrieven, in de archiven der stadt Arnhem berustende, getekent en ge-

1) De volledige titels zijn:

Kortbondig ondersoeck en berigt, dienende tot een rechtelyck bewys dat de hedendaegsche saemenkomsten ende oeffeningen van de soo genaemde fynen ongeoorloft zyn ende diensvolgens door de tydelycke overigheid geweerd ende de halssterrige over haere ongehoorsaemheit na bevindinge gestraft ende tot haeren pligt gebragt behoren te werden. Alsnu by den derden druck nader bevestigd ende t'effens tegen de soo genoemde onzydige, dog vrymoedige aanmerkingen van den heer Johan Lulofs verdedigt. Harderw. 1742. 12mo.

Wederaanmerkingen op de zoogenaamde vrymoedige dog zedige aanmerkingen van de heer Johan Lulofs op den derden druck en des selfs byvoegsels van het Kortbondig ondersoeck en berigt, waar in de byvoegsels in den derden druck tegen die zogenaamde vrymoedige dog zedige aanmerkingen verdedigt en nader bevestigt werden. Harderw. 1743. 12mo.

segult heeft, getrouwt met .... van Scherpenzeeel, wiens oudste zoon was

Evert Schrassert, die, vroeg gestorven sijnde, bij Aertje van Arler genaemt Schouten, heeft nagelaten een tweede zoon, genaemt

Otto Schrassert, die als riddermatig verschreven de landgerigten van Veluwen in verscheyde ampten en jaeren bekleedet, over veele ordelen nevens andere edelen gestaan ende ook wel selvs met gevolg van ridder en knegten geweest heeft, welke bij Engel van Holk, zijn huysvrouw, heeft nagelaten een zoon

Johan Schrassert, burgemeester der stadt Hattem, nevens andere ridderen en knegten in de landgerigtssignaten bekent, getrouwt met Geertruy van Borselen genaemt van Nymegen, wiens tweede zoon was

Otto Schrassert, secretaris der stadt Harderwijk, en getrouwt met Elberta van Steenler, waervan de oudste zoon is geweest

Reinier Schrassert vorensgemelt, die bij Mechtelt Schaaff had geprocreëert

Johan Schrassert mede vorensgemelt ende uyt wiens vrouw Geertruyd Witten was gebooren

Henrik Schrassert, getrouwt aan Johanna Charlotta Schrassert, vader en moeder van den deducent Johan Schrassert.

BIJLAGEN.

I.

Wij Arnold Pronk en Heribert van Westervelt, scheepenen der stad Harderwijk, certificeren mits desen, dat wij ons nevens den secretaris van de Graeff op den eersten Februarij 1756, des morgens om 5 uuren, bevonden hebben ten sterfhuyse van wijlen den heer Mr. Johan Schrassert, in leven scholtis en secretaris deser stad, alwaer de heeren en Mrn. Hendrick Johan Schrassert en Hendrik Johan Ardesch, sig qualificerende als executeuren van den boedel en nalatenschap van den voorschreven welgemelten overleden heere, ons versogt hebben te versegulen een cabinetjen, staende in de slaepkaemer van den overledenen; dat sulks door gemelten secretaris getenteert is, dog weegens de gladdigheyt van het houdt niet heeft kunnen

geschieden, waerom voorn. heeren executeuren den heer Pronk versogt hebben de sleutel van dit cabinetje nevens nog twe andere sleutels tot twe andere cabinetten behoorende, met sig en in sijne bewaringe bij provisie te willen nemen, hetgeen door welgemelten heere is aengenomen en voornoemde sleutels werkelyk in sijn bewaring genomen heeft. Des t' oirkonde is dese bij ons geteekent en besegult binnen Harderwijk den 3 Februarij 1756.

Was nevens twe cachetten in rooden lack geteekent: Arnold Pronk. H. van Westervelt.

II.

Wij Niclaes Willem de Meester, Willem Johan van Westervelt en Aelt van Holthe, scheepenen der stad Harderwijk, certificeren mits desen, dat wij versogt en gecompareert sijn ten sterfhuyse van wijlen den heere Mr. Johan Schrassert, in leven scholtis en secretaris deser stad; dat de heeren Mrs. Hendrik Johan Schrassert en Hendrik Johan Ardesch aen ons in tegenwoordigheyt van den heer Niclaes Schrassert, overste luytenant in dienste deser lande, vrouwe Henriette Johanna Schrassert, weduwe van wijlen den heer Ardesch, in leven scholtis des ampts Barnevelt, den heer Georgius Angelicus Jacobus Marclof, lieutenant ten dienste deser landen, Sijn Ed. huysvrouwe, vrouwe Antonette Schrassert, den heer Pelgrom Ardesch, lieutenant in dienste deser lande, Gerrit Willem Ardesch, cadet in dienste deser lande, en juffer Johanna Charlotte Schrassert, dogter van wijlen den heere Mr. Reynier Otto Schrassert, in leven secretaris der stad Elburg, samentelyk naestbestaende vrienden van den heere overledenen, binnen deser stad ervintelyk, vertoont hebben seekere acte van den volgende inhoudt:

Voor ons onders. scheepenen der stad Harderwijk compareerde de heer en Mr. Johan Schrassert, scholtis en secretaris deser stad, dewelke verklaerde cragt deses te versoecken, nomineren en te constitueren

Dr. Henrick Johan Schrassert en
Dr. Henrick Johan Ardesch

om bij sijn overlijden te hebben het bestel sijner begrafenis, vervolgens sijn testament te doen openen bij de presente naeste vrinden ende sig in alles te reguleren na de instructie daerbij vervat, in specie goede voorsorge te dragen, dat de legaeten

daerbij vermaeckt op haere tijt werde betaelt, en daertegens te profiteren het douceur aen deselve daervoor toegeleyt, alles met sodane ample magt als een executeur-testamentaire na regten competeert. Oirkont onser betekening en beseguling. Actum Harderwijk den 29 August 1754.

Was nevens twe cachetten in rooden lack gesegult en geteekent: Arnold Pronck. N. W. De Meester.

Dat vervolgens het cabinetje, staende in de slaepkamer van den heer overledene, door onsen meden-raedsvrind, den heere Mr. Arnold Pronck, ook present sijnde, geopent en daeruyt gehaelt is eene vierkante papiere doos, waerin lag een besloten instrument, gesegult met vier cachetten in rooden lack, houdende de volgende superscriptie:

„Compareerde voor ons onderschr. scheepenen der stad Harderwijk onsen secretaris Mr. Johan Schrassert, gesont na lichaem en verstant, dewelcke aen ons heeft overgegeven dit versloten papier en verklaert, dat in het binnenste van dien begrepen is sijne uyterste wille, dewelkers inhoud hij (met cassatie van alle voorgaende dispositiën) wilde en begeerde, dat na sijn dood geopent ende als testament, codicil, legaet in de beste forme sal werden nagekomen. Oircondt onser beteekening en besegeling. Actum Harderwijck den 16 April 1754."

Was nevens vier cachetten in rooden lack gesegult en getekent: Johan Schrassert, W. J. van Westervelt, N. W. de Meester, A. van Holthe loco secretarii.

Voorts hebben de heeren scheepenen en den heer van Holthe, vertredende daerbij de plaets van secretaris, als ook de voorschreven naestbestaende vrienden het segul van den heer comparant, die van heeren schepenen en secretaris gerecognosceert, deselve gaer, geheel en ongevitieert bevonden, welck instrument daernae geopent zijnde, is daerin gevonden een papier, gecachetteert met twee cachetten, waervan het eene gaer en het ander eenigsints was losgescheurt, dog dit bijschrift hebbende, door de hand van den heer overledene geschreven, te weten: „Dit rasuurtje is bij het sluyten door ongeluck geschiet door mij. Get.: J. Schrassert".

Dit inliggende instrument wederom geopent ende door onsen secretaris van de Graeff in tegenwoordigheyt van de voorschr. naeste vrienden open voorgelesen zijnde, is bevonden hetselve te behelsen de laetste en uyterste wille van den heer overledene, zijnde deselve bij transfix onder het cachet van den secretaris

hieraen geannecteert; dat vervolgens in gemelte doos mede gevonden is een los en onbesegult papier, houdende voor superscriptie het woort Codicil met de hand van den overledene geschreven, zijnde van inhout als volgt:

„Mijn absolute wille is, dat in hetgeene ik in mijn besloten testament heb bemaekt aen mijn twee neeven Henrik Johan Ardesch en Gerrit Willem Ardesch, mede nevens haer sal komen en profiteren haer broeder, den lieutenant Pelgrom Ardesch, soodat al 'tgeene ik aen de twe eersgenoemde heb bemaeckt, tusschen haer driën, Henrik Johan, Pelgrom en Gerrit Willem Ardesch, egalyk sal werden genoten, bevelende deselve sulcks na te komen, alsof sulks in mijn testament selve waere uytgedruckt; sooals mijne neeven Henrik Johan en Gerrit Willem Ardesch mij ook bij de hant belooft hebben te sullen doen, even alsof dit gerigtelyk bij mij gepasseert ware; maer het executeurschap en douceur van dien blijft voor Henrik Johan Ardesch alleen. Oirkont mijn onderteekening den 24 Sept. 1754. Get.: Johan Schrassert.

Versoeckende bovengemelde executeuren en verder praesent zijnde naeste vrienden, dat dit een en ander mogte werden geregistreert en copie aen haer gegeven, hetwelke door ons geaccordeert is, voorbehoudens een yder sijn regt. t'Oirkonde is dese bij ons geteekent en gesegult binnen Harderwijk den 3 Febr. 1756."

Was nevens drie seguls in roden lack getekent: N. W. de Meester, W. J. v. Westervelt, A. van Holthe, en ter sijden op het transfix met een cachet in rood lack geteekent: Abr. van de Graeff, secret.

III.

In den naeme van mijnen Schepper, in wiens handen ik mijnen geest bevele, Amen.

Ik Johan Schrassert, soon van Henrick Schrassert en Johanna Charlotta Schrassert, eheluyden, verklaere bij desen, dat ik in overdenkinge mijnes aennaderende doods bij mij selven sonder ymants aenradinge of inductie geresolveert en besloten heb te formeren mijn testament, laetste en uyterste wille, zooals ik begeere en ordineere, dat na mijn overlijden de goederen en effecten aen mij door Gods goedheyt verleent en verder te verleenen, zullen devolveren, vererven en versterven. Zulks

doende bij desen revocere ik, cassere en doe te niet alle dispositiën, wat namen die mogen hebben, voor dese gemaekt, insonderheyt mede die, welke ik voor verscheyde jaeren heb gemaeckt ende onder mijn broeder t' Elburg of elders berustende mogen zijn, niet willende, dat de eene of andere, soo nu of naamaels geproduceert zoude mogen werden en voor datum deses gepasseert zouden mogen sijn, zullen hebben het allerminste effect, maer willende, dat die alle gehouden sullen werden, alsof sij nooyt in de weerelt waeren geweest ende dese alleen na mijn dood agtervolgt sal werden als mijn laetste en eenige wille in forme van testament, codicil, legaet ofte in alle betere.

Daertoe dan treedende,

Praelegatere en bemaeke aen mijnen neef Henrik Johan Schrassert, soon van mijnen broeder Nicolaes Schrassert, de schilderien of pourtraiten van de famille, mijne signetten en groot segul;

Aan mijn neeff Johan Schrassert, soon van mijn broeder Reinier Otto Schrassert, alle de manuscripten in mijn biblioteecq gevonden werdende;

Aan mijne neeven Henrick Johan Ardesch en Gerrit Willem Ardesch, soonen van mijn suster Henrietta Johanna Schrassert, wed. Ardesch, ende .... 1), jongste zoon van mijn suster Catharina Sophia Schrassert, wed. Koen, alle kleederen van zijde, linnen en wullen, sylver en goud, tot mijnen lijve behorende of daertoe gebruykt wordende, van wat stoffe die mogen zijn, yder voor een geregt derde part;

Aan mijne nigten, Jufferen Reinera en Clara Schrassert, dogteren van mijnen oom den mayor Otto Schrassert, te saemen of, bij overlijden van een, aen de langstlevende van deselve jaerlyks tot des laetst levendes dood toe negentig guldens, te betaelen door mijne nagenoemde erfgenaemen, yder staeck vijftien Caroli guldens jaerlyks;

Dan verder legaetere ick en bemaecke eeuwiglyck, eygendomlyck en erflyck aen mijn meyt Lambertje Cobus, soo die op mijn sterfdag bij mij woont, mijn hoff vóór de Lutteke poort, zoo ik nu selfs gebruyk, en daerenboven eene summa van drieduysent en vijfhondert Caroli guldens, te betaelen in gelde of obligatiën uyt mijnen boedel na haer eygen keure; aen mijn twede meyt Jannetje Coobus, soo sij op mijn afsterven bij mijn

1) Hier is blijkbaar een naam weggelaten.

woont, mede eeuwiglyck, eygendomlyck en erflyck mijn huys, staende op den Broederen, en mijn hoff, gelegen voor de groote poort, ende aen yder van deselve haer loopende jaer loon (sonder nogthans na de ses weecken verplicht te sullen sijn langer in mijn huys en dienst te blijven als haer aenstaet) en een dubbelde rouw, of yder hondert guldens tot haer keur.

Vervolgens nominere en instituere ik tot mijne universeele erfgenamen de volgende mijne broederen- en susterskinderen in ses navolgende staeken of sesde parten van mijnen overigen boedel:

Eerstelyck voor eene staek de dogteren van mijn oudste zuster zal. Charlotta Schrassert, bij den heer Willem Ravensberg geprocreëert, of bij vooroverlijden derselver kint of kinderen in 's moeders plaets bij repraesentatie, voor een sesde deel.

Ten tweden de dogter van mijn suster Geertruyd Schrassert, bij de heer Macleod geprocreëert, voor een sesde deel.

Ten derde de soon en dogter van mijn broeder Niclaes Schrassert, en bij vooroverlijden van dese de langst levende van deselve, voor een sesde deel.

Ten vierden de dogteren van mijn suster Catharina Schrassert, bij den heer Koen geprocreëert, of bij vooroverlijden die op mijn sterfdag zullen leven, voor een sesde deel.

Ten vijfden de dogteren van mijn broeder Reinier Otto Schrassert, of bij vooroverlijden van eenige diegeene, die mijn sterfdag zullen beleeven, voor een sesde deel.

En ten sesden Hendrick Johan Ardesch en Gerart Willem Ardesch, soonen van mijn suster Henrietta Johanna Schrassert boven genoemt, en bij vooroverlijden van eene degeene, die mijn dood beleven sal, voor een sesde deel, alle andere uytsluytende.

En opdat dese mijne dispositie behoorlyck en punctuelyk werde nagekomen, soo nominere en stelle ik tot executeur of executeuren van dit mijn testament, die ik bij een separate acte daertoe voornemens ben te benoemen en aen te stellen, welck executeur of executeuren aenstonts na mijn overlijden in mijnen boedel sal of sullen gaen, het bewint daervan alleen hebben, mijne begrafenis reguleren, binnen twe of drie dagen na mijne begraffnis in bijwesen van de praesente naeste vrinden, die binnen de stad sijn, dese dispositie vóór scheepenen doen openen en vervolgens registreren laten, met verder bevel dat die executeur

of executeuren binnen ses weecken na de opening aen een yder haere legaten sullen uytkeren, blijvende den impost van de collaterale successie tot laste mijner erfgenamen;

dat die executeur of executeuren geduerende ses weeken in mijnen boedel ordentlyk sullen mogen teren, om inmiddels een behoorlyken staet en inventaris te maeken, blijvende alsdan alle provisie van turf en houd, boter en bier en verdere montkost, die er overig sal sijn, ten profyte van Lambertje Coobus;

dat vervolgens die executeur of executeuren mijne biblioteecq en inboedel openbaerlyck sullen doen verkopen en te gelde maeken (ten waere dat die gesamentlyke erfgenaemen mogten goedvinden het linnen onderling te verdeelen, 'tgeen ik wel mag lijden), mijn reekenboecken (sooveel mogelyk) suyveren ende binnen den tijt van een jaer en ses weecken reekening en erfuytinge doen, voor welcke moeyte die executeur of executeuren sal of sullen hebben en behouden al mijn gemaekt silverwerk in de kast in mijn slaepkamer (het silverkasje genaemt) berustende, sonder daerboven voor eenige vacatie of verdiensten iets te mogen inbrengen, de nodige reyskosten, verteeringen en verschotten uytbescheyden.

In teeken dat dit alles mijne suyvere en ernstige wil is, heb ik desen met mijn aengeboren segul en onderteekening bevestigt, voornemens sijnde desen tot meerder sekerheyt te sluyten en gerigtelyk te besteedigen laeten.

Actum Harderwijk, den 16 April 1754.

Was nevens een cachet in rood lack geteeckent: Johan Schrassert, staende in margine van de laetste plycq twe cachetten in rood lak, waervan het eene gaev en het andere was losgescheurt, met dit bijschrift: Dit rasuurtje is bij het sluyten door ongeluk geschiet. Door mij getekent:

J. SCHRASSERT.

IV.

Cap. 14. Van Doodschulden.

Lammertje Cobus volgens testament voor een rouw	100 —	0 —	0
Jannetje Cobus volgens testament voor een rouw	100 —	0 —	0
Aen vier kistedraegers betaelt	2 —	8 —	0
Voor een oort brandewijn	0 —	7 —	0
Voor 't aenseggen van het overlijden	2 —	0 —	0
Aen vijf uytkleeders.	15 —	15 —	0

Aen een mingelen genever	0 — 9 — 0
Voor de kist	13 — 0 — 0
Aen sestien draegers yder 3 — 3 — 0 bedraegt	50 — 0 — 0
Aen vier voorgangers yder 3 — 3 — 0 dus . .	12 — 12 — 0
Aen twintig schenkters yder 1 — 8 — 0 bedraegt	28 — 0 — 0
Aen de twee kistehaelders yder 2 — 0 — 0 dus	4 — 0 — 0
Aen den oppasser	1 — 8 — 0
Aen Jacob van Wanrode voor 't versetten van stoelen en bancken in de kerk	1 — 4 — 0
Aen Peter Goedvree voor oppassen van vijff personen bij de begrafenis	7 — 10 — 0
Aen Jan Teunissen, kistemaeker	4 — 0 — 0
Aen Peter Goedvree voor schoonmaken van de kelder	5 — 5 — 0
Aen Peter Paeter als doodgraever	3 — 18 — 0
Aen kerkengeregtigheit, luyden etc.	10 — 9 — 0
Aen koekjes en kraekelingen op de begrafenis .	1 — 18 — 0
Aen Aert Koninck voor schroeven op de kist .	9 — 4 — 0
Aen de wed. Eybergen voor geleverde handschoenen	15 — 8 — 0
Aen de kinderen van Elfrinkhof voor rouwlakens	10 — 0 — 0
Aen Dr. D. Pennink wegens visites en medicamenten	15 — 1 — 0
Aen Rykert Apeldoor voor geleverde wijnen .	32 — 0 — 0
Aen Lucas Coldewijn voor huur van glaasen op de begrafenis	0 — 19 — 8
Aen Frank van Voort voor geleverde wijnen .	21 — 0 — 0
Aen Professor Harstenburgh 1) voor visite laatste siekte	(niet ingevuld)
Aen Jan Mooyen voor drukken rouwbrieven en papier	11 — 8 — 0
Aen Hermanus Lunterbosch voor pennen en lak	1 — 17 — 0

1) Bedoeld wordt Dr. Hendrik van Haastenburg, van 1754 tot 1769 hoogleeraar in de geneeskunde te Harderwijk. Zie over hem Bouman, Gesch. der Geld. Hoogeschool II, blz. 275—278.

BIBLIOGRAPHIE 1906.

Anspach, Jac., De predikantengalerij der voormalige classis Tiel. (Algemeen Nederlandsch Familieblad XVI, blz. 553; XVII, blz. 65, 148, 425.)

Een architectonisch monument in gevaar. (De restauratie van den toren der st. Maartenskerk te Zalt-Bommel.) Met afbeeld. (Hollandsche revue, blz. 378.)

Beurden, A. F. van, Magescheid der familie Vijgh-van Lynden, 12 Augustus 1652. (Genealogisch-heraldische bladen I, blz. 41.)

—— Van Lynden van Hemmen. Over de heerlijkheid Hemmen. (Ibid., blz. 44.)

—— Charters en perkamenten (Regesten van stukken betr. Well, Echt, Nymegen, Malden, Heumen, Beek, Ooy, Hemmen, Hees en Geldern, afkomstig uit het archief van het kasteel Well in Limburg). (Limburg's Jaarboek XII, blz. 83.)

—— Het oudste cartularium der heerlijkheid Well (L.), 1363—1463. (Ibid. blz. 116.)

Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de middeleeuwen, uitgeg. door J. G. C. Joosting en S. Muller Hzn. Eerste afdeeling: S. Muller Hzn., De indeeling van het bisdom. Dl. I en II, 1ste stuk.

Catalogus van de in het gemeentemuseum van oudheden te Arnhem aanwezige munten en penningen van Gelderland en steden van Gelderland.

De buurschap Gortel, aangekocht door H. M. de Koningin. Met 2 afbeeld. (Het Leven, algemeen geillustreerd weekblad, blz. 1057.)

Doorninck, P. N. van, Inventaris van het archief van het st. Ursulenconvent te Neder-Elten.

Hartogh, K. de, Het kasteel Doorwerth. Met afbeeld. (Boon's geïllustreerd Magazijn XV, blz. 282.)

Heuff Az., J. A., Romeinsche oudheden in de Tielerwaard (Geldermalsen) en de Neder-Betuwe (Lienden en Ingen). (Bulletin uitgegeven door den Nederlandschen Oudheidkundigen bond VII, blz. 166.)

Hofman, J. H., De vicarie der H. Driekoningen te Hengelo. (Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XXX, blz. 35.)

Hoog, I. M. J., Iets over de oudste predikanten van de Nederduitsch hervormde gemeente te Nymegen. (Prov. Geld. en Nym. courant van 22 Juli.)

Hulsebos, G. A., Verslag in zake de kerkelijke archieven over 1905.

Janssen, M. J., Pastoors, scholtissen, secretarissen enz. in het noorden van Limburg. I. Broeckhuysenvorst. (De Maasgouw, blz. 73.)

Kremer, A. J. C., Arnhemsche oudheden. (Arnhemsche courant, verschillende nummers.)

Markus, A., Arnhem omstreeks het midden der vorige eeuw. Met geschiedkundige aanteekeningen. Met pltn.

De Mgr. Zwijsen-toren te Kerk-Driel. Met afbeeld. (Katholieke illustratie, blz. 134.)

Meinsma, K. O., De aflaten der st. Walburgskerk te Zutphen III. (Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XXXI, blz. 423.)

Mulder, Ad., Zalt-Bommel en zijn st. Maartenstoren. (Bulletin uitgegeven door den Nederl. oudheidkundigen bond VII, blz. 104.)

Riemsdijk, B. W. F. van, Een oude gevel te Tiel. (Eigen haard, blz. 101.)

Schevichaven, H. D. J. van, Repertorium Noviomagense. Proeve van een register van boekwerken en geschriften betrekking hebbende op de Stad en het Rijk van Nymegen.

—— De Nymeegsche roededragers. Met afbeeld. (Oud-Holland XXIV, blz. 161.)

—— Nog eens de gierbrug. (Prov. Geld. en Nym. courant van 4 Februari.)

—— Hees en zijn oude buitens. (Ibid. van 25 Februari en 4 Maart.)

Sluyterman, K., Middachten. (Elzevier's Geïllustreerd maandschrift, afl. 1.)

Veen, J. S. van, De overgave van Roermond op 23 Juli 1572. (Limburg's Jaarboek XI, blz. 327.)

—— Bijdrage tot de geschiedenis van het Minderbroederklooster te Roermond, 1569. (Limburg's Jaarboek XII, blz. 150.)

Veen, J. S. van, Drie Geldersche rechten ('s Heerenberg, Dalem, Nederhemert). (Verslagen en mededeelingen van de vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht V, blz. 186.)

—— O. L. Vr. dag verholen. (Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht XXXII, blz. 239.)

—— Overeenkomst tusschen den abt van Averbode en den graaf van Gelre aangaande de collatie der kerk te Roosteren op 10 Juni 1330. (De Maasgouw, blz. 8.)

—— Bijdrage tot de geschiedenis der hervorming in het Overkwartier van Gelderland (Roermond, Venlo en omstreken), 1543—1568. (Publications de la société historique et archéologique dans le duché de Limbourg XLI, p. 309.)

Vries, J. de, Buren. (Eigen Haard, blz. 603.)

—— Oldenaller bij Putten. (Eigen Haard, blz. 93.)

Weststrate, H. A., De heerlijkheid Bredevoort onder de Oranjes. Met pltn. (Je Maintiendrai II, blz. 25.)

—— Een Geldersche heerlijkheid in de 18de eeuw (Borculo). (Nijhoff's Bijdragen voor geschiedenis en oudheidkunde, 4de reeks, dl. V, blz. 426.)

Wijnaendts van Resandt, W., Geschiedenis en genealogie van het geslacht Wijnants — Wijnants van Resant — Wijnaendts, van 1355 tot heden, te Tiel, 's Hertogenbosch, enz. Bronnenstudie. Met zegel- en wapenafbeeld., portr., platen, handteek., bijlagen, enz.

INHOUD.

	Bladz.
Naamlijst der leden	V
Handelingen der negende algemeene vergadering	XVI
Bijlage I: Lijst der in het jaar 1906 door schenking en ruiling ontvangen boekwerken enz.	XXI
„ II: Overzicht van den stand der kas en opgaaf der activa van de vereeniging op 1 Januari 1906	XXIV
„ III: Jaarverslag der Provinciale Geldersche archeologische commissie over 1906, uitgebracht aan Gedeputeerde Staten der provincie Gelderland. *Met 1 afbeelding*	XXV
„ IV: Y en IJ. Een woord aan onze leden over het gebruik dezer letters	XXXI
Een dijkbrief van Arnold van Gelre, van 1460. Waar ligt Betelen, Bethelem, Betterum, Betrum, Petrom? Door Mr. A. C. VAN DAALEN. *Met een kaartje*	1
Lathum. Door Dr. J. S. VAN VEEN. *Met een kaartje*	13
Het huis Hamerden bij Westervoort en zijne bezitters. Door Dr. J. S. VAN VEEN. *Met 2 afbeeldingen.*	43
Bijdrage tot de geschiedenis der Joden in Gelderland. Door Dr. J. S. VAN VEEN.	47
De Nymeegsche burchtkapellen, meer in het bijzonder de hertogelijke kapel. Door H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN. *Met plattegrond van het Valkhof*	67
Ouderwetsche inboedels. Door H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN	77
Het onderwijs te Nijkerk na de Hervorming (1593—1630). Door G. BEERNINK	101
Engelrode. Door J. A. HEUFF Az. *Met afbeelding*	119
Historische bijzonderheden omtrent de St. Maartenskerk en toren te Zalt-Bommel. Door Dr. E. EPKEMA. *Met afbeelding.*	135
Zutphensche poorten. Door J. GIMBERG	185
Aanvullingen op de „Aanteekeningen betreffende de kerk van Hattem". Medegedeeld door F. A. HOEFER	201

Bladz.

Inneming en plundering van het huis Poederooyen op 14 April 1493, volgens bescheiden uit het staatsarchief te Wetzlar. Medegedeeld door P. N. VAN DOORNINCK 225
Na den dood van hertog Karel van Gelre. Medegedeeld door G. A. STARINK 237
Uittreksels uit het oudste notulenboek der Nederlandsch Hervormde gemeente te 's-Heerenberg. Medegedeeld door F. A. HOEFER 245
Memoriën omtrent de heedendaegsche regeringsform van Gelderland, in 't generael en speciael van 't Quartier van Nymegen. 17 11/22 24. Medegedeeld door H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN 275
Stukken betreffende Mr. Johan Schrassert. Medegedeeld door H. BOUWHEER 373
Bibliographie 1906 390

BLADVULLING.

Een getrouwde Rosière te Nymegen 12
Verdeeling van het Rijnwater. 41
Epe in 1582 46
Dronkenschap een verzwarende omstandigheid. 46
Een merkwaardig proefstuk 66
De rechtsmacht over Stralen van de abdij Siegburg en den hertog van Gelre 75
Nymegen in December 1747 99
Een gerichtelijke lijkschouwing in 1541 134
Royaal 134
Waag en vischmarkt te Zalt-Bommel 183
Wort-Reden. 184
Een minder juiste geschiedkundige overlevering 184
Een brandbrief van 1560 199
Ingewikkelde rechtstoestanden. 223
Een auto-da-fé. 236
Gebed voor de Rekenkamer 243
Na burgemeesters overlijden 244
Fabriek van porcelein te Arnhem 274
Hyppocras 372

UITGAVEN VAN DE VEREENIGING GELRE.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

Deel I. 1898. . . . . *f* 3.50. Gebonden *f* 4.50
Voor nieuwe leden . . . . . . „ 1.75. „ „ 2.75

Inhoud: J. S. van Veen, Uit de uitwendige en inwendige geschiedenis der voormalige Geldersche hooge school. *Met 2 zegels.* — A. J. C. Kremer, Hameland. (Gelderland benoorden den Rijn tot het jaar 1100.) — L. H. C. Beijens, De inval der Orangisten in Gelderland in September 1799. — Jac. Anspach, Dreumel, Wamel en het geslacht van Wamel. — W. van de Poll, Het leengoed de Dukenburg in het schependom van Nijmegen. — J. Gimberg, Iets over de Hemony's en den uurwerkmaker Juriaan Sprakel. — J. Gimberg, Een bouwcontract van 1392. — J. H. Hofman, De stad Groenlo en haar wigbold. — H. D. J. van Schevichaven, Vrijgeleide voor heidens. — J. S. van Veen, Stukken betreffende plannen tot aanleg eener waterleiding te Arnhem in het midden der 16de eeuw. — H. D. J. van Schevichaven, Historische aanteekeningen van Diederik van der Voordt. — H. de Jager, Bijzonderheden uit de kerkeraadsacta der hervormde gemeente te Borculo van de jaren 1666—1721.

Deel II. 1899 . . . . *f* 5.50. Gebonden *f* 6.50
Voor nieuwe leden . . . . . . „ 2.75. „ „ 3.75

Inhoud: A. J. C. Kremer, Ente. Inleiding tot de geschiedenis van den Gelderschen Achterhoek. Eerste gedeelte. Van de vroegste tijden tot het jaar 1339. *Met kaart.* — H. Portheine Jr., De st. Maria-, O. L. Vrouwe- of Groote Kerk te Harderwijk. *Met 4 platen en plattegrond.* — J. H. Hofman, Het huis te Vorden en zijne bewoners. — G. J. Brenkman, Het heilige-kruisgild te Lienden. — H. J. H. Groneman, Iets over de oude Nieuwstads- of Diezerpoort te Zutphen. *Met 3 platen.* — Jac. Anspach, Iets over papiermolens op de Veluwe. — J. Gimberg, Zutphensche opschriften uit vorige eeuwen. — P. N. van Doorninck, Drie oorkonden betrekking hebbende op Reinald I, graaf van Gelre (1281—1293). — J. S. van Veen, Uitspraak van bisschop Guy van Utrecht in een geschil tusschen die van Groenlo en die van Goor. — H. D. J. van Schevichaven, Ordinancie van het kremerenampt te Nijmegen. — J. S. van Veen, Een veede- of ontzegbrief. — J. H. Hofman, Beleg en ontzet der stad Huissen. — J. H. Hofman, Tocht van Alba's troepen naar Jemmingen. — J. S. van Veen, Correspondentie van Andries van Anderlecht als gouverneur van Tiel (1573—1575). — F. A. Hoefer, Een pardon te Hattem in 1588. — L. H. C. Beijens, Brieven over het beleg van Groenlo in 1627. *Met kaart.* — J. J. S. Sloet, Het Speulderbosch in het midden der 17de eeuw. — H. D. J. van Schevichaven, Gerechtelijke trouwing bij contumacieele absentie van een der partijen.

Deel III. 1900 . . . . *f* 4.25. Gebonden *f* 5.25
Voor nieuwe leden . . . . . „ 2.12½. „ „ 3.12½

Inhoud: J. Gimberg, Eene Geldersche stad in de middeleeuwen (Zutphen). *Met kaart.* — J. S. van Veen, Hengelo en Zelhem op het Gooi. — H. D. J. van Schevichaven, Het Rijk van Nijmegen, zijne dorpen en heerlijkheden. — J. H. Hofman, Het geslachtboek der heeren van Dorth. — J. H. Hofman, De landdrosten van den Bergh. — J. A. Heuff Az., Het ambtmanschap in Neder-Betuwe. — J. H. Hofman, Winterswijk. Een stukje dorpsgeschiedenis. — J. H. Hofman, Dr. Arend van Slichtenhorst. — G. J. Brenkman, Het gieten der torenklokken te IJzendoorn en te Echteld. — H. J. Schouten, Aanvulling en verbetering op de verhandeling van den heer H. Portheine Jr. over de O. L. V. Kerk te Harderwijk. — J. H. Hofman, Duistervoorde in het ambt van Voorst. — V. G. A. Bosch, De Arnhemsche plateelbakkerij van Johan van Kerckhoff. *Met 14 figuren, handteekeningen, wapen en plaat.* — Overzicht van de verschillende besturen in Gelderland tusschen

1795 en 1813. — J. A. Heuff Az., Overblijfselen van het kasteel Buren. *Met afbeelding.* — G. Busken Huet, Klachten van graaf Reinald I van Gelre bij koning Philips van Frankrijk over handelingen van graaf Guy van Vlaanderen. — P. N. van Doorninck, Leenacten betreffende Geldersche goederen, 1313—1334. — B. H. Klönne, Brief van den schout van Amersfoort aan Willem den Zwijger. — J. S. van Veen, Aanvulling der correspondentie van Andries van Anderlecht als gouverneur van Tiel (1573—1575). — F. A. Hoefer, Uit het archief der classis van Harderwijk. — Jac. Anspach, Nog iets over papiermolens op de Veluwe.

Deel IV. 1901 . . . . *f* 4.75. Gebonden *f* 5.75
Voor nieuwe leden . . . . „ 2.37½. „ „ 3.37½

Inhoud: H. D. J. van Schevichaven, Nijmegen en Karel van Egmond. — J. A. Heuff Az., Oude toren te Kerk-Avezaath. *Met plaat.* — H. J. H. Groneman, Een oudheid uit het klooster sint Jans Dal of 's Heeren Loo bij Harderwijk. *Met plaat.* — J. Gimberg, Het oudste zegel van Zutphen. *Met 2 platen.* — B. L. Snelting, Het klooster Schaer bij Breedevoort. — A. J. C. Kremer, Mark, maalschap, buurschap. — Jac. Anspach, Grafschriften en wapens in de kerk te Ede. — J. Gimberg, Eenige Zutphensche politieverordeningen uit de 17de en 18de eeuw. — Willem van Leer, Een en ander over het „Jiddisch" protocolboek der Israëlietische gemeente te Nijmegen. *Met facsimile.* — J. S. van Veen, De Zutphensche landvrede van 2 Februari 1375. — P. N. van Doorninck, Rekening van den ambtman en richter van Over-Betuwe Rutger van Renwijc, van Vrijdag na Geertrudendag (20 Maart) 1388 tot Sondag na Victoersdag (16 October) 1390. — J. Gimberg, Uit het cartularium der proostdij te Zutphen. — P. C. Molhuysen, Twee reiffereynen van Dirck Goeijaerts. — J. J. S. Sloet, Inventaris van Ott van Hoekelom's inboedel. — J. S. van Veen, De afval van graaf Willem van den Berg in 1583. — P. W. van Doorninck, Handleiding voor een busmeester uit het einde der 16de eeuw. *Met 8 afbeeldingen.* — H. D. J. van Schevichaven, Ampliatie van den gildebrief van het Nijmeegsche kramersgild. — F. A. Hoefer, Brieven van Gerard van Lennep aan den magistraat van Hattem. — A. C. van der Feltz, Een declaratie van gerechtskosten uit het jaar 1796.

Deel V. 1902 . . . . *f* 5.50. Gebonden *f* 6.50
Voor nieuwe leden . . . . . „ 2.75. „ „ 3.75

Inhoud: H. D. J van Schevichaven, Organisatie en bestuur van het Rijk van Nijmegen. — J. Craandijk, Waar lag Bidningahem? — W. Pleyte, Beschrijving van eenige onder Elden gevonden oudheden. *Met 3 platen en kaartje.* — J. A. Heuff Az., Het Hof van Arkel te Tiel. — J. S. van Veen, Nog eens Andries van Anderlecht. — J. S. van Veen, De boerenopstand in 1580. — F. A. Hoefer, Mededeelingen omtrent den ouden waterstaatstoestand van Hattem. — Jac. Anspach, Tielsche classicalia uit vroeger eeuw. — W. de Haas, Eene tiendquaestie in de Neder-Betuwe, met den aankleve van dien. — E. Epkema, Gilden en quartiersluiden contra den magistraat van Zalt-Bommel in 1703 en volgende jaren. Bijdrage tot de geschiedenis der Geldersche Plooierij. — J. Gimberg, Schade, in de middeleeuwen door Hollanders, Friezen en Engelschen aan Zutphensche kooplieden toegebracht. — A. A. Beekman, Het dijkrecht van de Duffel van 12 Juni 1364. — J. J. S. Sloet, Brieven, uitgevaardigd door Alart heer van Buren en Beusichem, als bewaarder van het land van Gelre tijdens de afwezigheid van den hertog, van 28 November 1385 tot 27 Maart 1386, en Uitgaven, door denzelfde gedaan op verschillende reizen, van 2 December 1385 tot 31 Maart 1386. — F. A. Hoefer, Verbond tot onderlinge hulp en verdediging tusschen hertog Arnold en Adolf hertog van Kleef. — J. Gimberg, Inventaris van Gheerloch Kempinc's boedel. — J. L. Pierson, Stichtingsbrief eener vicarie in de kerk te Wehl. — J. Gimberg, Eene overeenkomst van 1493 tusschen den raad en de burgers van Zutphen. — J. J. S. Sloet, Voorstellen tot regeling van het onderhoud van 's Hertogs staat, Ao. 1500. — M. Schoengen, Het weduwenhuis te Doesburg. — Th. J. G. van Everdingen, Instructie voor de bijscholen te Culenborg. — J. S. van Veen, Elburg in de jaren 1672 en 1673. — J. S. van Veen, Brand te Varsseveld.

UITGAVEN VAN DE VEREENIGING GELRE.

Deel VI. 1903 . . . . *f* 5.50. Gebonden *f* 6.50
Voor nieuwe leden . . . . . . „ 2.75. „ „ 3.75

Inhoud: J. S. van Veen, De pest en hare bestrijding in Gelderland, in het bijzonder te Arnhem. *Met facsimile.* — H. Portheine Jr., De oude st. Martinikerk te Arnhem. *Met plattegrond.* — J. Gimberg, Het stadhuis te Zutphen in de middeleeuwen. *Met plattegrond en 2 afbeeldingen.* — H. P. J. Schinkel, Defensieve versperring van den Rijn in 1428. — B. L. Snelting, Nog eens cantaat. — F. A. Hoefer, Een Geldersch beeldhouwer uit de XVde eeuw (Nicolaas van der Werve). *Met 6 afbeeldingen.* — Victor de Stuers, De havezate Boetselaers-borch (Drost Daemenhuis) te 's Heerenberg. *Met afbeelding naar een penteekening van A. L. Koster.* — F. A. Hoefer, Aanteekeningen betreffende de kapellen te Laren en te Oolde. — G. Beernink, Nijkerk vóór twee eeuwen. — J. Maeckl, Einige Urkunden aus dem Archiv der Stadt Erkelenz. — P. N. van Doorninck, Voorwaarden waarop de hertog van Gulik en Gelre soldeniers aanneemt om hem te dienen in zijne landen van Gulik en Gelre. — J. S. van Veen, Toelichting tot de geschillen over hertog Arnold's beleening met Gelre en Zutphen. — F. A. Hoefer, Een uittreksel uit de schatting aan Karel den Stoute, met betrekking tot Zutphen en de Graafschap. — J. Gimberg, Fragment van een geestelijk drama. — Th. J. G. van Everdingen, Barbier-chirurgijnsrekening uit het laatst der zestiende eeuw. — E. Epkema, Eenige instructies van Zalt-Bommel in de achttiende eeuw. — B. F. W. von Brucken Fock en W. H. Hoeufft, Autobiographische aanteekeningen van Mr. Arent Anthonis Roukens. — H. D. J. van Schevichaven, Het huis Doornik en de heerlijkheid Doornik en Ressen.

Deel VII. 1904 . . . . *f* 5.50. Gebonden *f* 6.50
Voor nieuwe leden . . . . . . „ 2.75. „ „ 3.75

Inhoud: H. G. Harkema, De betrekkingen van het bisdom Munster tot de Nederlanden, inzonderheid tot Gelderland, tot aan den vrede van Kleef, 18 April 1666. — F. A. Hoefer, De vesting Hattem en haar kasteel. *Met 4 afbeeldingen.* — F. A. Hoefer, Het verdrag van 6 Juli 1432. — J. Gimberg, Zutphensche opschriften uit vorige eeuwen. — H. D. J. van Schevichaven, Nijmegen en zijn krijgstoerustingen onder Willem van Gulik (1538—1543). — J. S. van Veen, Het verraad van Jelis van Riemsdijck (1539). — C. P. L. Rutgers, De oudheid van het zoogenaamde Nijmeegsche raadsel. — G. A. Meijer, De librye te Tiel. — B. L. Snelting, Joost graaf van Limburg-Stirum. — E. Epkema, De bank van leening te Zalt-Bommel in de zeventiende en achttiende eeuw. — H. A. Weststrate, Twisten in het kwartier van Zutphen na den dood van gouvernante Anna. — C. L. van Balen, De oud-Geldersche bouwstijl. *Met 9 afbeeldingen.* — G. J. Brenkman, Een paar aanteekeningen aangaande de kerk te IJzendoorn. — P. N. van Doorninck, Stukken betreffende Goch en omstreken. — J. Gimberg, Zutphensche gildebrieven uit de middeleeuwen. — J. S. van Veen, Klacht over het sneuvelen van hertog Adolf van Gelre vóór Doornik. — J. J. S. Sloet, Een instructie voor een richter in het Nijbroek. — J. S. van Veen, De uitvaart van koningin Johanna van Castilie in Gelderland. — J. A. Heuff Az., Reeckeningh van verteeringh gedaen door amptman en ridderschap des ampts Neder-Betuwe, ten huysen van Nicolaas Crauwel binnen Thiel, 1726 - 1727. — F. A. Hoefer, De vestiging van Doopsgezinden te Wageningen. — H. van Hogendorp, Dagboek van eene reis naar Nijmegen en het kasteel Biljoen in 1787, gehouden door jonkvrouw A. C. W. van Hogendorp.

Hieruit afzonderlijk:

J. A. Heuff Az., Reeckeningh van verteeringh gedaen door amptman en ridderschap des ampts Neder-Betuwe, ten huysen van Nicolaas Crauwel binnen Thiel, 1726—1727. (Aanhangsel van: De Neder-Betuwe en haar ridderschap.) 1904 . . . . *f* 0.40
Voor nieuwe leden. . . . . „ 0.20

UITGAVEN VAN DE VEREENIGING GELRE.

Deel VIII. 1905 . . . . *f* 6.50. Gebonden *f* 7.50
Voor nieuwe leden . . . . . „ 3.25. „ „ 4.25

Inhoud: H. D. J. van Schevichaven, De rijkstol te Nijmegen. — S. Muller Fz., De stapel van Rijnwijk. — J. Gimberg, Het krijgswezen eener Geldersche stad in de middeleeuwen (Zutphen). *Met 4 afbeeldingen.* — J. S. van Veen, Het graafschap Berg in de eerste jaren van den tachtigjarigen oorlog (1568—1572). *Met 5 afbeeldingen.* — J. Real, Die Fossa Eugeniana. — G. Beernink, Het landgericht van Veluwe. *Met 1 afbeelding.* — E. Epkema, Een Joden-kerkhof te Zalt-Bommel. — F. A. Hoefer, Bijdrage tot de geschiedenis der scheiding van kerk en staat. — C. L. van Balen, De oud-Geldersche bouwstijl. *Met 17 afbeeldingen.* — Josef Maeckl, Das Erkelenzer Stadtrecht. *Met 1 zegel.* — J. J. S. Sloet, Een godsgericht te Wageningen in 1595. — G. J. F. Mes, Uit het dagboek van den Zalt-Bommelschen predikant J. G. Kist (1794—1795). — Paul Leendertz, Het kasteel Rosendael in de 17de eeuw. *Met 1 afbeelding.*

Deel IX. 1906 . . . . *f* 5.—. Gebonden *f* 6.—
Voor nieuwe leden . . . . „ 2.50. „ „ 3.50

Inhoud: H. D. J. van Schevichaven, Vraagstukken in de geschiedenis van Nijmegen's voortijd. — H. D J. van Schevichaven, Dubbelzinnigheid van Charles de Brimeu. — J. S. van Veen, Zalt-Bommel in den zomer van het jaar 1572. — S. Muller Fz., De oudste afbeelding van het slot Rosendael. *Met 3 afbeeldingen.* — J. A. Heuff Az., Zandweg Tiel—Kuilenburg—Utrecht (1773). — F. A. Hoefer, Kort overzicht der merkwaardigheden binnen Zalt-Bommel. — J. S. van Veen, De zaak-le Balleur. — V. G. A. Bosch, Iets over de keurmerken van Arnhemsche goud- en zilverwerken. — P. N. van Doorninck, Varia. I. Stichtingsacte van een kapel met kerkhof te Aeswijn. II. Legitimatie van twee natuurlijke kinderen van graaf Hendrik van den Berg. III. Staat der goederen van Joost, graaf van Limburg, Bronkhorst enz. — J. Gimberg. Een viertal stadsambtenaren. — J. J. S. Sloet, De testamenten van Anthoine de Lalaing en Elisabeth van Culenborch. — J. J. S. Sloet, Inventaris van het op het huis te Harderwijk aanwezige geschut enz. - J. S. van Veen, Bijdrage tot de geschiedenis der Harderwijksche school. — F. A. Hoefer, Reglement voor de Latijnsche school te Wageningen. — E. Epkema, Nog eenige instructies van Zalt-Bommel uit de achttiende eeuw. — Th. Thooft, Het verhaal van den balling in den Patriottentijd Dominicus Namna le Ballour, te Zalt-Bommel. — H. Bouwheer, De kleederdracht in het laatst der achttiende eeuw in de gemeente Barneveld. *Met 2 afbeeldingen.* — H. Bouwheer, Barneveld in den winter 1813/14.

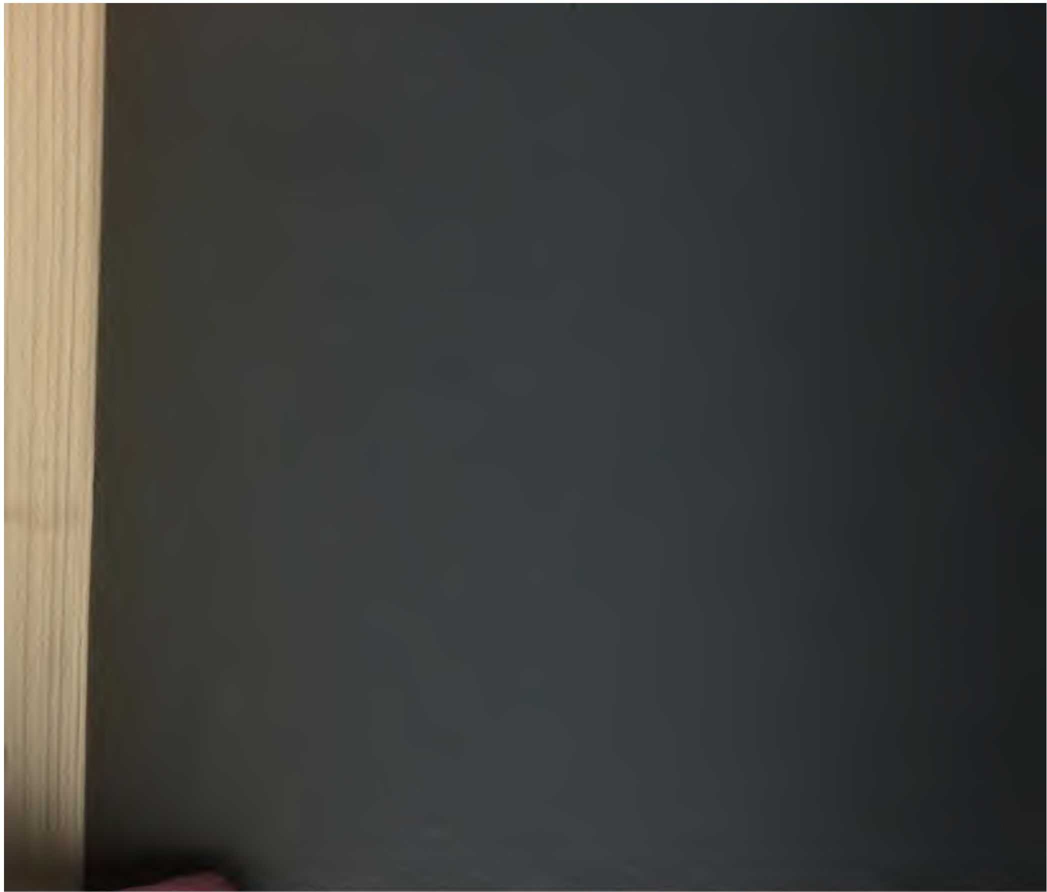
Gelre.
Vereeniging tot beoefening
van Geldersche Geschiedenis,
Oudheidkunde en Recht.

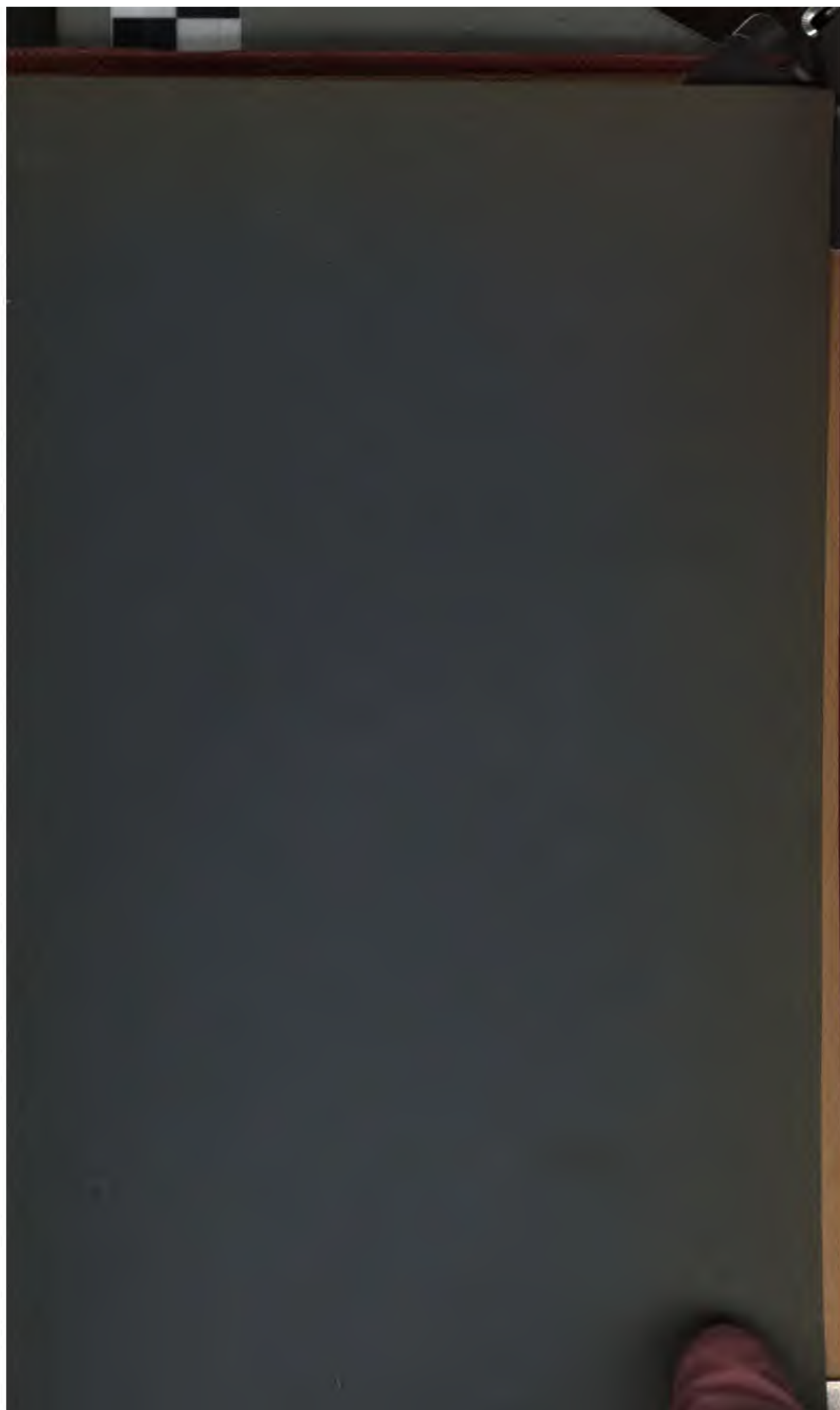
BIJDRAGEN
EN
MEDEDEELINGEN.

DEEL X.

ARNHEM,
P. GOUDA QUINT.
1907.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 03981 9472

